ئاستانەی سبەینێ

ناوی کتێب: ئاستانەی سبەینێ

نووسینی: بوشرا کەسنەزانی

بابەت: لێکۆڵینەوەی ئەدەبی

هەڵەچنی: نیشتیمان محەمەد

پێداچونەوەی زمانەوانی: نەورۆز سەیدگوڵ

مۆنتاژی کۆمپیوتەر: سەیران عەبدولرەحمان فەرەج

دیزاینی بەرگ: ئارام عەلی

تیراژ: ٤٠٠ دانە

نرخ:٦٠٠٠ دینار

دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم

چاپی یەکەم: ساڵی ٢٠١٢

کوردستان ــ سلێمانی

www.serdam.org

بۆ پەیوەندیکردن بە زنجیرەی کتێبەوە: **kteb@serdam.org**

لەبەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانەگشتییەکان ژمارە (١١٥٩) ی ساڵی ٢٠١٢ پێدراوە

(مافی لە چاپدانەوەی بۆ دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم پارێزراوە)

ئاستانەی سبەینێ

(لێکۆڵینەوەی ئەدەبی)

بوشرا کەسنەزانی

سلێمانی ٢٠١٢

زنجیرەی کتێبی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم

کتێبی سەردەم ژمارە (٦٠٩)

سەرپەرشتیاری گشتیی زنجیرە

ئازاد بەرزنجی

پێشکەشە بە مامۆستام

دکتۆر ئەنوەر قادر محەمەد

پێڕست

وتەیەك ٧

لە بارەی چیرۆکەوە ٩

- لە گەمەی نێودەستنووسەوە تا ئاوێتەبوون بە حیکایەت. ١١
- قۆناغی سۆفیگەری لە شاری مۆسیقارە سپییەکاندا. ٥٥
- تەکنیکی شەپۆلی هۆش لە چیرۆکی کوردیدا. ٦٩
- ناوی کاراکتەر لە چیرۆك و ڕۆمانی پاش ڕاپەڕیندا. ٩٨
- پێگەی ڕوانگە لە پێشبردنی ڕەوتی چیرۆکی کوردیدا. ١٦٠

لە بارەی شیعرەوە ١٧٧

- نەخشەکانی (ئەنەلحەق) لە شیعرەکانی مەحویدا. ١٧٩
- حەسیب قەرەداخی لە زکری جەهردا. ١٩١
- کاریگەری فەزای شیعریی سوهراب سپهری بەسەر شیعرەکانی دلاوەر قەرەداغییەوە. ٢١٥
- وێنە و بیر لە پشت قۆخەکانی پیاوێکی قۆخفرۆشەوە. ٢٣٣
- نووسینەوەی (من) لە پێناو دۆزینەوەی شوناسی نادیاردا. ٢٦٠
- حیکمەتی ئێمە گریان بوو بە دیار وشەوە! ٢٧٤
- توانەوەی شیعر و وێنە و پێکهاتنی نیگارە شیعر. ٣٠٧

وتەیەك:

ئاستانەی سبەینێ، سەرنج و جیهانبینیی منە لە چەند ساڵێکی تەمەنمدا بۆ هەندێك بەرهەمی ئەدەبی و لەهەمانکاتدا هەوڵە سەرەتاییەکانمە بۆ تێگەشتن و فێربوون.. ئەو باسانەی ئەم کتێبە پێکدێنن، لە دەمی خۆیدا بڕوای تەواوم پێیانبووەو وەك هەوڵێکی بچکۆلە دڵم پێیانخۆشبووە، ئێستا جارێکی تر دەیانخەمەوە بەردەمی خوێنەر و بەوەش خۆم لە دوێنێوە دەگەیەنمە سبەینێ، بەڵام دڵنیانیم سبەی چی لە دڵدایە بۆ من!

باسەکانی ناو ئەم کتێبە پەرت و جیاوازن، بەشێکیان لە بارەی چیرۆك و ڕۆمانەوەن و بەشێکی دیکەشیان لە بارەی شیعرەوەن، بەڵام کۆی هەموویان جیهانبینی منن لە هەنگاوی سەرەتادا، جا ئەو هەنگاوە لە دووم هاتووە یان نا.. ئیدی ئەوە خوێنەر دەیزانێت..

شتێکی وەهامنییە بۆ وتن، هێند نەبێت ڕێزی خۆم بۆ کەسێك دووبارە بکەمەوە کە لەم هەنگاوەمدا، ڕۆژگارێك، بوونی کەمنەبوو، (مامۆستا ڕێبوار سیوەیلی).

بوشرا

لێکۆڵینەوە لە بارەی چیرۆک و ڕۆمانەوە

لە گەمەی نێو دەستنووسەوە تا ئاوێتەبوون بە حیکایەت
(کارکردن لەسەر بەرهەمەکانی عەتا محەممەد)

پێشەکی:

ئەم توێژینەوە هەوڵێکە بۆ ڕووانین لە بەرهەمەکانی نووسەرو چیرۆکنووس ((عەتا محەممەد)) لە ڕوانگەی کارکردنییەوە لەسەر کتێبخانەی پڕ لە دەستنووس و حیکایەتی دونیای ڕۆژهەڵات و گێڕانەوەی حیکایەت و ڕۆچوونە ناو ئەندێشەی مێژوویی بۆ دۆزینەوەی شێوازگەلی هەمەجۆری ڕووداو و بەسەرهات.

لەم توێژینەوەیەدا کار لەسەر کۆبەرهەمی چیرۆکنووس کراوە. بەپێی پەیوەستبوونی بە کارەکەمانەوە کە بەرهەمەکانی ((زارەکانی خەون، دەستنووسی یەکەم و پەڕتوکی خەون، تیناو چیرۆکە ئەندێشکراوەکان، گێلاسی خوێن، پاشماوەی خێڵەکان، فریو و خۆحەشاردان))و دووەمین قورئان و گێڕانەوەیەکی تر بۆ چیرۆکێکی کۆن دەگرێتەوە، جگە لە بەرهەمەکانی تری وەك ((گەشتە تیوارەکانی میر بە تەنهاییدا، ئافاتەکانی بنەماڵەی مێخەك))کە جاروبار ناودەبرێن.

ئەگەرچی دەزانین کارکردن لەسەر بەرهەمەکانی ئەم نووسەرە لەمە زیاتری دەوێت و هەر چیرۆکەی بە جیا پێویستی بە خوێندنەوەی قووڵ هەیە، بەڵام پێمان وایە خوێندنەوەی کۆکاریش کارێکی بەسوودبێت بۆ زیاتر تێگەشتن لە ماهییەتی بیرو ئەندێشەی ئەم چیرۆکنووسە، بەو هیوایەی بتوانین کارێك بکەین.

مێژووی حیکایەت

یەکەم حیکایەت کێ گێڕایەوە؟

ئەگەر چیرۆك یان بە مانا میللییەکەی حیکایەت، گێڕانەوەی بەسەرهاتبێت لە کات و شوێنێکی دیاریکراو بە بەشداری کەسانێك (مرۆڤ یا ئاژەڵ یا هەرشتێکی دیکە) ئەوا دەبێت بە دوای یەکەم گێڕەرەوەی چیرۆکدا بگەڕێین. بۆ دۆزینەوەی ئەمەش دەبێت پشت بە دوو گریمانە ببەستین، کە هەریەکەیان بە ئاقارێکی جودادا دەگوزەرێن و سەرەنجام لە قۆناغێکی مرۆڤایەتیدا یەکدەگرنەوە، ئەم گریمانانەش پەیوەندییان بە سەرەتاکانی دروستبوونی مرۆڤەوە هەیە.

یەکەم: گریمانەی ئایین بۆ دروستبوونی جیهان و مرۆڤ.

بۆ گەیشتن بە سەرەداوی ئەم گریمانەیە پێویستە بە حیکایەتدا شۆڕبینەوە (جگە لە بەڵگەی کتێبە ئایینییەکان)و سەرچاوەی یەکەم حیکایەت بدۆزینەوە. بەو پێیەی لە کتێبە ئاسمانییەکاندا هاتووە یەکەم دووانەی دروستکراو ئادەم و حەوان، ئەوا دەشێت یەکەم چیرۆك لەمان ڕووی دابێت لە مرۆڤدا. واتە لێرەوە یەکەم ڕووداوی مرۆیی دەبێتە گوزارشت لە حاڵی خۆی و بە هەموو ڕەهەندەکانیەوە دەخرێتە چوارچێوەی چیرۆکەوە.

هەر لە سەرەتای فەرمانی ئیلاهییەوە بۆ هێنانی قوڕ و خولقاندنی ئادەم، تا ناڕەزایی فریشتەکان و دواتر ڕێزلێنانی ئادەم و یاخیبوونی ئیبلیس و تۆڵەکردنەوەی خۆی لە مرۆڤ، تا دەگاتە هەڵەی ئادەم و حەواو سزادانیان، دەبێتە چیرۆکێکی تەواوی هەمەلایەنەی فرەمەبەست. لەو ڕێگەوەی کە چیرۆك لە هێزێکی بالاوە دەگاتە خوارەوە، واتە ئادەم لەناو چیرۆکێکی پڕ لە هەڵچوون و داچووندا دەخولقێنێت و ئاگاداری سەرەتای دەکات بەهۆی "و علم ادم الاسماء کلها" و دواتر بەرەو زەمینی دەنێرێت تا کۆتاییەکەی ئەزموون بکات. خالق لەم خاڵەوە دەبێتە یەکەم قسەکەر لەگەڵ مەخلوقدا. دوای سەرەتا لە ناوەندا هێڵی چیرۆك دەداتە دەست مەخلوق و

مەخلوقیش بە ئاقارێکی نادروستدا دەبیات تا سەرەنجام خالق خۆی لێ پەنهان دەگرێت و تیۆری ئاسمانی بەسەرهات لە ئاسمانەوە دەگوازرێتەوە بۆ پراکتیزەکردنی مرۆیی لە زەمین و بەپێی {ئەگەر} برێك لە گێڕانەوە (حیکایەتخوانی) دەدرێتەدەست ئادەم وحەوا بۆ گێڕانەوەی تەواوی چیرۆکەکەیان بۆ نەوەکانیان و دواتر دەماودەم گێڕراوەتەوە تا لە سەردەمێکدا بەهۆی هێندە گواستنەوەیەوە، بەرەو کاڵبوونەوە چووەو ڕەنگ و ڕووی ڕەسەنی لەدەست داوە.

ئەوسا هێزە ئاسمانییەکە (بەو پێیەی ئەو ڕاویی یەکەم بوو) جڵەوی چیرۆك دەگرێتەوە دەست. هەرچەندە لە ئاستی نادیاردا هەر لە دەستی ئەودا بوو، بەهۆی یەکێك لە کتێبە ئاسمانیەکانییەوە دووبارە دەبێتەوە گێڕەرەوەی ئەو بەسەرهاتە و حیکایەت وەك گەمەیەك لە بزاوت و جووڵاندا دەبێت تا سەرەنجام هەر یەك لەو ڕووداوانە دوای بەسەرچوون و گێڕانەوەی دەبێتە چیرۆك لە ئاستە ئاساییەکەیدا. لە ئاستە قووڵەکەیشیدا لەگەڵ گەشەکردنی مرۆڤدا ئارەزوو- و خەیاڵی فراوان دەبێت و دەبێتە ئەفرێنەری چیرۆك لە خەیاڵی خۆیدا. دەشێت هابیل لە کوشتنی قابیلدا چەند حیکایەتی سازدابێت بۆ گەیاندنی چەندەها مەبەست بۆ هاتنەدیی چیرۆکی زەینی.

لەدوای دروستبوونی یەکەمین مرۆڤەوە چیرۆك دەبێتە دورجێك بۆ هەڵگرتنی ئەو ڕووداوانەی بەسەری هاتووە و ئایین بۆتە پشتیوانی، لەو ساتانەوە تا ئێستا، چونکە ئەوە ئایینە لە نێو ڕێگا جۆراو جۆرەکاندا ڕێگەی دروست نیشان دەدات و داوای پابەندی لە مرۆڤەکان دەکات و ئەوانیش بە پێی مەیل و ویست خۆیان لە قەرەی ئەو دوو چەمکە دەدەن، کە بە چاکەو خراپە ناو دەبرێن و بەرەو ناو ڕووداو ملدەنێن. کاتێك چاوێك ڕووداوێك دەبینێت دەبێتە گێڕەرەوەی، تا چاوە بێئاگاکانی لێ بەئاگا بکات. بە واتایەکی تر مرۆڤەکان لەسەر زەوی لە جوڵەو ژیاندان، لەژێر چاودێری هێزێکی ئیلاهیدان. ئەو هێزە بەهۆی یەکێك لە پەیامبەرەکانییەوە پەیامی خۆیی پێ گەیاندوون و هەموو دوالیزمەکانی ئەو ژیانەی بۆ دەستنیشان کردوون، لە بەردەم ئەگەرەکاندا ڕوونکردنەوەی پێویستی پێداون. دەتوانن ئەو ڕێڕەوە ئاساییە پیادەبکەن بە کردنی چاکەو نەکردنی خراپە بۆ وەرگرتنی پاداشتی بەهەشت نەك سزای دۆزەخ، کاتێك ئەم ڕێڕەوە لە هێڵی خۆی

دەردەچێت بە هەردوو باری پۆزەتیڤ یا نەگەتیڤ، ئەوا دەبێتە بارێکی نائاسایی، کە بۆ گێڕانەوە دەست دەدات، واتە ڕووداو دروست دەبێت و خالق مەخلوق و مەخلوقیش ڕووداو دروست دەکات و کەسی بینا بۆ ئەوانی تری دەگێڕێتەوەو لە سەردەمی تردا بەهۆی کتێبە ئاسمانییەکانەوە دەگێڕرێتەوە.

پەیامبەران وەك نێرراوی ئیلاهی، هەمیشە بۆ نەتەوەکانیان حیکایەتبێژ بوون، دواتر خۆیان بوونەتە حیکایەت و یەکێکی تر گێڕاونیەتەوەو وەك زنجیرەیەکی پتەوی نەپچڕاو یەکدییان گێڕاوەتەوە، ئەویش لە پرۆسەیەکی نەپساوەدا بەهۆی سروش یا کتێبە ئاسمانییەکانەوە. قورئانی پیرۆز وەك دوواهەمین کتێبی ئاسمانی زۆرترین بەسەرهات و چیرۆك باس دەکات، ئەگەرچی ئەو چیرۆکانە پێشتر لە کتێبەکانی دیکەشدا هاتووەو لەهەمانکاتدا دەماودەم لەناو خەڵکدا ماوەتەوە. لێرەوە چیرۆکی ئەگەری دروست دەبێت ئەویش بە ڕاگرتنی مرۆ لە بەردەم دوڕیانێك و دوو چیرۆکدا، بە کردنی ئەمە دەچێتە بەهەشت و چیرۆکی ژیانی ناو بەهەشت دەستپێدەکات. خۆ ئەگەر ئاکاری نەشیاو بێت دەچێتە دۆزەخ و چیرۆکی دۆزەخ دەست پێدەکات.

دووەم: گریمانەی دووەم بۆ دروستبوونی مرۆڤ، ڕای ئەو زانایانەی کە پێیان وایە مرۆڤ بە کۆمەڵ ژیاوە، لە سەرەتاوە قسەی نەزانیوەو هاوارو قیژەو سیگناڵی نازمانی بەکارهێناوەو مەبەستەکانی پێ دەربڕیوە. واتە زمانی نەبووە تا بیری پێ بگوێزێتەوە. پاشان لە قۆناغی دواتردا بەهۆی وێنەی سادەو ساکارەوە لەسەر دیواری ئەشکەوتەکان ئەو شتە زەینیانەی دەربڕیوە و پلەپلە لە ئاماژەو بانگ و قیژەوە بەرەو دەربڕینی ئاسایی چووە. لێرەوە دەتوانین بڵێن ئەگەر زمان وەهابووبێت ئەوا گێڕانەوەش هەر بەو زمانە بووە و دواتر لەسەر دیواری ئەشکەوتەکان بەهۆی وێنەوە ژیانی خۆیانیان باس کردووەو بەرەو شارستانییەت هەنگاویان ناوە. وردە وردە نەتەوەکان لە یەك جیابوونەتەوەو بوونەتەوە خاوەن زمانی جودا، ئەمەش مێژوو و ئەدەب و فەرهەنگی جودای لێ کەوتۆتەوە کە هەوڵی پاراستنی بۆتە خولیایان و نەوە بۆ نەوە هەوڵی گێڕانەوەی خۆیان داوە بۆ پاراستنی چیرۆکی پەیدابوونیان و شانازیکردن بە خۆیانەوە.

پاشان جگە لە پاراستن، چیرۆك ڕەهەندی تری وەرگرت و لە ئەنجامی بیرکردنەوە و گەڕان بە دوای وەڵامی ئەو پرسیارانەی کە زەینی دەگرتن، ئەفسانە هاتە ئاراوەو بووە ڕوویەکی ڕۆشنبیریی نەتەوەکان. مرۆڤ لەڕێگای ئەفسانەوە بووە بونیادنەری قوتابخانەیەکی جیهاناسی و {لەم جیهاناسییەدا وەك هەر جیهانبینییەکی تر هەوڵی داوە وەڵامی گونجاوی دەست بکەوێت لەمەڕ پرسیاری چۆنییەتی دروستبوونی جیهان و مرۆڤ و لە ڕێگایەوە ڕازی هەستی و بوون ئاشکرا بکات}[١] و ڕامانە قووڵەکانی لە شێوەی ئەفسانەدا بگێڕێتەوەو کاریگەری خۆی لەسەر نەتەوەکان بەجێبهێڵێت بە شێوەیەك تا ئێستاش لەگەڵ بەسەرچوونی زەمەنیدا، جێگەی لە ناو ئەدەبیاتە جۆراو جۆرەکاندا دیار بێت.

جیهانبینیی ئەفسانە پاش تەواوکردنی و کامڵبوونی لە شێوەی زارەکییدا لە ئەدەبییاتی نووسراودا لە شێوەی حیکایەت و پەندو چیرۆکدا خۆی بینییەوە بە ناوەڕۆکی بیروباوەڕگەلی جۆراوجۆرەوە لەسەر دروستبوون و هێزە باڵاکان بە هەردوو جۆری چاکەو خراپەو ئیمان و بە نەفرینکردن و بە جادوو- و تەلیسم و بوونەوەرە سەیرەکانی وەك دێو و درنج و جنۆکە و لێڕوانینی لەلایەن خەڵکانەوە بە چاوێکی پیرۆزەوە.

ئەدەبییانی نووسراوی نەتەوەکان زۆریان لەم شێوانەن و مێژووەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ بەر لە زایین و بە زمانەکانی لاتینی و سانسکریتی و بە ڕێنووسی مێخی و هێرۆگلۆفی نووسراونەتەوەو وەك حیکمەتی ئەو ڕۆژگارە ماونەتەوەو ئێستاش جێگەی سەرنجن. هەر لە کۆنەوە ڕۆژهەڵات بە نەتەوەکانی هیند و چین و میسر و فارسەوە بە سەرزەمینی ئەو جۆرە بەرهەمانە دانراوە کە گەڕان بووە بە شوێن دۆزینەوەی هێزە نادیارەکاندا و جەنگان لەگەڵ هێزە شەڕانییەکاندا. لەم ڕووەوە مێژوونووسان ئاماژە بە کۆنترین شارستانییەت دەکەن، کە تێیدا سەری هەڵداوەو دەیدەنە پاڵ میسرییە کۆنەکان. لەو ڕوانگەیەشەوە کە ئەوان خاوەن شارستانییەتێکن، دەکرێت بوترێت یەکەم

---

١ رويا حماسة اسطورە، ميرجلال الدين كزازى، ٦٧

چیرۆکیش زادەی بیری ئەوانە، ئەو چیرۆکانەی، کە حیکایەتە جۆراوجۆرەکانی تەلیسم و جادوو- و عەشق و گەلێك بەسەرهات دەگێڕێتەوە و نمونەی ئەم چیرۆکانە زۆرن وەك {گرتنی یافا}، {شازادەی مەحکوم}، {چیرۆکی جادوگەران}، {ئاغا و کۆیلە}، {دورخستنەوی سینۆهە}و کە مێژوویان دەگەڕێتەوە بۆ دەوروبەری ساڵی ٣٢٠٠پ.ز کە لە تۆماری ٣٠٠ پ. ز تۆمارکراوە.

لە ئەدەبیاتی ئاشووری و بابلیشدا لە سەدەی ٧ پ.ز، نمونەی ئەمجۆرە کتێبانە بەدیدەکرێت، کە پڕن لە ئەفسانە و حیکایەت و سروودی ئایینی. لە ڕۆژهەڵاتدا هیندییەکان بە دەوڵەمەندترین نەتەوە دادەنرێن. هۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆئەوەی، کە هیندستان "سەرزەمینی ئایینە جۆراو جۆرەکانە"[1]، ئایینیش بزوێنەرێکی باشی ڕووداوە. یاخود ئەدەبیاتی هیندی، کە بە زمانی سانسکریتی نووسراوەتەوە و مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ١٥٠٠پ.ز و دیارترین کتێبیان {ریگ ڤیدا}یە کە بە سەرچاوەی کتێبی جادوو- و ویرد و گرتنی جنۆکە ناسراوە. لە ڕووی حیکایەت و چیرۆکەوە هیندییە کۆنەکان بە سەرچاوەی زۆربەی حیکایەتە جیهانییەکان لە قەڵەمدەدرێن و ئەو حیکایەتانەی کە زیاتر بە مەبەستی ئامۆژگاری و ڕێنمایی ئایینی نووسراون. بەرجەستەترین کتێب {جاتاکا}یە کە ٥٥٠ حیکایەتی خەیاڵیی لەخۆ گرتووە و تایبەتە بە ژیان و لە دایکبوونی بودا و چیرۆکی گیانداران و پەندو ئامۆژگارییە[2]. ئەمە جگە لە کتێبەکەی بەیدەبا {کلیلە و دیمنە} کە پاش وەرگێڕانی لە لایەن "ئیبن موقەفەع"ەوە، لە هەموو ڕۆژهەڵاتدا دەنگی دایەوە.

هەروەها ئەدەبیاتی چین لەم بارەیەوە خاوەنی گەلێك کتێبی ناوازەو گرنگە، کە تێکەڵن بە هزری ئایینی {کۆنفۆشیوس، تاو، بودی، دواتر مەسیحی}و لەناو بەرهەمە چینییەکاندا کتێبی {چوانگ تزە} بەرچاو دەکەوێت کە کتێبێکی گەورەیەو پڕە لە ئەفسانە و نەقڵ و حیکایەت.[3]

---

١ غلام حسین دە بزورگی، تاریخ ادبیات جهان، از اغاز تا پایان سدە بیستم، انتشارات روز بهار١٣٨٤، ص٢٩.

٢ بوکنە تراویك، وەرگێڕانی حەمە کەریم عارف، ئەدەبیاتی ڕۆژهەڵاتی کۆن، گۆڤاری هەنار ژمارە١٣،

٣ تاریخ ادبیات جهان، ل٢٩٧

لە باسی ئەفسانە و حیکایەتدا یۆنانییەکان بە سەرزەمینی ئەفسانەی خوداکان دەژمێررێن و گرنگییەکی زۆریان داوە بە چیرۆکی خوداکان و ئەفسانەی جۆراوجۆریان لەبارەی توانا و هێزو فەرمانی خوداکانیانەوە گێڕاوەتەوە و دیارترین ئەفسانەیان ئەلیادە و ئۆدیسەیە.[1]

لە ئەدەبی عەرەبیشدا سەردەمی عەباسییەکان بە تایبەت دەمی خەلافەتی هاروونە ڕەشید، بە سەردەمی گرنگیدان بە چیرۆك و ئەفسانە و حیکایەت دادەنرێت. ئەوەی دیاربێت لەو ئەدەبییاتەدا {هەزارویەکشەوە}یە کە بە چەقی ئەفسانەو چیرۆك دەژمێررێت و جێدەستی بە ئەدەبی جیهانیشەوە دیارە.

لە ئێراندا بەر لە ئایینی ئیسلام، بەهۆی ئایینەکانی مانی و مەزدەك و زەردەشتییەوە و پاشتریش بەهۆی هاتنی ئایینی ئیسلام و ئاینزا جۆراو جۆرەکانەوە، ئەفسانەو حیکایەت و کتێبی زانستە پڕ لە حیکمەتەکان، بە شێوەیەکی فراوان پەیدابوون. لەسەر دەستی سۆفییە گەورە ئیسلامییەکاندا جۆرە ئەدەبیاتێکی عیرفانی هاتە ئاراوە، کە سیمای ئایینەکانی مانی و زەردەشتیشی تیا بەدیدەکرا. ئەم ئەدەبیاتە لە شیعرو حیکایەتی عاشقانەو عاریفانە و پەندو بابەتە ڕۆحی و غەیبانییەکاندا خۆی دەبینییەوە. نمونەی ئەمجۆرە لە {کشکول-شێخ بهائی} و {فیه ما فیه-مولانا جلال الدین رومی} و {تذکرة الاولیاء-عطار نیشاپوری} هەروەها {اسرار توحید فی مقامات شیخ سعید ابوخیر} و {جوامع الحکایات-سدیدالدین عوفی} و {کشف المحجوب-ابوالحسن هجویری غزنوی}دا لە شێوەی گێڕانەوەو پەخشاندا بەدیدەکرێت. ئەمە جگە لەو بەرهەمانەی، کە هەر ئاوێتەیە لە شیعرو پەخشان یا هەر شیعر وەك {مثنوی}و {معنوی}ی مەولانای ڕوومی. یان {بوستان} و {گلستان}ی سەعدی، {مرصاد العباد}ی نەجم ڕازی، {منطق الطیر}ی نیشاپوری. هەروەها ئەو بەرهەمانەی پاشگری {نامە}ی پێوەیە، هەر لە ناسراوترینیانەوە کە {شانامە}یە تا {جاویدنامە}ی لاهوری و {گشتاسپ-نامە}ی دەقیقی توسی

١ هەر ئەو سەرچاوەیە، ل٧٤

و {ئیلاهی-نامە}ی سنایی و {عُشاقنامە}ی عبید زاکانی و زۆری تر کە بە ناوەڕۆکی عیرفانی و خۆشەویستی و کۆمەڵایەتییەوە داڕێژراون و لە جیهانی سۆفیگەریدا گرنگی خۆیان هەیە ((چونکە دەکرێت سەرچاوەی ئەمانە ئەو پەندو ئامۆژگارییانە بووبێتن کە شێخە سۆفییەکان لە دەورانی سەرەتای تەسەوفدا بۆ ڕازاندنەوەی کۆڕو مەجلیسی خۆیان سوودیان لێ بینیبێت))[١].

لە ئەدەبی کوردیدا پێشینەی حیکایەت و چیرۆك، گەلێك دێرینە. ئەگەر لە {ماد}ەکانەوە باسیبکەین ئەوا دەشێت بڵێین: لە شێوەی نووسراودا، هیچ نووسراوێك لەبەردەستدانییە، کە بگەڕێتەوە بۆ ئەو سەردەمانە، بەڵاّم لە نووسراوەکانی مێژوونووسانی یۆنانیدا گەلێك ئاماژە بە چیرۆك و حیکایەت و هۆنراوەی ئەم سەردەمە کراوە، زۆر حیکایەت هەن، کە لە شانامەدا ڕەنگی داوەتەوەو ڕەگ و ڕیشەی مادی هەیە[٢] ئەوەی جێی سەرنج بێت ئەوەیە، چیرۆك و حیکایەت و ئەفسانەی کوردی بە درێژایی مێژوو بەسەر زاری خەڵکییەوە بووە و شێوەی نووسراوی مێژوویەکی کۆنی نییە، لە شێوەی داستاندا دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی حەڤدە و نووسینەوەی مەموزینی خانی و شیرین و خوسرەوی خانای قوبادی و شێخی سەنعان و بەرسیسی عابیدی فەقێی تەیران. ئەم چیرۆکانە بەر لە نووسینەوەیان لە کۆڕو مەجلیسی دیوەخان و تەکییەو پیاوماقوڵاّندا خوێنراونەتەوە نەك هەر ئەمانە، بەڵکو بەرهەمی عەرەبی وەك لەیلومەجنون و هەزارویەکشەوە و ئەدەبی فارسی وەك بەرهەمەکانی سەعدی باسکراوەو، واتە جۆرە ئاوێتەبوون و کاریگەرییەك بەدیدەکرێت لە گێڕانەوەو سەرەنجام لە نووسینەوەشیدا، چیرۆکی ئەم مەجلیسانە دوواتر لە {ڕشتەی مرواری}ی عەلادین سوجادی و {خەرمان لۆغە}ی شلّماشیدا بەدی دەکرێت، ئەمە جگە لە مەجلیسی ئەولیای شلّماشی کە کاریگەری (تذکیرة الاولیاء)ی لەسەرە.

---

٢ یوگنی ادواردویچ برتلس، تصوف و ادبیات تصوف، ترجمە سرویس ایزیدی، انتشارات امیر کبیر، تهران ١٣٨٢، لا٥٨٦.

٣ د. احمد تفزولی، و. میهرداد رامیدی نیا، مێژووی ئەدەبیاتی ماد، گۆڤاری هەنار ژمارە ١٤

حیكایەت لەناو چیرۆكدا

ئەوانەی تا ئێستا باسكران كورتەیەك بوو لەسەر سەرەتاكانی سەرهەڵدانی حیكایەت و ئەفسانە و میتیۆلۆژیاو چیرۆك، باسكردنیمان بە پێویست زانی لەو ڕوانگەیەوەی، كە ئەو ئەدەبیاتانە كەم تا زۆر كاریگەریی دیاریان لەسەر ئەدەبی كوردی بەگشتی و بەرهەمەكانی عەتامحەممەد بە تایبەتی هەیە. ئەو جۆرە چیرۆكانە بە مانا ڕەخنەییەكەی چیرۆكی نا-هونەریی یا سادەن و بەشێكن لە كولتورو فەرهەنگی نەتەوەكان لە شێوەی نەقڵ و ئستوورەو حیكایەتدا، بەلاّم چیرۆك بە مانا هونەرییەكەی وەك ژانرێكی نوێ (لە چاو شیعردا) خەسڵەت و شەقڵی تایبەتی هەیە و بەهۆی زمان و تەكنیك و ستایڵەوە خۆی لە جۆری ناهونەریی جودا دەكاتەوە.

چیرۆكەكانی عەتامحەممەد وەك چیرۆكی هونەری تایبەتمەندی خۆی هەیە، ئەویش لە ڕێگای گرتنەبەری ئاوێتەكردنی چیرۆكی ناهونەری یا حیكایەت لەگەڵ هونەری و داڕشتنی بە شێوەی هونەری و بە شێوازی بایەخدان بە نووسینە نهێنی-ئامێزەكان لە ڕێگای ئەفراندنی دەقی ئەندێشەیی و سەیرو جادووەوە. ئەویش بە پشتبەستن بەو كولتورە دێرینەی جیهانی فەرهەنگی و ئەدەبی ڕۆژهەلاّت لە ڕێگای ئەو داستان و حیكایەتانەی كە نەتەوەكانی ڕۆژهەلاّت وەك سامانێكی هاوبەشی نەتەوایەتی، خۆیان بە خاوەنی زانیوە.

دەوڵەمەندیی ئەم سامانە وایكردووە نەك عەتا محەممەد، بەڵكو شاعیران و هونەرمەندان و نووسەران لە سەردەمە نوێكاندا ڕووبكەنەوە ئەو بەرهەمانەو دووبارە بیان هێننەوە بۆ ناو ئەدەبی نوێ و سەردەم، وەك چۆن لە بەرهەمەكانی سەردەمی ڕێنسانسی ئەوروپادا دەردەكەوێت. یاخود كاریگەریی ئەدەبی كۆنی ڕۆژهەلاّت و ڕۆژئاوا لەسەر ئەدەبی ئێستای هەردووكیان. بۆ نمونە شاعیران و نووسەرانی دوای حەفتاكان سوودی بەرچاویان لە ئەفسانە و میتیۆلۆژیای یۆنان وەرگرتووە لە شێوەی كاریگەریی ڕاستەوخۆ وەك دەق-ئاوێزان یان لە شێوەی ناڕاستەوخۆی تارمایی-ئاسادا لە بەرهەمەكانیاندا بەرچاودەكەوێت. یاخود نووسەرێكی گەورەی وەك دانتی بە كاریگەری میعراجنامەشدا بەرهەمی خۆی (كۆمیدیای یەزدانی) ی نووسی.

عەتا محەممەد وەك چیرۆكنووسێكی ئەو نەوەیەی، كە بە نەوەی نەوەدەكان لە قەڵەم دەدرێت و ئەزموونی خۆی جودادەكاتەوە لە چیرۆكنووسەكانی سەردەمەكەی خۆی، بەهۆی ئەو باكگراوندە مەعریفی و شەرق-بینییەوە، كە دەیكاتە كەرەسە بۆ بنیادنانی چیرۆكەكانی. ئەم باكگراوندەش لەو سەرسامییەوەی دێت، كە بەرامبەرە بە میتیۆلۆژیاو حیكایەتی كۆنی ڕۆژهەڵات و وەك گەڕیدەیەكی نێو كتێبخانە مەعریفی و پڕ حیكمەتەكانی سەردەمی عەباسییەكان دەردەكەوێت، كە لە هەوڵی دۆزینەوەی كتێبە بە بەهاكانی زانستە مرۆڤایەتی و ڕۆحی و عیرفانییەكاندا بێت بۆ كار لەسەركردن و نووسینەوەیان لە دیدی ترەوە.

بەهۆی ئەم سەرسامبوونەیەوە نووسەر لە چیرۆكەكانیدا، ئەو چیرۆكانە دێنێتەوە، كە وەك بابەتێكی بە بەهای كولتووری لەناو خەڵكدا باوە، یاخود نووسراوەیەو لە بەرهەمە دێرینەكانی فارس و هیند و عەرەبدا باسكراون. ئەم بە شێوەیەكی هونەری لە كۆی كارەكانیدا هێناونییەتەوە وەك لە {زارەكانی خەون، دەستنووسی یەكەم، پەڕتوكی خەون، تیناو چیرۆكە ئەندێشەكراوەكان، گیلاسی خوێن، پاشماوەی خێڵەكان،...}دا بەدیدەكرێت و لە زۆربەیاندا چیرۆك بریتی دەبێت لە گێڕانەوەی جۆراوجۆر كە بۆ خوێندنەوەی جۆراوجۆر دەستدەدەن.

نووسەر كاریگەرە بەو جۆرە ئەدەبیاتەو چێژی لێ وەردەگرێت بەهۆی تایبەتمەندییە گونجاوەكانەوە، بۆیە بەو كاریگەرییە دەیەوێت بگەڕێتەوە بۆ ئەو ئەدەبیاتەو بە هۆی گێڕانەوەگەرییەوە بی ئافرێنێتە ناو فەزای ناوەڕۆكەكەی و بهێنێتە ناو تێكستەكانییەوە و حیكایەتخوانانە مامەڵەی لەگەڵ بكات و جۆرە چیرۆكێكی تر بونیاد بنێت، كە تارادەیەك لە ئەدەبی كوردیدا نوێیە و بە لای خوێنەری كوردەوە كەمێك گران و تەمومژاوی دێتە بەرچاو. هەموو خوێنەرێك خۆی لە قەرەی نادات و "تەنها زەوقێكی زۆر پەروەردەكراو دەتوانێت سروشتی ئیشكردنی ئەو چاوە بورخسییە ببینێت، كە لە ڕۆشنبیری ئێمەدا بێ پێشینەیە"[1]. بەڵام لەناو

---

١ بەختیار عەلی، عەتا محەممەد، هەفتەنامەی ئاوێنە،ساڵی یەكەم، ژمارە ٦

ئەدەبیاتی جیهانیدا گەشتۆتە پلەی خۆی و خوێنەری بەرفراوانی خۆیی پەیدا کردووە. یەکێك لەو نووسەرە ناودارە جیهانییە ((خورخە لویس بورخیس))ی چیرۆکنووسی زەمەنە نادیارەکانە، ئەو نووسەرەی کە بەختیارعەلی ناوی بۆ پەسنی بەرهەمەکانی عەتا دێنێتەوەو بە نووسینی بورخیسیانە ناودێریدەکات. لە ئەدەبی عەرەبیدا کارەکانی ((جوبران خەلیل جوبران)) لەم بوارەدا دیارە، کە دونیاو فەزایەکی عیرفانی لە کارەکانیدا بونیاد ناوە لەسەر حیکایەت و چیرۆکی نەتەوە دێرینەکان، کە لە بەرهەمەکانی ((دێوانە، حەیران، پەیامبەر، تەلاّیەدار..))دا بەدیدەکرێت. جوبران بەردەوام بە دووای حیکمەتە ئیلاهییەکاندا دەگەڕێت تا ببیەخشێتە مرۆڤەکان و گەرەکیەتی لە ڕێگای گێڕانەوەوە ببێتە پەیامبەرێك بۆ چاکسازی. دواتر کاریگەری کارەکانی جوبران لە بەرهەمەکانی نووسەری بەڕازیلی (پاولۆ کۆیلۆ)دا بەدی دەکرێت بەهۆی سەرسامی ئەو نووسەرە بە جوبرانەوە.

پاولۆ، ڕۆمان و چیرۆك و تێکستەکانی لەسەر ئەو حیکایەتە ڕۆژهەلاّتیانە بینادەکات، کە عیرفانییەتی ئایینە جۆراوجۆرەکان پێکیان هێناوە. جگە لە ئایینی مەسیحی و ڕێبازی کاسۆلیك کە وەك بڕواداریێك ئیمانی زۆری پێی هەیە. کۆیلۆ دەگەڕێتەوە بۆ ڕەسانەیەتی گێڕانەوە لە بەرهەمەکانی ((مەکتوب، دووەمین مەکتوب، حیکایەتەکانی دوێنێ و ئەمڕۆ، باوکان منداڵەکان نەوەکان))داو حیکایەتە جیهانییەکان دەگێڕێتەوە کە هێزی نادیار بە فریای هێزی دیار دەکەوێت. یاخود ئەو حیکایەتانەی کەسەکان تێیدا بەهۆی پەروەردەکردنی ڕۆح و ئەزموونکردنی عەشقەوە پێدەگەن. کۆیلۆ هۆکاری هێنانەوەی ئەم حیکایەتانە بۆ پتەویی مەعریفییان دەگەڕێنێتەوەو لەم بارەیەوە دەڵێت:

"یەکێك لە کۆنترین و سونەتیترین ڕێگای مرۆڤ بۆ گواستنەوەی مەعریفە لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر، چیرۆك و حیکایەت بووە"[١].

---

١ پائولو کوئیلو، برگردان. ارش حجازی، پدران فرزندان نوەها، چاپ پنجم ١٣٨٣ تهران، نشر کاروان ص١٧.

ئەم گواستنەوەی مەعریفەیە بە لای پاولۆوە، وەستاو نییە، بەڵکو گرنگییەکەی لە گۆڕینی گێڕانەوەو گواستنەوەدایە کە پڕ لە چێژە. ئەوەی جێگای سەرنج بێت ئەوەیە ئەم نووسەرە لە ڕێگای چیرۆکێکی کۆنەوە چیرۆکێکی نوێ دەوڵەمەنددەکات، نەك هەر لەم بەرهەمانەیدا بەڵکو لە (کیمیاگەر، شەیتان و خانم پەریم، کێوی پێنجەم، بەریدا، یادەوەرییەکانی موغێك)دا لەڕێگای گێڕانەوەی ئێستاو لە پێناو حیکمەتە کۆنەکاندا دەگەڕێتەوە بۆ ئەفسانە جیهانییەکان بە تایبەت لە کیمیاگەر[1] (چیرۆکی کوڕە شوانەکە)دا ڕووداوی سەرەکی ئەو چیرۆکەیە کە لە ئەفسانەو حیکایەتی ڕۆژهەلاتدا ڕەگێکی کۆنی هەیە.

کۆیلۆ بە نووسینەوەی چیرۆکی کوڕەشوانەکە (هەڵبەت بە شێوەیەکی ئەدەبی و گێڕانەوەی سادە) دەبێتە نووسەرێکی جیهانیی. لێرەدا ئەم پرسیارە دێتە ئاراوە کە حیکمەتی ئەمە لە چیدایە؟ بۆ وەلامدانەوەی ئەم پرسیارە دەڵێین دوو هۆ هەیە:

یەکەمیان ئەم چیرۆکە لە ڕۆژهەلاتدا باو بووەو زانایان و حەکیمان هەمیشە لە پەندو گێڕانەوەکانیاندا وەك نموونە باسیان لێوە کردووەو نامۆیە بە جیهانی ڕۆژئاوا.

دووهەم ئەوەی، کە مرۆڤ لە نائاگاییەوە لە دێرینەوە جۆرە سۆزێکی قووڵی هەیە بۆ گوێگرتن لە چیرۆك و ئارەزووی بیستنی دەکەن لە شێوەی گێڕانەوەدا. جا ئەو چیرۆکە هی هەرنەتەوە یا هی هەر زمانێك بێت، چونکە (جەوهەری ئەفسانە نە لە گێڕانەوەو نە لە مۆسیقای ڕەسەنی کەلامی-دا شاراوەتەوە، بەڵکو جەوهەری ئەو چیرۆکەیە کە ئەفسانە دەیگێڕێتەوە)[2]. ئەمە ئەو هۆیەیە وا دەکات بەرهەمێکی وەك کیمیاگەر شۆرەتێکی جیهانی بەدەست بهێنێت.

مەولانا جەلالەدین ڕۆمی لە {مثنوی معنوی}[3]دا ئەو چیرۆکە دەگێڕێتەوە. بورخیسیش لە چیرۆکە باسکراوەکاندا بە ناوی ((چیرۆکی ئەو دوانەی کە خەونیان دیوە))[1] دەگێڕێتەوە، بەلام

---

١ پائلو کوئیلو، برگردان. ارش حیجازی، کیمیاگر، چاپ ششم ١٣٨٣، نشر کاروان.

٢ کلود لوی-استروس، ترجمه بهار مختاریان، بررسی ساختار اسطورة، نقد ادبی نو، ارغنون٤، ص١٣٨

٣ مولانا جلال الدین رومی، مثنوی معنوی، دفتر ششم، چاپ پنجم ١٣٨١، انتشارات پیمان، ص٩٤١

بورخیس جودا له سەرچاوەکانی تر ئاماژه بەوه دەکات که ((الاسحقی)) ئەم چیرۆکەی گێڕاوەتەوه، عەتا محەمەدیش له پەرتوکی خەوندا له بەشێك له بەشەکانی (خەون و شارەکانی ئەفسانه)[2] دا هەمان چیرۆك دەگێڕێتەوه.

هێڵی گشتی ڕووداوەکه له گشت چیرۆکەکاندا باس له کوڕێکی هەژاری شوان دەکات، کوڕه ئاواتەخوازی بەدەستهێنانی پارەو سامانه. شەوێك له ئاشێك یان لەژێر درەختێکدا دەخەوێت و خەون دەبینێت، له خەونیدا پیاوێك پێی دەڵێت برۆ بۆ ئەسفەهان، یان میسر، پارەو گەنج له فلاّن شوێندایه برۆ دەریبهێنه. دوای خەبەربوونەوه، کوڕەکه بڕیاردەدات دوای هێنانەدی خەونەکەی بکەوێت و دەستدەکات به سەفەر پاش چەندەها گرفت و ڕووداو دەگاته ئەو شاره و دەست به هەڵکەندنی ئەو شوێنه دەکات. پاشئەوەی که هیچ نادۆزێتەوه دووسێ کەس بەرۆکی دەگرن و دارکاری دەکەن و پرسیاری هۆی گەڕانی لێ دەکەن. کاتێك ئەویش باسی خەونەکەیان بۆ دەکات و هۆکارەکەیان پێ دەڵێت. یەکێکیان دەڵێت: گەمژه من چەندەها جار خەونی وەهام دیوه که وتویانه برۆ بۆ فلاّن شوێن (شاری کوڕه شوانەکه) لەژێر ئەو داره (ئاشه)دا پارەو سامان هەیه دەریبهێنه، بەلاّم هێنده گەوج نیم دووای خەونێکی وەها بکەوم. لێرەدا شوانەکه دەزانێت، که سەفەرەکەی بۆ پێگەیاندنی بووەو سوودێکی گەورەی پێ گەیاندووه له ڕووی بەدەستهێنانی سامانی مەعنەوییەوه، بۆیه دەگەڕێتەوه بۆ شارەکەی خۆی و لەو شوێنەی که خەونەکەی لێ بینیبوو پارەکه دەردەهێنێت.

ئەمه چیرۆکەکەیه وەك ڕووداو، بەلاّم وەك بەهای بیر له ئاستی نادیارو قووڵی مەعریفیدا باس لەو شتانه دەکات که هاوکارن بۆ دۆزینەوەی ڕێگای مرۆڤـ، تەنانەت به دوژمنەکانیشەوه، ڕەنگدانەوەی ئەمه له کیمیاگەردا پڕ ڕەنگه و پاولۆ ناوەڕۆکی ڕۆمانەکەی پڕ دەکات له باسی

---

١ خورخه لیس بورخیس، هزار توهای بورخیس، احمد میرعلائی، کتاب زمان تهران١٣٨١، ص١٧٠

٢ عەتا محەمەد، دەستنووسی یەکەم و پەرتوکی خەون، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٣، ل٢٨٦

عەشق و گەڕان و دەستکردن بە سەفەرێکی حەقیقی بۆ دۆزینەوە و لەیادنانی دەستبەرداربوون لەو شتانەی کە وادەکات بتکەنە کۆیلەی خۆیان وەك شتە ڕووکەش و بیرە نادروستەکان. لەمانە گرنگتر، گرنگیدانە بە نەوای دڵ و دۆزینەوەی خودی خۆت و دەرچوونە لەو ژیانە وەستاوە[1]. ئەم خەون بینین و ڕاڤەکردنە بەجۆرێکی تر لە ((حیکایەتەکانی باوکم)) ی فەرهاد پیربالدا هاتووە .

یەکێکی تر لەو نووسەرانەی کە جێ-دەستی دیارە بەم ستایلی کارکردنەوە {هێرمان هیسە}ی ئەلمانییە. بەهۆی کاریگەربوونی بە عیرفانییەتی بودی و ئەدەبی هیندییەوە، نمونەی لە ((زندگی هندی))[2]دایە باسی کاریگەری زاهیدێك دەکات لەسەر {داسا}، کە دەیکاتە بوونەوەرێکی ڕۆحی ئەویش لە ڕێگای ڕەهاکردنی لە خەیاڵ، یاخود لە زەمەنێکی جادوییدا، تا ئەو ژیانە بژی کە خوازیارێتی و چارەنووس و ئەنجامێکی ڕەهای نیشانبدات و بە گیان و ئێسك تامی پوچێتی ئەو ژیانە بچێژێت. چیرۆکەکە بەو جۆرە دەبێت، کە داسا دوای ستەملێکردنی و دوورخستنەوەی لە دەسەڵات، لەگەڵ شواناندا ڕوودەکاتە دەشت و کێو و لەوێ چاوی بە زاهیدێك دەکەوێت لە کوخێکداو سەرنجی ڕادەکێشێت بە خۆی و سکوتە هەمیشەییەکەیەوە. پاش زنجیرە ڕووداوێك و عاشقبوونی بە کچێك، پاشان خواستنی کچەکەو وازهێنانی کچەکە لەم بۆ سەرۆکی ئەو کاتە (نالا) کە زڕبرای داسا دەبێت. پاش کوشتنی براکەی ڕادەکات و دەربەدەر دەبێت لە دەشت و دەر و دووبارە سەرنجی دەچێتەوە بۆ لای زاهیدەکەو بڕیار دەدات ڕوبکاتە دونیا-نەویستی.

هەڵبەتە بەهۆی شکستی ڕۆحییەوە، کاتێك دەچێتەوە لای زاهیدەکە، بۆ ماوەیەکی زۆر خزمەتی دەکات، بەڵام هەرگیز وشەیەکی لێ نابیستێ، جگە لە دووجار وتنی وشەی ((مایا)). ئەم بێدەنگییە داسا بێزار دەکات و دەڵێت:

---

١ بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە (رازگشایی کیمیاگر) کلیدهای برای درك مفاهیم کمیاگر پائولو کوئلو، نووسینی: و، ایخلبرگر، و. شچاوینسکی، ترجمە ایلیا حریری، چاپ اول ١٣٨٣. نشر کاروان

٢ هرمان هسە، بازی مهرە شیشەای، لا ٥١١

دەڕۆم.. بەر لە ڕۆیشتن تکایەکم هەیە لێت.. تکایە واژەی (مایا)م بۆ ڕوون بکەرەوە.. کە من ژیانی خۆمم بۆ باسکردیت، تۆ تەنها وتت مایا..

ئەوسا زاهیدەکە جامێك دەداتە دەستی تا بڕوات لە ڕووبارێك لەو نزیکانە بۆی پڕ بکات، داسا لەو کاتەدا کە جامەکە پڕدەکات ((ئا لەوێوە پێ دەنێتە نێو جیهانی جادوویی و سەفەر دەکات بە زەمەندا)). هاوسەرەکەی دەبینێت و دێتە بەردەمی و دەڵێت:

هاتووم بە شوێنتا.. دوای کوشتنی فلان تۆ هەڵبژێرراوی بۆ جێگای ئەو.. وەرە با بڕۆینەوە.

ئەویش بێئەوەی باسی خیانەتەکەی بکات، دوای دەکەوێت.

لەوێوە زنجیرە ڕووداوێك دەستپێدەکات هەر لە خیانەتی ژنەکەیەوە تا سەرۆکی سوپاو داگیرکردنی خاك و سەرزەمینەکەی و سەرەنجام لە دەستدانی ژن و منداڵەکەی و بەندکردنی خۆی، لەم کاتەو لەوپەڕی نا-ئومێدیدا لەپڕ دێتەوە هۆش و دەزانێت هەموو ئەمانە دیتنێکی میتافیزیکی بووەو ئەم هێشتا ئاوەکەی نەداوە بە زاهیدەکە.

ئەم چیرۆکە یەکێکە لەو چیرۆکانەی کە گێڕەرەوەی حیکمەتی دونیا-نەویستییە لە ڕێگای بەدەستهێنانی یەقینەوە، بەوەی کە خۆشبەختی لە زوهدانی بووندایە نەك لەو ژیانەی تەمەننای دەکەین و پێی ناگەین. ئەمە بڕوای عاریفانی نێو هەموو ئایینە جۆراو جۆرەکانە کە لە ماهییەتی ژیان حاڵی بوون و لە ئاستێکدا پووچێتی ژیانیان بەهۆی کرانەوەی چاوی دڵیانەوە لێ پەنهان نییە. جوبران خەلیل لەم بارەوە دەڵێت:

ژیان ساحیرەیەکە، کە بە جوانییەکەی ئەفسوونمان دەکات، بەڵام کەسێك لە فێڵەکانی بزانێت، هەڵدێت لە جادووەکانی.[1]

سەفەرکردن بە زەمەندا لە ((ئافاتەکانی بنەماڵەی مێخەك))ی عەتادا، کاری جوانی لەسەر کراوە، بەڵام جیاواز لەم شێوەیەی هێسە، ئەم ستایلەی هێسە لە بورخیس نزیك دەبێتەوەو لە

1جبران خلیل جبران، ترجمه. مسحا برزگر، جاویدانەها، چاپ ششم۱۳۸۲، کتاب خورشید، ل٣٦

چیرۆکی ((جادوگەری وەرنەگیراو))دا، کە جادوگەرەکە وەك زاهیدەکەی لای هیسە هەمان ڕێگە دەگرێتە بەر، بەلاّم شێوەیەکی مادییانەی پێوە دیارە لە چاو کاری زاهیدەکەدا. [1]

لەو نووسراوەی سەرەوەدا دەگەینە ئەوەی لە ئەدەبیاتی جیهان و لە هەموو سەردەمە ئەدەبییەکاندا چیرۆکی ناهونەری بە جۆرێك لە جۆرەکان بە دانانەوەی ڕاستەوخۆ یا دەق-ئاوێزانی خزاوەتە نێو چیرۆکی هونەرییەوەو چیرۆکنووس هەوڵی داوە چێژێکی شایستە ببەخشێتە خوێنەر لە ڕێگای فراوانکردنی پانتایی گێڕانەوەوە. لەگەڵ ئەمەشدا ڕەنگە خوێنەر بڵێت بێتوانایی نووسەرە کە وادەکات دەقی ئامادەکراو و ڕووداوی پوخت و ئامادە بهێنێتە نێو چیرۆکەکانییەوەو بیاننووسێتەوە. ئەمە یەك لەو وتانەیە کە بۆ ئەم جۆرە نووسەرانە قابیل بە وێناکردن نییە، چونکە هێندەی ئەم نووسەرانە بەم جۆرە چیرۆکانەوە ماندوودەبن، لەگەڵ خولّقاندندا لەوانەیە نیو ئەوەندە ماندو نەبن لە چیرۆکی جۆری تردا.

خەسلّەتی ئەم نووسەرانە برەودان بە ڕووداو و دروستکردنی گرێی چیرۆك نییە، بەلّکو ئەوەندە گرنگی دەدات بە زیندووکردنەوەی دەقێکی کالّەوە-بوو، دەتوانێت چەندین دەق بئافرێنێت، ڕەنگە لێرەدا ئەو پرسیارە بکرێ و بگوترێ ئەی هۆی چییە ناچێت بە لای بابەتی نوێوە؟ ئەوسا دەکرێت بچین بەلای جۆرەکانی ئافراندن و چۆنییەتی نووسینەوە، تا وەلاّمی ئەم پرسیارە بدەینەوە. بۆ ئەمەش لەم وتەیەوە دەست پێدەکەین کە دەوترێت نووسینی هەر دەقێك ماندوبوونی زۆری دەوێت چ جای خولّقاندن، جۆرج ئۆرویل دەڵێت: "نووسینی هەر کتێبێك کارێکی ترسناکەو کێشەیەکە نووسەر شەکەت دەکات و پڕووزەی لێ دەبڕێت"[2].

ئەگەر ئەمە پێناسە بێت بۆ نووسین، ئەوا دەبێت بگەڕێینەوە بۆ قورسی دووبارە نووسینەوە، واتە ناکرێت چیرۆکێك هەبوویێت و بێخاوەن بوویێت، چونکە ئەگەر لە شێوەی نووسراودا نەبوویێت لە شێوەی زارەکیدا یەکەم گێڕەرەوەی هەبووە، پاشان یەکەم نووسەر، کاتێك ئەم چیرۆکانە

---

1 هزار توهای بورخیس، ل۱۵۷

2 جۆرج ئۆرویل، و. شێرزاد حەسەن، لە ستایشی ئەدەبدا، دەزگای ئاراس، هەولێر ۲۰۰۱، ل۱۳۲

دەماودەم دەکرێن یان دەنووسرێنەوە، ئەو کات یەکێك لە نووسەران سەرسام دەبێت بەو چیرۆکەی کە چێژی لێ دەبینێت، ئەوسا تەمەننای دروستکردنەوەی دەکات و لە کاتێکدا هەست بە گرانی ئەم کارەی دەکات، کە تیادەمێنێت لە نێوان چیرۆکی یەکەم و چیرۆکی دووەمیدا، کە دووبارە نووسینەوەیەتی. بەدەر لەمانە چیرۆکنووس نابێتە تەنها هۆیەك بۆ گەیاندنی ئەو چیرۆکە کۆنە، بەڵکو لێرەدا دەیەوێت چۆنییەتی نووسین نیشانبدات، ئەویش بەهۆی ئەو پاڵنەرەوەی خستویەتییە کەڵکەڵەی نووسینەوە کە بە (چێژ) ناودێردەکرێت. بە واتایەکی تر ئەوەی وادەکات ئەم چیرۆکنووسانە بە دوای چیرۆکگەلێکی وەهادا بگەڕێن ئەو چێژەیە، کە لە کاتی کارکردنیاندا لە فەزایەکی وەهادا بەدەستی دەهێنن. جگە لەمانە ئەم چیرۆکانە حیکمەتی هەمیشەیی ژیانیان تێدایە کە دەپارێزرێ لە کۆنبوون وەك لە زۆرێك لە ئەستوورەو حیکایەتە جیهانییەکاندا ئەو چێژە بەدی دەکرێت.

لەگەڵ پەیدابوونی چیرۆکی هونەری و دواتریش ژانری ڕۆماندا، ئەم چیرۆکگەلانە بەرەو قاڵبەکەی خۆیان چوونەوەو ئەو سنوورە فراوانەیان بۆ ڕۆمان چۆڵ کرد، کە بەردەوام لە برەوسەندندایە. والتەر بنیامین لە باسێکیدا باس لە حیکایەتخوانی دەکات، ئاماژە بە تیاچوون و نەمانی ئەمجۆرە حیکایەتانە دەکات و دەڵێت:

"هونەری حیکایەتخوانی نزیك بۆتەوە لە کۆتایی پەنهانی، چونکە لایەنی حەماسی حەقیقەت، واتە حیکمەت ڕوو لە مەرگە"[1].

ئەم بەرەو مەرگچوونەی حیکمەت بە هۆی ڕۆمانەوە لە زیادبووندایە، چونکە ڕۆمان وەك ژانرێکی نوێ، دوورە لەو پەیوەندییە دوو سەرەی کە لە نێوان حیکایەتخوان و گوێگردا هەیە. بنیامین باسی ئەم جوداخوازییە دەکات لە ڕۆمان و چیرۆکدا و لای وایە ئەوەی دەبێتە هۆی جیاکردنەوەی ڕۆمان لە ئەدەبیاتی پەخشان (حیکایەتی پەرییان، ئەفسانەو چیرۆکی کورت)

1 والتر بنیامین، ترجمە. مراد فرهادپور، قصەگو، رمان نو، فصلنامە ارغنون ٩\ ١٠، ص ٤

بێتوانایی ڕۆمانە لە ئاست پیادەکردنی سونەتی گێڕانەوەی زارەکیدا و ناتوانێت پێوەی بەندبێت. یا بەواتایەکی تر ڕۆمان دوورە لەو ئەزموونەی کە حیکایەتخوان هەیەتی، چونکە ئەوەی حیکایەتخوان دەیگوازێتەوە بەشێکە لە ئەزموونی خۆی، یا ئەزموونی حیکایەتخوانانی تر و بە نۆرە ئەویش دەیکاتە بەشێك لە ئەزموونی ئەوانەش، کە گوێبیستی حیکایەت دەبن.

ئەگەرچی لە سەرەتادا ڕۆمان کەڵکی لە حیکایەت وەردەگرت و ڕۆماننووسان هەوڵیان دەدا سروشتی گوتاری بپارێزن و ڕیشەیان دەگەڕایەوە بۆ حیکایەت، بەڵام لە سەدەی هەژدەوە و بە درێژایی سەدەی نۆزدە ڕۆمان توانی دەستبەرداری حیکایەتخوانی ببێت و لەژێر کاریگەری سایکۆلۆژیاو زانستە جۆراو جۆرەکاندا بگۆڕرێت بۆ ((ئاوێتەیەك لە گوتن و گفتوگۆ، دیمەن-سازی، وەسفی شوێن و دیکۆر، بزاوت و شێوەکانی گۆڕین، شێوازو فۆنەتیك))و دەستبەرداری گێڕانەوەی چیرۆکی لە مەتەڵ-چوو و تەنز-ئامێزو پەند-ئامێز و ئەخلاقی، ببێت.[1]

ئەگەر ئەو چیرۆکانە بە شێوە سادەکەی ڕوو لە نەمان بێت ئەوا چیرۆکنووسە حیکمەت-دۆستەکان دەستدەکەنەوە بە هێنانەوەیان، ئەمەش لەو ڕوانگەوەیە کە پشتکردن لەو سامانە مرۆڤایەتییەی کۆن هەر وا کارێکی ئاسان نییە بە ناوی بونیادنانی ژانرو ئەدەبی نوێوە، بەڵکو ئەوە بناغەی ئەو ئەدەبە کۆنەیە ڕێگا دەدات بۆ بیناکردنی ئەدەبی نوێ و {هەموو ڕەتکردنەوەیەکی ڕابردوو هەنگاوێکیشە بۆ سڕینەوەی یادەوەری. ئەدەبی نوێ لە ئەنجامی سڕینەوەو ڕەتکردنەوەی ئەدەبی ڕابردووەوە لەدایك نابێت. سەرهەڵدانی نوێ ئەنجامێکی چاوەڕوانکراوە لەوەی پێش خۆی. گەلێك بیرو ئایدیا هەن لە ماوەیەکدا کپ دەبن و دواجار چالاك دەبنەوە. یاخود وەك فرمانێکی چاوەڕواننەکراو خۆیان دەسەپێننەوە}[2]. چالاککردنەوەی ئەو چیرۆکانەش دەگەڕێتەوە بۆ سیحری گێڕانەوەو گەلێك خوێنەر هەن تامەزرۆی بیستنی

---

1 بابەك ئەحمەدی، و. ئازاد بەرزنجی، چەند وێسگەیەکی ئەدەبی و فیکری، چاپی دووەم ٢٠٠٦ کوردستان، دەزگای چاپ و بلاوکراوەی موکریانی، لا٢٣٦

2 ڕێبوار سیوەیلی، پێشەکی لە ستایشی ئەدەبدا، لا١٠

ڕووداوگەلێکن کە وەك سوارەکانی مێژوو بە زەمەندا سەفەریان پێ بکەن بۆ دیتنی میتیۆلۆژیاو حیکمەتی دونیای شەرق.

لە حیکایەتخوانییەوە بۆ نەهێشتنی لە ناوچوون

ئەگەرچی لە چیرۆکی هونەریدا تەکنیکگەلێك هەن بۆ بونیادنانی چیرۆك و هەر چیرۆکنووسەی بەپێی ستایل و ئەزموون و تاقیکردنەوەی توانای خۆی دەستدەداتە بەکارهێنانی (گێڕانەوەی سادە، مۆنۆلۆگ، دایالۆگ، مونتاج، فلاشباك...) تا چیرۆکێکی مۆدێرنی تەکنیکچن بنووسن، بەلاّم جیاواز لە چیرۆکنووسانە، عەتا محەممەد یەکێکە لەو چیرۆکنووسانەی تا ڕادەیەکی بەرچاو خۆی لەو تەکنیکانە بە دوور گرتووەو ستایلی خۆی لە ڕێگای گێڕانەوەوە چەسپاندووە. گێڕانەوەی سادە لای عەتا محەممەد دەبێتە گەیەنەری بابەتە قووڵە مەعریفییە چڕوپڕەکان و لەو ڕێگایەوە سیمایەکی حیکایەتی دەبەخشێتە چیرۆکەکانی و گەرەکییە چیرۆکە حیکایەتئاساکانی، چێژ لەدەست نەدەن لەناو پێچ و لۆفی تەکنیککاریدا. چونکە بە ئەندازەی گرنگیدانی بە فەلسەفە شەرقییەکان، تەکنیك پشتگوێ دەخات و خۆی لێ بە دوور دەگرێت. ئەم پشتگوێخستنەشی لە بێئاگاییەوە نییە، بەڵکو لە پرۆسەی ئەفراندنەکانیدا کاری بۆ دەکات و ڕەخنە ئاڕاستەی چیرۆکنووسانی تری کورد دەکات کە هێندەی لە خەمی داهێنانی تەکنیکدان نیو ئەوەندە سەرقاڵی کەشفکردنی دونیا نەبینراوەکان نین و تەنها ڕووکەشی ئەو جیهانە وێنە دەگرن کە تێیدا دەژین و لەناو دەقەکانیاندا دایدەنێن، بەبێ ئەوەی واز لەو دیدە باوە بهێنن.

نووسەر پێی وایە نەوەی حەفتاکان و هەشتاکان و تەنانەت ئێستاش تەکنیکیان کردووە بە کێشەی سەرەکی خۆیان و لە دیدە ڕووکەشییەکانیاندا نە توانیویانە ڕۆحێکی گەڕان و دۆزینەوەیان هەبێت، نە توانیویشیانە واقیع نیشانبدەن بەو جۆرە قووڵە تا سەرەنجام (بە ناوی واقیعەوە

واقیعیان کووشت)[1]. لە ڕوانگەی نووسینەکانی خۆیەوە دەردەکەوێت کە مامەڵکردنی لەگەڵ گێڕانەوەدا وریایانەیە و لە ئەنجامی هەستکردنی بە زاڵبوونی لایەنە پۆزێتڤەکانی تەکنیك بەسەر چیرۆکدا و شاردنەوەی ماهییەتی چیرۆك لە ناو تەکنیککاریدا ڕووی کردۆتە گێڕانەوەی سادە، ئەمە لە لایەك، لە لایەکی دیکەوە ئەم ستایلە کارکردنە بۆ هێشتنەوەی دەقە، بە سیمایەکی دێرین، یا پێبەخشینی سیمایەکی مێژوویییە بەو دەقانەی کە دەیانگێڕێتەوە. لەهەمانکاتدا زاڵبوونی نووسەرە بەسەر تێکستی مێژووییدا.

نووسەر لەگەڵ ئەو پێشەکییانەدا کە بۆ بەرهەمەکانی نووسیوە، بەردەوام حیکایەتخوانانە هۆی پەیدابوونی چیرۆکەکان دەنووسێت ((کە گەلێکی خەیاڵین))و پێی وایە هێزێکی ژوور-سروشت وا دەکات بکەوێتە دەست ئەم، تا بیاننووسێتەوە. لە زارەکانی خەوندا هۆی ئەو چیرۆکانە (کە خۆی بە خاوەنی نازانێت) دەگەڕێنێتەوە بۆ ئەفسانەیەك کە گوایە بەسەر خۆیدا هاتووە، ئەویش لە ڕێگای دەستکەوتنی ((سندوقێکی ڕازاوە))وە کە هی بابانەکانەو گەیشتۆتە دەست ئەم. وەك ئەوەی ئەم دوایەمین پارێزەری ئەو سندوقە بێت.

ئەو سندوقە بەهۆی یارییەکەوە دەبێتە خولقێنەری چیرۆك و کۆمەڵە چیرۆکی کتێبەکە لە ئەنجامی ئەو یارییەوە نووسراون. واتە چیرۆکنووس بە هۆی نیشاندانی جادوگەرانەی ڕووداوێکەوە خۆی لە هەرجۆرە بەخاوەنبوونی چیرۆکەکە دەدزێتەوە و لەڕێگای ئەو ڕووداوەوە ئەرکی خۆی دیاری دەکات لە باسکردنی ئەو چیرۆکانەدا و باسی ئەو سندوقە دەکات کە یەکێك بووە لەو شتە دەگمەنانەی کە لەو میرنشینە خوێناوییە بەجێ ماون و بە تێپەڕبوونی ڕۆژگار گرنگی خۆیان لەدەست داو بیرچوونەتەوە، بێئەوەی کەس باسیان بکات و دەڵێت : "منیش.. لە ڕێگای هاوڕێیەکمەوە گەیشتە دەستم"[2]

1 عەتا محەممەد، جیهانی ڕاڤەنەکراو، سەردەمی ڕەخنە، ژمارە ٢ ی زستانی٢٠٠٥، ل٤٠١.

2 عەتا محەممەد، زارەکانی خەون، چاپخانەی ڕەنج، چاپی یەکەم ٢٠٠٢، ل٣

ئەم خەسڵەتەی نووسەر لە زۆربەی تێکستەکانیدا ئامادەگی هەیە، لە ئەفسانەیەکی تردا لە سەرەتاوە دەڵێت: "ئەم ڕووداوە لەوەدا بوو بە تەواوی بیر بچێتەوە، ئەگەریش دوێنێ دەرفەتی مردنم بۆ هەڵکەوتایە ئەو کوڕە گەنجەم نەبینیایە.."[1] ئا لێرەوە چیرۆك دەستپێدەکات و بە گێڕانەوەی سادە و لەناو چیرۆکەکەدا چیرۆك دەگێڕێتەوە بە سێ قۆناغ. یەکێك هەیە تێیدا چیرۆك بۆ کوڕی ئەفسەرێك دەگێڕێتەوە کە چۆن چیرۆکێکی گێڕاوەتەوە بۆ ئەفسەرەکە (لێرەشدا چیرۆکێك دەگێڕرێتەوە)و بە سێ هەنگاو چیرۆکەکە دەگێڕێتەوە. لەم چیرۆکەدا چیرۆکی شەهرەزادئاسا گیانی حیکایەتخوان ڕزگاردەکات، بەلاّم بە پێچەوانەوە دەبێتە هۆی لەناوبەری گیانی گوێگر (وێنەیەکی وەها لە گێڕانەوەیەکی تری چیرۆکێکی کۆندا بەدی دەکرێت).

وەك دووبارەکردنەوەکانی تری لەم چیرۆکەشدا دەڵێت:

"پێم وایە ئەم ماوە درێژە بۆیە ژیاوم تا ئەو نهێنییە ئاشکرا بکەم"و بەم ڕستەیە پاراستن و ئاشکراکردن دەگرێتە ئەستۆی خۆی وەك ئەوەی پەیامبەرێك بێت و بۆ ئەو کارەو سرووشی بۆ هاتبێت لە ((حەلاجێکی تر)) لە ((زاری یەکێکی تر))ەوە[2] لە دەستکەوتنی نوسخەیەکی کتێبێکدا دەڵێت:

"من دەمزانی ئەوە تەنها نوسخەیەکە ئەو بەسەرهاتەی لەسەر نووسراوە تا لە لە بیرچوونەوە ڕزگاری کەم".

دیسانەوە لە حیکایەتی خۆیەوە بەرەو حیکایەتی نووسراو دەچێت و دواتر لە تامی مەرگ و گێلاسی خوێندا دووبارە دەبێتەوە و دەیەوێت ڕووداو بوەستێنێت بە نووسینەوەو پێی وایە نووسینەوە لەمپەری گەشەکردنە بە هەموو واتایەکی گێڕانەوەی زارەکییەوە.

1هەر ئەو سەرچاوە، ل١٤

2 هەر ئەو سەرچاوە، ل ٢٢

له چیرۆکی ((دواحیکایەت)) لە پاشماوەی خێڵەکاندا دیسانەوە باسی ئەوە دەکات، کە ڕێکەوت ئەم چیرۆکەی پێ نووسیوەتەوەو دەڵێت: "نووسینی ئەم چیرۆکە، بە جیا لەوانەی تا ئێستا هەستاوم بە نووسینیان، ڕێکەوتێکی سەیر تێیدا بەشدار بوو".[1]

لە خولقاندا کۆمپیوتەر چیرۆك بەرهەم دێنێت وەك مێشکێکی ئەندێشەیی و پاشان لەناویان دەبات، بەڵام ئەم سەرلەنوێ هۆی پاراستنی لە ڕێگای سەرلەنوێ نووسینەوەی. واتە پیت ئەبێت بەو جیهانەی کە شت دەخولقێنێت، لە ئەندێشەی پیتدا ڕاوی ڕستەی ((چیرۆکەکە دەگەڕایەوە بۆ ئەو کاتەی)) شۆڕ دەبێتەوە بۆ گێڕانەوەو سیحری پیت و وشە خۆی دەردەخات و خولقاندنەکان بە هۆی یارییەوە دەبن و پیت و وشە دروستدەکەن. سەرەنجام ئەوان دەبنە وەگێڕی سەرەکی و نووسەریش دووهەمین وەگێڕ.

وەك لە پێشەکی تیناو چیرۆکە ئەندێشەییەکاندا باسی کاری نووسینەکەی دەکات و دەڵێت:

وەك ئەوە وابووە کارێکی حازربەدەست بێت لەبەر دەستیداو ئەو دەست بکات بە نووسینەوەی یا گێڕانەوەی (هەرچەندە هەندێك لەو چیرۆکانە نووسەری تر گێڕاونیەتییەوە)، بەڵام ئەو وەك یارییەك دەڕوانێتە گێڕانەوەکانیان کە خۆیان دێنە بەردەستی (هەڵبەت بە سانایی نا، بەڵکو لەو ڕووەوەی کە خۆی بەردەوام هەمیشە بە دوای خوێندنەوەی ئەو چیرۆکانەوەیە) یاخود لە ڕێگای ئەو شتە سەیرانەوەی کە بە یاری ناویان دەبات و توانای خولقاندنیان هەیە وەك ئەو یارییەی کە بە ڕێکەوت لە تینادا دەستی دەکەوێت و دەستدەکات بە دروستکردنی فۆڕم و سەرەنجام چیرۆکی جۆراوجۆری لێ دەخولقێت وەك سندوقی ئەندێشە. لە چیرۆکی ((دەستنووسی ئاگر))[2]دا باس لە چیرۆکنووسێك دەکات کە دەیخەنە ناو کۆمەڵێك پیاوکوژەوە کە سەرقاڵی یاریکردنێکی سەیرن بە دۆمینە، ئەویش بەکارهێنانییەتی بۆ دروستکردن و گێڕانەوەی چیرۆکی بەسەرهات.

---

1 عەتا محەممەد، پاشماوەی خێڵەکان، چاپی یەکەم، چاپخانەی سەردەم ١٩٩٩، ل١١٤

2 پاشماوەی خێڵەکان، ل١٤٢

گێڕانەوەکان شێوەی سونەتی هەیە و زۆرجار خۆی دەدزێتەوە لە دەستپێکردنی ڕووداو تا ئامادەبوونی خۆیمان پێ ڕابگەیەنێت وەك حیکایەتخوان و بە نووسینی (ڕووداوەکە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو کاتەی...) پاشان پەرەگرافێك یا زیاتر دەستدەکات بە چیرۆکی سەرەکی، یاخود بە جۆرێکی تر خۆی لە بەخاوەنبوونیان دەدزێتەوە (لە هەندێکیاندا خۆی خاوەنییەتی) بەهۆی باسکردنی ئەو سەرچاوە نەناسراوانەی کە ئەو دەستی کەوتوون، ئەویش زۆرجار یا دەستنووسێکی کۆنە یا پەڕەیەکی بەدەست نووسراوی یەکێکە لە کتێبە بە بەهاکان، یاخود پیرەمێردێك، یا کوڕێکی هاوڕێیەتی و هەمیشە ناوەکانیان نادیارە.

گێڕانەوە لە ((گێلاسی خوێن))[1]دا ڕاستەوخۆ دەست پێدەکات بە ڕستەی "دوای ئەوەی کوڕە گەنجەکە.."و ڕووداو بە ڕستەیەکی سادەی وەك دەنگی مەلەکە دەهات یان کە چاوی هەڵبڕی یا دیالۆگی نێوان دووکەس دەست پێناکات، بەڵکو بە چیرۆکێکی ئامادەکراو دەستپێدەکات وەك بەرهەمەکانی تری، بەڵام هێندەی هەیە نووسینەکانی تری لە ڕێگای یاری ڕێکخستنی وشەکانەوەیە کە دووبارە چیرۆك دەست پێدەکاتەوە. سەرتاسەری گێلاس باس لە کوڕێك دەکات کە دەیەوێت ببێتە چیرۆکنووس و یەکە یەکە چیرۆکە ئامادەکان دەنووسێتەوە و لەناو ئەو پرۆسەیەدا ڕاویی باڵا چیرۆکەکانی ئەو ئاوێتە دەکاتەوە لەگەڵ چیرۆکەکانی خۆی کە دەیەوێت بیان نووسێتەوەو سەرجەم گێڕانەوەش وەك ئەوە وایە پاش خوێندنەوەی چیرۆکێك بتەوێت بۆ یەکێکی تری بگێڕیتەوە.

لە ئافاتەکانی بنەماڵەی مێخەکدا[2] بەهۆی ڕاستەوخۆ ڕاگرتنی خوێنەر لە بەردەم گێڕانەوەی کتێبێکی کۆندا، گێڕانەوە وەك گێڕانەوەی حیکایەتێك دەردەکەوێت کە لە هەزارو یەك شەوەدا نووسرابێت. لەم بەرهەمەدا گێڕانەوە مۆرکێکی مێژوویی وەردەگرێت و پڕ دەبێت لە باسی دەستنووس و گەڕانەوەو سەفەری ئەندێشەیی.

---

1 عەتا محەممەد، گێلاسی خوێن، کتێبی یانەی قەڵەم، چاپی یەکەم ٢٠٠٧، ل٧

2 عەتامحەممەد، ئافاتەکانی بنەماڵەی مێخەك، دەزگای سەردەم، چاپی یەکەم ٢٠٠٤

له وێنەو ئاوێنەی حەوتی تینادا[1] گێڕانەوە ڕووی ئاماژەدان بە چیرۆك وەردەگرێت وەك ئەوەی بورخیس لە چیرۆکە بیسراوەکاندا. گێڕانەوە لە فریو و خۆحەشارداندا ڕوویەکی سەیرتر وەردەگرێت، بە تایبەت لە پێشەکییەکەیەوە. ئەم سەمەرەییە دەردەکەوێت کە کورتەی دە چیرۆك باسدەکات، دەبوو بینووسینایە، بەلاّم نەینووسیون. لەهەمانکاتیشدا دەیاننووسێت. پاشتر لە چیرۆکە نووسراوەکاندا وەك چیرۆکی ئەبەدیەت[2] باس لەو هۆیە دەکات کە وایکردووە ئەو چیرۆکە بگێڕێتەوە، ئەویش هۆیەکی سەیرە تا لە دەست عەتا محەممەد ڕزگاری بکات. یاخود لەم کۆمەڵە چیرۆکەیدا خۆی جۆرێتی گێڕانەوە دیاری دەکات وەك لە چیرۆکی برینێکی لەیادکراودا[3] دەبینرێ، کە دەڵێت: دەمەوێت لەسەر شێوەی ئەو چیرۆکە کۆنانە بیگێڕمەوە کە نووسەریان نییە یان نووسەرەکانیان بە گوزەری زەمان ونبوون. گێڕانەوە بە شێوەی کۆن لە (گەشتە تیوارییەکاندا) هێندە ئاشکران کە شێوەی هەزارو یەك شەوە وەردەگرێت.[4]

---

1 عەتامحەممەد، تیناو چیرۆکە ئەندێشەکراوەکان، چاپی یەکەم ٢٠٠٧، چاپخانەی ڕەنج

2 عەتامحەممەد، فریو و خۆحەشاردان، چاپی یەکەم ٢٠٠٥، کتێبی یانەی قەڵەم، ل٥٤

3 هەر ئەو سەرچاوەیە، ل٨٢

4 عەتامحەممەد، گەشتە تیوارەکانی میر بە تەنهاییدا، چاپی یەکەم ٢٠٠٦، بەڕێوەبەرێتی چاپ وبلاّوکراوەی سلێمانی

له ئەندێشەوە بۆ ڕاڤەیەکی تری ڕووداوەکان

ئەگەر ئەندێشەو فەنتازیاو خەیاڵ ئەو ڕووبەرە فراوانە بن، کە مرۆڤ لە تاڵیی واقیع دوور دەخەنەوە، ئەوا دەشێت چیرۆکی ئەندێشەیی بەو ڕایەڵە دابنێین کە دەمانگەیەنێت بە دونیایەك، کە تەواو هەوڵی جیاوازی دەدات. جیاوازی بەو مانایەی کە دوور دەکەوێتەوە لە "هاوشێوەبوونی گشت"و لە "ڕەهایی پەتی"و لە "یەقین" تا بەرەو فرە واتایی و فرە ڕاڤەییمان ببات.

ئەندێشە، مرۆڤ بەرەو هەموو ئەگەرێك پەلكێش دەكات و دەبێتە چەكێك بۆ دارِماندنی گشت كۆنكرێتییەك، زۆرێك لەو نووسەرانەی كە ئەندێشەخوازن ئەو نووسەرانەن، كە نائومێدبوون لە واقیع و ڕوویان لە ئەندێشە كردووە، تاكو لە خەیاڵدا هەست بكەن بەو دونیایەی كە لە واقیعدا دەستیان نایگاتێ، وەك ئەوەی عەتا لە گێلاسی خوێندا ئاماژە بەوە دەدات كە كوڕە گەنجەكە ناتوانێت ببێت بە جادوگەر بەوەی كە شتێك لە نەبوونەوە بخوڵقێنێت، بڕیاردەدات ببێتە چیرۆكنووس (كە بەلایەوە ڕوویەكی تری جادوو بوو لە لاپەڕە ١٣٧ دا دووبارە دەبێتەوە كە باسی عەتا دەكات و دەڵێت: (ئەویش ڕۆژێك وەك تۆ خەونی بەوە دەبینی كە ببێتە كیمیاگەر، بەلاّم سەرەنجام ئەویش خەونەكەی نەهێنایە دی، ئەگەرچی سەركەوتوو نەبوو لە هێنانەدی خەونەكانی، بەلاّم بوویە چیرۆكنووس كە ڕوویەكی تری كیمیاگەری و جادووە) لە پەڕەی ٧٠ واتە دوای نەگەیشتن بە ئاوات، ڕوودەكاتە خەیاڵ تا لە ئەندێشەدا بگاتە شتەكان، وەك ئەوەی ئەم لە ئەندێشەدا دەگاتە كیمیاگەری.

ئەگەرچی ئێمە نامانەوێت بچینەوە سەر ژیانی نووسەر تا ئەنجامێكی شیاو بەدەست بهێنین، واقیعی ژیانی ئەو نازانین و ئاگامان لە هەوڵەكانی نییە كە ڕەنگە دابێتی بۆ جادوگەری، وەك لە چیرۆكەكانیدا وەك گێلاس ئاماژەی پێ دەدات، بەلاّم لە ڕووی نووسینەكانییەوە دەگەینە سەر بۆنكردنی ئەو ئەگەرانە، چونكە ئەو شتانەی ئەو باسی دەكات هەستكردنێكی قووڵیان لە

پشتەوەیە وەك چۆن پاولۆ چەندە باسی کیمیاگەری و جادوو دەکات، هێندەش لە فەترەیەکی زەمەنیدا ئەزموونی کردوون (هەڵبەت مەرج نییە هەموو نووسەرێك بۆ نووسینی شتێك ئەو شتەی ئەزموون کردبێت).

عەتا محەممەد بە جۆرێکی تر ڕاڤەی ئەوە دەکات لە وێنەو ئاوێنەی دوو دا[1] لە لایەکەوە باسی گرنگی خولقاندنی جیهانێکی تر دەکات لەناو چیرۆکدا لە ڕێگای ئەندێشەوە، لەلایەکی ترەوە باسی هێسە و کازانتزاکی و ئەبو عەللای مەعەرری و مەحوی دەکات کە ئەفرێنەری جیهانێکی ئەندێشەیی بوون، لە کاتێکدا ڕووی پشتەوەی ژیانی ئەوان باس ناکات، کە هێسە دایکی هیندی بوو لە عیرفانییەتی بودایزمەوە گەلێك نزیك بوو، یاخود مەحوی چ سۆفییەکی حیکمەتناس بوو. لەو چیرۆکەیدا کە دەڵێت: نەمدەویست بیگێڕمەوە، باس لەوانە دەکات کە دەیانەوێت ئەزموون بکەن ئەوسا بنووسن، نمونەی ئەو چیرۆکنووسە دێنێتەوە کە پێویستی بەوەیە کەسێك بکوژێت تا باسی کوشتنەکەی بنووسێت و وەك ڕەخنەگر لێی دەدوێت، بەڵام لە ڕوویەکی ترەوە ئەو ئەزموونە دوور نییە لە کارەکانی خۆیشیەوە ئەگەرچی تا ئەو پەڕی سنووری ئەندێشە هەنگاوی نابێت. بۆ نموونە کە باس لە کوشتنی چیرۆکنووس و زاهید و کافرو پادشا دەکات، خوێنەر چۆن بزانێت نووسەرەکە لە هەوڵی تاقیکردنەوەدا نەبوو‌بێت بە تایبەت لە چیرۆکی ((تامی مەرگ))دا، چونکە لە چیرۆکی برینێکی لەیادکراو کە گێڕانەوەی ژیانی خۆیەتی، پرسیار لە عەتا محەممەد دەکات و دەڵێت:

"بەڕاست تا ئێستا هەر بیری خۆکوشتنت لەگەڵایە؟"[2]، واتە لەو ڕوانگەیەوەی ئەو خوێنەر لە بەردەم گومانە جۆراوجۆرەکانی ڕووداوە مێژووییەکاندا ڕادەگرێت، خوێنەریش دووبارە ئەو لەبەردەم ئەو گومانانەدا ڕادەگرێت کە کێ نالێ تامی مەرگی کردبێت؟ یان جادووگەری ئەزموون

1 عەتامحەممەد، تیناو چیرۆکە ئەندێشەکراوەکان، ل٦٠

2 فریو و خۆحەشاردان، ل٨٦

کردبێت؟ پاش شکست، وەك خۆی لە چیرۆکەکاندا ئاماژەی پێ دەکات، ڕووی لە نووسین کردبێت تا هەر لەو سنووره نەترازێت.

بە هەرحاڵ ئەو گومانانە بۆ خوێنەر دەمێنێتەوە وەك ئەو چۆن لە چیرۆکە ئەندێشەییەکانیدا هەوڵی دروستکردنی دەدات و خوێنەر سەرسامانە لەو فەزا پڕ پرسیارەدا نقوم دەکات و جیهانێکی خەیاڵی بۆ خوێنەر دەسازێنێ، چونکە ((نووسینە خەیاڵئامێزەکان ئەگەر شیعر بێ چیرۆك یا شانۆگەری، دەتوانن شوێنێکی دیکە بۆ خوێنەر دروست بکەن کە تێیدا نیشتەجێ بێت، جیهانێکی ئەلتەرناتیڤی بۆ پێشکەش دەکات، جیهانێکی دەوڵەمەندتر لەو جیهانەی کە هەیە، دەتوانن لە هیچەوە شتێك بەرهەم بهێنن))[1].

ئەمە ئەو خاڵەیە کە عەتا محەمەد هەوڵی بۆ دەدات، هەڵبەتە نەك بە ئیلهامێکی خودایی، بەڵکو بە کارکردنێکی بەردەوام و بە کەڵك وەرگرتن لەو جیهانە ئەفسوناوی و پڕ خەیاڵەی ڕۆژهەڵات و بە خوێندنەوەی ئەو کتێبە جۆراو جۆرو ئەو کەسایەتییە ڕۆحانیانەی کە لە سەرەتاوە باسمان کرد وەك چۆن لە یەکەم پەڕەی ئافاتەکانی بنەماڵەی مێخەکدا وتەو شیعری حەلاج و شبلی دەهێنێتەوە. یاخود لە پێشەکیی زارەکانی خەوندا ئاماژە بەو کاریگەرییە دەکات "دەمەوێت بگەڕێمەوە سەر ئەو کولتووره ڕۆژهەڵاتییەی ڕەگی لە خەیاڵدایەو تا ڕادەی شەرمیش ڕۆدەچێتە حەرامەکانەوە"[2]

پاشتر ناوی کتێبەکانی (حیات حیوان کبری، کلیله و دمنه، تاریخ طبری، منطق طیر، مقامات الحریری)و ناوی کتێبەکەی شەریف ئیدریسی و ڕشتەی مرواری دەبات و ئاماژە بە ماندووبوونی دەکات بە خوێندنەوەو سێرچکردنی ئەو سەرچاوانەوە، ئەوەی دیار بێت ئەوا کاری نووسەرە کە ئەگەر ئاماژەشی بەو سەرچاوانە نەکردایە خوێنەر لە پشت زۆرێك لەو سەرچاوانەوە هەستی بە ئامادەگی ئەو بەرهەمانە دەکردو کاریگەرییە قووڵەکەی لە نووسینەکاندا لە ئاستی

1ژولیا کاسترین، لە ستایشی ئەدەبدا، لا٢٢

2 زارەکانی خەون، لا١

ڕووکەشدا بە بەکارهێنانی زۆر وشەو ئیدیەم دەردەکەوێت، لەو وشە زۆر بەکارهێنراوانەش (جادووگەر، کیمیاگەر، ئیبلیس، زاهید، پارسا، حەکیم، دەروێش، سۆفی، مەولانا، سوڵتان، دەستنووسی کوفر، کتێبێکی کۆن....)ن، لە ئاستی قووڵی دەقیشدا ڕۆدەچێتە نێو پانتایی باسەوەو گرنگی دەدات بە کێشەکانی دوالیزمەی مەرگ و ژیان و کوفرو ئیمان و خەیاڵ و واقیع و دواتر ماهییەتی ژیان لە دیدی پارسایان و سەفەرکردن بۆ دۆزینەوەی گەوهەرە شارراوەکان و بە ڕادەی شێواندن و گێڕانەوە نیشان دەدات .

نووسەر هەوڵی پڕکردنەوەی بۆشایی بە جادووگەر نەبوون دەدات لە ڕێگای چیرۆکنووسینەوە و بەهۆی ڕایەڵی چێژەوە کە نووسین و جادوو لە یەکەوە نزیک دەکاتەوە، نەك هەر ئەم دوانە، بەڵکو ئەو ڕایەڵە لە یاری کاغەزیشدا دەبینێتەوە و چێژیان لێوە بەرهەم دەهێنێت، وەك لە زۆرێك لە چیرۆکەکاندا بەهۆی یارییەوە دەگاتە چیرۆك یا لە چیرۆکەوە دەگاتە جادوو- و دووبارە لە جادووەوە دەگاتەوە بە یاری و چیرۆك. نووسەر سەرسامە بەم سیانەو بۆیە لە گەمەیەکی ئەفراندندا یەکدییان پێ تەواو دەکات، بەلاّم پلەی چیرۆك دەپارێزێت وەك چاوێکی ئاگا بەسەر جولاّنەوەی ئەوانەوەو چیرۆك بە سەنتەری چێژ دادەنێت و پێی وایە چێژی چیرۆك جیاواز لەو دوانە لەسەر ڕاڤەو مانا جیاوازەکان وەستاوە، لەکاتێکدا لە یاری کاغەزدا لەسەر ڕێکەوتنی کاغەزو ڕێکەوتنیانە و پرسیارو ڕاڤەکردن لە پشتیانەوە نییە ولە بەردەم دۆڕان و بردنەوەدایە. هەروەها جادوو کار بۆ دۆزینەوەی زیاد لە مانایەکی جیهان ناکات، بەڵکو هەوڵی ئاشکراکردنی چارەنووس دەدات. نووسەر[1] لەگەڵ ئەماندا لە چیرۆکەکانیدا بە چێژەوە باسی یاری و جادوو دەکات، بەلاّم بۆ ئەوەیە تا دەرخەری توانای ئەندێشە بێت کە ئەمانەی تێدا جوانە، نەك لە خۆیاندا، بەڵکو چێژی نووسین جوانیان دەکات.

1 عەتا محەممەد، ڕەخنەی سەردەم، ژمارە٢، ل١٥١

لێرەوە دەردەکەوێت کارکردن لە دونیای چیرۆکدا بەلای نووسەرەوە هەولێکە بۆ گەڕان بەدوای مانای دووەم، تەفسیری دووەم، دیتنی ڕوویەکی ترە لە ڕێگای ئەندێشەو خەیاڵەوە، چونکە کاتێك ((لەو بەسەرهات و چیرۆکانە ورد دەبینەوە کە خەیاڵێکی قووڵ لە پشتیانەوەیە، ئەوا هەست دەکەین ئەوان ژیان جوان دەکەن، بەو پێیەی لە ژیاندا دیمەنێکی تر دەخوڵقێنن))[1] جیاوازتر لە واقیع، ئەندێشە لە چیرۆکدا دەبێتە ئەو هێزە گێڕەرەوەی کە نایەڵێت قورسیی ڕووداو بکەوێتە ئەستۆی گوێگر، یا بە واتایەکی تر، ئەو ڕووداوانەی کە ئەندێشە حیکایەتیان دەکات زیاتر قابیلی گوێگرتنن. ئەگەرچی تا سەر ئێسقان سامناك بێت وەك لەوانەی کە واقیع دەیان گێڕێتەوە، نووسەر لە تیناو چیرۆکە ئەندێشەکراوەکاندا باسی ئەوە دەکات کە ناتوانێت فەرمانڕەوا ستەمکارەکان وەك واقیع تەماشا بکات، ئەگەر پاشماوەو نووسراویشیان لە پاش جێمابێت و لەگومانی ئەوەدایە کە ئەندێشەن، ئەگەرنا مرۆ نەیدەتوانی گوێ لەو حیکایەتە سامناکانەیان بگرێت[2]. نووسەر ئەم گومانە لە ڕێگای چیرۆکەوە بۆ خوێنەر دەگوێزێتەوەو خۆی لە واقیع دووردەخاتەوە و ئەوەیشی واقیع بێت، ئەندێشەئاسا بۆی دەڕوانێت و خەیاڵ دەکاتە تەوەرەی سەرەکی کارەکانی بۆ والاکردنی ڕێگای چوونە ناو هێماو دونیا نەبینراوەکانەوە، تا لە دەرگای ڕازەوە بەرەو دونیای هەبوونە جیاوازەکاندا بڕۆیت و تەماشای خوڵقێنراوە جودا لە واقیعەکان بکەیت و پەی بە هەرشتێك ببەیت کە دەکرێت هەبێت. بە واتایەکی تر لەو چیرۆکەدا کە ئەندێشەیەو واقیع ناگێڕێتەوە، لە هەوڵدایە بۆ کردنەوەی چاوی خوێنەرو ڕاهێنانی بە شۆڕبوونەوە بە ڕووداودا و فێرکردنی بۆ دروستکردنی گومان، گومان لەو ڕووداوە مێژووییانەی کە ڕووی داوە بە گێڕانەوەی بە جۆرێکی تر وەك لە پرۆسەی باسکردنی سلێمانی لە سەرجەم کارەکانیدا بە پشت بەستن بە مێژووی بابانەکان و ئەندێشەی گێڕانەوە ئامادەگی هەیە و بەهۆی گێڕانەوەیەکی ترەوە دەبێتە تێکشکێنەری ئەو مێژووە تۆمار کراوە. ئەندێشەی گێڕانەوە بە شێواندنی ڕووداوەکان

---

1 بەختیار عەلی، ئاوێنە

2 تیناو چیرۆکە ئەندێشە کراوەکان، ل٥٢

دەست پێدەکات بۆ نووسینەوە یان گێڕانەوەیەکی تری ڕووداوەکان، چونکە پێی وایە شێواندن و نووسینەوەی دووبارەو چەند بارەی ڕووداوەکان فێری تێڕوانینی قووڵت دەکەن، ڕەنگدانەوەی ئەم بیرە لە گەشتە تیوارییەکانی میردا بەدی دەکرێت.[١]

ئەندێشەدۆستی وای لێ دەکات گومان لە بوونی خۆی و دونیا بکات. لە تینادا دەڵێت: هەمووومان خەیاڵین ئێمەو بابل و بەغداو هەموو ئەوەی کە ڕوویدا جگە لە خەیاڵ هیچی تر نین[٢]، نەك هەر لە لای ئەم، بەڵکو لەلای ئەندێشەنووسانی تری وەك بورخیسیشدا بەدی دەکرێت، بورخیس دەڵێت: "بە ڕاستی هیچ کەس نازانێت ئایا ئەم جیهانە خەیاڵییە یا واقیعی، کەس نازانێت ئەم جیهانە ڕەوەندێکی ئاسایی هەیە یا ئەوەی کە لە خەونێ زیاتر هیچی دی نییە، خەونێك کە لەوانەیە مروڤەکان ئەوانی تری تیا بەشدار بزانن، یا نەزانن"[٣] .

پانتایی فراوانی ئەندێشە ژیانی ئەم جۆرە نووسەرانە دەگرێتەوە وەك وێنەو ئاوێنەیەك لە سەرەنجام توانای ناسینەوەی وێنە سەرەکییەکەیان نییەو تووشی سەرلێشێوان دەبن و بەهۆی هێندە نووسینەوەی ئەندێشەوە پاش خولقاندنی هەر چیرۆکێك لە بەردەم گومانی ئەوەدا خۆیان دەبیننەوە کە ئایا ئەمانیش ئەندێشەی یەکێکی دیکە نین، کە دەیان نووسێتەوە؟ نووسەر لە سندوقی ئەندێشەدا بە قورسی باسی ئەمە دەکات، کاتێك بۆ نووسەری چیرۆکەکە دەگەڕێت و لە پەرەگرافێکدا خوێنەر تووشی سەرلێشێواوی دەکات بەوەی کە دەشێ {من}ی {ڕاوی} نەبێت، یا دەشێ {تۆ}ی خوێنەر بێت یا هەر کەسێکی تر، لە دواتردا دەڵێت: "منم، بەڵام لە ئەندێشەی کەسێکی ترەوە خۆم دەنووسمەوە"[٤].

---

1 گەشتە تیوارەکانی میر بە تەنهاییدا، لا٨

2 تیناو چیرۆکە ئەندێشە کراوەکان،، لا٧٩

3 خورخە لویس بورخیس، ترجمە احمد اخوات، کار نویسندە (گلچینی از مصاحبەهای پاریس بیویو)، نشر فردا، اصفهان١٣٧، لا٨١

4 زارەکانی خەون، لا٣٤

نەك هەر لەم چیرۆکەیدا، بەڵکو بەردەوام ئەم ئەندێشەیە دەردەکەوێت کە وا دەکات شوێنەکان بگۆڕێت لە ڕێگای خواستن و ئاوێنەوە کە سەرەنجام وەك کۆ کار لە تیناو چیرۆکە ئەندێشەکراوەکاندا بە وێنەو ئاوێنە کاری تێدا دەکات، یاخود لە فریو و خۆحەشارداندا تەواو خوێنەر فریو دەدات و گەمە بە شێواندنەکان دەکات بۆ هاوبەشیکردنی خوێنەر لەو گەمەو وازییەدا. خوێنەر لە چیرۆکەکانی {حەلاجێکی تر، چیرۆکی ئەفسانەیەکی تر، خەونی دووەم، گێڕانەوەیەکی تر بۆ چیرۆکێکی کۆن، دووەمین قورئان، کۆتاییەکی تر} ڕەوتی چیرۆك لە ئەندێشەوە دەخوازێت، بە ڕوانینە ناونیشانەکانیان تا ناوەڕۆکیان دەزانین کە هەوڵە بۆ کارکردن لەسەر ئەو چیرۆکە بیستراوانە، بەلاّم بە گێڕانەوەیەك کە نەبیسترابێت، وەك ئەوەی کە مێژوونووسێك بێت و ئەو ڕووداوانە لە دەسنووسە جیاوازەکانەوە دەربهێنێت و بە هەر یەك لە ئاوەڵناوەکانی {تر} و {دووهەم} سەرنجی خوێنەر بەلای خوێدا ڕابکێشێت، لە کاتێکدا خۆی یەکێکە وەك ناونیشانی {مەرگی تاقانەی دووەم}ی بەختیار عەلی. ئەم جۆرە ناوانە تێکشکاندنی هەموو یەکێکەو نەویستنی موتڵەقییە بە شکاندنی هەموو ڕەوتە باو و مێژووییەکان، وەك کۆدی داڤنشی دان براون، کە بووە تێکشکێنەری مێژوویەك کە بیری هەموو مەسیحییەکی گرتۆتەوە بە هۆی تێکستێکەوە لە پێناو دیتنی ڕوویەکی تری ڕووداوەکاندا کە ڕەگی لە ئەندێشەی ئەودا هەیە.

لە "گێڕانەوەیەکی تر بۆ چیرۆکێکی کۆن"دا دەق-ئاوێزانکردن بەدی دەکرێت بە هەڵوەشاندنەوەی چیرۆکێکی کۆن و بونیادنانەوەی بە ڕوودانی لە سەردەمێکی نوێدا بە گۆڕینی شوێنی ئەکتەرەکان. چیرۆکەکە باس لە خۆی دەکات لە سەفەرێکدا کوڕێك دەناسێت (ناوی نابات)، ئەو کەسە بە ڕێکەوت لە ڕێگای ئینتەرنێتەوە کەسێك دەناسێت لە بەغدا کە دەیەوێت خۆی بکوژێت، ئەمیش دەیەوێت بە گێڕانەوەی چیرۆك سەرقاڵی بکات تا خۆکوژی لەبیر بباتەوەو چەندین چیرۆکی بۆ دەگێڕێتەوە، بەلاّم دواجار کەسی گوێگر بۆی دەنووسێت "ئەگەرچی چیرۆکەکانت سەرنجڕاکێشن، بەلاّم لەوە بێ-تواناترن لە خۆکوشتن پاشگەزم بکەنەوە". چیرۆك

گێڕەرەوەکە لەوە بەدواوە چیرۆکەکان بۆخۆی دەگێڕێتەوە، لە پەرەگرافی کۆتاییدا دەڵێت: بیرم نەبوو باسی شۆخی و شەنگی شەهرەزاد بکەم و لە دوا دێڕدا دەنووسێت لەو ساتەوەی کە گوێ-بیستی چیرۆکەکان بوم بیری خۆکوشتن لەگەڵمایە. ڕەنگە ئەگەر شەهرەزادی نەهێنایەتەوە چیرۆکەکە کۆتاییەکی پتەو تری هەبا، وەك لەوەی بە سانایی بیدات بەدەستەوە، بەلاّم هەرچۆن بێت چیرۆکەکە شێواندنە بەو مانایەی حەقیقەتی تێك نەداوە، بەڵکە ڕووداوێك دووبارە بۆتەوە بە وێنەیەکی تر.

لە دووەمین قورئاندا بە پێچەوانەی ناوەکەیەوە ئەو چێژەی نییە تا بمانباتەوە بۆ شێواندنی خودی خۆی، بەڵکو لێرەدا دەبێتە گێڕەوەی ئەو شێواندنانەی کە کراوە. ئەو چیرۆکەی هێندەی هەوڵێکە بۆ خستنەڕووی خراپەکانی ڕژێمی شۆڤێنی بەعس، ئەوەندە کارکردن نییە لەسەر چۆنییەتی دووەمین قورئان. هێندە نەبێت ئەو قورئانە کار لەسەر لابردنی هەندێك پیت کراوە، کە دواتر لە گێلاسی خوێندا بەجۆرێکی تر دەر دەکەوێتەوە.

هەندێکجار گێڕانەوەکان تەواو دەشێوێنرێ و لە واقیع لادەدرێ، بەتایبەت لەو چیرۆکانەیدا باس لە ئیماندار، یا مولحیدێك دەکات و گەمە بە گۆڕینی جێگاکانیان دەکات. یان لەو چیرۆکانەیدا باس لە مەحوی و مەولاناخالید دەکات وەك دوو کاراکتەری پلە بالاّ کە ئەم سەرسامە پێیان. بۆ ئەم جۆرە شێواندنانە دەبێت تەماشای تینا بکەین لە وێنەو ئاوێنە زۆرەکاندا بە تایبەت لە وێنەو ئاوێنەی پێنجدا چیرۆکی سێ کەس دەگێڕێتەوە جیاواز لەو باسکردنە حەقیقیانەی کە بیستراوە، چونکە لای ئەو حەقیقەت شتێك نییە بگێڕرێتەوە، بەڵکو دەتوانرێت بشێوێنرێت[١]. لەو وێنەو ئاوێنەیەدا باسی پێغەمبەرێك و شاعیرێك و شێخێك دەکات، بەهۆی دۆزینەوەی پەیام و دەق و ڕێبازەوە، ئوممەت و خوێنەرو مورید لەدەست دەدەن، یان ئەوان ئەمان لەدەست دەدەن، ئەم چیرۆکانە لە لایەن بەختیار عەلییەوە خوێندنەوەی جوانی بۆ کراوە و ئەم

---

1 زارەکانی خەون، ل٣٩٧

حاڵەتە بە (نەفیکردنی ڕەها) لە قەڵەم دەدات و پێی وایە هەریەك لەو سێ ئاوەرەیە جوگرافیای خەیاڵی دەدۆزنەوە، باجی ئەم دۆزینەوەیەش ونکردنی ڕەهای شوێن و ئاسەواری ڕاستەقینەیە[1].

مەحوی بە کەسێکی خەیاڵیی دەداتە قەڵەم و پێی وایە مەزنەکان خەیاڵ دروستیان دەکات نەك واقیع (وەك لە سامناك و زاڵمەکانیشدا هەمان بۆچوونی هەبوو) لەبەردەم بوونی مەحوی-دا سەرسام دەبێت و ناچێت بە ئەقڵیدا یەك کەس بێت بەم گەورەییەوە، بەڵکو دەشێت ڕۆحی سۆفییە گەورەکانی تری جیهانیش بێت (واتە سەرەتایەك بۆ دۆناودۆن) سەرسامییەکەی لە گێلاسی خوێندا دەگاتە بەچەتەکردنی مەحوی کە ڕێگا بە کاروانەکان دەگرێت و ڕووتیان دەکاتەوە. پاشان دەیگەیەنێتە ئەو پلە سۆفییە. ئەویش بە هۆی باسکردنی ڕووداوێکەوە کە لە میانەی چەتەکاریدا چاوی بە کچێك دەکەوێت کە جوانییەکی بێ-ئەندازەی هەیە و ئەم سەرسامانە لە تەماشاکردنی ئەو جوانییەدا نغرۆ دەبێت و بۆ تەعبیرکردنی ئەو جوانییە بەیتە شیعرێك دەڵێت: (ئیستاتیکای دەق لێرەدا قووڵ دەبێتەوە) بیابان تەی دەکات و لەوەوە دەبێتە شاعیر و لە سیمای ئەو کچەدا ئیمانی حەقیقی دەدۆزێتەوە.

لە دەستنووسی یەکەم (کتێبی نووسەرە ئەندێشەییەکان)دا[2] نقومبوونی لە ئەندێشەدا بەرەو خالقی کێش دەکات و هەوڵی چنگ کەوتنی دەدات و دەیەوێت لە ئەندێشەوە بەرەو واقیعی بگوێزێتەوە، بەڵام دەرگاکانی واقیع لەوە پۆڵاترن کە بیەڵن ئەو خولقێنەرەی لێوە بگوزەرێت، بۆیە پەنا دەباتە بەر بەخالیقکردنی خود لە واقیعدا بە پرۆسەی نووسینەوەی ئەندێشەیی نەك ژیان لە ئەندێشەدا. ئەمەش لەو ڕوانگەوەی نووسین و ژیان دوو شتی زۆر جیاوازن بەوەی لە نووسیندا مرۆڤ دەکرێت ئازاد و فرەخوازبێت، بەڵام ئەمەی لە ژیاندا بۆ نالوێت و هەر بۆیە پەنا دەباتە بەر خولقاندنی سێ نووسەر و لە نەبوونەوە دەیانهێنێتە بوون. ئەمەش تەنها لە نووسیندایە و ناگاتە ئەو مانایەی خۆی دەیەوێت، لەو ڕووەوەی کە پرۆسەی خولقاندنەکانی وەك نیگارکێشێك

1 تینا، ل٢٦٦

2 عەتا محەممەد، دەستنووسی یەکەم و پەرتوکی خەون.

ئەنجامداوە، نەیتوانیوە دەسبەرداری وێنەی خۆی بێت و تارمایی وێنەی خۆیی پێوە دیار نەبێت. بەواتایەکی تر، دروستکردن بەشێوەیەك بووە وەك تەواوکردنی لایەکی ناتەواوی خۆی بێت نەك دروستکردنی شتێکی جودا لە خۆی، نواندنی ئەمە لەو چرکەساتەدا دەبێت کە دەست دەکەیت بە خوێندنەوەی ئەو نووسەرە ئەندێشەییانەو ناتوانی وێنای دروستکەرەکەی نەکەیت و وێنەکەی لە زەینتا ئامادە نەبێت. واتە بە دیتنی مەخلوقەکانی وەك سکەیەك بەرەو خالقەکەیت دەبات، ئەو جیاوازییە بەرچاوە نابینیت کە دەبێت لە نێوان خالیق و مەخلوقدا هەبێت، بەڵکو زیاد لە هەر سەرسامییەك تەنها وێنەیەکی خالقەکە نیشان دەدرێت، دەشێت ئەم وێنە خوازییەشی لەو تەمەننایەوە بێت کە هەیەتی بۆ خالقبوون، بەلاَم پێی ناگات.

لەم کتێبەیدا خوێندنەوە بۆ بەرهەمی نووسەرە ئەندێشەییەکان دەکات و بە ناساندن و نووسینەوە و خوێندنەوە دەنگی عەتا محەممەد بە ڕاشکاوی دیارە لە پشت هەر یەکێکیانەوە بەبێ ئەوەی توانیبێتی جیاوازییەك بەدی بهێنێت بۆ ناساندنەوەی ئەو نووسەرانە چونکە فەزای بەرهەمەکانی ئەو سێ نووسەرە هەمان فەزای بەرهەمەکانی خۆیەتی تەنانەت ناوەکانیشیان، بۆ نمونە سیامەند کاکەخان (چەتەکانی خەون، شەوی سێیەم پاش مەرگی محێدینی وەجاخ کوێر، دەستنووسی یەکەم، ئافاتەکانی بنەماڵەی مێخەك)، ئازاد سەید خەلیفە (سوارەکانی ئازار، تەلیسمەکانی تەنیایی، سالاَنی قات‌و قڕی) زەردەشت کەریم (دواسەفەری غەمبارترین گەڕیدە بەناو ئاوێنەدا، ڕێبەری جادوبازە نامۆکان، سەفەرە ئەندێشەییەکانی شەرەفخانی بەدلیسی، بیرەوەرییەکانی زیندانییەکی ئەندێشە (شیعر)و بە مانشێتی نووسینەکانیاندا وەك کلیلی نووسینە سەرەکییەکانی عەتا دەردەکەوێت بە هەرسێ ڕستەی (دەبێت بە ئەندێشەی کیمیاگەرە کۆنەکانەوە سەیری واقیع بکەین، دەکرێت لەپشت هەر سیستەمێکەوە بەدوای شێوازی گێڕانەوەدا بگەڕێین، گەڕانەوە بۆ چێژی جادوو لە گێڕانەوەدا) ئەم سێ ڕستەیە دەکرێت بەپوختەی ڕوانینێکی قووڵی ناوزەد بکەین کە گوزارشتی ڕاستەوخۆی نووسینەکانی خۆیەتی و ئەم هەوڵەشی هێندە بۆ خوێندنەوەی بەرهەمەکانی خۆیەتی (بە ئاگا، یان بێ ئاگا) ئەوەندە هەوڵ نییە بۆ خولّقاندنی

کەسێك لە دەرەوەی خۆی یان ئەفراندنی مانایەکی تر کە لە دەرەوەی مانای خۆی بێت، ئەمە زۆرجار دەبێتە بێزارکردنی خوێنەر بەهۆی خولانەوەی نووسەر لە دەوری ئەندێشەیەکی وەستاودا.

هاوتا لەگەڵ هاوشێوەبوونی نووسەرە ئەندێشەییەکان و خۆیدا، دواتر دوای چەند ساڵێك ئەو نووسینانەی ئەو کەسانە دەبنە وێنەی خۆی، یاخود پەی بەوە دەبرێت کە باسی خۆی کردووە نەك کەسانی ئەندێشەیی، ئەمەش ئەو خاڵەیە، کە ناتوانێت دەسبەردار ببێت و لەو سنوورە دەرچێت، خۆ ئەگەر هەوڵی جوداکردنی بدایە، کارەکەی پێزی زیاتر دەبوو وەك ئەزموونی هاوشێوەی ئەم کە بورخیس باسی دەکات. ئەو کاتێك باسی ئەزموونی خۆی دەکات ئاماژە بەوە دەدات لەگەڵ (بیوئی کارساس)دا نووسەری ئەندێشەییان دروستکردووە، کاتێك پێکەوە بەرهەمێکیان نووسیوە بەناوی {ئێچ. بوستون دموك}ەوە بوستون ناوی یەکێکە لە باپیرەکانی بورخیس و دومیکیش ناوی باپیرێکی بیەئییە، ئەگەرچی نووسینەکانیان تەنز-ئاسایە، یان ئەگەر تەنزیش نەبێت شتێکیان نووسیوە کە خودی ڕاوی چیرۆکەکەش بە زەحمەت دەزانێت کە خەریکە باسی چی دەکات، ئەو دەڵێت بەرهەمی کارەکانمان شتێکە زۆر جیاوازە لە کارەکانی من و کارەکانی بیوتی، بە واتایەك هاونووسینەکەیان کەسی سێیەمی دروست کردووە تەواو جیاواز لە هەردووکیان، ئەم نووسەرە خەیاڵییە سەلیقەو تایبەتمەندی نووسینی خۆی هەیە کە لەمان جودایە[1]. بەڵام لەلای عەتا محەممەد نووسراوە ئەندێشەییەکان بەرەو خۆی دەڕواتەوە وەك ئەوەی (ئافاتەکانی بنەماڵەی مێخەك)ی سیامەند کاکەخانی لە ٢٠٠٦دا بەناوی عەتا محەممەدەوە بلاوکردەوە، یاخود لە سوارەکانی ئازاری ئازاد سەید خەلیفە باس لە کۆمەڵێك سوار دەکات بە زەمەندا دەگەڕێنەوە و وەك خۆڵەمێش لە مێژووەوە دەگەشێنەوە.

نووسەر هەوڵی داوە بە ئەندێشەیەکی فراوانەوە بۆ مێژوو بگەڕێتەوەو باسی کارەساتی قەتلوعامی ئەنفال بکات. ئەمە دەکرێت لەو کاتەدا سیمایەکی چێژبەخشی هەبوویێت بەو پێیەی

1 کار نویسنده، ل٨١

یەکەم نووسین بووە، بەڵام بەو مانایە نا کە دووەم نووسین چێژی نییە، بەڵکو بەو مانایەی بۆ خوێنەری وریا ئەو سەرسامییەی بۆی نابێت، بەڵام ئەوەی کە تا چەند چێژی لێ دەبینێت ئەوە شتێکی فەردییە، ئەمەش لەو دیدەوەی کە لە ((گێلاسی خوێن))دا بەشێکی فراوانی دەقەکەی گرتۆتەوە بە هەمان فەزاوە، بەڵام بە تەکنیك و ستایلی جیاوازەوە کە دوور نییە هەمان تەکنیکی ڕۆمانەکەی سیامەند نەبێت. بەڵام ئێمە لەبەر ئەوەی نەماندیوە ناتوانین بڕیار بدەین چونکە تەنیا لە ئەندێشەی نووسەردا هەیە. وەلێ لە هەموو حاڵێکی ئاشکرایدا ئەو نووسینەی وێنەیەکی تری سوارەکانی ئازاری ئازادی سەید خەلیفەیە.

لە باسی لێکۆڵینەوەکەدا وردەکاری کارەکانی ترمان بۆ دەردەکەوێت، کە چەندە دەیەوێت بە حیکایەتدا شۆڕبێتەوە و لە دیدی سۆفیگەرییەوە بڕوانێتە مەرگ و ژیان و لە ژیانی جادووگەرێکەوە بیەوێت پەی بە تەلیسمی بە زێڕکردنی هەموو قوڕقوشمەکانی ژیان بەرێتو سەرەنجام وەرگرتنی ئەو حیکمەتە بۆ خۆی ئەویش بە چێژکردنی ژیان لە دیدی ئەندێشەوە. واتە ئەگەر ئەندێشە وەك جادوو تەماشا بکرێت، ئەوا دەتوانێت هەموو تاڵی ژیان کە قوڕقوشم ئاسایە بە زێڕ بکرێت و بەهایەکی بەرجەستەی پێ ببەخشرێ. ئەم پێ-بەخشینە لای نووسەر دەبێتە ئامانج و لە تێکستەکانیدا بۆی دەگەڕێت و لە سیاقی کارکردنەکانیدا وێڵی ئەوەیەو ئەو بیرو ئەندێشەیە ڕۆحی گرتووە. بۆیە سیمای دووبارەیی بە نووسینەکانیەوە دیارە، چونکە بەردەوام لە نائاگاییدا هەیە لەم بارەیەوە بورخیس باسی خۆی دەکات کە زۆر جار هەستی کردووە چیرۆکێکی دوو جار نووسیوە، یان دوو چیرۆکی یەك ناوەڕۆکیان هەبووە و لە بڵاوکردنەوەدا لای یەك دایناون، ئەو دەڵێت جارێك شیعرێکم نووسی شیعرێکی زۆر باش نەبوو، چەند ساڵ دواتر هەمان شیعرم دووبارە کردەوە، هەندێك لە هاوڕێکانم وتیان: باشە، خۆ ئەمە هەر ئەو شیعرەیە کە پێنج ساڵ لەمەوبەر چاپت کردبوو، منیش لە وەڵامدا وتم : باشە، هەر ئەوەیە کە هەیە. بەڵام بڕوابکەن بچوکترین ئاگاییم لەوە نەبووە کە پێشتر بڵاوم کردۆتەوە[1]، ئەگەر بەو چاوەشەوە لە ئەزموونەکانی

1 کار نویسنده، لا٩٥

عەتا بڕوانین کە بە جۆرێك لە جۆرەکان گەلاڵەبوونی بیرە گشتییەکەیە (بەڵام ئاخۆ خوێنەر ڕازی دەکات؟) کە وا دەکات بەردەوام ئامادەگی هەبێت لە پارچەی بچوك و کارە وردەکانیدا، هەستکردن بە تەواونەبوونی ئەو سوڕانە وا دەکات هەنگاوەکان لە یەك ڕووبەردا هەڵێنێت وەك پێشکەشکردنە دووبارەوەبووەکانی کە بەردەوام ئاسیای لە پشتەوەیە بە خۆی و خەونەکانییەوە.

پەڕتوکی خەون، پەڕتوکی ڕامانە قووڵەکانی نووسەر

پەڕتوکی خەون، دەشێت دەرئەنجامی هەموو قولبوونەوەو تێڕامانەکانی نووسەر بێت لەو بەرهەمە پڕ حیکمەتانەی دونیای شەرق بە خۆیان و سەرسامکردنەوەکانیانەوە. ئەم کتێبە پرۆسەی گەلاڵە بوون و کۆبوونەوەی فۆرم و ناوەرۆکی ئەو کتێبانەی دونیای کۆنە لە ڕێگای کۆکردنەوەی کۆمەڵێك خەون و پاشان نووسینەوەیان لەژێر چاودێریی حاجی کاك ئەحمەدی شێخدا و کۆکردنەوەیان لەلایەن مەحوییەوە. واتە پرۆسەیەکە وەك کارەکانی تری پلەی گێڕانەوەی هەیە، تاکو سیمایەکی کۆنی پێ ببەخشێت و حیکمەتی زانایانی کوردی پێ نمایش بکات کە لە بە مەحوی-کردنی خۆیەوە سەرچاوە دەگرێت. لەو ڕووەوەی کە جیاواز لە بەرهەمەکانی تری، نە باسی چۆنییەتی دەسکەوتنی بەرهەمەکە دەکات، نە چۆنییەتی نووسینەوەشی، بەڵکو تەنها ڕوونکردنەوەیەکی مەحوی بەڵخی، ئەم لە جێگای نووسەر دەست دەکات بە کۆکردنەوەی کارەکان. دەڵێت: ئەم کتێبە دەستەیەك نووسیویانەتەوە کە بە دوای میتافیزیکی و غەیبانییەتدا دەگەڕێن و دەیانەوێت لە ڕاڤەی خەونەکانەوە پەی بە حەقیقەتی ژیان ببەن، کە مەحوی دەلالەتی نووسەرەو ئەو خۆی هەوڵی شاردنەوەی خۆی داوە لە پشت ئەو ناوەوە وەك چۆن لە زۆر شوێندا جەخت لەوە دەکاتەوە کە ناوەکان هیچ نین، ئێمە خۆمانی لە پشتەوە پێ دەشارینەوە.

نووسەر لەم بەرهەمەیدا لە ئەندێشەی قووڵیەوە هەوڵی پاراستنی چوارچێوەی بە مێژوویی-کردنی بەرهەمەکەی داوەو هەوڵی پەیڕەوکردنی زمانێکی پەسنی داوە کە لە کۆڕو کۆبوونەوە

ئایینییەکاندا پەیڕەو دەکرێت بۆ نووسینی پێشەکی هەر بەشە خەونێك، دەست دەکات بە حەمدو سەنای پەروەردگار و پاشان گێڕانەوەی خەونێکی دێرین و ئەوسا خەونێکی نوێ، ئەمە ئەو پەیڕەوە باوەی نووسینەکانی ڕۆژهەڵاتی دێرینە، واتە لە شێوەی سێ قۆناغدا بەرهەمەکانی شیعرو چیرۆك و زانستە ئاینییەکان نووسراون و ئەم ڕەچاوکردنەی نووسەر لەوەوەیە تا گومانی نەبوونی لە خوێنەر برەوێنێتەوەو خوێنەر وەك دەستنووسێکی پیرۆزی سەردەمی حاجی کاك ئەحمەد بۆی بڕوانێت.

بەو پێیەی خەون گرنگییەکی تایبەتی هەیە لای مرۆڤەکان بە گشتی و لای ئیمانداران بە تایبەتی. ئەوا دەشێت کارێکی وەها گرنگی خۆی هەبێت لە گەڕانەوە بۆ لای ئەو عاریفانە، چونکە دواجار خەون ڕێگەیەکە بۆ گەیشتن بە حەقیقەت بە هۆی ڕاڤەیەکی دروستەوە کە وەك جیهانێکی شاراوە وایە و بەهۆی لێکدانەوەوە ئاشکرا دەبێت. ((ڕازی)) کاتێك باس لە ((خەون و واقیع)) دەکات بە ئاشکراکەری قۆناغەکان لە قەڵەمی دەدات، ئەو کاتەی ڕێبواری ڕێگای سۆفیگەری لە هەوڵی پەروەردەکردنی ڕۆحیدایە بە پاکژکردنەوەی دڵ و ڕامکردنی دڵ و عیبادەت، ئەوا دەبێت لە هەر یەك لەو مەقامانەدا حاڵی ئاشکرا بێت، ئەمەش لە شێوەی خەونێکی باشدا دەبێت، یاخود ڕووداوێکی میتافیزیکی پاشان باسی جۆرەکانی خەون و ئەو ڕووداوانە دەکات و پۆلێنیان دەکات و ئاماژە بە چۆنییەتی ئەو خەونانە دەدات کە ڕێگا ڕووناك دەکەنەوە، یان ئەوانەی بەرەو کوفرو بێ ئیمانیی خەڵك ڕادەکێشێت و سۆفی لێ ئاگادار دەکاتەوە[1]. لێرەوە دەگەینە ئەوەی کە لە جیهانی سۆفیگەریدا خەون فیلمێکی تەمومژاوی نییە ببینرێ و فەرامۆش بکرێ، بەڵکو پەیامێکی کۆددارەو پێویستی بە کردنەوەی ئەو کۆدانە هەیە بۆ گەیشتن بە ناوەڕۆکەکەی کە سەرەنجام ئاگادارکردنەوە یان فەرمانکردنە یان گۆڕینی ڕێگایە. لەم سۆنگەوە دەتوانین بڵێین ئەم بەرهەمە هەوڵی بەرجەستەکردنی ئەو ماناو دەلالەتانەیە کە لە خەوندا هەن و

1 محمد حسن حائزی، متون عرفانی فارسی، کتاب ماد، تهران ١٣٧٤

به خەون گوزارشت لە نەوتراوەکان دەکات. یاخود خەون دەکاتە بەهانەیەك بۆ وتنی ئەو شتانەی کە ناتوانرێ لە واقیعدا بوترێ وەك ((لەخەوما))ی جەمیل سائیب، ئەوەی حەزی دەکرد بیلێت بەناوی خەونەوە وتی، بەلاّم ئایا وتنەکان چۆنن، هێنانەوەی لە خەوما وەك نمونەیەکی سادەیە، چونکە ئەزمونەکان زۆر جیاوازن و مەبەستەکانیش گەلێك لێك دوورن. نووسینەوەی خەونەکانی عەتا محەممەد بۆ چوونە ناو سنوورەکانی کوفرو ئیمانەو گەلێك جار تیوارکردنیانە تا ڕادەی لێك جیانەکردنەوە، یاخود بەهێند وەرگرتنی ئەو خەونە حەرامانەی کە کەسە ئیماندارەکان دەیبینن و دەبێتە جێگای گومان، چونکە خەون ڕاڤەیەکی دەبێت، لەو ڕاڤەیەشەوە کەسی ئیماندار بەرەو تیاچوون دەبات.

خەونەکانی ئەم کتێبە، هەندێکیان بیستراون و هەندێکیان نوێن و ئەندێشەی نووسەر دیویەتی و لە گەلێك شوێنیشدا بە دەستەواژەی ((گومان لە بینینی دەکرێ)) یان ((کەس لە ڕاستی ئەم ڕووداوە دڵنیا نییە)) ڕەهایی لە خەونەکان وەردەگرێتەوە.

جڵەو-شلکردن بۆ ئەندێشە لەم بەرهەمەیدا دەگاتە ڕادەی سەرکەشیو ڕۆیشتن لە نووسین و پەیڤیندا، لە ڕێگای نووسینەوەی خەونەوە ئەفسانە دێنێتەوە بۆ ناو دەق و لە دەقیشەوە چیرۆك دەخولقێنێت، لە کەشێکی ئەندێشەیی نووسینەوە بەرەو کەشێکی خوێندنەوەی مێژوویمان دەبات تا ئاوێتەی خوێندنەوە بین، پاشان بە هۆی چڕو پڕیی خەونەکان و لە ڕێگای زمانە کورت-بڕییەکەیەوە دەبێتە لادانی سنووری نێوان ئەندێشە و مێژوو- و لە بەردەم گومانی هەبوون و نەبووندا ڕامان دەوەستێنێت. بە واتایەکی تر ئەو سنوورانەی دەبنە هۆی جیاکردنەوەی مێژوو لە ئەفسانە و لە ڕووداوی فەنتازی هەڵیان دەگرێت و بەهۆی بیرێکی ئەندێشەییەوە مێژوو دەخولقێنێت بە ناوی گێڕانەوەی خەونەوە چیرۆك دەئافرێنێت.

کاڵبوونەوەی ئەو سنوورانە و نەمانی بەهۆی کارتێکەری دەرەکی گوزەری کاتەوە بەهۆی خزانە ناو مێژووەوە ڕوودەدات، بەتایبەت ئەوانەی کە چانسی پێنانە ناو قەڵەمڕەوی ئەفسانەیان هەبووە، وردە وردە لە مێژوو ترازاون و بە جیابوونەوە لە شوێنکات سەرەنجام بەرەو ئەفسانەو ئستوورە

دەگۆڕرێن، لەم نێوانەدا هەندێ ڕووداو بەدی دەکرێن کە هێشتا بە ڕایەڵێکی باریکەوە بە شوێن و کاتەوە بەستراونەتەوەو دەتوانرێ شوێنکات بزانرێ و تەواو فەرامۆش نەکراوە بەو جۆرانە دەوترێت (نیوە مێژوو نیوە ئستۆرە)[1]. زۆرێك لەو ئەفسانە ئایینییانەی کە لە بەرچاودان لەم جۆرەن، ڕووداوە ئایینییەکانی جیهانی ئیسلام بە گشتی و کورد بە تایبەتی لەم جۆرەن و بە هۆی چانسی چۆنییەتییانەوە بەرەو ناو ئستۆرە پەلکێش کراون و لە خەونەکاندا بە نیوە مێژوویی و نیوە ئەفسانەییەوە هەڵواسراون و ئەفسانەو خەون بوونەتە دوو جەمسەر بۆ گێڕانەوەی چیرۆك لە ڕێگای زمانی هێماو ئاماژەوە، چونکە نووسەر پەنا دەباتە بەر خەون کە سیستەمی نائاگایی دەیبزوێنێت. بە هۆی زمانی ڕازو کۆدەوە پرۆسەی گێڕانەوە بەئەنجام دەگەیەنێت و ئەوەی لە زمانی نائاگاییەوە دێت، دەبێت بە زمانی ئاماژەی بزانین و کۆدەکەی بکەینەوە و هەر کات ڕووبەڕووی ڕووداوی نائاگایی بووینەوە دەبێت بە ئاماژەناسی گشتیی و کارامەیی کەسیمانەوە لەو ڕازانە بگەین. لە لایەکی ترەوە لەو ڕوانگەیەوەی کە زمانی خەون وەك زمانی ئەفسانە، زمانێکی چنراو بە ئاماژەو هێمایە، ئەم زمانە دەبێتە ڕایەڵێك و هەردووکیان بە نائاگایی دەگەیەنێ، لەوێوە بەهۆی نائاگاییەوە خەون و ئەفسانە ڕازمان پەیام دەکەن و پێدەگەیەنن.[2] لە خەونەکانی پەڕتوکی خەوندا ئەم ڕازدارییە ئاوێتە دەبێت لە ئەفسانەو خەون و چیرۆك و دەیانگێڕێتەوە، یاخود وەك بەختیار عەلی دەڵێت: "لای عەتا محەممەد خەون و چیرۆك لە یەك جیا نابنەوە، ستراکتۆری خەون و ستراکتۆری چیرۆك یەك شتن" لە خەونەکاندا بەهۆی ڕۆڵی دیارو بەرجەستەی ئەفسانەوە ئەم هاوشێوەیی خەون و چیرۆکە پێك دێت، چونکە ئەندێشە نووسەر بەرەو ئەفسانە ڕادەپێچێ و ئەفسانەکەش وەك کەرەسەیەك دەبێتە خولقێنەری چیرۆك و چیرۆکیش خەون باس دەکات و بەهۆی زمانی حیکایەتخوانییەوە چیرۆك و ئەفسانەو خەون لە بۆتەی تێکستەکاندا دەتوێنێتەوە.

---

1 اسطورة، لا٥٨.

2 هەر ئەو سەرچاوەیە، لا ١٢٣

لەو ڕووەوەی کە نائاگایی زادگای خەون و ئەفسانەیە ئەوا پەیدەبەین بەوەی کە لەڕووی بونیادیشەوە هێندە لێك دوورنین و هەردووکیان لەو جۆرانەن کە نائاگایی لە خەون گێڕەرەوەو حیکایەتخواندا شاردراوەو پەنهانییەکانی بەکاردێنێت. گێڕەرەوەو خەون-بین یەکێکن، تەنها شێوەکانی گۆڕاوە بە شێوەی ئستۆرەو شێوەی خەون، ئستۆرە خەونی هەمەکانیٚ و گشتییە و خەونێکی پایەدارە کە نەتەوەو خێڵەکان بە درێژایی ژیانیان دیتویانە، بەلاٚم خەون ئستۆرەیەکی تاکەکەسییە، ئەفسانەیەکی ناپایەدارە کە کەسێك لە دونیای خەوندا دروستی کردووە کە هەردووکیان پێویستیان بەوەیە وەك یەك ڕازەکانیان بگەیەنن.[1]

لەو نووسراوەی سەرەوە دەگەینە ئەو خاڵەی کە خەونەکان ئەفسانەن، بەلاٚم لە جۆری خاوەندار کە دەگەرێتەوە بۆ کەسیك، لە کاتێکدا ئەفسانە لە خەونێك دەچێت کە هەمووان دیبێتیان.

پەرتوکی خەون بە هۆی کۆکردنەوەی ئەو ئەفسانە تاکەکەسییانەوە و گێڕانەوەیان لە شێوەی چیرۆکدا باس لە ئەفسانەی گشتی دەکات. پاشان کە ناوەڕۆکی خەونەکە دەگێڕێتەوەو دەبێتە ئەفسانەی تاکەکەس و دواتر ئەفسانەی گشتی دەست پێدەکاتەوە کە باسی ڕاڤەی خەونەکە دەکات، بۆ نموونە لە خەون و جادودا[2] دەڵێت: ((پێش ئەوەی شێخی سەعدی سەرقاڵی نووسینی گوڵستان بێت خەونێك دەبینێت)) لێرەدا ئەفسانەی گشتییەو پاش کەرتکردنی، ئەفسانەی تاکەکەس دەست پێدەکات ((لە خەونیدا جادووگەرێك دەبینێت خەریکی وەستاندنی سوڕانەوەی ئەستێرەکانە، کاتێك شێخی سەعدی لێی نزیك دەبێتەوە تا پرسیاری لیٚ بکات و بزانێت حیکمەت لەم کارەی چییە، ئەویش پێی دەڵێت: چێژی ئەم کارە وەك ئەو سیحرە وایە کە لە کتێبی گوڵستانی تۆ دایە، بەلاٚم کە شێخی سەعدی تێناگات لە قسەی جادووگەرەکە پێی دەڵێت: مەبەستت چییە؟ ئەویش بە بزەوە پێی دەڵێت: لە داهاتوودا دەزانیت چی دەڵێم)).

1 هەر ئەو سەرچاوەیە، ١٢٣

2 پەرتوکی خەون، لا٣٤٧

خەون لێرەدا تەواودەبێت، پاشان ڕاڤە دەست پێدەکات بەهۆی چنینی ڕستەی حیکایەتخوانانەوە تێهەڵکێشکراوە، دەڵێت: ((هەروەك دەڵێن شێخی سەعدی خۆی گێڕاویەتییەوەو سالآنێکی زۆر دوای ئەو خەونە ئینجا دەست بە نووسینی کتێبەکەی دەکات))، بەمجۆرە بەهۆی ئەندێشەی نووسەرەوە لە پێناو پەیامگەیاندن لە شێوەی ڕەمزدا، نووسەر ئەفسانەو خەون تێکەڵ دەکات و سنوورەکانی گێڕانەوە، مێژوو تێك دەشکێنێت تا خوێنەر بە دوای ڕاڤەکاندا ببات و لەو گەڕانانەدا چێژی دەست کەوێت، نووسەر ئەم دەستکەوتنە ناشارێتەوەو لە حاشییەکاندا بە ناوی پەیامی دەستکەوتەوە باسی دەکات و خەون بە هۆیەك دەزانێت بۆ گەیشتن بە چێژێکی نامۆ، ئەویش بە هۆی گەڕان بەدوای تەفسیرو ڕاڤەکان و خوێندنەوەی ئەو ئاماژانەوە کە پێویستی بە زمانێکی غەیبی دەبێت بۆ تێگەیشتن لە خەون .

لەلایەکی ترەوە نووسەر بەهۆی پەراوێزو حاشییەکانەوە باس لە زمانی ئاماژە لە خەوندا دەکات ئەویش بە بینینی وێنەیەك لە خەوندا و وێنەو وشە وەك دال و مەدلول باس دەکات، کە لە خەوندا خەوبین وێنەکان، یاخود چیرۆکێکی وێنەیی دەبینێت، پاشان بۆ ئاگادارکردنەوەو هاوبەشکردنی خەڵکانی تر لەو خەونەدا هەوڵی وەرگێڕانی دەدات بۆ وشەو خەون لە وێنەوە دەکاتە دەنگ. نووسەر پێی وایە لە سەرەتادا وشە هەبووە پاشان بووە بە وێنەو دواتر دەبێتەوە بە وشە، خەون جیهانی سەفەرە بەناو بێدەنگیی وێنەدا و بڕینی هەموو وێنەکانە تا دەگاتە دوایەمین وێنە کە خودایە.

سەرچاوەکان:

١. حمد تفزولی، و. میهرداد رامیدی نیا، مێژووی ئەدەبیاتی ماد، گۆڤاری هەنار ژمارە ١٤.

٢. ایخلبرگر، و. چاوینسکی، (رازگشایی کیمیاگر) کلیدهای برای درك مفاهیم کمیاگر پائولوکوئلوو، ترجمه ایلیا حریری، چاپ اول ١٣٨٣. نشر کاروان.

٣. بابەك ئەحمەدی، و. ئازاد بەرزنجی، چەند وێسگەیەکی ئەدەبی و فیکری، چاپی دووەم ٢٠٠٦ کوردستان، دەزگای چاپ و بلاّوکراوەی موکریانی.

٤. بەختیارعەلی، عەتا محەمەد، هەفتەنامەی ئاوێنە، ساڵی یەکەم، ژمارە ٦.

٥. بوکنە تراویك، وەرگێڕانی حەمەکەریم عارف، ئەدەبیاتی ڕۆژهەلاّتی کۆن، گۆڤاری هەنار ژمارە١٣

٦. پائلو کوئیلو، برگردان. ارش حیجازی، کیمیاگر، چاپ ششم ١٣٨٣، نشر کاروان.

٧. پائولو کوئیلو، برگردان. ارش حجازی، پدران فرزندان نوەها، چاپ پنجم ١٣٨٣ تهران، نشر کاروان .

٨. جۆرج ئۆرویل، و. شێرزاد حەسەن، لە ستایشی ئەدەبدا، دەزگای ئاراس، هەولێر ٢٠٠١.

٩. جبران خلیل جبران، ترجمه. مسحا برزگر، جاویدانەها، چاپ ششم١٣٨٢، کتاب خورشید.

١٠. خورخه لویس بورخیس، ترجمه احمد اخوات، کار نویسنده (گلچینی از مصاحبەهای پاریس بیویو)، نشر فردا، اصفهان١٣٧١.

١١. خورخه لیس بورخیس، هزارتوهای بورخیس، احمد میرعلائی، کتاب زمان تهران١٣٨١

١٢. عەتا محەمەد، جیهانی ڕاڤەنەکراو، سەردەمی ڕەخنە، ژمارە ٢ ی زستانی٢٠٠٥.

١٣. عەتا محەمەد، دەستنووسی یەکەم و پەڕتوکی خەون، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٣.

١٤. عەتا محەمەد، زارەکانی خەون، چاپخانەی ڕەنج، چاپی یەکەم ٢٠٠٢.

١٥. عەتا محەممەد، فریو و خۆحەشاردان، چاپی یەکەم ٢٠٠٥، کتێبی یانەی قەڵەم.

١٦. عەتا محەممەد، ئافاتەکانی بنەماڵەی مێخەك، دەزگای سەردەم، چاپی یەکەم ٢٠٠٤

١٧. عەتا محەممەد، تیناوچیرۆکە ئەندێشەکراوەکان، چاپی یەکەم ٢٠٠٧، چاپخانەی ڕەنج

١٨. عەتا محەممەد، پاشماوەی خێڵەکان، چاپی یەکەم، چاپخانەی سەردەم ١٩٩٩

١٩. عەتا محەممەد، گەشتە تیوارەکانی میر بە تەنهاییدا، چاپی یەکەم ٢٠٠٦، بەڕێوەبەرێتی چاپ و بلاْوکراوەی سلێمانی

٢٠. عەتا محەممەد، گێلاسی خوێن، کتێبی یانەی قەڵەم، چاپی یەکەم ٢٠٠٧.

٢١. غلامحسین ده بزورگی، تاریخ ادبیات جهان، از اغاز تاپایان سده بیستم، انتشارات روز بهار.

٢٢. کلود لوی–استروس، ترجمه بهار مختاریان، بررسی ساختار اسصوره، نقد ادبی نو، ارغنون٤.

٢٣. محمد حسن حائزی، متون عرفانی فارسی، کتاب ماد، تهران .

٢٤. مولانا جلال الدین رومی، مثنوی معنوی، دفتر ششم، چاپ پنجم ١٣٨١، انتشارات پیمان.

٢٥. میر جلال الدین کزازی، رویا اسگورهـ حماسه، نشر مرکز، چاپ چهارم، بهار ١٣٨

٢٦. هرمان هسه، بازی مهره شیشهای.

٢٧. والتر بنیامین، ترجمه. مراد فرهادپور، قصهگو، رمان نو، فصلنامه ارغنون ٩\ ١٠.

٢٨. یوگنی ادواردویچ برتلس، تصوف و ادبیا ت تصوف، ترجمه سرویس ایزیدی، انتشارات امیرکبیر، تهران ١٣٨٢..

*ئەم باسە لە ژمارە ٧٨ی گۆڤاری ئاییندەی ئایاری ٢٠٠٨دا بلاْوکراوەتەوە.

قۆناغی سۆفیگەری لە شاری مۆسقارە سپییەکاندا

ڕۆمانی شاری مۆسیقارە سپییەکان، وەك ڕۆمانێکی فرەڕەهەند و فراوان، پێکهاتەیەکە لە گەلێك لایەنی مرۆڤی کورد لە ئاکارو بیرکردنەوەو کولتوورو مێژوو- و کارەساتەکانی نێو ژیانی و بەها ئەخلاقییەکانی، جگە لەمانە کارکردنێکی ترە لەسەر پولێنکردنی هزری مرۆڤی کورد و باسکردنی قۆناغە جیاوازەکانی کە گوزەری پیا کردووەو گەڕانەوەیە بۆ زەمەنێکی زۆر دوورو هێنانەوەیەتی تا ئەم سەردەمە. بەختیار عەلی زۆر بە وردی کاری لەسەر کردووە تا ڕۆمانەکە نەکاتە خوێندنەوەیەکی ڕووت بۆ نەتەوەیەك، بەڵکو ئاڕاستەکان وردەوردە پەخشان بکات بە چوارچێوەی تێکستەکەدا. ئەم کارکردنەی لەسەر قۆناغەکانی هزری کورد لە ڕێگای نیشاندانی ژیانی پڕ لە زنجیرە تراژیدیای جەلادەتی کۆترەوەیەو لە هەموو ڕەهەندێکەوە پەیوەندیداری ئەوانی ترە و بەتەنیا خۆی ئەو ڕۆڵە گەورەیە نابینێت، بەڵکو لە هەر قۆناغێکدا کۆمەڵێك کەس دەبنە هەڵسوڕێنەری ڕووداوەکان، چ کەسانی باش بن یان نا، لێرەوە دەتوانین دەستنیشانی سێ قۆناغی جیاواز بکەین کە دەکرێ بە سێ قوتابخانەش ناوی ببەین:

یەکەمیان قوتابخانەی مامۆستا سەرمەد تاهیرە. پیاوێکی باریکی ڕیش درێژە، بەردەوام فلوت ئەژەنێت و جەلادەتی بچکۆلەش تەماشای دەکات و گوێی لێ دەگرێت و دوای مەرگیشی جەلادەت ئەو فلوتەی بۆ دەمێنێتەوەو دەبێتە مۆسیقاژەن. لێرەوە فێری ترپەو ئیقاعەکان دەبێت بەهۆی بەهرەی خودایی و غەریزەی چاولێکەرییەوە. ئەمە وێنەی سەرەتاکانی مرۆڤی کوردە کە چۆن بەهۆی چاولێکەرییەوە ڕەهەندە مرۆییەکانی وەرگرتووە، لەگەڵ ئەوەی لە ئاستێکی سادەدا ژیانی گوزەراندووە. دەکرێت ئەو قوتابخانەیە بە قۆناغی ئەفسانەو میتۆلۆژیا ناودێر بکەین.

قوتابخانەی دووەم ئەو کاتە دەست پێدەکات کە جەلادەت هەرزەکارەو لە ڕووکەشدا بە تەواوی فێری ژەندنی مۆسیقا بووە، بەلاّم پێویستی بە توانەوەو کاملّبوونە، هەرچەندە خۆی هەستیشی پێ ناکات و بەو جۆرە هەولّی بۆ نادات، بەلّکو مامۆستایەك دێت و دەیەوێت فێری حیکمەتی ژیانیان بکات (جەلادەت و سەرهەنگ) بانگهێش دەکرێن بۆ پێنانە ناو قۆتاغێکی بالاّترەوە لە ڕێگای ئیسحاقی لێو زێڕینەوە کە مامۆستایەکی دونیادیدەی عارفە. ئەم قوتابخانەیە بەتەواوی قوتابخانەیەکی فەلسەفی عیرفانییە و ڕۆچووەتە ناو قوولاّیی هێزە نادیارەکان و کارکردنی لەناو سروشتدایەو مەبەستی دروستکردنی دوو کەسی ڕۆحانی تەواو کاملّە لە دوو جەستەی شەکەت و ماندووی ناو ژیانی شار، ئەویش بە هێنانەوەیان بۆ ناو پاکژترین و دەستنەخوردەترین شوێن کە سروشتە. ئەم قوتابخانەیە پڕە لە ئارامگرتن لە ئەزموون لە وردبوونەوە و ڕامان و خۆدانە دەست سروشت. سەرڕێژە لەو چرکەساتانەی چێژی جوانی ڕاستەقینە دەکەن. یاد-دانی باوەڕە. فێرکردنی گوێهەلّخستنە بۆ سەدای بێ سەدایی. کردنەوە و بینینی چاوی نەبینراوە. ئاوڕدانەوەیە لە خود. بە کورتی قوتابخانەیەکی سۆفیگەرێتییە بە جیاکردنەوەی دوالیزمەکان لەیەك و کارکردن لەناو فەزایەکی ئایینی ڕۆحیدا. ئەم فەترە زەمەنییە دەگەڕێتەوە بۆ دەمەکانی قبولّکردنی ئایینی زەردەشت دوای (٦٦٠پ.ز)و پەرەسەندنی و بەردەوامبوون بە درێژایی چەند سەدە تا هاتنی ئایینی ئیسلام و سەرهەلّدانی سۆفیگەرە ئیسلامییەکان لەناو کورد داو چوونە ناو ڕێبازە جیاجیاکانی سۆفیگەرییەوەو هەلّکەوتنی چەندین عارف و دەروێشی گەورە لەناو کورد دا.

قوتابخانەی سێیەم، ئاراستە گۆڕینی هزرە بە چوونە ناو زەمەنێکی نوێوە لەپێناو مانەوەدا. لە سەردەمی جەنگ و دڕندەییدایە. هەولّدانێکە بۆ سڕینەوەی هەموو ئەو حیکمەتانەی بە گشتی کۆی مرۆڤی کورد هەیبووە. لەباربردنی ئەو دانایی و ڕۆحانییەتەیە کە هەلّی گرتبوو. ئەم قوتابخانەیە لە دوای ئەو زنجیرە تراژیدیایەوە دەست پێدەکات کە بەسەر جەلادەتدا دێت و موسای بابەك وەك کەسێتییەکی پەراوێزخراو دەست دەکات بە وتنەوەی ئەزموون و تێڕوانینەکانی خۆی بە جەلادەت و هەولّی گۆڕینی تێڕوانینەکانی دەدات. موسا پیاوێکە نیوە کۆمەنیست، نیوە بۆرژوا،

نیوه ئیماندار. فێری جیاکردنەوەی سنوورەکانی دەکات. وانەکانی ئەزموونی بیست و پێنج ساڵەی تەمەنی دەڵێتەوە کە لە شاری سۆزانییەکاندا بووە. باسی مەرگ و ژیانی بۆ دەکات. باسی ئازارو تاڵاوی بۆ دەکات. تەنها ئەو کەسانە دەتوانن ببن بە پاسەوانی ژیان کە مردنیان بینیوە[1]. موسای بابەك جەلادەت فێری لێبووردەیی دەکات. بەهۆی باوەڕی نەپساوەی بە جوانییەوە، دەیەوێت کەسێتی جەلادەت بونیاد بنێتەوەو کاتەکانی پێ تەرخان بکات لە پێناوی دروستکردنی دونیایەکی پڕ لە ئێستاتیکا.

موسا دەریایەك لە بیری جوانییەو پڕۆسەی یاد-دانەکەی لە ئیسحاق جیاوازبوو، لەبەرئەوەی ڕاهێنانی جەستەی پێ نەدەکرد، بەڵکو ڕای دەهێنان لەسەر جوانی و گلدانەوەی و پاراستنی، دەیویست ناشرینی بە جوانی چاك بکات، لەهەمانکاتدا دابڕاو نەبوون لە یەك "هەستم دەکرد دەزوویەکی نهێنی ئەم پیاوە بە ئیسحاقەوە گرێدەدات"[٢]. موسا جوانی دژەمەرگ نیشانی جەلادەت دەدات تا بەرگەی هەموو ناعەدالەتی و ناتەواوییەکانی ژیان بگرێت، وەك خۆی هاوسەنگی بگەڕێتەوە بۆ دونیا، ئەو جوانییە دەکرێ لە هەر شتێکدا هەبێت، لە تابلۆیەکدا، لە ئاوازێکدا، لە شیعرێکدا، گرنگ لەوەدایە کە ئەو جوانییە ئەبەدییەی تێدا بێت.

لێرەوە کارکردنی بەختیار عەلی کارکردنە لەسەر بەجێهێشتنی ئەو ماوە عیرفانییەی کورد بەجێی هێشت لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا و دەستکردنە بە زەمانێکی تر کە بە تێگەیشتن لە مانای ژیان و کارکردن بۆ بەهاکانی گەڕانەوە بۆ ناو سروشت نابن و کاری تری دەوێ. ئەویش بە هەموو ئەو بیروڕایانەی کە لە ئارادان، هەر لە سۆسیالیست و کۆمەنیست و ئیماندارەوە کە بە هەموان دەتوانن زەمینێکی تر لە دوای ئەو هەموو مەرگەساتەوە فەراهەم بکەن بۆ پەیبردن بە جوانی و کارکردن بۆ لێبووردەیی و گەڕانەوەی هەستی مرۆڤایەتی بۆ تاکی کورد. موسا سیمبولی هەموو ئەو بیرو باوەڕانەیە کە لەو سەردەمەدا هەبوون و کارتێکەری تاکی کورد بوون. سەرەنجام

1 بەختیار عەلی، شاری مۆسیقارە سپییەکان، ل١١٤

2 هەمان سەرچاوە، ل١٩٩

موسا دەگاتە ئەم زەمەنە و دوای ئەو هەموو فکرو بیرو باوەڕو ئایدلۆژیایانە هاوار دەکات تا بنووسرێتەوە لەناو ناخدا. ئەمە هاواری بەختیار عەلییە بۆ فەرامۆشنەکردنی ئەو زەمەنە، ئەو مێژوو- و ئەو کارەسات و تراژیدیایە، بۆ لە یاد-نەکردنی تایبەتمەندییەکانی هەر یەکە لەم قوتابخانە و هەوڵی زیرەکانەی نووسەر تاکو دواجار مرۆڤی کورد خودی خۆی بڕیار بدات کە دەبێ خۆی لەمەودوا بۆ دوارۆژو ئایندەی خۆی چی بکات!

ئەمە بەشێوەیەکی گشتی ئەو سێ قوتابخانەیە بوون، بەلاّم ئەم پۆلێنکردنە کۆنکرێتی نییەو تەنها دیاریکردنی ماوە زەق و دیارەکانە و زۆرجار تێکەڵ بە یەك دەبنەوە لە سیاقی گێڕانەوەکاندا، نووسەر بە لێهاتوویی خۆی نەخشی کردوون و بەپێی سیستەمی کارکردنەکەی دابەشی کردوون.

لەم ڕووەو وەستانی ئێمە لێرە بە هۆی قوتابخانەی دووەمە، چونکە ئەم قوتابخانەیە گەڕانەوەیە بۆ دونیای ڕۆح و عیرفانی، گەڕانەوەیە بۆ فەرهەنگ و کولتووری ڕۆژهەلاّت لە بیرو باوەڕە جۆراوجۆرەکان لە بوارەکانی مەعریفی و ئایینی ڕیتواڵی هەر یەکە لە ڕێبازو ئایینزا کە لە ناوچەکەدا هەیە، چونکە نووسەر سەر بە هەر فکرەو ئایدلۆژیایەك بێ، دواجار هەر تاکێکی ڕۆژهەلاّتییە کە خاوەنی باکگراوندێکی ڕۆشنبیری و کولتووریی ئەو ناوچەیەیە. هەربۆیە ئەگەر ڕەنگدانەوەی لە ژیانی نووسەراندا نەبێ ئەوا لە نووسینەکانیدا کە وەك ئاوێنەی هزرو ژیانییەتی، دەکرێ ڕەنگدانەوەی هەبێت، وەك هێڵە سەرەکییەکانی ڕۆمانەکە لەسەر ڕێڕەوی جوانیی و گەورەیی و ئازادی ڕۆح و سیحری مۆسیقاو فەزای فراوانی خەیاڵ و فەرزانەگی و مەرگ و فەنابوون دەڕوات، ئاواش تێڕوانینەکانی نووسەر ئامادەگی هەیەو لە پشتیانەوە هەوڵەکانی بۆ گەیاندنی مەبەستەکان پەنهان دەمێنێتەوە و خوێنەر دەبێت بە سەلیقە و وریایانە کار لەگەڵ تێکستەکەدا بکات تاکو تووشی هەڵە نەبێت.

وەك پێشتر ئاماژەمان پێکرد قوتابخانەی دووەم لەو کاتەوە دەست پێدەکات کە ئیسحاقی لێو زێڕین لەسەر سنوورەوە دێت بە دوای جەلادەتی کۆتر و سەرهەنگ قاسمدا کە بیانکاتە قوتابی

خۆی و مۆسیقاو حیکمەتەکانی خۆیان فێر بکات. لێرەوە کەسایەتی سۆفیانەی عارفانە دەست بەسەر ڕۆمانەکەدا دەگرێت و خوێنەر زیاتر هەست دەکات لەگەڵ عارفێك و دوو موریدی بچوکدا ڕووبەڕوو بۆتەوە، کە ترسی تیاچوون و نەمان بۆتە پاڵنەری ئەو عارفە تاکو مۆسیقا و حیکمەتی خۆیان فێر بکات، چونکە ئەو دوو خوێندکارە کە پێشتر مۆزیکیان دەزانی، بەلاّم نەچووبوونە قووڵایی هونەرەکەوە. ئەگەر مۆسیقا وەك خوداناسی تەماشا بکەین ئەوا هەردوو جەلادەت و سەرهەنگ، عابدی ئاسایی بوون، بەلاّم کاتێك دەچنە ئەو قوتابخانەیەی کە ئیسحاق ئاموژگاریەتی ئەوا پلەکەیان بەرەو زاهیدی و عارفی بەرزدەبێتەوە و یاخود هەوڵدانێکە بۆ گەیشتن بە ڕازی مۆسیقاو لە پاڵیدا فێربوونی فەلسەفەکانی ژیان و کردنەوەی چاوی ناخە بۆ بینینی ئێستاتیکای هونەر و نەفەس-دان لە فەزایەکی پڕ لە جوانییدا.

پلەکانی فێرکردن لای ئیسحاق لە ڕاهێنانە ڕۆحییەکانەوە دەست پێدەکات، وەك چۆن لای سۆفییەکانیش پێش ئەوەی بگەنە دۆزینەوەی خوداو کارکردن لەناو جوانییەکانیدا بەر لەوە دەبێت خۆی پاك بکاتەوە لە هەموو شتە مادی و ناشرینەکانی کە ئالاّوەتە ڕۆحی مرۆڤ و وەك تەوقێك بەستوونیەتییەوە تا نەگەنە بارەگای چێژی جوانی و ڕۆحی. ئەم ئاکارەی سۆفییەکان بە ((ریازەت)) ناوزەد دەکرێت و خاڵێکی زۆر گرنگە و پێویستە لەسەر سۆفی یا زاهید پەیڕەوی بکات بۆ دۆزینەوەی ڕێگای حەق و پەیبردن بە ماهییەتی نوری ئیلاهی، چونکە بەلای قوتابخانەی عارفەکانەوە ((ئەوانەی کە نازپەروەری نیعمەتەکانن ناتوانن ڕێگای یار بدۆزنەوە، چونکە ڕێگەی حەقیقەت ڕێگەیەکی درێژو پڕ هەوراز و نشێوەو ڕێبواری ئەم ڕێگەیە دەبێت خۆی بدات لە ئاو و ئاگر و بەرگەی هەموو جۆرە تاقیکردنەوەکان بگرێت و سەرگەردانی و بێ نانی و بێ ئاوی بچێژێت و تانەو لۆمەکردن قبوڵ بکات و بە گیان کڕیاری بێت)) [1] ئیسحاقیش لەکاتی فێرکردن و یاد-دانی ئەو دوانەدا دەست دەکات بەو ڕاهێنانە ڕۆحییانە، ئەویش لە شێوەی وەستان لەبەر باراندا تا

---

1 سید یحی یپربی، فلسفه عرفان، چاپخانه دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ چهارم، ص ٤٩

ڕۆحیان هەست بە تەڕی بکات، چوونە بەر تیشکی خۆر تا هەموو ئەو پەردانە بدڕێ کە دەوری بوونی داون ((دەبوایە ئەو دوو کوڕە گەنجە بە سەعات لە بەردەم باراندا بوەستن و دڵۆپ دڵۆپ هەست بە باران بکەن، دەیانویست تیشك هەموو ڕووناکیی دونیا بهێننە ناویانەوە)) ئەم پرۆسەیە پێویستی بە ئارامگرتن هەیە تاکو ئامادە بن بۆ قۆناغی دواتر کە فێرکردنی مۆسیقایە ((هێشتا زۆر زووە بۆ باسکردنی مۆسیقا، مۆسیقا درەنگتر دێت)) وەك ئەوەی کە سۆفییەکانیش دوای ڕیازەت و کۆمەڵێك مەقام دەگەنە کەشف و شهود.

پلەی دووەم گەڕانەوەیە بۆ سروشت، کاتێك لیۆ زێڕین وەك عارفێکی کامڵی بە ئەزموون (کە لەسەر دەستی سۆفی و فەیلەسوفان و سروشتدا پەروەردە بوو بوو) خواستی مانەوەی حیکمەتەکانی ژیانی لادروست بوو بە گواستنەوەی ئەوەی کە ئەیزانی بۆ ئەو دوو خوێندکارە، باشترین ڕێگەی پێویست بوو کە هەڵی ببژێرێت بۆیان، ئەویش بە پۆلێنکردنی جۆرەکانی سەفەری ڕۆحی "ئینسان لەبەردەم سێ سەفەری گەورەدایە، سەفەرێکیان بۆ ناو سروشت، سەفەرێکیان بۆ ئاسمان، سەفەرێکیشیان بۆ ناو خۆی" ل٢٢. بە لای لیۆزێڕینەوە هەرنەبێت مرۆڤ دەبێت یەکێکیان ببڕێت. ئەم سەفەرانە لە جیهانی سۆفیگەریدا یەك لەدوای یەك دەبڕێ. یەکەم سەفەر بەناو سروشتداو لەوێوە بۆ ناو خود و دواتریش بۆ ئاسمان. بەڵام ئیسحاق سەرەنجام لە بەردەم سێ ئیختیاردا دەستپێشخەر دەبێت و لە سروشتەوە دەست پێدەکات "دەبێت لە سروشتەوە دەست پێ بکەیتەوە، لەو کتێبە پیری-نەناس و مەرگ-نەناسەوە". ئەم میتۆدی سروشت یارییە، هەوڵێکە بۆ پاکژکردنەوەی ڕۆح لە جەنجاڵییەکانی ژیان و دونیا. ڕەگەزە سروشتییەکان مۆتیڤی سەرەکین بۆ شەفافیەت بوون، چونکە دواجار سرکە و چرکەی سروشتە کە ئەندێشە فراوان دەکات و مرۆڤ بەرەو سەرنج و بیرکردنەوەی قووڵ کێش دەکات و بارگاوی دەکات بە بوونە ئەزەلییەکانەوە. ئیسحاق وەك هەر عارفێکی ڕاستەقینە کاری ڕێنیشاندانە، بەڵام ئەرکە گرنگەکە دەسپێرێت بە دوو قوتابییەکەی تا خۆیان تاقی بکەنەوەو ڕۆبچنە ناو سروشت و بەدوای هەموو دەنگ و بێدەنگی و جوانی و دزێوییەکاندا بگەڕێن و جیایان بکەنەوە لە یەکدی و سەرەنجام ئامادەکردنی

دوو قوتابی وریایە نەك گەمژەو کاوێژکەری شتەکانی ئەم بن! چونکە دەیەوێت بە کەماڵیان بگەیەنێت.

گەرچی ڕۆمانەکە پڕە لە سیحری گەڕان، گەڕان بەدوای نیوە نادیارەکاندا بە دوای حەق و عەدالەتدا بە دوای مەعشوق و ژیاندا، بەلاّم گەڕان لەم قۆناغەدا ڕەنگ و ڕوویەکی تر وەردەگرێت، چونکە لێرەدا گەڕان پرۆسەیەکی گرنگە بۆ دۆزینەوە، دۆزینەوەی شتە میتافیزیکییەکان و خۆراکە ڕۆحییەکان، ئەوان بە گەڕان لەناو سروشتدا وەك قەڵەندەرەکان شتی نوێ دەدۆزنەوەو پەی بە دەنگی نوێ دەبەن، ئەوان ئەڕۆیشتن و گوێیان نەئەدایە هیچ بەربەستێك، ئەمە خۆی لە خۆیدا دەستبەرداربوونە لە ژیانی مادی و خاڵیبوونەوەیە لەو جیهانەی کە ئیسحاق دۆڕاندی و دواجار فلوتەکەی گەیشتە دادی و سەفەرێکی نەبڕاوەی ڕاگەیاند. وەها سەفەرێك مانیفێستێك بوو بۆ دۆزینەوەی ڕێگای نوێ بەرەو ناخی سروشت و ناخی خود و دواجاریش ناخی خودا. لێوزێڕین شارەکانی بە ڕۆح-کوژ ناوزەد دەکرد و لێی دووردەکەوتەوە، چونکە دەیزانی توانای مرۆڤ لەو جەنجاڵییە بێ هودەییەدا لەناو دەچێت.

ئەم سروشتخوازییە گرنگە لای سۆفییەکان، بەتایبەت لای ئەوانەی کە وێنەی خودا لە هەر شتێکی سروشتدا بەدی دەکەن و سروشت-پەرستیان لێ دەردەچێت، لە دیدی ئەواندا شتێك نییە ناوی بۆشایی بێت و سەرتاپا گەردوون پڕە لە وجودی خودا، لەبەر ئەوە گەڕانەوە بۆلای سروشت گەڕانەوەیە بۆلای خوداو تەرخانکردنی کاتە بۆ دۆزینەوەی و بینینی. کەم نین ئەو سۆفیانەی دەستبەرداری ژیانیان بوون و ماڵ و خێزانیان جێهێشتووەو ڕوویان لە سروشت کردووە بۆ عیبادەت.

ئەوەی لێرەدا جیاواز بێت قەدەرەکانی ڕێگای لێوزێڕینە، چونکە بە خواستی خۆی کچ و ژنەکەی جێنەهێشت، بەڵکو ئەو لە چاوەڕوانییەکی ڕۆح-کوژدا بوو، کەچی ئەوان ئەمیان جێهێشت و ئەمیش دوای پەیبردن بە فانیبوونی تەمەنی، گەڕایەوە بۆ سروشت. پیرۆزترین شوێن کە شایەنی تیامانەوەیە. گەلێ جار عارفەکانی ناو سروشت لە سەفەرێکی بێ کۆتاییدا دەبنە

کەسێتییەکی تارمایی ئاسا و بە کەشکۆڵ و عەساکەوە و بە هەیبەتێکی حەکیمانەوە بەرچاوی خەڵك دەکەون، لە میتیۆلۆژیای جیهانی سۆفیگەریدا وێنەی ئەم چەشنە دەروێشانە زۆرن و لە پلەی دێوانەییەوە دەگەنە پلەی فەنا فیللا.

ئیسحاق دەڵێت: "ئێمەی ئینسان لە تێکەڵاوبوونی سێ مەعدەن خولقاوین" لێرەدا جۆری تێڕوانینێکی نەرم بەدی دەکرێ سەبارەت بە چارەنووس، واتە بوونییەتی مرۆڤ شتێکی نەگۆڕ نییە و قاڵب-بەندکراوبێت لەیەك شتدا، بەڵکو لە چەند شتێك پێکهاتووە کە دەستەودامان نابێ لە گۆڕینیدا، بەڵکو مرۆڤ بە کارکردەی خۆی دەتوانێ گەمە بە بەرزی و نزمی ڕێژەکان بکات و بتوانێ ببێتە مرۆڤێکی تەواو. ئەم پۆلێنکردنە ئاماژەدانێکە بەوەی کە مرۆڤ بەردەوام لە نێوان بەربەرەکانێ و جەدەلی نێوان هێزە جیاوازەکاندایە، بەتایبەتی هێزی خێرو هێزی شەڕ. جگە لەم دوانە بەشێکی تر هەیە کە بوونی مرۆڤی فەرزانە کردووە ئەویش مەعدەنی جاویدە. بەواتەیەکی تر پەرەدان بەم هێزە نەبڕاوە ئەبەدییە چاوی ناخی دەوێ بۆ دۆزینەوە، چونکە جاوید خۆی لە خۆیدا جۆرێکی تری گەڕانەوەیە بۆ لای هێزێکی خودای ئەزەلی بۆ ئەبەدی. مرۆڤەکانیش ئەو کاتە دەبنە بوویەکی ئەبەدی کە هەڵگری برێکی جوانی یان هونەرێك یان ئاوازێکی بەهێز بن. یاخود بتوانن هێزە ئینسانییەکان بەسەر هێزە شەیتانییەکان زاڵ بکەن و دواتر لە ئینسانییەکاندا پەرە بدەن بە جاویدییەکە. لەلای دەروێش و سۆفییەکان فەنا و بەقا هەیە لەبری ئەم ڕایەی لیۆزێڕین دەوترێ ((فەنا، مانای نەمانی دونیا-ویستییە و بەقاش مانای خوداناسییە و یان دەوترێ (فەنا) دەرچوونە لە هەموو شتێ و ئامادەبوونە لەگەڵ خودادا))[1] ئەمانە هەر یەکەیان پلەیەکە لای سۆفی و دەکرێ بە تواناوە لە نوری ئیلاهیدا دابنرێ، واتە جاویدەکەی لە ڕێگەی لەناو خودا توانەوەدا بەرجەستە بێ و سیفاتی ئیلاهی وەردەگرێ.

---

1 هەمان سەرچاوە، ص٤٢٣

قۆناغی سێهەمی فێرکردنەکان بەرەو پراکتیزەکردن دەچێت، ئەو کاتەی جودا لە هەموو ئەو سەفەرانەی کە باس کرا سەفەرێکی تر دەکەن، لە سەرەتادا بەرجەستەیە لەناو سروشتدا و بەرەو باکوور، بەلاّم دواتر هەست دەکەن لە شوێنێکدان یەکەم مەوجودن کە پێ دەنێنە ئەو شوێنە، لێرەدا هەست بە شوێنێکی میتافیزیکی دەکرێ لەودیو شوێنکاتەوە. ئەم سەفەرەیان نە فەنتازیایە و نە وەهم، بەڵکو یەکێکە لەو حالاّنەی کە بەهۆی مۆسیقاژەندنەوە پێی گەیشتوون، چونکە دوو قوتابییەکە چیتر ڕۆحیان ئالاّو نییە لە غوباری شتە مادی و ڕووکەشەکان، بەڵکو ئەوان پاکژبوونەتەوە و بوونەتە دوو ڕۆح، دوو تارمایی لە دووای مامۆستاکەیانەوە بەرەو جاوید دەڕۆن.

دەشێت ئەو شوێنە لێرەدا بە بەشێك لە شاری مۆسیقارە سپییەکان دابنرێت، بەلاّم ئەم سەفەرە لای سۆفییەکان جەزبەو حاڵە، ئەو ساتەیە کە پڕە لە چێژی هەستکردن بە جوانی، بە فراوانی، بە ئەبەدیەت. ئەو حاڵەیە کە سۆفی دائەبڕێت لە جیهانی ماتریال (هەروەك ئیسحاق و قوتابییەکانیش پیایدا تێپەڕین) شەوقێکە هەست بە هەموو ئێستاتیکایەك دەکات کە دەبێتە هۆی گەشەی ڕۆح، کاتێك جەلادەت دەچێتە دەریاچەکە و دەست دەکات بە سەما، ئەمە خۆی جۆرێکە لە جۆرەکانی حاڵ لە نێوان ئاگایی و بێ ئاگاییدا، جەلادەت نە هەستی بە شادی دەکرد نە بە بەختەوەری، بەڵکو ساتی کرانەوەی ڕۆح و جەستە بوو بەسەر دونیایەکدا کە پێشتر هەستی پێ نەکردووە، ئەو سەماو جولاّنەی جەلادەت پەیامێك بوو لە ڕۆحیەوە کە هەست بە ئازادی دەکات جیاواز لە گشت ئازادییەکان هەست دەکات ئیدی ڕۆحەکەی جاران نییە و ئێستا دەتوانێت مۆسیقای بێدەنگ و دەنگ جیا بکاتەوەو دەزانێت هەر شتەو مۆسیقای خۆی هەیە و هیچ شتێك نییە بێدەنگ و بێ مۆسیقا بێت.

سۆفییەکان لەو بڕوایەدان خودا هەر مەوجودێکی خەڵقکردووە بە زمانی تایبەتی خۆی سوپاسگوزاری دەکات و بە هەموویان مۆسیقایەك دروستدەکەن، کە سروودی گەورەیی ئەوە، هەربۆیە ئەوانەی ئەهلی دڵن و موسا-ئاسا توانای بیستنی شتی نهێنییان هەیەو دەتوانن ئاوازی

خوداوەند ببیستن و هەست بە حاڵو جەزبە بکەن، ئەمە لەوانەیە لە دەنگی بانگبێژدا بێت یا هاواری ڕێبوارێك، یا دەنگی قورئان، یا نەغمەی چەنگ و ڕوباب، یا جوڵەی با، یا هاواری ئاژەڵان و دەنگی ئاو وە یا ئاوازی مەلێك[1]، ئەمە یەك دەگرێتەوە لەگەڵ ڕاکەی ئیسحاقدا کە دەڵێت: هەرشتەو مۆسیقای خۆی هەیە.

جەلادەت ئەو کاتە لە دوڕیانێکدایە لە دەریاکەدا و دەبێت خۆی یەکێکیان هەڵبژێرێت وەك ئەوەی کە ئەو دەریایە دوایەمین تاقیکردنەوەی دەرچوون بێت لە قوتابخانەکەی لێوزێڕیندا و لەناو ئاوەکەدا دوو هەرێمی جیاواز دەبینێت، یەکێکیان لە ڕووکەشی دەریاچەکەیەو ئەوی دییان لە ناوەوە، جەلادەت لە ئاستی ڕووکەشدا گەمە و سەما لە نێوان تاریکی و ڕووناکیدا دەکات، بەلاَم لە ناخەوە دەبێت هەڵبژێری یەکێکیان بێت، کە ڕووناکییە. دواتر بە درێژایی ڕۆمانەکە ژیانی جەلادەت ناگاتە یەقین، بەڵکو هەر جەدەلە لەنێوان جوانی و ناشرینی و چاکی و خراپی و زوڵم و لێبووردەیی و هەموو پارادۆکسەکانی ناو ژیان، ئەویش بەهۆی ئەو قەدەرەوەی کە بەرۆکی دەگرێت و ژیانی هەر تاکێکی کوردە.

لە سۆفیگەریدا پێویستە لەسەر دەروێش دوای ئەو هەموو پرسیارانەی کە زەینی ئاڵۆز دەکات، دوای ئەو هەموو گومان و ئەگەرانە، پێویستەو دەبێت ڕێگایەگی دووری عیرفانی تەی بکات بۆ دەستکەوتنی وەلاَمەکان و هەڵبژاردەی ڕێگایەکی چەسپاو و سەرەنجامیش بەدەستهێنانی یەقین.

ئەو ساتەی ئیسحاق قوتابییەکانی فێری جوانناسی دەکات دەیەوێ بەشێکی تر لەو جوانییە نیشانیان بدات کە جوانیی ئافرەتە، تا لە ڕێیەوە بە کەماڵ بگات. لێوزێڕین دەیەوێ فریوی ئەو ناشرین و دزێویانە نەخۆن کە دەوری جوانییان داوە بەڵکو ببنە دۆزەری خاسییەتی جوانی، بگەنە

1 هەمان سەرچاوە، ص٢٨٥

ترۆپکی پاکیزەیی جوانی "ئافرەت، ئافرەت نییە بۆ ئێوە، بەڵکو پاڵێوراوی هەر ئارەزوویەك و هەوەسێك، ئافرەت مۆسیقایە وەك مۆسیقاش گوێیان لێ بگرن و سەیریان بکەن".

ئیسحاق ئافرەت دەکاتە سیمبولی جوانی و لە هەموو چێژێکی جەستەیی و شەهوانی دایدەماڵێت. ئەمە تێڕوانینێکە دژی ئەو تێڕوانینەی تر کە پێی وایە ئافرەت هۆکارێکە بۆ خۆشیی جەستەو چێژی مەتریالیزمی. ئیسحاق نیشاندەری چێژێکی تری ئافرەتە نەك بە ڕووکەش، بەڵکو بە ئێستاتیکای دەنگ و ڕەنگییەتی کە دەکرێن ناخی پڕ بێت لە جوانی نەوتراو. جەلادەت لەم قۆناغەدا نە عاشق دەبێ و نە هەست بە بوونی ئافرەتیش دەکات لە ژیانیدا، بەڵام لە قۆناغی دواتردا دەبێتە عاشق، عاشقی دالیا سیراجەدین کە بە جۆرێك لە جۆرەکان تێڕوانینەکانی ئیسحاق ڕەنگی داوەتەوە لەم عەشقەدا ((نەیدەویست لەگەڵیدا بخەوێت و نەیدەویست بیگرێت و ماچی بکات، نەیدەویست غەزەلی لەگەڵدا بکات)). لێرەوە باسکردنی عەشق پڕ لە ڕەنگ نمایشدەکرێت و دەبێتە تەوەرەی سەرەکی لەناو هەموو جۆرەکانی تردا، چونکە جەلادەت هەرچەندە دەکۆشێ پەی نابا بە هۆکاری عەشقەکەی و نازانێت بۆ دالیای خۆشدەوێت.

لێرەدا نووسەر دەکەوێتە فریای جەلادەت و وەڵامی دەداتەوە ((عاشقی ڕاستەقینە یەکێکی خۆشناوێت لەبەرئەوەی جوانە .... بەڵکو لەبەرئەوەی ڕێگایە بیر لە هیچ غایەتێك ناکاتەوە)) لەو زەمەنەدا جەلادەت بە مانا قووڵەکەی لە عەشق حاڵی نابێ، بەڵام دواتر کە هەموو چیرۆکەکە بۆ شەرەفیار دەگێڕێتەوە، دەزانێ ئەبەدییەتی عەشق لە چیدایە. لە دونیای سۆفیگەریدا عەشقی مەجازی، یان عەشقی ئافرەت بۆتە هۆی دۆزینەوەی عەشقی ئیلاهی، بۆیە ئیسحاق دەیەوێت ئافرەتیان نیشان بدات تاکو پێیانبڵێت کە دەکرێت عاشق بن، بەڵام بە مانای ئەبەدییەکەی لای سۆفییەکان دەبێ بەر لە بوونی عاشقی خودا، فێری ئادابی عەشق بووبن. بە واتایەکی تر دەبێت عەشقی مەجازیان چەشتبێت تا بەرگەی عەشقی ئیلاهی بگرن، یان لە ئەنجامی ئەو فیراق و نەگەیشتنە و وردبوونەوە لە جوانییەکانی عەشق (یار) داو بەرەو عەشقی گەورەتریان کێش دەکات چۆن ڕووبارێك بێ، بیانگەیەنێتە زەریا.

وەك وتمان جەلادەت لە قۆناغی دواتردا عاشق دەبێت، عەشقێکی پاك و ڕاستەقینەی بێ جەستەیی تا جیا بکرێتەوە لە حەزو بەیەك گەیشتن. لێرەوە لە پێناو کارکردن بۆ عەشق، ژیان دادەماڵێ لە ماناکانی خۆی لە هەموو ئەو شتانەی کە بە درێژایی بوونی زەوی و ژیان لەسەری وتراوە و هەموو ئەو ڕایانە پوچ دەکاتەوە کە لە سەریان دراوە، چونکە لای ئەو کەسەی کە عاشقە ژیان وێزگەیەکە بۆ تاقیکردنەوە و هەستکردن بە فیراق، ئەم تێڕوانینە قووڵەی عەشق بەرامبەر بە ژیان تێڕوانینی سۆفییەکانە بەرامبەر بوون و عەشق ، ژیان و عەشق لای ئەوان (واتە شەوقێکی ڕووناکی پتەوی مەوجێك کە لە ئەسڵی خۆی دوورخراوەتەوە) باشترین نموونەش بۆ ئەمە دەکرێ بڕوانیتە سروودی نەی عاریفی ئیسلامی مەولانا جەلالەدینی ڕۆمی کە هەر لە سەرەتاوە باس لە فیراق دەکات و دابڕانی پڕئازار و بەسوێ نمایشدەدات.

بشنو از نی چو حیکایت می کند	**کز جدایی ها شکایت می کند**
کز نیستان تا مرا ببریداند	**از نفیرم مرد و زن نالیداند[1]**

لێرەدا مەولانا باس لە زمانی عەشق و فیراق دەکات کە هەموو ئاواز و ئیقاعی نەی گوزارشت دەکات لە فیراق و دابڕان و جیاکردنەوەی لەسەر زەمینی یارانی نەیستان و قامیشەلانەوە و هاوارەکانی بۆ گەڕانەوە و دۆزینەوەی ئەسڵی خۆیەتی، لای سۆفییەکان ڕۆحی مرۆڤ بەر لە دروستبوونی دونیا، لە خودادا بووە، کاتێك ئەو ڕۆحە چۆتە جەستەی مرۆڤەوە دوورخستنەوەیەك بووە لە خودا، بۆیە سۆفییەکان بەردەوام بە ئومێدی دیدارەوەن تا بگەڕێنەوە بۆ بنەڕەتی خۆیان، وەك چۆن جگە لە خۆشەویستی هیچ مەبەستێکی تریان نییە، سۆفی ڕاستەقینە وەك خانمە عارف (ڕابیعەی عەدەوی)یە کە دەڵێت: (خودایە ئەگەر لەترسی دۆزەخ دەتپەرستم، بمسوتێنە لە ئاگری دۆزەخدا، وە ئەگەر بە ئومێدی بەهەشت دەتپەرستم ئەوا لێم حەرام بکە ئەگەر

1مولانا جلال الدین رومی، مثنوي معنوی، انتشارت پیمان، چاپ پنجم، ص٧

لەبەر خۆتە دەتپەرستم ئەوا بێبەشم مەکە لە دیدارت) عەشقی ڕاستەقینە بێ مەبەستە بێ هۆیە هیچ کات بەڕژەوەندییەکی لەپشتەوە نییە، جەلادەت سۆفییانە عاشقە (خۆشەویستی من بۆ دالیا ئاواتی تیانەبوو- و بەڵکو وردبوونەوەبوو لە فیراق) جەلادەت دوای زنجیرە تراژیدییەکان و کامڵبوونی، ئەم قسەیە دەکات و کۆمەڵێ پرسیاری قورس دەوروژێنێ بەرامبەر بە عەشق و ڕایدەگەیەنێ کە عەشق ڕامانە فیراقە نەك وەسڵ (عاشقە بچوکەکان دەپرسن کەی بە مەعشوقەکەم دەگەم، عاشقە گەورەکان دەڵێن کەی و لەکوێ من لە مەعشوقە جیابوومەوە) ئەوە لێرەدا ئاماژە بە جیاوازی عاشقی گەورەو بچوك ناکات، بەڵکو پرۆسەی کارکردنە لەسەر تیۆری عەشق و چەمکی فیراق، چونکە عەشق هاوکات لەگەڵ فیراقدایە و ئەگەر دابڕان و لێك ترازان نەبوایە ئەوکاتە هیچ دەرفەتێك نەبوو بۆ دوان لەسەر عەشق، چونکە عەشق خۆی لە خۆیدا دەمایەوە و عاشق و مەعشوق دەبوونە یەك ڕۆح و یەك جەستە و باسکردن و قسەکردن لەسەر عەشق خۆمەژغوڵ کردن زیاتر هیچ نەبوو، بەلاّم کاتی دابڕان وەك بەربەستێك یەخەی عەشق دەگرێ، کەسی دابڕاو دووبارە تامەزرۆی نزیکبوونەوە دەکات، گەڕانەوە بۆ ئەو چرکە ساتانەی کە یەك شت بوون کە ئەمە لەم دونیایەدا مەحاڵە، بەڵکو تەنها ڕامێنێ لەو زردی فیراق و سەرمەستی ئەو ساتانەی کە بەیەکەوە بوون لە زەمەنێکی زۆر دوور، لە ئێستادا ئەم بەرەو قووڵاّیی بیرکردنەوەیە چۆن دەبێتە ناسنامە بۆ عاشقە گەورەکان وە لەهەمانکاتدا باری شڵەژان و بێ ئۆقرەیی ئەو عاشقانەی ترمان بۆ دەردەخەن کە تەنها جەستەیان گەیشتووە بە کەسی بەرامبەر، دامراندنەوەی ئارەزووەکانیان و تێڕوانینێکی وردیان بۆ عەشق نییەو عەشقیان وەك پێویستییەکی جەستەیی دەوێ، نووسەر بەجۆرێك ئەم دوو ڕایەی لە ڕۆمانەکەدا هێناوە کە بچوکترین زیانیش بە عەشق نەگەیەنێ و لە بەهای هیچیان کەم نەکاتەوە و جیاوازییە گەورەکانیشیان بخاتە ڕوو.

سەرچاوەکان:

بەختیار عەلی، شاری مۆسیقارە سپییەکان، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ٢٠٠٥.

مولانا جلالدين رومی، مثنوی معنوی، انتشارت پیمان، چاپ پنجم.

سید يحی یثربي، فلسفه عرفان، چاپخانه دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ چهار.

*ئەم باسە لە ژمارە (١٨) ی گۆڤاری هەنار- ی یۆلیۆی ٢٠٠٧ دا بلاوکراوەتەوە.

تەكنیكی شەپۆلی هۆش لە چیرۆكی كوردیدا

(حسێن عارف و شێرزاد حەسەن و كاروان كاكە سوور وەك نموونە)

زاراوە و چەمك:

شەپۆلی هۆش (Stream of Consciousness)

جۆرێكە لە نووسین بەو شێوەیەی، كە بیركردنەوەو هەستەكانی كاراكتەر بەو جۆرەی بە ڕێكەوت لە مێشكدا ڕوودەدەن، نیشاندەدرێت، لەم شێوەدا بیركردنەوە و هەستەكان بەبێ گوێدانە یاسای لۆجیكی و جیاوازی ئاستە جۆراوجۆرەكان واقعییەت هەندێجار بە تێكدانی ڕێزمان و پێكهاتەی قسە دەردەخرێت. شەپۆلی هۆش، جۆرێكی تەكنیكە لە ڕۆمان و چیرۆكدا كە تێیدا نووسەر تەواوی هەستەكان و بیركردنەوە و تەداعییەكانی كە لە زەینی كاراكتەردا دروست دەبێت، بەبێ وێنە و ڕوونكردنەوە و ڕاڤە دەیخاتە سەر كاغەز.

واتە لەمجۆرە تەكنیكەدا ئەوە گرنگە كە دەربڕینەكان چ وەك ڕووداو، یان وەك گێڕانەوەی بێ پەیوەندی لە زەینی كاراكتەرەوە دەخرێتە سەر كاغەز، بێئەوەی ئامادەكرابێت بۆ گێڕانەوە، ئەمەش ئەو كاتەیە هێشتا قسە لە زەیندایەو تەنها بیرێكی شلە و نەچۆتە باری ئامادەكردنەوە تا وەك شریتێكی دەنگی دەربڕێت. هەر بۆیە نووسەرانی سەر بەمجۆرە تەكنیكخوازییە بەشێوەیەكی باش كار لەسەر نیشاندانی ناوەوەی تاك دەكەن، لە قۆناغێكدا ئازادانە ڕێگا دەدەن بە هەردوو بەشی ئاگایی و نائاگایی تاك بۆ دەربڕین بێئەوەی هیچ جۆرە سانسۆرێكی فیكری، كۆمەلآیەتی، ئایینی ڕێگایان لێبگرێت، تەنانەت بێئەوەی لێپرسراو بێت بەرامبەر بەوەی دەریدەبڕیت و دەنووسرێت، هەر بۆیە هەڵەی ڕێزمانی ئەگەری بوونی هەیە، ئەمە جگە لەوەی ڕەچاوی خاڵبەندی

و یاسا ڕێزمانییەکان ناکرێت، چونکە ئەمە لەناوەوەیەو نەبووەتە دەنگ، تەنها نووسەرێکی لێزانە ئەو بارە دەگوێزێتەوە بۆ سەر کاغەز و لەبەردەم خوێنەردا دایدەنێت. بۆ نووسینی تەوژمی هۆش پشت بە گێڕانەوەی دەروونی دەبەسرێت (تەك گۆیی دەروونی یان مۆنۆلۆگی ناخ). مۆنۆلۆگ بەو واتایەی (ئاخاوتنی یەك لایەنەیە، کە دەشێت گوێگری هەبێت یان نەبێت)[1] مۆنۆلۆگ بە چەند شێوەیەك لە چیرۆك و ڕۆماندا دەردەکەوێت وەك: (مۆنۆلۆگی دەروونی، مۆنۆلۆگی شانۆیی).

مۆنۆلۆگی دەروونی (Interior Monologue)

وەك زاراوە بۆ یەکەمجار لەلایەن ئێدوارد دوژاردنی چیرۆکنووسی فەڕەنسییەوە بەکارهات (١٨٦١-١٩٤٩)[2] وەك چەمکیش دەوترێت: ((جۆرێکە لە گێڕانەوە کە بەهۆیەوە باس و ڕیتمی زەمیری ئاگایی بەو جۆرەی کە لە مێشکی کەسدا ڕوودەدات، دەگێڕدرێتەوەو نووسەر لەم کارەدا دەستێوەردان ناکات. لە مۆنۆلۆگی دەروونییدا هیچ کەس گوێگری قسەکەر نییە، ئەم تەرزە گێڕانەوەیە وەك قسەکردنی منداڵی بچوك و کەسی پیر وایە، کاتێك قسە لەگەڵ خۆیاندا دەکەن. بنەمای ئەم شێوەیەی گێڕانەوە، لەسەر گێڕانەوەی زەینی وەگێڕ وەستاوە. مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆ یان کاردانەوەی وەگێڕ سەبارەت بە دەوروبەری خۆیەتی کە لەم حاڵەتەدا مۆنۆلۆگە دەرونییەکەی چیرۆکێك باسدەکات، یان مۆنۆلۆگی دەرونی وەگێڕ خۆی کاردانەوەیەکە واتە ڕێڕەوی بیرکردنەوەی نە گوزارشت لەکاتی ئێستا دەکات نە بەیادهێنانەوەی ڕابردووە، لەم حاڵەتەدا مۆنۆلۆگی دەروونی چیرۆکێکە بۆ خۆی.))[3] ئەم پێناسەیە ڕەنگە زیاتر مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆ بگرێتەوە، چونکە مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆ هەست بە ئامادەگی نووسەر دەکرێت و خوێنەر دەزانێت نووسەرێك وەك

1 محمد شریفی: فرهنگ ادبیات فارسی، چاپ دوم، فرهنگ نشر نو- انتشارات معین، تهران ١٣٨٧، ل٤٣٢

2 محمد شریفی، ل٤٣٢

3 سیما داد: فرهنگ اصطلاحات ادبی، چاپ سوم ١٣٨٥، انتشارات مروارید، ل ١٥٩

چاوێکی بە ئاگا شتەکان دەگێڕێتەوە و ڕۆچۆتە دەروونی کاراکتەرەوە تا ئەو ئاستە بە ئاگایە، کە بزانێت چی لە زەین و دەروونیدا دەگوزەرێت. بەپێی پێناسەکەی ڕوبەرت هەمفری مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆ ((ئەو جۆرە مۆنۆلۆگەیە کە لەبری ڕاناوی تاکی یەکەم، ڕاناوی دووەم و سێهەمی تێدا بەکار دەهێنرێت، واتە بەپێچەوانەی ڕاستەوخۆوە، ئەمیان ئەو ئیحایە دەدات بە خوێنەر کە خۆیشی و نووسەر لە کایەدان. جگە لەوەی وەسفکردن و لێکدانەوەی پەیوەندی نێوان شتەکان و یەکێتییان و هۆیەکانیان و هەستکردن بە واقیعیان تێدا بەکار دەهێنرێت))[1].

مۆنۆلۆگی شانۆیی (Dramatic Monologue)

((شێوەیەکی گێڕانەوەیە کە بەهۆیەوە وەگێڕ بە دەنگی بەرز لەگەڵ کەسێکی دیکەدا قسە دەکات و هۆیەکی تایبەتی بۆ باسکردنی بابەتێکی تایبەتی بۆ گوێگرێکی تایبەت هەیە و تەواوی چیرۆکەکە لەسەر بنەمای قسەکردنی یەك لایەنە و بێ وەڵامی وەگێڕ بەندە. خوێنەر لە قسەکانی وەگێڕەوە دەتوانێت بزانێت کە ئەو لەکوێیە، لە چ کاتێکدا دەژی وە قسە بۆ چ کەسێك دەکات... لەو ڕووەوە ناونراوە شانۆیی ئەوەی کە قسەکەر دەری دەبڕێت بۆ بیسەرێکی دیاریکراو، هەرچەندە لە سەحنەکەدا دیار نییە، بەڵام ئامادەیی مەحسوسی هەیە))[2]. ئەم شێوەیەی مۆنۆلۆگ بەوەدا لە شێوەکانی دیکە جیادەکرێتەوە، بگۆ خوێنەرێك یان بیسەرێکی لە بەرچاودایە کە ئامادەیە، ئەگەرچی ئەو کەسە دیار نەبێت، بەڵام هەستی پێدەکرێت، شێوەی مۆنۆلۆگی شانۆیی وەك ئەوە وایە کەسێك بە تەلەفۆن لەگەڵ کەسێکی دیکەدا لەو سەری هێڵەوە گفتوگۆ دەکات، لەڕێگای قسەکان و کاردانەوەکانی کەسی بگۆوە هەست بە قسەکانی لایەنی دووەم دەکەین کە نایبینین، کەسی قسەکەر بەردەوامە لە قسەو ئاگادارە کە جۆرە ڕێکخستنێك لە وتراوەکانیدا هەبێت، چونکە کەسێك هەیە ئەمانە دەبیستێت. ئەمجۆرە نەك تەنها لە گێڕانەوەدا (چیرۆك و شانۆ و

1 حسێن عارف: شێوەکانی تەکنیك لە چیرۆکی ساڵانی دوای ١٩٧٠ دا، گۆڤاری بەیان، ژ ٦٣، ل ١٤

2 هەر ئەو سەرچاوەیە.

ڕۆمان) بەڵکو لە شیعریشدا بەشێوەیەکی بەربلاۆ دەبینرێت.[1] نموونەی ئەمە لە (دەنگی پێی ئاو)ی سپهرییە..

دەربڕینی ئەم تەکنیکە لەڕێگای کۆمەڵێك ئامرازەوە[2] دەبێت وەك هونەری سینەما کە بەشەکانی (فلاشباك، وێناکردن، مۆنتاژ، دیمەن، گرتەی هێواشکراو، خێراکردن، دیمەنی سەراپایی، نزیك کردنەوە، هێنانە پێش چاو...) دەگرێتەوە، هەروەها هونەری دووبارەکردنەوە، زیندەخەونیش بەکاردەبرێت، جگە لە هەندێ ئامرازی دیکە، ڕووی تەکنیکی و هونەری شێوەی نووسین دەگرێتەوە وەك لارکردنەوەی پیتی نووسراو، یاخود نووسینی بە فۆنتێکی دیکە، یاخود زەقکردنەوە و لە کەوانەنانی ئەو دەربڕاوانەی کە مۆنۆلۆگن.

سەرەتایەکی مێژوویی:

ئەم تەکنیکە لە ئەدەبی جیهانیدا لە چاو تەکنیکەکانی دیکەدا نوێیە و سەرەتاکانی دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی بیستەم، ئەو کاتەی تەوژمی گۆڕان بوارەکانی ڕۆشنبیری و ئابوری و هونەری و ئەدەبیاتی گرتەوە، نووسەران لە هەوڵی نووسینی جۆرێکی دیکەی چیرۆکدا بوون کە تەنها حیکایەتخوانی نەبێت. چیرۆك تەنها گێڕانەوەیەك نەبێت و چیرۆکنووس بە ئامادەیی و وەك زنجیرە ڕووداوێکی ئامادەکراو بۆ خوێنەر بیخاتەڕوو. پێویست بوو لەڕێگای هونەرکاری و تەکنیکەوە کارێك بکرێت، کە خوێنەریش بەشدار بێت لەگەڵ چیرۆکنووسیندا بۆ تێگەشتن و وەرگرتن. ئیدی خوێنەر وەك چاوێکی بە ئاگاو زرنگ بۆی بڕوانرێت و ئارامی خۆی نیشانبدات بۆ تێگەشتن لە چیرۆکێك کە دەبێت خۆی سەرلەنوێ دایبڕێژێتەوە. ئەم تەکنیکە ڕێگایەکی باشبوو بۆ

1 سیما داد، ل١٦٠

2 نارین سدیق: شەپۆلی هۆش لە چیرۆکی نوێی کوردیدا (١٩٧٠-١٩٨٠)، نامەی ماستەر، زانکۆی بەغداد، کۆلێژی پەروەردە (ئیبن ڕوشد)، ٢٠٠٤، ل٦٩

نیشاندانی گۆڕانەکانی مرۆڤایەتی، چونکە وەك نووسین و هونەر، چیرۆك لە یەك ڕیتمی دەرەکی ئامادەکراوەوە بەرەو پچڕان و جێگۆڕکێ چوو، وەك ناوەڕۆکیش بابەت لەدەرەوە بەرەو ناوەوە کێش کراو، ڕووداو و بابەت چیدی ئامادەکراو و بەسەرچوو نەبوو حیکایەتخوان بیگێڕێتەوە، یان وەگێڕ چاوەڕێی گوێگرێك بکات بۆ بیستنی ڕازەکانی و چاوەڕوانی کاردانەوەبێت، بەڵکو گرتەی ڕووداو لە شوێنێکدا نیشاندرا کە هێشتا سیمایەکی تەواوی پێ نەبەخشراوە ببێتە شریتێکی دەنگی تا بگاتە وەرگر، تەنها لە مێشکدایەو وەك وێنەی بەیەکاچوو- و تێکچڕژاو یەك دەبڕن و قسەکەر لەو بارەدایە، یا چاوەڕوانی گوێگر ناکات، یانیش خۆی بە قسەکەر نازانێ و تەنها گوزەری شتەکانی مێشکی نیشاندراوە بێئەوەی خۆی ئاگای لێبێت. ئەم هەنگاوە بەشێوەیەکی ناڕاستەخۆ گواستنەوەی ڕوانین بوو لە ڕووکەشگەراییەوە بۆ قووڵایی و شوێن و هەستە نادیارەکانی تاکی مرۆڤ، مرۆڤی سەردەم تاساو بوو لەبەردەم گۆڕانە بە تەوژمەکاندا، بێ دەسەڵات بوو لە ئاست بە تەکنەلۆژیابوونی ژیاندا، لە ئاست جەنگە بێشومارەکاندا، تاك هەستی بە تەنهایی قووڵ دەکرد لەسەردەمێکدا کە هیچ ناگاتە دادی. ئەمجۆرە نووسینە بەشێوەیەکی دی سوودی لێدەبینرا لەلای پەیڕەوکەرانی (ئێکسپرسیونیسم)ەوە و گوزارشتی مەبەستەکانیان لە ئەدەبدا پێدەکرد. لەمجۆرە بەرهەمانەدا (بەرهەمی بەیانگەری) ئەوەی باس دەکرێت یان وێنە دەکێشرێت، ئەزموونی تاکەکەسی مرۆڤێکە کە تەنها و تەریك لە کۆمەڵگەیەکی پیشەسازی، تەکنەلۆجی، شاری و لەیەکدابڕاودا دەژی. لە ڕۆمان و چیرۆکدا نووسەران دەستیان کرد بە ئەفراندنی کەسانی ناو جیهانێکی شلۆق بەهۆی ڕووداوە کابوس ئاساکانییەوە. نموونەی ئەمجۆرە لە کارەکانی (بەدگۆڕانی کافکا، یۆلیسیسی جیمس جۆیس، کونەپەپوی کوێری سادیقی هیدایەت، شازادە ئیحتجابی هوشەنگ گولشیری و کارەکانی دیستۆیڤسکی و نیچە) دا دەبینرێت.[١]

---

1 سیما داد، ل ٤٧

بۆیە لەم سەردەمەدا جێدەستی نووسەری فەڕەنسی (مارسیل پرۆست) لە (گەڕان بە دوای زەمەنی لەدەست چوودا)دیارە، جگە لە خانمی ئینگلیز دوروتی میسلەر ڕیچاردسۆن لە ڕۆمانی (سەردان)، لەهەمانکاتدا جیمس جۆیس لە (پۆرترێتی پیاوێکی هونەرمەند لە لاویدا)[1]کە نیشاندەری سەرەتایەك بوون بۆ بەیانکردنی بارێکی نوێ کە ناخی تاکەکانی گرتبووەوە، ئەگەرچی بارەکە زۆر نوێ نەبوو لە ناخی کەسەکاندا، بەلاّم شێوەی دەربڕینی بەم ئاڕاستە نوێیەو لەڕێگای گرنگی دان بە دەروونناسی تاکەکانەوە، شتێکی نوێ بوو وەك بناغەیەك خۆی داڕشت کە ئێستا پێی دەوترێت وەرچەرخانی ئەدەبی. پرۆست بەهۆی ئەو ڕۆمانەوە کۆمەڵگەی فەڕەنسی نیشاندا لە سەرەتاکانی سەرهەڵدانی سەردەمی مۆدێرنەدا، ئەم کارەی پرۆست سەرەتایەکی باش بوو بۆ نیشاندانی ئەو بارەی کە تاکی هۆشیاری ئەو سەردەمە لەناو گەرداوی دەروونیدا بەسەری دەبرد. هەندێ لە ڕەخنەگرانی وەك سامۆیل بیکیت لەو بڕوایەدان ئەمە وەك بەرهەمێکی شەپۆلی هۆش ئەزموون و دەروونناسی نوێیە، دەکرێت لەگەڵ بەرهەمەکانی جۆیس و وڵف و فۆکنەردا بەراورد بکرێت.[2] لە ڕاستیدا ئەم سێ نووسەرە بەم تەکنیکە چیرۆکەکانیان نیشاندا و توانییان وێنەی تاك لە دیدێکی ترەوە نیشانبدەن. بەتایبەت ولیام فۆکنەر لە ڕۆمانی (توڕەیی و هەراوهۆریا)[3]دا. فۆکنەر بەهۆی تێکشکاندنی ڕووداوەکان و پارچە پارچەکردنی لەناو بەشەکاندا لە زاری وەگێڕەکانەوە وەك سەرجەم نووسەرانی ئەم تەوژمە، زەمەن و مرۆڤ بەرامبەر بەیەك ڕادەگرێت و چارەڕەشی مرۆ بەوە دەزانێت کە لە زەمەندا دەژی. بەشی یەکەمی ڕۆمانەکەی وەك پشتکردنە ئەقڵی تەواو، لە زاری پیاوێکی بێ مێشکەوە دەگێڕێتەوە تەواو زەینی ئەو دەکات بە حەکەم

---

1 عەباسی مەعروفی: این سو ان سوی متن ، جریان سیال ذهن ۱، http://zamaaneh.com/maroufi/2008/12/post_176.html

2 مالکوم برادبری: جیهان مدرن و ده نویسنده بزرگ، ت فرزانه قوچلو، چاپ دوم، نشر چشمه، تهران۱۳۸۳، ل۱۷۹

3 ولیام فاکنەر: خشم و هیاهو، ت صالح حسینی، انتشارات نیلوفر، چاپ ششم زمستان ۱۳۸۶

بەسەر ڕووداوەکانەوە و خوێنەر ناچارە بۆ تێگەیشتن لە چیرۆك و بۆ دۆزینەوەی سەرەداوەکان، تەحەمولی پچڕان و ئالۆزی و ناتەواوییەکانی ئەو بکات و هەرچییەکی بیست بە هێند وەری بگرێت تا دەگاتە ڕێڕەوی خۆی. ئەمە وا دەکات لە بەشی یەکەمدا خوێنەر تەواو ماندوویێت تا ئەو ئاستەی کە دەست بکا بە پاکنووسکردنەوەی ڕووداوەکان تا پەی بە هەندێ خاڵ ببات کە شلۆقە و لە تاریکیدا ونە. لە بەشەکانی دواتردا و لە کۆتاییدا دەتوانێت بە ئاستەم ڕووداوەکان بخاتەوە سەر یەك لە ئاستە ئاساییەکەی و لە ئاستە قووڵەکەیشیدا بە دوای فەلسەفەی فۆکنەردا بگەڕێیت. شێوازی نووسەرانی سەر بەم شەپۆلە بەهۆی نیشاندانی دیوی ناوەوەی کارکتەرەوە، وەك شێوازێکی ئالۆز و پێچیدە دەردەکەوێت، ئەگەرچی هەر نووسەرەی خاوەنی ستایلی تایبەت بە خۆیەتی بۆ نموونە لەلای جۆیس نیشاندانی بیرەکانی کاراکتەر بەشێکی هەڵبژێرراوە نەك هەموو ئەوانەی کە بە مێشکیدا دێن، بەڵام وڵف سەرجەم بیرەکانی کاراکتەر تۆمار دەکات، کە ئەم شێوازەی بۆتە هۆی ئەوەی جۆرە وشکیی و بەربلاوییەك لە ڕۆمانەکانیدا بەرپا بن و خوێنەر لێی بێزاربێت[1] . هەرچەندە لە بنەڕەتدا خوێنەری ئەم کارانە خوێنەری سادە نین و کارەکانیان ناچێتە خانەی ئەو ڕۆمانانەی هەموو خوێنەرێك پەسەندی بکات، چونکە خوێنەر پێویستە سەلیقە و توانای بەیەکەوە گرێدانەوەی ڕووداوەکان و تەواوکردنی بەشە ناتەواوەکانی هەبێت و تەواو بە ئاگابێت بۆ دیاریکردنی هێڵە بەیەکاچووەکان لە واقیع و خەیاڵ و زیندە خەون و وێناکردن.

ئەگەر بێینە سەر ئەدەبی کوردی، مێژوویەکی کۆنی نییە و سەرەتاکەی دەگەڕێتەوە بۆ کۆتاییی حەفتاکانی سەدەی پێشوو، نووسەران و لێکۆڵەرانی ئێمە تاڕادەیەکی باش خۆیان لە دۆزینەوەی ئەم مێژووە داوە و ئەوەندەی خۆیان بەوەوە خەریك کردووە، نیو ئەوەندە لە خودی بابەتەکەو گرنگی کارەکە لە چیرۆك و ڕۆمانەکەدا نەدواون. بڕێکی دیار لە چیرۆکنووسەکان لە پێشبرکێی ئەوەدان کامیان ئەو تەکنیکەیان بەکارهێناوە و دەستپێشخەربوون، سەرەتاکەی

---

1 ئەنوەر قادر محەممەد: کات و فرجینا وڵف و ڕۆمانی شەپۆلەکان، ژ(٢٧٠)، ٦-١٢\٦\١٩٧٥

دەگەڕێننەوە سەر دەستی خۆیان، یان بە شانازی و خۆ ڕاستکردنەوەوە لەوە دەدوێن، ئەو تەکنیکەیان بەکاربردووە لە شەستەکان یان حەفتاکاندا، لەکاتێکدا ئەمە کاری توێژەران و ڕەخنەگرانە لەڕووی چۆنییەتی و چەندایەتییەوە لەم دیاردە ئەدەبیە بدوێن و دەستبخەنە سەر ئەو هونەرکاری و سەلیقانەی کە لە چیرۆکێکدا بەکارهاتوون یان ڕەخنە لە کەموکورتی و لایەنە بێ پێزەکانی بگرن. عومەر مارف بەرزنجی پێی وایە مارف بەرزنجی یەکەم کەسە کە تەوژمی هۆشی بەکارهێنابێ لە ناوەڕاستی پەنجاکاندا، ئەمەش لەسەر قسەی خۆی و دەڵێت: چیرۆکی (سەرلەبەیانی نەورۆزێك)م لەسەر تەوژمی هۆش نووسی، کە پێی وایە ئەمە وەڵامێکە بۆ نەوەی حەفتاکان کە شانازی بەوەوە دەکەن کە ئەم تەکنیکەیان هێناوەتە ناو ئەدەبی کوردی. جگە لەوەی د. ئیبراهیم قادر محەممەد ڕایەکی دیکەی هەیە سەبارەت بە چیرۆك و جۆری بەکارهێنانی تەکنیکەکە[1]، هاوتا دەچینەوە سەر ئەو خودخوازییەی چیرۆکنووسەکانی سەدەی پێشوو (بەتایبەت حەفتاکان کە پێیان وابووە بە بەکارهێنانی ئەم تەکنیکە هەنگیان لە دارا دۆزیوەتەوە) بەردەوام لە وەهمی ڕابەریدا بوون، بێئەوەی بایەخ بە باشی کارەکە بدەن تەنها مەبەستیان بەکارهێنانی تەکنیك بوو کە نوێ بوو. زۆرێك لەو چیرۆکانەی ئەو سەردەمە ئەگەر بێین و سەرلەنوێ بە چاوێکی دیبەوە دوور لە هەستی نەتەوەیی و کورد سەروەری تەماشای بکەین و تەکنیکەکەی لێ دەرکەین، ڕووداو بەشی ئەوەی پێ نییە جارێك بخوێنرێتەوە، چ جای کارلەسەرکردن و لێوردبوونەوە. ڕاستە حەفتاکان ساڵی تەواو گەشەسەندنی ئەدەبیاتی ئێمە بوو و بە دەیەی گەشاوەی ئەدەبیات لە قەڵەمدەدرێت، بەڵام ناکرێت چاوپۆشی لەو هەراو جەنجاڵییە بکەین کە نووسەران تێی کەوتبوون بۆ نیشاندانی خۆیان نەك ئەدەبەکەیان. ئەم نەوەیە کە عەتا محەممەد لە باسێکیدا بە (نەوەی تەکنیك)[2] ناویان دەبات ڕەخنەگرانیشیان بە ئاڕاستەی خۆیاندا

1 ئیبراهیم قادر محەممەد د.: لێکۆڵینەوەی کورتە چیرۆکی کوردی لە کوردستانی باشووردا ١٩٢٠-١٩٨٠، تێزی دکتۆرا، زانکۆی سەلاحەدین، ساڵی ١٩٩٨، ل١٦٦

2 عەتا محەممەد: جیهانی ڕاڤە نەکراو، سەردەمی ڕەخنە، ژمارە ٢ زستانی ٢٠٠٥، ل ١٤٠

کێش کرد، کە وەك ئەوان لە هەوڵی دۆزینەوەی ئەم ڕابەرەدا بن کە کام تەکنیکەی هێنایە ئاراوە. ڕەخنەگران (قسە لەسەر ڕەخنەیە بەشێوەیەکی بەربلاو نەك هەوڵی تاك و تەرای نووسەران) نەهاتن کار لەسەر بونیادی قووڵی ئەو چیرۆکانە بکەن، لە گۆشەنیگایەکی دەروونییەوە لێی بڕوانن و لەوێوە بەرەو بواری کۆمەڵناسی و کولتوور ناسی کورد بچن و پێگەی تاکی کورد دەربخەن لەناو ئەو چوارچێوەدا. هەر ئەمە بووە هۆی ئەوەی کە چیرۆکنووسان زیاتر خۆیان لاپەسەند بێ و بەردەوام بن، لە غیابی ڕەخنەگردا (وەك کەسێکی سەربەخۆ نەك لایەنگری دەستەیەك و دژی دەستەیەکی دی) چیرۆکنووسانی ئەم نەوەیە بە پڕ لە هەراوهۆریاترین نەوەی ئەدەبیات لە قەڵەمدەدرێن و لەڕێگای چاوپێکەوتن و مەجلیسە ئەدەبییەکانەوە نەك لە شێوەی نووسراوی جیدیدا بەسەر یەکدا خۆیان باڵا نیشان دەدەن.

ئەوانەی باسیان لەمجۆرە کردووە پشتیان بە سەرچاوەکەی روبرت همفری بەستووە، کە باس لە مۆنۆلۆگی ناوەوەی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ دەکات، کە ژمارەیەك لە چیرۆکنووسان دیاری دەکەن سەر بەم تەکنیکە بن لەڕوانگەی پێناسەکەی ئەوەوە، وەك حەسەن جاف لە ساڵی ١٩٨٥ دا لە کتێبەکەیدا[1] باس لەم تەکنیکە دەکات و کە دێتە سەر نیشاندانی نموونە ژمارەیەك لە چیرۆك دەهێنێتەوە کە سەر بە تەکنیکی مۆنۆلۆگی دەروونی ناڕاستەوخۆن وەك (کەندەلان، بەیتی سمۆی ڕەئوف بێگەرد، هێلەکی عەبدوڵلا سەراج، بۆشایی ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل). ئەوەی گرنگ بێ لەم کارە توێژەریی و ڕەخنەییەدا باسکردنی چیرۆکەکانەو دیاریکردنیانە بۆ نیشاندانی جۆری تەکنیکەکەو پڕاکتیکەکردنی تیۆرییەکەیە، تا ئێرە کارێکی دروستە، بەڵام ئەوەی جێگەی سەرنج بێت ناوهێنانی هەندێك لە چیرۆکنووسەکانە بە کاك (کاك ڕەئوف بێگەرد، کاك ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل، کاك ئەحمەد سەید عەلی بەرزنجی) بۆ ئەوانی دیکەیان ناوی تەواوی خۆیانە بێ کاك (کە ئەمە ڕێگایەکی زانستییە) وەك (مستەفا ساڵح کەریم و عەبدوڵلا سەراج). لەڕاستیدا نازانین

1 حەسەن جاف: چیرۆکی نوێی کوردی، دەزگای ڕۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی یارمەتی لە چاپدانی داوە، ١٩٨٥، ل ٧٨

چ پێوەرێکە ئەم بە کاك بانگ دەکات کە لەدەرەوە نووسین و لەناو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا بۆ ڕێز و خۆشەویستی بەکاردێت، چی وادەکات ئەوان بەناوی خۆیانەوە بانگ بکرێن. لەکاتێکدا کاری زانستی پێویستی بەوە نییە خاتری کەس بگرێت و لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانەوە بڕوانێتە نووسەران. ڕەنگە بەهانەی ئەم کارە ئەوە بێت کە تێڕوانینێکە هی بیست و چوار ساڵ لەمەوبەرە، بەڵام ئەی بەهانەی ئەو ڕەخنەگرانە چییە تا ئێستاش بە هەمان کاك و بەڕێز و ئاغا خوێندنەوە بۆ دەق دەکەن، بەردەوام لە ڕۆژنامەو گۆڤارەکاندا بەرچاو دەکەوێت، ئایا درێژە پێدەری هەمان ڕێڕەوی باوی حەفتاو هەشتاکانە؟ لەو کاتەوە تا ئێستا دیدیان وەستاوە و نایانەوێ کراوەتر و زانستیانەتر تەماشای ئەدەب بکەن، ئەدەب لە قسەی ناو مەجلیسەوە بگوازرێتەوە بۆ نووسینی جیددی؟!

سەرنجێکی دیکەی کارەکەی حەسەن جاف ئەوەیە، باس لە مۆنۆلۆگی دەروونی ڕاستەوخۆ دەکات و دەڵێت: (بە پێوستی نازانم خۆمان ماندوو بکەین بە هەوڵی بێ سوودی دۆزینەوەی ئەم ڕێبازە لە چیرۆکی کوردیدا)[1] ڕەنگە ئەم تێڕوانینە لەوەوە بێت کە تەنها فۆکنەرو جۆیس و وڵف دەتوانن ئەم کارە بکەن و لە گەورەیی ئەوانەوە تەماشای بابەتەکە کرابێت، نەك لە دۆزینەوەی ئەو هەوڵانەی کە بۆ نووسینی ئەم جۆرە دراوە، چونکە دواتر ئیبراهیم قادر محەممەد لە تێزی دکتۆراکەیدا[2] بە وردی ئەو چیرۆکانەی سەر بەجۆرە تەکنیکەن دیاری دەکات، وەك (حسێن عارف لە تەقەی سام ڕەوێن، ڕەئوف حەسەن لە ببورە ماڵی جەنابتان نییە، محەممەد فەریق حەسەن لە

1 هەمان سەرچاوە ، ل ٨٩

2 زۆرێك لە ڕۆشنبیران و نووسەرانی ناوەندی ئەدەبیی ئێمە، پێیان وایە نووسینەکانی ناو زانکۆ و کارە ئەکادیمییەکان، کارگەلێکی بێ ڕۆحن و تەنها وەك چوارچێوە و قاڵب کاردەکەن، بۆ نموونە عەتا محەممەد لە نووسینی جیهانی ڕاڤە نەکراودا، ڕەنگە ئەمە بێ ئاگایی ئەوان بێت لە کارە ئەکادیمییەکان، وەگەر نا ناکرێت بە ڕاست و چەپ قسە لەسەر ئەو هەوڵە زانکۆییانە بکرێ و سەرتاپای ڕەت بکرێتەوە، بۆ نموونە کارێکی وەك ئەم نامەیەی ئیبراهیم قادر محەممەد.

خاوبوونەوە هەنگاوەکان، دڵشاد مەریوانی لە لەودیو دەروازەوە...هتد)، دەشێت بڵێین سوود لەم تەکنیکە وەرگیراوە بۆ نووسینی چیرۆکەکانی ئەو دەمە، بەڵام تا چەند توانیویانە بەرجەستەی بکەن ئەوە شتێکی دیکەیە، چونکە لە دەیەی هەشتاکاندا زیاتر قاڵبوونەوە دەبینرێت لەکارەکاندا، تا ڕادەیەکیش لە تەکنیکەکە دەگەن و دەتوانن بێ زۆر لەخۆکردن پێی بنووسن. ئەم دەیەیە شێوازێکی دیاری هەیە لەڕووی ناوەڕۆك و بابەتەوە و شەپۆلی هۆش لەم دەمەدا زیاتر داهێنانی پێوە دیاربوو.[1] لە هەشتاکان لەگەڵ هەوڵی چیرۆکنووساندا، دەکرێت دەست بخەینە سەر یەکێك لەو چیرۆکنووسانەی بەشێوەیەکی جیاواز کاردەکات و ئاڕاستەیەکی تر وەردەگرێت، ئەویش (شێرزاد حەسەن)ە. هەروەها لە ساڵانی دووهەزاردا (ئەگەرچی لە کۆتایی هەشتاکانەوە چیرۆك دەنووسێت، بەڵام لە دوو هەزارەوە وەك دەنگ دەردەکەوێت)، نووسەرێکی دیکە دیاری بکەین ئەویش (کاروان کاکە سور)ە. بەر لەمانە و لەگەڵ ئەو هەوڵانەی دیکەدا، دەست دەخرێتە سەر بەرهەمەکانی حسێن عارف، لە کورتە چیرۆکەکانیدا کە زۆربەی ئەو لێکۆڵەرانەی کاریان لەسەر ئەم تەکنیکە کردووە ئاماژەیان پێ داوە، ئێمە لێرەدا لەسەری ناوەستین، تەنها دەڕوانینە (ئەندێشەی مرۆڤێك)و بەلای ئێمەوە یەکێکە لەو ڕۆمانانەی بەباشی بەم تەکنیکە نووسراوە و بەیەکێك لە کارە سەرکەوتووەکانی حسێن عارفی دادەنێین.

ڕۆمانی (ئەندێشەی مرۆڤێك) چوونە ناو خەیاڵ و خولیاو بیرکردنەوە وردەکانی کاراکتەرێکە جیاواز لەوانی دیکە بیر دەکاتەوە. ئەم جیاوازییە بەرەو گۆشەگیریی و تەنهایی دەبات و لەناو بیرکردنەوە و وێناکانی خۆیدا کات دەگوزەرێنێت. گێڕانەوە لەڕێگای نووسەری هەمە شتزانەوە دەبێت و لە بری جێناوی کەسی سێیەم (کە بۆ گێڕانەوەی مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆ دەستدەدات) ناوی کاراکتەر دەهێنێت (سەبری) و دەچێتە قوڵایی بیرەکانییەوە و وردو درشتی بیرکردنەوەو خەیاڵ و قسە زەینییەکانی دەخاتە قاڵبی نووسینەوە و دەست بە گێڕانەوەی دەکات. نووسەر

1 سەلیم ڕەشید ساڵح: شێواز لە کورتە چیرۆکی نوێی کوردی ساڵانی نێوان ١٩٨٠-٢٠٠١، ١٩٩٠، ل ١٣٦

لەدەرەوە دەست دەکات بە نیشاندانی کەسێتی سەبری و لەوێوە دەچێتە ناو ناخییەوە و دیوی ناوەوەی بە مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆ نیشاندەدات. لەدەرەوە کەسێکە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی سنوردارەو وەك کەسێکی کەم دوو دەردەکەوێت، بەڵام هەمیشە لەپەیوەندیدایە لەگەڵ خۆیدا و خۆی دەدوێنێت و شتەکانی دەرەوە دەهێنێتە ناخی و بیری لێدەکاتەوە و قسەی لەسەر دەکات. قسەکانی هێڵێکی لۆجیکی تێدایە و نەبۆتە زۆر شێواوی، بەڵام بیرەکان یەك دەبڕن و هەندێجار بابەتێك تەواو ناکات بەهۆی بیرێکی ترەوە.. بەشێکی زۆری کەسێتی سەبری لەڕێگای قسەکانی ناخییەوە بۆ خوێنەر ئاشکرا دەبێت، هەرچەندە هێڵی قسەکانی درێژتر بێت زیاتر پەی بە جۆری کەسێتی ئەو دەبەین، تا ئەوەی خۆی لەوە ناڕازییەو پێی خۆش نییە کەسێکە هێندە قسە دەکات، ئەگەرچی کەسیش گوێی لێی نییە و ئەمە بە دەرد ناو دەبات (... وەك خەتایەکی کردبێت لە پڕێکدا بە بیری بێتەوە، شریتی دەمە تەقەکەی قرتاند، دەیزانی ئەمە دەردێکە و تووشی بووە.)[1] ئەمجۆرە کەسانە بەهۆی چوونەوە ناخەوە هێندە شتەکان ورد دەکەنەوە کە تێڕوانینەکانیان زۆر لە واقیع جیاواز دەبێت، بەو پێیەی گفتوگۆی یەك لایەنە لەسەر شتەکان دەکەن و پێیان وایە شتەکان زۆر لەوە نامۆتر و نەناسراوتر و ئاڵۆزترە وەك لەوەی کە هەیە، بەردەوام بە گومانن لە کەسانی چوار دەوریان.

دروستکردنی کەسێتییەکی وەها، وریایی حسێن عارف -ە لە نیشاندانی ئەو ڕۆشنبیر و هۆشمەندانەدا، وەختێك بیرکردنەوە زۆرەکان بەرەو قوڵبوونەوەی خودی و دوورەپەرێزیی و نامۆییان دەبات، نموونەی کەسانێك کاتێك تەنهان تەواو مرۆڤێکن لە بەرگی ئەو ڕووکەشگەراییە هاتوونەتە دەر، سنوورەکان و دیوارەکان ڕماون و خوێنەر دەتوانێت تەواو وەك ئەوەی کە هەیە بیانبینێ، ئەمەش نیشاندانی هەقیقەتی بوونی ئەو تاکەیە وەك ئەوەی کە هەیە، نەك وەك ئەوەی خۆی نیشاندەدات. سەبری کەسێکی خوێندەواری ناو کۆمەڵگەیەکی داخراوە، بەهۆی خوێندنەوەی

---

1 حسێن عارف: ئەندێشەی مرۆڤێك، چاپی یەکەم، چاپخانەی اجیال، بغداد ١٩٩٠، ل٣٧

بیرمەندە جیهانییەکان و دیالۆگەکانی نێوان خۆی و باوکی و عێزەتە فەنی و حەمە جەزاوە تواناکانی خۆی چڕدەکاتەوە و بیر لە شتەکان دەکاتەوە، لەگەڵ هەر خوێندنەوەیەکدا دەکەوێتە بارێکی جیاوازی تێڕوانین و پەیوەستی دەکاتەوە بە ئەزموون و توانای خۆیەوە، کتێبی بنچینەی ئادەمیزاد، ئانا کارنینا، جەنگ و ئاشتی دەخوێنێتەوە و تێگەشتنی خۆی بونیاد دەنێت.

بەهۆی دیالۆگێکییەوە لەگەڵ عیزەتەفەنیدا (لەڕێگای هۆشەوە بیری دەکەوێتەوە) و وەرگێڕ بۆمان باسدەکات، لە مەراقی سەبری تێدەگەین بۆ مرۆڤایەتی و تێڕوانینمان سەبارەت بە چەمکی چاکە و خراپە و نائومێدی لە ئاست خراپەکانی مرۆڤدا بۆ دەردەکەوێت. سەبری کەسێکە مرۆڤی خۆشدەوێت، بەڵام بێ توانایە لە ئاست چاکسازیکردنیاندا، هەر بۆیەشە لە ناخیدا خۆی دەخواتەوە و ئازارەکانی خۆی پێ زیاد دەکات تا دەگاتە ئەوەی سەرزەنشتی خۆی بکات لەوەی کە هێندە بە خەمە بۆ مرۆڤ و کەچی ناگاتە هیچ (بۆ وادەکەیت؟ یانی بۆچی دەبێت لەناو ئەو ملیارەها خەڵکەدا کە هەن، گڕ گڕ بێیت و ئەم گۆی زەمینە بە کۆڵەوە بگریت؟! سەرجەم ئازارو ئەندێشەکانی لە خۆت بار بکەیت؟..... هەر تۆ هەست بە دەرد و مەینەتی و زەبوونی و ڕەگەزی ئادەمیزاد دەکەیت؟ دەزانی ئەوە پەنجاونۆ ساڵە چی بە من دەکەیت و چیت پێ کردووم؟ خۆ من بەرد و ئاسن نیم.. بەسە.. ئیتر بەسە)[1] وەك خوێندەوارەکانی دیکە زەینیان بە کێشە گرنگ و مرۆڤایەتییەکانەوە گەرم دەبێت و هەست بە کوشندەیی باری زەینیان دەکەن، دەست دەکات بە خواردنەوەی مەیی و خۆی لەڕێگایەوە کەمێك ئارام دەکاتەوە. زۆرینەی وێنەکان و بارەکانی نێو ڕۆمانەکە وردنیشاندانی ئەو کەسانەیە کە نموونەیان لەناو کۆمەڵی کورد بەگشتی و ناوەندی ڕۆشنبیریدا بەتایبەتی هەیە. سەبری پیاوێکە بیر لە کێشەکانی ئەوانی دیکە دەکاتەوەو پەنایەکی دەوێت بۆ هەڵگرتنی تەنهاییەکانی و ڕازی نابێت بەشی بکات لەگەڵ کەس هەر ئەوەشە وای لێکردووە بەتەنها بژی و تەنانەت نەشچێتە ژیانی هاوسەرگیرییەوە، ئەم بابەتەشمان لەڕێگای

1 ئەندێشەی مرۆڤێك، ل ٥٩

بیرکردنەوەی لە دیالۆگێکی نێوان و خۆی و باوکییەوە بۆ دەردەکەوێت. لەو دیالۆگەدا دەچنە ناو باسێکی وردەوە کە دەسنیشانکردنی بارێکی تایبەتی سەبرییە، پرسیارە لەوەی بۆ نایەوێت لەگەڵ خانمێکدا بژی؟، ئەو بارەش بە کەموکوڕی نەك جەستەیی بەڵکو دەروونی و زەینی ناو دەبات، هەرچەندە دەترسێت لەوەی بە نەخۆشی ناوببرێت، کە ئەمەش خەسڵەتی مرۆڤەکانە، بەردەوام لەوە دەترسن پێیان بووترێت نەخۆشی دەروونی هەیە، ئەمەش بەهۆی ئەو مامەڵە نادروستەوەیە کە لەگەڵ ئەو کەسانەدا دەکرێت. تێڕوانینی سەبری بۆ پێکەوە ژیانی نێر و مێ ڕەشبینانەیەو پێی وایە دوومرۆڤی وەها بوونیان نییە، هێندە گونجاوبن بتوانن تێکەڵی یەك بن و بەهۆی ئەو بەیەکبوونەوە کەسێکی وەك ئەم ڕزگار بێت لە تەنهایی (باوکی دەڵێت: ئەمە ڕزگار بوونە لە هەستکردنە هەمیشەییەکە بە تەنهایی)، بەڵام سەبری دەزانێت مرۆڤ مەحکومە بە تەنهایی و تا ئەو تەمەنەش نەیتوانیوە کەسێك بدۆزێتەوە بۆ هاوبەشی ژیانی.. ئەگەرچی لە کۆتایی تەمەنیدا دوو ژن دێنە ژیانییەوە، بەڵام هەردووکیان دەبنە پڕکەرەوەو پێویستی جەستەیی ئەو، نەك تەواوکەری ژیانی. ئەمەش تێڕوانینی هەندێکی کەم لەو کەسانەیە کە ژیانیان لەناو کتێبدا دەگوزەرێنن و دیدیان بەرامبەر بە ژن وەك هاوبەشێك تاڕادەیەك ڕەشبینانەیە، بەڵام وەك مێیەك هەبوونی گرنگە بۆ ساتە پڕ بێزارییەکانیان. سەبری کاتێك لە کێشەکانیدا دڵی پڕە و لای زینەت دەگری (بە درێژایی تەمەنی لای کەس نەگریاوە) بۆ تاوێك نازانێت چی وای لێدەکات لەبەردەم ئەمدا وابێت، بەڵام کاتێك بە خۆیدا دێتەوە و ماوەیەکی پێدەچێت، پەنا دەباتەوە بەر زیبا (زیبا دەرمانی دەردتە) وەك بەرنامەی هەمیشەیی. هێنانەوەی ئەو دوو ژنە بۆ نیشاندانی چەمکێکی چاکە و خراپەیە لەلای سەبری وەك دوو ژن، بەڵام لەهەمانکاتدا تێڕوانینی پیاوێکی ڕۆشنبیری دەروون ئاڵۆزە بۆ ژن وەك مێ.

ناخی سەبری پڕە لە دڕدۆنگی سەبارەت بە دەوروبەر و کەسە نزیکەکانیشی، ئەمەیە وا دەکات تەنهاییەکانی نەڕەوێتەوە، بەردەوام لە بیرکردنەوەو وێناکردندا بێت کە زۆرینەی دروستکراوی خەیاڵی خۆیەتی، کاتێکیش ئەوەندە بە گومان بوو لە ئاست کەسەکاندا ئەوا ناتوانێ

ئاسودەیی چنگ کەوێت. ئەندێشەکانی ئەم مرۆڤە بەردەوامە و مەرگ کۆتایی پێ دێنێت نەك هیچی دی.

شێرزاد حەسەن لەڕێگای کۆمەڵە چیرۆکی (گوڵی ڕەش)ەوە دەیەوێت بەشێوازێك کاربکات بتوانێت بچێتە دەروونی تاکەکانەوە، چیرۆك لەلای شێرزاد لە قۆناغی دەرەوەی کەسەکانەوە بەرەو ناوەی کەسەکان دەڕوات بە ڕەچاوکردنی ژینگەی دەوروبەر. بە واتایەکی دی دەرەوەی تاك ئەوەندە گرنگە کە کاریان لە تاك کردووە و خستویانەتە بارێکی دەرونییەوە و جیاکراوەتەوە لە تاکەکانی تر کە ئاساین لەگەڵ بارەکەدا. تاکەکەس لەناو کۆمەڵێکدا دەژی و بەهۆی کاردانەوەوە تووشی خودخویی دەبێت و دەگەڕێتەوە ناو دەروونی. مامەڵەکردنی شێرزاد حەسەن لەگەڵ تاکدا، مامەڵەیەکی دەروونییە لەسەر بنەمای تیۆرییەکانی فرۆید. بۆ نیشاندانی ئەمەش پشت بە شەپۆلی هۆش دەبەستێت و بە ڕێگای مۆنۆلۆگی دەروونی چیرۆکەکانی دەنووسێت. ئەم ڕێگایە دەتوانێت پەی بە نائاگایی تاك ببات و بۆ ناو خواستە نەدرکاو و چەپێنراوەکانی شۆڕبێتەوە. لە زۆرێك لە کارە ئەدەبییەکانی سەر بەم تەکنیکەدا مەبەست دەروونی تاکە وەك مەوجودێکی سەربەخۆ لەناو بازنەی داخراوی دەروونیدا و دواتر تەماشاکردنەوەی لەناو بازنەیەکی دیکەدا کە کۆمەڵگەیە لە ئاستە نزیکەکەیدا و لە ئاستی دوورتریشدا جیهانە. لەناو ئەدەبی کوردیدا ئەگەرچی نموونەی نووسەران جیاوازن و زیاتر لەدەوری کێشە کۆمەڵایەتییەکاندا دەسوڕێنەوە، بەڵام لەلای شێرزاد حەسەن لە کێشەیەکی کۆمەڵایەتییەوە بۆ حەزە حەرامەکان و خواستە سێکسییەکان تەرخانکراوە. ئەو پێی وایە کۆمەڵگەو ئاین و کولتوور بوونەتە ئاستەنگ لە بەردەم دەربڕینی ئەو خواستانەدا و تاك ناتوانێت بەهۆی حەرامی و قەدەغە بوونیەوە قسەی لەسەر بکات، بۆیە ئەم دێت و دەست دەکات بە ڕۆچوونە ناو دەروونی خۆیەوە، تا دواتر هەست بە تاکەکانی دیکەش بکات. ئەوەی جێگەی سەرنج بێت ڕوانینی شێرزاد حەسەن -ە لە ئەزموونی خۆیەوە بۆ هەموو تاکێکی کورد، لە چاوپێکەوتنێکیدا دەڵێت: ((من بۆ خۆم حەزم لە نووسینەوەی خەونە ترسناکەکان و پڕ لە شەرمەکانی مرۆڤە، بۆ ئەوەش من لە خۆمەوە دەستم

پێکرد، بەڵێ من هەوڵمدا هەناوی خۆم هەڵدڕم و ڕۆحم شیتاڵ شیتاڵکەم تا بزانم چی تیایە، زۆر لەو لەت و کوتانەی ڕۆحی خۆم، وان دە نێو چیرۆکەکانما..))[1]. نووسەر خۆی دەکاتە نموونەی تاکی کۆمەڵەکەو پێی وایە ئەوەی لە دەروونی خۆیدا هەیە لە دەروونی تاکەکانی دیکەی کۆمەڵەکەشدا هەیە. هەڵبەت دەبێت جیای بکاتەوە بەپێی کاریگەرییەکانی خێزان و دەوروبەر و ناوچەکان، چونکە لە کۆمەڵگەکەدا ئەمانە هەموو لەیەك ئاستدا نین. مەرج نییە فەزای پەروەردەی (ئەو) نموونەی فەزای پەروەردەی هەریەکێکی دیکەی ناو کۆمەڵەکە بێت، ئەشێ وێنەی بەشێکی دیاریکراو بێت، بەلاّم ناتوانین گشتگیری بکەین بۆ هەموو کۆمەڵەکە. نووسەر هەندێجار زیاد لە پێویست لەناو ئەم بابەتەدا قاڵ دەبێتەوە و تا وای لێدێت لەناو سنوورە بەیەکدا چووەکانی حەزە حەرامەکاندا ون دەبێت. لە (حەسار و سەگەکانی باوکم) دا ئەم بابەتە بەرچاو دەکەوێت. کوڕە نۆبەرە و گەورەی ماڵ پاش تاوانەکەی و لە گێڕانەوەی دیمەنی خوشکان و دایك و زڕدایکانیدا، بەچاوێك لەدەرەوەی چاوی براوە تەماشای وێنەکان دەکات، ڕاوی کوڕە گەورەیە و لە مۆنۆلۆگی دەروونی ڕاستەوخۆوە ڕووداو دەگەیەنێتە ئێمە (بەبێ ئەوەی بزانێت ئێمەی گوێگر هەین)، ڕۆڵی خۆی کاڵ دەکاتەوە، نووسەر ڕۆڵی پڕ ڕەنگ دەبێت، ئەو کاتە دەکرێت ناوی بنرێت دیدی شێرزاد حەسەن، نەك کوڕە گەورە، خۆ ئەگەر ئێمە کوڕە گەورە بە خودی شێرزاد حەسەن لە قەڵەم بدەین، ئەوە ئەو کاتە دەستدەدات بڵێین هێشتا نەیتوانیوە بچێتە بابەتی ڕووداوەکەوە و خۆی وەك کوڕە گەورە بناسێنێ و ژنانیش خوشکی بن، چونکە هەرگیز ناشێ هونەر لە ئاستی شتە وردەکانی یان تەنانەت گەورەکانی هیچ نووسەرێکدا، چەندێکیش گەورە بێت، ڕابگرین، بەڵکو دەبێت نووسەر (تسامی) بە شتە خودییەکانی خۆی بکات بۆ ئاستی مرۆڤانەی گشتگیر، مەبەست لەوەیە هەموو تاکێك هەستی پێ بکات، ئەگینا نابێتە هونەری بالاّ.

---

[1] شێرزاد حەسەن: ڕەهەند، (چاوپێکەوتن)، ژمارە ٥، ناوەندی ڕەهەند بۆ لێکۆڵینەوەی کوردی بلاّوی دەکاتەوە، ل ٢٤٠

وەسفی دیمەنەکانی ژنان بەگشتی و خوشکان بەتایبەتی لە دیدی پیاوێکەوە بۆ برایەك نەپەڕیوەتەوە، وەسفەکان لە چاوێکەوەیە پڕە لە شەهوەت و حەسرەت، لە نائومێدی و دەست ڕانەگەیشتن پێیان، هێندە قووڵ دەبێتەوە لە دیمەنی سەرەتای ناو گۆڕستانەکەدا، تەواو هەست دەکەیت کەرنەڤاڵێکی ژنانە و لەشکری باوك کوژە تەنها ژنن. لە هەندێ دیمەندا دەڵێت: (بە نێر و مێیەوە، یان دەڵێت کوڕان) بەڵام پەسنی ژنان درێژ دەکاتەوە و بە وردی دیمەنەکان تۆماردەکات، بەتایبەت لە ساتی ئامادەبوونی مجێورەکەوە، چاوی مجێورەکەو براکە لە هەندێ دیمەندا تەریبن و وەك یەك ژنان دەبینن، هەڵبەت بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ و لەڕێگای پەسنەکانەوە ئەوە بە ئێمە دەگات. کارکردنی ناو ئەم ڕۆمانە بەشێوەی مۆنۆلۆگی ناوەوەیە و ڕاستەوخۆ وەگێڕی شتەکان لەبەر خۆیەوە باسدەکات (ئەوەتا گوێم لێیانە چی دەکەن، هاوار و قیژەی ئەوانە.. کە کاسیان کردووم، گوێم لە ناڵین و گریەو زاریانە، نەعرەتە و داد و فیغان، سینە کوتان..کڕوزانەوە..قژ ڕنینەوە..)[1]، سەرەتاکان بەشێوەیەکی پچڕ و یەکتربڕی خێرا قسەکان دەکات، تا بەرەو ناو ڕووداو دەڕوات قسەکان شێوەی گێڕانەوەی ئاسایی وەردەگرن و هەندێکجار هێند ڕێك و ئامادەکراو ڕووداو دەگێڕێتەوە لە یادمان دەچێت ئەمە مۆنۆلۆگە، لە هەندێ شوێنی دیکەشدا دووبارە دەچێتەوە ناو مۆنۆلۆگەوە بەشێوەیەکی ئاشکرا (لە دڵی خۆمدا دەموت: ((پەلە مەکەن...ئەمڕۆش نەبێ، بەیانی هەر دەیکوژم)[2]. سەرتاسەری ڕۆمانەکە لە ساتی گێڕانەوەی فلاشباك و مۆنۆلۆگی کوڕە گەورەدایە، کە پاش ڕووداوەکان قسە دەکات لەسەر ئێستای خۆی و دەچێتەوە ناو ڕابردوویەوە، ڕووداوەکان باس دەکات، تا کۆتایی قەناعەتی ئەوەمان لادروست دەبێت وەگێڕ لەناو گومەزێکدایەو لەگەڵ سەگەکاندایەو لەوێوە قسە دەکات، بەڵام لە پەڕەگرافی کۆتاییدا بەهۆی مۆنۆلۆگی کاراکتەرەکەوە کە بەردەوامە لەسەر ڕەوتی پێشووی، لەپڕ ئەم بیرە

1 شێرزاد حەسەن: سەرجەمی بەرهەم٢(ڕۆمانەکانی)، حەسار، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٥، ل ١١

2 هەمان سەرچاوە، ل٢٩

دەڕەوێنێتەوەو دەڵێت: ((..تا ماوم ناحەسێمەوە لە مەزاری باوك كوشتەو كولانەی سەگەكانی..لەوەیە گوێیەكم بۆ سەدای ناڵین..نا..نەخێر...من لێم تێكچووە.. نە گومەز هەیە و نە لاشەی باوك.. نە وەڕینی سەگ و نە نەفرەتی دایك..... گومەزی چی؟ من خۆم بومەتە گۆڕستانێك......))[1] لێرەوە گومانمان لادروست دەكات بەرامبەر ئەوەی كە ڕووی دابێت، هەست دەكەین ئەمە خەیاڵە و هیچی دیكە. ڕێبین هەردی لە لێكۆڵینەوەیەكیدا سەبارەت بەم ڕۆمانە پێی وایە كە هەموو ئەم تراژیدیانەی كە ڕوویانداوە جگە لە خەیاڵی كوڕە گەورە هیچی تر نییە و (لە جەوهەردا بریتییە لە ساتەوەختی خەیاڵی كوڕە گەورە، كاتێ بیر لە كوشتنی باوك دەكاتەوە، واتە ئەم چیرۆكە چیرۆكێكە بەر لە تاوانی كوشتنی باوك، هەوڵدانێكە بۆ مەزەنەكردنی جیهان لە پاش كوشتنەكەوە)[2]. خوێندنەوەكەی هەردی خوێندنەوەیەكی وردی كۆمەڵی كوردە لە ڕوانگەی دەروونشیكارییەوە لەناو دەقێكی ئامادەدا، مەبەستیشی لێی زیاتر نیشاندانی باری دەروونی تاكی ترساوی نێو حەسارەكانە لە چركەساتی بەر لە بڕیارداندا، بەڵام دەكرێت ئێمە پشت بە ڕاكەی ببەستین بۆ دەستنیشانكردنی ئەو بارەی كە چیرۆكی تێدا دەگێڕرێتەوە، ئەویش هەوڵدانی شێرزاد حەسەن-ە بۆ نیشاندانی دەروونی تاك لە ساتی بەر لە قسەكردندا، لەڕێگای تەوژمی هۆشەوە، ئەگەرچی بەپێی ڕاكەی ڕێبین هەردی چیرۆك لە ساتی ڕوونەداندایەو خەیاڵی وێناكراوە لە پاش كردارێك، ئەگەری ئەنجامدانی هەیە، ئەویش كوشتنی باوكە. بەڵام ئەم خەیاڵە تەواو بەشێوەی شەپۆلی هۆش نەنووسراوە و زیاتر لە شێوەی مۆنۆلۆگی ناخدا خۆی دەبینێتەوە، چونكە نووسەر لە گێڕانەوەدا تەواو ئامادەیی كەسی قسەكەر نیشاندەدات بۆ دەربڕین، ڕووداوەكانیش بەجۆرێك ڕێك دەخرێن كە خوێنەر هەست بە نامۆیی دەربڕاوەكان ناكات و تەواو كارئاسانی بۆ كراوە لە دانان و ڕیزكردنی گێڕانەوەكاندا، چنینی دەق پتەوانە خۆی دەنوێنێ، ئەمەش نیشانەی دەربڕینە بە مۆنۆلۆگ نەك شەپۆلی هۆش.

---

1 هەمان سەرچاوە، ل ٧٦

2 ڕێبین هەردی: باوكی كورد لە نێوان كوشتن و زیندوبوونەوەدا، ڕەهەند، ل ١٤٢

شێرزاد حەسەن بەشێوەیەکی گشتی کارەکانی لە دەوری ئەم تەوەرەیە دەسوڕێتەوە و خۆیشی زۆر جار ئاماژەی پێدەکات کە دەیەوێت بەو شێوازە کاربکات، وەك لە ڕوونکردنەوەی چیرۆکی (من و قالە و سەگەکەی پاڤلۆڤ)دا دەبینرێت کە دەڵێت: ((تەکنیکی چیرۆکەکە پەیوەستە بە قوتابخانەی شیکردنەوەی دەروونییەوە.. بەتایبەتی لە بواری تەقینەوەی شتە شاراوەکان کە تەوژمی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆی هۆشی گرتۆتە خۆی، هۆشیاری و بێ ئاگایی..لە پاڵ ئەوەشدا دانپیانان و داڵغە و وڕێنەی تێهەڵکێش کراوە))[1] ڕەنگە بیەوێ لەم تێبینییەوە بڵێت کاری لەسەر ئەم شێوازە کردووە، چ وەك تەکنیك، چ وەك پێکهاتەو بابەتی چیرۆکەکە، کە لە ئەزموونێکی نووسەر دەچێت بۆ تاقیکردنەوەی توانای خۆی، چ وەك نیشاندانی تیۆرییەکەی فرۆید و پاڤلۆڤ، چ وەك چڕکردنەوەی ناخی کاراکتەرەکە وەك سەلمێنەری تیۆرییەکان لە خاڵێکدا و لە خاڵێکی دیدا لاسەنگکردنی تیۆرییەکان، دواجاریش بەرجەستەکردنی ئەمانە لەڕێگای ئەو تەکنیکەوە کە تەواو بۆ بابەتەکە دەستدەدات. نووسەر لە قسەکەیدا دەیەوێت بڵێت هەموو ئەو تەکنیکانەم بەکارهێناوە، بەڵام جۆرە تێکەڵییەك بە قسەکەیەوە دەبینرێت، تەوژمی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆی هۆش، مەبەستێتی بڵێت کە مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆی بەکارهێناوە، یان تەوژمی هۆش لە شێوە فراوانەکەیدا.. لە ڕاستیدا ئەوەی دەگوزەرێت ناتوانین بە تەواوی بڵێین تەوژمی هۆشە، لە هەندێك خاڵدا هەست دەکەین ئەمە زەینی نووسەرە و شەپۆلەکانی بەر لەوەی ئامادەی قسەکردن بێت، نووسەر نیشانی خوێنەری داوە، بەڵام ئەم بەشەی کەمەو زیاتر هەست بە مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆ دەکرێت، هەرچەندە سنووری ئەم دوانە زۆر نزیکن، بەڵام دواجار سنوورێکی تایبەتیان هەیە، ناکرێت تێکەڵیان بکەین.

بەکارهێنانی ئەم تەکنیکە لە کارەکانی تریشیدا بەرچاو دەکەوێت، وەك لە (پێدەشتی کارمامزە کوژراوەکان)دا هەیە. لەم ڕۆمانەیدا وەك کارەکانی تری نیشاندانی تاکە لەناو کێشە

1 شێرزاد حەسەن: گوڵی ڕەش، دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، زنجیرەی ژمارە(٢١٠)، ل١٢٣

دەروونییەکاندا، بەهۆی دەوروبەری و زەوتکردنی ئازادییە ڕەواکانیانەوە. بەڵام بە جیاوازی ئەوەی ڕووداوەکانی دەرەوە بەشێوەیەکی تر هاتوونەتە ناو دەروونی پاڵەوانەوە و نووسەری هەمە شتزان لە بری کاراکتەر قسەکان دەگێڕێتەوە و هەست بە بوونی گوێگرێك دەکرێت. وەگێڕ بە بەکارهێنانی مۆنۆلۆگی ناوەوە گێڕانەوە بەڕێوەدەبات لەڕێی جێناوی کەسی دووەمی تاکەوە ((کە ئاوڕت دایەوە پێدەشتێکی پان و بەرینت جێ دەهێشت، ڕووت وەك بەری دەست، بە ئاسمانەوەش، نزیك بەسەر سەرتەوە، قاژەقاژی دەیەها ڕیشۆڵە کە خۆی دەدا لە هەزاران، کاسیان دەکردی، هەر دەتوت بۆ مەرگ و دیلییەتی ئەو سەدەها ڕیشۆڵە بەندکراوەی ناو تۆڕەکەی سەر پشتی کەرە دێزەکەت دەیانقریشکاند، ترسایت لەوەی بە هێزی هەزارەها دەنوك و چڕنوك تۆ و دێزە و تۆڕی پڕ لە ڕیشۆڵە بە ئاسماندا هەڵفڕێنن...))[1] لەڕێی ئەم تەکنیکەوە لە سەرەتادا هەست بە چوارچێوەبەندی ڕووداوەکان دەکەین، بەڵام لەگەڵ بەرەوپێشچوونی ڕووداودا بەیەکداچوونەکان زیاتردەبن و پتر ڕۆدەچێتە ناو خەیاڵەکانی پاڵەوانەوە، ناو بە ناویش بیرمان دەخاتەوە ڕەنگە ئەمە خەونێکی ناخۆش بێت، یان ڕاستییە و بابیز تەمەننا دەکات خەونێکی ناخۆش بێت و لە خەو ڕاچەنێت و کۆتایی بێت، بەڵام لە ڕاستیدا لەنێوان هەموو ئەمانەدا ڕووداو دەگوزەرێت و تێکەڵ بە خەیاڵەکانی بابیز دەبێت ((تۆبڵێی کارەساتی گەورەی ئەمشەو.. هەر هەمووی خەونێکی ناخۆش نەبێ؟، چش لەوەی منی پساند، بەس لێی وەئاگا بێم و درۆبێ..))[2] لە گێڕانەوەی دەروونی ناڕاستەوخۆوە تێکەڵ بە ڕاستەوخۆ دەبین و گوێمان لە دەنگی بابیزە کە سەرسامە لەناو ڕووداوەکاندا، بەشێکی شێوە پێ بەخشینی خەیاڵی خۆیەتی، یاخود ڕوونتر بڵێین وێناکردنی ئەو ڕووداوانەیە لە چاوی پاڵەواندا بەو شێوەی کە نووسەر باسی دەکات. بونیادی ڕووداو لە دەوری دوو کەسدایە، پاش بەیەك گەیشتن و پێکەوە ژیان لەڕێگایەکی نائاسییەوە کە هەڵگرتنە، ڕووبەڕووی

1 شێرزاد حەسەن: پێدەشتی کارمامزە کوژراوەکان، چاپەمەنی و ئۆفسێتی تیشك، ساڵی ٢٠٠١ سلێمانی، ل١

2 هەمان سەرچاوە ل ١٥٧

کۆمەڵگە دەبنەوەو لەیەك ون دەبن. هەمین نامێنێ و باییز لەتاو بیرکردنەوەکانی و گەڕانە بێشومارەکانی بە شێت ناو دەردەکات. لە چەندین شوێندا ئاماژە بەوە دەکات کە دەشێ ئەمە خەون بێت و ڕوون نابێتەوە کە خەونە یان خەیاڵ و گێڕانە ناتەواوەکانی زەینی کەسێکی شێتە(..کتومت وەك ئەو ڕۆژەی هەمین هاتە خەونت و هەر لەو ساکە دەشتەش لێت بزر بوو)[1] (تۆ وەئاگای یا خەواڵووی؟)[2] (لەوە دەچوو هەرهەمووی خەونێکی ناخۆش و ئەبەدی بووبێ.. خەونێك کە تا هەنووکەش لێی وەئەگا نەهاتبێت، خەونێك لە خەونەکانی پیاوێکی پیروشەقی..)[3]شێرزاد لەڕێگای گێڕانەوە، حەیرانێك بەرجەستە دەکات و ئێمە دەیخوێنینەوە و هەست بە بەرجەستەیی ڕووداوەکان دەکەین، هێڵی سەرەکی حەیرانەکەی نزیك بوونەوەو تێکەڵبوونی نێر و مێیە، لەناو ئەوەشدا خۆشنودی ئەو دوانەیە (وەك نێر و مێ) لە پێکەوە بوون. ئەو دوانە ئەوەندە گرنگن لای شێرزاد کە نێر و مێن، نەك وەك دوو مرۆڤ کە دەکرێت بەیەکەوە ژیان دروست بکەن، ڕەنگە ئەمە مەبەستی حەیرانەکە بێت چڕکراوەتەوە لەسەر بابەتە ئیرۆتیکییەکە و لایەنەکانی تری لەپێکەوەبووندا بە کاڵی نیشانداوە، یاخود لە هەندێ خاڵدا تەواو فەرامۆشی کردووە. ئەمە هەر لەناوی ڕۆمانەکەوە دیارە (کارمامز) تا دەگاتە زۆر شوێنی ناو ڕووداوەکان. کچان و ژنان کارمامزن و لە دەشتێکدان. ئەمە وێنەیەکە کاتێك نیشاندەدرێت، باییز هەستدەکات خەریکی عەشقبازییە لەگەڵ هەمین - دا و لە شێوەی کارمامزێکدا دەیبینێت و، بەرەو پێدەشتێکی پڕ لە کارمامز دوای دەکەوێت. هەمین گرنگە لەبەرئەوەی مێیە، ئاسك بێت یان ژن هیچ ناگۆڕێن، چونکە دواجار چاوی نێر لەوبەرەوەیە و مێ دەبینێ کە جەوهەرە نەك شێوە. لە شوێنێکدا وەك کەو دایان دەنێ بەهۆی دەربڕینی هەستی ژنانی گەڕەکەوە (هەستی ژنانە پێی دەوتن، کە دەروێش

---

1 شێرزاد حەسەن: پێدەشتی کارمامزە کوژراوەکان، ل٢٠١

2 هەمان سەرچاوە، ل ٢١٦

3 هەمان سەرچاوە، ل ٢١٧

لەو نێرە کەوانە دەچێ کە لە دوای بزربوونی ماکەوەکەی دەمرێ)[1] یا (وەك ئاسکێك خۆی لە نێرییەکەی هەڵبسوێ..) ئەم دەربڕینانە لە ئاستی جوانکاری وێنەکانیدان کە دەشێ بەو چواندنە هەستی بە باش نیشاندان کردبێت، بەڵام لە شوێنێکی دیکەدا لەگەڵ زەقکردنەوەی وشەی نێردا لە ئاستی ڕسوا-نیشاندا ئاژەڵ بەکار دەبات (قەستت دەکرد بزانی ئەو کەر پیاوانە چ دەڵێن، ئەوانەی بە شەو وەك نێرەکەر...)[2]، ئەم کارەی زیاتر جەختکردنەوەیە لەسەر جۆری پەیوەندییەکانی نێوان نێر و مێ و تەوەرەی ڕووداوەکان لە دەوری نزیك کەوتنەوەو دوور کەوتنەوە دەسوڕێنەوە.

کاروان کاکە سور بەشێوەیەکی فراوان کار لەسەر ئەم تەکنیکە دەکات و زۆرینەی بەرهەمەکانی لە چیرۆك و ڕۆمان دەگرێتەوە. کارکردنی ئەم نووسەرە لە کورتە چیرۆکەکانیدا بە ناخی تاکەکەسەوە پەیوەستە. ڕووداو لە ناخەوە و لە زاری کاراکتەرەوە باسدەکرێت، بەهۆی بیرە بەیەکاچووەکانی کاراکتەرەوە هێڵی ناوەوە نیشاندەدرێت، ئەم هێڵە لەسەرەتاوە تا کۆتایی چیرۆك درێژ دەبێتەوە، لە کۆتاییدا هێڵی دەرەوە نیشاندەدرێت و یەك ناگرنەوە و پێچەوانەی یەك دەوەستنەوە. نیشاندانی هێڵی ڕووداو لەناوەوە، بەهۆی ئامرازەکانی شەپۆلی هۆشەوە دەبێت بەشێوەیەکی فراوان لای ئەم نووسەرە شێوەی پێشخەری یان وێناکراوە. ڕووداو لە زەینی کاراکتەردا دەگوزەرێت، بەڵام لەدەرەوە بەو شێوەیە نییە کە باسکراوە. لە چیرۆکەکاندا دوو ڕووداو هەن، دانەیەکیان بیری کاراکتەر خولقاندویەتی و تەواو بڕوای پێی هەیە کە شتەکان بەو جۆرەن. ڕووداوەکەی دیکە ڕاستییەو ئێمە بەهۆی ئاماژەیەکی لێزانانەی نووسەرەوە پەیی پێدەبەین. ئەم شێوازە لە چیرۆکی (ئەسپیدیلۆن)دا[3] دەردەکەوێت. پاڵەوانی ناو چیرۆکەکە بە مۆنۆلۆگی ڕاستەخۆ قسەدەکات و لە ئێستای خۆیەوە ڕووداو دەگێڕێتەوە (یاخود ڕووداو نا تەنها قسە دەکات و دواتر دەبێت بە ڕووداو) کە لەبەردەم ماڵی پوریدا وەستاوە و دەمانچەیەکی پێیە دەیەوێت پیاوێکی

---

1 پێدەشتی کارمامزە کوژراوەکان، ل ١٦٧

2 هەمان سەرچاوە، ل ١٩٧

3 کاروان عومەر کاکەسور، ئەسپیدیلۆن، کتێبفرۆشی سۆران، چاپی دووەم، سلێمانی ٢٠٠٥

کەتەو چوارشانە بکوژێت کە دواتر لە شوێنێکی دیکەدا هۆکاری ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە کە مەبەستی چییە لە کوشتنی ئەو پیاوە. لەو چاوەڕوانییەدا بەهۆی هێنانە پێش چاوەوە دەگەڕێتەوە بۆ ڕابردوو- و باسی خۆی دەکات لەوەی کە چۆن بەردەوام بە چاوێکی کچانەوە لێی ڕووانراوە و هێڵی باسکردن درێژ دەبێتەوە تا ئەوەی دەگاتە بڕیارێك کە بە شودانی دایکییەتی بە شاعیرێك (حەمەعەلی خان) ڕەنگە ئەم بتوانێت سوودی لێ وەربگرێت و بەهۆی ئەوەوە ببێ بە شاعیرێکی باش. لە دوای ئەم بیرەوە وێنای ئەو بارە نوێیە خێزانییە دەکات کە تێی دەکەوێت و تەواو بڕوا بە خۆی دەکات کە کەوتۆتە ناو ژیانێکی وەهاوە و دایکی مەیلی بەلای مێردەکەیدایەو تەواو هێڤار فەرامۆش دەکات و زیاتر مەیل بە براکەی (ئاگرین)دەدات. بەو جۆرە چیرۆك بەردەوام دەبێت تا لە کۆتاییدا ڕووداوی واقیعی باس دەکرێت، زۆر دوورە لەوەوەی کە تا ئێستا باس کراوە. ئەویش هەر لەڕێگای هاتنەوە هۆشەوە دەبێت، تەواو بە درێژایی ئەو کاتەی کە بیری تێدا کردۆتەوە لە کەشتییەکدا بووە لەژێر گوشاری بارێکی دەروونیدا هەندێ قسەی ناخی بە دەنگی بەرز کردووە، لە پڕ دێتەوە بە خۆیا و دەڵێت: (گەورەو بچوك سەیری من دەکەن و پێدەکەنن.. خۆ من هەر بیرم نەمابوو لەناو کەشتیم، ئەوە خۆ ئەو تفەنگە دارەشم هەر بە دەستەوەیە، کە بۆ ئاگرینی تابانی پورزامم کڕیوە...)[1] لێرەوە ڕووداو وەك بازنەیەك خۆی تەواودەکات، بەڵام ئەو بیرە لای خوێنەر دروست دەکات، هەر لە سەرەتاوە بەهۆی ئەو دەمانچە دارەوە بیری چوبێتەوە بۆ ڕابردوو، ئەو ساتەی دەیویست پیاوێك لەسەر تابانی پوری بکوژێت، چونکە ئەو دەمانچەیە بۆ کوڕی تابانە. ئەو کاتەی بیری لە کوشتنی ئەو پیاوە دەکردەوە، چۆتەوە بۆ خەیاڵەکانی و بۆ ئاگرینی برای کە لە واقیعدا نەبووە و ئاگرین کوڕی تابانە. بیری هێڤار و تێکچڕژانی وێناکردنەوەکانی، بەهۆی دوو ژنەوەیە، یەکێکیان دایکییەتی و لە خەیاڵیدا پیاوێکی خۆشدەوێت کە ئەم پێشنیاری کردووە بیهێنێت، دووەمیان کچێکی پورزایەتی ئەم خۆشیدەوێت و هەمیشە دەیەوێت کار بۆ خۆشنودکردنی بکات.

---

1 کاروان عومەر کاکەسور، ئەسپیدیلۆن ، ل ١٦٢

کارکردنی کاکە سور لەم تەکنیکەدا بۆ نیشاندانی خەیاڵەکانی کوڕو کچە بەرامبەر بە دایك و باوك لە زۆرێك لە کارەکانیدا دەردەکەوێت، جگە لە ئەسپیدیلۆن لە چیرۆکی (خێو)یش دا هەمان بابەت باسدەکرێت. گێڕانەوە بە مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆیە، نووسەر وەك دانای تەواو بەسەر خەیاڵ و بیرکردنەوەی کاراکتەردا بیرکردنەوەکانیمان سەبارەت بە گومانەکانی بەرامبەر بە دایکی بۆ دەخاتە ڕوو. کاکە سور کار لەسەر دەروونی منداڵ و بیرکردنەوەکانی دەکات، کاتێك کاراکتەر گەورەیە بەردەوام دەگەڕێتەوە بۆ ڕابردوویەکی دووری و بەهۆی هێنانە پێش چاو و فلاشباکەوە باسی ڕووداوەکانی ڕابردوویان بۆ دەکات کە ئێستاش لێی دەرباز نەبووە. زۆرینەی گرێ دەروونییەکان پەیوەست دەکاتەوە بە ترس و شەرم و ئاکارەکانی تری منداڵەوە لە سەرەتاکانی تەمەنیدا، دواتر دەبێت بە بارێکی دەروونی و کاراکتەر پێوەی دەناڵێنێت. سامان لە منداڵییەوە بە ترسنۆك ناودەبرێت کاتێك بیردەکاتەوە لە منداڵیی، ڕەفتارێکی خۆیی بیر دەکەوێتەوە (نووسەر بیری دەخاتەوە، چونکە مۆنۆلۆگ لەڕێگای نووسەرەوە دەبێت) ئەویش یاریکردنە بە قەڵەمبۆیە، وەك شانۆگەرییەك سەرتاپای بیرەکانی ئەوی سەبارەت بە دایکی و خۆی و نەنکی و پیاوێکی نەناس و باوەپیارەی تێدایە. هەر ڕەنگەی بە یەکێکیان دادەنێت (سپی نەنکی، سوور دایکی، ڕەش باوەپیارە، زەرد پیاوەکە، شینی ئاسمانی خۆی، پەمەیی ژنی باوەپیارە) هەموو جارێك پاش ئەوەی کە دەیبینیت و ئەوەشی وێنای ڕوودانی دەکات، هەموو قەڵەمەکان دەشکێنێت، دەروونی دەئالۆزێت و دڵی تێکەڵ دێت لە بینینی هەندێك دیمەن. ترسی سامان ترسی منداڵەکانی ترە لەلای کاکە سوور، بەردەوام ژنێك، یان پیاوێك دێت و دەبێتە کەسێکی گرنگتر لەم، گومانەکانی منداڵێکە بەرامبەر بە دایك (دایك زۆر تر دێت لە چیرۆکەکاندا) لە پاش نەمانی باوك. دەشێ بنەڕەتی ئەو ترسەی ناو کولتووری کوردی بێت کە بەرامبەر بە بێوەژن هەیە و بەشێوەیەکی دیکە بۆ منداڵەکان گواسترابێتەوە، چونکە لە زۆر شوێندا تەنها وێناکردن و خەونی منداڵەکەیە تا لە دواتردا تێکەڵ دەبێت و دەبێتە ڕاستی وەك لە چیرۆکی (مردن لەسەر شێوازی شیعر)دا دەبینرێت، کاتێك پاڵەوان بە مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆ قسە دەکات و دەگەڕێتەوە بۆ ڕابردوو، باسی پیاوێك

دەکات کە لەگەڵ دایکی دەنوێت و دواتریش دەبێت بە باوەپیارەی. ئاشنا شەوان کە خەبەری دەبێتەوە بە دایکی دەڵێت: (ئەی تۆ بۆچی لەگەڵ یوسفی دارتاش دەنویت؟ دایکیشی خۆی لێ نەبان دەکات و دەڵێت: (خۆزگە دەمزانی ئەو یوسفی دارتاشە کێیە هەموو شەوێ دێتە خەونی تۆوە؟)[1]. خەمی ئەم کەسانە ڕووداوە وردەکانی ڕابردوویانە و ئەوەی دەیانخاتە قسەو باسی خۆیان دەکەن. لەسەرەتای ئەم چیرۆکەدا کاراکتەر بە مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆ قسەدەکات، دواتر و لەگەڵ پێشچوونی ڕەوتی چیرۆکدا مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆ و ڕووداو باس دەکرێت تا نووسەر زیاتر دەسەلاتی گێڕانەوە و نیشاندانی نەوتراوەکانی هەبێت. ئەگەرچی کاراکتەر باسی ئەوە دەکات کە نووسەرەو دەیەوێت شتەکان بنووسێت، بەلاّم بەردەوام بەرلەوەی شتەکان بنووسێتەوە، لەبەر خۆیەوە وڕێنە دەکات و شتەکان دەئالۆزێ لە زەینیدا و ڕووداوەکان تێکەڵ دەکات، تا ئەوەی هەندێجار بە خۆی دەڵێت: ئەوە بۆ من ئاوا بیر دەکەمەوە؟، یان لە خاڵێکدا باسی ڕابردوو دەکات کاتێك کوڕێکی بچکۆلەی دە ساڵاّن دەمرێت و بە مەبەستی کفنکردنی دەیشۆن، ئەو باسی مردنی خۆی دەکات: (.. کەواتە هەردووکمانیان بە یەك ئاو شت، بەلاّم سەیرە من لایەنی کەم شەش ساڵ دوای ئەو مردم، مردنی چی بۆ خاتری خوا؟ ئەوە چییە ئەو قسەیە من دەیکەم؟ هەر ئەوەمابوو بیری لێبکەمەوە، ئەوەتا زیت و زیندووم، ئەگەر ترس و گومان لێمگەڕێن لە هەموو کەس ئاسودەترم)[2] کاراکتەر کەسێکە نووسەرە وەك کاراکتەرەکانی دیکەی شێرزاد لە (من و قالە) و حسێن عارف لە (ئەندێشە)دا، هەر چەندە ئەوان نووسەر نین، بەلاّم کەسانی ڕۆشنفیکرن، ئەوانەن کە سەروسەودایان لەگەڵ فەلسەفە و فیکر و ئەدەبدا هەیە، هەروەك چۆن هێڤاریش کەسێتییەکی وەهای هەبوو.

شێوازی ئەم سێ نووسەرە لەگەڵ هەموو جیاوازییەکانیاندا، شێوازێکە تاکەکەس لە ناوەوە بەرەو دەرەوە دەخوێننەوە. چیرۆك لای ئەمان چیدی گێڕانەوەیەکی وەسفی و بازنەیی نییە.

1 کاروان عومەر کاکە سور، سەدەی یەکەمی خەیاڵ، کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر ٢٠٠٤، ل ٨٧

2 هەمان سەرچاوە، ل ١١٠

کاراکتەر کەسێك نییە لەناو ڕووداوەکاندا وێنەی دەرەوەی نیشان بدرێ، بەڵکو تەواو بە بەهاوە ڕوانینە بۆ هەموو شتێکی زەینی کاراکتەر وەك تاکە کەس، وەك هەبوویەکی ئاڵۆزی سەربەخۆ لەناو خۆیدا. نووسەرانی وەك حسێن عارف و شێرزاد حەسەن و کاروان کاکە سوور، جێدەستیان بە ئەدەبی کوردییەوە دیارە و هەریەکەیان بە نوێکەرەوەی قۆناغێك دادەنرێن، ئەوان بابەتی چیرۆکیان لە دەرەوەی تاکەوە بەرەو ناوەوە برد و بەهای مرۆڤیان نیشاندا وەك ئەوەی کە هەیە، نەك ئەوەی کە ئێمە چاوەڕوانی لێ دەکەین.

سەرچاوەکان :

کتێب:

١. حسێن عارف، ئەندێشەی مرۆڤێك، چاپی یەکەم، چاپخانەی اجیال، بغداد ١٩٩٠.

٢. حسێن عارف، شێوەکانی تەکنیك لە چیرۆکی سالأنی دوای ١٩٧٠ دا، گۆڤاری بەیان، ژ ٦٣.

٣. حەسەن جاف، چیرۆکی نوێی کوردی، دەزگای رۆشنبیری و بلأوکردنەوەی کوردی یارمەتی لە چاپدانی داوە، ١٩٨٥.

٤. سیما داد، فرهنگ اصطلاحات ادبی، چاپ سوم ١٣٨٥، انتشارات مروارید، تهران.

٥. سەلیم ڕەشید سالح، شێواز لە کورتە چیرۆکی نوێی کوردی سالأنی نێوان ١٩٨٠- ١٩٩٠ سلێمانی ،٢٠٠١.

٦. شێرزاد حەسەن، سەرجەمی بەرهەم٢(ڕۆمانەکانی)، حەسار، دەزگای چاپ و بلأوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٥.

٧. شێرزاد حەسەن، گوڵی ڕەش، دەزگای ڕۆشنبیری و بلأوکردنەوەی کوردی، زنجیرەی ژمارە(٢١٠)، سلێمانی .

٨. شێرزاد حەسەن، پێدەشتی کارمامزە کوژراوەکان، چاپەمەنی و ئۆفسێتی تیشك، ساڵی ٢٠٠١ سلێمانی.

٩. کاروان عومەر کاکە سور، ئەسپیدیلۆن، کتێبفرۆشی سۆران، چاپی دووەم، سلێمانی ٢٠٠٥.

١٠. کاروان عومەر کاکە سور، سەدەی یەکەمی خەیاڵ، کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر ٢٠٠٤.

١١. مالكوم برادبری، جیهان مدرن و ده نویسنده بزرگ، ت فرزانه قوچلو، چاپ دوم، نشر چشمه، تهران١٣٨٣.

١٢. محمد شریفی، فرهنگ ادبیات فارسی، چاپ دوم، فرهنگ نشر نو- انتشارات معین، تهران ١٣٨٧.

١٣. ولیام فاكنەر، خشم و هیاهو، ت صالح حسینی، انتشارات نیلوفر، چاپ ششم، زمستان ١٣٨٦.

نامەی زانكۆیی:

١٤. د. ئیبراهیم قادر محەممەد لێكۆڵینەوەی كورتە چیرۆكی كوردی لە كوردستانی باشووردا ١٩٢٠-١٩٨٠، تێزی دكتۆرا، زانكۆی سەلاحەدین، ساڵی ١٩٩٨{ هێشتا چاپ نەبووە}

١٥. نارین سدیق، شەپۆلی هۆش لە چیرۆكی نوێی كوردیدا(١٩٧٠-١٩٨٠)، نامەی ماستەر، زانكۆی بەغداد، كۆلێژی پەروەردە (ئیبن ڕوشد)، ٢٠٠٤ { هێشتا چاپ نەبووە}

گۆڤارەكان:

١٦. ئەنوەر قادر محەممەد، كات و فرجینا وڵف و ڕۆمانی شەپۆلەكان، هەفتەنامەی ((هاوكار)) لاپەڕەی ((ئەدەب و ژیان)) ژ(٢٧٠)، ٦-١٢\٦\١٩٧٥

١٧. ڕێبین هەردی، باوكی كورد لەنێوان كوشتن و زیندوبوونەوەدا، ڕەهەند، ژمارە ٥، ناوەندی ڕەهەند بۆ لێكۆڵینەوەی كوردی بلاوی دەكاتەوە ساڵی ١٩٩٨.

١٨. شێرزاد حەسەن (چاوپێكەوتن)، ڕەهەند، ژمارە ٥، ناوەندی ڕەهەند بۆ لێكۆڵینەوەی كوردی بلاوی دەكاتەوە، ساڵی ١٩٩٨

١٩. عەتا محەممەد، جیهانی ڕاڤە نەكراو، سەردەمی ڕەخنە، ژمارە ٢ زستانی ٢٠٠٥

پێگەی ئینتەرنێت:

٢٠. عەباسی مەعروفی: این سو ان سوی متن ، جریان سیال ژهن ١،

http://zamaaneh.com/maroufi/2008/12/post_176.html

*ئەم باسە بە سێ بەش لە ژمارەکانی (٢٠٣، ٢٠٤، ٢٠٥) ی ڕەخنەی چاودێر- ی ڕێکەوتی دووشەممە ١\٣\٢٠١٠دا بڵاوکراوەتەوە.

ناوی کاراکتەر لە چیرۆك و ڕۆمانی پاش ڕاپەڕیندا

دەستپێك:

ئەم کارە لێکۆڵینەوەیەکی شیکارییە لەسەر ناوی کاراکتەر لە ڕۆمان و چیرۆکی دوای ڕاپەڕیندا، ئەم قۆناغەی سنووری کارەکەمان فراوانە و ئەزموونی نزیکەی هەژدە ساڵ دەگرێتەوە. ڕەنگە ئەمەش بۆ وەها لێکۆڵینەوەیەك کارێکی گرانبێت، بەڵام لەو ڕوانگەوەی ئەم قۆناغە کۆکاری کەمی لەسەر کراوە، وەك پێویستییەکی زانستی بەباشمان زانی کاری لەسەر بکەین، تا بگەینە کۆمەڵێك ئەنجامی شیاو. بۆ ئەمەش بەپێی پێویستی کارەکەمان ژمارەیەك چیرۆکنووسمان وەك نموونە بۆ پراکتیکی کارەکەمان هێناوەتەوە و سوودمان لە کتێبی چاپکراوی نووسەر یان بلاۆکراوەی ناو گۆڤار و ڕۆژنامەکان وەرگرتووە.

چەمك و پێناسەی ناو: (سەرەتایەکی ناوناسی)

ناو پۆلە ڕەگەزێکی فەرهەنگییە، پۆلێنکراوە بۆ چەند گروپێك لەسەر بنەمای سیمانتیکی و سینتاکسی. یەکێك لە پۆلەکانی ناو بریتییە لە ناوی مرۆڤ، کە بەشێکە لە کەسێتی، بەهۆیەوە لە شتەکانی دی جیادەکرێتەوەو دەناسرێتەوە. ناو جیاکەرەوەو سنووردارکەری شت و کەسە (بێگیان، گیاندار) و کاردەکاتە سەر تێکەڵ نەبوون و تێك نەڕژان و هەوڵی پۆلێن کردن دەدات بۆ ناسینەوەو تایبەتکردن. پۆلێنەکانی ناو لە سیستمی تایبەتدا کاردەکەن لەناو زماندا.

مرۆڤ لەسەرەتای بوونییەوە پێویستی بە ناو هەبووە بۆ ناسین، چونکە بە تەنها نەژیاوە و پێویستی بە جیاکردنەوە هەبووە لەوانی تر، بۆ ئەمەش دەکرێ لە ئایینەوە بڕوانینە ئەم بابەتە کە ناو پیرۆزی خۆیی هەیە تیایاندا. لە قورئانی پیرۆزدا وەك کتێبێکی ئاسمانی کە باسی دروستکردنی یەکەم مرۆڤ دەکرێت، لەگەڵیدا هەست بە گرنگی ناو دەکرێت، بەپێی گێڕانەوە تێیدا، هێزی باڵاۆ دروستکەر بەر لە هەر کردەیەك بوونەوەری تازە دروستکراو، فێری ناوی هەموو شتەکان دەکات، تاکو دەرفەتی پۆلێنکردن و جیاکردنەوەی هەبێ و بە سانایی شتەکان بناسێنێ و ناویان بنێ. لەم خاڵی سەرەتایەوە ناو بە پیرۆزی دێتە بوون، چونکە لە زاری هێزی باڵاوە هاتۆتە بوون و لە پرۆسەیەکی تەك کرداریدا فێری تاکە مرۆڤی تازە ئەفرێنراو کراوە. ناو لەم قۆناغەدا دەستبەجێ بەرگی پیرۆزی و ئاسمانی بەبەردا دەکرێت، دەبێتە جیاکەرەوەی مەوجودەکان (فریشتەکان و مرۆڤ) و تاکی مرۆڤی هەبوو دەفامێ بەکاریان بهێنێ و بەهۆیەوە لە شتەکان بگات، کاتێکیش دەبن بە دوان و دواتر زۆرتر ناوەکانیش زۆرتردەبن و ئاڕاستەیان جیادەبێتەوە.

ناو وەك پرۆسەیەك لەناو زماندا و هاوتا دروستکراوی یەزدانی دوا قۆناغدا دێتە بوون، چرکەساتی فێرکردن ئەو کاتەیە کە بەهۆی ئەو ناوانەوە ئادەم کامڵ دەکرێت. لەهەمانکاتدا ئەو ناوانە وەك تەواوبوونی ئادەم نیشاندەدات و بەهۆی زانینەوە ئادەم دەکاتە بوونەوەرێکی جودای هەمەزان و دەبێتە هۆی ئەوەی کە فریشتەکان لە نەزانی خۆیان تێبگەن. ناو لێرەدا دەبێتە هۆی دیاریکردنی بەرتر و باشتر. (والتەر بنیامین) لە دیدی ئایین و لە ڕۆشنایی تەوراتەوە دەڕوانێتە ئەم بابەتە و پێی وایە کردەی ئەفراندنی گەردوون لەلایەن خواوەندەوە بەر لە هەموو شت بەهۆی ناونانەوەیە کە (کردەیەکی زمانییە)[1] وەك چۆن لە قورئانیشدا هاتووە، ئەم کردەیەی ئەفراندن ئەو کاتە بە کەماڵی خۆی دەگات کە شتەکان ناوی خۆیانیان لەلایەن مرۆڤەوە پێ دەبەخشرێت[2]. بۆچوونەکانی بنیامین خوێندنەوەیەکی فەلسەفییە بۆ ناونان بەهۆی ڕوانین لە بەسەرهاتی ئادەمەوە

1 ڕێبوار سیوەیلی، دونیای شتە بچوکەکان، ل ٢٦٤

2 هەر ئەو سەرچاوەیە، ل٢٦٤

و وەرگرتنی لە تەوراتەوە کە بونیادی ڕیشەیی هەیە لەگەڵ هەموو کتێبە ئاسمانییەکاندا و تەنها جۆری گێڕانەوەکانیان جودایە. ئەوەی سەرنج دەدرێ ئەو کردەیەیە کە پڕ بەهایە لەلای خوداوەند و، دروستکراوەکانی دیکە لێی بێبەرین، پێویستە ئادەم بیزانێ کە جێگیری خوداوەندە.[1] دەکرێت بەو بارەدا خوێندنەوە بۆ ئەم ڕووە ئاینییە بکەین کە ناو بەرلەوەی هۆکارێك بێ بۆ تێگەشتنی نێوان کەسەکان و خۆشکردنی پەیوەندییەکان، هۆکارێکە بۆ خودی تاك تاوەکو بگاتە تێگەیشتن لەگەڵ شتەکاندا.

لە دەرەوەی ئایینیش مرۆڤ پێویستی بە ناونان هەبووە، لە شێوەی مرۆڤی سەرەتاییدا، مەرج نییە ئەو ناوە ناوی تایبەتی بووبێ بەڵکو دەشێت ناوی نیشانە یان هەر شتێکی دیکە بووبێ، تاکو ئەو کەسەی پێ جیابکرێتەوە لە کەسەکانی دیکە. هەر بۆیە لەناو مرۆڤی سەرەتاییشدا ناوی تایبەت بە مرۆڤ لە هەموو جۆرەکانی دیکە چست و چالاکتر بووە. بەهۆی پێویستی مرۆڤەوە بووە وەك یەکێك لە پێداویستییەکان.

مرۆڤی سەرەتایی ناوی ناوە و بەلاَم بەم شێوازە پێشکەوتووەی ئێستە نەبووە، چونکە هێشتا وشەی ئامادەکراوی نەبووە تاکو ناوی پێ بنێ، بەلاَم ئەمە نەبۆتە ڕێگر لەبەردەم ناونانیدا، بەڵکو هەوڵیانداوە، بەهۆی ناونانەوە بیناسنەوە کە لەقەب بووە یان ناونیشان و ئاماژەیەك.[2] ئەم ناونانە لەسەرەتادا باوبووە، بەلاَم بەهۆی پێشکەوتن و گۆڕانی شارستانییەت و کۆمەڵگەکانەوە ناویش بەر گۆڕان کەوتووە، بە تێپەڕینی زەمەن ناو تایبەتترکراوە تاکو بۆتە بەرگی تەواوی ناسینەوەی مرۆڤەکان.

لەگەڵ قۆناغەکانی شارستانییەتدا ناو ئاڕاستە و مانای دیکەی وەرگرت، بۆ نموونە لە قۆناغی سەرەتایی و خێلاَیەتیدا ناوی لەقەبی یان لەقەبی مەجازی کاردەکات، لە قۆناغێك لە قۆناغێکی

---

1 سیوەیلی لە وتارەکەیدا بە هاوشانی باسی دەکات، بەلاَم ئێمە دەڵێین جێگر، چونکە لە قورئاندا هاتووە ئێمە کردمانن بە جێگر.

2 د. محەمەد فاروق عومەر، ناوی تایبەتی مرۆڤ لە زمانی کوردی و چەند زمانێکی تردا

دیکەدا گۆڕا بە چەند لەقەب و چەند لەقەبێکی مەجازی بۆ تاکەکەسێك وە دووبارە لە پلەیەکی دیکەدا لەقەبی بنەماڵەش هاتە ئاراوە کە ئاماژەی پێکرا. لە دوای ئەم قۆناغە لە قۆناغی پەیدابوونی ڕژێمی کۆیلایەتی و دەرەبەگایەتیدا، ناو پەرەی سەند وەك ناوی جێگە و شوێن و پەیدابوونی ناوی باوکایەتی و لەگەڵ پێشکەوتنی ژیانیاندا گرێو گۆڵ و ئاڵۆزی، ناو لە فرە ناوییەوە بەرەو کەمبوونەوە ڕۆی تا ناوی فامیل بەکارهات. قۆناغی سەرمایەداری بەهۆی گۆڕانی گوزەران و فراوانبوونی جێگاوە، ئەو ناوانەی کە لە سەردەمی پێشوودا هەبوون کەم بوون و بەشی سەردەمی نوێی نەدەکرد، دانیشتوان زۆربوون لەهەمانکاتدا ناسینەوە ئەستەم دەبوو، چونکە لەقەب و نازناو بەپێی مەیل و سەلیقە بەکاردەبران و لەبەردەم گۆڕانی بەردەوامدابوون، هەر بۆیە لێرەوە (ناوی خود یا چەند ناوێك، ناوی باوك و فامیلی) هاتە ئاراوە و تا ڕادەیەك ناو چەسپا.[١]

بە درێژایی مێژوو ناو وەك تایبەتمەندکردنی تاك و پێناسەی ڕووکاری لە ئاستی کۆمەڵدا، پەیوەست بووە بە باری کۆمەڵایەتی و ئایین وکولتوورو بیرکردنەوەی ئەو کۆمەڵگەیەوە کە ناوەکەی تێدادەنرێت و هەوڵدراوە ناوێك لە منداڵە تازە بووەکان بنرێت، کە یان هەڵقولاوی ئەو کولتووره بێت، یان لەگەڵ سیستەمی ژیانیان (لە سەرەتادا خێڵایەتی و دوای سەرمایەداری) بگونجێ. هەر میللەتەو خاوەنی تایبەتمەندی خۆیەتی لە پرۆسەی ناوناندا و بەهۆی ناوەوە دەتوانرێت خوێندنەوە بۆ کولتور و بیر و ئەندێشەیان بکرێت و پەی بە بیریان ببرێت لەسەر بەخشینی ناوێك بە منداڵێك. چونکە دواجار ناو تەنها وشەیەکی فۆنەتیکی نییە (ڕەنگە ئێستا وابێ لە سەردەمی پۆست مۆدێرینەدا) بەڵکو هاوتا هەڵگری مانایەکە و هەڵبژاردنی هەرناوێکیش قبولکردنی ئەو مانایەیە بۆ ئەو تاکە نوێیەی کە پێدەخاتە ناو کۆمەڵەکەوە، ئەو ناوە دەشێ هەڵگری پیرۆزی ئایینی بێ، بەپێی ئایین و مەزهەبی ئەو کۆمەڵ و سەردەمە، یاخود سروشتی یان

1 د. محەمەد فاروق عومەر، دەستوری پێوەلکاندنی مرۆڤ-ناو بە ناوی باوك و باپیر و لەقەبەوە لە زمانی کوردی و چەند زمانێکی تردا، ڕۆشنبیری نوێ، ژ ١٢٦

ناوی ئاوەڵناوی و واتایی لە منداڵ دەنرێت، کە ئەمە زیاتر لە ناوەکانی سەردەمی نوێدا بەرچاو دەکەوێت و زیاتر پتەوی ناو نیشاندەدات.

بەشێوەیەکی گشتی ناو لە زمانی کوردیدا کارکردێکە لەتەك کولتوورو بیرکردنەوەی کۆمەڵدا تەبایە و لە پڕۆسەی ناوناندا ڕەچاوی مانا و فۆنەتیکی و ئاواز و خاڵی هاوبەشی ناو و ناولێنراو دەکرێت، چونکە (دەلالەتی لەفزی دەوری خۆی لە بواری بەکارهێنان و گونجاندنی لەگەڵ واقیعی سایکۆلۆجی نەتەوەدا دەگێڕێت و ئەبێ بە ڕەمزێکی ڕەها بۆ مرۆڤ و ئاوات و ئارەزوو ئەلهای شارستانییەتی و پاشەڕۆژی ئەو مرۆڤە)[1] هەر بۆیە تاڕادەیەك کورد گرنگی بە پاشەڕۆژی ئەو مرۆڤە داوە (لە سنووری بیرکردنەوە و لێکدانەوەی خۆیدا) لە هەوڵی ناونانی پەسەنددا بووە، کە زۆر جار خاڵی نەبووە لە تێڕوانینێکی ئایینی.

هەڵبژاردنی ناو لەناو کولتووری کوردیدا بارگاوییە بە ترسێك لە ساتی بڕیارداندا، بەو پێیەی پابەندن بە ئایینی ئیسلامەوە، ئایینەکە داوای ناوی شیاو دەکات بۆ تاکەکان، ئەم داوایە لە ئایینەوە دێتە ناو کولتوور و گۆڕانی بەسەردا دێت و لەلای زۆرینە وشەی (اسم)ی عەرەبی لە واتای فراوانی ناوەوە دێتەوەیەك و دەبێتە چەمکێك مانای ناوی عەرەبی ئیسلامی وەردەگرێت، کە دەبێت لە قورئاندا هاتبێت. ئەم تێگەیشتنە بۆ ماوەی چەندین سەدە بەرامبەر بە ناو دەمێنێتەوەو دەبێتە هۆی پوکانەوەی ناوی غەیرە عەرەبی و گەشەکردنی ناوی عەرەبی بەبێ گوێدانە واتا، چونکە بە هەڵە بیرێك وەرگیراوە کە بیری پیرۆزی ناوی عەرەبییە. فراوانبوونی بیر و تێگەیشتنی دروست لە ئایین ئەم تێڕوانینە هەڵەیە دەشکێنێت و ناوی کوردی فراوان دەبێتەوە لە ئاستێکدا کە ناو شیاوبێت بۆتاك و نەبێتە مایەی شەرمەزاری و ئازاری دەروونی نەدات. لێرەوە ناوانێك لە منداڵ دەنرێت کە واتادارن و لەڕووی سیمانتیکییەوە پەیوەستن بە ناوەڕۆکی ناوەوە، ئەمەش چرکەساتی ناونانە لەلای ئەوانەی کە ناوەکە دەبەخشن. بە واتایەك، ناو بەرلەوەی

1 مەحمود زامدار، ناو نازناو، ل٣

ببەخشرێت هەیە لەناو فەرهەنگی زمانی و کێڵگە واتاییەکاندا، کاتێك ئەو ناوە بۆتاك دەخوازرێت، ڕەچاوی ئەو واتایە دەکرێت و هەوڵی جۆرە نزیکبوونەوەیەك دەدرێت لەڕووی واتاییەوە لەنێوان ناوی وەرگیراو و ناوی هەبوودا، بۆ نموونە کاتێك کچێك ناو دەنرێت (شەوبۆ، گوڵاڵە، ناسك) یان کوڕێك ناو دەنرێت (فەرهاد، شوان، پۆڵا) لە زۆر باردا کەسانی ناونەر لەنێوان مەبەست و خۆزگەی خۆیاندا ئەو ناوانە بۆ منداڵ هەڵدەبژێرن، شەوبۆ هەم لەڕووی ناسکییەوە هاوتا لەڕوانگە سروشتییەکەوە وەك ناو پەسەند دەکرێ، بۆ ناسك و گوڵاڵەش، بە هەمان چەشن لەگەڵ ئەوەشدا تەمەننایەکە بۆ ئەوەی هەڵگری ئەو ناوە ناسك بێ و وەك تەنێك ئەو خەسڵەتە هەڵمژێت. ناوی فەرهاد دەگەڕێتەوە بۆ ئەفسانەی دڵداری شیرین و فەرهاد، بەهۆی ئەو ناوەوە وا لە کوڕی تازە بوو دەگەیەنرێت کە دەبێ هەڵگری سیفاتی ئەو کەسێتییە بێ کە فەرهادی کۆهکەن هەیبووە. ناوی شوان لە کولتووری کوردیدا پڕاوپڕ وەك خۆی بەکاردێت. ئەم ناوە لە کێڵگەی واتایی (مەڕ، بزن، شوان، ..)ەوە وەردەگیرێت و دەبەخشرێت بە کوڕێك کە کۆمەڵێك خوشکی هەبێت، ئەم بتوانێت پارێزگارییان لێ بکات. لێرەدا ئەم ناوە بەهۆی وەرگرتنی ناوێکەوە کە بەخشەری وێنەیەکە، دەبێتە پێکهێنەری وێنەیەکی دی کە خاڵی لێکچوونیان گەلێك زۆرە. بە هەمان شێوە بۆناوی پۆڵاش ویستی ناولێنەرە تا منداڵەکەی وەك تەنی پۆڵا وابێ بەرگەی هەموو ئازار و ناخۆشییەکان بگرێت، (هەرچەند ئەمە وا ناکەوێتەوە!). لێرەوە دەگەینە ئەوەی ئەم ناوانە خۆیان هەن و لەم پرۆسەیەدا ناو و ناولێنراو پەیوەندییەکی واتاییان هەیە لە زۆر باردا. بەڵام ئەگەر ئەم پەیوەندییە بۆ قۆناغی پێشتر ورد بکەینەوە، واتە ئەو کاتەی کە هێشتا بە منداڵ نەبەخشراوە، ئەوە پێویستە هەڵوێستەی لێ بکەین، چونکە ئەو کاتە دەچینە ناو پەیوەندی ناو و ناولێنراوەوە، ئەمەش لەلای زۆرێك لە زانایان و فەیلەسوفان جێگەی مشتومڕ بووە. لەلای ئەفلاتون پەیوەندی وشە و شت پەیوەندییەکی پڕاوپڕە، واتای وشە ئەو شتە ناولێنراوەیە بە وشە. واتای مێز ئەو بابەتە بەرجەستەیەی مێزە. ئەم بۆچوونە دەشێ جۆرێك لە ڕاستی بۆ شتە بەرجەستەکان تێدابێت، بەڵام بۆ ناولێنراوە ئاوەڵناوییەکان (جوان، خراپ..)و کارەکان

(خواردن..)و یان بەشە ئاخاوتنەکانی ئامرازی پەیوەندی و بەستن، ناتوانین بە ڕوونی بیر لە شتێکی دیاریکراوی بەرجەستە بکەینەوە. ئەمە جگە لە وشەی نابەرجەستە، ئەو وشانەی کە لەگەڵ کرۆکی ڕاستەقینەیاندا ناگونجێن وەك (جنۆکە، خێو..). ئەم بۆچوونانە تاهاتنی دی سۆسێر، گۆڕینێکی وەهایان بەسەردا نەهات، بەلاّم بە بیر و دوالیزمەکانی فەردیناند دی سۆسێر گۆڕانێکی ڕیشەیی بەرامبەر بە تێگەیشتنی شت و وشە کرا، بەهۆی دامەزراندنی پەیوەندی نێوان وشەیەك و ڕاستییەکان بەهۆی مەزەندەکردنەوە. لەلای ئەم وشەی (مێز) تەنیا بابەتە بەرجەستەکە نییە، بەڵکو مەزەندەو بیرکردنەوەیە لە (مێز).[1] لەلای سۆسێر وشە یان ناو دوو ڕەگەز لە خۆی دەگرێت، یەکەمیان وێنەی دەنگ کە بریتییە لە (دال) کە دەکرێ لە شێوەی گۆکردن و دەربڕینی وشە بێ، دووەم، چەمك و واتا دەگەیەنێت، کە بریتییە لە (مەدلول) ئەوشتانەیە کە هێماکە (ناوەکە) دەنوێنێ. ئەوەی بەلای ئێمەوە گرنگ بێ ڕاکەی سۆسێرە لەسەر پەیوەندی دال و مەدلول کە بەلایەوە هیچ بوونێکی فیزیکییان نییە و بوونەکان تەنها لە مێشکی قسەکەردایە و پێی وایە دال و مەدلول دوو کاری ئەبستراکتن و هەردووکیان تەواو یەکتر نانوێنن، هەردووکیان سروشتێکی دەروونییان هەیە. بۆ نموونە وشەی مێز لە وێنەیەکی دەنگیی پێکهاتووە، پێی دەوترێت دال واتاکەشی کە مێزێتی دەبەخشێت مەدلولی پێدەوترێت، وە پەیوەندی مێز و مێزێتی پەیوەندییەکی سروشتی نییە، بەڵکو پەیوەندییەکی زاراوەیی گشتییە.[2] واتە ئەم پەیوەندییە لەخۆیەوەیە قسەپێکەرانی زمانێك لەسەری ڕێك کەوتوون، بەڵگەش بۆ ئەمە گۆڕینی (دالە) لە زمانەکاندا، ئەگەر ڕێك نەکەوتبن، ئەوا ئەو دەنگە چەمکی ئەو شتە ناگەیەنێ.

ئەم تێڕوانینانە لای (والتەر بنیامین) بەجۆرێکی تر دەکەوێتەوە ئەوەش لە تێڕوانینی بۆ ناونانەوەیە بەگشتی و ناوی مرۆڤ بەتایبەتی، ئەو پێی وایە، بەهۆی ناوی تایبەتییەوە هەر تاکێك گرەنتی ئافەریدەبوونی لەلایەن خوداوەندەوە بەدەست دەهێنێ و تاڕادەیەك دەچێتەوە سەر ئەو

1 کلۆد جێرمان ریمۆ دۆبلان، واتاسازی، و. د. یوسف شەریف، ل٢

2 ڕامان، ژ ١٠٠

ئەفسانەیەی کە ناوی هەر مرۆڤەی چارەنووسی ئەو مرۆڤەیە و تا ڕادەیەك بە ڕاستی دەزانێت و دەڵێ (ئەو بڕوایەی کە بەشێوەیەك لە شێوەکان ڕاست دەردەچێت). زمان لەڕێگای پەیوەندی بە زمانی شتەکانەوە دەبێت، وشەی مرۆیی هەمان ناوی شتەکانە، لێرەوە ناکرێ وەك بۆرژواییەکان بڕوانینە زمان کە وشە پەیوەندییەکی ڕێکەوتی لەگەڵ واتاکەیدا هەیە و وشە تەنها ئاماژەیەکە بۆ شتەکان بەهۆی جۆرێك لە ڕێکەوتەوە. زمان هەرگیز ئاماژەی تەواو (صرف) ناخاتە ڕوو، هاوتا ڕای عارفەکانیش ڕەتدەکاتەوە کە دەڵێن: وشە (هەمان خودی شتەکەیە) و دەڵێت: (ئەم وشەیە هەڵەیە)، چونکە شت لە خودی خۆیدا هیچ وشەیەك نییە، بەڵکو لەلایەن وشەی خوداوە دروست بووە، وشەی مرۆڤیش بەهۆی ناوەوە دەیناسێتەوە.[1]ئەم بۆچوونەی بنیامین زیاتر بۆچوونێکی میتافیزیکییە و کردەی ناونان بە کردەیەکی پیرۆزی یەزدانی دادەنێ و پەیوەندی ناو و ناولێنراو بە پەیوەندییەکی یەکانگیر دادەنێت لەنێوان ئەو دوانەدا.

بەشێوەیەکی گشتی ئەمە مێژووی ناوە و شێوازی بەکارهێنانی، لەو ڕووەی کە چیرۆکیش تەواو لادەر نییە لە واقع ئەوا دەشێ جۆرە نزیکییەك لە بەکارهێناندا هەبێ، یاخود چۆنییەتی هەڵبژاردنی ناو کە زۆر جار هۆکارێك لە پشتییەوەیەو دەگوێزرێتەوە بۆ ناو، ڕۆمان و چیرۆك.

ناوی کاراکتەر لە چیرۆکدا (ڕەوتی مێژوویی)

ناوناسی چیرۆك(narrative onomastics) یەکێکە لە لقە نوێکانی زانستی ناوناسی، کە گرنگی بە سیاسەتەکانی پرۆسەی ناونان دەدات لەلای چیرۆکنووس، ناوەکانی شوێن و کەس دەگرێتەوە.[2]مەبەستی ئێمە لەم باسەدا ناوی کاراکتەرە.کاراکتەر یان کەسێتی، یەکێکە لە بنەما پێکهێنەرەکانی چیرۆك و ڕۆمان، هەڵسوڕاوانە لە چیرۆکدا کاردەکات

1 والتر بنیامین، عروسك و کوتوله، ل ٦٢

2 احمد اخوت، دستور زبان داستان، ل١٦١

و لەناو ڕووداوەکاندا بەردەوامی و لە خاڵێکدا کۆتای پێ دەبەخشرێت، لەبەرئەوەی چیرۆك بۆ مرۆڤ و تاکەکان دەنووسرێ و ئەوان دەیخوێننەوە، ئەوا لەڕێگای ئەوانەوە باس لە مەبەستەکان دەکات و نموونەیان دەباتە نێو خۆیەوە. ئەم کاراکتەرە لەناو چیرۆکدا لەگەڵ هەریەکێك لەو ڕۆڵانەی پێی دەبەخشرێت (وەگێڕ، پاڵەوان، باسلێکراو..گەشەسەندو، چەسپاو، سادە..)دەبێتە هەڵگری تایبەتمەندی ئەو کەسە بەهۆی وەسفی چیرۆکنووس و دایالۆگ و دواجار هەڵسوکەوت و ڕووبەڕووبوونەوەیان لەگەڵ یەکتردا (ئێمە نامانەوێت لەسەر ئەمە بوەستین)، لەگەڵ هەموو ئەمانەدا کەسێتی لەناو چیرۆك و ڕۆماندا بەو پێیەی وێنەیەکی تری واقیعە، هەڵگری ناوە. چیرۆکنووس لە باری ئاسایی و پێویستدا کەسێتییەکان ناودەنێت. لە چیرۆکدا بەهۆی مەودا کەمی و کورتبڕییەوە ناو بە ڕێژەیەکی کەم بەرچاودەکەوێت، بەڵام لە چیرۆکی درێژ و نۆڤڵ و ڕۆماندا، کەسێتییەکان بەر لە هەموو شت وەك پێویستییەکی کەسێتی پێویستی بە ناودەبێت. ئەم ناوانە گەلێك جار بێ مەبەست بەکارهاتوون و هەندێکیشیان بە مەبەست خواستراون. بەلای ئێمەوە ئەم ناوانە جێگەی سەرنجن، چونکە دواجار دەبنە ناسێنەری بەشێکی کەسێتی ئەو کاراکتەرە، ئەگەر نووسەر لەڕێگای وەسفی ناوەوە یان دەرەوە، کەسایەتی بە ئێمە بناسێنێ لە ئاستی دیاردا، ئەوا دەتوانێ لە هەردوو شێوەی کۆد و ئاشکرادا، ناویش ببێتە بەشێك لە کەسێتی کاراکتەرەکە و یاریدەدەرێکی باشبێت بۆ ناساندنی تەواوی بە خوێنەر.

لە چیرۆکی کوردیدا بەپێی شێوازی نووسەر ناوەکان دەگۆڕێت تا ڕادەیەکی کەمیش بەپێی قۆناغەکان، بەڵام گۆڕانی بەرچاو، لە قۆناغی دوای ڕاپەڕیندا ئاشکرا سەرنجڕاکێشە. شێوازی نووسەر دەتوانێت ڕۆڵێکی باش لە بەکاربردنی ناودا ببینێت، ئەمەش پەیوەستە بە جۆری چیرۆك و ڕێبازەکەیەوە. ئەگەر چیرۆك و ڕۆمان مێژوویی بن، ئەوا پێویستە ناو وەك کەسایەتییەکان، هەڵگری چرکەساتی ڕوودانی ئەو بەسەرهاتە بێت و مۆرکی سەردەمی باسلێکراوی پێوە بێت. ڕۆمان و چیرۆکی واقیعی ناوی واقیعی و ڕیالیستییان پێویستە. لە ئەفسانەدا ناوەکان هەڵگری چەمکی کولتووری ئەو نەتەوەیەن کە ئەفسانەکەی تێدا خولْقاوە.

بەشێوەیەکی گشتی هەوڵدەدرێت ناو لەگەڵ کەسایەتیدا یەکبگرێت و تەبایانە کەسێتی نیشانبدات. ئەگەرچی ناو لە دێرزەمانەوە لە چیرۆکدا چ وەك حیکایەت و ئەفسانەو دواتر وەك چیرۆکی نووسراوی هونەری هەبووە. بەلاّم وەك مەسەلەی شوناسی تاکێتی لێی نەڕوانراوە، چیرۆکنووسەکان مەیلیان نەبووە کاراکتەرەکان وەك بوونەوەری تاك نیشانبدەن. ئەوان ناوی مێژوویی دێرینیان بەکاردەهێنا، بەهۆی ئەو ناوەوە لە کاراکتەر ڕادەبینرا، کاری ئەفسانە ئاسا و پاڵەوانانە ئەنجامبدات، لەکاتێکدا ڕووداو لە ژینگە و کەشی هاوچەرخدا بوو. ئەمجۆرە بەکارهێنانە تا پەیدابوونی ڕۆمان بەردەوامبوو، لەگەڵ گەشەکردنی ڕۆماندا ناونان بەشێوەیەکی چەسپاو گرنگیدا بە شوناسی تاك.[١] لە ڕۆماندا ناوی کاراکتەر بەشێوەیەکی باش دەبێتە نیشاندەری تاکێتی نەك هەمەکی کەسایەتی و بەهۆی وەرگرتنی لە ژیان و نموونەی بەرجەستەوە، زیاتر لەگەڵ کەسێتیدا یەکدەگرێتەوە. بەلاّم بەم دواییانە ناونان لە چیرۆکیشدا گرنگی پێگەیی پەیداکرد. ناونان لە چیرۆکدا بەشێوەیەکی گشتی ڕێکەوت نییە، هەڵگری باری سۆزداری و کۆمەلاّیەتی و مەیلی فیکری نووسەرە.[٢]

نووسەری چیرۆك و ڕۆمانی کوردی هەر لەسەرەتاوە تا ڕادەیەك بەباشی لەگەڵ ناودا کاردەکات، توانیویەتی ناو بسازێنێ لەگەڵ کەسێتی و دواجار ڕوداو و زەمەندا، ئەمەش هەم لەڕێگای وەسفی کاراکتەرەوە دەبێت هەم بەهۆی بەرەوپێشچوونی ڕووداوە چڕەکانی دەوری کەسایەتییەکانەوە. بەوپێیەی چیرۆکی کوردی مێژوویەکی زۆر کۆنی نییە و ئەوەشی کە لە بەردەستدایە کراوە بە چەند قۆناغێکەوە و بەلای نووسەران، عومەر مارف بەرزنجی[3] و حسێن عارف[٤] و حەسەن جاف[1] لە قۆناغەکان دواون و سەرجەمیان هاوڕان لەسەر قۆناغەکانی چیرۆك و

1 ئیان وات، و.محەمەد کەریم، تیۆری ڕۆمان ، ل ٢٣

2 احمد اخوت، دستور زبان داستان ، ل ١٢٣

3 عومەر مەعروف بەرزنجی، لێکۆڵینەوە و بیبلۆگرافیای چیرۆکی کوردی

4 حسێن عارف، چیرۆکی هونەری کوردی١٩٢٥-١٩٦٠

سەرەتای سەرهەڵدانی چیرۆکی هونەری کوردی دەگەڕێننەوە بۆ ساڵانی (٢٥-٣٩)، ئەگەرچی سابیر ڕەشید[2] قۆناغێکی دی بەر لە سەرهەڵدان باس دەکات (کە ئەمە زانستی ترە)و سەرجەم قۆناغەکانی چیرۆکی کوردی دەکات بە(٧) قۆناغەوە، بەڵام ئێمە بە دروستی دەزانین لەسەر قۆناغی سەرهەڵدان هەڵوێستەیەك بکەین، چونکە ئەو قۆناغە چیرۆکەکانی دیارە و لەلایەن ڕەخنەگرانەوە کاری تەواوی لەسەر کراوە و بەرچاوی زۆرینەی خوێنەران کەوتووە.

لە قۆناغی سەرهەڵدان و دەرکەوتنی چیرۆکی کوردیدا ناوی چوار چیرۆکنووس: (جەمیل سائیب، ئەحمەد موختار جاف، محەممەد علی کوردی، پیرەمێرد)دێن، یەکەم چیرۆکی ئەم قۆناغە (لە خەوما)ی جەمیل سائیبە، یەکێکە لەو چیرۆکانەی کە پرۆسەی گێڕانەوە لە ئامادەنەبوونی ناوی کەسێتیدا ئەنجامدەدرێت بەهۆی لێڵی زاکیرەوە یان بەدینەهێنانەوە، چونکە سەرتاسەری چیرۆکەکە بە زمانی خەونەوە دەگێڕدرێتەوە، خەونیش لە دوای دیتن و گێڕانەوەی ئەگەری بیرچوونەوە و بەدینەهاتنی هەیە، ئەمە لەلایەك، لەلایەکی دیکەوە ئەم چیرۆکە بابەتێکی سیاسی و مێژوویی دەوروژێنێت بەهۆی کارکردنی ڕیالیزمی ڕەخنەگرانەوە، هەموو جۆرە ناوهێنانێك دەبێتە هۆی کێشە دروستکرن، بۆیە تا توانرابێت خۆی لە ناوبردن بە دوور گرتووە، ئەمەش ئەو ترسەیە کە لە سەرەتای نووسینی واقیعییەوە لەگەڵ تاکی کورد دایە. ڕستەی دەستپێکی چیرۆکەکە کە خەونی وەگێڕە بەمجۆرەیە (شەوێك وا لە خەونمدا لە دونیادا گیرم خواردووە، ساحێب کولفەت و منداڵ، بێ پارە و پول..)[٣]، پەسنی باری ژیان و گوزەرانی خۆی دەدات، چیرۆك لە زاری خۆیەوە دەگێڕێتەوە تا دەگاتە ئەو شوێنەی کە باسی کەسایەتییەکان و وەسفی دەرەوەیان دەکات، بەڵام لە ناوبردندا بە (فلان، فلانی، فیسار) ناویان دەبات. ئەگەرچی ناو لەم چیرۆکەدا نەهاتووە، بەڵام بەهۆی وەسفەکانەوە (وەك بەشێك لە چوار بەشی شێوازی بەکارهێنانی ناو لە چیرۆکدا.

---

1 حەسەن جاف، چیرۆکی نوێی کوردی

2 سابیر ڕەشید، قۆناغەکانی چیرۆکی کوردی

3 جەمیل سائیب، لەخەوما، ل٣٥

دواتر به دریژی لەمە دەدوێین) بەبێ ناوبردنیش تەواو هەست بە کەسێتی جەمیل سائیب و شێخی نەمر دەکرێ. لێرەدا ناونەبردن نابێتە ئاستەنگ لەبەردەم (ڕیالیزم)بوونی بەرهەمەکە و نەناسینەوەیدا، چونکە کارەکەی مەبەست بووە، هەرچەندە عومەرمارف بەرزنجی کە پەسنی کارەکەی جەمیل دەدات، ئەم ناونەهێنانە بە لەنگی دەزانێ و دەڵێت: (..هەرچەند خاڵێکی گرنگی بزرکردووە کە ناونانە بۆ کەسانی چیرۆکەکەی، لەگەڵ ئەوەشدا دوو پاڵەوان بە ئاشکرا دەردەکەون، کە خەوبینەکە و شێخی نەمرە)[1]، بە ڕای ئێمە ئەم بۆچوونە تا ڕادەیەك لاوازە دەربارەی ئەم چیرۆکە، چونکە نووسەر زانیویەتی ناونان سەرەتاییترین کارە لە بونیادنانی کەسێتی چیرۆکدا و دەیتوانی لەگەڵ وەسفی کەسێتییەکاندا ناو دابنێت، لەهەمانکاتدا ناوی خوازراو بەکاربهێنێت، بەڵام ویستویەتی جێدەستی پڕ ڕەنگ بێت وەك جەمیل سائیب، لەهەمانکاتدا (ویستویەتی لەژێر پەردەوە، کەسانی چیرۆکەکەی بخاتە ڕوو)[2].

لە بەشێکدا دەڵێت: (دوای ئەوانە گوێمگرت، یەکێك هاتە پێشەوە، وتی قوربان فلانە کەس تۆپی)[3]وەسف جێگای ناودەگرێتەوە، بەتایبەت بۆ کەسانی شارەزای ئەو سەردەمە، بۆ نموونە لە وەسفی شێخ مەحموود دا دەڵێت: (دوایی سەیرم کرد، یەکێك لە دوورەوە، بە کەشوفشێکەوە دە دوانزە کەس بە شوێنییەوە...)، ئەم وەسفانە بەسانایی دەناسرێنەوە بەهۆی وەسفی واقیعییەوە، ئەگەرچی جۆری زیادە ڕەوییەکیشی تێدا بێت.

دووەم چیرۆکی ئەم قۆناغە (مەسەلەی ویژدان)ە، وەك چیرۆکێکی ڕیالیزمی ڕەخنەگرانە، هاوتا لەگەڵ وەسفی ناودا، ناوی پاڵەوان (زۆراب) دیارە و لەگەڵ ڕەوتی چیرۆکدا ئامادەیی بەردەوامی هەیە، تاکە ناوی تایبەتی ناو چیرۆکەکەیە. دەشێ ناوی زۆراب لەڕووی پێویستییەوە دانرابێ، تاکو پاڵەوان بێناو نەمێنێتەوە، وە ئەگەر نا پێناچێت ئەحمەد موختار لەڕووی

---

1 عومەر مارف بەرزنجی، بیبلۆگرافیا، ل ٢٣

2 ڕەئوف حەسەن، ئەندێشە جوانەکانی ڕۆح، ل ٥٩

3 جەمیل سائیب، لەخەوما، ل ٥٢

هونەرییەوە ئەو ناوەی دانابێ، لە ڕاستیدا ئەم ناوە وەك ڕەئوف حەسەن دەڵێت: (لە حسابە هونەرییەکەی تەوەللایە و بەمەبەستەوە دانەنراوە)[١] چونکە دواجار دەبوایە ناوێکی بۆ دانرایە، ئەو ناوەش ناوێکی گونجاو بوایە. بە ڕای ئێمە زۆراب ناوێکە بۆ ئەو کەسایەتییە دەگونجێ و لەو واقیعەوە وەرگیراوە، ئەمەش بۆخۆی توانای نووسەرە لە تەباکردندا.

سێیەم چیرۆکی ئەم قۆناغە (دوانزە سوارەی مەریوان)ە[2] بابەتێکی فۆلکلۆرییە و وەك چیرۆکێکی مێژوویی نووسراوەتەوە. ناوی تایبەت لەم چیرۆکەدا بەتەواوی جێی خۆیی گرتووە، چونکە ڕووداوەکان هەبوون و ناوەکانیش وەك کەسێتی بەرجەستەی دیاری مێژوویی لە چیرۆکی سەرزاریدا بوون تەنها ختستویەتییە چوارچێوەی ئەدەبییەوە.

چوارەم چیرۆك (نازدار یان ژنی کورد لەلادێ)[٣] یە، **محەممەد** کوردی لەگەڵ چیرۆکە تەواونەکراوەکەیدا، کۆمەڵێك ناو بەکاردێنێ (نازەنین، نازدار، دنیۆ، نەژاد..)، ناوەکان بەپێی ڕووداوەکانی باسەکە گونجاوە و هیچ ناخەنە سەر ناساندنی کەسێتی یان گونجاندنی.

لە دوای ئەم قۆناغە و بە درێژایی قۆناغەکانی دی لەگەڵ ڕەوتی سیاسی و کۆمەڵایەتیدا چیرۆکەکان ناوەڕۆکی نوێ بەخۆیانەوە دەبینن و ئەکتەرەکان بەشێوەیەکی گشتی لە واقیعەوە دەخوازرێن تا نوێنەرایەتی چینەکانی کۆمەڵگە بکەن. لە سەرەتاکاندا چیرۆك مۆرکی ئامۆژگاری و ڕێنوێنی وەردەگرێ و کەسێتییەکان دەخرێنە ناو ڕووداوی کێشەدارەوە، بەهۆیەوە خراپی جۆرە ژیانێك دەخرێتە ڕوو کە مەبەستە، لێرەدا تاك وەك ناو و وەك کەسێتی هەڵقولاوی ژیانی کوردەوارییە بە هەموو خەسڵەتێکییەوە. لە قۆناغەکانی دواتردا کێشەی دەرەبەگایەتی و ئاغا باسدەکرێت و ناوەکان و کەسێتییەکان، پاشناو و پێشناوی (ئاغا، کوێخا، بەگ، میرزا، میر، شێخ) وەردەگرن. دواتر کێشەی هەژاری و بیری سۆسیالی ناوەڕۆکی چیرۆکەکان دەگرێتەوە. ژیانی

---

1 ڕەئوف حەسەن، ل٥٩

2 پیرەمێرد، دوانزە سوارەی مەریوان (داستانێکی مێژوویی کوردە)

3 د. کوردستان موکریانی، ڕوناکی، یەکەمین گۆڤاری کوردی شاری هەولێر، ئاراس، هەولێر ٢٠٠١

ناوشار و کەسێتییەکانی شار نیشاندەدرێت. ناوەکانی ئەم قۆناغە ناوی عەرەبین لەژێر کاریگەری زمانی کوردیدا شکێنراون و کورتکراونەتەوە تا لەگەڵ فۆنۆتاکتیکی زمانەکەدا بگونجێت (خەجە، سمە، مچە، قالە، حەمە، خولە..) دەبینرێ، زۆرجار ئەم ناوانە لەقەبدار یاخود تەك ناون، ئەم شێوازە لە حەفتا بە دواوە تا نەوەد شێوازی باوی بەکارهاتووە و شەقڵێکی دیاری ئەو قۆناغانەیە، بەلاّم بەهۆی تەشەنەکردنی بیری کوردایەتی و هەستی ئازادی و مەسەلە نەتەوایەتییەکانەوە وەك چۆن لە ژیانی واقیعدا ناو گۆڕانی ڕیشەیی بەسەرداهات و ناوی کوردی زۆر بوون، ئاواش لە چیرۆکدا ناوی (نەسرین، دارا، ڕزگار، ئازاد، هیوا، شۆڕش، خەندە..) هاتە ناو چیرۆکەوە. ئەگەر بە شێوازێکی ورد کار لەسەر ئەم ناونانی چیرۆکە بکرێت، ئەوا لەڕێگای ناوناسی مێژووی چیرۆکەوە تا ڕادەیەك دەتوانرێت پەی بە ڕەوەندی هزری کۆمەڵگە ببرێت و گۆڕانکارییەکانی نیشانبدرێت.[١] قۆناغی دوای ڕاپەڕین و گۆڕانەکانی ناو و کەسێتی زەقتر دیارە، جۆری بەکارهێنانیان جودایەو هەمە جۆرە.

زمانناسی ئەمریکی (جۆرج لیکاف) ناوی کەسێتی لە چیرۆکدا بە چوار جۆر پۆلێن کردووە:

١. ناوی تایبەتی
٢. پەسنکردن
٣. ناوی گشتی
٤. جێناو

پڕاکتیکی کارەکەمان بەم میتۆدە دەبێت و هەوڵ دەدەین جۆری چیرۆکەکان لەم ڕووەوە دیاری بکرێن، هەندێکجار ئەمانە لە چیرۆکێك یان ڕۆمانێکدا بەکار دێن و جاری واش هەیە یەکێکیان دەبێتە شێوازی دیاری چیرۆکنووسێك.

1 احمد اخوات، ل١٦٤

ناوی تایبەتی:

گونجاوترین ناونانە لە چیرۆکدا وەك زادەی بیرو ئەندێشەی چیرۆکنووس دەردەکەوێت و بونیادی تەواونەکراوی کەسێتییەکەی پێ تەواو دەکات، تا وەك هەبوویەکی (موجود) هەمەشتدار رووبەرووی خوێنەری بکاتەوە. ئەمجۆرە ناوە دەبێتە هۆی چەسپاندنی وێنەی کەسێتی لە زەینی خوێنەردا. زۆربەی رۆمان و چیرۆکە جیهانییەکان هەڵگری ئەم تایبەتییەن و کەسێتی خاوەن ناوی تایبەت بە گوزەری زەمەن و کاڵبوونەوەی رووداوەکانیش ئەو راوەستاوانە بوونی خۆی دەهێڵێتەوە و نایەڵێ فەرامۆشی زەفەری پێ ببات، (دۆنکیشۆت، زۆربا، حەمە دۆك) نموونەی بەرچاوی ئەدەبی جیهانین.

لە چیرۆك و رۆمانی دوای راپەریندا ناوی تایبەت بە گەلێ جۆر دەردەکەوێت، ئەزموونی نووسەران رێرەوی خۆیانی پێگرتوون، لەلای هەندێکیان دەبێتە ستایلێکی چەسپاو و هەندێکی دیکەش فرە ئەزموونن و بەردەوام لە گۆرینی بەکارهێنانی جۆراوجۆردان.

- تاك ناوی بێ مەبەست
- تاك ناوی مەبەستدار
- ناو و نازناو (لەقەب)
- ناوی مێژوویی)لەرێگای دەق ئاوێزانکردنەوە(.
- ناوی خەسڵەتداری لێکدراو

تاك ناوی بێ مەبەست

لەو روانگەوەی ناو جیاکەرەوەی تاکە لەوی دی، لە شوناسێکی رووکەشدا، ئەوا دەکرێت ئەم شوناسە بەشێوەیەکی رێکەوت بەخشرابێ بە تاك (لە چیرۆکدا) ئەگەری مەبەست و خواستی نووسەریشی لەپشتەوە نەبێ، بەڵام بەهۆی خوێندنەوەی قووڵەوە، پەی بە لە گۆترەدانانی ئەو ناوانە دەبەین کە تەنها پێویستی جیاکردنەوەی ناوی بەخشیوە بە کەسێتی نەك یەکانگیربوونی ناو و

کەسێتی بونیادنراو، نموونەی ئەمجۆرە لە چیرۆکەکانی هەر دوو دەیەی دوای ڕاپەڕیندا دەردەکەوێ. ناو ئەستۆی خۆی لە هەموو ئەرکێکی بونیادی و مەبەستدار پاکدەکاتەوە و تەنها ئەرکی سانای تێکەڵنەبوون دەخاتە سەرشانی خۆی لە چیرۆکی (گەڕانەوەی خوشکەکان)[1]ی هەورامان وریا قانعدا دەبینرێت. لەنێوان کەسێتییەکانی چیرۆکەکەیدا تەنها یەك ناو بەدیدەکرێت، ناوەکانی دی گشتین (دواتر لە ناوی گشتیدا قسەی لەسەر دەکەین) ئەم ناوە کە ناوێکی تاکە و گوزارشت لە شوناسێکی ڕووکەش دەکات، تا ببێتە دەرخەری مەبەستێکی پەنهان یان گرێدراوی مەیلی نووسەر، بەڵکو تەنها وەك نموونەیەك لە خوشکەکانی دەیهێنێتەوە، بەهۆی ئەوەی کە قورسایی بەشێکی چیرۆکەکە لەسەر ژیانی ئەوە. کەسایەتییەکان، ڕاوی کە برایە، سێ خوشك و دایکێکە، کچەکان بە ناوی گشتی ناو دەبات، بەڵام ئەم کچەی کە دەیەوێ قورسایی ڕووداوی بخاتەسەر ناوی (بوشرا)یە. تاکو جیای بکاتەوە و ئایدۆلۆژیای خۆی بەرامبەر بە ئایدۆلۆژیای دروستکراوی ئەو کەسێتییە بخاتەڕوو. نووسەر لەڕێگای گێڕانەوە جیاوازەکانەوە لەسەر بەسەرهاتەکانی ئەم خوشکەی دەوەستێت و باس لە چوونە ناو حیزب و سەردەمێك دەکات کە حیزبە ئیسلامییەکان لە برەودابوون، وە دەیەوێت بە زمانێکی ئەدەبی ڕەخنە لەو ئایدۆلۆژیایانە بگرێت، بۆ فەراهەمبوونی ئەمەش پەنا دەباتە بەر ئەو خوشکەی کە ناوی پێ بەخشیوە.

تەك ناوی بێ مەبەست لەلای کاروان کاکە سور، بە بەرفراوانی بەردیدە دەکەوێ. تا ڕادەیەك وەك ستایلێکی دیاری نووسەر چەسپاوە. ناو لە باری ئاساییدا کاردەکات، بەو پێیەی چیرۆکەکانی درێژن، کاراکتەر ئەوەندە پێویستی بە ناوە تا لە ڕووداوەکاندا ون نەبێت (هەرچەندە دەسەڵاتی نووسەر نایەڵێت ون بێ). لە هەشت چیرۆکەکەی (ئەسپیدیلۆن) دا ناوەکانی بریتین لە (شیرین، مالینا، دادەسۆزرەت، ڤیان، تارا، شیلان، وریا...) کە زیاد لە ٨٠ ناون و هەندێ لە ناوەکان سیمای دووبارەبیان پێوە دیارە وەك ناوەکانی (ڕێبوار، سازگار، جەهانگیر). ئەم ناوانە لەلای نووسەر بەجۆرێك دادەنرێت، کە کەس بەم ناوەوە خۆی گرنگە و لەڕێگای شەپۆلی هۆشەوە،

1 هەورامان وریا قانع، گەڕانەوەی خوشکەکان، ل٣٩

قولاَیی کەسێتییەکان نیشاندەدات. وەختێك ئەم میتۆدە دەگرێتەبەر، ئیدی پێویستی بە ناوی لەقەبدار و واتاداری فرەشت بێژ نییە، چونکە دواجار بەهۆی بونیادنانی کەسێتییەکان و تۆکمەبوونیانەوە، هاوتا ناسینی ناخ و هەست و نەستیانەوە، خوێنەر هەست بە لەنگی یان کاڵی ناو و ناولێنراو ناکات، بەڵکو لەگەڵ کەسێتیدا یەکدەگرێت. ئەوەی جێگەی سەرنجبێت و جیاواز دەربکەوێت لە نووسەرانی ئەم جۆرە ناوهێنانە، خاڵێکی ڕەچاوکراوە لەلایەن کاروانەوە، ئەویش خودی تاکە وەك خۆی نەك تاکی پەیوەستبووی ناو ڕووداو و کەس و کردەی دەرەکی. کەس بەهۆی دەرکەوتنی هەمە خەسڵەتییەوە و لەڕێگای تەوژمی هۆشەوە، پێویستی بە وەسفی دەرەکی و وەستانی پشوو ئامێز نییە، چونکە ئەو کەسێتییە لەو ناوە بچوکەشدا و بە گۆڕینی ناوەکەی بۆ ناوێکی دی، هەڵگری ئەو تایبەتمەندییانەیە، کە خوێنەر بۆی باسکراوە لە چیرۆکەکەدا، ئەمەش خودی مەبەستەکەی نووسەرە کە بە تەواوی دەگات، لە (سەدەی یەکەمی خەیاڵیش[1])دا هەمان شێوازی هەیە، جگە لە چەند ناوێك نەبێت کە لە پۆلێنەکانی دواتردا باسی دەکەین. لەم چیرۆکانەدا ناوی هەبوو بریتییە لە (فەرهاد، ڕۆشنا، ئاشنا، ویسام، حیسام، فایزە..)، بەهەمان شێوە لەم چیرۆکانەشدا ناوهێنان سەرەڕاییە و ئەوەندە ڕۆ دەچێتە قولاَیی وردی بیرکردنەوەیان، مەودا بۆ یاریکردن بە ناو تەسکدەبێتەوە و هەموو شوناسێکی دەرەکی و ڕواڵەتی بە فەرامۆشی دەبەخشێت و ناخ و سایکۆلۆجی دەبنە شوناس نەك ناو. هەندێجار ئەم ناوانە لای کاکە سور خەسڵەتی دووبارەیی پێوەدیارە، بەتایبەت کە خوێنەر یادەوەری (مندالّیم ئاسکێك بوو، بەسەر پەلکەزێڕینەکاندا بازبازێنی دەکرد[2]) دەخوێنێتەوە، ئەوسا هەست بە تارمایی ئەو کەسانە دەکات لە چیرۆکەکاندا، چ بە ناو یان بە ناوی گۆڕاوەوەن وەك زولێخا و پەری و ئەسکەندەر قولی..[٣]

---

1 کاروان عومەر کاکە سور، سەدەی یەکەمی خەیاڵ

2 کاروان عومەر کاکە سور، مندالّیم ئاسکێك بوو، بەسەر پەلکەزێڕنەکاندا بازبازێنی دەکرد.

3 ڕەنگە هۆکاری ئەم دووبارەییەی کاراکتەر تەنانەت ناوەکانیش بگەڕێتەوە بۆ ئەو شێوازە تایبەتییەی نووسەر کە شەپۆلی هۆشە و ژیانە لەناو یادەوەرییەکاندا، وەرگرتنی ئەو کەسێتییانە دانابڕێن لە یەك لە سەرجەم چیرۆکەکاندا بە کۆی هەموویان ڕوویەکی دیکەی نووسەرمان بۆ دەردەخەن.

له چیرۆکی (لەو ژوورەدا پیاوێك دەژی[1])ی فاروق هۆمەردا، کاراکتەری سەرەکی ناوی کالژۆیە. ناو جگە لەوەی تەك ناوی بێ مەبەستە، هاوتا لەنێو ناوی کوردیدا نامۆیە، ئەم ناوە گەیەنەری ئاماژەی تایبەتی نییە لەگەڵ ناوەکانی (مریەم و نوری) لە چیرۆکی (سەرگەردانییەکانی پیاوێك)دا، تەنها ناوی کالژۆیە لە دوو چیرۆکدا دووبارە دەبێتەوە، کە دەبێتە دەرخەری یەك کەسێتی لەناو ڕەوتی ڕووداوی چیرۆکەکاندا. کالژۆ لە (کوڕی باڵندە، گوڵەکانی شەو)دا ناوێکی هەڵبەستراوی زەینی نووسەرە، فۆنەتیکێکی نائاشنایە و واتا ناگەیەنێ بە خوێنەری کورد. ئەمجۆرە بەکارهێنانە لە (دیوێکی دیکەی حیکایەتە نەنووسراوەکان)دا[2] شێوەی ناوی نائاسایی یان عیبری وەردەگرێت، ناوەکانی (نەوا و دارۆ) ناوی ئاسایی و ڕیالیستین، بەڵام (شەهموز و کڕاڵ) لەگەڵ ڕەوتی ڕووداودا مۆرکێکی ئایینی و عیبرانی دەگرێت بە خۆیەوە. لە (تەنها ڕۆژێکی سارد)[٣]دا، ناو بریتین لە (وەلی سلێوە، نەوا، ئیبراهام، نامۆ جەرجیس...) و لە (پێخەفێك لە خوێن)دا ناو ئەمانەن (نەوا، ژینا، س، بالارینا، مارینا، فاتم، شوان کریم،...) جگە لە نامۆیی بڕێك لە ناوەکان بە کولتووری کوردی، هاوتا دەبنە دەرخەری تێکەڵەیەکی فرە کولتووری و ئایینی، وا دەکات ناو لەگەڵ کەشی چیرۆك و ڕۆماندا سازگار بێت و تەواو جێگەی خۆی بگرێت. لە هەر سێ کاری ناوبراودا، ناوی (نەوا) وەك ناوی کەسێتی کچ دووبارە دەبێتەوە، کە زاکیرەی پەیوەستبووی نووسەر بەو ناوەوە دەردەخات، بەشێوەیەك کە لەگەڵ هەر بیر و داڕشتنی دونیایەکی دیکەدا لە بەرهەمێکیدا، لەبەرئەوەی هەڵگری تایبەتمەندییە لەلای نووسەر لە یادەوەرییەوە دەڕژێتەوە ناو چیرۆك و ئاوێتەی ڕووداوەکان دەبێت.

---

1 فاروق هۆمەر، سەرگەردانییەکانی پیاوێك، ل٦٦

2 یوسف عیزەدین، دیوێکی دیکەی حەکایەتە نەنووسراوەکان

3 یوسف عیزەدین، تەنها ڕۆژێکی سارد

هیوا قادر لە (ئاوێنە سەرابییەکان)[1]دا ناوەکانی چەمکی گشتی بە دەستەوە دەدەن و لە واقیعدا چەسپاون، لەڕێگای ناوەکانی (جەعفەر، مروەت، خاجیان، کەریم، شەمعون، سەرگۆن، کەمال، سەرمەد..) کەسێتی کوردمان نیشاندەدات. جگە لەوەی ناو لێرەدا دەبێتە جیاکەرەوەی ئایین، بەو پێیەی ناو بەجۆرێك لە جۆرەکان لە کولتوور و ئایین دابڕاو نییە، نووسەر هەوڵی داوە هیچ لادانێك لە واقیع نەکات و وەك خۆی بۆ کەسێتییەکانی بیگوازێتەوە. چیرۆك و ڕۆمانی کوردی بەر لە ڕاپەڕین زۆربەیان لەم چەشنە بەکارهێنانەیان هەیە و ناو بێ مەبەستە لەڕووی پەیوەستێتی بە ناخی کەسەوە، بەلاّم لەگەڵ ئەمەشدا تاك ناوی بێ مەبەست بەرچاودەکەوێت، نووسەر مەبەستی پەنهانی هەیە و لە پشتییەوە گرنگی بە سایکۆلۆژیایان دەدات بە خواستنی ناوی واقیعی سەردەمی ڕوودانی ئەو چیرۆکە، وەك لە ناوە کوردییەکانی کاروان کاکە سوردا دەبینرێت. ئەم ڕەوشە لە (ئەژدیها)ی موکری[2]دا ئەو ڕەهەندە سایکۆلۆژییە وەردەگرێت. لەم ڕۆمانەدا ناونان بەشێوەیەکی گشتی تەك ناوییە، هەرچەندە لەو سۆنگەوەی کە ڕۆمانەکە لە چەشنی ڕیالیزمی ئەفسانەییە، لە واقیعەوە بەرەو ئەفسانە ڕۆدەچێ، دەشیا ناوەکان ناوی ئەفسانەیی بوونایە، بەلاّم خۆی لەمە لاداوەو و ناوی ئاسایی واقیعی نیشانداوە وەکو (پەری و وەلی) کە دواتر پەری دەبێ بە زێڕین، ناوی هەمیشە بەکارهاتووی واقیعین، هاوتا ناشتوانرێ لە هەموو مەبەستێ ڕامالرێ، چونکە پەری و وەلی لەڕووی سیمانتیکییەوە بۆ کەسانی پاکیزە و ڕوو ڕاست بەکاردەبرێن. هەردووکیان لەگەڵ کەسێتیدا تەبان، ڕەنگە ئەمە ڕێکەوت بێ یان مەبەستدار، بەلاّم سەرجەم ناوەکانی تر تەنها ناون و نابنە دەرخەری کەسایەتی و پێدەچێ نووسەر بەمەبەست ئەو ناوانەی وەها دانابێ، چونکە ئەمە لە پەسنی تاکەکانەوە دەردەکەوێت. موکری لە

---

1 هیوا قادر، ئاوێنە سەرابییەکان

2 ئەگەرچی موکری نەوەی پێش ڕاپەڕینە، بەلاّم پێویستیی باس لەگەڵ کۆمەڵێك نووسەری تردا دەیهێنێتە ناو کارەکەمانەوە، وەك محەمەد ڕەشید فەتاح، شێرزاد حەسەن، ڕەئوف بێگەرد، جەلیل کاکەوەیس

وەسفی دەرەکی کەسێتییەکاندا زۆر ناوەستێ و دەیانسپێرێ بە مەودای ڕووداو، لەوێدا کەسێتییان نمایش دەکات. ئەمە ئەو شێوازەیە کە گەرەکییە کەسێتی خۆی، خۆی بناسێنێ لەڕێگای گێڕانەوە و بەسەرهاتەکانەوە بچێتە قووڵایی جەستەی تاکی کوردەوە و دەرونیان بخوێنێتەوە و باس لە دیوی ناوەوە و نهێنییەکانی تاکی کورد بکات.[1] بۆیە بایەخ بە ناو نادات و وەك وەسفێکی سادەی ڕووی دەرەوە بەکاری دەهێنێ نەك وەك جوانکارییەکی کەسێتی. لە ئەژدیهادا هەوڵی بەرجەستەکردنی تاك دراوە لە ئاستێکدا کە دواتر سەرجەم تاکە جوداکانی کۆمەڵ پێکدەهێنن، چەندە نووسەر هەوڵی لەگەڵ ئەم تاکانەدا دابێ، تا جودا نیشانیان بدات، ئەوەندەش مەبەستی بووە کە هەموویان بەجۆرێکی دی هاوشێوە نیشان بدات، وەك لە کەسێتی (کەریم، خدرە زلە، زۆراب..) یان لە (پور ئەسمەر، ئەمنەخان، مەعەزەز، دایکی ئەسەدوڵلا) دا دەردەکەوێ. ئەمانە هەموویان لە هەوڵی کردنەوەی گرێی دەروونیدان بەهۆی کرداری سێکسەوە. کاتێکیش ئەمە باسدەکات و غەریزەکان جودا لەلای ژن و پیاو نیشاندەدات، نایەوێت تاك جودا نیشان بدات، ئەمەش لە چەمکی ناوهێنانی ژنانەوەیە وەك (خاوەر، کیشوەر، ئەسمەر، زەینەب، شەمسە، لەنجە، ڕەعنا، تویا، مەستورە،..) بەبێ هیچ پاشگر یان سیفەتی نموونەیی، ژنی کورد باس دەکات (هەڵبەت لە واقیعدا نا، بەڵکو لە دیدی نووسەرەوە) بەبێ جیاوازی و بەهۆی زۆری ناوهێنانەوە، گەرەکییە ڕێژە زۆری ئەم دیاردەیە لە کۆمەڵدا بنوێنێت. بە واتایەکی دی ئەم ناوانە تەنهان و فرەن، بەجۆرێك لە ناو هێناندا ڕیزدەکرێن کە وەك بەشێکی فەرهەنگی ناو دەردەکەوێت، سەرجەمیان کەسێتی ژنی کورد نیشاندەدەن کە کۆمەڵێك خەسڵەتی هاوبەشیان هەیە و وەك شوناسێك بۆتە هۆی گشتی کردنی هەموویان، لەلایەکی دیکەشەوە چونکە تاك ناوە جودای کردوونەتەوە و شوناسێکی کەمی پێبەخشیون.

---

1 نەورۆز جەمال، خوێندنەوەیەك بۆ ڕۆمانی ئەژدیها، هەنار، ژ ٢، نۆڤەمبەری ٢٠٠٥

سەلاّح عومەر لە ڕۆمانی (دوا نامەی دێوەرەیەك)[1]دا، چەند ناوێك دێنێ کە جگە لەوەی تاك ناون، هاوتا ناتوانن هیچ شتێك لە کەسێتی خاوەن ناوەکان بە ئێمە ببەخشن، ناوەکانی (یوسفی برام، ڕێبوار، ئالان، نازەنینی کچی پورم، نەوزاد..) ناوی سادەن، سەلیقەی وردی پێوست نەبووە بۆ هەڵبژاردن، بەڵکو وەك ئەو ناوە سادانەیە کە زۆرێك لە نووسەرانی نەوەی هەشتاکان بەکاریان دەهێنان. ئەوەندەی بەسەرهات گرنگە نیو ئەوەندە کەس بە تایبەتمەندییەکانیەوە (ڕووکار و ناو و وەسف) گرنگ نییە.

فەرهاد پیربالّ لە (پەتاتە خۆرەکان)دا لە کۆی ١٥ چیرۆك لە ١٣ دانەیاندا ناو بەشێوەیەکی سادەی تاك ناو بەکاردەهێنێت. بەبێ جیاوازی لە قۆناغەکانی پێشوو ناوەکانی (فەرەیدون، بەختیار، زەینەب، شەونم..) دێنێ کە ناوی کوردین و هیچ پەیوەندییەکی دەرەکی ناو نابەستێتەوە بە کەسێتییەوە.

تاك ناوی مەبەستدار

ئەمجۆرە مانای ناو ئاماژەیە بۆ ناولێنراو، بە هێنانی یەکێکیان ئەوی دی ماناکەی تەواو دەگەیەنێت. نموونەی ئەمە لە دوو چیرۆکی فەرهاد پیربالّدا بەدیدەکرێت. لە (پەراوێزەکانی ئەوروپا[2])دا ناو دەخرێتە خزمەتی چیرۆکەوە، جگە لەوەی کەسێتی پەناهەندەکە لە ڕێگای کردارییەوە دەیسەلمێنێ کە تەواو ڕۆژهەلاّتییە، هاوکات بە ناویش دەیچەسپێنێ (کوردۆ)، تاکو ئەم پەناهەندەیە نموونەی باشی تەواوی کەسێتی کوردبێ بە هەموو قەدەر و هەڵکەوتەکانیشییەوە.

لە چیرۆکی(شێر)دا [3] کەسێتی (شێرزاد) بەهۆی ڕووداوێکی هاوشێوەوە پەیوەست دەکاتەوە بە (شێر)ەوە لە دوو وێنە ڕووداوی چونیەکدا. وێنەی یەکەمیان کەسێتی شێرزادە کە وەك خۆی بۆ

---

1 سەلاّح عومەر، جەنگ، ل ٢٩٥

2 فەرهاد پیربالّ، پەتاتە خۆرەکان، ل ٥

3 هەر ئەو سەرچاوەیە، ل ٧٥

کچێکی بیانی ڕووندەکاتەوە (مانای دلێریی و نەبەردیی) دەگەیەنێت، بەلاّم هەنووکە لە هەندەرانە وەك پەناهەندەیەك، ئەمەش بۆتە هۆی ئەوەی هیچ دلێرییەکی پێوە دیار نەبێ. لێرەدا بە مەبەست ناو وەك دژە ناولێنراو نیشاندەدرێت لەپێناو وێنەی دووەمدا کە شێرێکە و زەبونانە، هەلاّتووە و لە مالّی ئەماندا پەناهەندەبووە و دایکی دالّدەی داوە. هاوتای ئەم ئەو شێرەش دژە سیفاتی خۆیەتی، بەلاّم سەرەنجام شێرزاد و شێر یەکدەگرنەوە و وێنەیەکی تەواوی هاوشێوە نیشاندەدەن. ئەم چیرۆکەی فەرهاد پیربالّ بە دوورییەکی دیاریکراو، جۆرە لێکچونێك دروست دەکات لە چیرۆکی (مردن لەسەر شێوازی شیعر)ی کاروان کاکە سوردا. لەم چیرۆکەدا کەسێتی ئاشتی کە کەسێتییەکی لاوەکی هەیە، پەیوەست دەکرێتەوە بە ماناکەیەوە کە ئاشتی و تەباییە و وەك ناوێکی واتایی سیمبولی مەتریالی کۆتری بۆ دانراوە بەپێی ڕێکەوتنی سەرجەم کولتوورەکانی جیهان. کارکردنی نووسەر لەڕێگای ناوی ئاشتییەوە دژ بە ئاقاری دیاریکراوەوەیە، لە سۆنگەی کرداری کەسێتی ئاشتییەوە، کە گۆڕینی مانای ئاشتییە بۆ هەمان دژە ماناکەی، بەتایبەت کاتێك کە بۆسە بۆ کۆتر دادەنێ و دەیانکوژێ و هەندێجار دەیانخوات. ناو بە مەبەست تەواو پێچەوانەی مانای خۆی دانراوە بەهۆی کردارێکی سەرکەشانەوە کە کوشتنی کۆترە.

محەممەد ڕەشید فەتاح وەك نووسەری نەوەی هەفتاکان، لە(هەلّۆکانی ژێر خاك[1])دا، تەك ناوی مەبەستدار بەشێوەیەکی جودا لەم نەوەیە بەکار دەهێنێت، ناوانێك دەخوازێت کە پڕاوپڕ بە مەبەست دێنە ناو چیرۆکەکەوە، لە ناوی ناو واقیعەوە ناخوازرێن (سەردەم، نەروێ، پورەمێژینە، کوردانە، ڕاپەڕین، بەرگر...) بونیادێکی قووڵی پێ نەبەخشیون و تەواو کەسێتی پێ نمایش نەکردوون، بەڵکو لەڕێگای ئەو ناوانەوە هەوڵی تەواوکردنی ئەو بەشە ناتەواوییەی داوە، ئەمجۆرە لە ڕاستیدا دروستکردنی کەسێتییە بە گیانێکی بێ ڕۆحەوە، چونکە بە بونیاد و ناوەوە تەنها گەرەکیانە مەبەست بپێکن نەك کارکردی هونەری نیشانبدەن. لە چیرۆکی (سەردەم و نەروێ)دا

1 محەمەد ڕەشید فەتاح، هەلّۆکانی ژێرخاك

ئەگەر ناوی کاراکتەر جگە لە سەردەم ناوێکی دیکە بوایە، ئاڕاستەی تێگەشتن لە چیرۆکەکەش دەگۆڕا بەڵام بەهۆی ئەو ناوەوە چیرۆك دەتوانێ ئاڕاستەی دیاریکراوی خۆی وەربگرێت و خوێنەر لە تازەگەری سەردەمی ئێستا حاڵی ببێ و گۆڕانی ئێستا دەرك بکات.

ناو و نازناو:

ئەمجۆرە وەك ناوەناتۆرە ڕەنگە بەهۆی سیفەتێکەوە لەدەرەوەی چیرۆکەوە ببەخشرێ بە تاك یاخود خۆی بۆ خۆیی هەڵبژێرێت، مەحمود زامدار دەربارەی ئەمجۆرە ناونانە دەڵێت: ((بۆ قسەپێکردن و تەوس و لاقرتێ و گەمەو پێکەنین و ناو و ناتۆوە بانگەشە و دەرزی ئاژنین، وەك سیفەتێك (نازناو و ناوەناتۆرە) دەکەوێتە شوێن ناوی پیاو یان ژنەوە، زۆرجاریش چاودێری ئیقاع لە هەڵبژاردنی ناوەناتۆرەدا دەکرێن[1])) بەشێوەیەکی گشتی ئەمجۆرە ناوە، لە دەرەوە دەخوازرێت و وەك گێڕانەوەیەکی ڕیالیستی لە چیرۆکدا دەنوێنرێت. هەندێ جاریش نووسەر بەهۆی کەسێتییە جۆراوجۆرەکانییەوە دەیبەخشێتە کەسێکی دیاریکراو.

لە چیرۆکی (فرمێسکی شارێك)ی ئارام کاکەی فەلاح- دا، دوو ناوی دیار هەڵگری نازناون، لە سەرەتادا (دلێری جنۆکە) باس دەکرێت و ناوەکەی کەمێك نامۆ دێتە بەرگوێ، بەڵام نووسەر لەڕێگای وەسفەوە هەوڵدەدات ئەو نازناوە ڕوونبکاتەوە و لەگەڵ مەبەستەکەیدا یەکیان بخاتەوە وەك لە پەسنی- دا دەبینرێت ((ئەو کوڕە بالاّ کورت و پشت کۆماوەی کە دەیانوت جنۆکەکان، چاوی خۆیان پێ بەخشیوە، بۆیە هەموو شتێ دەبینێ[2])) لە ڕاستیدا ئەمە هەقیقەتی کەسێتییەکە نییە، بەڵکو بۆچوونی ئەوانەیە کە ئەو ناوەیان پێ بەخشیوە. بەخشینی نازناویش هێندەی پەیوەستە بە چیرۆکی هەڵبەستراوەوە ئەوەندە هەقیقەتی هەبوو نییە. ئەو وەسفەی سەرەوە دوایی ڕاست دەکرێتەوە و دەوترێت ((بەڵام دلێر نە جنۆکە بوو نە سیحرباز، بەڵکو توانایەکی

1 مەحمود زامدار، ناو و ناوەناتۆرە، ل ٣٥

2 ئارام کاکەی فەلاح، ساباتی چیرۆك، وێستگەکانی ئاییندە(١) ل ٢٤١

سەیری هەبوو، لە بینینی ژیان، لە چاودا[1])). ناو دەبێتە دەرخەری برێك لە سیفاتی كەس و نووسەریش كۆمەك دەكات بۆ گەیاندنی ئەو مەبەستە. ناوی دووەم عەبە خەوخۆشە كە دواتر دەزانرێت ناوی دلێرە (نازانین بەمەبەست دانراوە یان بەسەر نووسەردا تێپەڕیوە). دلێری عەبە خەوخۆش بەهۆی وەسفی كردارییەوە دەزانرێ كە ڕاڤەی هەموو خەونێكی لەلایە، هەر بۆیە ئەو ناوەشی پێ بەخشیوە. لە ڕاستیدا نازناو ناتەبایە لەگەڵ ئەو پەسنەی نووسەردا، چونكە خەوخۆش بۆ كەسێك بەكاردێت كە زوو خەوی لێبكەوێت نەك خەون ڕاڤە بكات. ئەم هەڵەیە بەجۆرێكی دی لە چیرۆكی (پایزی پیاوە ماندووەكە)ی ئاكۆ كەریمدا دەبینرێ، ئاكۆ ناوی كەسێتییەك بە (پیاوە ماندووەكە) دەهێنێ، ئەگەرچی پیاوەكە ناوێكی گشتییە، بەلاّم بەهۆی سیفەت پێبەخشینی ماندووییەوە بۆتە ناوێكی ناسراو. بەهۆی ئەو سیفەتەوە دەیەوێ وێنەی پیاوێكی ماندوومان نیشان بدات، بەلاّم ئەمە تەنها لە چوارچێوەی ناودا دەمێنێتەوە و هەڵسوكەوت یان وەسف نابێتە نیشاندەری ماندوویی ئەو پیاوە. كاتێكیش دەمرێت ئەو هەڵگری ئەو ناوە بووە كە چركەساتی گێڕانەوە بە ئێمەی ڕادەگەیەنێت. بەلاّم ئێمە نازانین بۆ ماندووە. ناشكرێت ماندویەتییەكەی بگەڕێنینەوە بۆ ساتی هاتنەوەی.

لە چیرۆكی (دیداری منالّەكانی ئاشوب[2])ی هەورامان وریا قانع- دا ناوی (سامانە سێ گوێچكە) وەك ناوێكی لەقەبدار نابێتە نیشاندەری هیچ ئاماژە و سیفاتێك، بەلاّم كۆمەڵێك ناوی دی دێنێ، كە شەڕانگێزی و گوستاخی كردەوەی بۆتە هۆی ئەو لەقەبانە. ئەگەرچی هۆكاری ئەو ناونانە، پەیوەستی كەسێتی و ناویان نابینرێ، بەلاّم لەڕووی سایكۆلۆجی و كرداری نێو جەنگێكەوە خەسڵەتی ئەم كەسێتییانە و تا ڕادەیەك ناوە ناتۆرەكانیان دەردەكەوێ، سمە برۆخوار وەك كەسێتییەك ناوترێ كە برۆی خوار بووە، بەڵكو بەهۆی ئەوەی كە ئارەزووی ئەوە بووە برۆی برینداركان لێبكاتەوە، دەردەكەوێ كە سیفاتێكی دیاری ڕوخساری ئەم كەسێتییەیە، بۆیە وەك

1هەر ئەو سەرچاوەیە، ل ٢٤٤

2 هەورامان وریا قانع، دیداری منالّەكانی ئاشوب، گەلاوێژی نوێ

هەست بە کەمی کردنێك دەیەوێ ئەوانی دیکەش وەك خۆی لەکەدار بکات. بە هەمان چەشن مەتۆ قۆپچەدز و کوڕەکەی ڕەبێ یان خلە کچانی، هەمان سیفاتیان هەیە. ئەمە جگە لە (پەیمان) کە بەهۆی ئەوەی ناوی کچانەی هەیە، لە تاوا پێناسی کوژراوەکان دەردەهێنێت و لە ناویان دەبات وەك کردەیەك کە باری دەروونی ئەم دەسەلمێنێت. هاوتای ئەم شێوازە بەجۆرێکی دی لە چیرۆکی (ئەسپیدیلۆن)[1] لە کەسێتی (هیڤار)دا دەبینرێ کە بە دادە هیڤار بانگی دەکەن.

هەورامان بەهۆی ئەو ناوەناتۆرانەوە کە سگەلێك نیشاندەدات کە ئاسایی نین و خاوەن ماجەرا و ڕووداون، ڕووداوەکانیش شایستە و جێی شانازی نین، بەڵکو بەربادی و گوستاغی کەسێتییەکانە کە یەکگیرە لەگەڵ کەسێتییەکاندا. جیاواز لەم چیرۆکنووسانە کاروان کاکە سور، کاتێك ناوی لەقەبدار دەهێنێتەوە جگە لەوەی فۆنەتیکییەکی ڕیتمداری پێ دەبەخشێت، جۆرە گاڵتەکردنێکی پەنهانیش دەردەکەوێ لە چیرۆکی (ئەسپیدیلۆن)دا پاڵەوان کاتێك لە بیرکردنەوەی خۆیدایە، ناوی کۆمەڵێك شاعیر و نووسەر دەهێنێتەوە (قارەمانی قالە قالی، ئامانجی ئامە ئامان، حەسۆی حەسەن حەسحەس، جاسمی جابر جامباز، ڕەشادی ڕەشید ڕەشاد) ئەمانە بە سانایی لەلای پاڵەوانەوە ناودەبرێن و کۆتایی دێ، بەلاّم لەلای نووسەر دەرخستنی چەمکی شاعیر و نووسەرە لەناو کورددا، کە بەهۆی ئەو نازناوانەوە خۆیان دەناسێنن، لە (سەدەی یەکەمی خەیاڵ)دا وێنەیەکی گاڵتەجاڕی دەبەخشێتە نازناوی شاعیران (کەرخی کورەچی، مستەفای کارەباچی) وەك نازناوی سادەی واقیعی دێنێتەوە، بەلاّم بۆ شاعیر و نووسەر هەردوو ناوی (جەلال هەڵپڕوکاو، کەمال هەڵڕوشاو) دەهێنێ کە جگە لەوەی وێنەیەکی پێکەنینی لێ سازداوە، هاوتا ڕەخنەیەکی توندیشە بۆ ئەو نازناوانەی نووسەران.

جیاواز لەم بەکارهێنانە لە چیرۆکی (شەوێکی کوژراو)ی عەلی پێنجوێنی- دا، ناوی کەسێتییەك بە (پورە کۆترێ)دەبات، ئەم ناوە لە سەرەتادا دەزانرێ کە نازناوە و خواستراوە،

---

1 کاروان عومەر کاکە سور، ئەسپیدیلۆن، ل٨٧

چونکە تا ڕادەیەك لە واقیعدا وەك ناو بە خوێنەری کورد نا-ئاشنایە، بەڵام کاتێك دەبێت، ئەم ناوە دەیەوێت لەگەڵ کەسێتیدا یەك بگرێتەوە و لەبەردەم خوێنەردا ئاشکرا ببێ، ئەوا ناو لاواز دەردەکەوێت، ئەوسا نووسەر دێت و ڕوونکردنەوەی ناو دەدات و بەهۆی وەسفیەوە نازناو و ناولێنراو بەیەکەوە گرێدەداتەوە. (عەیامێك کچە شۆخێکی جوان و لوتبەرز بووم، ئەو ڕۆژگارەی لە جوانیدا ناویان نابووم کۆترێ)[1]. ئەم گوتەیە کاتێك کاراکتەر دەیڵێت کە پیر بووە، لەوێوە نووسەر ئەو پەیوەندییە دەردەخات، هەرچەندە بە شێوەیەکی گشتی ناو نەیتوانیوە مەبەستی خۆی لە ڕووداودا بپێکێ، چونکە ئەو گێڕانەوەیە نەبوایە نە ناو مەبەستی دەگەیاند، نە ڕووداویش دەیتوانی چەمکێك لەسەر ئەو ناوە بدات بەدەستەوە.

ناوی مێژوویی لەڕێگای دەق ئاوێزانکردنەوە:

ئەمجۆرە ناونانە، مێژوویەکی دێرینی هەیە لە چیرۆك و بەرهەمە ئەدەبییەکانی بەر لە ژانری ڕۆمان لە ڕۆژئاوادا (نووسەران ڕەواجییان بەوە دەدا، لەسەر بنچینەی میتۆدی باو لە ئەدەبیاتی کلاسیکدا و لە سەردەمی ڕێنیسانس- دا، ناوی مێژوویی یان ناوی نموونەیی بۆ کاراکتەرەکانیان هەڵبژێرن ئەمە شێوازێکی باوبوو، لادان لەم شێوازە، نارەسەنی ئەو جۆرە نووسینەی دەردەخست، بەڵام ئەوەی دەبووە لەنگی لەمجۆرە بەکارهێنانەدا ئەوە بوو کە کاری دەکردە سەر ئەوەی کە چاوەڕوانی شتی گەورە و لە خۆبوردوویی لە کاراکتەرەکان بکرێت، کە ژیانی هاوچەرخ نەبوو، بەڵکو لە ئەدەبیاتی ڕابردووەوە دەخوازرا)[2]بەڵام بەهۆی درەنگ پەیدابوونی چیرۆکی هونەری و ژانری ڕۆمان لە ئەدەبیاتی کوردیدا، بەو شێوازە نییە، بەڵکو هەندێجار شکاندنی وێنەی ئەو پاڵەوانانەیە کە چاوەڕوانی شکاندنی شتی گەورەی لێکراوە. نەوەی دوای ڕاپەڕین بەتایبەت نەوەدەکان، نەوەیەکن بە قووڵی کاریان لەسەر ئەم ڕەهەندە کردووە، ستایلی کارکردنی دەستەیەك

1عەلی پێنجوێنی، حەرامترین، ل ١٠

2 ئیان وات، و.محەمەد کەریم، تیۆری ڕۆمان، ل٢٤

لە چیرۆکنووسان بەرەو فەنتازیا و خەیاڵ دەچێ و لە دوای گۆڕانە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانەوە نووسین دەبێ بە خودی و گەڕان بە دوای بەهای لە دەستچووی ئەفسانە و حیکایەتە دێرینە فەرامۆشکراوەکان. ئیدی چیرۆکەکانی ئەم دەستەیە خۆی دەپارێزێت لە ئایدۆلۆژیا و حیزب و دەسەڵات، لە مەودای خەیاڵی فراوانیاندا بە دوای جادووگەرێکدا دەگەڕێن حیکمەتەکانی قەدیمیان بۆ باسکات و بە ناو زەمەندا سەفەریان پێ بکات و وێنەی شوێن بشکێنێ (وەك شکاندنی وێنەی سلێمانی لەلای عەتا محەممەد و یوسف عیزەدین و نەجات نوری هەیە) تەلیسم و سندوق و بەیازی تەپوتۆزاوی و مۆرانە لێدراو، دەبنە بابەتێك کە ڕووداو لە دەوری خۆیان کۆدەکەنەوە، کەسێتی بە دوای خۆیاندا وێڵدەکەن. گۆڕستان و سەرگەردان بوون و سەفەر و ونبوون لە بیاباندا دێتە چیرۆکەکەوە و وەگێڕ بە ئەفسونەوە باسی دەکات، نهێنییەکان لە سندوقدا پارێزراون و دەسنووس قورسایی مێژوو هەڵدەگرێت، وەك: یوسف عیزەدین لە (تەنها ڕۆژێکی سارد)دا و عەتا محەممەد لە زۆرینەی کارەکانی- دا. ئەمجۆرە فەزایە پێویستی بە کەسانی شیاوە تا لەگەڵ ڕەوتی ڕووداودا بڕۆن، (کەسێتییەکان زۆر جار بێ ناون) ئەوانەی ناودارن، هەڵگری ناوی نهێنی ئامێزی مێژووین.

عەتا محەممەد لە کۆی کارەکانیدا ناونانی دەچێتە ئەم پۆلێنەوە و چڕە بیرکردنەوەی خۆی لەڕێگای هێنراوە وێنەی گۆڕاوەوە نیشاندەدات، کە کەسێتی ئەفسانەیی و مێژووین و بەهۆی ناویانەوە دەناسرێنەوە، چونکە دواجار ئەو کەسێتییە وێنەیەکی دیکەی کەسێتییە ڕەسەنەکەیە ئەگەر خاوەنی هەمان ناو نەبێ، ڕەنگە مەبەستی تەواوی نووسەر نەگەیەنێ. نووسەر لە چیرۆکی (حەلاجێکی تر لە زاری یەکێکی ترەوە)[1] لەژێر ناوی حەلاج- دا کەسێتییەك باسدەکات، کە کەسایەتییە عیرفانییە هەبووەکەیە، بەڵام بە گێڕانەوەیەکی دی کە ئەندێشەی نووسەر خوڵقاندویەتی. لە سەرەتادا بە فێڵی گێڕانەوەی تەریبی ئاسایی هەست بە حەلاجی مێژوویی حەقیقی دەکەین، بەڵام لەگەڵ ڕەوتی کورتی چیرۆکدا کاتێك دەزانین وێنەیەکی دیکەی حەلاجمان لە پێش چاودایە و کۆی چیرۆکەکە کەسایەتییەك نیشاندەدات، درز دەباتە ئەو یەقینەی کە

1 عەتا محەممەد، زارەکانی خەون ، ل ٢١

بەرامبەر بە وێنەی کەسێتییە ئەسڵەکەی حەلاج هەمانە، چونکە باس لە کردارەکانی حەلاج دەکات، گوایە هەموو گوناهێك دەکات تا سەر زەوی سەرڕێژی تاوان بکات، تاوەکو خودا زوو مەهدی بنێرێت و هەمووان ڕزگاریان ببێ (لەم بەلا بە ئازارە کە ژیانە). قسەکانی حەلاج لە زاری جەلادی بکوژی حەلاجەوە دەگێڕێتەوە کە وتوویەتی: ((ئەو سالانە تەمەنم پڕکرد لە سەرکەشی و بەدمەستی.. تا هەموو گوناهەکانم چەشت، بێ ئەوەی کەس لە نهێنی ئەم گوناهبارە بزانێت جگە لە تۆ))، لە گێڕانەوەکاندا هەموو جۆرە گوناهـ و تاوانێك باس دەکات. نووسەر هەنگاوێك هەڵدێنێت بۆ شکاندنی ئەو وێنە چەسپاوە، هاوتا بەهۆی گومان و ئەندێشە و ئەگەرەوە وێنەیەکی دی دروستدەکات. نووسەر نووسینەوەی مێژوو تۆمار ناکات، بەڵکو گومان دروست دەکات لەسەر کەسێتییەك کە پێدەچێ مێژوو بە هەڵە بەسەرهاتەکەی گەیاندبێ. هەمان کەسێتی لە (تارژەنی ڕەنگ)دا بە گێڕانەوەی حیکایەتێك دەهێنێتەوە. کەسێتی حەلاج نەگۆڕاوە تەنها بەشە ڕووداوێکی بۆ زیادکراوە تاکو سیحری مردنی فەرامۆش نەکرێت. نووسەر حەلاج بە فرەوێنە دادەنێ و کوشتنەکەشی بە کوشتنی یەك وێنە ناوزەد دەکات، بۆ سەلماندنی ئەمەش چیرۆکی گەڕانەوەی حەلاج باسدەکات بۆ بەردەم ماڵی خۆشەویستەکەی. گەڕانەوەکەی دوای لەت لەتبوونی حەلاجە کە دەمەو ئێوارەیەك بە لەشی خوێناوییەوە بە کۆلانەکانی بەغدادا دەڕوات و هەموانیش چاوی دەکەن و سەرسام دەبن بە هاتنەوەی. ئەگەرچی خۆشەویستەکەشی سەرسام دەبێت، بەلام حەلاج دەڵێت: (ئەوان وێنەیەکی منیان کوشت، بەلام نەیاندەزانی کە منی ڕاستەقینە دەمێکە لە تۆدام و تۆ دەتوانی لە خۆت- دا وەك ئاوازێك، یاخود وێنەیەکی پەرشو بلاو، پەلە براوەکانم کۆبکەیتەوە و زیندووم بکەیتەوە)[1].

به هەمان شێوە ناوی مێژوویی مەحوی و مەولانا خالید دەهێنێتەوە. لە گێلاسی خوێن[2] دا کەسایەتییەك باسدەکات کە سەردەستەی کۆمەڵێك چەتەیە و لە بیابانێکدا ڕێگا بە کاروانێك

1 تارژەنی ڕەنگ، ل٢٣

2 عەتا محەممەد، گێلاسی خوێن، ل ٧٠

دەگرن، ئەم سەردەستەیە بە (پیاوێکی دڵڕەق و بێ بەزەیی ناسراوە) بەر لە ڕووتکردنەوەی کاروانەکە کاتێك چاوی بە کچێکی ناو کاروانەکە دەکەوێت، مەفتونی جوانییەکەی دەبێت و واز لە هەموو شت دەهێنێ و بە درێژایی ئەو ڕۆژە بێ جوڵە لە حیکمەت جوانی ئەو کچە ڕادەمێنێت، تا دەمەو ئێوارە شنەبایەك هەڵدەکات، پیاوە دەیەوێت قسەیەك بکات، بەڵام دەستەوەستانە و تەنها بەیتێك شیعر دەڵێت، پاشان بە سواری ئەسپەکەی ڕوو لە بیابان دەکات. وێنەکێشانی ئەم کەسێتییە کە پیاوی ناو حیکایەتەکانە تا ئێرەی ناو ڕووداوی چیرۆکەکە نادیارە و بەسەرهاتێکی چێژدارە، بەڵام کاتێك شاعیرەکە لە خۆڵەمێشی چەتەکەوە دێتە بوون و ناوبانگی شارەو شار دەڕوات، ئەوسا دەڵێت: نازناوی (مەحوی) بۆ خۆی دادەنێ. لێرەدا خوێنەر توشی ڕاچەنینێکی یەکسەری دەبێت و درز دەکەوێتە تێڕوانینە نەگۆڕەکەی بەرامبەر بە کەسێتی مەحوی، چونکە بەهۆی ئەو ناوەوە کەسێتییەکی دی نیشاندەدات کە کەسێتی مەحوییە لە دیدێکی ترەوە. هاوتا لەڕێگای ڕوداو و ئاوێتەکردنی بەشێکی حەقیقی ژیانی مەحوییەوە دەتوانێ ناو لەگەڵ ناولێنراودا، بە وێنەی دووەم کە خۆی خولقاندویەتی بسازێنێ.

هەندێجار چیرۆکنووس هەمان وێنە دادەنێتەوە، بەڵام فەلسەفەی عیرفانی پێدەگێڕێتەوە و وێنە ڕەسەنەکەی مەحوی لە ماجەرایەکی کورتبڕی قووڵی مەبەست پێکدا نیشاندەدات. لە حیکایەتی (گۆزەیەك لە ئاو)[1]دا دانیشتنێکی مەحوی و فەقێکان باس دەکات بەهۆی ڕەفتار و گوفتاری حیکمەت ئامێزی مەحوییەوە، گەورەیی مەحوی دەردەخات لە حیکایەتێکی ئەگەری-دا. لێرەدا ناوی مەحوی لەگەڵ کەسایەتییە ڕەسەنەکەیدا پڕاوپڕە بگرە زیادە نیشاندانیشە.

لە ڕۆمانی (ئافاتەکانی بنەماڵەی مێخەك)دا جگە لەوەی ناوی سلێمانی دەهێنێتەوە و گوزارشتەکانی بابان و شاری سلێمانی پێ باسدەکات، کەسایەتی مەولانا وەك کاروانچییەك باسدەکات لە زەمەندا، کەسایەتی مەولانا هەڵگری ئەو ناوەیە کە لەم چیرۆکەدا تەبایە، تەنها

---

1 عەتا محەممەد، تارژەنی ڕەنگ

ڕووداو گۆڕانی بەسەردا دێت. مەولانا کە چیرۆکی خۆی دەگێڕێتەوە، باسی باپیری و ژیانی خۆی دەکات، هۆکاری ونبوونی دەگێڕێتەوە بۆ ڕۆیشتنی بۆ شام، تاکو لای حەکیمێکی پیر دەرمان بۆ باپیری پەیدا بکات (کە لە دەرەوەی شوێنکاتەوە دەژی و دەبێ بە تەلیسم بگاتە لای) بەڵام کاتێك دەگەنە لای دەڵێ باپیرتان وای لە چارە نووسراوە هیچ دەرمانێك فریای ناکەوێ، هەر بۆیە لە شام-دا دەمێنێتەوە و چاوەڕوانی هاتنی سلێمان دەکات[1].

لە (تینا و چیرۆکە ئەندێشە کراوەکان) [2]دا وێنەی مەولانا گەردانەدەکا و لەگەڵ کەسێتییە ڕەسەنەکەیدا ونی ناو وێنەو ئاوێنەکانی دەکات. کاتێکیش ناوی مەولانا دەبات، دەڵێ مەبەستم مەولانا خالیدی نەقەشبەندی سەردەمی بابانەکان نییە. لێرەدا ڕامان دەگرێ لەبەردەم فرە وێنەی گریمانە کراوی مەولانادا ئەوەی کە ئەم باسی دەکات، نازانێ چەندەم دانەی گریمانەکراوی ئەسڵییەکەیە، بەڵام هێندە هەیە کاتێك لە هندستانەوە دەگەڕێتەوە ناتوانێ سلێمانی بدۆزێتەوە، بۆ هەتا هەتایە لێی ون دەبێ و هیچ هۆکارێکیش ناتوانێ ڕێنماییکەری بێت. لێرەدا ناو هاوتایە لەگەڵ کەسێتی مەولانادا، بەڵام فرە وێنەیی پێبەخشراوە. وەك چۆن ئەم فرە وێنەییەی لە کەسێتی سەلمانی فارسی- دا دەردەکەوێ لەلای یوسف عیزەدین. بەڵام ناوی مەولانا لەلای (جەلیل کاکە وەیس) کە نەوەی حەفتاکانە، ناوێکی فریودەرە لە (سیمای وەچەکانی مەولانا)دا[3]چونکە هەموو ناو هێنانەوەیەکی مەولانا دەسبەجێ دەمانباتەوە بۆ لای مەولانا خالیدی نەقشبەندی، لە پلەیەکی دوورتریشدا مەولانا جەلالەدینی ڕۆمی، بەڵام هاوردنی ئەم مەولانایە جودایە و نووسەر تەنها بۆ سەرلێشواندنی خوێنەر دایناوە، چونکە حیکایەتەکە هی ناوانێکە هەڵگری خەسڵەتی یەك جۆر کەسێتین و ئەویش خراپەکارە و ناوی قابیل و تەیمور وەردەگرێ لە سەردەمە جوداکاندا. ئەگەرچی مەولانا وەك ناوی واتادار، بۆ سەروەر و گەورە بەکاردێ، بەڵام ئیدی مەودای

1 عەتا محەممەد، ئافاتەکانی بنەماڵەی مێخەك ، ل ٧٠

2 عەتا محەممەد، تینا و چیرۆکە ئەندێشە کراوەکان، ل ٨٧

3 جەلیل کاکە وەیس، وەچەکانی مەولانا، ل ٩٢

بەکارهێنانی لە ناو کورد و فارسدا تەسك بۆتەوە بۆ ناوی کەسێتی مەولانا خالید لە کورددا و ڕۆمی لە فارسدا، لەم چیرۆکەدا ناکرێت چ بە ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەخۆش هیچ پەیوەندییەکی لێکچوون لەنێوان تەیمور و مەولانا خالیددا هەست پێبکرێ، تا پاساوێك بێت بۆ ئەو جۆرە ناونانە.

لە (ماجەراکانی سەلمانی فارسی)[1]دا وەك ڕۆمانێکی سەر بە ڕیالیزمی جادوویی، لەگەڵ هێنانی ناوەکانی (ساتیا سیامەنسوری، سیاوڵە شاروخی، سەیفەدینی چوچانی، جەبەروتی سەحاف..)دا کە دوو ناوی کۆتای کەسێتی ڕاگەزەر و لاوەکین، ناوی سەرەکی سەلمانی فارسی دێ، کە پانتای ڕۆمان بە ڕووداوەوە دەگرێتەوە.

نووسەر لە ناونانی زۆربەی کارەکانیدا ڕەچاوی فۆنەتیکی دەکات و پیتی (س) وەك پیتێکی دووبارە بووەوە لە ناوەکانداو سازاندنی تیا دەبینرێ لەگەڵ کارەکانی دیکەشیدا. ئەم ناوانە وەك پرۆسەی ناوی جادوویی نییە کە لای بەختیار عەلی دەبینرێ، بەڵکو دوو ناوی بەکاردەهێنێ بۆ ناساندنی تەواوی کەسێتی و دوور ڕاگرتنی لە فەرامۆشی یەکسەری کە تەواو نیشاندەری ناخ و ڕووکاریان نییە. بەڵام هاوتا لەڕێگای ئەم ناوانەوە پێت دەڵێت: لەبەردەم کەسی سانادا نەوەستاوی و تۆ خەریکی دیتنی کەسگەلێکی کە هەڵگری تایبەتمەندی خۆیانن و سەرەنجام خۆیان دەنوێنن کە دروستکراوی زەینی کێن.

لەم ڕۆمانەدا لە ڕێگای ناوێکی خوازراوی مێژووی ئایینییەوە (سەلمانی فارسی) کۆمەڵێك کەسێتی بونیاد دەنێت، بەهۆی ژمارە بەخشین بە ناوەکانەوە جیاوازییەکان و وێنە پەرتبووەکان باس دەکات. سەلمانی فارسی بە زنجیرە سەلمانێك دێنێت کە ناو تێیدا دەبێتە ڕێگر لە بەردەم ناسینەوەی شوناسی تەواوی ئەو کەسێتییانەدا، چونکە دواجار بەلای زۆرینەوە یەك سەلمان بوونی هەیە، هەرچییەکیش بەو ناوەوە باسبکرێت، ئەوا دەدرێتە پاڵ یەك سەلمانی وێنەداری زەینی ئێمە کە ڕایەڵی گێڕانەوە دەیبەستێتەوە بە مێژووەوە. یوسف عیزەدین لەڕێگای سەلمانی ناسراوەوە

1 یوسف عیزەدین، ماجەراکانی سەلمانی فارسی

چەندین سەلمانی گەردانکراوی دیکە دەخولقێنێ و بە زەمەندا پەخشیان دەکات و شوێنیان دەگۆڕێ. ئەگەرچی ئەم سەلمانانە دواجار یاخی نابن لە یەکە وێنەی سەلمانە ڕەسەنەکە (هەر چەندە لەلای خودی نووسەر گۆڕاوە) بە هەموویان یەك ماجەرا و ڕووداو دروست دەکەن وەك لە ناونیشانەکەشییەوە دیارە (ماجەراکانی سەلمانی فارسی) نەك (ماجەرای سەلمانەکان)، ماجەرا کراوە بە کۆ و سەلمان هەمان سەلمانە، ڕووداو وا دەکات وێنەکان بگۆڕرێن.

بەلاّم بەهۆی ناوەکەوە بەردەوام دەناسرێنەوە، ئەگەرچی ناساندنەکەش دەخاتە ژێر گومانەوە، چونکە سەلمانی فارس هەڵگیراوی ناو زەمەنێکی مێژووییە، بەهۆی پاشگری فارسەوە بۆتە ڕاستەقینەیەکی دەرکەوت و نوێنراو، بەلاّم نووسەر ئەم بوونەی دەشێوێنێت و دەیکات بە کورد لە مێژوویەکی باس نەکراودا. ئەم زانیارییە نوێیە (واتە بە کورد بوونی سەلمان) کار ناکاتە سەر ناوی و بە هەمان شێوەی خۆی دەمێنێتەوە لەگەڵ ناوەکانی دیکەدا (سەلمانی فارسی یەکەم، سەلمانی فارسی مێژوونووس، سەلمانی فارسی حەوتەم، دوایەمین سەلمانی فارس) بەدەر لەمانە سەلمانێکی نەناسراویش باس دەکات، کە بە هەموویان خوێنەر توشی ئاڵۆزی حاڵی بوون دەکەن و ناتوانرێ سەلمانەکان بدۆزنەوە لەبەردەم ئاوێنە زۆرەکاندا.

ڕەئوف بێگەرد لە چیرۆکی (دوا شەوی شەهریار)[1]دا کەسایەتی شەهریار و شەهرەزاد باس دەکات، کە ناو کەسێتییە مێژووییەکەیە، بەلاّم گێڕانەوە جیاوازە، چیرۆك ڕووداوی ناو شەوێکە کە دەبێ شەهرەزاد چیرۆکێکی تیابگێڕێتەوە، بەهۆی گێڕانەوەی چیرۆکێکەوە شەهریار دەخاتە نێو گۆمی زەمەن و ون دەبێ و تەنها لە حیکایەتدا دەمێنێتەوە.

ناوی مێژوویی بەشێوەی دەق ئاوێزان لەلای هەندێ لە چیرۆکنووسانی ئەم نەوەیە دەردەکەوێ، جیاوازترە لە شێوەی خواستنی ناو کە پێشتر باسکرا. ناوهێنان لەم چیرۆکانەدا دەبێتە گوزارشت لە کەسێتی ئەو ناوە بە گواستنەوەی بۆ کەسێتی هاوچەرخی ناو واقیع. بە واتایەکی تر ناوی

1 ڕەئوف بێگەرد، دەستی خودا، ل ٥٨

مێژوویی لەپێناو نزیك خستنەوە و لێکدانی کەسێتی ڕووداوداری مێژوویی و کەسێتی هاوڕووداوی واقیعە. نموونەی ئەمە لەلای دانا فایەق لە (چیرۆکی ونبوونی هابیل[1])دا دەبینرێ. بابەتی چیرۆك چرکەساتی نووسینی چیرۆکێکە لەلای نووسەر بە ئامادەگی دوو کەسێتی سەرەکی کە دەبێت یەکێکیان بکوژی ئەوی دیکەیان بێت، بکوژ ناو دەنێ قابیل و ئەوی دیکەش هابیل. ڕەوتی ڕووداو ناچێتە قوولآیی چیرۆکی ئامادە کراوەوە، بەڵکو لە چیرۆکی نووسراوی نووسەردا دەمێنێتەوە و ڕووداوی چیرۆکی ئامادەکراو و چیرۆکی نووسراو ئاوێتە دەبن و هەر ئەمەشە وا دەکات لە چیرۆکی هابیل و قابیلی نووسەر حاڵی نەبین و هۆی ئاژاوەکەیان نەزانین. بەڵام بەهۆی ناویانەوە زەینی نووسەر دەگەڕێتەوە سەر چیرۆکە ڕەسەنە مێژووییەکە و پەیوەستی دەکاتەوە، ئەوسا خوێنەر لە بەردەم دوو چیرۆکی چونیەکدا خۆی دەبینێتەوە، یەکێکیان کامڵە و سوڕی خۆی تەواوکردووە، بەڵام ئەوی دیکەیان لە حاڵەتی ڕووداندایە و بەهۆی کەسێتییەکان و گوزارشتی ناویانەوە پێشبینی کۆتاییەکەی دەکرێت و دەزانرێ مەرگی هابیلی لێدەکەوێتەوە. بەڵام کردەی نووسینی چیرۆك لەم خاڵەدا توانای خۆی دەردەخات، دەبێتە شکێنەری پێشبینی خوێنەرو ئاقاری ڕووداو بە لایەکدا دەڕوات کە ئیدی خوێنەر ناتوانێ مەزەندەی بکات، چونکە هابیل لە چیرۆکەکەی یاخی دەبێ و ڕازی نییە بە کوشتن. بەڵام قابیل بەهۆی ڕۆڵەکەیەوە دەستبەردار نییە، گەرەکییە مێژوو دووبارە بکاتەوە. ناوەکان لەم چیرۆکەدا بەرجەستەکەری ڕۆڵی خۆیانن، دەست تێوەردانی نووسەر لە گۆڕینی ڕووداوەکان و بە هاوچەرخ کردنیاندا نەبۆتە هۆی شێواندنی پەیوەندی ناو و ناولێنراو، چونکە دواجار خواستنی هەموو ناوێکی مێژوویی لێڕابینی ئەو دەورە مێژووییەشە بۆ خاوەن ناوەکە.[٢]

وەرگرتنی ڕووداوی مێژوویی و ئەفسانە لە شێوەی دەق ئاوێزانکردندا، شێوازێکی عەباسی مەعروفییە لە هەر دوو کاری ساڵی ئاشوب و سەمفۆنیای مردووەکاندا. لە ڕۆمانی سەمفۆنیادا

---

1 دانا فایەق، چیرۆکی ونبوونی هابیل، ئەدەب و هونەر، ژ ٦٢٤

2 ئیان وات، و.محەمەد کەریم، تیۆری ڕۆمان، ل

سەرچاوەی بونیادنەری ڕووداو حیکایەتی هابیل و قابیلە کە قورسایی دەخەنە سەر ڕووداوی هاوچەرخ و ئەزموونی مرۆیی دووبارە دەکەنەوە لە سەردەمی نوێدا.

یاخی بوونی هابیل کالێتر دەردەکەوێ لەلای ئاکۆ کەریم مەعروف لە چیرۆکی (برینی هابیل[1]) دا، ناوی هابیل بەرجەستەکەری کەسێتییەکەیەو کاراکتەر ڕۆڵی خۆی دەبینێ بەهۆیەوە، بەڵام ڕووداو ئەکشنێکی کورتە وەك بەشێکی دروستکراوی چیرۆکە ڕەسەنەکەیە و کارناکاتە سەر ڕەوتی چیرۆکە ڕەسەنەکەو نابێتە دەق ئاوێزانی وەك لە چیرۆکی (ئایەتێکی تر بۆ یوسف)دا دەبینرێ. کەسێتی یوسف وەك خۆیەتی و بەهۆی هێنانی دایك بۆ ناو چیرۆکەوە دیدگای خۆی دەردەخات بەرامبەر بەو چیرۆکە. لە هەردوو چیرۆکەکەدا بەهۆی تۆکمە نەبوونی بونیادی چیرۆکەکەوە نەتوانراوە ئەندێشەیەکی ئەوتۆ ببەخشێت بە خوێنەر و دەق ئاوێزانی بونیاد بنێت.

ناوی مێژوویی ئایینی یوسف وەك پەیامبەرێك لە چیرۆکی (دایکە یوسف دەگەڕێتەوە)[2]دا، جگە لە هەقیقەتی کەسایەتی و ناو هاوتا ئاوێتەکردنی ڕووداوی ونبوونی یوسف و ناپاکی براکانی و گریانی یەعقوبی تێدایە، لەگەڵ ونبوونی کوڕێك کە هەڵگری هەمان ناوە و ماسیگرە. ئەم تێکەڵبوونە بەهۆی چیرۆکە گێڕراوەکەی یوسفەوە لەلایەن نەنەوە، دەق ئاوێزانی لێرەدا جۆرێکە کە ((دەقێکی هاوچەرخ لەگەڵ ڕابردوویەکی ئایینی- دا، تێکەڵاوی یەکتر بوون بۆ پێکهێنانی دەقێکی نوێ لەسەر بناغەی لێکچوون -التشاکل))[3]. ڕووداوی هاوچەرخ تازە ڕووی داوە و یاسەمین دەیگێڕێتەوە و لە چاوەڕوانی یوسف-دایە، جودا لە وێنەی زولێخا لەگەڵ ونبوونی یوسفی دەریاوان و ماسیگردا، دەگەڕێتەوە بۆ ناو قووڵایی حیکایەتی یوسفی پەیامبەر و لەڕێگای گێڕانەوەکانی نەنە حەبێ -وە، شۆڕ دەبێتەوە بۆ ناو ئەو چیرۆکە و لە خۆیدا بەرجەستەی دەکات. حیکایەت لەم چیرۆکەی ژواندا ڕۆڵی کارا دەگێڕێت لەسەر کەسێتی یاسەمین، وەك چۆن کاریگەری

---

1 سەفەری پیاوە ڕووتەکان، ل٤٤

2 ژوان ئاوارە، کۆتا وەسێتی بکوژێك، ل١٣

3 عەبدوڵڵا تاهیر بەرزنجی، سالّی ئاشوب، ل ٧

حیکایەت لەسەر فەرهاد دەردەکەوێت لە (تەمی سەرخەرەند)ی شێرزاد حەسەن- دا، هەڵبەتە هەریەکەیان بە تایبەتمەندی خۆیان.

لەو ڕۆمانەدا فەرهادی شوان لەڕێگای حیکایەتەکانی نەنکییەوە کە ئەفرێنەری خەیاڵ و فەنتازیا جوانەکانییەتی، ژیانی دەبێتە حیکایەتێك کە بە وێنەی شیرین و فەرهاد خەمهێنە. ئەگەرچی لە دەق ئاوێزاندا ناو بە تەواوی وەرناگیرێ، ڕووداو ئاوێتە دەکرێت و کەسەکان ناوی سەربەخۆی خۆیانیان دەبێ، بەڵام لەلای شێرزاد بەوردی کاری تێداکراوە، بە لێکدانی دوو ڕووداو دەقێکی هاوچەرخی ئەفراندووە. ئەم حیکایەتە لە ساڵی ئاشوبی عەباسی مەعروفیدا، بە دەق ئاوێزانی کاری لەسەرکراوە. عەبدوڵڵا تاهیر بەرزنجی لە باسی ئەزموونی مەعروفی- دا ئاماژە بەم بەرهەمە دەدات، وەك پرۆسەی دەق ئاوێزانکردن ئاماژە بە کاریگەری حیکایەتی شیرین و فەرهادی نیزامی گەنجەوی دەدات لەسەر نووسەر، هاوتا ڕەوتی ڕووداوی مێژوویی و هاوچەرخ دیاری دەکات[1]. نوشافەرین و حوسەینا وەك شیرین و فەرهاد دەردەکەون و لەگەڵ ڕەوتی ڕۆماندا حیکایەتی شیرین و فەرهادیش ئاوێتەی ڕووداو دەبێت و کەسایەتییەکان هەم سەربەخۆیی تەواویان هەیە، هەمیش لەڕێگای حیکایەتەوە پەیوەست دەبنەوە بە دوو ناوەوە کە ڕووداوی هاوشێوە پێکەوە گرێیان دەداتەوە.

لە تەمی سەرخەرەنددا، فەرهادی بچکۆلە شیرینی هاوگوندیانی خۆشدەوێت، بەهۆی پەیوەستکردنەوەی ناویان بە حیکایەتی شیرین و فەرهادەوە دەیەوێ وەك فەرهاد پاڵەوان بێ و وەك پاڵەوانی ناو ئەفسانەکان کاری موجیزەئاسا بکات. لەم بەرهەمەدا ناوی مێژوویی کاراکتەری حیکایەت، وا لە کاراکتەری چیرۆك دەکات بکەوێتە سەر کەڵکەڵەی نیشاندانی ناوەکەیەوە و بەتەواوی کەسایەتییەکی مێژوویی بەرجەستە بکات، بەڵام دواجار کەسایەتییەکە لەناو شکستەکانی خۆیدا سەرگەردان دەبێت. فەرهادی کاراکتەر هەموو ڕووداوەکان دەگێڕێتەوە بۆ

---

1 عەبدوڵڵا تاهیر بەرزنجی، ساڵی ئاشوب، عەباسی مەعروفی، ل ١٠

فریودەری حیکایەتەکانی نەنکی، دوای چەندەها ساڵ بەسەر تێپەڕینی ڕووداوەکاندا فەرهاد دەڵێت: ((گوناهی تۆ بوو مێشکە بچوکەکەی منت پڕکرد لە حیکایەت و ئەفسانە و داستانەکان.. چەندە منت ژیاند لەگەڵ چیرۆکی شیرین و فەرهاد، لاس و خەزاڵ، خەج و سیامەند، خورشید و خاوەر، لەیلا و مەجنون.. وەها حیکایەتت دەگێڕایەوە خۆمم لێ دەبووە لاس، سیامەند، مەجنون، مەم، دەبووم بە پاڵەوانی نەبەزیوی هەر هەموو داستانەکانت))[1]. فەرهاد لە منداڵییەوە لە هەوڵی دووبارە کردنەوەی مێژوودایە، بەڵام بێ ئاگا لە چارەنووسی مێژوو. سەرەنجام بەشێك لە ڕووداوەکانی مێژووی بەسەردا دێت (بەشی دابڕان) بەهۆی نەگۆڕانی کۆمەڵگەی کوردییەوە لە سەردەمی ئەفسانەکانەوە تاکو ئێستا، بەڵام بە جیاوازی چیرۆکە ڕەسەنەکە مردنی کەسیانی لێ ناکەوێتەوە.

ناوی لێکدراوی خەسڵەتدار:

جۆری پێکهاتەی بونیادی ناوەکی یان دەرەکی کەسێتییەو لە خەسڵەت ڕووداوەوە وەرگیراوە و بە خشراوە بە کاراکتەر. ئەم جۆری ناوە تایبەتییە لە ئەدەبی کوردیدا لە بەرهەمی بەختیار عەلییەوە سەرهەڵدەدا و ڕەنگدانەوەیەکی کاڵی لە بەرهەمی چیرۆکنووسانی دیکەشدا دەبێت. ناو لەلای ئەم نووسەرە جگە لەوەی تەنها نییە، هاوکات سیفەتدارە و وەك ناوی بچوك و گەورە(فامیل) دەردەکەوێت لە ئاستی ئاساییدا، بەڵام لە ئاستی تێڕامان و خوێندنەوەی قووڵدا دەردەکەوێت ئەم ناوانە پێکهاتەی تایبەتی کەسێتین و نووسراوی سەر پێناس و ڕەگەزنامە نییە کە ڕێکەوت دەستی هەیە لە دروست بونیاندا. ئەمجۆرە ناوە پرۆسەیەکی تایبەتی بەرنامە بۆدانراوە لەلایەن نووسەرەوە کە نەك لە ڕێگایەوە کەسێتی تەواودەکات، بەڵکو هاوتا بشبێتە ڕەنگکردنی ئەو کەسانە و بونیادی پتەویان بخاتە ڕوو. ئەم ناوانە هەوڵدانێکە بۆ بینا کردنەوەی کەسێتییەکان

---

1 شێرزاد حەسەن، تەمی سەرخەرەند، ل٣٩

لە فەزایەکی ڕیالیزمی جادوویيدا و ڕەنگ بەخشینە بە تارمایی کەسێتییەکان و پڕ ڕەنگ کردنەوەیانە. لەم بارەیەوە ڕێبوار سیوەیلی پێی وایە ئەمجۆرە ناونانە توانیویانە ڕەگەزێکی مینیاتۆریانە بەرجەستە بکەن لەناو ڕۆماندا لەڕێگای مێتازمانەوە.[1] لە ڕاستیدا دۆزینەوی ئەم ڕەگەزانە لە چیرۆکەکانەوە دێ کە لە پشت هەر یەکێك لەو نازناوانەوە دێت کە کەسایەتییەکان هەیانە و بۆتە بەشێکی دانەبڕاوی کەسێتییان، ئەو چیرۆکانە لە شێوەی بچوکی خۆیان و پڕ ڕەنگییان بەهۆی چڕە بەسەرهاتی ژیانیان و ڕووداوی باسکراوەوە و هەڵگرییان لەلایەن کاراکتەرەوە وەك خەسڵەتێکی دیاری کەسێتییان، مینیاتۆریانە دەردەکەون و وەك بەشێکی سەربەخۆ لەگەڵ ناوەکانی دیکەدا تابلۆیەکی تەواو پێکدەهێنن.

شێوازی ناونان لە هەر پێنج ڕۆمانەکەدا (کەمتر لە مەرگی تاقانەی دووەمدا) پرەنسیبی نووسەرە بۆ ئەو جۆرە بونیادنانە و گرێدانەوەی ناو و کەسێتییانە لەڕێگای نازناوی خەسڵەتدارەوە. ئەمجۆرە ناونانە کە تا ڕادەیەك نائاشنان بە خوێنەری کورد لەڕێگای (ئێوارەی پەروانە)وە دێتە ناو ڕۆمانەوە و وەك مۆدێلێکی فەرهەنگی نوێ لە ڕۆمانەکانی دیکەیدا دەچەسپێ. لەم ڕۆمانەدا ناوەکانی (پەروانە، خەندانی بچکۆلە، سەدرەدینی بۆنخۆش، گۆڤەندی مەلەوان، فەرەیدونی مەلەك، سیامەندی باڵندە، مەعسومە، شەهلای خوداناس، عەزیزی تیرەنداز،....) ئەم ناوانە ناوی زودگوزەری سەرەتایی نین تەنیا کاریان ناسینەوەی کەسایەتی بێت، بەڵکو بەشێکی تەواوی کەسێتین، ئەم ناونانە هەڵگری مێژووی کاراکتەرن، ناکرێ ئەم نازناوانەی نووسەر بخوێنرێتەوە لە ڕەوتی ڕۆماندا و چاوەڕوانی مێژووی ئەو ناوەی لێ نەکەین، بە دوای ئەو چیرۆکەدا نەگەڕێین کە بۆتە سیمای جیاکەرەوەی کاری نووسەر لە کاری نووسەرگەلی تر. لێرەوە ناو و نازناو بۆتە بۆتەیەك بۆ پاراستنی پانتایی ئەو ڕابردووەی کە ئامادەیە ئێستاشی تیا بتوێتەوە بەهۆی چەقە سیفەتی کاراکتەرەوە لەناو سیفاتەکانی دیکەدا. ناوی پەروانە وەك پاڵەوانی دیار ئەگەرچی تاك

---

1 ڕێبوار سیوەیلی، دونیای شتە بچوکەکان، ل٢٦

ناویشە، بەڵام لە خودی خۆیدا هەڵگری چیرۆکێکی پەروانەییە و بەرجەستەکەری چەمك و مانای پەپولەیە لە ئاستی سیمانتیکی و لە ئاستی واقیعیشدا هەڵگری سیفەتی پەپولەیە. بەهۆی وەسفی پەروانە و ڕووداوی ئاوێتەی ئەم چەمکەوە دەبینین و کەسێتی تەواوی پەروانەمان بۆ ئاشکرا دەبێ، خەندانی بچکۆلە لە وەسفی جولاّوی پەروانەدا دەڵێت: (ڕۆژ لە دوای ڕۆژ ژیانی دەبووە ئەو گەردە وردە، گەردی پەپولەکان.ئەو دەیزانی ئەوەی کە دەوەرێت ژیانی خۆیەتی)[1] وەسفی پەروانە وەسفێکی دەستکردی بێ ڕۆح نییە تا ناوی پەروانە بە پەپولەوە گرێبداتەوە، بەڵکو هەڵقولاّوی ساتی ڕاستەقینەی ڕووداوەکانە و هەڵچنینە لە کەسێتییەکانەوە. پەروانە تەواو کەسێتییەکی پەپولەیی هەیە و هەڵگری خەسڵەتگەلێکی پەپولەییە و ژیانی لە کورتی خۆیدا دەوەرێ و دەبێتە غوبار. ئەم سیفەتی پەروانەییە کە دەبێتە گرێدەری فەرەیدون بە پەروانەوە. فەرەیدونی مەلەك وەك کەسێتی دیار وێڵی کۆکردنەوەی پەپولەکانە، پەپولە وەرزییەکان و ڕەنگاڵە و سپییەکان، کاتێك پەروانە دەبینێت وەك پەپولەیەکی هەقیقی واز لە ڕاوکردنی پەپولەکان دێنێ، چونکە پەروانەی دۆزیوەتەوە کە ئەویش لە ڕۆحییەتدا پەپولەیەکی تەواوە. لێرەدا وێنەکان لێکچووانە دەردەکەون وەك بە غوباربوونی پەپولەکانی ناو ئەلبومەکەی فەرەیدون و بە تۆزبوونی ژیانی پەروانەی ناسك.

هەندێ لەو کەسێتییانە کە لاوەکین و هەڵگری ئەو ناوانەن لەڕێگای وەسفێکی کورتی پشوو ئامێزەوە، دوای ناوهێنان بە خوێنەر دەناسرێن، ئەم وەسفانە دەبێتە پشوودان بۆ خوێنەر هاوتا شەوق دانێکیشە بۆ بەردەوامبوون، (محەمەد نوری ئەحمەد) ئەجۆرە وەسفانەو جۆنییەتی چنینیان، بە شیعرەکانی ناو ڕۆمانەکان ناودەهێنێت ، پێی وایە لە پەسنکردندا لەبەردەم ڕووداوەکاندا نین، بەڵکو لە بەردەم تابلۆیەکداین، لەم بارەیەوە دەڵێت: (سیفەتی وەسفکردن، سیفەتێکی نیگارکێشییە، کە تابلۆی کەسایەتییەکان و شوێنەکان و شتەکان دەکات)[2]. بۆ نموونەی ئەم

1 بەختیار عەلی، ئێوارەی پەروانە، ل ٢٨

2 محەمەد نوری ئەحمەد، بونیاد، ل١٨٠

تابلۆیانە دەکرێت لەم کەسێتییانە بڕوانین وەك عەزیزی تیرەنداز (تاکە تفەنگچی جەنگەڵە و خۆی بە دەستڕاسترین پیاوی دونیا دەزانێ) مەهدی گوڵە باخ (گوڵە کێوییەکان کۆدەکاتەوە و لە شووشەیەکی گەورەدا گولاوّیان لێ دروست دەکات) غەمگینی بەختەوەر (ژیانی بە شێوەیەکی سەیر لەنێوان گریانی بەکوڵ و پێکەنیندا دابەشبوو بوو. تاهیر وتی (جگە لە توانا دووبارە کردنەوەی هەندێ دەنگ بەهرەیەکی تری نییە. ئەم ناوانە وەسفی کورتی ناساندنن تا پەیوەندی ئەو نازناوانە بە کەسێتییەکانەوە بخاتە ڕوو).

هەندێ وەسف جولاّون وەك نەسرینی بۆنخۆش جگە لە کردار و هەڵوێست چەمکێکێش لەسەر ناوەکەی بە دەستەوە دەدا (بۆنی ئەو عەترە بۆنخۆشانەی کە لە خۆی دەدا پتر کچان و ژنانی مەست دەکرد). وەسفی کەسێتی ڕاستەوخۆ پەیوەست بە نازناوەوە، پەسن هەم ئەرکی کردنەوەی کۆدی ئەو ناوانەی لە ئەستۆدایە، هەم ناساندنی تەواوی بە خوێنەر، ئەم وەسفانە زۆربەی وەسفی جولاّون یان گێڕاوەن، بە مانای ئەو وەسفەی (ڕۆماننووس زیاتر وەسفی کردار و فیکر و هەڵوێست و باری دەروونی کەسێتییەکان دەکات و ئەو وەسفانەش دەبنە بەشێك لە گێڕانەوەکەو کاتەکەیان تێکەڵ بە کاتی ڕووداوەکان دەبێ و لێیان جیا نابێتەوە)[1] بۆ نموونە لە باسی شەهلای خوداناسدا و پەیوەندی لە ڕووداودا بە پەروانەوە، کردارەکانی وەسف دەکات و دوواتر دەچێتە سەر چیرۆکی ڕابردووی و پاشان ئێستای ناو ڕووداو (ئەو لەگەڵ کازیوەدا، لەسەر بەردێکی گەورەی پێشدەمی ئاوەکان لە خودا دەپاڕایەوە، شەوانیش لە مابەینی دەوەن و بنچکە کێوییەکاندا، لەبەر قوتیلەیەکدا بە دەنگی بەرز قورئانی دەخوێند، زوو زوو خۆی فڕێدەدایە ئاوەکان و بە دوای پاکبوونەوەیەکی ونبوودا دەگەڕا)[2] ئیدی لە دوای ئەمەوە لە چیرۆکی ژیانیەوە دەتوانرێ پەی بە حیکمەتی ئەو ناونانە ببرێ و هەست بە کردار و بیری بکرێت. ئەم چیرۆکانە کار ناکاتە سەر وەستانی و لە دەستدانی سەربەخۆیی کاراکتەر، بەڵکو ئەم کاراکتەرانە سەربەخۆیی خۆیان بە لە

---

1 نەجم خالید نەجم ئەڵوەنی، بینای کات، ل ٣٣

2 دواهەمین هەنار، ل ١٣١

بەکاربەرانی تری ئەمجۆرە ناونانە لەم بارەیەوە ڕێبوار سیوەیلی دەڵێ (ئەوەی کاراکتەرەکانی ئەم دەقە دەکاتە کاراکتەری سەربەخۆ، ڕەوتی ژیانی ئەوان نییە لەناو ڕووداوەکاندا و بەپێی گەشەی زەمەنی تەمەنی هەر کامێکیان (تەنانەت ئەو کاتەش کە زەمەنی ڕووداوەکان و گێڕانەوەکان سیمایەکی میتۆلۆژیانە بە خۆیانەوە دەگرن، بەڵکو سەربەخۆیی ئەو کاراکتەرانە هەر لە سەرەتاوە گرێدراوە بە ناو و نازناوی خۆیانەوە، واتە بەو ڕەگەزە زمانییەی کە هەریەکەیان کاراکتەری بوونی هەر یەکێکیانی لە سەرەتاوە دەستنیشان کردووە)[1] نازناوی ئەم کاراکتەرانە پەیوەندی گرێدراویان بە کەسێتییانەو جگە لە بەخشینی سەربەخۆیی، هاوتا توانیویەتی دەسەڵاتی کاراکتەر بسەپێنێ بە ناو زەمەن و ڕوودا و و شوێندا، دەسەڵاتێك کە دواجار سەدای تێکەڵ دەبێتەوە ڕووداو لەگەڵ ڕەوتی گێڕانەوەدا ئاراستە دەکرێت.

نازناو لە کارەکانیدا جێگیر نییە و هەندێجار دەگۆڕێت وەك (گۆڤەندی مەلەوان) جگە لە وەسفی وەستاوی کەمخایەن هاوتا وەسفی وەگێڕیش دەکرێ و پەی بە نازناوەکەی دەبرێ بەهۆی مەلەوانی و وەرزش و یاری شەترەنجەوە، بەڵام دواتر بەهۆی گۆڕینی پیشەوە ناویشی دەگۆڕێ و دەبێ بە پەیکەرتاش، ئەمەش بە شێوازی فەرمی وەك ناو نییە، بەڵکو لەلایەن فەرەیدونەوە ناودەبرێت و کاتێك سۆراخی دەکات (گۆڤەندی پەیکەرتاشتان نەدیوە؟).

مەعسومە وەك تاك ناو لە سەرەتادا ناودەبرێت کە هەڵگری مانای پاکییە، دواتر بەهۆی ڕووداوی وازهێنانی لە عەشقستان ناودەنرێت (مەعسومەی گوناهکار) ئەم ناوە دەف بەدەستەکان و شوێنکەوتوانی مەلا کەوسەری باغەوان پێی دەبەخشن و لە دیدگای خۆیانەوە بۆ کرداری مەعسومە، ئەو نازناوەی دەدەنێ، بە هەردوو ناوەکەی دەبێت مانابەخشی پاکێکی گوناهکار. پاك وەك سروشتی ئەو کچە لە دیدی نووسەرەوە، گوناهکاریش وەك توشبوویەکی دونیایی لەلایەن ئیماندارانەوە.

---

1 هەمان سەرچاوە، ل١٦١

ئەم شێوازە لە ڕۆمانەکانی دیکەیدا دەردەکەوێ، ئەو کاتەی کە کاراکتەر فرەناو دەبێت بەهۆی گۆڕینی کەسێتی و خەسڵەتی ناجێگیرییەوە، بە واتایەك ناو و نازناو هەن و زۆر نابنە مەبەست پێك، ئەوسا ناو و نازناوی دووەمی پێدەبەخشرێت بۆ نموونە (لە غەزەلنوس و باغەکانی خەیاڵ)دا لە ناوی (ماجیدی گوڵسۆلاڤ، زوهدی شازەمان)دا دەبینرێ. ئەم دوو کەسێتییە خۆیان هەڵگری ئەو سیما ناوییەی نووسەرن، بەڵام بەهۆی سیفەتێکیانەوە نازناوی دیکە وەردەگرن (ماجەلانی خەیاڵ، ماجەلانی ڕاستەقینە) هاوتا وەسف دەکرێن و هۆکاری ئەو ناونانەش ئاشکرا دەکرێت، جگە لە ئاشکراکردنی ڕاوی هاوتا ئەو ناوانە دەبنە هەڵگری تەفسیری جیاواز بۆیان و مێشکی خوێنەر بۆ دونیای جیاوازی بیرکردنەوە کێش دەکەن، (ماجەلان نازناوێکە بۆ پیاوێك کە گەلێك گەڕاوە). کاراکتەری حەسەن تۆفان ناوی سەردەمی پیاوکوژییەتی و دواتر و پاش وازهێنانی و گەڕانەوە بۆ لای دایك و پیشەی گوڵاو دروستکردن، ئەوسا دەبێت بە (حەسەنی پیرۆزی گوڵاو) و وەك گوڵاوسازێك مانای ناوەکەی ناسك دەبێتەوە. محەممەدی فیردەوسی لە (شاری مۆسیقارە سپییەکان)دا بە چەشنی حەسەن تۆفان ناوی لە محەممەد ڕامبۆوە دەگۆڕێ بۆ فیردەوسی، بەهۆی گۆڕانی کەسێتییەوە لە شەڕانگێزییەوە بۆ عاشقێکی ئەدەبدۆست، شیعردۆست کە عەشق ئەدەبیاتی کۆنی فارسی لە سەعدی و حافزەوە تا شانامەی فیردەوسی پێ لەبەردەکات. ناو لێرەدا ئەگەر وەك شوناسی تاك بناسرێ ئەوا نازناو ئەرکی هەڵگرتنی لە ئەستۆدایە و نابێت لە جێگای خۆیدا وەك پێشناوێکی هەمیشەیی بمێنێتەوە، بەڵکو ئەو نازناوە هەڵگری فەترەیەکی مێژووییە کە تا ئێستاش ئامادەگی لەو کەسەدا هەیەو لێی جودا نەبۆتەوە.

(موراد جەمیل) ئەگەرچی پێکهاتەی واتای ناوەکەی هەڵگری خەسڵەتێتی، بەڵام بۆ تەواو ڕەنگکردن و جوانکردنی نازناوی نەوجەوانی چینی پێدەبەخشرێت لەلایەن کچان و ژنانەوە. ئەم نازناوە لەگەڵ ناوی خۆیدا دەبێتە ڕوویەکی دیدەنی موراد جەمیل لەناو کایەی ژیانیدا، کە ڕووی عەشق و جوانییە. موراد جەمیل وەك ناوێکی پیاوانەی سەنگین ناسنامەی ئەو کەسێتییەیە لە واقیعدا و بە ناو بردنیشی قبوڵکردنی ئەو واتایە بۆ ئەو کەسە چ وەك ڕاهاتن یاخود سەپێنراو،

بەلاَم کاتێك ناودەنرێت نەوجەوانی چینی دەسەلاَتی فەنتازیا، بەسەر واقیعدا زاڵ دەبێت بەهۆی وێنانەکردنی لە واقیعدا، نیشاندانی ئەو سەرسامییەیە ناوێکی لە ئەفسانەوە بۆ دەخوازێت تا ببێتە چەمکێك کە سیحر و ئەفسونی ئەو کەسێتییە نیشان بدات. ئەم ناونانە لە ئەستۆی هەمەکار ڕاپەڕێنییەوە دەگوازێتەوە بۆ ئەو خانمانەی کە دەستەوەسانن لە بەرامبەر جوانی ئەو کوڕەدا و دەیانەوێ بەو ناوە ئەو کوڕە خەیاڵییە بهێننە ناو واقیع و لەڕێگای ناوزەدکردنییەوە وێنەیەکی ئامادەگی هەبێ. بە واتایەکی تر ئەو ناوە وەرگیراوی سیمای کەسێکە کە دواجار ناو دەبێتە نیشاندەری ئەو وێنەیە و لە زەیندا بەرجەستەدەبێت. ژنی بارۆنی مریشك لەڕێگای گێڕانەوەکانییەوە باس لەو ناونانە دەکات کە گوایە لە کوڕی حیکایەتەکان دەچێت، ئەو کوڕانەی کە لە ئەشکەوتێکدا وێنەی کچێك دەدۆزنەوە و عاشقی دەبن و دوایی دەزانن دەست پێ نەگەشتووە و کچی پادشای چین و ماچینە. ئەمانیش ئەو چیرۆکە دەگوێزنەوە بۆ بەسەرهاتی ژنان کە کوڕێکیان دۆزیوەتەوەو لە کوڕی پادشای چین و ماچین دەچێ . لە ڕاستیدا ئەم ناوە وەك تۆڵەیەکی ژنان دەردەکەوێ لە پیاوان کە بە درێژایی مێژوو ئەو کچانەی کە جوانی خەیاڵییان هەیە گەڕێنراونەتەوە بۆ چین و ماچین ، پیاوی کورد هەزار ساڵە لە حیکایەتەکاندا باس لەو کچانە دەکەن و دەڵێن: (دەتگوت کچی پادشای چین و ماچینن، دەتگوت قەراڵی چینە...جارێك نەبوو بەڕاستی ئێمە بکەن بە ناونیشان ...ئێمە جوانی موورادمان بینی کە هەمو پێکڕا عاشقی ئەو بووین، کە وەها تەلسمی لێکردبووین، تۆڵەی ئەو هەموو ساڵەمان بەو جۆرە کردەوە، جوانی مووراديش لە جوانی پیاوانی ئەم شارە نەدەچوو)[1] ئەم ناوە تۆڵەیە لە پیاوانێك کە بە فەنتازیاکانیان ڕوو لە جوانی ئەفسانەکان دەکەن و هەموو جوانییەکی ئەمان ڕەت دەکەنەوە بەو حیکایەتەی کە بە درێژایی مێژوو بە ڕەوتێکی دژە ژن (کورد) گەشەیان کردووە. ژنان دەیانەوێ تۆڵەی خۆیان بکەنەوە بەرامبەر ئەو شکستە مێژووییە کە بەردەوام جوانی ئەوەی خەیاڵی و دەست

1 غەزەلنووس و باغەکانی خەیاڵ ، ل٣٩٠

پێڕانەگەشتووی بەسەر ئەمی جوانی نێو واقیعی دەست پێگەشتوودا بالاْ نیشانداوە. بۆیە دێن بە یەکجار و لە ناوێکی نهێنی دەستە جەمعی ژناندا، پیاوێك ناو دەنێن نەوجەوانی چینی تا حیکایەتێکی هەنووکەیی بسازێنن و بە یەکجار لەڕێگای پیاوێکەوە تۆڵەی ئەو هەموو شکستەی وێنەی خۆیان بکەنەوە لە پیاوان. دواجار پیاوێك دێت و جوانییەکانی خەیاڵییە، ناکرێ ژنان وەك پیاوی سادەی کورد لێی بڕوانن بۆیە بە هێنانەوەی ئەفسانە بۆ ناو واقیع مۆرکێکی نامۆی پێدەبەخشن تا لاسەنگی دیدەکان هاوسەنگ بکاتەوە.

لە ناونانی کاراکتەری مەلای هاجەردا، ناو دەبێتە جیاکەرەوەی دوو بەشی کەسێك کە قەدەری عەشق ئەو بڕیارەی پێداون، مەلای هاجەر وەك مەلایەکی لە خواترسی سامڵێنیشتووی عەشق و هەستکردن بە گومڕابوونی خۆی لە بەشەکەی دی خۆی هەڵدێ. هەرچی بەشەکەی دیکەشی ئازادانە بە دوای ئەفسونی عەشقەوە لەناو حورمەتی غەزەلدا جوانییەکان دەهۆنێتەوە و بە ناوی مەلای سوختەوە ناو دەبرێ. پێشناوی مەلا وەك چەمکێك هەڵگری هەموو زانایی و فرەزانییەکی ئایینی و ڕۆشنبیری و ئەدەبییە لە زەمەنی ڕابردوودا، ئەم پێشناوە وەك دەرخەری بنەمای کەسێتییەکە لە هەردوو ناوەکەدا دەمێنێتەوە، لەگەڵ جوداکردنەوەی ڕێگاکان و گرتنەبەری ئاڕاستە شیاوەکانی هەردووکیاندا ناوەکانیش پەرت دەبن.

مەلای هاجەر مەلایەکە (کۆچکردوانە) لە خۆی و لە عەشق هەڵدێ، بە جۆرێك کە ڕاکردن و کۆچکردن بە تەنها ڕێگەیەك دەزانێ بۆ کوشتنی بەشەکەی دیکەی خۆی، یاخود هەر نەبێ ڕزگار بوون لە وەسوەسەکانی.

هەرچی مەلای سوختەشە ئەگەر وەك مانا ئێرانییەکەی لێی بڕوانین، ئەوا مانای سوتان دەگەیەنێ لەنێو غەزەل و بێ دەنگی و عەشقدا و ناوەکەی دەبێتە بەرجەستەکەری کەسێتی کاراکتەرەکە، هەرچەندە دەشێ بەو بارەشدا خوێندنەوەی بۆ بکرێ کە (سوختە)یەکە قۆناغی پلەی بوون بە مەلاییە لە پلەکانی (سوختە، فەقێ، موستەعید، مەلا)، ئەو کاتە دەکرێت بڵێین ئەمە

مەلایەکە وەك ناو، کە هێشتا لە قۆناغی سەرەتایی خوێندنەکەدایە و نەگەیشتۆتە قۆناغی مەلایەتی.

ناو لە بەشێکی ڕۆمانەکەدا وەك لاقرتێ و توانج دەردەکەوێت بۆ کەسانێك کە ژیانیان بۆتە پارچەیەك لە حیزب و دەسەڵات و فەسادی ئەخلاقی، نووسەر ئەم ناوانە وەك کارکردنی بەردەوامی لە کەسایەتییەکانەوە دێنێ، بەڵام بە جیاوازی ئەوانی تر لە بری خەسڵەتە جوانەکان و خاڵە جەوهەرییەکانی بێ لە کاراکتەرە زەمەن بڕەکانیدا هەیە، نیشاندانی دیوە دزێوییەکانیانە لە ئاستێکی زمانیدا کە لەنگی نەخاتە جۆری ناونانەکەوە و هاوتا مەبەست پێکیش بێ، ئەم ناونانە لە بارۆنەکانەوە بەدی دەکرێ کە لە ئیش و جۆری کاریانەوە سەرچاوە دەگرێ. نزیکەی بیست بارۆن دەبینرێ بە ناوەکانی (بارۆنی کولەکە، بارۆنی شیرو شەکر، میری خەنەو وسمە، گوڵ، ڕەش، خەیاڵ، پۆرسەلان، مریشك، هەرمێ، هەنگوێن، سێبەر، مەیکەدە، مەدەنی، ئارد، ئاسك، چینی، بەڕۆن، بووکە شوشە، توتی، دەریاچە). بارۆن نازناوی پیاوە گەورەکانە جۆرە پێشناوێکی ئەوروپییە، ئەوان سەردەمانی زوو بەکاریان دەهێنا...لەم چەند ساڵەی دواییدا کە سەروەت و سامان زۆربووە، خەڵکانێك کە فەرمانڕەوای ئەم وڵاتەن فێربوون بەیەك بڵێن بارۆن، سەرەتا نازناوێك بوو بۆ پێکەنین[1]، دوای ئەم ناوە تەواو جێگەی میرزا و بەگ و ئاغا دەگرێتەوە بۆ گۆڕینی فۆڕمی ژیانیان لە عەشرەت گەرییەوە بۆ نوێخوازی مەدەنی ئەوروپی (هەرچەند لە بنەماشدا ئەمەش عەشرەت گەرییە) بەڵام ئەم ناونانە ناتوانێ سیمای ئەشرافزادەیی بنوێنێ و لە وێنەیەکی کاریکاتێریدا دەمێنێتەوە.

ئەمانە ناوی ڕەسەنی خۆیانیان فەرامۆش کردووە، یەك دوانێکیان ناو دەبرێن و هۆکاری ئەم ناونانەشیان ڕوون دەکرێتەوە بۆ نموونە بارۆنی کولەکە ناوی (سامانی شەفەی شەجەر) کە لە سەرەتاوە بە کولەکە فرۆشی دەستی پێکردووە. بارۆنی سێبەر (مەهدی خوداداد) بۆیە ناویان ناوە

1 هەمان سەرچاوە، ل٢١٢

بارۆنی سێبەر (چونکە هەندێك وا هەست دەکەن کە بە ئاسانی بۆتە بارۆن، لە هیچەوە دروستبووەو لە سێبەرەوە هاتووە...، هەندێکی دی وەك پیاوێکی ژێرەوانکێ سەیری دەکەن کە لە ژێرەوە لە دونیای سێبەر و تاریکیدا کاردەکات) ئەمە کردنەوەی دەروازەیەکە بەڕووی تەفسیر و ڕاڤەی جۆراوجۆر لە ئاست بیستنی هەر نازناوێکدا کە جگە لە چیرۆکی ڕەسەن دەکرێ چیرۆکی تری پێوە هەڵپەسێررابێ و دەوری ڕەسەنەکەیان گرتبێ هاوتا هەمووشیان برێك لە حەقیقەت و کەسێتی نیشان نەدراوی ئەو بدرکێنین. هاوشێوەی ئەم ناوە لە (دواهەمین هەناری دونیا)دا لە نازناوی کەسێتی لاوەکی (کەریمی شیرین)دا بەدیدەکرێت کە لە سەنگەردا پێشی دەوترێت (ڕۆملی چیا) ئەو کاتەی سەریاسی دووەم چیرۆکەکەی دەگێڕێتەوە و دەڵێت: (شەیتانیش بە تەواوی نەیدەزانی بۆ ناوی کەریمی شیرینە، هەزار حیکایەتی لەسەربوو، ...لە ساردەمەنی و شیرینی گولاڵە ئیشی کردووە، یەکێکی دی دەیوت حەزی لە قەحبەیەك بووە ناوی شیرین بووە، ژنێکی هەبووە کاتێك لێیان پرسیوە تامی چی دەدات وتویەتی شیرینە زۆر شیرین)[1] هەموو ئەو حیکایەتانە هاومەبەستن لە نیشاندانی ئەو کەسێتییەدا کە دەشێ ڕاستبن بۆ ئەو ناونانە.

لە شاری مۆسیقارەکاندا ناوی ئیسحاقی لێوزێڕین کە فلوتژەنێکی کارامەو حیکمەت ناسە، نازناوەکەی بەرجەستەکەری خەسڵەتەکەیەتی و وەك نەریتێکی ڕۆژهەلاتی ئەو ناوەی پێ دەبەخشرێت بەهۆی ئەو هونەرەوە کە لێوەکانی دەیخولقێنن. جەلادەتی کۆتر نازناوەکەی هی باوکییەتی (ئیسماعیلی کۆتر) هاوتا دەبێتە خەسڵەتگری کاراکتەرەکەو لەڕێگای مۆسیقاوە وەك هەڵگری پەیامێك دەردەکەوێت. بەڵام دواتر ناوەکەی دەگۆڕێت بە قەقنەس ئەوسا بوونێکی ئەفسانەیی وەردەگرێت و لە واقیعەوە بەرەو حیکایەت ڕۆ دەچێ.

محەممەدی دلشوشە لە دواهەمین هەناردا ناوی تەواوی کەسێتییەکەی نیشاندەدات، نەك تەنها لەڕێگای چیرۆکی ژیانییەوە بە یەکجار، بەڵکو لە سەرتاسەری کردارو گوفتاریدا لە گێڕانەوە بەش

---

1 دواهەمین هەنار، ل ٢٣٤

بەشبووەکاندا، کوڕێکە بێزار لە دیوارە بەرزە هەڵچنراوەکان، لە نهێنی و شاردنەوەکانی سەردەمی شۆڕش لە دەرگای کلیلدار و کلۆمدار، دەیەوێ هەموو دەرگاکان بکاتەوە هەمیشە کۆمەڵێك کلیلی پێیە (ئەو کلیلانەی لە شوشەن و دەرگای دونیای هەوایی و سەرزەمینە خەیاڵییەکان بۆ ئەو گەنجە دەکەنەوە) (هەمیشە لە خەیاڵەکانی خۆیدا دەژیا، کۆمەڵێك کلیلی هەبوو خۆی دروستی کردبوون، کلیلی ژیان و کلیلی مردن، کلیلی تەنیایی و کلیلی عەشق..)، ئەو کوڕە تەمەننای دیتن دەکات و بە دوای دۆزینەوەدا دەگەڕێت، بەڵام هەست بە بڵندی دیوارەکان دەکات، دەزانێت کە لەم دیوارانەدا ناتوانێت هیچ ببینێ. کاتێك باوکی دەڵێت چ داوایەکت هەیە تا بۆتی جێبەجێ بکەم ئەویش وەك ئارەزوویەکی دێرینە داوای خانوویەکی بچوکی شوشەدەکات و سەرەنجام خانووەکەی لە شوشەی کاسێکی بادە تەنکتر بۆ دروست دەکات و لەوێدا دەژی. جگە لە شوشەی ماتریالی هاوتا هەستەکانی تا ئەندازەی بە شوشەبوون ناسکە و بەردەوام لە بەردەم هەڕەشەی شکستێکدایە، کە چاکبوونەوەی مەحاڵە، دواجار دۆڕانی عەشق دەبێتە شکێنەری ئەو کوڕەو ژیانی شوشەیی هاڕەدەکات و دەمرێت.

لەم ڕۆمانەدا زیاد لە (٣٣) ناو دەبینرێ (موزەفەری سوبحدەم، یاقوبی سنەوبەر، ئیکرامی کێو، محەممەدی دڵشوشە، لاولاوی سپی، شادەریای سپی، سلێمانی مەزن، سەی مژدەی شەمس، سەی جەلالی شەمس، نەدیمی شازادە، ژینۆی مەخمەڵی، ساماڵی کونجی، کەریمی شیرین، مریەمی کوردستان، کەی خەسرەو ئاغای سۆفیان، مەلیك دولبەر(عبدالمليك شامراد هارون)، شەریفی پەپولە، گوڵی ئاگر، ئیدریسی هەنگوین، تەیفورپاشا، ئەستێرەی ڕەش، ئادەم مەرجان، مامۆستا خەلیل هورمز، (٣) سەریاسی سوبحدەم) جگە لە ناوی زۆر پەراوێز کە تاکناون وەك (شەهاب، سەناریا، کەناریا، نەغەدە، بەفرین، نەسیم، چیمەن خان)، زۆربەیان چیرۆکدارن و بە پێویستی نازانین باسی بکەین، چونکە وەك سەرجەم کارەکانی دیکەی وایە، بەڵام ئەوەی جودایە هاوناوییە بۆ سێ کەسێتی جودا (ئەو ستایلەی کە بە شێوازێکی دی لە ناوی مێژوویی لای هەندێ

له نووسه‌ران ده‌رده‌كه‌وێ). سه‌ریاسی سوبحه‌م (ناوێكی سه‌یر له‌ باوكێكی سه‌یره‌وه‌)[1] ناو به‌هۆی نازناوه‌ جوداكانه‌وه‌ له‌ یه‌كدی جیاده‌كرێنه‌وه‌، به‌ڵام ئه‌م سێ كه‌سه‌ كه‌ هه‌مان ناو و نازناویان هه‌یه‌ و ناو ده‌بێته‌ ڕۆپۆشێك تا له‌ هاوناویدا شوناس بكاته‌ یه‌ك شوناس. ناو نوتفه‌ی شه‌یتان و مه‌لائیكه‌، زاده‌ی ئاسوده‌یی حه‌ڵاڵ و ترسی حه‌رام ئاوێته‌ده‌كات له‌ژێر ناوێكی ناسراودا. ناوه‌ ده‌بێت به‌ گرێده‌ره‌وه‌ی سێ كه‌سێتی له‌نێوان خاڵه‌ تێوارییه‌كانی ون بوون و ون نه‌بووندا، (ته‌نیا ڕێگایه‌ك بۆ ئه‌وه‌ی ڕزگاریان بكه‌م، ئه‌وه‌بوو یه‌ك ناویان لێ بنێم، ئه‌وه‌ ته‌نها ڕێگایه‌ك بوو نه‌هێڵم نهێنییه‌كه‌یان له‌ناو نهێنییه‌كاندا ون بێت، نه‌هێڵم ناویان له‌ناو ناوه‌كانی تردا ببێت به‌ ژێره‌وه‌، له‌ یه‌ك كاتدا ونیان بكه‌م و نه‌شهێڵم ونبن)[2].

نه‌جات نوری ئه‌م جۆره‌ی ناونان به‌كارده‌بات بۆ كه‌سێتییه‌كانی كه‌ خاڵی نییه‌ له‌ كاریگه‌ری به‌ختیار عه‌لی و هه‌ست به‌ تارمایی ئه‌و ستایله‌ ده‌كرێت. له‌ ڕۆمانی (ده‌ستنووسی فه‌قێكان)دا ناو سیفه‌تداره‌ به‌پێی ڕه‌فتار و سیفه‌ت به‌خشراوه‌ته‌ كه‌سێتییه‌كان (بابلی گۆڕ هه‌ڵكه‌ن، كاروانی چاوگه‌وره‌، تاریقی گه‌وره‌ ئه‌فسه‌ر، حوسنی كچه‌ قه‌ره‌ج، یه‌شار پاشا، ده‌روێشی گولاَن، به‌كری نانه‌وا، جه‌لیلی ئاسنگه‌ر، ده‌روێش خدر، لاله‌ عه‌به‌، ڕه‌زا...) به‌ جیاواز له‌ به‌ختیار ئه‌م ناوانه‌ ناتوانن كه‌سێتی بونیادنراو نیشانبده‌ن و بوونی سه‌ربه‌خۆی خۆیان ڕاگه‌یه‌نن، هه‌رچه‌نده‌ هه‌وڵدان بۆ سازكردنی ئه‌و ناوانه‌ له‌ڕێگای زمانه‌وه‌ بۆ وێناكردنی ته‌واوی كه‌سێتییه‌كان نه‌یتوانیوه‌ قورسی خۆی بنوێنێ، به‌ڵام هه‌نگاوێكی دروستی ناوه‌ بۆ به‌ ئه‌فسونكردنی گێڕانه‌وه‌ و ڕووداوه‌كان. دانا عه‌سكه‌ر له‌ خوێندنه‌وه‌یه‌كی بۆ ئه‌م ڕۆمانه‌دا، هه‌ڵبژاردنی ئه‌مجۆره‌ ناونانه‌ به‌ ڕۆحێكی ئه‌فسانه‌یی و ده‌روێشی ده‌داته‌ قه‌ڵه‌م و پێی وایه‌ ئه‌م ناونانه‌ ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ بۆ ئه‌و ڕه‌وته‌ نوێیه‌ی كه‌ ڕۆمانی كوردی به‌ره‌و ئه‌فسانه‌كردن و سۆفیكردنی كاراكته‌ره‌كان و ده‌قه‌كانی ده‌بات.[3] له‌ ڕاستیدا

---

1 به‌ختیار عه‌لی، دواهه‌مین هه‌ناری دونیا، ل ٣٠٣

2 هه‌مان سه‌رچاوه‌، ل٣٠٣

3 دانا عه‌سكه‌ر، ڕه‌خنه‌ی چاودێر، ژ ١٥١

ئەگەرچی ئەم قسەیە قورسایی خۆی هەیە، بەلاّم ناکرێ ئەوەش فەرامۆش بکرێت کە ئەو ڕەوتە لە پۆلێنێکی جودادان و ئەوانەی کار بەم ئاڕاستەیەدا دەکەن بەختیارعەلی نموونەی دیاریانەو لە پلەیەکی جیاوازتریشدا جەبار جەمال غەریب، ئەوانی دیکەی ئەو نەوەیە ئەفسونکردنی تێکستیان بە ئاقارێکدایە کە ناوەکان کەمتر ئەمجۆرە دەگرنەوە و زیاتر ناوی مێژوویین وەك پێشتر ئاماژەی بۆ کرا.

نەجات نوری لە چیرۆکی (شاری کتێبفرۆشان)دا هەر بەو چەشنە ناوی کاراکتەر دەهێنێ کە نازناوی لەو جۆرەیان هەیە، لەم چیرۆکەدا (٤) ناو دەهێنرێت (مەولانا شەمسەدین، جەمالەدینی هاوڕێم، فاتمەی خۆر، عابیدی پیر) ئەم ناوانە لە چیرۆکەکەدا چەند جارێك دووبارە دەبنەوە و کەسێتییەکانی لە ئاستی ڕووکەشدا پێ دەناسرێتەوە، بەلاّم ناتوانێ بەهۆی ڕوئیا و زمانەوە بونیادی قووڵیان دەربخات و گوزارشت لە کەسێتییەکانی بکات، تەنها لە شێوەی ناوی ئەفسانەییدا دەمێننەوە نابنە مەبەست پێکی ناولێنراو. مەولانا شەمسەدین هیچ ئاماژەیەکی ناڕاستەوخۆ یان گوفتار و کردارێکی وەهای نییە تا بمانباتەوە سەر ڕەگو ڕیشەی ناوەکەی، یاخود هەر نەبێت بەدەر لە مێژوو ئێستایەکی ئەو ناوە بنەخشێنێ (لە کاتێکدا کاراکتەرەکانی بەختیار جگە لە خوێندنەوەی ئێستایی دەکرێت بە شێوازی دایکرۆنی کاری لەسەر بکرێت)، ئەمە بۆ (فاتمەی خۆر)یش هەر ڕاستە، چونکە بە حوکمی فەزای کارەکە کە دەورێکی سەرەکی دەگێڕێت لە ناونانداو، ناکرێت وەك ناوێکی ڕیالیستی تەماشای بکرێت، هاوکات هیچ دەلاقەیەکیش نییە تا لێوەی بڕوانینە ئەو نازناوە و بە کەسێتییەوەی ببەستینەوە. وەگێڕیش دەڵێت من کە دواتر بە (عابیدی پیر) ناوم دەهێنن، هیچ ئایدیایەك بە ئێمە نادات لەسەر ئەو ناوەی، دەکرا ناوی نەبوایەو بەردەوامیش بوایە لە گێڕانەوە، چونکە دواجار ناو لەپێناو ناودا بووە نەك دەرخەری کەسێتی سیفەتداری پەیوەست بەو ناوەوە. ئەم ناوانە بەشێوەیەکی گشتی ناوی گونجاو و شیاوی فەزای

تێکست و ڕووداو و زەمەنن، بەڵام ناتوانن گوزارشت لە کەسێتی بکەن و بە سانایی بەسەریدا تێپەڕیوە.

ئەم شێوازە لەلای جەبار جەمال غەریب لە ڕۆمانی (لەسەر باران دەنووسم) کاری خۆیی تێدا کراوە، ناوەکانی (موغی سم سەنگ، گوڵ مەرجان، سورنجان (داسوغ)، سێوکا، یادگاری فالچی، خاشخاش، مریەم ڕەیحان، کەمال شامیهر(دڵشا)، فەرزەند، وەستاحەسەنی شێخ ئاڵ، ژنەی تەونی سوور..) نیشاندەری کەسێتییەکانن. ناو بەرجەستەکەری کەسێتی کاراکتەرە لەو ڕوانگەیەوەی کە لە سیفاتەوە دەبەخشرێت بە تاك، لە ناوەوە دەدرێ بە دەرەوە کۆنتاکت لەگەڵ یەکدا دەکەن. ناوەکان تا ئاستێکی باش تەبان لەگەڵ بونیادی ڕۆمانەکەدا، کەسێتییەکانیش لە تەك وەسف و لەناو ڕووداودا دەبنە پێکهێنەری ناوێك. دواتر ناو دەبێت بە بەشێکی کەسێتییان. لەم ڕۆمانەدا وەسف بەشێوەیەکی گشتی لە جوڵەی سستی خۆیدایە و ناو دووبارە دەکاتەوە، تاکو هەم بیری خوێنەری بهێنێتەوەو هەم چەسپاوتر ئەو سیفەتە لەناو ڕووداوەکاندا بە کەسێتییەکانەوە دیاربێت و بەهۆی ڕووداوەوە ون نەبن.

ڕیشەی ناونان لەم ڕۆمانەدا لە پەسنکردندا بە ئێمە دەگات وەك لە وەسفی (موغی سم سەنگ)دا دەڵێت: (ئەو پیاوەی پەنجەکانی پێی نەبوون پێیەکانی خڕ بوو وەك هی ئەسپ)[1] یان ناوی کەمال سەرەتا تەك ناوە، بەڵام دواتر لە دیالۆگێکی نێوان فەرزەند و یادگاردا، یادگار دەڵێت: ناوی کەمال نییە و شامیهرە، فەرزەند دەڵێ ئەو بەسەزمانە شای کوێیە؟ لە وەڵامدا یادگار دەڵێ: شای دڵی خوشکەکانتە..لێرەوە لەم دیالۆگەوە ناو ڕوون دەبێتەوەو مەبەستی تەواوی نیشان دەدرێت. یان لە باسی یادگاری فالچیدا ئەگەرچی فەرزەند دەڵێت: ئەوە یەکەمجارە بەو ناوەوە بانگی کەم، ڕاوی هۆی ئەو ناوبردنە لەڕێگای پەسنەوە باس دەکات و دەڵێت: (ئەو کوڕە گەنجەی هەرگیز بەختی خۆیی پێ نەدەخوێنرایەوە، داهاتووی هەموومانی دەزانی، ئێمە گاڵتەمان

1 جەبار جەمال غەریب، لەسەر باران دەنووسم، ل ٣٧

پێدەکرد و قسەکانیشی هەمیشە ڕاست بوون) هەندێجاریش بە یادگاری سەهۆڵ ناودەبرێت لەلایەن فەرزەندەوە (دەترسام دونیا وەك دەموچاوی یادگاری سەهۆڵ بوزو شەختە شەق شەق بێت)[1] یادگار ئەی هاوڕێی سەهۆڵم، ئەی سەهۆڵ ئەی زەمهەریر، ئەی هاوینی بەفر) ئەم جۆری ناوبردنە پەیوەستە بە ساتی قسەکردن و خوێندنەوەی ناولێنەرەوە بۆ ناولێنراو، چونکە زەمەنییە و دەگۆڕێت، وەك ئەو نازناوە وەسفییانەی کە یادگار بۆ فەرزەندی بەکاردێنێ لەکاتی گفتوگۆکردندا (فەرزەند فەرزەندی بەخت، فەرزەند فەرزەندی ئومێدی ون، فەرزەندی ون، فەرزەندی موغ، فەرزەندی تەلیسم) کە زیاتر دەبێتە هەڵگری ئاوازێکی جادوویی فاڵچییەك و لە ڕێگایەوە ژیانی ئەو باس دەکات. لەلای بەختیار ئەمجۆرە زۆر دووبارە دەبێتەوە کە قسەکەر لە هەست و دیدی خۆیەوە لە چرکەساتی قسەکردندا نازناوی سیفەتدار دەبەخشێتە یەکێك و لە بەردەمیدا پێگەی خۆیی پێ نیشاندەدات لەڕێگای ئەو نازناوانەوە.

وەك لە دواهەمین هەناردا بەرچاودەکەوێ، سەریاسی سوبحەمی گەورە بە ناوەکانی (مارشاڵ، پرۆفیسۆری شەوە تاریکەکان، سەریاسی مەزن، پرۆفیسۆری عارەبانەکان) ناودەبرێت لەلایەن دەستەیەك لە هاوەڵانی و هاوتا سەریاسی دووەمیشەوە، لەهەمانکاتدا لە هەڵهێنجانی سیفەتەکانییەوە سەریاسی دووەم بە (سەریاسی چەپەڵ، سەلکە زوڕنا) ناو دەبرێت.

پەسنکردن
ناوی گشتی
جێناو

ئەم سێ پۆلینە پێکەوە باس دەکەین، چونکە لەیەکەوە نزیکن و پێکەوە لە چیرۆکدا دێنەوە. ناو نەهێنان یاخود ناوی گشتی و جێناو، سیستەمێکی دیاری کورتە چیرۆکە و زۆرجار بەهۆی مەودا کەمی چیرۆکەوە نووسەران هەست بە پێویست نەبوونی ناو دەکەن و لە شێوەی ناوی گشتی

1 جەبار جەمال غەریب، لەسەر باران دەنووسم، ل ٨

یان جێناودا کەسێتییەکانیان نیشاندەدەن، چونکە لە ((کورتە چیرۆکدا، پێشتر کەسێتی پەروەردەکراوە و تۆکمە بووە، لە بەرچاوی خوێنەری چاوەڕواندا لەناو کارێکدایە کە یان گەیشتۆتە لوتکە و ساتی هەستیاری خۆیی یان لەناو کایەی ڕووداوێکدایە کە پێشر ڕوویداوە، بەلاّم نەگەیشتۆتە ئەنجامی کۆتایی[1])). هەر بۆیە ئەم کەسێتییە بێ ناوی تایبەتیش هەڵدەکات بەهۆی ئەو پێگە ئامادەکراوەوە، بەلاّم بەشێوەیەکی گشتی لە ڕۆماندا ئەمە بەرچاو ناکەوێت و گرنگی ناو دەردەکەوێت بە هەموو جۆرەکانییەوە، مەگەر نووسەرێك کە تەواو دەسەلاّتی بەسەر تێکستدا بشکێ و وەك چاوێکی ئاگا بەردەوام بە دوای کاراکتەر و ڕووداوەکاندا بێ. ئەم چاوە ئاگایە لە ئەدەبیاتی جیهانیدا نموونەی دیاری (خوزێ ساراماگۆ)یە لە ڕۆمانە بەناوبانگەکەی (کوێری)دا[2].

لە سەرتاسەری ڕۆماندا ناو گشتییە و هیچ ناوێکی تایبەتی نایەت تاکو کەسێتی پێ دەرخات، تەنها پەسنکردن دەبێتە هۆی گوزارشتەکان (هاوسەری دکتۆری چاوان، کچەی چاویلکە ڕەش، کوێرە پیاو، دکتۆری چاوان...). ناوی لە (گەڕان بەدوای دورگەی نەدۆزراوەدا[3]) هەمان ستایلی کارکردنە و کەسێتییە دەستە بژێرەکانی بەناوی گشتییەوە ناودەبات (پاشا، پیاوێك، ژنە خزمەتکارەکە، پاسەوانەکانی کۆشکەکە، بەرپرسی بەندەرەکە) نەك هەر هەست بە کەمی و جێ خاڵێتی ناوی تایبەت ناکرێ، بەڵکو پتەوانە کەسایەتییەکان دەردەکەوێت، ڕووداو بە ڕێڕەوی دیاریکراوی خۆیدا گوزەر دەکات و جوانی بەرهەم نیشاندەدات.

لە ئەدەبی کوردیدا و لە نەوەی دوای ڕاپەڕین و بە هەر دوو دەیەکەوە، لەلای هەندێ لە چیرۆکنووسان دەکەوێتە بەرچاو، نموونەی دیاری لە چیرۆکەکانی سیامەند هادی-دا دەبینرێ لە چیرۆکەکانی (یادەوەرییەکانی کۆلاّنێکی خاپورکراو)دا چیرۆك گەلێکن کە تێیدا ناوی تایبەت ئامادەگی خۆی لە دەست دەدات و کارناکاتە سەر ڕەوتی چیرۆکەکە، ناوی گشتی (باوکم،

1 جمال میر صادقی، ادبیات داستانی، ل ٢٨٨

2 خۆزێ ساراماگۆ، و.سەلاح ئاشتی، کوێری

3 خۆزێ ساراماگۆ، و.مەریوان هەڵەبجەیی، گەڕان بەدوای دوورگەی نەدۆزراوەدا

هاورێکەم، ئەفسەرەکە، پیاوەکە، دوکاندارەکە...) بەکاردێت. ئەم ناوانە چونکە گشتین (هۆیز) وتەنی شتی جۆراوجۆر دەهێننە زەینەوە بەپێچەوانەی ناوی تایبەتەوە کە یەك شت دەخاتە زەینەوە.[1] جگە لە شتی گشتی بەجۆرێك لە جۆرەکان هەوڵی تەواوی ناساندنی دەدات، ئەگەرچی ئاکار و بیرکردنەوەی لە ڕووداودا دەردەکەوێت وەك لە چیرۆکی (ئەو ژوورەی کە هاورێکەم خۆی تیاکوشت)دا دەبینرێن، بەڵام بەهۆی ناونەنانی تایبەتەوە خەرمانەیەکی تەماوی بەدەوری چیرۆکەکەدا دەبینرێ کە دەبێتە ئاستەنگێك لە بەردەم شوناسی دیاری هاورێکەیدا.

ناوهێنان بەهۆی پێویستی ناچارییەوە تەنها لە چیرۆکی (یادەوەرییەکانی کۆلانێکی خاپورکراودا[2]) بەرچاو دەکەوێت (مام سمایل، مام حەسەن) کە جیاوازییەکی وەهایان نییە لەتەك ناوی گشتیدا، چونکە سەرجەم کاراکتەرەکانی دی ناوی گشتییان هەیە، کاتێك وەگێڕ کە (من)ە نە بە جێناو نە بەتایبەت ناونابرێ، یادەوەرییەکانی زیندوو دەبنەوەو بیری ڕووداوەکانی ماڵی مام سمایلی دەکەوێتەوە کە کوڕەکەیان خۆی دەدا بە عەمودێکا، ئیدی ئەو ڕووداوە لە چیرۆکەکەدا دەبێتە شوناسی ئەو کوڕە، کاتێکیش باسی ڕووداوی کوڕێکی دیکەی ئەو ماڵە دەکات بۆ جیاکردنەوەی دەڵێ: (کوڕێکی مام سمایل، لەو کوڕەی گەورەتر بوو کە خۆی کێشابوو بە عەمودەکەدا)، دواتر لە ڕووداوێکی دیکەی هەمان ماڵدا ناوی ئەو کوڕەیان بەو شێوەیە دەبات و دەڵێ: کوڕێکیان- ئەو کوڕەی کە خۆی کێشا بە عەمودەکەدا..، بەمجۆرە هەموو جارێك لەپێناو تێگەیشتنی خوێنەردا بۆ ناسینەوەی کوڕەکە، کردەیەکی کوڕەکە کە (خۆکێشانە بە عەمودەکەدا) دەهێنێتەوە، ئەمەش ناساندنی کەسێتی کاراکتەرە بەهۆی کردەوە نەك ناویەوە (ئەمەش شێوازی پەسنکردنە)، ئەم دووبارە بوونەوەیە وەك سیستەمی دووبارەی ژیانی خۆی و ژیانی باوکی لە بەسەرهاتەکانی باوکیشیدا دێتە ئاراوە، کوڕەکەی ماڵی مام حەسەن وەك عەمودەکە ناودەبرێ،

---

1 ئیان وات، و.محەممەد کەریم، تیۆری ڕۆمان، ل ٢٣

2 سیامەند هادی، یادەوەرییەکانی کۆلانێکی خاپورکراو، ل٦٧

لەبری ئەوە دەکرێت بە ئاشەکە، لە شێوەی هاوبیرەوەریدا کەسێتی بە نیمچە گۆڕانێکیماڵەوە دەردەکەوێت.

توانا ئەمین لە چیرۆکی (کچی ناو تابلۆکە)[1]دا کە باس لە ژیانی ژن و مێردێك دەکات، ناوەکان بە ناوی گشتی دەبات و هاوتا وەسف دەکاتە ڕێگایەك بۆ ئاشنابوون بە کەسێتییەکان. ناوی گشتی کاری خۆی دەکات و مەبەستی نووسەر لە ناتەبایی دوو دونیای جیاوازدا نیشاندەدات. دەشێ نەهێنانی ناو مەبەستێك بێت تا جیهانی ژن و جیهانی پیاو لە زندەگییەکی هاوبەشدا بخاتە ڕوو، ئیدی ئەو چەمکە گشتییەکەی وەردەگرێت و نایەوێت لەڕێگای ناوی تایبەتەوە بابەتەکە سنووردار بکات بۆ نێوان دوو کەسی دیاریکراو. هەربۆیە کاتێك دوو کەسی دیکەش دێنە ناو چیرۆکەوە بەهەمان شێوە ناویان دەبات (ژن و مێردێکی هاوڕێم بۆ نانخواردن بانگهێشت کردبوو). ناوی گشتی لەم چیرۆکەدا هەوڵێکە بۆ گوزارشت کردن لە پێچەوانەکان، ژنی بیر وەستاو یاسایی ئەندازەیی و پیاوی سۆزداری تێڕاماو.

لە چیرۆکی (برینێك کە نەدەبوو پێبکەنێ[2]، ڕاڕەوی هێواشترین ژیان[3])ی ڕێبوار حەمە ڕەحیم-دا ناوی تایبەتی فەرامۆش کراوەو ناوی گشتی (باوکم، دایکم، باپیرم، باپیرەگەورەم..) دەبینرێ. ئەو ناوە گشتیانە بەهۆی جێناوی (م)وە دەناسرێن کە کەسانی نزیکی ڕاوین، بەڵام دواجار لە چرکەساتی کۆتاییدا دەبینین کە منی ڕاوی خۆیشی لە شوناسی نادیاردایە و ڕووداو بەسەرهاتێکی ڕوودراوە کە ئێمە ناتوانین بچینە شوناسییەوە و هەست بە نزیکی خۆمان بکەین، چونکە دواجار ئەو ناوە گشتییانە دەبنە بەربەست لە بەردەم ناسینی تەواودا بەهۆی فراوانی بیرکردنەوەوە لەسەر ئەو ناوە (ئەمە ڕێك پێچەوانەی ڕای عەتا محەممەدە).

---

1 توانا ئەمین، کچی ناو تابلۆکە، ماڵپەڕی ماڵێك لە ئاسمان

2 ڕێبوار حەمە ڕەحیم، گەلاوێژی نوێ، ژ ٢

3 ساباتی چیرۆك، وێستگەکانی ئایندە(١)

لە چیرۆکی (گەڕانەوەی خوشکەکان)دا ناو لە سنووری ناوی گشتیدا هەوڵی تایبەتیکردنی دەدرێت بەهۆی ئاماژەی تەمەنەوە، بەڵام دواجار هەر بە ونی دەمێنێتەوە هەرچەندە دەڵێت: (خوشکی گەورەم، خوشکی ناوەند، خوشکی عەیاری بچوکم، دایکم) کەچی تەنها پێگەی خێزانی دیاری دەکرێ نەك کەسایەتی تەواوی خوشکەکان. ئەم ناوانە لەڕووی پێویستییەوە نابنە گوزارشت لە هەڵسوکەوت، بەڵکو کەسایەتییەکان لەڕێگای ئەو پێگەیەوە ڕەفتاردەکەن کە پێی بەخشراوە، دایك دایکێتی خۆی دەنوێنێ لە مانا گشتگیرەکەیدا، خوشکیش نەهامەتی خۆی دەگێڕێتەوە. ئەم شێوازە باوە و کەسێتی ڕۆڵی خۆی دەبینێ ناویشی نەبێت، بەڵام نەك بەشێوەیەك کە دواجار هەموو دەنگەکان ببنەوە بە یەك دەنگ و ڕەسەنییەت و تایبەتمەندی خۆیان لە دەستبدەن و کەسێتییەکان لە چیرۆکەکاندا ببنە کۆپی یەکدی، بەهۆی قورسایی کەسێتی چیرۆکنووسەوە. بە واتایەکی دی کەسێتی ئەگەر ناویشی نەدرێتێ، ئەشێ بەشێوەیەك بنوێنرێ کە هەر نەبێ دیوی دەرەوەی بە تەواوی نیشان بدرێ، بەڵام دیوی دەرەوەی کەسێتییەکان لەم چیرۆکانەدا کاڵ کێشراوە، دیوی ناوەوەیشیان بەهۆی هەڵسوکەوت و ڕەفتاری نوێنراویانەوە لە سەرەتادا لە هەوڵی باسکردندایە، بەڵام لەگەڵ درێژبوونەوەی دەقدا بەتایبەت لە ساتی دیالۆگە درێژەکاندا، ناخی کاراکتەرەکان دەبێتە ناخی نووسەر و کەسێتی ناو چیرۆکەکان کاڵ دەبێتەوە، لەڕێگای ئەوەوە دەنگی چیرۆکنووس بەرزدەبێتەوە، تا دەگاتە کۆتای دیالۆگەکە، ئەوسا کاراکتەر دەبێتە خۆی و لە قسە کردنێکیدا، لە ڕۆچوونی مەبەستی نووسەردا ون دەبێ.

(دانا فایەق) هاوشێوەی سیامەند هادی، ناوی کاراکتەر بە ناوی گشتی دەنێت، کەسێتی خۆی لە قەرەی سێ یان چوار دەدات و بە سانایی دەناسرێنەوە. لە چیرۆکی (تەرمێك لەودیو تەلە دڕکاوییەکانەوە[1]) منی وەگێڕ بە دیار تەرمێکەوەیە کە بە براکەم دەیناسێنێ و ناوی دەبات. شایەتحاڵی لەناوبردنی جەستەیەتی کە شوناسی دیاریەتی، هاوکات بەهۆی کوشتنی و لە

---

1 دانا فایەق، حیکایەتی ڕەشپۆشەکان، ل ٥

سنوورترازانی دەبێتە نیشانەری شوناسی کەسێتی نەتەوەیی کە بەهۆی کوشتنییەوە ئەویشی لێسەندراوەتەوە. دەنگی وەگێڕ بە خەمهێنەری دەردەکەوێت کە چیرۆکی براکەی دەگێڕێتەوە و ناوبەناویش ناوی هاوڕێکەی دەبات. ڕەوتی گێڕانەوەکە بەجۆرێك ئاراستە دەکات وەك ئەوەی کە بە ئێمە ئاشنا بێ و لە بەردەم ئێمەدا چیرۆکێك باس بکات کە ڕاستەوخۆ پەیوەستە بەمەوە. لە چیرۆکەکانی دیکەشدا هەمان دەنگی هەیە و کەسێتییەکان شوناسی تەواویان نییە بەهۆی ناوی گشتییەوە.

(دڵشاد هیوا)، لە چیرۆکی (دەست و ئاسمان[1]) کەسایەتی سۆفییەك و شاعیرێك و وێنەکێشێك باس دەکات، وەك سێ کەسی هەڵگری خەسڵەتی پیشەیی دەبنە گێڕەرەوەی چیرۆکێك کە دواتر دەردەکەوێ ئەنفالە. ناوەکان لەژێر ناوی گشتیدان، بەڵام بەهۆی وەسفی کردارییانەوە کەسێتییەکان تەواو دەردەکەون لە ڕوانگەی هەوڵدانیان بۆ مەسەلەیەکی نەتەوەیی مرۆڤانە. کەسایەتی سۆفی ئەگەرچی هەڵگری ناوی خۆیەتی لە سەرەتای چیرۆکەوە، بەڵام لە چرکەساتی کۆتاییدا نووسەر بە ئاقارێکی جودای- دا دەبات و بەهۆی ئەو کارەساتە جەرگبڕەوە یاخی دەبێت لە خودا.

ئەم جۆرە کەسایەتییە لەژێر ناوی گشتیدا لە بەرهەمەکانی عەتا محەممەددا بە تەوای کاری لەسەر کراوە، (ئیماندارێك، زاهیدێك، سۆفییەك، شاعیرێك، کیمیاگەرێکی پیر، شوشەسازەکە، بۆنسازێك، جادووگەرەکە..) ئەم ناوە گشتییانە لەلای ئەم فراوانکردنی کەسایەتییە لە ڕوانگەی هەڵگری فرە خەسڵەتییەوە. نەهێنانی ناوی واقیعی یان ئاسایی بە مەبەستە، چونکە دەڵێت: (ناو بۆخۆی حەشاردانی کەسەکانە نەك دیاریکردنیان)[2] ڕەنگە بە هەموو ناو بەخشینێك ببێ بە دەمامکێك بۆ سنوردارکردن و نەناسینەوەی کەسێتییەکان، لە ئافاتەکانی بنەماڵەی مێخەکدا، کاتێك مەولانا دەڕواتە لای حەکیمێك و دواتر پرسیاری ناوی لێ دەکات، حەکیمەکە بە بزەوە

1 دڵشاد هیوا، دەست و ئاسمان، سابات ژمارە (٢،٣)

2 زارەکان، ل٣٤

دەڵێت: (ناوەکان گەمەیەکن، کە من نامەوێت لە پشت هیچ یەکێکیانەوە خۆم بەند بکەم)[1] ئەگەرچی ئەمە دەنگی عەتا محەممەد خۆیەتی و بەردەوام چ هێنانەوەی وەك دەق چ وەك بە ئاقاربردنی چیرۆکەکانی لەسەر ڕەوتی ناوی گشتییە، بەڵام لەگەڵ کارەکەیدا یەك دەگرێتەوە و لەگەڵ نووسینە حیکایەت ئامێزەکانیدا تەواو ئاوێتە دەبن.

ئەگەرچی نووسەر سەرسامە بە سیحری ناو وەك ئاوازی دەربڕینەکەی و دواتریش وەك نیشاندەری کەسێتییەکان، کەچی لە چیرۆکەکانیدا ناوی تایبەتی نانێ. لە (تینا)دا باسی سەرسامی خۆی دەکات بەرامبەر بە ناوی مەحوی و دیستۆڤسکی ئیتالۆکالڤینۆ، ناو دەبەستێتەوە بە کتێبەکانی خاوەن ناوەوە و سیحری بەرهەمەکە لە چاوی ناوی نووسەرەکەوە دەبینێ، وەك چۆن باس لە ئەبوعەلای مەعەری دەکات، کە شیعری بە ناوی خوازراوە بڵاوکردۆتەوە، ئیدی چێژمان لێ نەبینیوە. بەهەرحاڵ نامانەوێ لە مەبەستە سەرەکییەکە دوور بکەوینەوە، گەرەکمان بوو بڵێین کە ناو جێگەی سەرنجی نووسەرە لە دەرەوەی چیرۆکدا، تەنانەت لە چیرۆکی تری نووسراودا، بەڵام لە کارەکانی خۆیدا بە مەیل ناوی گشتی دادەنێت تا بمانخاتە نێو گومانی کەسایەتییەکانەوە وەك چۆن لە تینادا دەڵێت: (ناونان فێڵێکە خۆمانی پێ دەشارینەوە، هەر بۆیە گرنگی بە شتە لاوەکییەکانی وەك ناو و مێژوو نادەم و هەوڵ دەدەم ڕاستەوخۆ باسی ئەو گەشتە بکەم کە ئیماندارەکەی گەیاندە مردن)[2] .

بەشێوەیەکی گشتی ناوی گشتی یان ناوەکانی سەر بەم پۆلێنە مەیلی نووسەرەکان هۆکاری بەکارهێنانیان دیاری دەکات، چونکە بڕێك لە نووسەران ئەم شێوازە بە پەنایەك دەزانن تا مەبەستی خۆیانی تێدا پەنهان بکەن، هەندێکی دیکەش لەڕووی کەم بایەخییەوە بە ناو، ناوی گشتی بەکاردەهێنن. بەڵام ناوی تایبەتی کاری باشی تێداکراوە و سەلیقەی نووسەرانی ئەم

1 ئافاتەکانی بنەماڵەی مێخەك، ل ٧٠

2 تینا، ل ٥٢

قۆناغەی پێوە دیارە، چونکە دواجار وەك هەمووگۆڕانەکانی دیکەی فەرهەنگ و ئەدەب، چیرۆکیش لە نوێکردنەوە و داهێناندا خۆی بینییەوە.

لە کۆتایی و لە ئەنجامی باسەکەدا دەگەینە ئەوەی کە ناوی کاراکتەر لە چیرۆکی کوردیدا بە گەلێك شێواز کاری تێداکراوە. ئەزموونی چیرۆکنووسەکانی دوای ڕاپەڕین ئەوە دەردەخەن، کە ناو پێگەی دیاری هەیە لە دروستکردنی کەسێتی و بەرجەستەکردنیدا. ناوەکان دەکرێت جیاوازبن و لە شێوەی تایبەت یان گشتی و جێناو و پەسنکردندا بن، لە هەموو بارێکدا نووسەر بە بەشێکی گرنگی کارەکەی دەزانێ و دەتوانێ لەڕێگای ئەو ناوانە جگە لە نیشاندانی کەسێتی، سەلیقەی خۆشی نیشانبدات لە وردەکاری خولقاندنی کەسێتیدا.

چیرۆك و ڕۆمان

١. ئاكۆ كەریم مەعروف، پاركی بۆقەكان، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٢

٢. ئاكۆ كەریم مەعروف، سەفەری پیاوە ڕووتەكان، بەڕێوەبەرێتی چاپ و بلاۆكردنەوەی سلێمانی، ٢٠٠٨

٣. ئەحمەد موختار جاف، (پێشەكی و لێكۆڵینەوە د. ئیحسان فوئاد)، مەسەلەی ویژدان، دەزگای چاپ و بلاۆكردنەوەی ئاراس، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٨

٤. بەختیار عەلی، ئێوارەی پەروانە، چاپی دووەم، چاپخانەی ڕەنج، ٢٠٠٧

٥. بەختیار عەلی، دواهەمین هەناری دونیا، لە بلاۆكراوەكانی نێوەندی ڕەهەند بۆ لێكۆڵینەوەی كوردی، چاپی دووەم ٢٠٠٣

٦. بەختیار عەلی، شاری مۆسیقارە سپییەكان، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی ٢٠٠٥

٧. بەختیار عەلی، غەزەلنووس و باغەكانی خەیاڵ، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی ٢٠٠٨

٨. توانا ئەمین، كچی ناو تابلۆكە، ماڵپەڕی ماڵێك لە ئاسمان

٩. پیرەمێرد، دوانزە سوارەی مەریوان (داستانێكی مێژوویی كوردە)، چاپی سێیەم ١٩٨٣، چاپخانەی كاكەی فەلاح

١٠. جەبار جەمال غەریب، لەسەر باران دەنووسم، چاپخانەی ڕەنج، چاپی یەكەم، ٢٠٠٦ سلێمانی

١١. جەلیل كاكە وەیس، وەچەكانی مەولانا، بەڕێوەبەرێتی چاپ و بلاۆكردنەوە، ٢٠٠٨

١٢. جەمیل سائیب، لە خەوما، دەزگای چاپ و بلاۆكردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨

١٣. خوزێ ساراماگۆ، گەڕان بە دوای دوورگەی نەدۆزراوەدا، و.مەریوان هەڵەبجەیی، لە بلاۆكراوەكانی پاشكۆی ڕەخنەی چاودێر، سلێمانی ٢٠٠٨

١٤. دانا فایەق، حیكایەتی ڕەشپۆشەكان، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٨

١٥. دانا فایەق، چیرۆكی ونبوونی هابیل، ئەدەب و هونەر، ژ ٦٢٤، ٥شەممە ٢٦\٢\٢٠٠٩

١٦. دلشاد هیوا، دەست و ئاسمان، سابات ژمارە (٢،٣) نیسانی ٢٠٠٦

١٧. خۆزێ ساراماگۆ، کوێری، و.سەلاح ئاشتی، چاپی دووەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٧

١٨. ژوان ئاوارە، کۆتا وەسێتی بکوژێك، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٥

١٩. ڕەئوف بێگەرد، دەستی خودا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٤

٢٠. ڕێبوار حەمە ڕەحیم، برینێك کە نە دەبوو پێبکەنێت، گەلاوێژی نوێ، ژ ٢، ساڵی یەکەم ١٩٩٧

٢١. ساباتی چیرۆك، وێستگەکانی ئایینده(١)، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٤

٢٢. سیامەند هادی، یادەوەرییەکانی کۆلانێکی خاپورکراو، یانەی قەڵەم، سلێمانی ٢٠٠٨

٢٣. سەلاح عومەر، جەنگ، کۆ بەرهەم، بلاوکراوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨

٢٤. شێرزاد حەسەن، تەمی سەرخەرەند، بلاوکراوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٣

٢٥. عەباسی مەعروفی، و.محەممەد کەریم، ساڵی ئاشوب، خانەی چاپ و بلاوکردنەوەی قانع (١٦)، سلێمانی ٢٠٠٥

٢٦. عەتا محەممەد، تارژەنی ڕەنگ، کتێبی یانەی قەڵەم، سلێمانی ٢٠٠٩

٢٧. عەتا محەممەد، زارەکانی خەون، چاپخانەی ڕەنج، چاپی یەکەم ٢٠٠٢،

٢٨. عەتا محەممەد، ئافاتەکانی بنەماڵەی مێخەك، دەزگای سەردەم، چاپی یەکەم ٢٠٠٤

٢٩. عەتا محەممەد، تیناو چیرۆکە ئەندێشەکراوەکان، چاپی یەکەم ٢٠٠٧، چاپخانەی ڕەنج

٣٠. عەتا محەممەد، گێلاسی خوێن، کتێبی یانەی قەڵەم، چاپی یەکەم ٢٠٠٧،

٣١. عەلی پێنجوێنی، حەرامترین، کتێبی یانەی قەڵەم، سلێمانی ٢٠٠٨

٣٢. فاروق هۆمەر، سەرگەردانییەکانی پیاوێك، بلاوکراوەی مەڵبەندی میدیا، ١٩٩٩

٣٣. فەرهاد پیربال، پەتاتە خۆرەکان، لە بلاوکراوەکانی ماڵی شەرەفخانی بەدلیسی، هەولێر ٢٠٠٠

٣٤. کاروان عومەر کاکە سور، ئەسپیدیلۆن، کتێبفرۆشی سۆران، چاپی دووەم، سلێمانی ٢٠٠٥

٣٥. کاروان عومەر کاکە سور، سەدەی یەکەمی خەیاڵ، کتێبفرۆشی سۆران

٣٦. كاروان عومەر كاکە سور، منداڵیم ئاسکێك بوو، بەسەر پەلکەزێڕنەکاندا بازبازێنی دەکرد، بەشی یەکەم و دووەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی

٣٧. کوردستان موکریانی د.(ئامادە و پێشەکی)، ڕوناکی، یەکەمین گۆڤاری کوردی شاری هەولێر، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠١

٣٨. محەممەد ڕەشید فەتاح، هەڵۆکانی ژێرخاك، بڵاوکراوەکانی بنکەی ئەدەبی و ڕوناکبیری گەلاوێژ، سلێمانی ١٩٩٩

٣٩. موکری، ئەژدیها، چاپخانەی سیما، چاپی دووەم، سلێمانی ٢٠٠٥

٤٠. نەجات نوری، دەسنووسی فەقێکان، بەڕێوەبەرێتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، ٢٠٠٧

٤١. نەجات نوری، شاری کتێبفرۆشان گەشتی یەکەمی مرۆڤە سەرگەردانەکان، ئەدەب و هونەر، ژ(٦١٨) پێنج شەممە ١٥\١\٢٠٠٩

٤٢. هەورامان وریا قانع، دیداری مناڵەکانی ئاشوب، گەلاوێژی نوێ، ژ ٢، ساڵی یەکەم ١٩٩٧

٤٣. هەورامان وریا قانع، گەڕانەوەی خوشکەکان، کتێبی یانەی قەڵەم، سلێمانی ٢٠٠٨

٤٤. هیوا قادر، ئاوێنە سەرابییەکان، ماڵپەڕی ماڵێك لە ئاسمان

٤٥. یوسف عیزەدین، تەنها ڕۆژێکی سارد، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، ٢٠٠٨

٤٦. یوسف عیزەدین، پێخەفێك لە خوێن، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨

٤٧. یوسف عیزەدین، دیوێکی دیکەی حەکایەتە نەنووسراوەکان، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٦

٤٨. یوسف عیزەدین، ماجەراکانی سەلمانی فارسی، یانەی قەڵەم، سلێمانی ٢٠٠٩

سەرچاوەکان :

١. ئیان وات، و.محەممەد کەریم، تیۆری ڕۆمان، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٢ سلێمانی

٢. احمد اخوت، دستور زبان داستان، نشر فردا، چاپ اول ١٣٧١ اصفهان

٣. جمال میر صادقی، ادبیات داستانی، نشر صدف، چاپ چهارن، بهار ١٣٨٢

٤. حەسەن جاف، چیرۆکی نوێی کوردی، دەزگای ڕۆشنبیری بلاۆکراوەی کوردی، ١٩٨٥

٥. حسێن عارف، چیرۆکی هونەری کوردی١٩٢٥-١٩٦٠، چاپی یەکەم، بەغدا ١٩٧٧

٦. دانا عەسکەر، گێڕانەوەی یادەوەری و کورتکردنەوەی زمانی کاراکتەرەکان لە ڕۆمانی دەسنووسی فەقێکانی نەجات نوری، ڕەخنەی چاودێر، ژ ١٥١، دووشەمە ٢\٢\٢٠٠٩

٧. ڕامان ژ ١٠٠

٨. ڕەئوف حەسەن، ئەندێشە جوانەکانی ڕۆح لە چیرۆکی هونەری کوردیدا، بەڕێوەبەرایەتی چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٥

٩. ڕێبوار سیوەیلی، دونیای شتە بچوکەکان، چاپخانەی ڕەنج، چاپی دووەم ٢٠٠٥

١٠. سابیر ڕەشید، قۆناغەکانی چیرۆکی کوردی، نووسەری نوێ، ژ(١٧)، حوزەیرانی ٢٠٠١

١١. عومەر مەعروف بەرزنجی، لێکۆڵینەوە و بیبلۆگرافیای چیرۆکی کوردی ١٩٢٥\١٩٦٩، چاپخانەی کۆڕی زانیاری، بەغدا ١٩٧٨

١٢. کلۆد جێرمان ڕیمۆ دۆبلان، واتاسازی، و.د.یوسف شەریف، دەزگای توێژینەوەو بلاۆکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم ٢٠٠٦

١٣. مەحمود زامدار، ناو و نازناو و ناوەناتۆرە و ساناکردنی ناو لەناو زمان و لەلای گەلی ئێمە دا. (بێ ساڵ و شوێنی چاپ)

١٤. محەممەد فاروق عومەر د.، ناوی تایبەتی مرۆڤ لە زمانی کوردی و چەند زمانێکی تردا،

١٥. محەممەد فاروق عومەر د.، دەستوری پیوەلکاندنی مرۆڤناو بە ناوی باوك و باپیر و لەقەبەوە لە زمانی کوردی و چەند زمانێکی تردا، ڕۆشنبیری نوێ، ژ ١٢٦، ١٩٩٠

١٦. محەممەد نوری ئەحمەد، بونیاد زمانگەری لە خوێندنەوەی ڕۆماندا (ژانی گەل وەك نموونە)، ناوەندی چاپەمەنی و ڕاگەیاندنی خاك، چاپی یەکەم ٢٠٠٤

١٧. نەجم خالید نەجم ئەڵوەنی، بینای کات لە سێ نموونەی ڕۆمانی کوردیدا (ژانی گەل، ڕاز، شار وەك نموونە)، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٤ سلێمانی

١٨. نەورۆز جەمال، خوێندنەوەیەك بۆ ڕۆمانی ئەژدیها، هەنار، ژ ٢، نۆڤەمبەری ٢٠٠٥

١٩. والتر بنیامین، عروسك و کوتوله، گزینش و ترجمه. مراد فرهاد پور-امید مهرگان ، نشرگام نو، چاپ اول، تهران ١٣٨٥

*ئەم باسە بە دوو بەش لە ژمارە (٤٠/٤١) ی گۆڤاری هەنار لە ساڵی چوارەمی مایۆی ٢٠٠٩دا بلاّوکراوەتەوە.

پێگەی ڕوانگە، لە پێشبردنی ڕەوتی چیرۆکی کوردیدا

لە باسی ئەدەبی نوێدا کاتێك دەگەڕێینەوە بۆ سالآنی حەفتاکان و لە گوڕوتینی ئەدەب و هونەر و بیری نەتەوایەتی و... دەدوێن، ئەوا دەبێ بگەڕێینەوە بۆ ئەو بلآوکراوانەی لەو دەمەدا دەردەچوو، تا بزانین ئەم تین و گوڕە چۆن بلآودەبۆوە و بە چ کەناڵێکدا دەگەیشتە خەڵك، بۆ ئەم مەبەستەش ناکرێت ئەو بلآوکراوەیە فەرامۆش بکرێ کە لەو دەمەدا دەنگدانەوەیەکی خۆی هەبوو، چونکە ئەو بلآوکراوەیە لە ماوەی تەمەنی کەمیدا توانی ئەدەب بەرەو ڕێڕەوی تازە ئاڕاستە بکات، ئەمەش چ وەك کارکردنی خۆی، چ وەك وروژاندنی بارە ئەدەبییەکە بە ڕەخنە و تێبینی نووسەران.

ئێمە ئەم بابەتەمان هەڵبژارد تا بزانین ڕۆڵی ڕوانگە چی بووە لە پێشبردنی ئەدەبی کوردیدا، لەبەر ئەوەی پێشتر نامەیەکی دکتۆرای لەسەر ئامادەکراوە بە ناوی (کاریگەری ڕوانگە لە نوێکردنەوەی شیعری کوردیدا)، ئێمە خۆمان لە باسی شیعر لاداوە، ڕوومان کردۆتە لایەنی پەخشانی ناو گۆڤارەکە بەگشتی و چیرۆکمان بەتایبەت دەستنیشان کردووە تا لەو سنوورەدا بەشێوەیەکی زانستیانە ئەنجامی خۆمان بدەین بە دەستەوە.

بلآوکراوەی ڕوانگە و بابەتەکانی

ڕوانگە بریتی بوو لەو بلآوکراوە ئەدەبییەی کە لەلایەن کۆمەڵێك لاوی خوێندەوار و نووسەرەوە دەرکرا. بەرهەمی ئەو دانیشتن و بیرکردنەوە و پرسیارانە بوو کە بەرامبەر بە ئەدەب هەیان بوو. لە شێوەی بزوتنەوەیەکدا دەرکەوتن و بەرهەمیان ئەم بلآوکراوەیەبوو کە تەنها سێ

ژمارەی لێ دەرچوو.. ئەوەی کە تا چەند ئەم بلاۆکراوەیە بەو تەمەنە کورتەیەوە توانی جێگەی خۆی بکاتەوە و ڕێچکەی خۆی بگرێت، لەلای ڕەخنەگران و دۆستان و بەرهەڵستکارانی ئەو بزوتنەوەیەوە قسەی جیای لە بارەوە کراوە و ئێمە لە بەشی کۆتایی باسەکەماندا دەیخەینە ڕوو و سەرنجی خۆمان پێشکەش دەکەین..

سەرەتا بۆ قسەکردن لەسەر ئەم گۆڤارەو دەستنیشانکردنی ڕۆڵەکەی، دەبێ بزانین ناوەڕۆکەکەی لە چی پێکهاتووە. بە ڕوانین لە بابەتەکانی ڕوانگە، دەبینین هەموو کەرەسەکانی ئەو سێ ژمارەیە بریتییە لە (٢٤ پارچە هۆنراوە، ٧ چیرۆك، ٢ درامای شیعری، ٢ لێکۆڵینەوە، ١ چاوپێکەوتن، ١ وتار، ١ مانیفێست) ئەگەر بابەتی پەخشان بەرامبەر بە شیعر دانێین ئەوا (٢٦ بابەتی شیعر و ١٢ بابەتی پەخشانی) تێدایە. بەمەش گۆڤارەکە زیاتر بەلای شیعردا دەشکێتەوە وەك لە پەخشان، بەلاّم مانای ئەوە نییە کە پەخشانی فەرامۆش کردبێ، بەڵکو کارەکانی ئەو ناوەندەی بە تەواوی دیارە و وەستانی ئێمەش لێرەدا لەناو پەخشاندا دەستنیشانکردنی چیرۆکە و کارکردنە لەسەر ئەو چیرۆکانەی لەناو گۆڤارەکەدا بلاۆ کراونەتەوە، دیاریکردنی ئاستی هونەرییانە بۆ ئەوەی بزانین تا چەند توانیویانە لە پێشبردنی ڕەوتی چیرۆکی کوریدا کاریگەر بن.

تەکنیك و ناوەڕۆکی چیرۆکەکان

بۆ قسەکردن لەسەر ئەم چیرۆکانە پشتمان بە لێکۆڵینەوەکەی حسێن عارف [1] بەستووە لەسەر تەکنیکی چیرۆکی سالّی حەفتاکان. بەلای ئێمەوە هەڵوێستەکردن لەسەر ڕای ئەم نووسەرە بۆ ڕوانین لە چیرۆکەکانی ڕوانگە، گرنگە و بە بەهایە، چونکە حسێن عارف جگە لەوەی خۆی یەکێکە لە چیرۆکنووسەکانی بەر لە ڕوانگە، هاوکات دەنگی دیار و ئیمزاکەری ناو بزوتنەوەکەشە، یەکێکە لەو نووسەرانەی بە شارەزاییەکی تەواوەوە لە چیرۆکەکانی سالاّنی حەفتا

1 حسێن عارف، لێکۆڵینەوەیەك لە چیرۆکی سالاّنی دوای ١٩٧٠ دا، ڕۆشنبیری نوێ، ژ ٦٣ سالّی

به دواوه دوواوه. لەم لێکۆڵینەوەیەدا ئەگەرچی بەشێوەیەکی گشتی قسەی لەسەر لایەنی فۆرمی چیرۆکەکان کردووە و خۆی لە ناوەڕۆك و بیری ناو چیرۆکەکان لاداوە، بەڵام هەر ئەوە ڕێنیشاندەرمانە تا لەو سۆنگەیەوە چاو بە تەکنیککاری چیرۆکەکانی ڕوانگەدا بگێڕین و بزانین تا چەند ئەو چیرۆکانە تازەگەرن و ڕۆڵیان لە بەرەو پێشبردنی چیرۆکی هونەری کوردیدا هەبووە.

(چاڵی جەرگی پیرە ژن)، یەکێکە لە چیرۆکەکانی حسێن عارف، لەڕووی تەکنیکەوە دەستپێکی بە دیالۆگە و لەڕێگای ئەو دیالۆگەوە کۆمەڵێ زانیاری لەسەر شتێکی نەیار و هەڵوێستە لەسەر کراو دەدات بەدەستەوە.

- (٢٥) ی نیسانی ١٩٦٣؟
- بەڵێ
- لەو ڕۆژەدا ژنتان بۆ دیاری کرد؟
- بەڵێ.. بەڵێ
- نەیان پەرژاوە ئەڵقەکەی لە پەنجە داکەنن... تەرمی شەهیدی ئێوە ئەمەیە!

دەستپێکردنی گێڕانەوە بە دیالۆگ هۆکارێکی گونجاوە بۆ دەستپێکردن بە شێوەسازی کاراکتەر(کارەکتەرە زەیشن) و گەیشتن بە ئەکشنی ناو چیرۆکەکە و لە گواستنەوەی شوێنی چیرۆکەکەدا سوودمەندە.[1] گرنگی ئەم شێوەیە لەوەدایە ئەگەر بەباشی بنووسرێت، دەسبەجێ خوێنەر کێش دەکات بۆ ناو قووڵایی چیرۆك و دەرفەتی وەستان یان پاشگەزبوونەوەی لە خوێندنەوە نادات. هەر بۆیە لەم چیرۆکەشدا هەمان دەستپێکی پتەو بەدیدەکرێ و بەم سەرەتایە گێڕانەوە لە خاوی و جولانی بە ئەستەمییەوە خۆی پاراستووە و ڕیتمێکی تری بە ڕێڕەوی گێڕانەوەکە بەخشیوە، لەلایەك سوود لە گفتوگۆ وەرگیراوە، لەلایەکی تریشەوە ڕەوتی گێڕانەوە لەلایەن وەگێڕی هەمە شتزانەوە بەرەو تەسکی چووە، چونکە دیالۆگەکە ئەرکێکی زۆری بۆ

1 ابراهیم یونسی، هنر داستان نویسی، انتشارات نگاه، چاپ حفتم چاپ ١٣٨٢، تهران، ل ١١٨

بەخشینی زانیاری و گێڕانەوە خستۆتە ئەستۆی خۆی. خاڵێکی تر سەبارەت بەم چیرۆکە و لەناو چوارچێوەی تەکنیکدا کورتبڕی و بروسکە ئاسایی گێڕانەوەیە لە گەیاندندا، بەهۆی چنینی کورت و پڕ و گرێدراوی دیالۆگ و گێڕانەوەی وەگێڕەوە: (بە سەرێك چۆڕاوگەی فرمێسکی ئەڕژانە سەر تورەکەکەی دەستی. بە سەرێکی تریشی ئەتوت مژدەی ژیانێکی تری پێ ڕاگەیەنراوە.!

- لەعنەتتان لێ بێ... نۆمانگە دەستخەڕۆم ئەکەن..
- نۆ مانگە ئازاری گومانم ئەکەن بە قوڕگا![1]

بەهۆی خاڵبەندی و دانانی تەقەڵی (-)ەوە خۆی لەو شێوازە باوەی جاران کە (وتم ... وتی)یە پاراستووە. ئەم دیالۆگانە لە هەندێ شوێندا زۆر دەبن، تا لە کۆتایی هەموویاندا بە ئاماژەیەك دەڵێت: کە ئەم وتراوە هی کێیە، بۆ نموونە لە بەشێکیدا خاوەنی تورەکەکان قسە دەکەن، لە پێشدا شەش ڕستە دێنێتەوە کە جودان لە یەکدی و تەواوکەری یەکتریشن، لە دواییدا دەزانرێ کە ئەمانە قسەی خاوەن تورەکە ئێسکەکانن لە گوێ چاڵەکانی شەهیدەکانیان لە ئەنجامی دەسەڵاتی سیاسییەوە.

ئەمە وەك دەسپێکێکی هونەری، وەك سەرتاپای چیرۆکەکەش خودی گێڕانەوەکە بەشێوەی گشتی لەڕێگای کەسی سێیەمی تاکەوەیە کە زۆرینەی کورتە چیرۆکەکانی جیهان بەم شێوەیە نووسراون، هۆی ئەمەش تەنها لە سادەبوونی ئەم جۆرەی گێڕانەوەدا نییە، بەڵکو لەبەر ئەوەیە لەهەمانکاتدا کاریگەرە و زوو بە خوێنەر دەگات.[2]بەکارهێنانی ئەم تەکنیکە بۆ وەها چیرۆکێك بە ناوەڕۆکێکی دەروون هەژێنەوە لە جێی خۆیدایە، چونکە (چیرۆکی پڕ بەسەرهات و ئەو چیرۆکانەی ئەکشنێکی پتەو و خێرایان هەیە لە گێڕانەوەی کەسی سێیەمی تاکدا، باشتر دەخولقێن)[3].

---

1 حسێن عارف، چاڵی جەرگی پیرەژن، ڕوانگە، ژ١، ل ٢٢

2 ابراهیم یونسی، ل ٧٠

3 هەر ئەو سەرچاوەیە، ل ٧٢

یەکێکی تر لەو چیرۆکانەی ناو ڕوانگە کە هەر بەم تەکنیکە نووسراوە چیرۆکی (چلێك لە زەلکاوی پاشا گەردانیدا)[1]یە. تەکنیکی گێڕانەوە تێیدا ئاساییە و سەردە، لە سەرەتاوە تا کۆتایی وەگێڕ چیرۆك دەگێڕێتەوە، لە چرکەیەکی دیاردا تیشك دەخرێتە سەر بارێکی دیاری کراو و دەکرێت بە سەرەتا و بە ڕێڕەوی خۆیدا دەڕوات تا دەگاتە گرێ و پاشتر بەرەو کۆتایی ئاڕاستە دەکرێت. گێڕانەوە بەشێوەی جێناوی کەسی سێیەمی تاکە بەو جۆرەی کە (نووسەر خۆی لە دەرەوەی ڕووداوی چیرۆکەکەدا بێت و ئەو ڕووداو و بەسەرهاتانەی کە بەسەر کارەکتەری ناو چیرۆکەکەدا دێت بۆ خوێنەر دەگێڕێتەوە)[2]. ئەم چیرۆکەش بە هەمان شێوەی چیرۆکەکەی حسێن عارف سوود لە دیالۆگ وەرگیراوە، بەلاّم بەشێوەی سەرەتا نا، بۆ چوونە ناو ڕووداوەوە، بەڵکو لەناو چیرۆکەکەدا تا شەرعییەت نەدا بە وەگێڕ هەموو شتەکان باس بکات. حسێن عارف کاتێك وەسفی ئەم جۆرە دەکات دەڵێت: (کات و شوێن لە بزوتنی ئاسایی خۆیان دەخرێن و زمان خاو دەکرێتەوە و دەبێتە زمانی ناو فەرهەنگ و وێنەی واقیع فۆتۆگرافیانە دەگیرێ و نیشان دەدرێتەوە، کە ئەمانە هەموو وا دەکەن خوێنەر تووشی بێزاریی و وەڕسبوون بکەن و دواجار بیخەنە بەر حاڵەتێکی گومان لێکردنیشەوە دەربارەی ئەوەی دەیخوێنێتەوە)[3] ئەمەش ڕەنگە بۆ چیرۆکی درێژ ڕاست بێ، بەلاّم بەپێی نووسینەکانی ئیبراهیم یونسی وا ناکەوێتەوە و چیرۆکی ڕووداوئامێز دەتوانێ بە سەرکەوتوویی سوود لەم تەکنیکە وەربگرێ بێئەوەی خوێنەر بێزار بکات، وەك ئەم چیرۆکەی تاهیر ساڵح سەعید، کە ئەم گێڕانەوە ئاساییەیە و خۆشی لە درێژ دادڕی پاراستووە. ڕەنگە حسێن عارف مەبەستی زیاتر لەوە بێ بڵێت، لە ساڵانی حەفتادا ئەمە کەم بەکار هاتووە و ڕوو کراوەتە تەکنیکی نوێ، ئەمەش مانای پێشکەوتنی چیرۆکی کوردییە، چونکە کە دێتە سەر باسی چیرۆکی پێش حەفتاکان لەوە دەدوێت کە بە درێژایی تەمەنی چوار دەیەی ساڵانی بەر لە

1 تاهیر ساڵح سەعید، چلێك لە زەلکاوی پاشاگەردانیدا، ڕوانگە، ژ٢، ل٤٣

2 ابراهیم یونسی، ل ٦٩

3 حسێن عارف، تەکنیك، ل ٧

حەفتا گێڕانەوە بەم تەکنیکە بووە، ئەمەش وا دەکات بەو جۆرە وەسفی کات، لەبەر ئەوەشە کاتێك پۆلێنی نووسەران دەکات و باسی چۆنییەتی تازەکردنەوەیان دەکات لە سالآنی حەفتادا، تاهیر سالّح سەعید لەو دەستەیە باس دەکات کە نەوەی نوێن و بە تەکنیکی کۆن دستیان پێکردووەو دوایی بەلای تازەدا لایان داوە.

ناوەڕۆکێکی چیرۆکی (چالّی جەرگی پیرەژن) باسکردنی کارەساتێکی ڕاستەقینەیە و سوودی لە واقیع وەرگرتووە بۆ داڕشتنی چیرۆکەکەی، سەرەتای دیالۆگەکەشی بەو سالّە دەست پێدەکات وەك زەنگی ئاگادارکردنەوە، (٢٥ی نیسانی ١٩٦٣) مەبەستی لە ڕەشبگیرییەکەی زەعیم سدیقە، کە خۆی لە بنەڕەتدا ٩ی حوزەیرانی ١٩٦٣ یە، بەلاّم نووسەر لەپێناوی تەواو نووسینەوەی واقیعدا ڕۆژ و مانگەکەی دەستکاری کردووە، دوور نییە لەبەر هۆی سیاسیش نەبێ کە گۆڕیویەتی، بەلاّم هەر چۆن بێ هەر هەست بە ڕووداوە دەکرێت، کە سالّێك پاش ڕووداوەکەیەو دایکەکان چوون بۆ وەرگرتنەوەی کوڕەکانیان. بەسەرهاتەکە باسی پیرەژنێك دەکات کە کوڕەکەی نادۆزێتەوە و لە بەردەم پێشمەرگەکانداو لەگەلّیاندا چالّەکان دەگەڕێ بۆ ئێسك و پروسکی کوڕەکەی، بەلاّم نایدۆزێتەوە. ناوەڕۆکی چیرۆکی پاشاگەردانییەکە، کە هەر لە ناوەکەیەوە دیارە، لە پێشمەرگەیەکی لە کار خراو دەدوێ کە وەك سوالّکەر تەماشا دەکرێ و هەریەکەو تانە و تەشەرێکی لێ دەدات تا ئەوەی ڕۆژێك برادەرێکی دەیبینێ و دەیبات بۆ لای دەسەلاّتداران پێیان دەلّێ کە ئەمە پێشمەرگەی خۆیانە و کارێکی بۆ بکەن، ئەوانیش دوای ئەوەی پەیمانی دەدەنێ و داوای سەردان کردنەوەی لێ دەکەن، کە دەچێتەوە دەلّێن، هەولّی زۆرمان بۆ دایت بەلاّم بەداخەوە سەری نەگرت، بڕۆرەوە بۆ شارەکەت تا کارێکت بۆ دەکەین..

چیرۆکی **(سێبەری بەر سەنگەری مەرگ)** لە گێڕانەوەی ئەم چیرۆکەدا پشت بە مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆ بەستراوە لە پاش گێڕانەوەی وەگێڕەوە لە سەرەتادا کە هێشتا هەست بە مۆنۆلۆگ ناکەی. کاراکتەرەکە لەگەلّ خۆیدا دەدوێ بەبێ ئەوەی چاوەڕوانی کەسێك بکات کە گوێی بۆ هەلّخات. لە سەرەتاوە تا کۆتایی کاراکتەری سەرەکی قسە لەگەلّ دەروونی خۆیدا دەکات و لە

پچڕ پچڕی نیگا جۆراوجۆرەکانەوە چیرۆکەکە دروست دەبێ. پاڵەوان لە سەنگەرە و ساتی هاتنی دوژمنە، ئەو بیردەکاتەوە و پێش ڕووداوەکان دەکەوێ، گریمانە دادەنێ بە ئەگەری مانەوە یان خۆبەدەستەوەدان. لەگەڵ قسەکانی بیری خۆیدا قسەی بەرامبەرەکانی دێنە ناو زەینییەوە، پێکەوە قسە ڕاستەقینە ئێستاییەکان تێکەڵ بە قسەکانی دەروونی دەبێت، لەبەر خۆیەوە قسەدەکات و وا دەزانێ خۆشەویستەکەی لەوێیە.

... ئەوکات پەنجەت بۆ درێژ ئەکەن

- ئەم ڕەشپۆشە کێیە؟
- نایناسی؟
- نا بەخوا...بەڵام سەربەرز دیارە!
- ئەوە دەزگیرانی ڕۆڵە نەتەوەیەکە کە گشت کەلێنێکی دنیایان ئاوەدان کردەوە.

نا لێرە نابم.. ئەگەڕێمەوە شار.. ڕەنگە شارەکەم هەموو ڕەش پۆش بن، سامناکی گشت لایەکی گرتبێتەوە.[1]

لەڕێگای قسە و بیرە بەیەکدا چووەکانییەوە، شڵەژانی باری پاڵەوانەکەمان بۆ دەردەکەوێ لە ساتی بڕیارداندا، کە بیرەکانی کەڵەکە دەبن و لە هەوڵی ڕێکخستن و گەیشتن بە ئامانج دایە لەڕێگای بیرێکەوە. گێڕانەوە بە مۆنۆلۆگ و دواندنی خۆی پاڵەوان بەو مانایەی کە گوێگر لە ئارادا نییە، بەڵام وەختێ دەیخوێنینەوە لەگەڵ دێڕ بە دێڕدا هەست بە بوونی نووسەرێك دەکەین کە ئەم پاڵەوانەی ئەفراندووە و هێناویەتییە گۆ، کارەسات و ڕووداوەکانمان بۆ دەگێڕێتەوە، خۆ ئەگەر نووسەرێکیشمان لە خەیاڵ نەبێت، ئێمە دەزانین ئەم قسەکردنە لەبەر خۆوە بۆ ئەوەیە شتێ بە

1 کاکە مەم بۆتانی، سێبەری بەر سەنگەری مەرگ، ڕوانگە١، ل٤٢

ئێمە ڕاگەیەنێ، وە ئەگەر نا لە بنەڕەتەوە نە دەنووسرا و نە دەخرایە سەر پەڕە.[1] بەکارهێنانی ئەم تەکنیکە وردەکاری و توانای هونەری پێویستە، بەتایبەت کە وەك ڕێگایەك دەردەکەوێ بۆ نیشاندانی بیرەکانی زەین، کە ئەمە بەشێکە لە پڕۆسەیەکی گەورەتر کە بە تەکنیکی شەپۆلی هۆش ناسراوە، وەك چۆن لە چیرۆکی **(ئاژاوەیە و دڵداری)** ئەحمەد شاکەلی-دا دەبینرێ. داڕشتنی ئەم چیرۆکە بە شەپۆلی هۆشەوە (ڕەوتی ئاگایی) بەو مانایەی (جۆرێکە لە گێڕانەوە کە تیایدا ئەزموونی دەروونی و سۆزداری کەسێتییەکانی چیرۆکەکە لەڕووی جودای زەینییەوە بەر لە قۆناغی پێگەشتن نیشاندەدرێ)[2] ئەوەی لەمجۆرە گێڕانەوەیەدا بەرچاو دەکەوێ، گێڕانەوە و نیشاندانی بیری زەینی کاراکتەرە بەر لە چوونە ناو قۆناغی ئامادەکارییەوە بە مەبەستی دەربڕین. ئەمەش لەپێناو ڕۆچوونە بە ناو لایەنە نادیار و شاراوەکانی دەروونی کاراکتەردا، لەوکاتەدا کە هێشتا هیچ ترسێك یان سانسۆرێك نەبۆتە هۆی هەڕەشە لە بەردەم ڕاگرتنی قسە یان بیردا، ئەم گێڕانەوەیە بەوە پێناسە دەکرێ، کە وێنەگرتنی زەینی کارکتەرە لە شاراوەترین خاڵی ناوەوەدا و جگە لە خۆی کەس پەی پێ نابات. گێڕانەوەی ئەم چیرۆکە بەم تەکنیکە واتا وێنە و قسەکان نەهاتوونەتە باری ئامادە باشییەوە بۆ دەربڕین بەو شێوەیەی کە خراوەتە ڕوو. ئیبراهیم قادر لە تێزی دکتۆراکەی-دا کاری لەسەر ئەم چڕۆکە کردووە و هەڵی سەنگاندووە، پێی وایە خاوەنەکەی بە توانایەکی باشەوە کاری لەسەر ئەم تەکنیکە کردووە، توانیویەتی پێناسەی تەکنیکەکە لە چیرۆکەکەدا بەرجەستە بکات، بۆ ئەمەش نموونەی پەرەگراف و دەستەواژەی هێناوەتەوە کە سەلمێنەری دروست بەکارهێنانی ئەم تەکنیکەیە کە کارێکە ئاسان نییە و لە جیهاندا نموونەکەی لەلای ڕۆمان نووسانی وەك (جیمس جۆیس، ولیام فۆکنەر، فیرجینا ولف)دەردەکەوێ، لە ئەدەبی کوردیشدا نموونەی دیاری، لەلای (حسێن عارف و شێرزاد حەسەن و کاروان کاکەسور) دەردەکەوێ و ئێمە لە

1 حسێن عارف، ل ١٥

2 حسین بیات، داستان نویسی جریان سیال زهن ، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ نخست، بهار ١٣٨٧تهران. ل٧٧

باسێکی تردا کارمان لەسەر کردووە. چیرۆکەکە چڕان و کورتبڕی تێدا دەبینرێ لە گێڕانەوەدا و تەواو خۆی لە گێڕانەوەی تەقلیدی و درێژ دادڕ لا دەدات، وا لە خوێنەر دەکات دوای ڕووداوەکان بکەوێت و لە هەوڵی دەستەبەرکردنی مانادا بێت، پاش ئەوەی سەرلەنوێ لە زەینی خۆیدا دایدەڕژێتەوە. بۆ نموونە: ئاژەڵ دایە شاخ، هەندێ شت ئارامی گرت، شمشاڵێ هات هۆرە.

دیمەنێك (ئافرەتەکە ڕۆشت، ئەکشا لەسەر خۆ، چاوەکانی ..مەمکەکانی، ئەسوتان).

وتیان: تەواو بوو، داهاتووە، دینار و هەزار، سمکۆش ون بوو.[1]

چیرۆکەکە باس لە کارەساتی ئاژاوە نانەوەی بەیەکگەیشتنی دوو خۆشەویست دەکات، کە ڕاونان و پێزانینی لێ دەکەوێتەوە. جگە لەم تەکنیکە بەپێی دابەشکردنەکەی حسێن عارف بۆ تەکنیکی چیرۆك، ڕەمزییەتی شێوە ئەفسانەیی بەدی دەکرێ لە چیرۆکی (سمکۆڵی ئەهریمەن لە زامی هەڤرێستەکەدا) لە داڕشتنی ئەم چیرۆکەدا سوود لە مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆ وەرگیراوە، جگە لەوەی وەك تەکنیکی گشتی سەرتاپای چیرۆکەکە ڕەمزییەتی ئەفسانەییە، کە حسێن عارف لە لێکۆڵینەوەکەیدا دیاری کردووە. لە پەرەگرافێکدا دەڵێ: (ئەبێ ڕاست نەبێت؟ بەڵگەمان چییە؟ ئەبێ هاوارەکەیان بۆ سوودی من بێ؟ نە.. نە.. هەمووی هەمانەی بۆشە، ئەبوایە بمزانیایە خۆپەرستی لەژێر پەردەی قسەکانیانا خۆی حەشار دابوو، ئەیانویست دیاری جوانی خۆیان بێ).[2]

وەك ڕەمزیش تانوپۆی چیرۆکەکە کە ڕەمزی ئەفسانەییە (ئەهریمەن و ئاهورامەزدا و موغەکان دەبنە دەلالەتی ڕەمزەکان). چیرۆکەکە ڕووداوی سەردەمی ئیسلامە لە بەشی یەکەمدا، لە بەشی دووەمیشدا سالآنی بەر لە زایین و سەردەمی زەردەشتە. ڕووداوەکان پاش و پێش کراوە تا لە گێڕانەوەی موباسانی بیپارێزێ، لەڕێگای ڕەمزی ئەهریمەن و ئاهورامەزدا و زەردەشتەوە پەیامی خۆی دەگەیەنێت. سەرەتا کارەکتەری ناو چیرۆکەکە لە دوو دڵی بڕینەوەی دارێکدایە بە فەرمانی خەلیفە دواتر دەردەکەوێ کە بە بڕینی ئەم دارە واتە هێزی شەڕ بەسەر هێزی خێردا

1 ئەحمەد شاکەلی، ئاژاوەیە و دڵداری، ڕوانگە ١، ل ٧٨

2 کاکە مەم بۆتانی، سمکۆڵی ئەهریمەن لە زامی هەڤرێستەکەدا، ل١٢

سەرکەوتووە، ئەمەش مەبەست لە ئیسلامە بەسەر زەردەشتدا لە ئاستە ئاساییەکەیدا، لە ئاستەکەی تریشدا دەشێ خوێندنەوەی بەو ئاڕاستەدا بۆ بکرێ کە نیشاندانەوەی پەیوەندی کورد و عەرەبە لە ڕوانگەی ئیسلام و زەردەشتەوە، دواجاریش هەق بەخشینی بە کورد وەك چۆن لە کۆتایی چیرۆکەکەدا دەڵێ:

(بەڵام ئەو ڕۆژە هەر دێت کە ئاهورامەزدە تەواوی مرۆڤ و دونیا بخاتە باوەشی خۆیەوە.

- باوەڕمان پێیە.)[1]

نووسینی ئەم چیرۆکە بەم ڕێگا ئەفسانەییە گرنگی و بایەخی خۆی هەیە، چونکە ئەمجۆرە چیرۆکانە (هێندەی دەبنە ڕەمز بۆ مانا و مەبەست دواجار بۆ ئامانجێکی تایبەتی نووسەر، هێندەش پێز و بڕشت دەدەن بە ناوەڕۆکی ڕەمزەکە)[2] ئیتر ئەوەی تر دەکەوێتە سەر توانای خوێنەر لە کردنەوەی ڕەمز و کۆدەکاندا، ئەگەرچی ئەم ڕەمزانە لەناو نەتەوە ئێرانییەکاندا مێژوویەکی هەیە و خوێنەر بەپێی باکگراوندی ڕۆشنبیری و فەرهەنگی خۆی دەتوانێ ئاماژەکان شیبکاتەوە و دەستی بە مانای قووڵ ڕابگات. بەکارهێنانی ئەم تەکنیکە لە چیرۆکی (بەندی دووەم لە یاسای خۆڵ و دۆ)ی حسێن عارف - یشدا دەبینرێ. بە تەکنیکی گێڕانەوەی ڕەمزییەتی شێوە ئەفسانەیی باس لە یاسا و نادروستی شتەکان دەکات، لە دەمێکدا کە هیچ شتێ هەقیقی نییە و هەمووی نادروستی و ناڕەوانییە. پاش بەندی یەکەم لە یاسای خۆڵ و دۆ، لاوێك ناشرینییەکانی شار نیشانی خۆی دەداتەوە و ئەویش وەکو تێك هەڵرژان و شڵەژان شتەکان کۆدەکاتەوەو لە پارچەی یەکەمدا دەڵێ: (دایك دوا تۆزقاڵ گۆشتی لە ئێسقانەکانی کۆرپەکەی باوەشی خۆی ڕائەماڵێ. دەمە بنێشتێکی لێ نەئەدا بە مێردەکەی. مێرد لە قاقای پێکەنینیدا، لە گازی پشت ئەکەوت. کلیلی غەزنەکەی لە قولی مشتی ئەوا بوو، کەرەسەی کۆرپەی داهاتووی لەو قەدەغە ئەکرد،

---

1 هەمان سەرچاوە، ل ٢٤

2 حسێن عارف، تەکنیك، ل١١

ئەیهاویشتە ناو ورگی خۆیەوە، کۆرپەکانی داهاتوو، لە منالّدانی پیاوەکان ئەهاتنە بەرهەم)[١]، ئەوەی ئەم چیرۆکە لە چیرۆکەکەی کاکە مەم جیا دەکاتەوە لەڕووی تەکنیکی ئەفسانەکارییەوە، ئەوەیە کە یەکەمیان ئەفسانەی میللییە و پێشتر لەناو کورددا بیسراوە و تەنها خوێنەر پێویستی بە پێکەوە بەستنەوەی ئەفسانەکانە بە مەبەست و مانای سەردەمەوە کە دەکرێ نووسەر مەبەستی بێت بیگەیەنێ. بەلاّم دووەمیان ئەفسانەیەکە مێژوویی نییە و خولقێنراوی زەینی چیرۆکنووسە، خوێنەر دەبێ بە بۆچوونی خۆی لێکدانەوەی بۆ بکات، چونکە پێشینەی نییە. جگە لەم چیرۆکانە، ماوەتەوە سەر دوا چیرۆك بە ناوی **(ئەحمەد شاکەلی)**یەوەیە، لەم چیرۆکەدا سوود لە دارشتنی بروسکە ئاسا وەرگیراوە، ئەحمەد شاکەلی چ لەم چیرۆکە و چ لە چیرۆکەکانی تریدا هەولّی داوە سوود لە تەکنیکی نوێ وەربگرێ و شێوە باوەکە واز لێ بهێنێ، کە خۆی لە ڕستەی درێژ و خاو کردنەوەی دیمەن و لادان لە ڕێڕەوی سەرەکی ڕووداودا دەبینرێ[2] ئەم چیرۆکەش سەر بە تەوژمی هۆشە. ئەوەی دەمێنێتەوە لە باسی چنینی ئەم چیرۆکانەدا قسەکردنە لەسەر ڕووداوەکانی ناو چیرۆکەکە، کە جگە لە چیرۆکەکەی سمکۆڵی ئەهریمەن و خۆڵ و دۆکە، ئەوانی تر واقیعی کۆمەلّگەی ئەو دەمەن و ڕیالیزمیانە کاریان کردووە لەپێناو ئاراستەکردنی پەیامێکدا بۆ نەتەوەکە و سیمایەکی شۆڕشگێڕیانەیان پێوە دیارە.

وەك کەسێتیش هەر حەوت چیرۆکەکە، کەسێتییان تێدایە و گرنگی تەواویان پێدراوە، لە زۆرینەشیاندا گرنگی دراوە بە ناوەوەی تاك و لەڕێگای مۆنۆلۆگەوە ئەمە نیشان دراوە، ئەمەش فراوانبوونی مەودای تێڕوانینەکانە بەرامبەر بە تاك، کە تەنها ڕوالّەت و ڕووکار نییە و پێویستە لە دیوی دەروونیشەوە ڕابگیرێ و لە شێوەی چیرۆکدا شی بکرێتەوە.

1 حسێن عارف، بەندی دووەم لە یاسای خۆلّ و دۆ، ڕوانگە٣، ل٦٤

2 ئیبراهیم قادر، لێکۆلّینەوەی کورتە چیرۆکی کوردی لە کوردستانی باشووردا ١٩٧٠-١٩٨٠، ل ١٩١

کاریگەریی ڕوانگە لە بەرەو پێشبردنی چیرۆکی کوردیدا

هەندێ لە ڕۆشنبیران و ڕەخنەگران پێیان وایە ئەم گۆڤارە، نەیتوانیوە بگاتە ئامانج و بە کەماڵی خۆی نەگەیشتووە و بە کاڵی دەسبەرداری پەیامەکەی بوو، لەتیف هەڵمەت دەڵێت: (ڕوانگە هێلکەیەکی پیس بوو هیچی هەڵنەهێنا)[1] ئەو پێی وایە ئەمان یاخی نین و لە شێوە و داڕشتنی هۆنراوە و چیرۆکی کۆن یاخی نابن٢، بەشێوەیەکی گشتی ئەوانەی قسەیان لەسەر ڕوانگە کردووە زیاتر دەمیان لە شیعر داوە و کەمتر بەلای چیرۆکدا چوون، مەگەر ئەوانەی دواتر کە کاریان لەسەر ئەدەبی دەیەی حەفتاکردووە ئاماژەیان پێ دابێ، وەك (حەسەن جاف) لە کتێبەکەیدا باس لە قۆناغی نوێکردنەوە دەکات و پێی وایە ئەو بزوتنەوەیە کە خۆی بە نوێگەر دادەنێ لە بنەڕەتدا لاسایی کاڵ و کرچی بزوتنەوە ئەدەبییە عەرەبییەکانی ترە. لەم بارەیەوە دەڵێت: (ئەو بەیاننامەیەی ڕوانگەیە کە هەندێ دەیکەن بەسەر شاری بزوتنەوەی نوێخوازی لە ئەدەبی کوردیدا لە بۆشاییەوە یا لە ئەنجامی پێویستییەکی مێژووییەوە نەنووسرا، بەڵکو لاسایی کۆمەڵێك بەیان بوو کە پێشتر دەرچوو)٣ ئەوەی دەبینرێ لە قسەکانیدا ئەوەیە کە کێشەی لەگەڵ تەمومژی نووسیندایە بۆیە لە ڕوانگەییەکان ڕازی نییە و پێی وایە چاولێکەری ئەوەیە کە زۆر لەو نووسەرانەی بە ڕوانگە ناوبانگیان دەرکرد، ئێستا وازیان لەو شێوەی نووسینە هێناوە پاش ئەوەی توانا ئەدەبییەکەیان باشترو گەییو تر بووە، بڕوایان بە خۆیان پەیدا کردووە، بەتایبەتی لە بواری چیرۆکدا)[4] دواتر باسی ئەوە دەکات کە حسێن عارفی تێشووی سەفەرێکی سەخت ئاسمان و ڕێسمانە لەگەڵ حسێن عارفی یاسای خۆڵ و دۆ-دا ئێستا لە سەنگەر و ئاسۆی چیرۆکی هونەری

---

1 حسێن عارف (ئامادەکردن)، ڕوانگە.. یاران و نەیارانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٥. ل٣

2 حسێن عارف، ل ٥٣

3 حەسەن جاف، چیرۆکی نوێی کوردی، دەزگای ڕۆشنبیری بلاوکردنەوەی کوردی، ١٩٨٥، ل ٣٣

4 هەر ئەو سەرچاوەیە

ڕاستەقینەدایە؟ ئەوەی لەم قسانەدا دەردەکەوێ، ئەوەیە کە زۆر لەخۆکردن لە بەرهەکانی ڕوانگەدا بەدیدەکرێ، تەنانەت بە حسێن عارفیشەوە کە خۆی چیرۆکنووس بووە لە سێ ژمارەکەی ڕوانگەدا، لە کاتێکدا بە سەرنجدان لە چیرۆکەکانی ئەو دەمە شتی ترمان بۆ ڕوون دەبێتەوە کە ئێمە لەم باسە کورتەدا لەسەری دەوەستین.

زۆرینەی نووسەران و ڕەخنەگران قسە لەسەر ئەم دەیە دەکەن و گۆشەی ئەدەب دەخەملێنن تیایدا، ئەمەش بۆ هۆکارە سیاسییەکە و (بەیاننامەی ١١ی ئازار) دەگەڕێننەوە، کە وەك کردنەوەی دەلاقەیەك بوو بەڕووی ئازادیدا و، هونەر و ئەدەب نەفەسێکی تازەی لێوەدا و خۆی لە تەنگە نەفەسی و قەتیسی شەستەکان ڕەها کرد. هەموو ئەوانەی قسەیان لەسەر ئەم قۆناغە پێشکەوتووە کردووە، ئاماژەیان بە وەستاوی دەیەی پێشوو داوە، هەر لە حەسەن جافەوە تا حسێن عارف و عومەر مارف بەرزنجی باس لەو دەمە دەکەن کە ئەدەب چەقیبوو، ئەمە جگە لەوەی دواتر ڕای ڕەشید سابیریشی[1] دەچێتە سەر، بەلاّم ئەوەی جیاواز لەم بۆچوونە قسەدەکات، عەبدوڵلا ئاگرینە، پێی وایە قۆناغی سستی و کزی نییە. لەگەڵ ئەم بۆچوونانەدا ئەوەی بەلای ئێمەوە گرنگە ئەوەیە ڕاستە لەم قۆناغەدا چیرۆکنووس هەبووە بەردەوام بوون لە نووسین، بەلاّم بەشێوەیەکی گشتی نەبۆتە ڕەوتێکی دیار، تا وەك سالّی حەفتا دەنگدانەوەی هەبێ. ئەمەش دەبێتە دەرخەری ئەوەی ئەگەر قسەکەی ئاگرین وەرگرین، کە پێی وایە چیرۆك و بەرهەمی نووسەران لەو سالاّنەدا دەرچوون کە نیشانەی پێشکەوتنی ئەو قۆناغەیە، ئەوا دەڵێین کە ئەم نیشانەی ئامادەبوونە بۆ تەقینەوەیەکی ئەدەبی نەك خۆی لە خۆیدا گەشە بێ، چونکە ئەگەر خودی ئەو قۆناغە گەشەسەندن و پەرەسەندن بووایە، ئەوا سالاّنی حەفتا ئەو دەنگدانەوەیەی نەدەبوو کە هەیبوو- و ناونرا (شڵەقاندنی گۆم). ئەم دەنگدانەوەیەش بەلای ئێمەوە بە ڕێژەی یەکەم بەهۆی کاریگەری بزوتنەوەی ڕوانگەوە بووە، چونکە کاتێك باس لەو کزیی و وەستانانەی شەستەکان دەکرێ، یەکسەر سالّی حەفتاکان بە گەشەسەندن

---

1 سابیر ڕەشید، قۆناغەکانی چیرۆکی کوردی، نووسەری نوێ، ژ١٧، حوزەیرانی ٢٠٠١

دادەنرێ (ئەگەرچی حسێن عارف پێی وایە لە دوو ساڵی کۆتایی شەستەکاندا ئامادەکاری هەبوو بۆ ئەم تەقینەوەیە)، ڕاستە وەك وتمان بەیاننامەکەو باری سیاسی بە بەهانە دادەنرێ، بەڵام دەبێ ئەوەش فەرامۆش نەکەین، جگە لەو هۆیە سیاسییە، لەگەڵ دەرچوونی بەیاننامەدا بە (٤٥)ڕۆژ دواتر بەیاننامەی ڕوانگە دەردەکرێ، دەشێ وەك هۆکاری گەشەسەندنی لێی بڕوانین، چونکە لەلایەکەوە بانگەوازەکەی ڕوانگە بریتی بوو لە (بیری نوێ، وتەی نوێ، کرداری نوێ) لەلایەکی ترەوە دەرکەوتنەوەی حسێن عارف و کاکە مەم بۆتانی و ئەحمەد شاکەلی، کە لەوە و بەر هەبوون لەژێر دروشمێکی وەهادا خۆی لە خۆیدا هەنگاوە بەرەو گەشە و تازەکردنەوە (ئەگەر لەڕووی بانگەوازەوە بێ و نەشچووبێتە باری پڕاکتیکەوە، هەرچەندە چووە و ئێمە کارمان لەسەر کردووە). ئەوانەی لەم بارەوە لێکۆڵینەوەیان هەیە، کەسیان بە ئاشکرا باسی کاریگەری ڕوانگە ناکەن لەسەر قۆناغەکە، بۆ نموونە زاهیر ڕۆژبەیانی لەڕووی ناوەڕۆك و فۆڕمەوە باسی ساڵی شەستەکان دەکات، پێی وایە لە چیرۆکی پێش حەفتاکاندا (ئەوەندەی کە هەبووە لەڕووی ناوەڕۆکەوە بایەخی بە کێشەی کۆمەڵایەتی دەدا و تا ڕادەیەکی زۆریش وەعز و پەند ئامێز بوو، لەڕووی فۆڕمیشەوە لاواز و فۆلکلۆر ئامێز بوو، شێوەکانی گێڕانەوە لەسەر زنجیرەی هێڵی زمەنی نزیك بوو- و بنەماکانی سەرەتا و لوتکە و کۆتایی بە توندی تێیدا ڕەچاو کراوە)[1]. ئەگەر ئێمە ئەم قسەیەی ڕۆژبەیانی وەرگرین، دەتوانین وەك بەڵگە بۆ پێشەنگی ڕوانگە لەم پێشەنگی و گەشە سەندنەدا بەکاری بهێنین، چونکە کە باسی نووسەرانی حەفتاکان دەکرێ، ناوی حسێن عارف و ئەحمەد محەممەد ئیسماعیل دەبرێ کە خۆیان بە توانا بوون و بە بۆچوونی نوێیەوە هاتوونەتە ناوە[2]وە لە کاتێکدا ئەمانە ئەگەر نوێخواز بووبن، ئەوا بەرهەمەکانیان بەتایبەت حسێن عارف لە ڕوانگەدا بڵاوکردۆتەوە، لەهەمانکاتدا ناوەڕۆکی ئەو چیرۆکانە نە پەندە و نە وەعزە و تەکنیکیش تیایاندا، نوێیە. لە کۆی ئەو حەوت چیرۆکەدا، دوو

---

1 زاهیر ڕۆژبەیانی، چیرۆکی هونەری کوردی، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٨ ، ل ٣٧٦

2 هەر ئەو سەرچاوەیە، ل ٣٧٧

چیرۆك گێڕانەوەی ئاساییە، ئەویش بەکارهێنانی شێوە بروسکەکەیەتی لە داڕشتندا، چیرۆکێکیان بە مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆ و دوو چیرۆکیش ڕەمزییەتی شێوە ئەفسانەیی تێدا بەکارهاتووە، جگە لەوەی دوو چیرۆکیش بە تەوژمی هۆش نووسراوە و نووسەرەکەشی بەپێی تێزی دکتۆراکەی ئیبراهیم قادر دەبێتە یەکەم نووسەر کە ئەم تەکنیکەی بەکار هێناوە، تەنانەت خۆیشی لە نامەیەکدا دەڵێت: کە ویستویەتی چاو لە ئەدەبی ئینگلیزی و فەڕەنسی بکات و هەموو ئەو شێوە نوێیانە بهێنێتە ناو ئەدەبی کوردییەوە، وە چیرۆکەکانی ڕوانگە و هاوکاری و بەیان لەو جۆرەن (خۆ ئەگەر لەم دواییەدا هەندێك نووسەر پێیان وایە شەپۆلی هۆش نییە لە چیرۆکی کوردیدا، ئەوا هەر بە سەرەتا دادەنرێ لای شاکەلی، ئەگەر سەرەتایەکی پتەویش نەبێ، گرنگ دەسپێکە). بەم پێیە سەرەتای چیرۆك، بلاوکردنەوەی لە گۆڤاری ڕوانگەوە دەست پێدەکات، کە ئەمە خالی دەسپێکی تەوژمی هۆش بۆ چیرۆکی کوردی و مامەڵەی لەگەڵ تەکنیکی تەوژمی هۆش-دا. لەم بارەیەوە هەر هەمان دکتۆر پێی وایە کە ئەم تەکنیککارییە لە خۆوە نەبووە لە حەفتاکاندا، بەڵکو ئەو هەولانەی دەیەی پەنجا و شەستەکان بووە بەگشتی و بەتایبەتی لە چیرۆکی (چای شیرین)ی حسێن عارف و (کوێرە ڕێیەك)ی سەدرەدین عارف و (کەژاوە)ی کاکە مەم بۆتانییەوە بووە. ئەم قسەیە جێگای لەسەر وەستانە، چونکە دوان لەو ناوانە لە دەستەی دامەزرێنەری ڕوانگە بوون و هەر بوونی ناوی ئەوانیش لەسەر ئەو گۆڤارە بە مانای پتەوی دێت کە خۆی بناغەکەی چیرۆك و کەسانی شارەزا و نووسەرانی بەتوانا بوون.

بە بڕوای ئێمە هەموو ئەمانە نیشاندەری ڕۆڵی ئەو بلاوکراوەیەن، کە گڕوتینی بەخشی بە چیرۆکی کوردی لە باشووری کوردستاندا، چونکە ئەگەرچی خودی ڕوانگە تەمەنی کورت بوو، بەلام توانی گۆمی ڕەخنە و وتوویژ بشلەقێنێ و دەنگدانەوەی خۆی هەبێت لە کۆبوونەوە ئەدەبییەکاندا، بەمەش چیرۆکەکان کەوتنە بەر چاو و وەك سەرەتای دەیەی حەفتا بوونە مۆدێلێکی چیرۆکی کە دواتر بەرەو گەشە چوو، چ لای ئەم نووسەرانە خۆیان و چ لای نووسەرانی تر.

سەرچاوەکان:

١.   ئیبراهیم قادر، لێکۆڵینەوەی کورتە چیرۆکی کوردی لە کوردستانی باشووردا ١٩٧٠-١٩٨٠.

٢.   ابراهیم یونسی، هنر داستان نویسی، انتشارات نگاه، چاپ حفتم چاپ ١٣٨٢، تهران.

٣.   حەسەن جاف، چیرۆکی نوێی کوردی، دەزگای ڕۆشنبیری و بلاّوکردنەوەی کوردی، ١٩٨٥.

٤.   حسین بیات، داستان نویسی جریان سیال زهن ، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ نخست، بهار ١٣٨٧تهران. ل٧٧

٥.   حسێن عارف (ئامادەکردن)، ڕوانگە یاران و نەیارانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٥.

٦.   حسێن عارف، لێکۆڵینەوەیەك لە چیرۆکی سالاّنی دوای ١٩٧٠دا، ڕۆشنبیری نوێ، ژ ٦٣

٧.   ڕوانگە، ژمارەکانی (١،٢،٣).

٨.   زاهیر ڕۆژبەیانی، چیرۆکی هونەری کوردی، دەزگای توێژینەوەو بلاّوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٨ .

٩.   سابیر ڕەشید، قۆناغەکانی چیرۆکی کوردی، نووسەری نوێ، ژ(١٧)، حوزەیرانی ٢٠٠١

*ئەم باسە لە ژمارە(٩٤)ی ئاییندەی کانونی دووەمی ٢٠١١دا بلاّوکراوەتەوە.

لێکۆڵینەوە لە بارەی شیعرەوە

نەخشەکانی (ئەنەلحەق) لە شیعرەکانی مەحوی دا

گەڕانەوە بۆ ناو دونیا پڕ شۆر و شەوقەکەی ئەدەبیاتی کلاسیك، لەناو ئەویشدا غەزەلە پڕ لە هونەر و فەلسەفییەکانی (مەحوی)، ئەو چێژە بە ئێمەی کورد دەبەخشێت، کە خاوەنی ئەدەبیاتێکی سەر ڕێژ لە هونەری گێڕانەوە و پڕ حیکمەتین، خاوەنی شاعیرێکین شیعرەکانی بڵندگۆیەکن بانگی جوانیناسی دەدەن، بە هەموو عیرفانییەت و ئێستاتیکایەکەوە، هونەری شیعری ڕۆژهەلاتییان لێ دەتکێت.

ڕاستییەکی حاشا هەڵنەگرە، مەحوی شاعیرێکی سۆفییە و گەلێك لە شیعرەکانی گوزارشتکەری چوار ڕەگەزی زنجیرەبەندی (تەریقەت، شەریعەت، حەقیقەت، مەعریفەت)ن، ئەویش زۆرینەی ڕەخنەگران و لێکۆڵەران لەسەری کۆکن و لێکۆڵینەوەیان لە بارەوە ئەنجام داوە. یەکێك لەو بەڵگە دیار و بەرچاوانەی شیعری مەحوی بۆ چەسپاندنی سۆفیبوونی، کارکردنیەتی لەسەر ڕێبازی (مەنسوری حەلاج) و نزیکەی (نۆ) جار لە بەیتە کوردییەکانیدا ئاماژەی پێداوە و دووجاریش لە شیعرە فارسییەکانیدا گوزارشتی لێکردووە. لە گەلێك شوێنیشدا ڕەهایی بەخشیوە بە حەق و بەدەر لە چوواندن خۆی کردۆتە دووەمین مەنسوری زەمانە.

ئەگەرچی لە دوای کوژرانییەوە حەلاج بۆتە سمبولی حەقدۆستی و سوربوون لەسەر ڕێگەی دروست و پاشگەز نەبوونەوە لە گوفتار و کرداری ڕاست، کە ئەمە لە سەرتاسەری ئەدەبیاتی کلاسیکی ڕۆژهەلاتدا بەدیدەکرێت و شاعیران هەر یەکە و بەپێی ستایلی کارکردنی خۆی ئاماژەی پێداوە و ئاوێتەی هونەری جواناسی و چوواندنیان کردووە و هەڵوێستی خۆیان ڕاگەیاندووە

بەرامبەر بە حەق و دووپاتیان کردۆتەوە کە مەنسور ئاسان، بەڵام جیا لە هەموو ئەمانە مەحوی بەجۆرێکی تر کاری لەسەر ئەم ڕەهەندە عیرفانییە کردووە و وەك میتۆدێك پەیڕەوی کردووە، تەنیا لەبەر هونەرکاری و نەخشاندنی ڕەوانبێژی نەبووە کە چیرۆکەکەی بۆتە بەشێك لە مێژووی مەرگەساتاوی عیرفانییەتی ڕۆژهەڵات، بەڵکو هزریانەتر کاری لەسەر کردووە و بە پەسەندترین ڕێگەی زانیوە تا لە ڕێیەوە یاخی بوونی خۆیی پێ ڕاگەیەنێت و هەوڵ بۆ چاکسازی بدات لەو دیدەوەی کە ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتی لە سەردەمی مەحویدا ژیانێکی ئێجگار نالەبار بووە، چونکە لەو سەردەمەدا میرنشینی بابان لەناو چووبوو، هاوکات عوسمانییەکان دەسەڵاتی ڕەهایان بەدەستەوەبوو، جگە لەمانە پەیوەندی نێوان هەردوو ڕێبازی قادری و نەقشبەندی ڕوو لە خراپی دەکرد[1]. ئەمانە هەموو هۆکار بوون تاکو مەحوی دەنگی خۆی لەناو دەنگەکانی تردا بە وتنەوەی حەق و ڕاستی جیابکاتەوە و پێمان ڕابگەیەنێت بە کوشتنیش دەسبەرداری ئەم حەقە نابێت کە پەیی پێبردووە. بەرلەوەی بەتەواوی لێژ بینەوە بەناو ئەو بەیتانەیدا کە مەنسوری لە خۆ گرتووە، بە پێویستی دەزانین باسێکی حەلاج بخەینە ڕوو:

مەنسوری حەلاج:

(ابو المغیث حسین ابن منصور ابن محمد بیضاوی حلاج) لە ساڵی ٨٥٨ی زایینی لە (تور)ی نزیك بەیزای فارس هاتۆتە دونیا و بۆ یەکەمین جار لەسەر دەستی کۆمەڵێك شێخدا بەتایبەت (جونەید)دا پێی لە دونیای تەسەوف ناوە. لە ساڵانی(٨٧٣-٨٩٧)ز دا و دواتر لەوان جیا بۆتەوە و بەرەو سەفەر و فێرکاری خۆی کەوتۆتە ڕێ و چەندین شوێن و شاری کردووە وەك ئەهواز، خۆراسان، ئاسیای ناوەڕاست، هیندستان، مەککەی پیرۆز، دواتر لە مەککەوە گەڕاوەتەوە بۆ بەغدا و فێرخوازەکانی لە دەوری گرد بوونەتەوە[2]. ئەم سەفەرانە بەشێوەیەکی دیار

1 محەمەدی مەلا کەریم، پێشەکی دیوانی مەحوی، ل١٤

2 یوگنی ادوارد برتلس، تصوف و ادبیات تصوف، ت.سیروس ایزیدی، ص٣٦

کاریگەرییان لەسەر حەلاج بەجێهێشت، بەتایبەت هیند و تورکمانستان. تا ئەو ئەندازەیەی هەندێ لە ڕەخنەگران لەو بڕوایەدان، ئەم سەفەرانەی بە مەبەستی فێربوونی جادوو- و شەعبەدە (شەعوەزە) بووە، چونکە دواتر کاتێك دەیویست خەڵك کۆبکاتەوە و وتاریان بۆ بدات و (وەعز بدات) بە کاری سەیروسەمەرە خەڵکی کۆدەکردەوە، لەو کارانەش سیحر و جادوو بوو کە لە هیندستان فێری بوو بوو. ئەم کارانە هەندێجار دوور بوون لە کەرامات و کەشفی پیاوچاکانەوە (ئەگەرچی خۆیشی کەراماتی هەبوو)، بەڵام وا دەهاتە پێشچاو بە مەبەستی سەرنجڕاکێشانی خەڵکی ئەنجامی دابێت، تا گوێگر بۆ قسەکانی کۆبکاتەوە. لێرەوە ئەو پرسیارە دێتە ئاراوە، ئایا قسەکانی حەلاج چی بوون کەوا هەموو توانا ژوور سروشتییەکانی دەخستە گەڕ تاکو خەڵکی گوێی بۆ ڕادێرن؟ ئایا تەنها مەبەستی خۆشەویستی خودا و مەسەلەی یەکێتی مرۆڤ لەگەڵ خودادا نەبوو؟[1]. حەلاج هێند بە توانا بوو لەم بارەوە (ڕاز و نهێنی خەڵکی دەزانی و باسی دەکرد بۆیان تا ناویان نا حەلاجی نهێنییەکان).[٢]

شێوازی دووان و قسەکردنی حەلاج بۆ زۆرینەی خەڵکی نوێ و شۆرئەنگێز بوو، تەنانەت تەرزی ڕەفتاریشی: لە ناکاو لە بازاڕدا دەردەکەوت و بە دەم فرمێسك ڕشتنەوە هاواری دەکرد، ئەی خەڵکی لە دەست خودا ڕزگارم کەن، منی لە خۆم فڕاندووە و نامگەڕێنێتەوە بۆ خۆم. هەندێك لە قسەکانی بۆ خەڵك واتادار و هەندێکی تری بێ مانا دەمایەوە. یاخود لە بەردەم مزگەوتدا دەوەستا و دەیوت: (کاتێك حەق بچێتە هەر دڵێکەوە جگە لە حەق لە هەموو شتێکی فانی دەکات، ئەگەر بەندەیەکی خۆش بوێ، بەندەکانی تری لە دژی هان دەدات تا ئەو بەندەیە ڕوو لە دەرگای ئەو بکات، بەڵام ئەی حەق حاڵی من چۆنە؟ خودام نەدۆزیوەتەوە و لێی نزیك نەبوومەتەوە و لەگەڵ ئەوەشدا خەڵك دژایەتیم دەکەن)، پاشان دەگریاو خەڵکی ناوبازاڕیش لەگەڵیدا دەستیان بە گریان دەکرد، ئەوسا ئەو لە پڕ پێدەکەنی و بانگ و هاواری هەڵدەدا و

1 عبدالحسين زرين كوب، جستوجو در تصوف ایران، ص١٣٣٨

2 شیخ فریدالدین عطار نیشاپوری، تذکرة اولیاء، تصحیح. میرزا محمد خان قزوینی، ص١١٦

شیعری دەخوێندەوە، کاتێ بانگی خەڵکی دەکرد تا گوێی بۆ ڕادێرن، هەموان بە دۆست و ناحەزانییەوە دەوریان لێدەدا و گوێیان لە قسەکانی دەبوو، پاشان ڕووی لە خەڵکی دەکرد و دەیوت، یاران بزانن خوداوەند خوێن ڕشتنی منی ڕەوا کردووە، بمکوژن. هەندێ لە خەڵکی لەم قسانەی دەگریان و دەیوت من بکوژن و ئێوە پاداشتی خۆتان وەربگرن، منیش دەگەم بە ئارامیی. بەمجۆرە وەك کەسێکی ڕۆحانی لەناو خەڵکدا تەماشا دەکراو هەندێك بە پەیامبەر و هەندێکی تر بە (مظهر الهي) بۆیان دەڕوانی و بە غەوس و فریادڕەس ناوزەدیان دەکرد.[1] هەر ئەوەش بووە هۆی ترسی پیاوانی شەریعەت و ئایین و هەوڵیاندا خەلیفەی دژ ڕاگرن و بە شێت و گومڕاکەریان لە قەڵەمدا. لەم نێوەندە و لە کۆڕو کۆبوونەوەکاندا بە کەسێکی سەیر تەماشا دەکراو دژەکانی بە زەندیقیان دادەنا و ئەوەی ئەوانی زیاتر لێ توند دەکرد، مەسەلەی عیشقی ئیلاهی بوو کە ساڵەهای ساڵ لە بارەیەوە دوواو دواتر بووە (هۆکاری سەرەکی حوکمدانەکەی بەتایبەت، تەعلیماتەکەی دەربارەی یەکبوون لەگەڵ خودادا زیاتر مەسەلەکەی ئاڵۆزتر کرد کە سەرەنجام بەند کراو هەشت ساڵ لە زیندان مایەوە و حەوت مانگ دادگاییکردنەکەی درێژەی کێشا و لە کۆتاییدا سزای مەرگیان بەسەردا بڕی)[2].

ئەگەرچی ڕای جیاواز لە بارەی کوشتنەکەیەوە هەیە، هەندێ بڕوایان وایە لە خاچ دراوە و سەریان بڕیوە و پاشان سوتاندوویانە، بەلاّم هەندێکی تر دەڵێن هەردوو دەستیان بڕیوەتەوە، پاشان هەردوو قاچی و دواتر چاویان هەڵکۆڵیوە و زمانیان بڕیوە، ئینجا سوتاندوویانە. لەم بارەیەوە شێخ عەتتاری نیشاپوری دەڵێت: هەر دڵۆپە خوێنێ کە لێی دەچۆڕا نەخشی (انا الحق)ی دەکێشا و کاتێکیش سووتاندیان خۆڵەمێش و گڕەکەی لەسەر ئاوی دیجلە هەر (انا الحق)ی دەوت. لەوەوبەر مەنسور ڕایگەیاندبوو (خۆڵەمێشەکەم دەکەنە دیجلەوە، بەغدا لە ئاوا نغرۆ دەبێت، خەرقەکەم

1 جستوجو در تصوف ایران، ص١٣٩

2 تصوف و ادبیات تصوف، ل٣٧

بخەنە ناوی تا ئاو نەتان بات)، بەمجۆرە خۆڵەمێشەکە کوژایەوە و ئارامی گرت و دفنیان کرد.[1]
لێرەوە دەگەینە ئەوەی کوژرانی مەنسور لەسەر وتنی ڕاستی و نەبوونی پیاوانی ئایین لە مەبەست و حیکمەتی ئەو بوو.

مەحوی وەك شاعیرێکی پەروەردەی هزر و ئەفسانەو میتۆلۆژیا و حیمەتەکانی شەرق، ڕووداوی حەقدۆستی مەنسور کاریگەرییەکی دیاری لەسەر بەجێ هێشتووە و تێکەڵ بە زەین و ئەندێشەی بووە تا ئەو جێیەی خۆی لە یاد بکات و لە واقیعەوە بەرەو خەیاڵ بڕوات و خۆی لە بەرگی مەنسوردا بەدی بکات. مەحوی بە شیعرەکانیدا حەلاج دەکاتە چیرۆکی فرە ڕەهەند و چەند تەوەرێکی لێ سازدەدات و مەبەستی خۆی پێ دەخاتە ڕوو.

بێباکی:

ئەگەر لە ڕوانگەی ئەو بەیتانەوەی کە مەنسوری تێدایە لە مەحوی بڕوانین، ئەوا پەی بە بێباکی و چاونەترسی دەبەین کە لەپێناو وتنی ڕاستیدا بە خەرجی داوە. بەجۆرێك بوێری وتنی هەیە، کە ئیمانی پتەوی بە سەرکەوتن چنگ کەوتووە و گەشبینە بەوەی دواجار حەق خۆی دەردەخات و مێژوو نیشاندەری ئەوەیە کێ حەقە و کێش ناحەق، هەر لە سەرەتای دیوانەکەیەوە چاومان بەم بەیتە دەکەوێت:

هەتا حەق ناصیرە هەر هەقمە مەنزور
وەکو (مەنصور) ئەگەر بمکەن بە دارا[2]

پەنابردنە بەرخودا مەنسورانە و خۆشویستنی تا پلەی بوون بە یەك، وا دەکات کە مەحوی پێشوەخت خەڵك و دەسەلاتی لێ ئاگادار بکاتەوە کە بە هیچ جۆرێ ئامادەی دەستبەردار بوون نییە لەو حەقدۆستییەی و بێباکە لەوەی وەك مەنسور بکرێت بە داردا، مەگەر لە هەموو

---

1 تذکرة اولیاء، ص١٢٣

2 دیوانی مەحوی، ل٨

زەمەنێکدا بەشی عارفانی گەورەو حەقدۆستان کوشتن نەبووە؟ کە وایە بامنی مەحویش ئەو سزایەم بەسەردا بدرێت، مادام بەر لە من مەنسور ئەو ڕێچکەیەی شکاندووە.

ئەم حەقدۆستی و پێداگرییەی لەسەر حەق دەمانخاتە بەردەم ئەو پرسیارەی ئایا مەحوی دژەکانی کێ بوون؟ چ پیاوانێك بە ناوی شەریعەتەوە ویستویانە پاشگەزی بکەنەوە لە وتنی ئەو مەقامەی کە پێی گەیشتووە؟، وا ئەم وێنەیەی حەلاج دێنێتەوە و بێباکی خۆی پێ ڕادەگەیەنێت؟

گەڕان بە دوای وەڵامی ئەم پرسیارەو چەند پرسی تری لەم شێوەیە، کاری شارەزایانی مێژووی ئەدەبە و ئێمە ناتوانین ئێستا کاری لەسەر بکەین.

مەحوی لە بەیتەکانیدا ناوی (مەنسور) دەبات نەك نازناوی (حەلاج) کە دەشێ زیاتر مەبەستی لە شێوەی کوشتنەکەی بێت نەك ڕازداری و کەراماتەکانی، هەر بۆیە بە ئاماژەدان (مەنسور) یاخود (سەردار) مەبەستەکانی دەخاتە ڕوو.

بە حەق هەر حەق، بە ناحەق ناحەقم وتووە لە ڕۆژێ بووم
وەکو مەنسوور ئەگەر بشمکوژن ناکەم لە حەق لادەم[1]

دووبارە جەختکردنەوەی مەحوی بەدی دەکەین لە کوشتنی بەشێوەی مەنسور و ڕاستگۆیانە ڕای دەگەیەنێت، لە سەرەتای بوونییەوە سەر ڕاستانە حەقی ناسیوە و تەنها مەبەستی خودا و حەق بووە، بۆیە بێباکە لە مردن و ژیان و هەردووکیانی بەلاوە یەکسانە، چونکە دواجار ئەو هەموو سات و دەمێك لەگەڵ خودادایە.

حـــــەق بێژی یـــــەك گوناهییە مەنصــــــور و من
ئەم قەتعە گەر نیشانی نەدەم (مەحویا) بە کەس[2]

---

1 هەمان سەرچاوە، ل٣٧

2 هەمان سەرچاوە، ل١٤٩

مەحوی وێنەی مەنسور و سزادانەکەی دەهێنێتەوە، چۆن لە پێناو حەقدۆستیدا وەهای بەسەردا هات، لە کاتێکدا خۆی لە مەنسور زیاتر حەقی وتووە و پلەی خۆی لەو بەرزتر دادەنێ و دەزانێ چارەنووسی دەبێ لە مەنسور خراپتر بێت ئەگەر ئەم شیعرە نیشانی خەڵکی بدات، ئەگەر نیشانی نەدات ئەوە حەقیەتی. لەگەڵ ئەمەشدا مەحوی شیعرەکەی نیشانداوە و گوێی نەداوە، دواتر لەسەر ئەو شیعرە چی لێدەکەن.

لە خۆباییبوون و ملکەچی:

یەکێك لەو ڕەهەندانەی دیکەی مەحوی لە چیرۆکی مەنسورەوە هەڵیهێنجاوە، لەخۆباییبوون و بەرامبەری ملکەچییە، چونکە وەختێ دووبارە حەلاج دێنێتەوە بەردەم خوێنەری شیعرەکانی، ئاماژە بە گوفتاری حەلاج دەدات کە چۆن کەوتۆتە هەڵە و داوی لە خۆبایی بوونەوە بەرامبەر بە خۆشەویستەکەی کە حەزرەتی حەقە، ئەگەرچی بە ئەنەلحەق ڕاستییەکی وتووە، بەلاّم لە بەردەم خۆشەویستدا شیاو نییە هەموو ڕاستییەك بوترێت، ئەویش لەپێناو ڕاگرتنی ئادابی عیشقدا:

با حەقیش بێ، لە بۆ (منصور) (اناالحق) حەق نییە

شێتییە مەجنـــــون ئەگەر بێ، نازی لەیـــــــلا بکا[1]

لە ئاستی دیاری بەیتەکەدا مەحوی ئاماژە بە نەزانینی ڕێزی خۆشەویست دەکات، کە بێڕێزییە و نەدەبوو وەك حەق خۆی هوەیدا بکردایە، ئەگەرچی ڕاستیش بێت، بەلاّم لە ئاستی نادیاردا دەلالەتە لەو هەڵەیەی نەپاراستنی ڕاز کە مەنسور کردی و دەبوایە بیپاریزایە، چونکە مەنسور بە وتنی ئەوەی کە نەدەبوو بیلێ بە مەرگ سزا درا (لە سۆفیگەریدا، نەوتنی حەقیقەتەکان و نهێنی پاریزی ڕاز وەك دەستورێکی عیرفانی وەهایە، کە ئاشکرا کردنی ڕازی خودا کوفرە)[٢]. لێرەوە مەحوی دەبێتە هاوڕای ئەو زانا و دانا سۆفییانەی کەس بە تاوانبار نازانن لە کوشتنی حەلاجدا، بەڵکو ئەوە حەلاج خۆی بوو، نەیتوانی ببێتە دورجێك بۆ پاراستنی ئەو ڕازە

1 هەمان سەرچاوە، ل١٩

2 سید یحی یپربی، فلسفه عرفان، چاپخانه تبلیغات اسلامی، چاپ چهارم، ص٥١٠

و بەدەری خست، کاتێکیش بە فاشکەری ئەو ڕازە ناسرا و خەڵکی لێ ئاگادار کردەوە لە حیکمەتەکانی ئیلاهی، تەنها پاداشتی کوشتن بوو.

بوون بە سەردار:

لە جیهانی سۆفیگەریدا زۆرن ئەو عارف و زاهیدانەی بە شێت ناویان براوە و بەرد باران کراون، نەك هەر عاریفان بگرە ئەو کەسانەی کە کردار و گوفتاریان نەساز بێت لەگەڵ ئەو کۆمەڵەدا، ئەوا جێیان لەق بووە و کەوتونەتە بەر تانە و لۆمەو ئازار دراون. کە ئەمە سزایە بۆ ئەوانەی لە هێڵی سەرەکی و گشتی لادەدا، کۆمەڵیش وەدەریان دەنێت، مەحوی نموونەی ئەم لادانەی بە چەندین شێوە خستۆتە ڕوو:

جنونی نەو زوهرە (مەحویا) دێوانــــــەگی مەنصــور

کە دێوانەن هەموو مایل بە بەرد ئەو مەیلی داری کرد[1]

لەم بەیتەدا مەحوی لەبەردەم دوو جۆر شێتیدا ڕامان دەگرێت، یەکێکیان شێتی ئاساییە و دووەمیان شێتییەکی دیکەیە کە پلەیەك لەسەرترە.

ئەگەر عارفان و عاشقان و سالیکانی ڕێگەی حەق ڕەفتاریان قابیلی بە ئاسایی تەماشاکردن نەبێت، بەشێوەیەك کە لەنێوان جەدەلی عەقڵ و دڵدا، دڵ سەربکەوێت و دواجار عەقڵ وەلاوە بنێت و جڵەوی بداتە دەست عەشق، ئەوا سەرلەبەری ئاکار و بیرکردنەوە و ژیانی دەگۆڕێت بۆ تەرزە ڕەفتارێك کە هەرگیز لۆجیکی نابێت و یاساکانی عەقڵ پێیان قبوڵ نییە، لەنێوان بازنەیەکدا عەقڵ ئەو کەسە لەدەست دەدات و کەسەکەش عاقڵ و ئامادە نییە بە هیچ جۆرێ بچێتە ژێر باری عەقڵ و بە ویستی دڵ دەژی و بەو پێیەی ئەوان عەقڵ حکوم دەکات بەسەریاندا، ئەم بەر بەرد دەدەن.

1 دیوانی مەحوی، ل١١١

ئاماژەدانی مەحوی بەوەی (دێوانەن هەموو مایل بە بەرد) مەبەستی ئەو دەپێکێت شێتەکان خۆیان حەزیان لەوەیە بەر بەرد بدرێن، ئەگەرچی لە دیوانەکەیدا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس پێچەوانەی ئەمە دەڵێت و دەڵێت: (شێتەکان بەرد لە خەڵك دەگرن)، بەلاّم بەری ئێمە خۆ مەنسور داری نەگرتووەتە کەس کاتێك دەڵێت: (ئەو مەیلی داری کرد) واتە یەکسانکردنی مەنسور و شێتەکانە لەڕووی شێتێتییەوە، بەلاّم لە مەیلەکەدا جیاواز دەردەکەون، مەیلی دارکردن ئاماژەدانە بەوەی کە شێتە ئاساییەکان مەیلی ئەوە دەکەن بەر بەرد بدرێن، بەلاّم مەنسور وەك شێتێکی نوێ دەردەکەوێت و جیاوازتر خۆ دەنوێنێ بە وتنی ئەنەلحەق لە شەتەحدا پێوەری شێتی دەشکێنێت، ڕازی نییە وەك شێتەکانی دیکە مامەڵەی بکرێت و گەرەکییە ئازاری زیاتر بچێژێت لەپێناو دڵدا کە عەرشی خودایە.

مەحوی لێرەدا خۆی دەکاتە تەرازوویەك و هەردوو شێتییەکە ڕادەگرێت و کێشانەیان دەکات، تا تای تەرازووی مەنسور قورس دەکات بەوەی نوێیە و شێتی نوێش خەڵك زیاتر پێوەی سەرقاڵ دەبن، لە کاتێکدا لە تەرازووی خەڵکدا ئەم شێتییە لە شێتێکی تر سوکترە، چونکە ئەوان بە بەرد ڕازین و قورسن، بەلاّم ئەم ئەهلی داری تەختەیەو سوکە، لێرەدا مەحوی ئەوەش ئاشکرا دەکات ئەوانەی خوازیاری بەرد تێگرتنن، لە زەویدا دەمێننەوە، لە کاتێکدا داردۆستان وان لە سەروو خەڵکەوە و مل بەرزانە دەڕوانن. بەم ئاشکرا کردنە مەحوی دووبارە لایەنگری خۆی بۆ مەنسور دووپات دەکاتەوە و تای تەرازووی پێ قورس ڕادەگرێت لەناو بەیتەکەدا.

مەحوی خۆشی زۆر جار خوازیاری ئەم شێتییەیە و مەیلی لەو گۆڕانەیە:

دەمێکە شاری پڕ شۆڕی مەحیببەت مات و خامۆشە
بە قانونی تەجەننون شۆڕشیّ ئینشانەکەم چ بـــکەم؟[1]

---

1 هەمان سەرچاوە، ل٢٣١

بەدەر لە باسکردنی مەنسور و لە دەرەوەی مەسەلەی ئەوەوە، خۆشی ئاماژە بەوە دەکات، شێتەکان هەمیشە شاری موحیببەتیان ئاوەدان کردۆتەوە، ئەگەر ئەوان نەبن ئەوا خامۆشی باڵ بەسەر شاری دڵدا دەکێشێت. بۆیە ئاوەدانی دڵ و هاندانی عاشقان تەنیا بە شێتەکانی عەشق سەردەگرێت.

موحەقەق هەر کەسێ مەسلەکییە حەقق و حەقییەتی مەنزور

سلوکی چونـــە ســـــەرداره، تەریقەتـــی پڕ بە مەنصـــور

لە ئولکەی عیشقەدا بۆ هـــەر کەسێ سـەرداریـــە مەنزور

عولوی مەرتەبـــەی ســـەرداره، بۆتـــە پەیڕەوی مەنصـــور [1]

ئایا سەروەران و سەرداران کێن؟ مەگەر ئەوانە نین کە ڕاستیان مەبەستە و حەقدۆستن؟ بێگومان ئەوانە دەبنە سەروەر کە حەقدۆستن. مەحوی ڕێگە و تەریقەتی عاشقی نیشاندەدات و ڕوودەکاتە ئەوانەی مەبەستیانە بە عاشقی بژین و هێشتا لەو بارەوە کەم ئەزموونن، پێیان ڕادەگەیەنێت نابێ بە سەرشۆڕی بمرن، بەڵکو دەبێت سەربەرزانە لەسەر داردا گیانیان لە دەست بدەن. هەر وەکو شێخی گەورەیان ئەو ڕێگەیە لەبەر بگرن کە ڕازی نەبوو بمرێت تەنیا لە حاڵەتێکدا نەبێت کە سەردار بێت بەسەر هەموانەوە. مەحوی بانگی عاشقان دەکات کە بچنە قوتابخانەی مەنسورەوەو لەسەر دەستی ئەودا تەریقەت وەربگرن و سالیکی ڕێگاکەی ئەو بن کە بەرەو (سەرداریان) دەبات بەو پێیەی ئەوەی لەسەرداردا بمرێت سەروەرە، سەروەر بەو مانایەی پێشەنگی ڕێگایەکی دروستەو ئامادەی گیان لەسەر دانانە.

لە ئولکەی عیشقەدا بێ چوونە سەردار

بە ئـــــاسانی مەزانە بوونە ســــەردار

ئەگەر عیشقی لەسەرداری لەسەر نـــا

1 هەر ئەو سەرچاوەیە، ١٢٧

بکە مەشقیٚ لەوانەی چوونە ســـــەردار

خۆشی فەرموو چ مەجنون و چ مەنصور

بەشی عەشق درا هـــەر بەرد و هەر دار[1]

ئەگەر لە ڕوانگەی ئەم بەیتانەوە لە مەبەستی مەحوی بکۆڵینەوە، پەی بەو ڕووبەرە فراوانە دەبەین کە هزر و ئەندێشە خۆی تێدا خستۆتە ڕوو، بەجۆرێك کە عەشق دەکاتە سیمبولی سەرکەوتن و لەرێگای ئاوێزانکردنی هەردوو چیرۆکی مەجنون و مەنسورەوە دەقێك دەئافرێنێت، کە دەبێتە وێنەی خۆی لەناو ئاوێنەبەندی بەیتەکاندا و دواجاریش دەبێتە ناسنامەی خۆی کە ئاوێتەیەکە لە عەشقی مەنسور و مەجنون. ئەم ئاوێتە سازییەش لەو بڕوایەی خۆیەوە دێت کە عەشقی مەجازی دەخاتە پاڵ حەقیقی و ڕێنماییمان دەکات بەرەو تێگەیشتن لە مەبەستی هەردووکیان کە مەعشوقە و خاڵی بوونە لە هەموو شتێك و لە پێناویشیدا وەرگرتنی بەشی خۆیانە کە بەرد و دارە و ڕازیبوونە بەو شتە کە سەرەنجام ئەمەیە بەقایان پیٚ دەبەخشێت و دەیانکاتە سەرداری عاشقانی سەردەمەکانی دواتر.

قوڵبوونەوە لەناو کێشمەکێشی عەقڵ و دڵدا، دووبارە نیشاندانی حاڵی دڵ لەم بەیتەدا دەردەکەوێت.

دەبینـــم ئەهلی دڵ یا سەنـــگەسارە یـــا لەســـــەر دارە

دیاری عیشق، ئەگەر ساغت دەویٚ هەر دارە هەر بەردە[2]

لەم بەیتەدا بە هێنانی (لەسەردار) چیرۆکی حەلاج دێنێتەوە ئارا و باسی ئەهلی دڵ و دیاری عیشق دەکات کە جیهانێکی جیاوازترە لە جیهانی عەقڵ و لۆجیك دۆستەکان و بەپێچەوانەی ئەو جیهانەوە ئەم خەرابات و وێرانەیە بە خۆی لە داردان و بەرد تێگرتنەوە هەموو کەس بەرگەی مانەوەی ناگرێت تەنیا ئەوانە نەبێت کە قایلن بەو جێگەیە و بە گیان کڕیاری بن.

1هەمان سەرچاوە، ل١٢٠

2 هەمان سەرچاوە، ل٢٧٢

سەرچاوەکان:

١. مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس. محەممەدی مەلا کەریم، دیوانی مەحوی، انتشارات کردستان.

٢. یوگنی ادوارد برتلس، تصوف و ادبیات تصوف، ت.سیروس ایزیدی، انتشارات امیرکبیر، تهران ١٣٨٢.

٣. عبدالحسین زرین کوب (د)، جستوجو در تصوف ایران، انتشارات امیرکبیر، تهران ١٣٨٦.

٤. شیخ فریدالدین عطار نیشاپوری، تذکرة الولیاء، تصحیح. میرزا محمد خان قزوینی.

٥. سید یحی یثربي، فلسفه عرفان، چاپخانه تبلیغات اسلامی، چاپ چهارم،١٣٧٧.

*ئەم باسە لە ژمارە(٢٣)ی گۆڤاری هەناری ساڵی دووەمی دیسەمبەری ٢٠٠٧ دا بلاّوکراوەتەوە.

حەسیب قەرەداغی لە زیکری جەهردا

بە خوێندنەوەی سەرجەم شیعرەکانی حەسیب قەرەداغی هەست بە دیتنی دونیای جۆراوجۆر دەکەین، کە ڕەنگاڵەیی دەبەخشێتە زەین و دەرفەتی وەستانت نادات لەسەر تەوەرەیەك، بەلاّم بە ورد ڕوانین یەکێك لە تەوەرەکان، ناچارت دەکات بۆ سەرنجدان. خودی خۆی بانگهێشتی لێڕوانینت دەکات بەهۆی فرە دەرکەوتنیەوە کە وەك سیمایەکی پارچە پارچە بوو لە سەرجەم بەشەکانیدا دەردەکەوێت و سەرەنجام وەك پارێکی گەورە دەبێتە هۆی گەلاّڵەکردنی ڕوانینێکی ڕەخنە ئامێز لەسەر چییەتی خۆی و هانت دەدات بۆ بیرلێکردنەوە و پرسیارکردن تا بەرەو ڕاڤەت کێش بکات. ئەم تەوەرە دیارەش بیری سۆفیزمە لە هۆنراوەکانیدا بە شێوەو سیمای جوداوە کە خۆی دەبینێتەوە لە ئامادەبوونی زاراوەیی و ئامادەبوونی ڕەچەڵەکی بیرو فیکری و هاتنەوەی لە شێوەی نائاگاییدا. لەم لێکۆڵینەوەیەدا هەوڵ دەدەین بە سەرنج و ڕوانین لە شیعرەکانی و لەژێر ڕووناکی چەند خاڵێکی ژیانیدا بگەڕێین بۆ ئەو بیرە سۆفیزمە و هۆکارەکانی پیشان بدەین.

حەسیب قەرەداغی گەلێك جار لە شیعرەکانییدا و لە بازنەی سۆفیگەریدا بەشێوەی جیاواز خۆی دەنوێنێ، کە دەشێ زۆر جار لە نائاگایی و دوو فاقییەوە بێت، بەجۆرێك لە هەندێك جێدا سۆفییەکی تەواوە و هیچی لە مەحوی کەمتر نییە، لە هەندێك شوێنی تردا دوودڵیی و ئاشوفتەیی بەرۆکی دەرونی شاعیر دەگرێت و کلاسیزم ئاسا لە پارچە شیعرێکدا گرفتاری عیشقی خودا و یارە و ناتوانێ دەستبەرداری کەسیان ببێت، دواجار لە شوێنگەلێکیش-دا زاراوەی سۆفیزم بۆ بابەتی دلّداری و دەستبازی دێنێتە گۆڕێ. لە هەریەك لەم قۆناغانەدا شاعیر دەنگی جودا دەردەکەوێت و سەرەنجام لە کۆشیعرەکانیدا ئاوێتەبوونی دەنگی ئاوازێکی عیرفانی دەخولّقێنێت.

لەو هۆنراوانەیدا کە وشەگەلی سۆفیزمی تێدایە، وشەکان دەبنە گوزارشتکەری حاڵی و هاوکاری دەکەن لە پەرەسەندن و چڕبوونەوەی تێکست و گەیشتن بە لوتکەی بیر، لە هەندێك شوێندا ئەو زاراوانە دەبنە هۆی چەواشە کردنی خوێنەرو وەك ئاستەنگێك دەبنە ڕێگر لەبەردەم ناسینەوەی دەقدا بۆ پۆلێنکردنی، ئەمەش هەر ئەو وشانەیە کە دەمامەك ئاسا ڕوخساری شیعر دەگۆڕن، یاخود ئەو زاراوانەی کە ئاوێزەئاسا جۆراوجۆری بە شیعر دەبەخشن، نموونەی ئەو زاراوانە (تور، ئەلەست، تەجەلا، دەروێش، دەف، مەی، حەلاج، زکر، خەرابات، ویرد، خەڵوەت...) بەدەر لە مانە زاراوەگەلی دیکەی ئایینی وەك (میحراب، نوێژ، سوجدە، بەحری عیسیان، گوناه...) .لەم پلەیەدا شاعیر بێسنوور وشە بەکاردێنی لە پارچە جۆراوجۆرو لەسەر دەمی ئایدیا و بیرە جیاوازەکانیدا بیری خۆی پێ دەردەخات، ئەم زاراوە کاریانە بەجۆرێك پەرەدەسەنێت کە شیعرەکانی سەردەمی حیزبایەتیشی دەتەنێتەوە، پێدەچێت ئەمانەی زیاتر لە نائاگاییەوە بێت وەك لە ئاگایی، پێداگریمان لەسەر ئەم نائاگاییە بەهۆی پاڵپشتی ئەو باکگراوەندە عیرفانییەوەیە کە شاعیر لە گوند تێیدا ژیاوە، دواترو پاش دابڕانی لە کەشی گوند و ئاوێتەبوونی بە جیهانی فیکر لە فەزای جەنجاڵی شاردا بەبێ مەبەست و زۆر لەخۆکردن ئەو وێنانە دەترازێتە نێو هۆنراوەکانییەوە و بەجۆرێك لە جۆرەکان دەبێتە نیشاندەری پەیوەستی ڕۆحی ئەو بەو فەزایەوە.

ئەو فەزایەی شاعیر چاوی تێدا هەڵهێناوە، فەزاو کەشێکی ئایینی و عیرفانی بووە و بەو پێیەی خۆی لە بنەماڵەی شێخانی مەردۆخی بووە، گوندەکەشیان (سۆڵەی چرچە قەلا) جێگەو پێگەی شێخانی وەك (شێخی قامچی ڕەشبووە)[١]، بۆتە هۆی ئەوەی هەر لە مندالییەوە نەك تەنها وەك بینەر بەڵکو وەك تاکێکی ئەو کۆمەڵ و خانەوادەیە بەهۆی چەندەها جار دیتنیانەوە (ئەگەر کەیفیشی پێیان نەیەت) لە نائاگاییدا بچەسپێت، کاتێك بەرەو شار دەچێت و ڕەها دەبێت لەو کەشە دەروێشی و ئایینیە و دەست دەداتەوە قەڵەم و ئەم وێنانە دێنەوە بەر دیدەی، چونکە ئەوەی

١. حەسیب قەرەداغی، فەرهەنگی خەم، بەرگی یەکەم، ل٨

شاعیری فێری ناسکی و سۆز کرد، ئەو کەشە بوو کە زانست و حیکمەتی شاعیران و ئەدەبیاتی کلاسیزمی تێدا وەرگرت بەهۆی ئەو کۆڕو دانیشتنانەی نێو جێگە و شوێنە ئایینیەکانی وەك تەکیەو دیوەخان (وەك لە پێشەکی دیوانەکەیدا هاتووە) کە بۆتە هۆی ئاشنابوونی گوێی بە دەنگ و ترپە و ئیقاعی زیکر، بە حیکمەت و بەهای ئەدەبی عیرفانی دونیای ڕۆژهەلاّت، لەڕێگای وەرگرتنی ئەمانەوە وەك بناغەیەك توانی ڕۆشنبیری خۆی بونیاد بنێت، دواترو دوای گەڕانەوەی بۆ گوند، شاعیر سالّی ١٩٥١ بە تەمەنێك و ئاستێکی دیکەی ڕۆشنبیرییەوە بەشێوەیەکی قوولّتر سەرنج لەو کەشە ئایینیە دەدات تا تێکەلّی دەبێت، هۆکاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی بۆتە مامۆستای شێخزادەکان و لەو ڕێگایەوە بەهۆی زیاتر وردبوونەوەوە جارێکی دی بە ڕۆچوونێکی پتەوترەوە تێکەلّ بە دونیای دەروێشی و خواپەرستی دەبێت وەك خۆی دەیلّێت: (کتێبە گەورەکانی شەرع و سەرف و نەحو فەلسەفەکانی غەزالی و باوەڕەکانی شێخ عەبدولقادری گەیلانی ژیانیان گرتەوە)[١]. ڕەنگە چانسی شاعیر لەم نێوەندەدا ئەوە بێت کە مەعریفەی شاعیرانی کلاسیزمی لە کەشێکی سروشتی ئایینی سۆفیزمدا وەرگرت و لە شاردا ئاشنای ئەدەبیاتی نوێ بوو- و لە هەموو تەمەنیدا بە ئاوێتە بوونێکی هەمیشەیی لە ڕووی بیرو شێواز و فۆڕمی نووسینەوە، لەڕووی ئایدیاو بیرەوە بووە هۆی دڕدۆنگبوونی لە ئاست دوو دونیای جیاوازدا کە تا کۆتایی نەیتوانی دەستبەرداری هیچیان ببێت.

ئەوەی ئێمە لەم پلەیەدا باسی دەکەین نە قوولّبونەوەی شاعیرە بە عیرفاندا و نە جیهانبینی عیرفانییە، بەلّکو ئەو زاراوە سۆفیزمانەیە کە لە بەیتێکدا دەلالەت لە شتێك دەکەن کە پەیوەندی بە سۆفیزمەوە نییە، بەلّکو نیشاندەری ئەو پنتە پەنهانەیە کە شاعیر بە جیهانێکەوە دەبەستێت کە گەلێك جار دوورە لە سیاقی تێکستەکەوە.

---

١ تابان ئەسعەد حەمە سالّح، دیاردەی غەم لە شیعری حەسیب قەرەداغی-دا، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاّحەدین، سالّی ٢٠٠١

لە کۆی شیعرەکانیدا زیاتر لە هەر وشەیەکی سۆفیزم وشەکانی پەیوەست بە حەلاجەوە ئامادەیی هەیە و ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو سەرسامبوونەی بە کەسێتی و گوتاری حەلاجەوە، نەك تەنها وەرگرتنی لە کورتترین پێناسەی (سۆفییەکی گەورەبوو لەسەر وتنی "اناالحق" لە سێدارە درا)، بەڵکو بە شوناسێکی قووڵەوە ڕۆچۆتە زەینییەوە و لە شێوەی کەسایەتییەکی عارفی دژە دەسەڵاتی شەرعی و لەلایەکی ترەوە مەسیح ئاسا لێی دەڕوانێت و بە سیمبولی حەقدۆستی و خۆبەختکردن لە پێناوی سەرکەوتن و بیرو لایەنی حەق دایدەنێت. حەلاج لای حەسیب قەرەداغی وێنەیەکە لە سەردەمە جیاوازەکاندا لە فۆڕمی تردا خۆی دەردەخات و ناکۆتا دووبارە دەبێتەوە، نەك هەر ئەمە بەڵکو لە واتایەکی کۆنکرێتییەوە دەبخاتە نێو خەرمانەیەك لە بیری تۆپەڵبووی بارگاوی بە ئایدیاو فیکرە جودا و دژەکانیەوە و وەك نوێنەری هەموویان نیشانی دەدات، هەر ئەمەشە وای کردووە وشەگەلی (مەنسور، حەلاج، اناالحق) لە کۆی بەرهەمەکانیدا زیاتر لە (٣٧)جار دووبارە ببێتەوە، ئەمەش مانای ئامادەبوونی ئەندێشەی عیرفانییە لە زەینییەتی شاعیردا (ئاگایی، نائاگایی) دەخوازێت لە قۆناغی یەکەمدا لە بازنەی جیهانبینی و فەزای وێنە زەینییەکاندا بخەملێ و لە قۆناغی دواتردا وەربگێڕێ بۆ زمان، بە واتایەکی تر شاعیر دەبێ خاوەن باکگراوندێکی ئەندێشەیی عیرفانی بێت تا بتوانێت گەمە لە زماندا بکات.[1]

ئەم ئامادەبوونی وێنانە وای کردووە لە گەمە زمانییەکاندا توانای خۆی دەربخات، چونکە پاش ژیان لە کەشی عیرفانیدا، کەشی عیرفانی لە زەینی ئەمدا ژیاوە وەك تایبەت بە تاکێك، دەتوانین بەرجەستەکردنی ئەمە لە نموونە شیعریەکانیدا ببینین.

لە شیعری (جامی لێو)دا لە سەرەتاوە تا کۆتایی تکا و پاڕانەوەیەتی بۆ ماچی لێوی یار و شیعرەکە دەکشێنێت تا لە دوا بەیتدا دەڵێت:

---

١ شاهۆ سەعید، پرسیاری شاعیر پرسیاری سۆفی، گەلاوێژی نوێ، ژمارە ١٨/١٧، ٢٠٠٠

لێوی وشکم پاراو بـــــکە، گڕەی سورە

مـن لە پلەی اناالحق دام بەســـــە کورە ل٤٦ ب ٢

دوا تکای بە کۆپلەیەك کۆتایی پێدێنێت تا یار پاش بڕوا پێنەکردنی داچڵەکێنێت و ملی پێبدات بە ئاشکراکردنی ڕازی خۆی کە لە پلەی بەرزی اناالحق دایە و پلەیەکی باڵایەو سوتانی ناوێت و لە سوتان تێپەڕیوەو کاتی بەخشینی لیقایە، یاخود دەکرێت بە دیوێکی دیدا خوێندنەوەی بۆ بکەین، ئەویش ئەوەی کە شاعیر بە وشەی اناالحق دەیەوێت لەسەر حەقبوونی خۆی بسەلمێنێت کە پەیوەستی ماچە، لێرەدا حەقەکەی هیچ ئاماژەیەك ناگەیەنێت بۆ سۆفیزم وەك بیر، بەڵکو تەنها لە چوارچێوەی زاراوەدا خۆدەنوێنێت، ئەویش بە چەسپانی لە ناخ و زەینی شاعیردا. لە پارچە هۆنراوەیەکی تریدا هەر ئەو وێنەیە دەردەکەوێتەوە لە پێناو ڕەوابینی ماچ بە خۆیدا، خۆی دەکات بە حەلاج.

لەو دەمەی تۆ من ئەتوانم تۆکی ئاڵ هەڵبمژم

لەنـــاو کلپـــەی اناالحق دا خۆم بکـــوژم   ل١٧ ب ١

جوانکاری وشەسازی و گەمەی زمانەوانی بەم زاراوە سۆفیزمانە، ئاماژەیە بۆ ئالودەبوونی شاعیر بەو جیهانە، لەهەمانکاتدا دەستبەردار نەبوونی لە جیهانی مەتریاڵی و چێژە مادییەکان و چێژی ئافرەت.

لە شیعرەکانی سەر بەم پۆلەیداو بە لەشولاری یاردا دێتە خوارەوەو ڕێڕەوی پەسنی بەرەو سینگ و بەرۆك و دەم و لێوی مێینەیەك ئاڕاستەدەکات و نقومبوونی لەناو لەزەتدا بەرەو شەتەحی چێژی دەبات و هیچ وشەیەك شك نابات، ئەوسا دەبێتە خوازەری وشەی نێو ئەو فەرهەنگە:

با لە جۆلانەی پەلکتا بمکەی بە کۆرپەی بەر مەمەت

ئەوسا لە ناخی شارەوە باوەڕم دەنگـــــدەداتەوە

مـن حەلاجی ئەم سەردەمەم

منم دەروێشی ئەم شەمەم   ل ١٥٩ ب ٢

کاتێك وشە قەرزکراوەکان لە شیعرەکەدا ڕیزدەکات، بەرلەوەی توانەوەی لە بۆتەی هۆنراوەکەدا نمایش بکات، دەبێتە پارچەیەکی قەرزکراوی دانراو کە زیاتر حاڵی شاعیر دەردەخات لە بێهۆشیدا و نیشاندانی دژیەکییەك، چونکە لەلایەك دەیەوێت لە جۆلانەی پرچەکانیدا شیر بخوات وەك کۆرپەی شیرەخۆرە بۆ گەورەبوون و گەشەکردن وەك ئاماژەیەك بۆ درێژەدان بە ژیان لەلایەکی ترەوە دەڵێت: (حەلاجی سەردەمم) حەلاج وەستانە لە گەشەکردن لە جیهانی مادیداو حەلاجبوون واتای کۆتایی هاتن بە بوون، کە وایە نەسازە هەم منداڵ بێت و گەشەی بووێت هەم حەلاجێکی تەمەن وەستاو بێت.

لە باسی شۆڕش و ئازادی و بابەتی پەیوەست بە شۆڕشەوە، دووبارە دێت و وشەی حەلاج دەخوازێت و وەك شۆڕشگێڕێکی گشتی تەماشای دەکات نەك وەك بابەتی سۆفیزمی ئیسلامی، ئەوەتا لە شیعرێکدا دەڵێت:

بەندەی خودا شەهیدێکە و برای هاودەردی مەنسورە،

بـــەندەی خودا

بوو بە حەرفی اناالحق و ...ل ٢٣٤ ب ٢

بەر لەم بەیتە باسی حەلاج دەکات و نەسازانی لەگەڵ خەلیفەدا دەخاتە ڕوو، پاشتر لەم بەیتەدا بەراوردی دەکات بە شەهیدێکی کوردستان.

لە بابەتی حەماسی و حیزبی و دروستکردنی کەشێکی وروژێنەری هەستی نەتەوایەتی و نیشتمانیدا، حەلاج دەخزێتە شیعریەوە و بۆ پەسنی بارزانی بەکاری دەهێنێت و تا ئاستی باڵایی هەڵی دەکێشێت و وەك نوری خودا وێنای دەکات و ئەیگەیەنێتە لوتکەی وجود کە شەبەنگە تیشك دەهاوێژێت، بە نزیك کەوتنەوە خەڵك دەکاتە قەرەبرووت، بەڵام کەسێکی لایەنگرو یاری وەك شاعیر، حەلاجەو هیچی لێنایە. ئەم وێنەیەی حەلاجی زیاد لە هەر شتێك وەك ئینتمایەك بۆ حیزب بەکارهێناوە و ویستویەتی لەڕێی وشەگەلی (حەلاج و تور و نور و قورئانەوە) دەست بە پیرۆزاندنی حیزب بکات و بە دەقئاوێزانێ سیاسەتێکی پیرۆزێنراو بگێڕێتەوە.

وەگەڕخستنی زاراوەی سۆفیزم و عیرفانی لە شیعرە ناعیرفانییەکانیدا دەبێتە بەهانە بۆ دەرخستنی لایەنگری خۆی بۆ سۆفیزم بەتایبەت و ئایینی ئیسلام بەگشتی، چونکە وەك وتمان گەلێك جار مەبەست جیاوازە و مەوداکانی گێڕانەوەش لێك دوورن. لە شیعری (هەوەڵ مەزات)دا باسی هەڕاجکردنی بیر و شیعر و هۆنراوە دەکات دوای هێنانەوەی زنجیرە کاتێکی دیاریکراوی گەمارۆدراو بە (ئەگەر و هەتا) لە پڕ دەڵێت:

هەتا لە توور رووم وەرنـــەگێڕاوە لە ژوور

تا بۆ گوێرەکەی سامری دەستەو نەزەر نەوەستاوم ل ٧١ ب١

پاش نیشاندانی ئەو داستانە ئەیکاتە زەنگی ئاگاداری بۆ پرنسیپی خۆی کە ڕەنگە شتێك لە ئارادابێت و وەریگێڕێت سامری ئاسا، لە ڕاستیدا خواستنی وێنەی سامری لە شیعرێکی وەهادا هیچ نییە جگە لە بەکارهێنانی شێوەیی و نەك لە پێناو بیری سۆفیزم و ناوکۆیی دەقدا، چونکە شاعیرانی کلاسیزمی ڕۆژهەلاَت بەتایبەت ئەوانەی شیعری پڕ لە ئیلحایان لە حاڵی ئیشراقدا دەهۆنییەوە، وەها وێنەیەکیان لە بیری قووڵی خۆیان هەڵدەکێشا و ئەوسا جێگەی خۆی دەدۆزییەوە لە بەیتەکانیاندا، کاتێك شاعیری مەزن خواجە حافزی شیرازی ئەم وێنەیە دێنێت دەڵێت:

ان همه شعبده خیش که می کرد انجـــــا

سامری پیش عصا و ید بیضا می کرد[1]

شاعیر ئاکاری سیستەمی لێك نەترازاوی شعورو زەینییەتی و بە تەواوی لە کۆی شیعرەکە ئاماژەکانی بە ئاڕاستەیەکدا دەبات کە لە کۆتاییدا بگاتە مەبەست و دیدی تێڕاماوی فەلسەفی خۆی دەربخات، لەلایەکی تریشەوە وەك بەیتێکی سەربەخۆ واتایەکی قووڵ بدات بەدەستەوە کە ببێتە بەیتێکی جوداو لێکدانەوەی جۆراوجۆری بۆ بکرێت، بەلاَم حەسیب قەرەداغی لە شیعرێکی

---

١ خواجە حافظی شیرازی، دیوان، انتشارات گنجینە، چاپ دهم ١٣٨٠، ل١٢٢

وەهادا مەبەستی دوورە لە هەموو فەلسەفە و ڕامانێکەوە و لە پێناو باسکردنی شیعری خۆیدا دەیهێنێتە ئاراوە، ئەمەش دووبارە دەمانگەیەنێتەوە بەو ڕایەی کە هەموو ئەمانە ئامادەبوونی لە نائاگایی و شارەزایی لەو بوارەدا لەهەمانکاتدا.

حەسیب لە هەندێ لە شیعرە سیما فۆلکلۆری ئاساکانیدا وێنەگەلی سۆفیزم هەیە.

کل و ماکیاژ و بۆیە شەرمەزارن لە ڕووتا

(تور)ی دڵی شاعیران بە جوانی تۆیە سوتا

کاتێك شاعیرە سۆفییەکان (تور) لە شیعرەکانیاندا نەخش دەبەستێت، جوانییەکی وەهای دەدەنێ خوێنەر ڕادەچڵەکێنێ لە ئاست ئەو بیرە ئیستاتیکایەی گوزارشت لەو عەشق و جیهانە یەزدانییە دەکات کە مەگەر هەرناخی شاعیر وێنای بکات، بەڵام لەلای شاعیرێکی وەك حەسیب هیچ یەکێك لەم ئاماژە و سەرنجە چڕو وردانە نابینرێت و زیاتر خۆی لە بەیتێکی میللی نزیك دەکاتەوە وەك لە ئەدەبیاتێکی تۆکمەی یەزدانی .

لە پلەیەکدا شاعیر دڕدۆنگییەك بەرۆکی دەگرێت و لەنێوان شیعری سۆفیگەری و دڵداریدا بە هەڵواسراوی دەمێنێتەوە، ئەمەش زیاد لە هەموو شت کاریگەری ئەو تەوژمە دیمانانەیە کە هێرش دەبەنە سەر زەینی و گەمارۆی دەدەن و خۆیان لە شیعرەکانی دەسەپێنن، چونکە شاعیری ڕاستگۆ ئەو کەسەیە دەربڕی ئەو بارە دەروونییە بێت وەك ئەوەی حەسیب ئەنجامی داوە. ئێمە هەرگیز ناتوانین بڵێین ئەو پیاوێکی سۆفی بووە بە مانای وشە و هەڵگری هەمە خەسڵەتی عاریفان بووە، چونکە گوتەکانی خۆی دەبنە گەواهینامەی بیرەکانی، جگە لەمە عارفبوون، عاریف ژیانی گەرەکە و بڕینی پلەکانی سۆفییەتی و ئەزموونکردنی حاڵەکانی ئەو ڕێبازەیە، لە کاتێکدا شاعیر هەموو ئەمانەی زانیوە، بەڵام وەك ئەنجامدەرێکی بەدی ناکرێت تەنها لە چەند پارچەیەکیدا نەبێت کە پڕاوپڕی عیرفانە و بیرکۆیی عیرفانی لە دەرونیدا دەهەژێت و بە چواردەوری وجودیدا تاو دەسەنێت.

له پێناو زیاتر ڕوونکردنەوەی مەبەستەکەماندا شیعری (خەڵوەت)ی بە نموونە وەردەگرین . لەم شیعرەیدا باسی ڕۆچون و ڕامان و قوڵبوونەوەی فیکر دەکات و بە خەڵوەت ناوی دەبات، لەم خەڵوەتە تاریك و تەریکەدا هیچ بەدی ناکرێت تەنها ڕووناکییەك نەبێت کە هی ئەوە، ئەم نورە گەورە دەبێت و ئاسۆ دەگرێتەوە، کۆپلەی یەکەمی زیاد لە هەر شتێك دەمانخاتە سەر کەڵکەڵەی ڕاڤەکردن بە ئاقارێکی سۆفیگەریدا، چونکە خەڵوەت بە مانا عیرفانییەکەی بە واتای گفتوگۆی نهێنی یا ڕازداری لەگەڵ حەقدا دێت[1]، یان فەراهەمکردنی بێدەنگییەکی قووڵە لە پێناو قسەکردن لەگەڵ زاتی خودادا و مەحرەمانە ڕاز دەربڕینە لە تەنهاییەکی پڕ لە ئامادەگی (ئەو)دا، کە وایە شاعیر لە خەڵوەتدا مژۆڵی ڕازدارییە لەگەڵ حەقدا و کڕنوشی بۆ دەبات و شانازی بە باڵای عیشقەوە دەکات.

منیش لەوێ کڕنوش دەبەم بۆ باڵای عیشقی خۆم

لێرەوە کەشی خەڵوەتخانەکەی پڕ جۆش و خرۆش دەبێت و توانەوە دێتە ئاراوە و ئاڵوگۆڕی کەسەکان بەدیدەکرێت و پاشان ئاوێتەبوون، ئەم بیرەی شاعیر وەرگێڕاوی بیری ڕاستەقینەی حەلاجە کە دەڵێت: (انا انت بلاشك فسبحانك سبحانی)) یان بایەزید ((سبحانی ما اعظم شانی))[2].

ئەم تێکەڵبوونەی شاعیر هەمان مەبەست دەدات بەدەستەوە، بەڵام بە جیاواز لەوەی ئەوان عارفن و درکاندنی ڕازیان ئەنجام داوە لە شەتەحێکدا، بەڵام شاعیر عیشقی خۆی نیشان دەدات و لە خەڵوەتدا و شەتەحی ڕۆحی نییە و شەتەحی ڕووکەشی شیعرییە. پاشتر باسی عیشقی باڵا و ئاوێتەبوونی نهێنییەکان دەکات وەك ڕووبارێکی سەرگەردان دەیەوێت بڕژێتە دەریاوە :

ئیتر دەبم بە ڕووبار و دایکی ڕووباریش دەریایە

دەریا ڕازی کانی و جۆگە و ڕووباری شێتی تیایە

---

١ دکتر قاسم غنی، تاریخ تصوف در اسلام، جلد ٣/٢، انتشارات زوار، چاپ دهم ١٣٨٦، ل ٥٦٣

٢ د.سید یحی یپربی، فلسفه عرفان، مرکز انتشارات، چاپ چهارم ١٣٧٧، ل٣٨٤

شاعیر بیرەکانی بەرەو چڕکردنەوە ئاڕاستە دەکات و بە ئاماژەوە هەنگاو بۆ بیرێکی باڵای سۆفیزم دەنێت کە بیری گەڕانەوەیە بۆلای خودا و ئاوێتە بوونەوەیەتی پاش دابڕان لێی وەك سروودی نەیی مەولانای ڕۆمی، کە ئاماژە بۆ هاوارو ناڵەی نەی دەکات و دەیەوێ بگەڕێتەوە بۆ نەیستان، لەهەمانکاتدا شاعیریش وەك ڕووبارێکی تینوو- و ڕۆحێکی سەرگەردان دەیەوێ دوای بڕینی دژوارییەکانی ڕێگا بگاتە دەریا و ئاسودە بێت.

دەچمە شوێنەواری ئەلەست

بۆ وەڵامی خۆم دەگەڕێم

بیرم نایە من چۆن وەڵامم دایەوە

وشەی ئەلەست ئەو وشەیەیە ئەدەبیاتی عیرفانی وەك جەمسەرێکی گرنگ لێی دەڕوانن و گوزارشتی تاسەو ئارەزووی خۆیانی پێدەکەن بۆ گەشتنەوە بە خالق، ئەمەش لە ئایەتی ((واذ ربك من بنى ادم من ظهورهم ذريتهم واشهدهم على أنفسهم ألست بربكم قالو بلى))[1]وەرگیراوە بە واتای ئەوەی ئەو کاتەی خوداوەند گیانی مرۆڤەکانی لە جیهانی لاهوتیدا دروست کردووە، پەیمانی ئەڤین و وەفاداری لێ وەرگرتوون، بۆیە ڕۆحی ئادەمیزاد هەمیشە پەرۆشی ئەوەیە بگاتەوە بە خۆشەویستەکەی [2] و لەم جیهانەی ناسوتەوە بگەڕێتەوە بۆ لاهوت.

شاعیرێکی وەك وەفایی دەڵێت:

دیسا لەسەر عەهدی ئەلەست جامێ لە جامان بگرە دەست

هەتا ئەبەد مەخمورو مەست هذا الطريق العاشقين[3]

شاعیرانی سۆفی هەمیشە مەستی ئەلەستن و تەمەننای دەرچون دەکەن لە زیندانی جەستە و دەیانەوێت ڕەهابن لە بەند و بگەڕێنەوە بۆلای خاوەن بەڵێنی ئەلەست و تێیدا بتوێنەوە.

---

١ قورئانی پیرۆز، سورەتی العراف،، ئایەتی ١٧٢

٢ عەلی فەتاح دزەیی، لێکدانەوەی بیروباوەڕی خانی، گۆڤاری کاروان، ژمارە ٦٤، ساڵی ١٩٨٦

٣ محەممەد عەلی قەرەداغی، دیوانی وەفایی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کوردی، بەغداد ١٩٧٨، ل ١٠٠

من لـــــه گێژاوی بانـــــگی شێتیم ئاشکرایـــــه

نه دەستگیرم لا مەبەسته و نه پێویستم به چرایه

ڕەوابینینی حەق به خۆی بۆ نیشاندانی پلەی کەماڵ و نیشاندانی چەمکی دوانەی شێتی عیشق و چەسپاندنی له خۆیدا و هەڵدانی بانگی)من سەروەری (ڕاشکاوانه شاعیر دەیەوێت بڵێ من خۆم مورادم و کەس به هۆکار نازانم (وەسیله) تا ڕێگای ڕاستم نیشان بدات، بەڵکو ڕاستەوخۆ پەیوەندی لەگەڵ یەزداندا دروست دەکەم. ئەم سووربوونەی شاعیر له جێگایەکی تریشدا بەدیدەکرێت، ڕەنگە زیاتر بەهۆی شێخبوونییەوە هەستێکی وەهای لەلا گەلاڵە بووبێت، یاخود لەو کاتانەدا بووبێ که لەڕووی باری دەروونی و سۆزدارییەوە پێویستی به سەلماندنی خۆی بووبێت.

من دەروێش نیم بێم به چۆکا لەبەر دەرگای نەزەرگەتا

من دێم پیری تەریقەتم دەرت دێنم لەو بەرگەتا ل ٢٩٢ ب١

ئەوەی هەیه دەرخستنی ڕاڕایی شاعیرەو له زۆر جێگای تردا خۆی دەکاتەوە به دەروێش و دەستەونەزەر دەوەستێت و چاوەڕێی لوتفی شێخه، (دواتر لەسەر ئەمه قسه دەکەین).

لەم دێڕە به دواوە گومانی شیعری سەرهەڵدەدات و جڵەوی ڕاڤەکانی سەرەوە لەدەست دەدات، پەیڤ و وشەکان پەیامێکی ترمان ئاڕاسته دەکەن (بیرم نایه من چۆن وەڵامم دایەوە) وەستانێکی لەپڕ ڕادەگەیەنێت و لەو گەشته درێژەی مانادا و لەگەڵ گومانی خۆیدا گومان دەڕژێنێته دڵی ئێمەشەوە، ئایا شاعیر به ڕاستی بیری نایەت وەڵامی چی بووە، یاخود دەیەوێت لەڕێگای له بیرچونەوەوە خۆی لەو زنجیرەیه ڕاپسکێنێ، له کاتێکدا پێویستمان به وەڵامی یەکەیەکەی تاکەکان نییه، بەڵکو زوتر وەڵامەکه له دەقی قورئانی پیرۆزدا چەسپاوە.

کاتێك دوای شیعر دەگرین و دەمانەوێت بمانگەیەنێته قووڵایی کۆتایی، ئەم بیرەی شاعیر تووشی پچڕاندنمان دەکات به باسی ئەوین و باران و مەی و خۆی له بیره عیرفانییەکانی لەوەوبەری دەدزێتەوە، تا دەگاته ئەوەی دەڵێ:

من شەرابی کوپەی دێرین لەگەڵ شیعرا تێکەڵاوکەم

لە چاوی تۆ دەیخۆمەوە

شوێنەواری ئەلەستەکان بەو مەستییە دەشۆمەوە

بەرپاکردنی شۆڕشێك بۆ نەهێشتنی شوێنەواری ئەلەست بە مەی و خواردنەوەی لە چاوی ئەودا، چی دەگەیەنێت جگە لە دڕدۆنگی شاعیر لەنێوان عیشقی خودایی و عیشقی زەمینیدا، ئەو لە سەرەتادا لە باسی خەڵوەت و تێکەڵبوون ڕایکێشاینە نێو گەمەی بەسەرهاتی عیشقی باڵا و پاشان لە کۆتاییدا وەك سەرگەردانێکی ئاشوفتە لە دووی چێژی مادییە.

لە حوزورام پێکی ڕەجعەم لە دەستدایـــــە

ڕێگەم دوورە هەر بە تێشوی ماچێکی تۆ ئاغر ئاغر دەڕۆمەوە

داواکردنی تێشو بۆ ڕێگەیەك و سەفەرێکی ئەبەدی بەپێی سەرەتای شیعر دەبوایە زوهد و عیبادەت بووایە، بەڵام سنووری بیری خۆی دەترازێنێت و بەهۆی زاهید نەبوونییەوە ناتوانێت دەستبەرداری چێژی مادی ببێت و بێ ماچ سەفەری خۆی ڕاگەیەنێ کە مەرگە و دواجار زیندووبوونی خۆی لە دونیای تردا ڕادەگەیەنێت، دواتر دەڵێت:

(کەسم ناوێ خۆم دەزانم خاچ کوێیە و ماچ لە کوێیە) ڕاشکاوانە قوفڵی شیعرەکەی بە ماچ دەدات و خۆی یەکالا ناکاتەوە لەنێوان دوو عیشقەکەیدا و دەستەوستان دەیەوێت هەردووکیان بڵێ و واز لە هیچیان نەهێنێت. ڕەنگە ئەم دەسبەردار نەبوونەی بەهۆی بەیەکسان دیتن و باڵابینی هەردووکیانەوە بێت کە ناتوانێت دەستیان لێ هەڵگرێت، ئەمەش لە شیعری (ئەویندارانی حەقیقەتدا) دەردەکەوێت کە عیشقی خۆی بەراورد دەکات بە گەورە عارفی ئیسلامی بایەزیدی بوستامی (٢٦١ کۆچی دوایی کردووە) شەتەحاتەکانی وەك حەلاج کاریگەربوون و عیشقی ئاوێتەی تەجەلای یەزدانی بوو، حەسیب دێت و خۆی پێ بەراورد دەکات و لە تەرازوی عیشقدا کێشانەی خۆی و بوستامی مەزەندە دەکات، دەمی قسەی لە بوستامی دەکات و وەك

برینداریکی خوێن لێچۆڕاوی ئەزەلی، لە بەختی خۆی گازندە دەکات و چاوی بایەزید بەڕووی واقیعێکدا دەکاتەوە کە بەخت یاری بووە.

شێخی بەستام! بۆ ئەوینت چیت کردووە؟

نەمکردبێ بۆ ئەوینـــــم؟ ل١٢٧ ب ١

ئایا حەسیب شارەزای بەسەرهاتەکانی بایەزید بووە؟ بێگومان شارەزایی تەواوی لە مێژووی عیرفاندا هەبووە و ئاگاداری بەسەرهاتەکانی گەورە دەروێشەکان بووە، بۆیە بەتایبەت ئەو دێنێتە گەمەوە و دواتریش شێخی گەیلانی، چونکە جگە لەوەی دەزانێ ئەمان قورساییەکی تەواویان هەیە لە تەریقەتدا، گەرەکییە بە هاوتاکردنی ئەوینی خۆی لەگەڵ ئەواندا کە ئەوینی یەزدانییە و سەروکاریان لەگەڵ خودادایە، پلەی خۆی بەرز ڕاگیراو نیشان بدات، لێرەدا پرسیارێك دێتە ئاراوە، مادام شاعیر لە دوی نیشاندانی ڕەنجی عیشقی خۆیدایە، ئەی بۆچی وەك هەموو شاعیرانی تری ئەدەبی کلاسیزم و تەناتەت نوێیش، فەرهاد و مەجنون و مەمی نەهێنایە نێو کایەی گفتوگۆوە و ڕازی دڵی خۆیی بۆ بەیان نەکردن؟ خۆ ئەوانیش بە عەشقی پاك و سیمبولی عیشقی زەمینی بۆ یەزدانی دەناسرێن، ئایا شاعیر لەبەر سواویان توخنیان نەکەوتووە؟ بێگومان وەڵامەکەی ئەم دواییەیان نەرێیە، چونکە لە شیعرەکانی دیکەیدا خۆی بە مەم و هاوشێوەکانی دەچوێنێت، بەڵام ئەوەی وا دەکات لە شیعرێکیدا ڕووبکاتە بەستام، دانانێتی بە سەنگی سەبورو مەحرەمی ڕاز و دیتنەوەی وێنەی خۆیەتی لە ئەودا و بەڵام تەواونەبوونی وێنەو ناکامبوونی ئەمە کە وا دەکات لە دەست بەخت و چارەنووسی دادو بێداد بکات.

تۆ پێت خستە سەر ملی با بەرەو یارت

من ڕووبارێك ئەشکم هەڵبەست

هەڵیگرتم بەرەو یارم

تۆبوویت بە چرا

من هێشتاکە بریندارم

جودا نیشاندانی عاشقەکان و لەهەمانکاتدا گرێدانەوەیان بەیەکەوە لەو کۆپلەیەدا دەبێتە پێناسی هەردووکیان و جیابوونەوەی ڕێگای عیشقیان. بایەزید بەهۆی جەستە وەلاوەنان و ڕزگارکردنی ڕۆحی و سوکبوونییەوە بووەتە هۆی ئەوەی ئامادە بێت لەگەڵ بادا و بەرەو مەلەکوتەکانی ئاسمان بڕوات و بگاتە خزمەت نوری حەق، بەڵام حەسیب بەهۆی قورسی جەستەو فرمێسکە سوێرەکانی دەرهاویشتەی کلپەو کسپەی ناخی بە ڕووبارێکدا بە ناو زەمیندا ڕێدەکات و دەگاتە یارێکی زەمینی .

شاعیر پاش نیشاندانی پلەی بوستامی و مەزندەی مەزنییەکەی، ئەوسا نائومێدانە و دڵشکاوانە بەوەی کە توانای بەرگەگرتنی بە ئەندازەی مرۆڤە نەك یەزدان (من مرۆڤم خوداوەند نیم، من هەتا کەی بۆ خۆزگەیەك هەروا بژیم) بەم بە هانەیەوە سەرلەنوێ وەك دوولایەنییەکانی دیکەی ماچ و نیگا بە خۆی ڕەوا دەبینێت .

زۆرجار تارمایی عیشقی قورسی ئیلاهی و تەزوی حاڵی دەروێشی دەبنە ئامادەبوویەکی دابەشبوو بە نێو شیعرە دڵدارییەکانیدا و دەربڕینەکان بە ئاقارێکی جودا لە خۆشەویستیدا دەبەن کە نووسەر ناچار دەکات بەهۆی ڕاستەوخۆ دەربڕینی هەندێ وشەی زەقەوە تەوەرە بەرەو ئەڤینی زەمینی کێش بکاتەوە، یان بەپێچەوانەوە لە مەبەستە عیرفانییەکانیدا وەك پێشر ئاماژەی پێکرا بەرەو دڵداری دەچێت، ئەم ئاوێتەبوون و جوداخوازییە وا دەکات جیاکردنەوەی ئەم شیعرانەی کەمێك گران بکەونەوە هەم بۆ خوێنەر و هەم بۆ خۆیشی، چونکە شاعیر بۆخۆی لە هۆنینەوەی شیعردا ئەوەی نێو دڵ و دەروونی دەڵێت و ڕەنگە گەلێك جار نەتوانێ ئەوەی نێو دڵی بە تەواوی دەربڕێت و ئاڕاستەکەی بە ویستی دڵی نەچەرخابێت، ڕەنگە بتوانین نموونەی ئەمە لە هۆنراوەی (خۆشم ئەویی) ل٤٠ دا بەدی بکەین کە کەشە عیرفانییەکە بەسەر کەشە ئەڤیندارییەکەدا زاڵە و هاوکات بۆتە هۆی خولقاندنی دەقێکی پڕ سۆزی بگۆیەکی عاشق.

من ئەو تەنەم لە تۆپی تۆ کالا بەپێی کالا بڕا

لە ناوبانگی ناوی تۆدا بانگی ناوی منیش درا

ئەو نەیجەیم قامیشەلانی تۆ دایکی ڕیشەی منە

یەك سات لە تۆ بېبڕنەوە نالەی دونیا پیشەی منە

گفتوگۆی ئەویندارانەی نێوان خۆی و یاری کالتر دەبێتەوەو ئەڤینەکەی بەرەو فراوانی و خۆشەویستییەکەی بەرەو عیشقی قووڵ دەچێت، شاعیر وەك سۆفییەك خۆی نیشان دەدات، لەم کۆپلەیەدا مەولانا ئاسا سروودی نەی دەچڕێت، بەلاّم لە کۆپلەکانی دیدا ناتوانرێت بە تەواوی بزانرێت بۆ کێی وتووە، بەهۆی فراوانبونی ئاماژەی گشتی عیشق و کەمکردنەوەی ئەو واژانەی بۆ کەسێك بشێن نەك زاتی خودا، بەلاّم ئەوەی دەبێتە جێگەی سەرنج لەم پارچەیەدا دوا کۆپلەی خۆشم ئەوێتە (وەکو پێکی خومارشکێن ئەتخۆمەوە بە دوا بینیٚ).

لە سێ بەیتی یەکەمیدا نموونەی ئاوێتە بوونێك دێنێتەوە کە ئەستەمە جیاکردنەوەی ئەم و یار کە خودایە، دەبنە وێنە و ئاوێنە و بە دیتنی ئەم ئەویش دەردەکەوێت، (من و تۆ)یەك لە ئارادا نامێنێت بۆ جیا تەماشاکردن، بەلاّم لە بەیتی کۆتاییدا وەك ئەوەی دوودڵ بێت لەو عیشقەی و نەیتوانیبێت دەستنیشانی بکات یارێکە یا خودایە بەلای یاردا لای دەدات (ئەو مەنسورەم تەنها بۆ خوا ئەکرێتەوە ناخی دلّم) وێنەی بە مەنسورکردنی خۆی دەکێشێت کە بۆ خودا ڕازەکانی دەبێژێت و قووڵیی شیعر دەشێوێنێت بە وشەی (خودا) چونکە بەرتر لەگەڵ خودایا ئەدوا و بە (تۆ) بانگی دەکرد و دەبوونە وێنەو ئاوێنە، بەلاّم هەنووکە کە ناوی دەبات، واتە پاشگەز بوونەوەیە لەوەی کە (تۆ) خودا بووبیت، ئەم شیعرە بەجۆرە دەمێنێتەوە تا شاعیر هەست بە لەنگی واتای ئەم بەیتە دەکات و وشەی خودا دەکات بە (تۆ) و لە ڕیزی ئەو شیعرانەدا دایدەنێت[1] کە دەبنە گوزارشت لە حالّی فەنافیلا، ئەمە پاش هەشت ساڵ تێپەڕین بەسەر نووسینیدا.

شاعیر پابەند بوونی خۆی ڕادەگەیەنێت بە سۆفیزمەوە لەگەلّێك شوێندا بەتایبەت ڕێبازی سۆلەیی و خۆی بە مورىدێکی کەم دەزانێت کە لە پلەی سۆفێتی یان بەپێی ڕێبازەکەی ئەوان

١ حەسیب قەرەداغی، چەردەیەك لە خەرمانی سۆفێتی ئیسلامی، گۆڤاری کاروان ژ.١٨ ساڵی دووەمی ١٩٨٤

دەروێشە کە پلەی یەکەمە لە شەش پلەکەی (ئەخبار، ئەبدال، ئەبرار، نوقەبا، غەوس)[1] و ڕێبازی دەروێشی پێ قبوڵە نەك سۆفێتی لای خۆمان کە زاراوەی سۆفی تەسك کراوەتەوە بۆ شوێنکەوتووانی ڕێبازی نەقشبەندی .

ئەی شۆخەکەم بۆچی من چیم

کەی فریشتەم کەی من سۆفیم

تا...

وا ئەزانیت وشکە سۆفیم ل٦٩ ب ١

هەمیشە لەناو خەڵکدا ڕێبازی نەقشی و شوێن کەوتووانی بە کەسانی دوورەپەرێز ناوبراون کە خۆیان لە خەڵك جیادەکەنەوە. ئەمە وایکردووە ڕەنگبداتەوە لە نێو دەروونی شاعیردا و خۆی وەك دەروێش بناسێنێت نەك بە سۆفی وشك، چونکە هەمیشە لە جۆش و خرۆشدایە و پێویستی بە دەربڕینی کلپەی دڵیەتی ئەویش لەڕێگای ڕێبازەکەی خۆیەوە لە کۆڕی زیکردا حاڵی خۆی ئەنجامبدا.

ئەم دەروێشییەی شاعیر لە شیعرەکانیدا سەر دەردێنێت ڕاستگۆیانە وەك دەروێشێکی خۆف لە دڵ ڕازی خۆی بۆ شێخی دەردەبڕێت و پەیمانی خۆی نوێ دەکاتەوە و پابەندبوونی بە ڕێبازو خۆشەویستی سەردارەکەیەوە دووپات دەکاتەوە و خۆی وەك دەروێشێکی کەمەندکێش ناودەبات، کە هێزی بان-سروشتی خستویەتییە سەر کەڵکەڵەی هاتنە خزمەتی شێخ

هۆ شێخەکەم من دەروێشی کەمەند کێشم

هۆ شێخەکەم دەستی من و دامانی تۆ ل٣٢

حەسیب لەم شیعرەیدا دەروێشێکی عاشقە کە زیندوو ڕاگرتنی عیشقەکەی بەهۆی ئازارەوە پەیوەست دەکات و دوورکەوتنەوەی لە ئازار بەرەو نیستی و نەمانی دەبات، هەر بۆیە خۆی تاوانی

---

١ هەر ئەو سەرچاوەیە.

خۆی ئاشکرا دەکات و داوای سزاکەشی دەکات تاکو وابەستەیی عیشقی و ڕایەڵەی وەسڵی نەپسێ.

شاعیر جۆشی دەروونی لە بازنەی شێخی و دەروێشیدا تەشەنە دەکاتە سەر هۆشی و دەبێتە هۆی درکاندنی قسەگەلێك کە ئەگەر لەباری ئاساییدا دەریان ببڕێ، ئەوا پچڕاندنی ئەو پەیوەندییەو لە بازنە دەرچوونی لێدەکەوێتەوە، بەڵام لەبارێکی وەهای پڕ هەڵچوونی دەروونی و موعاناتی کەسی نەك هەر ناترازێ لەو سیستەمە، بەڵکو دەبێتە هۆی زیاتر بایەخپێدانی و دەستنیشان کردنی بۆ بەرزکردنەوەی مەقامی لە تەسەوف-دا.

ئەم بارەی شاعیر لە شیعرێکی درێژی دا ل١٣٥ ب١ بەرچاودەکەوێت کە سەر ڕێژە لە تەمەنناو سکالاً دواجاریش تورەیی و نائومێدی، کۆی شیعرەکە باس لە حاڵەتێکی دڵ پڕ سکڵی شاعیر دەکات بەهۆی مەینەتییەکانی هەڵبژاردنی ڕێگای عیشقی یەزدانی کە وەك بارێکی قورس شانی هەڵی ناگرێت و پێویستی بە وزە پێبەخشینە تا گەرم بێتەوە لە عەشقدا، کەچی لەجێی ئەم دڵدانەوەیە، مەینەتییەکی تاقەت پڕوکێن بەرۆکی دەگرێت کە لە دەستدانی یەکێك لە ئازیزانیەتی (کەژاڵی کچی) کە وای لێ دەکات وەك پرسەگرێگی زام سارێژ نەبوو لە لاواندنەوەکانیدا پەشیمانی خۆی لە ئاست هەموو شت دەربڕێ کە وای زانیوە فریای دەکەون.

دەشێ لەم شیعرەیدا ڕاستگۆیی شاعیر بە تەواوی دەربکەوێت کە بەهۆی سیگناڵی نائاگاییەوەیە لە بارێکی بێهۆشیدا وێنەگەلێك دەئافرێنێت کە هەموو ئاماژەی بە باچوونی هەوڵ و تەقەللای ساڵانێکی تەمەنیەتی .

لەسەر لوتکەی ئازارم بەدەم بانگ و سەڵاوە

گەنم گردو و جۆ بڵاو ئەکەوت و هەڵ ئەساوە

کێشە لە خۆما شینە، قەرسیلێکە بەراوە

تا ڕێی ئاوڕ خۆشەکەم لق و پۆپی خوراوە

گەنم تۆوی ناو درك جۆ لە عەمبارا خڕە

سەریش زرکێکی تاڵە و دەمیش گیرفانی پڕە

ئەم وێنانە هەڵهێنانی چاوی شاعیرە بە ڕووی ڕاستییەکی تاڵدا کە لە دەروونیدا هەستی پێ دەکات، ئەم ڕاستییە هێندەی پەیوەندی بە ماهییەتی خود و بیرە هەڵبژێراوەکەیەوە هەیە هێندە نابێتە پێناسی دەرەوە بۆ ئەو کەسە، چونکە ئەم ڕاستبێژییە باس لە گۆڕان و ڕووداوەکانی ناوەوە دەکات و هەموو هەڵسەنگاندنێکی دەرەکی دەبێتە هۆی بەدحاڵیبوون لەو ئاکارە ناوەکییە.

ئەمەش تەنها لای حەسیب ڕووی نەداوە، زۆر لە عیرفانییەکان شەرحی حاڵی خۆیان بەم زمانە مەلامەتە کردووەو نموونەی هەرە دیاری لە ئەدەبیاتی کوردیدا مەحوییە:

سەر کە جۆشێکی نەبێ، من زرکە تاڵم بۆ چییە؟

دڵ کە هۆشێکی نەبێ شیشەی بەتاڵم بۆ چییە؟ [1]

شاعیر پاش لەخۆ ڕازی نەبوون و هەست بە کەمی گەرەکییە پاشگەزبوونەوەی خۆی ڕاگەیەنێت لەو تەوبەیەی کە کردوویەتی، چونکە هەر لەو مەقامەدایەو قورسی باریشی زیاد دەکات و پلەکەی نەگەشتۆتە بالاّ، بیری حەسیب ئاوێتەیەکە لە بەرزدۆستی و بینینەوەی ڕەنجیدا، بۆیە دوراودور لەبەر خۆیەوە قسە ئاڕاستەی شێخی دەکات:

خەبەر بەرن بۆ شێخم تەوبەکەیم کوشتووە

پەشیمانم پەشیمان، هەر مەییێکم ڕشتووە

ڕوانین لە چوونە ناو بازنەی ڕێبازی سۆفیزمەوە لەڕێگای گرتنەبەری تەریقەتەوە (کەسێك ئەگەر بیەوێت دەروێشبوونی خۆی ڕاگەیەنێت دەڵێت تەریقەتم هەیە، تەوبەم داداوە) شاعیر بە نۆشینی پەیمانەیەك مەی دادەنێت کە سەرەتایەکە بۆ مەستی لە عیشقی یەزدانیدا، بە کوشتنی ئەو پەیمانە کە تەوبەیە،

---

١ مەلا عەبدولکەریمی مودەریس، دیوانی مەحوی، انتشارات کردستان، چاپی دووەم ١٣٨٤، ل٢٩١

شاعیر ئەستۆی خۆی پاك دەكاتەوە لەو گوناهە لەبری بە مەستكردنی خۆی، ڕژانی باس دەكات و بەجۆرێكیش ئەم بابەتە دێنێتە ئاراوە وەك ئەوەی بڵێ چیم كردووە تەنها مەیێكم ڕشتووە؟

كێشەی تەوبەكەی بەسەر كۆی شیعرەكەیدا بەشكردووە پاش هەموو سكاڵا و باسكردنی ڕابردوو- و نیشاندانی حاڵی ئێستای دوو بەیتی تر وەك یاد هێنانەوەیەك دێنێتەوە، لەهەمانكاتدا ئەم هێنانەوەیە وەك تەقس و سروودی نێو تەكییەكان وایە كە دوو بەیت ناوبەناو دەوترێتەوە.

خەبەر بەرن بۆ شێخم تەوبەكەیم پێچایەوە

لە دووریانی عەشقا دەروێشەكەت تێماوە

هەبوونی هۆیەك كە دڕدۆنگییە لە هەڵبژاردندا وا دەكات هەستێت بە پێچانەوە و گردكردنەوەی تەوبەكەی لە شێوەی مەعنەویاتدا كە ڕەتكردنەوەیە و نەویستنی ئەو هێزەیە، بەلاّم هێشتا ناتوانێت دەستبەرداری ناوە فەخرییەكەی ببێت كە (دەروێش) و لەهەمانكاتدا دەروێشی ئەو شێخەیە كە پەیامەكەی ئاڕاستە دەكات (دەروێشەكەت) چەندە گازندەی هەیە، هێندەش تەمەننایە بۆ بەدەنگەوە هاتن، تاكو سروشێك ڕووبدات و نەیەڵێت دەستبەرداری تەوبەكەی ببێت.

خەبەربەرن بۆ شێخم تەوبەكەیم ناردەوە

گیروگرفتی ناخم دیسانەوە شاردەوە

پەنابردنە بەر گۆشەگیری و ئیدی نەدركاندنی ڕازی بۆ شێخی لەم بەیتەدا دەردەكەوێت، ئەمە لە كاتێكدا كە بە دەم دەڵێ، بەلاّم بە شیعر هەر لە سەرەتاوە تا دوا دێڕ دركاندنی ڕازی دڵی خۆیەتی بۆ شێخی، یان شێخ وەك چاوێكی بە ئاگا دەبینێ كە ئاگای لە دەردوداویەتی ئەگەر لە دووریشەوە بێت، بۆیە دێتە ڕاستەوخۆ بانگكردن و دواندنی.

ئەی شێخەم كوا (كەژاڵ) وام لە دەرگای پیرییا

خۆزگە عومریش ئەكەوت لەگەڵ دانی شیرییا

چرکردنەوە مەبەستی لە گلەیی و گازندە لەم بەیتەدا خۆی دەبینێتەوە و داواکارییەکەی کە لە بەیتەکانی سەرەتادا بە پەنهانی باس دەکرد ئاشکرا دەکات و تەمەننای گۆڕینی مەقامی دەکات لە تەوبەوە تا بڕینی پلەکانی دی بۆ گەیشتن بە (کەماڵ) کە خۆی بە کەژاڵی ناو دەبات، کەماڵیش بەو مانایەی کە گەشتۆتە کۆتایی خۆی بەوەی کە پێویستییەکانی کۆتایی پێهاتووە[1] و لەڕێگای ئەوەشەوە دوو مەبەست دەپێکێت، مەبەستی مەقام و پرسینی کەژاڵی کچی کە وەك وێنە کۆمەلاّیەتییەکە باسی دەکات کە باری (جەرگی پیری سوتان)ە .

دواتر خۆی ناگرێ وەك ئەوەی باسی ناردنەوەی تەوبەکەی بیرچوبێتەوەو پەیمانی هەڵوەشاوەی نە (من) دەروێشی نە (تۆ) شێخی لە یاد کردبێت وەك پەنابەرێکی ماندوو- و پەنا دەباتە بەر شێخی و ڕاستەو ڕاست چەواشەبوونی خۆی ئاشکرادەکات و ڕازی تەوبەکەی ئاشکرادەکات و نائومێدانە لە تالاّو و چێژی خەمی ژینی و وەك سیزیف لە کۆڵکێشانی بێهودەدا تا مەرگ دەگەوزێت.

لە زۆر لە فەترە زەمەنییەکانی تەمەنیدا لە پاڵ چوونە نێو حیزب و هاوتایی لەگەڵ بیری چەپدا دەلاقەیەکی ئاوەلاّی هەیە بە ڕووی دەروێشی نێو دڵ و دەروونیدا بەتایبەت لە کۆتایی هەشتاو نەوەد و کۆتایی تەمەنیدا، لەم ماوانەی دواییدا وەك پیرێکی ژیان ئەزمونکردوو بە گشت واتایەکییەوە زاری شیعری ویردی دەروێشانە دەچڕێت و زەینی ڕوون دەبێت و وێنە پڕ لە حیکمەتەکانی عیرفانی بە بیر دێتەوەو لە شیعرەکانیدا دەیانکاتە پەیام. لە شیعری (تان و پۆ)دا ل ٤٤٦ ب١، بەسەرهاتەکەی حەلاج دەگێڕێتەوە کە شبلی گوڵێکی تێدەگرێت، پێدەچێت شیعر بکاتە پەیامێك و بیەوێت ئاڕاستەی کەسێکی بکات .

شاعیر لە سۆفیزمدا دەگاتە لوتکەی بیروباوەڕی خۆی و لە شیعری (عیشقی یەزدانی) ل ٣٣٢ ب٢ وەك (خواجە عەبدوڵلاّی ئەنساری) دەکەوێتە موناجات و حاڵی خۆی دەکات و میهری

---

١ عیرفان مستەفا، پڕۆسەی تەئویل، گۆڤاری بیاڤ ، ژ١٦١

بێ پایانی یەزدان ئاوێتە دەکات و خۆی بە دەروێشێك نیشان دەدات کە ترسی لە خودا نییە و لە خەوف و ڕەجا گوزەراوە و ئێستا لە عەشقی خودی خودادایە و مەست و سەرسامی بوونی خودایە، دڵشادانە وەك ئەوەی لە دڵیا پەی بە وجودی خوا بردبێت و هەموو بوونی گرتبێتەوە بە کرداری (نەشکامەوە، بووژامەوە، هەڵسامەوە، قەرزێ بوو دامەوە..)هاوسەنگی لەنێوان عیشق و عاشق نیشان دەدات.

شیعری ((زیکر)) ل٤٤٥ ب١ یەکێکە لە جوانترین و بەجۆشترین شیعری شاعیر لە کۆبەرهەمەکانی بەگشتی و شیعرە عیرفانییەکانی بەتایبەت، باسی کەشێکی ڕۆحی دەکات کە هەڵقەی زیکرە و دەروێشان لە شێوەی بازنەیەکدا گرد دەبنەوە، یەك لە تەنیشت یەکەوە دەبنە زنجیرەیەکی خڕ بۆ سازکردنی کۆڕی زیکر . زیکر لە وەها فەزایەکا بەهۆی ترپەو ئیقاعی دەف و تەپڵ و شمشاڵ و لە هەندێ حاڵدا ساز و سێتار، سازدەکرێت و لە بەرامبەر ئەویشدا دەروێشەکان بەهۆی شەپۆلە دەنگ و ئاوازانەوە کە ئاوازی تایبەتی عیرفانییە بەرەو کرانەوەی دەروون دەچن و دەبێتە هۆی کردنەوەی زارو دەربڕینی پەیڤ و هۆنراوە و موناجاتی شیرین. ئەم موناجات و وشە نهێنی و دەروونیانەی کە دەروێشی نێو کۆڕ و زیکر و بەرەو حاڵ چوو دەیڵێت و دەبێتە هارمۆنیایەکی گونجاو لەگەڵ زایەڵەو سەدای دەفەکەدا، دەروێش بەرەو تێکەڵبوونی بارێکی ژوور سروشتی و جیا لە سروشتی ئاسایی خۆی دەبات و دەچێتە فەزایەکی عەقڵی و دەروونی وەهاوە کە خۆی تێدا ون دەکات[1]، لەم بارەدا کەسی حاڵگرتوو بەپێی جۆری پلەی حاڵەکەی هەموو پەیوەندییەك دەپچڕێنێت لەگەڵ جیهانی مادی و ئەوەی دەیبیستێت سەداو دەنگی دەف و زایەڵەی زیکرە بەرەو سەماو جوڵەی ئامادەداری ڕاکێش دەکات.

ئەو زکرەی شاعیر لێرەدا باسی دەکات زکرێکە بە جەهر ناوی دەبات، تا وەکو پێمان بڵێت پڕ لە دەنگ و هەرای بەرزی عیشقە و دەرفەتێکە بۆ ڕاگەیاندنی مانیفێستی حاڵەتێکی ڕۆحی

---

١ نەجات حەمید ئەحمەد، حاڵگرتن و شێوەکانی، گۆڤاری بیاڤ ژ١٦

عیرفانی لە شەوێکدا کە سۆزی عیشق زۆری بۆ هێناون و کۆڕو بەزمیان پێ سازدەکات، شاعیر داوای بەدەنگەوە هاتنی نەیژەن و دەفژەن دەکات بۆ گەرمکردنی کۆڕی زیکریان لە پێناو مەستکردن و حاڵ لێهێنان بۆ جێهێشتنی جەستەو ڕۆیشتنی ڕۆح بۆ بەرزەخ.

دەفژەن ئادەی کوانێ ڕەزمت

نەیجەی دونیا ببنە شمشاڵ

کۆڕی ئەمشەومان گەرمکەن

هەتا دەگەینە حاڵی حاڵ ل ٤٤٦ ب ١

کۆڕی زیکر گەرم دەبێت بە ئاواز و پەیڤ و سەما و مەستی باڵدەکێشێ، هۆش ئاگایی و جەستە کۆنترۆڵ لەدەست دەدات و شاعیر وەك حاڵ لێهاتوویەك ئەدوێت بە دەم خواستنی مەیەوە (کە سیمبولی بەرەکەت و تەجەلایە) باسی قۆناغی ئێستای ناو زیکر و (ئاییندەی) پاش زیکر دەکات کە یاد هۆکار دەبێت بۆ پاککردنەوەی ناخ لە هەموو ژەنگ و گەردێکی گوناه، چونکە هەرچی عیشق و زیکر هەیە پەیوەستە بە دڵەوە، هەرچیش دەروێش دەیکات کە بە (ئەهلی دڵ) ناو دەبرێن هەر لە پێناو دڵدایە.

حەی و مەیمان هەر بۆ دڵە

هەموو گەردێ دەشۆینەوە

حی الله بێشومارەکانی دەروێش و مەی و عیشقی ئیلاهیش خواستی دڵە نەك هۆش، پەیام ناردن لە پێناو بەرز ڕاگرتنی دڵ و بێ بایەخکردنی هۆش (ساقی و مەی) شێخ و ناردنی هێزی بزوێنەر کە دەبێتە هۆی تاوسەندنی دڵ لە تەکییەدا (مەیخانە ئاسا) ئاستێکی ڕۆحی دەنوێنێ و شاعیرو موریدەکان خۆیان بە تینوی تەجەلا دەزانن کە بچوکترین ئاماژەی موراد (نەزەر) جادوئاسا دەبێتە ئاوەدانکردنەوەی وێرانەی دڵیان، دەبێت ڕەچاوی ئەو خاڵە بکرێت کە مورید ئەهلی دڵ و هەستەکانە و سەروکاری لەگەڵ سۆزی ناسك و وێنای ئیستاتیکیدایە، لەبەر ئەوە ڕوون و ئاشکرایە تا چ ڕادەیەك بە بیستنی ئاوازی خۆش و نەغمەی دلکەش چێژ وەردەگرێت، بە

واتایەکی تر لەبەر ئەوەی مورید و دەروێش گەمارۆ دراوی هەست و سۆزن و هەستی جوانناسی و خۆشویستنی جوانیان تێدا جێگیربووە و چەسپاوە و لە جیهانی هەستەوە بەرەو جیهانی مانا هەنگاویان ناوە، بچوکترین و کەمترین جوانی ڕەنگەکان و هاوسەنگی شێوەکان و هاڕمۆنی ئاوازەکان، ئەبێتە هۆی بەدەستهێنانی ڕووبەرێکی فراوان لە جیهانی ماناکان و وەرگرتنی بڕێکی زۆری چێژ، لەهەمانکاتدا بەهۆی پەیوەستبوونی جەستە بە سۆز و کارلێکی ناوەوە، مورید دەست دەکات بە دەست ڕاوەشاندن و پێ کوتان[1] و سەرەنجام بەهۆی ئەم حاڵی تاکانەوە سەرجەم تاکەکان وەك یەکەیەکی یەکگرتوو هەست بەبوونی خۆیان دەکەن لە جیهانێکی وێنا نەکراوی نوریندا.

ماوەتەوە بڵێین حەسیب لەم شیعرەیدا وێنەی کۆڕێکی زیکر نیشان دەدات کە هەمووان لە حاڵدان و پەیوەندییە دوو جەمسەرەکان پتەو دەبن تێیدا و تەجەلای نوری یەزدان هەڵدێت و ناخ و چاو دەبنە دووجەمسەر بۆ پێکهێنانی عیشقێکی بالادەست، چاو ڕۆڵی کەناڵی گەیاندن دەگەیەنێت و ناخ ئەرکی پەروەردەکردنی.

---

١ د.سید یحی یثربی، فلسفه عرفان، ل ٢٨٤

سەرچاوەکان:

١. قورئانی پیرۆز

٢. تابان ئەسعەد حەمە سالّح، دیاردەی غەم لە شیعری حەسیب قەرەداغی—دا، نامەی ماستەر، زانکۆی. سەلاّحەدین، سالّی ٢٠٠١.

٣. حەسیب قەرەداغی، چەردەیەك لە خەرمانی سۆفێتی ئیسلامی، گۆڤاری کاروان ژ.١٨ سالّی دووەمی ١٩٨٤.

٤. حەسیب قەرەداغی، فەرهەنگی خەم، بەرگی دووەم.

٥. حەسیب قەرەداغی، فەرهەنگی خەم، بەرگی یەکەم.

٦. خواجه حافظی شیرازی، دیوان، انتشارات گنجینه، چاپ دهم ١٣٨٠.

٧. سید یحی یثربی، فلسفه عرفان، مرکز انتشارات، چاپ چهارم، ١٣٧٧.

٨. شاهۆ سەعید، پرسیاری شاعیر پرسیاری سۆفی، گەلاوێژی نوێ، ژماره ١٨/١٧، ٢٠٠٠.

٩. عەلی فەتاح دزەیی، .لێکدانەوەی بیروباوەڕی خانی، گۆڤاری کاروان، ژماره ٦٤، سالّی ١٩٨٦.

١٠. عیرفان مستەفا، پرۆسەی تەئویل، گۆڤاری بیاڤ، ژ١٦

١١. قاسم غنی، تاریخ تصوف در اسلام، جلد ٣/٢، انتشارات زوار، چاپ دهم ١٣٨٦.

١٢. مەلا عەبدولکەریمی مودەریس، دیوانی مەحوی، انتشارات کردستان، چاپی دووەم ١٣٨٤.

١٣. محەممەد عەلی قەرەداغی، دیوانی وەفایی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کوردی، بەغداد ١٩٧٨.

***ئەم باسە لە ژمارە (٨٠)ی ئایندەی ئەیلولی ٢٠٠٨ دا بلاّوکراوەتەوە.**

کاریگەری فەزای شیعریی سوهراب سپهری بەسەر شیعرەکانی دلاوەر قەرەداغی -یەوە

من ئەوم

ئەوێك كە ئیدی هەتا ماوم

هەمیشە لە سەفەرام...

دلاوەر قەرەداغی

ئەم باسە کورتە، هەوڵێکی بەراورد کاریانەیە بۆ تەماشاکردنی شیعرەکانی دلاوەر قەرەداغی بەشێوەیەکی زانستییانە، وەك بەشێکی گرنگی ئەدەب. لەم باسەدا هەوڵمان داوە کاریگەرییەکە (وەك بنەمای سەرەکی کاری بەراوردکردن) لەڕووی چەندێتی و چۆنێتییەوە دەرخەین و نموونە بۆ تیۆری کارەکەمان بهێنینەوە. مەبەستی سەرەکیمان لە هەڵبژاردنی بابەتێکی وەهادا بەرچاو ڕوونی خوێنەر بوو بۆ شیعرەکانی قەرەداغی، چونکە بە درێژایی ئەم چەند ساڵەی دوایی دەنگۆی ئەم کاریگەرییە هەیە، بەشێوەی قسە و بێ ئەوەی کاری زانستییانەی لە بارەوە ئەنجام بدرێت. ئەوانەی قسەیان لە بارەی ئەم شیعرانەوە کردووە، دوور بوون لە کاری جدییەوە و تەنها لە سنووری ڕوانینی تاکەکسییەوە نەترازاوە و بابەتەکەیان لە ڕوانگەی دزی ئەدەبییەوە باسکردووە بێ ئەوەی ئاگاداری لقێکی گرنگی ئەدەب بن بە ناوی ئەدەبی بەراوردکارییەوە، یاخود لە زاراوەکانی وەرگرتن شارەزابن (وەرگرتن، دزی، تێهەڵکێش، دەقئاوێزان، ڕەنگدانەوە، وەرگێڕان، دانان... هتد) کە هەریەکەیان جێگەی خۆیانیان هەیە لەناو کاری ئەدەب ناسیدا. لەم باسەدا سوودمان لە

دەقە فارسییەکەی سپهری وەرگرتووە، کاری ئێمە وەرگێڕان نییە، بەڵکو لە پێناو بابەتەکەدا بە کوردی دامانناوەتەوە...

دەستپێك:

ئەدەبی بەراورد لقێکی گرنگی ئەدەبە لەبەر ڕۆشنایی کاریگەری کارتێکردنی ئەو ئەدەبیاتانە لەسەر یەکتری، بایەخ بە ئەدەبی نەتەوەکان دەدات، بە ڕەچاوکردنی هەندێ بنەما بۆ دۆزینەوەی ئەو کاریگەریانە. بە واتایەکی تر ئەدەبی بەراورد، جۆرێکی توێژینەوەیە لە ئەدەب (ئیشی دۆزینەوە و ساغکردنەوە و ڕوونکردنەوەی کاریگەری نێوان ئەو ئەدەبانەیە کە کاریان لە یەك کردووە و سوودیان بە یەك گەیاندووە) (٩: ل١٤) ئەوەی جێگەی سەرنج بێت لەجۆرە لێکۆڵینەوانەدا، گرنگیدانە بە سنوورەکانی دەرەوەی دەق بۆ گەیشتن بە ئامانجێکی دروست و بڕیاردان لەسەر ئەو ئەدەبەی کە ڕەسەنە و ئەوی تریان کە کەوتۆتە ژێر کاریگەری ئەدەبە ڕەسەنەکە (مەبەست لەو ئەدەبەیە کە مێژووەکەی لەبەرترە) سنوورەکانی دەرەوەی دەقیش بریتین لە مێژووی پەیدابوونی دەق، شوێنی پەیدابوونی، فەزا و کولتووری.. هتد هەموو ئەمانە دەبنە بەرچاوڕوونی بۆ لێکۆڵەر تا پەی بە هەقیقەتی مەسەلەکان ببات. بەراوردکار بۆ ساغکردنەوەی بابەتەکە پێویستی بە چوونە ناو ژیان و ئەزموونی نووسەر دەبێت، بۆ ئەمەش دەبێت پەنا بەرێتە بەر (کۆمەك خواستن لە سەفەرنامە و بابەتە مێژوویی و ژیاننامەکان و.. هتد) (١٠، ل٣١) لە ڕێگایانەوە ڕاستی بۆ ڕوون دەبێتەوە. هەندێجار بۆ وردبوونەوەی زیاتر لە مەسەلەکان دەبێت سوود لە قسەو وتراوی نووسەر لە چاوپێکەوتن و دانیشتنە فەرمییەکاندا وەربگیرێ، دەشێ باسی ئەو ئەدەبەی کردبێ کە کاری تێکردووە، جا ئەمە بە هەردوو شێوەی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ دەبێت.

دیاردەی کاریگەری ئەدەبیی دیاردەیەکی دێرینە. هەر لە کۆنەوە نەتەوە جیاکانی سەر زەوی کاریگەری یەکدییان لەسەر بووە، لە هەر یەکێك لە بوارە جیاجیاکانی ڕۆشنبیری و ئایینی و فەرهەنگی و کولتووری و ئەدەبییەوە، بەڵام وەك کارکردن لەسەر ئەم دیاردەیە ئەوا مێژوویەکی

کۆنی نییە و دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەهەم. لەڕێگای ئەم لقەوە زانستییانە کارکرا بۆ نیشاندانی پەیوەندی و کاریگەری نێوان ئەدەبە جیاکانی جیهان.

ئەم کاریگەرییە لە سەرەتاوە لە ئەدەبی یۆنانەوە دەست پێدەکات کە چۆن لە سەرەتادا کاریگەری لەسەر ئەدەبی ڕۆمانی هەبووە، دواتریش لە سەردەمی ڕێنساس لەسەر بەرهەمە ئەدەبییەکان و هونەرییەکانی نەتەوەکانی ئەوروپادا، لە قۆناغەکانی دواتریشدا کاریگەریی ئەدەبی ڕۆژهەڵات بەسەر ئەدەبی ڕۆژئاوادا و کاریگەریی ئەدەبی ئیسلامی لەسەر ئەدەبی ئیسپانی بەهۆی ڕووداوی ڕامیارییەوە.

کاتێك دێینە سەر ئەدەبی ڕۆژهەڵات ئەوا هەست بە پڕ ڕەنگی ئەم کاریگەرانە لەناو ئەدەبی ناوچەکەدا دەکەین، ئەمەش بارێکی دروست و شیاوە بۆ هەر ئەدەبێك کە بەردەوام لە هەوڵی وەرگرتن و بەخشیندا بێت، (چونکە هەر ئەدەبێك بیەوێت خۆی لە چوارچێوەی ئەدەبی نەتەوایەتیدا بەند بکات، هەموو دەرگاو پەنجەرەکان لەسەر خۆی دابخات وای لێدێ هەواکەی بۆگەنی دەبێت، سنووری خۆی تەنگ دەبێت و بەرەو کزی و لاوازی دەچێت) (٩، ل١٠). هەر بۆیە بەردەوام میللەتان سوودیان لەم ناوچەیە وەرگرتووە لە ڕووی ئەدەبەوە بۆ نوێبوونەوە گەیشتن بە پاکی ئەدەبی شیاو.

باشترین نموونە بۆ ئەم کاریگەرە ئەو ئەدەبەیە کە لە ڕۆژهەڵاتدا بە ئەدەبی ئیسلامی ناسراوە، بەتایبەتی سەردەمی عەباسییەکان بەرەو گەشە دەچێ و نووسەرانی نەتەوە جیاکانی فارس و کورد و عەرەب و تورك بەشداری تێدادەکەن. بە کۆبوونەوە لەژێر دەسەڵاتی ئایینەکەدا و بە سوود وەرگرتن لە فەرهەنگی نەتەوەکان، ئەدەبی ڕۆژهەڵاتی ئیسلامی دروست بوو، کە خۆی لە هۆنراوەدا بینییەوە. هەر ئەوکاتە ئەدەبەکان بوژانەوەیان بەخۆیانەوە بینی، چونکە ئاشنای یەکتری بوون و سوودیان لە یەکتری وەرگرت.

دیارە ئەدەبی کوردی خاڵی نییە لە گۆڕان لەو کاریگەرییانە وەك بەشێك لەو ئەدەبەی ڕۆژهەڵات لەژێر کاریگەری دراوسێکاندا بووە، ئەمە لە ئەدەبی کلاسیکمانەوە بە ئاشکرا

بەرچاودەکەوێ بە کاریگەری ئەدەبی عەرەبی و فارسی ڕووکرایە مۆدێلێکی شیعری بالاٚ کە شیعری کلاسیکییە. لە زاری کرمانجی ژووروودا مەلای جزیری شیعرەکانی لەڕووی ناوەڕۆکەوە لە کاریگەری ئەدەبی فارسی بەدەرنییە بەتایبەتی حافزی شیرازی. ڕەنگە ئەمەش پەیوەندی بەو بیرە عیرفانییەوە هەبێ کە هەردووکیان هەیان بووە، وەك دەزانرێ مەلای جزیری سەرسامە بەو عیرفانییەی کە حافز هەیەتی. هەر ئەم کاریگەرەیە دواتر لە بەرهەمی نالی-دا بەرچاو دەکەوێ بەتایبەتی لەژێر کاریگەری حافز و کەلیم و هاتف و موحتەشەمدایە. ئەمەش جگە لە سالم کە شیعرەکانی لە ئاستی گشتیدا لەژێر کاریگەری ئەدەبی فارسی و سەبکی هیندیدایە، لە ئاستی کاریگەری تاکە شاعیریشدا بە کەلیمی هەمەدانی کاریگەرە. ئەوەی دەبینرێ هەر لە کلاسیکەوە ئەدەبی فارسی کاریگەرییەکی زۆری هەبووە لەسەر فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی، ئەمە دواتر لە شاعیرانی سەدەی پێشوودا بۆ جاری دووەم دەردەکەوێتەوە وەك لە بەرهەمەکانی (کەمالی)دا دەبینرێت، کاریگەرییەکی زۆری بەرهەمە فارسییەکانی (بوستان و گولستانی سەعدی)و مەسنەوی مەعنەوی مەولانا جەلالەدینی ڕۆمی و حافزی شیرازی لەسەرە (١١،ل*). بەهۆی زانینی زمانەکە و بە بلاٚوی ئەو زمانە... کاریگەری ئەم ئەدەبە لەسەر ئەدەبی کوردی بەگشتی و شاعیران بەتایبەتی بەشێوەیەکی بەربلاٚو دەبینرێت، تا لە هەندێ ماوەدا کەم دەبێتەوە و ئەدەبەکە زیاتر کاریگەر دەبێت بە ئەدەبی تورکی و عەرەبی (وەك لە قوتابخانەکەی گۆران و دواتریش ڕوانگەدا بینرا) یا ئەدەبی ئینگلیزی کە بە ئاشکرا لە بەرهەکانی گۆران-دا دیارە. بەلاٚم لە دوای ڕاپەڕینەوە، کاریگەری ئەدەبیاتی نوێی فارسی بەشێوەیەکی بەرچاوتر بەسەر ئەدەبی کوردییەوە دەردەکەوێ. دەکرێ هۆکاری ئەمەش بگەڕێنینەوە بۆ سالاٚنی (٧٠)، زۆرێك لە لاوە کوردەکان ڕوویان کردە ئێران و لەوێ فێری زمانی فارسی بوون و بەرهەمەکانی ئەو ئەدەبیاتەیان لە کلاسیکەوە تا نوێ خوێندەوە. لەلایەکی دیکەوە بەهۆی نزیکی هەندێ بارەوە زیاتر کەوتنە ژێر کاریگەری ئەو ئەدەبە، ئەویش باری سیاسی ئەو سەردەمە بوو، ئەمە تەنها لە ئەدەبدا ڕەنگی نەدایەوە، بەلٚکو لە هونەر (کاریکاتێر، تەزهیبکاری، وێنەکێشی، تابلۆ..) و گۆرانی و

موزیکیشدا ڕەنگی دایەوە، بۆ نموونە لەم بارەوە کارەکانی هونەرمەندان دەبینین بە کاریگەری تەنزی ئێرانی گۆڤارێکی گاڵتە ئامێزیان بە ناوی (سیخورمە) لەژێر کاریگەری (گول اقا)ی فارسیدا بلاۆکردەوە. ئەمە جگە لە ئاواز و گۆرانی کە هەر لە هەشتاکانەوە تا دوای ڕاپەڕینیش ئەو کاریگەرییە بەرچاوەی هەیە، بۆ نموونە گۆرانییەکی وەکو (ئەوەی حسێن گول نەراقی) بە ناوی (مرا ببوس) کاریگەری لەسەر نەوەیەك دادەنێ و دواتر ئاوازەکەی بۆ گۆرانییەکی کوردی وەردەگیرێ... تەنانەت لەم قۆناغەدا کە دەشێ بە قۆناغی (کاریگەری توندی ئەدەبی فارسی) دابنرێ، جۆرە گۆڕانێکی حەماسی و نیشتمانی بە ستایلی داریوش و فەرەیدون فروغی و فەرهاد، دێتە ناو ئاواز و گۆرانی کوردییەوە. ئەمانە هەموو هۆکاری گۆڕانە کۆمەلآیەتی و سیاسییەکانی ئەدەبەکەیە.

ئەمە بەشێوەیەکی گشتی بۆ ئەدەب و هونەر. بەلاّم کاتێك دێینە سەر باسی ئەدەبی نوێ، ئەوا ئەم کاریگەرییە زیاتر دەبینین لەلای دەستەیەك لە شاعیرانی کورد، بەتایبەت ئەو لاوانەی لەو دەمەدا دەچنە ئێران و دەبنە خوێنەرێکی جیدی بابەتە فارسییەکان لە شیعر و ڕۆمان و چیرۆك، تەنانەت فیکر و فەلسەفەش بەو زمانە، ئەمە هەم شاعیرانی سەردەمی حەفتا و هەشتاکان دەگرێتەوە، هەم ڕەهەندییەکانیش.. لەو قۆناغەدا شاعیران و نووسەرانی کورد ئاشنای بەرهەمەکانی (منوچەهری ئاتەشی، خەسرەو روزبە، نیما یوشیج، شەهریار، ئەحمەد شاملو، مەهدی ئەخەوان سالیس، هوشەنگ ئیبتهاج، سوهراب سپهری، خەسرەو گولسورخی، فروغ فەروغزاد، جەمالزادە، سادیقی هیدایەت، جەلال ئال محەممەد.. هتد)دەبن. ناسینی ئەمانیش ئاسۆیەکی ڕوونی بۆ نووسەران و شاعیرانی ئێمە دەرخست، کە پێشتر (لە حەفتا و هەشتاکاندا) بەشێوەیەکی فراوان خوێندنەوەیان لە ڕێگای زمانی عەرەبییەوە بووە، چ بۆ بەرهەمە جیهانییەکان، چ بەرهەمی نووسەرانی عەرەب. دیارە ئەم کرانەوەیە کاریگەری خۆی دەبێ و بە جۆرێ لە جۆرەکان ڕەنگ دەداتەوە لە بەرهەمی نووسەراندا.. ئەوەی ئێمە لێرەدا لەسەری دەوەستین، دونیابینی و فەزای شیعریی دلاوەر قەرەداغییە، بەهۆی ئەو هۆکارانەی کە باسکرا و

هۆکاری تر کاریگەری شاعیری هاوچەرخ سپهری پێوە دیارە. ئێمە هەوڵ دەدەین لە ئەزموونی ئەم دوانە بدوێین و چەندێتی و چۆنییەتی ئەو کاریگەرییە و ئاستی هونەری ئەو کارانە دیاری بکەین..

کاتێك باسی کاریگەری نووسەرێکی بێگانە لەسەر نووسەرێکی نەتەوەیی دەکەین، پێویستمان بە ڕاستکردنەوە و سەلماندنی ئەو کاریگەرییەیە تاکو دواتر بێینە سەر نیشاندانی ئەو سێبەرەی لەسەر بەرهەمەکە هەیە. بۆ ئەمەش دەبێت بزانین ئەو نووسەرە چۆن کەوتە ژێر ئەو کاریگەریەوە، ئایا بەرهەمی شاعیرانی دیوە؟ چۆن؟ بە چ زمانێك کە ئێمە لێرەدا ڕوونی دەکەینەوە...

وەك پێشتریش باسمانکرد ئەو دەستە نووسەرەی چوونە ئێران و فێری زمانەکە بوون، یەکێك لەوانە دلاوەر قەرەداغییە، بە دڵنیاییەوە لە پاڵ دیتنی بەرهەمی نووسەرانی تردا بەرهەمی سوهراب سپهری دیوە و پێی کاریگەر بووە، ئەوەی وا دەکات زۆر پێداگری بکەین لەسەر دیتنی ئەو بەرهەمانە، توانای دلاوەر قەرەداغییە لەناو زمانی فارسی-دا کە دەسەلاتی بەسەر زمانەکەدا دەشکێ تا ئەو ئاستەی کۆمەڵێك کتێبی لە زمانی فارسییەوە وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی وەك (کتێبەکانی نیکۆس کازانتزاکیس، گوڵی تەرەقی پاسەکەی شەمیران، دوو دنیا، ماڵێك لە ئاسمان، زستانە خەون، کارەکەرەکانی ژان ژنێ، حەوتەمین سەفەری سندیباد،....) ئەمانە بەڵگەی تێگەشتنی فەرهەنگی و کولتووری شاعیرە لە ئاستە گشتییەکەیدا، لە ئاستی تایبەتیشدا قوڵبوونەوەیەتی لەناو ئەو شیعرانەدا کە بە جۆرێ لە جۆرەکان هەست بە دۆزینەوەی خۆی دەکات تیایاندا.. خاڵێکی تر لێرەدا پێویستە ئاماژەی پێبدەین، وەرگێڕانی بەرهەمەکانی سپهرییە بۆ زمانی کوردی، ئەمە بۆ بارێك بوترێ کە شاعیر زمانی فارسی نەزانیوە، لە سالأنی نەوەدەکاندا (دەنگی پێی ئاو) لەلایەن ڕێبوار سیوەیلییەوە وەردەگێڕێت، نەك قەرەداغی، بەڵکو زۆر لەوانەشی کە فارسی نازانن سوود لەو بەرهەمە وەردەگرن و بە ستایلی تایبەتی سپهری ئاشنا دەبن.

بەر لە باسکردنی کاریگەرییەکانی سپهری، دەشێ ئاماژە بەکاریگەری ئەحمەدی شاملو و ئەخەوانیش بەسەر شیعرەکانی دلاوەرەوە بکەین ، بەلأم بە ئاستێکی زۆر کەم، بۆ نموونە لە پارچەیەکدا بەیتێکی مەهدی ئەخەوان سالیس دێنێتەوە:

هاوڕێ بچکۆلە \ چ دونیایەکی سادە

دونیا زۆر نامەردانە سادە \ باشترە خەون ببینیت \ باشتر بنوویت (٢،ل٨٦)

ئەخەوان لە شیعری زستاندا دەڵێت:

مسیحای جوانمرد من! ای ترسای پیر پیرهن چرکین! \ هوا بس ناجوانمردانە سرد است..ای.. \ دمت گرم و سرت خوش باد! \ سلامم را تو پاسخ گوی، در بگشای! (١٢،ل١٠٨)

ئەگەرچی بەیتەکە خوازراوە بۆ وێنەیەکی دی، بەڵام کاریگەرییەکە دیارە و شاعیر لە شیعرەکەدا خۆشی ئاماژەی بە تێهەڵکێشەکە داوە.

یاخود لە پارچەیەکی دیکەدا دەڵێت:

دەستتم بدەرێ

دەستە بچکۆلە و گەرمەکانت.. ئەی میهرەبان

ئەی میهرەبان دەستتم بدەرێ (٣ ،٢٢٨)

شاملو لە شیعری (عشق عمومی)دا دەڵێ:

دستات را بە من بدە \ دستهای تو با من اشناست \ ای دیر یافتە با تو سخن می گویم (١،ل ٢١٤)

فەزای شیعری سوهراب سپهری

بۆ زیاتر شۆڕبوونەوەمان بە ناو جۆری کاریگەرییەکە پێویستە باسێکی فەزای شیعری سوهرابی سپهری بکەین. ئەم فەزایە لە سێ بەرهەمیدا خۆی دەبینێتەوە (حجم سبز، صدای پای اب، مسافر) بەلای زۆرێك لە ڕەخنەگرانەوە باشترین کاری سپهرین کە تێیدا سەبکی خۆی بونیاد دەنێت و بە پلەی شیعری تایبەت بەخۆی لەناو ئەدەبی هاوچەرخی فارسیدا دەگات. ئەم ستایلەی سوهراب لە سادەیی زمان و ڕوونی دەربڕیندا خۆی دەنوێنێ بە ئاوێزانکردنی بیرێکی قووڵی عیرفانی. چنینی دەق بەهۆی زمانێکی ڕوونی نووسەرێکەوەیە کە دەستی گەشتووە بە ئیدراکی

شتەکان، وێنەکان لە زەینییەوە بەهۆی بنەچە عیرفانییەکەوە بە سیمایەکی ژیان دۆستانەوە دەردەکەوێ.

خەسڵەتی شیعری سپهری لەو دونیا بینییەوە دێت کە بەرەو ڕامان و قووڵبوونەوەی بردووە، لەو سەفەرە درێژە ڕۆحییانەوە دێ کە کردوونی و، لە پاش هەر وێسگەیەکەوە گەشتۆتە شارێکی دیکەی نەناسراو و پەی بە جوانییە پەنهانەکان دەبات. سپهری ئەو سەفەرانە لە شیعرەکانیدا باس دەکات کە کردوونی و دەرکی خۆی نیشان دەدات بۆ ئەو شتانەی پێی گەیشتووە. ئەم سەفەرە لە واقیعدا گەڕانێکی حەقیقییە، سوهراب بەرەو گوند و دەشت و شار و وڵاتە جیاکانی جیهان دەبات، وەك گەڕیدەیەکی نەوەستاوی ناو سنوورەکان خۆی تێکەڵ بە جیهان دەکات و ڕۆژهەڵات دەخوێنێتەوەو ئەزموون دەکات. دەچێتە بابل و هیندستان و تاج محل دەبینێت و سنووری فراوانی ژاپۆن تەی دەکات، لە شارەکانی ڕۆژئاوا دەژی (پاریس، لەندەن، نیویۆرك) جگە لە دلهی و ئابادان و تاران و ..هتد. لەو سەفەرانەدا بەتایبەت لە ژاپۆندا تەواو هەست بە پەیوەندی قووڵی مرۆیی نێوان ئینسانەکانی ڕۆژهەڵات دەکات و سەخت دەکەوێتە ژێرکاریگەری عیرفانی بودابیزمەوە. لە یەکێك لە نامەکانیدا باسی ژاپۆن دەکات و دەڵێت: (مرۆڤی ژاپۆنی لە هەماهەنگی و ڕیتم تێدەگات، ئەو کاتەی ماڵەکەی دادەنێت و ژوورەکەی دەڕازێنێتەوە و دەبێتە هاوڕێی دار و حەسیر.. و دوای ئەمەش دەست بە پەیکەر تاشین دەکات، بووکە شووشە و باوەشێن دروست دەکات. گوڵدانەکەی لە شوێنێکی بە جێدایە و حەیزەرانە هەڵواسراوەکەی دەنگێکی هەماهەنگی هەیە. لەو وڵاتە و لەنێو ئەو خەڵکەدا خۆم بە بێگانە نازانم. لە ڕۆژئاوا بەو جۆرە نەبووم، لە ڕوانگەی منەوە، سەبرو دان بەخۆداگرتنی ڕۆژهەڵاتی، پێگەیەکی بڵندی هەیە. لەنێوان ئێمە و خەڵکی ئەم ڕۆژهەڵاتە دوورەدا گەلێ پەیوەندی هەیە. شیعری باشۆ و وێنەی هیرۆشیج لای ئێمە ئامادەیەکی ئاشنای هەڵگرتووە. عیرفانی ئێمە و بودیزمی ئەمان، هەر شتێکمان زۆر لە یەکتر دوور بێت لە شوێنێکدا دەگەنەوە بە یەك و ڕەنگە ببنەوە بە یەکیش) (٨ ،ل٥٢) ئەم هەست بە هاوتایی و نزیکییە وا دەکات زیاتر قووڵ بێتەوە لەو فەزا و ژیانەی بە عیرفانییەت ناودەبرێ و لە هەموو ئاین و ڕەگەز و نەتەوەکانەوە

دەچنەوە سەر یەك ڕێگا، ئەو ڕێگایەش یەکبوونی مرۆڤ و سروشتە بە حورمەت گرتنی سروشتی هەبووی لەبەرچاو و گەڕان بۆ هەبووی نادیار. ئەمە سپهری دەخاتە سەفەرەوە بەردەوام دەبێت تا دەگاتە هەندێ شوێنی مەعنەوی و تێیدا گەشەی فکری دەکات.

گەشەکردن یاخود پێگەشتنی سپهری بەردەوامە چ وەك سەفەرە هەقیقییەکەو چ وەك ئەو سەفەرە مەعنەوییەی کە بەردەوامە و خۆی لە گێڕانەوە و باسکردنییەتی. ئەم بەردەوامییە و گۆڕانی بە قۆناغانە وا دەکات نەتوانرێ سیستەمێکی فیکری تەواو چنراو بەشێوازی دیاریکراوی هارمۆنی، دەربهێنرێ و بلێین ئەمە سیمایەکی تەواوی کارەکانە، چونکە شیعرەکانی قۆناغی جیاوازیان هەیە، بەڵام گرنگییەکەی لەوەدایە کە یەکێتییەکی زنجیرەبەند لەنێوان ئەم قۆناغانەدا هەیە، ئەڵقەی زنجیرێکن بەیەکەوە بەستراونەتەوە ئەگەرچی سەرەکانیان لە یەك دوورە(٧، ل ٣٧).

ئەمجۆرە جیاوازی و پەیوەندییە نیشاندەری ئەو فەزا گشتییەیە کە شیعرەکانی سپهری تێدایە و تەواو خۆی لە شاعیرانی هاوسەردەمی خۆی و شاعیرانی دواتریشدا جیادەکاتەوە.. سیروس شەمسیا لە خوێندنەوەیەکی-دا باسی عیرفانییەتی سپهری دەکات و پێی وایە، تەواو ئاشنایەتییەکی بنەڕەتی لەگەڵ بیر و بڕوای عاریفی بەناوبانگی هیندی (کریشنا مۆرتی)دا هەبووە کریشنا دەڵێت: هەر تەماشاکردنێك سێ هۆکارە:

١. خودی ڕوانین یان کردەی دیتن.
٢. بینەر.
٣. بینراو.

نابێ لەنێوان بینەر و بینراودا مەودا هەبێ. ئەگەر بە چاوی ڕابردووەوە تەماشای شتەکان بکەین، بەو جۆرەی کە پێویستە بیبینین، نایبینین، لە چاوی ئەوانی ترەوە لە تەپوتۆزی مێژووی

سەدەکاندا ون بووە، دەبێ بە باش یان خراپ بیبینین، لە چاوی ئەوانەوە بە خۆشەویستی یان ڕقەوە بڕوانینە شتەکان، ئەسپ بە ئاژەڵێکی نەجیب و داڵ بە خراپ دەزانێت (٧، ل١٢٢).

نازانم بۆ دەڵێن ئەسپ ئاژەڵێکی نەجیبە

کۆتر جوانە؟

بۆچی کەس لە قەفەزی خۆیدا داڵ ڕاناگرێ؟

کە وایە ئەوەی گرنگە خودی دیتنە، ئەو کاتە ڕاستە کە لە نێوان بینەر و بینراودا یەکێتی دروست ببێ، بۆ ئەم ڕوانینە نوێیەش دەبێت تازە ببینەوە سەرلەنوێ بە ڕۆحێکی دیکەوە شتەکان ببینین. ئەم ڕوانینە عیرفانییە بەشێوەیەکی دیار لە ئاستی گشتی سیما و سەبکی سپهری-دا کاریان لە دلاوەر قەرەداغی کردووە، وەك ئاستی سنووردارێش لە پارچە هۆنراوە یان وێنەدا، خۆی دەبینێتەوە.

بەشێوەیەکی گشتی سێبەری بیری سپهری لەناو کۆی شیعرەکانیدا دەبینرێ، دیدێکی عیرفانی بە گەڕانەوە بۆ ناو سروشت و هەوڵدان بۆ دۆزینەوەی جوانییەکانی دەوروبەرو کەون، نەك هەر ئەمە بەڵکو کارکردنێکی جیددی و لێبڕاوانە بۆ تەماشاکردنی سەرلەنوێیێ شتە پەراوێزخراو و بە ناو ناشرینەکان، تا ئەوانیش بێنە ناو پرۆسەی بە بەهاوە ڕوانین و ڕێزگرتن و خۆشویستنی هەموو بوونەوەر و زیندەوەری سەر زەوی. ئەمجۆرە کارکردنە لە سنووری تاکەوە بەرەو سنووری کول دەڕوات و یەکێتییەك لەناو هەموو بوونەوەرەکانی-دا بەرپا دەکات. بۆ نموونە سپهری لە دەنگی پێی ئاودا دەڵێت:

بزانن ئەگەر کرم نەبوایە، ژیان شتێکی کەم دەبوو. (٦، ل٢٩٤)

ئەمە نیشاندانی شوێن و پێگەی وردی هەموو شتەکانە کە بەشدارن لە پێکهێنانی گەردوونێکدا و بە نەبوونی بچوکترینیان ئەو پێکهاتەیە لەنگ دەردەکەوت. لێرەوە ئەم بیرو جۆری سروشت خوازییە لە بەرهەمی دلاوەر قەرەداغیدا ڕەنگدەداتەوە و ئێمە لە لێکۆڵینەوەیەکی ترماندا باسمان لەوە کردووە، ئەگەر سوهراب سپهری ئەو بیرەی بە سەبکی دیاری خۆی بۆ ناو

ئەدەبی هاوچەرخی فارسی هێنابێ، ئەوا دلاوەر قەرەداغی و هیواقادر و ڕێبوار سیوەیلی ئەم بیرە دەهێننە ناو ئەدەبی نوێی کوردییەوە، لە قۆناغێکدا هەستدەکەن ئیدی دەبێت ڕێز بۆ سروشت بگەڕێننەوە و مرۆڤەکان تەنها نەڕواننە کۆتر و پەروانە و بولبول، بەڵکو بەها بە قەلەڕەش و باڵندە و پەلەوەرەکانی دیکە بدەن، چونکە ژیان بێ ئەوان شتێکی کەمە.

قەرەداغی دەڵێت:

تا بە بەرد نیشانە گرتنەوەی سەرێك کە ئیهانە بە شەمشەمەکوێرە دەکات..

کاری بەراورد کردن لە نموونە شیعرییەکاندا

بۆ پراکتیکی کارەکەمان کۆمەڵێك نموونە وەردەگرین و دەست دەخەینە سەر ڕووی لێکچوون و جیاوازییەکانیان.

سپهری وێنەیەك باس دەکات کە دیویەتی:

کاکۆڵی پەپوسلێمانکە\ خاڵە پڕەکانی خاڵخاڵۆکە\ وێنەی بۆقێك لە حەوزێکدا \وە تێپەڕینی مێشێك بە کۆلانی تەنهاییدا\ تکای ڕوونی چۆلەکەیەك کاتێك دێتە سەر زەوی لە دار چنارێکەوە.

(٦، ل٢٧٩)

ئەم وێنانە ئەڵقەی زنجیرە وێنەیەکە باسی دیتنی شتە مادییەکان دەکات لە ژیانی خۆی و ئەزمونیدا، ئەم وێنەیە بە تایبەتمەندییەکی ترەوە لەلای قەرەداغی دەبینرێت:

لە خۆم ڕادەبینم \ دەست بدەم لە فڕینی کۆترێك

گوێ بگرم لە ترپەی دڵی گەرمی زەرنەقوتەیەکی تازە سەر لە هێلکە جوقاو. (٢، ل٨٠)

کۆی وێنەکە فەزایەکی نزیکی لە وێنەکەی سوهرابەوە هەیە، بە جیاوازی ئەوەی سوهراب باسی دیتنەکانی دەکات و ڕوانینەکانی خۆی دەگێڕێتەوە، بەڵام دلاوەر باسی شتێك دەکات هێشتا ڕووی نەداوە، لە ئیرادەیدا هەیە ڕوودات.. ئەم وێنانە بەردەوام دێنەوە بەردەمان لە پارچە

شیعری جیاوازدا، کاتێك سوهراب گرنگی بە خاڵخاڵۆکە و چۆلەکە دەدات و.. تەواوی وێنەی ئێستاتیکیان لە چاوی خۆیەوە نیشان دەدات.

سپهری لە پارچەیەکدا وێنەی ژنێك بە برینە هەمیشەییەکانییەوە نیشان دەدات، لە کەشێکدا کە قوتویەکی بەتاڵ دەنگی دێت و قوڕگی جۆگەی ئاو بریندار دەکات:

کە هاتمەوە\ ئافرەتەکە لەبەردەرگا بوو

بە جەستەیەکەوە لە هەمیشەییەکانی زام\ قوتوی خاڵی

گەروی جۆگەلە ئاوەکەی\ بریندار ئەکرد.

دلاوەر قەرەداغی لە پارچە هۆنراوەیەکیدا وێنەی قوتوی قوپاو دەهێنێتەوە لەناو جۆگەیەکدا:

هێلێك بە ژێر قوتویەکی قوپاو دا\ کە لە نیوەڕوانی هاوینی جۆگەیەکدا\ستران دەچڕێ (٢، ل١٠)

جگە لە هاوشێوەیی دەرەوەی وێنەکە، جیاوازی وێنەکان لەو تێڕوانینەوە دێت کە هەردوو شاعیر بۆ شتە بێگیانەکان هەیانە. سپهری قوتوی بەتاڵی ناو جۆگە پەیوەست دەکاتەوە بە ئازارە هەمیشەییەکانی ژنێکەوە، ئەو قوتووە گەروی جۆگە بریندار دەکات، بەڵام قەرەداغی قوتووەکە بە سترانبێژ دەبینێت لە بێدەنگییەکانی گەرمای نیوەڕوانی هاویندا. ئەمەش خۆی لە خۆیدا خولقاندنەوەی وێنەیەکە بە سیمایەکی نوێوە.

سپهری:

ئاسمان شین تر \ ئاو، شین تر

من لە هەیوانەکەم، ڕەعنا لەسەر حەوزەکە \ جل دەشوا ڕەعنا \ گەڵاکان دەوەرن

دایکم سپێدەیەك دەیوت: مەوسمێکی دڵگیرە \ وە من پێم وت: ژیان سێوێکە،

دەبێ قەپی لێبگری بە توێکڵەوە. (٦، ل٣٤٣)

وێنەی وەرزێکی دڵگیرە لە کەشێکی ئارامیماڵەوەدا، بە بوونی مێیە میهرەبانەکان، ئەوانەی بەشێکی ژیانی سپهری پێك دەهێنن و پاکیی و سادەیی خێزانێك دەگەیەنن.

دلاوەر قەرەداغی وێنەیەکی نزیك لە شیعرێکیدا دەبینرێ بە کاریگەری ئەم وێنەیە:

هەتاو بانگم دەکا \ بە دەم هەڵقوڕانی چایەك و \ داخرمانی کلۆیەك شەکرەوە \ بێ باکانە بە گوێمدا دەچرپێنێ \ ماڵەکەم لێرەیە پێ هەڵگرە بابڕۆین \ خەمت نەبێ..

لەو سەحرا وەنەوشەییەی خودادا من دڵێکم هەر لای مەلەك ڕەیحان بوو!

بێ ئەوەی کەس گوێی لێ بێ یان حەز بکا کەس بیزانێ

دایکم بە دەم کردنەوەی بەلوعەی حەوشەوە لەبەر خۆوە دەپاڕایەوە:

خودایا خودای ڕەبولعالەمین

ڕێحان داوای دڵ و داوای تاجەکانی لێ نەکاتەوە! (٢، ل١٠٠)

ئەو کەشەی دلاوەر باسی دەکات، وەك کەشەکەی سوهراب ئارامە و پڕە لە میهرەبانی، مێینە نزیکەکانی هۆکارێکی سەرەکی ئەو ئارامییە جادوویین کە فەزاکەی گرتۆتەوە.

سوهراب لە هۆنراوەیەکیدا باس لە ڕۆیشتن دەکات بەرەو شارێك لە پشت دەریاکانەوەیە و مرۆڤگەلێکی لێ دەژی کە تەواو تێگەشتوون لە مانای قووڵی ژیان و ڕێزی شتەکان دەگرن، شارێك زیاتر لە یۆتۆپیا دەچێ و سوهراب دەیەوێت بچێت بۆ ئەوێ، تا دوور کەوێتەوە لێرە، بەو مانایەی ئێرەی حەقیقی ڕەت دەکاتەوە بۆ ئەوێی خەیاڵی، بەمەش لەڕێگای کاتی شیعرەوە لە شوێنێکەوە دەچێ بۆ شوێنێکی تر، بەڵام هێشتا لە زەمەنی شیعریدایە و نەچووە.

لەودیو دەریاکانەوە شارێ هەیە \ تێیدا پەنجەرەکان والاَن بە ڕووی تەجەللادا

بانیژەکان جێگای کۆترانێکن، کە تەماشای فوارەی هۆشی مرۆیی دەکەن

بە دەست هەر منداڵەی دەساڵەی شارەوە، لقێك مەعریفە هەیە \ خەڵکی ئەو شارە چۆن ئەڕواننە گرێك، خەونێکی کەسك

وەهاش دەڕواننە چینی دیوار (٦، ل٣٦٤)

دلاوەر قەرەداغی باسی گوندێك دەكات، بە وێنەگەلی یۆتۆپی ئارام و ، شاعیر بە باسكردنی ئاسودەیە:

لەو گوندە خۆر لە خۆرهەلاٌتەوە هەلدێ \ لە خۆرئاواوە ئاوادەبێ

لەو گوندە قەدەر پیاوێكە گەنم ڕەنگ

نیوەڕوان بە فیكە لێدانەوە بە ژێر سێبەری دار هەنارەكاندا ڕەت دەبێ

لەو گوندە لە هەر جێگەیەكدا قسەیەك ڕواوە \ لەسەر پەلكی هەر درەختێ چرای جریوەیەك هەلكراوە

خەلكی ئەو گوندە \ نە گوێ لە هەوالەكان دەگرن و نە لاپەڕەی ڕۆژنامەكان دەخوێننەوە

كەچی لە هەلبژاردنەكانا دەنگ بە كوكوختییە لیبرالەكان دەدەن (٢، ل٨٦٤)

ئەم گوندە هەیە و شاعیر باس لە بوونی ناكات وەك سوهراب كە دەیەوێ بۆی بچێت، بەلكو تیایدابووە و دیویەتی و بە ئەزموونەوە باسی دەكات. كۆترەكان تەماشای هۆشی مرڤەكان دەكەن لای سپهری، لای قەرەداغیش كۆترەكان لیبرالن و مرۆڤەكان دەنگیان پێ دەدەن.. ئەوەی دەبینرێ لەم دوو پارچەیەدا فەزایەكی ئارامە كە تێیدا شوێن گرنگە، چونكە بەر لە هەر شت قسەكردنی لەسەر شوێن و دواتر كەسەكانی شوێن باس دەكرێن، سوهراب باسی شارێك دەكات، لە پشت ئاوەكانەوە بۆی دەچی، ئەوەی كە ئاوێك لەنێوان ئێمە و شارەكەدا هەیە، بۆ نیشاندانی دوورییە و لەهەمانكاتدا پەنهانی، ئەمەش بەوەی كە خۆی وشەی پشت و لەو دیو دەهێنێتەوە، واتە تۆ دەبێ بچیتە لای دەریاكان و تا چاو بڕ دەكات تەماشابكەیت بۆ ئەو شارە، بەلاٌم هێشتا نایبینی و دەبێ بەلەمێك بتگەیەنێت، ئەمەش دەلالەتی دەربەست نەبوون دەگەیەنێت كە دەبێ بدەی لە دەریا ئەوسا بگەیتە شارە یۆتۆپییەكان.. بە هەمان شێوە لای دلاوەریش شوێن گرنگە، بە جیاوازی ئەوەی شوێن مەودایەكی تەسكی هەیە و لە بری شار، دێیە، بەمەش سیمایەكی دۆستانەتر و سادەتری بەخشیوە بە مەبەستەكەی، چونكە شار بەردەوام ڕوویەكی نامۆ و ئالۆزی هەیە. ئەم

گونده شوێنەکەی هەیە و پێویستی بە تێپەڕین نییە بەناو دەریاکاندا و دەکرێ بە ئاسانی مرۆڤ بیگاتێ، ئەمەش زیاتر بەخشینی ڕوویەکی ڕاستەقینەیە بە فەزا شیعرییەکە، لە کاتێکدا لای سپهری خەیاڵی بوو.

لە وێنەیەکی دیکەی سپهری-دا دەبینین باسی ئەو جوانیانە دەکات:

شتی تریش هەن، هەندێ ساتی باڵا \ بۆ نموونە کچە شاعیرێکم بینی

بە جۆرێ لە تەماشای ئاسماندا توابۆوە \ کە لە چاوانیدا گەرای دانا ئاسمان \ شەوێ لە شەوانیش

پیاوێك لێمی پرسی: تا هەڵاتنی ترێ چەند سەعاتە؟ (٦، ل٣٩٢)

دلاوەر لە باسی ئەو گوندەدا نموونەیەکی وەها دێنێتەوە و دەڵێت:

لەو گوندە کەس تاقیبی فڕینی پاسارییەکان ناکا \ بۆ نموونە \ هیچ کانییەك بە شیعرێك ناڵێ \ ئەمڕۆ لە کوێ بوویت؟ \ لەو گوندە باخەوان دەناسم \ سیمای لە هەور و دەستەکانیشی لە گزنگ (٣، ل١١)

سوهراب لە شیعرێکیدا باسی گەڕان بەشوێن ماڵی دۆستدا دەکات، ناونیشانی ماڵەکە بە زمانێکی بە وێنەوە هەڵدەدات:

ماڵی دۆست لە کوێیە؟ \ لە سپێدەدا بوو کە پرسی ڕێبوارەکە

....پێش ئەوەی بگەی بە درەخت

کۆڵانی باخێکە لە خەونەکانی خودا سەوزتر \ وە تێیدا عەشق بە ئەندازەی پەڕەکانی ڕاستگۆیی شینە

دەڕۆی تا ئەو سەری ئەو کۆڵانەی کە لە پشت پێگەشتنەوە سەر دەردێنێ

ئینجا بەرەو لای گوڵی تەنیایی وەردەگەڕێی و دوو هەنگاو دەمێنێ بۆ گوڵ... (٦، ل٣٥٩)

بۆ دۆزینەوەی ماڵی دۆست دەبێت دوای ئەو ئادرێسە بە منداڵێك بگات، ئەوسا لەو منداڵە بپرسیێ ماڵی دۆست لە کوێیە، بەلاّم دلاوەر قەرەداغی باسی دۆزینەوەی خۆی دەکات کە (ئەو) بۆی دەگەڕێت بە پرسیار:

بە پرسیار ماڵەو ماڵ \ کۆلاّنە و کۆلاّن \ شارە و شار \ بە سۆراغکردن لە ژیژکێکی شادومان

لە کرمێك کە سەرما تەنگی پێ هەڵچنیوە \ لە چۆلەکەیەکی هەمیشە قەرەباڵغ

لە سمۆرەیەکی بێزار \ بەیانییەك بەر لە ڕژانی هەتاو دەگەیتە لام \ من لە شارێکی زۆر دوورم

لە پەنا باخێکدا \ بە دەستی چەپدا.. \ لەسەری کۆلاّن

یەکەم ماڵ دەرگایەکی پیرۆزەیی \ تەنیشت دوکانەکەی باجی نیلوفەر... (٥، ل٨٩)

گەڕانەکەی دلاوەر وەك ئەوەی سوهرابە، بە جیاوازی ئەوەی ئەو بۆ ماڵی دۆست دەگەڕێت وەك پرسیارێکی عیرفانی، بەلاّم دلاوەر گەڕان بە شوێن خۆیدا باس دەکات بەشێوەیەکی جیا لە گەڕانە ئاساییەکانی ناو ژیان، گەڕانە بەناو سروشتدا بۆ دۆزینەوەی ئەو ونبووە.. کەشی هەردوو پارچەکە لەناو قوولاّیی سروشتدایە، گەڕانەکان دەبێت لەوێدا بێت، چونکە لە سەرەتاوە سروشت لە وجودی ئەماندا ڕەگی داکوتیوە و لەوێشدا ونبوونەکان بە دەست دێنەوە، ئەمەش دیسانەوە بەها بەخشینە بە شوێن ، ئەو شوێنەش لە دەرەوەی سنوورەکانی شارە و جاروباریش لە دەرەوەی مرۆڤ بەگشتی و گەورەکان بەتایبەتی..

سوهراب باسی سەفەر دەکات و دەڵێ پێلاّوەکانم کوان؟ کێ بوو بانگی کرد سوهراب؟، دەبێ بڕۆم و سەفەرەکەی ڕادەگەیەنێ:

بە ئەندازەی یەك هەور دڵم دەگیرێ .... \ دەبێ ئەمشەو جانتاکەم

کە بە ئەندازەی کراسی تەنهاییم جێگەی هەیە \ هەڵگرم و بەرەو لایەك بڕۆم \ کە درەختە حەماسییەکان دیارن

ڕووبەو پانتاییە بێ واژەیەی کە هەمیشە بانگم دەکات \ کەسێك دیسانەوە بانگی کرد: سوهراب!

پێڵاوەکانم کوان؟ (٦، ل٣٩٢)

دلاوەر باسی ڕۆیشتنێك دەكات و هەست دەكات ئەویش كەسێك بانگی دەكات:

من دەڕۆم... كەسێك بانگم دەكات \ ئاوڕ دەدەمەوە و...دڵم دادەخورپێ \ لە خۆشییا دڵم پڕ دەبێ لە گریان \ بە جانتاكەمەوە \ دەچمە ناو بارێزە و هەست دەكەم \ كە هەنووكە ڕووناكترم لە جاران \ كە هەنووكە تەڕترم لە باران .... \ یەك جانتا ئەزموونی تاریكیم پێیە \ پڕ دوو گیرفان ئەزموونی نقووم بوون (٤، ل٦)

ڕووی لێكچوونی هەردووكیان بانگ كردنێكی نادیارە، سەدایەكە میتافیزیكی و دەیانخاتە سەر خەیاڵی ڕۆیشتن، هەردووكیان جانتا مەجازییەكانیان مەودای شت هەڵگرتنی تەسك بۆتەوە، سوهراب بە قەد كراسی تەنیایی خۆی جێماوە و دلاوەریش جانتاكەی تەنها ئەزموونی تاریكی تێدایە، چركە ساتی شیعری هەردووكیشیان ساتی بڕیاردانە بۆ ڕۆیشتن. ئەمانە بە شێوەیەكی گشتی ئەو وێنە نزیكانە بوون كە لە فەزای شیعری هەردوو شاعیردا هەن. وێنەكان بە سیمایەكی داهێنەرانەوە لەلای قەرەداغی دەردەكەون كە خستنەكاری ئەندێشەیەكی فراوان و توانایەكی شیعرییە.

لە كۆتایی ئەم باسەدا دەگەینە ئەوەی، دلاوەر قەرەداغی بە كاریگەری ئەدەبی فارسی بەگشتی و سوهراب سپهری شیعرەكانی تێهەڵكێشی فەزایەكی عیرفانییە كە ڕەگێكی قووڵی لە دونیای ڕۆژهەڵاتدا هەیە، ئەم شیعرانەی دلاوەر ڕوانینێكی دیكەن بۆ سەرلەنوێ تەماشاكردنەوەی شتەكانی دەوروبەرمان بەمەبەستی ڕێزگرتنی وردو درشتی پێكهێنەرانی گەردوون. سوود وەرگرتنی دلاوەر وریایانەیە و هەوڵێكە بۆ نزیك كردنەوەی شیعری كوردی و بارگاویكردنی بە بیری عیرفانی.

سەرچاوەکان:

١. احمد شاملو، مجموعه اپار، دفتریکم: شعرها، موسه انتشارات نگاه.

٢. دلاوەر قەرەداغی، مەلەك ڕێحان، چاپخانەی ڕەنج، ٢٠٠٤ سلێمانی.

٣. دلاوەر قەرەداغی، ماڵێك لەناو زەریا ماڵێك لە تەنیشت بیابان، کتێبی شین ٢٠٠٥

٤. دلاوەر قەرەداغی، پاییزانە، چاپخانەی ڕەنج، ٢٠٠٦ سلێمانی.

٥. دلاوەر قەرەداغی، من لە شارێکی زۆر دوورم، چاپخانەی ڕەنج، ساڵی ٢٠٠٨.

٦. سهراب سپهری، هشت کتاب، چاپ بیست و چهارم، بهار ١٣٧٩، نشر گهوری.

٧. سهراب سپهری، باغ تنهایی (یاد نامه سهراب سپهری)، به کوشش: حمید سیاهپوش، چاپ هفتم ١٣٧٨.

٨. سوهراب سپهری، هەنوکە لە سەفەردام، نامە و بیرەوەرییەکانی سوهراب سپهری، و.پێشڕەو حسێن\ سۆران عەبدوڵلا، لە بلاٌوکراوەکانی بنکەی ئەدەبی و ڕوناکبیری گەلاوێژ.

٩. عەزیز گەردی، ئەدەبی بەراوردکاری، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد-بەغدا ١٩٧٨.

١٠. طه ندا، ادبیات تطبیقی، ت.هادی نظری منظم، نشر نی، چاپ اول ١٣٨٣.

١١. محەمەد نوری عارف (د)، کەمالی و ئەدەبیاتی فارسی، کتێبی گۆڤاری کاروان، زنجیرە (١)، هەولێر ١٩٩٩

١٢. مهدی اخوان ثالث (م.امید)، زمستان، انتشارات مروارید، تهران ١٣٨٤.

***ئەم باسە بە دوو بەش لە دوو ژمارەی ڕەخنەی چاودێر بلاٌوکراوەتەوە.**

وێنه و بیر له پشت قۆخه‌كانی پیاوێكی قۆخفرۆشه‌وه

خوێندنه‌وه‌یه‌ك بۆ قه‌سیده‌ی (خودایه بۆ نه‌تكردم به قۆخفرۆش)ی ڕێبوار سیوه‌یلی

ڕێبوار سیوه‌یلی ئه‌گه‌رچی زیاتر وه‌ك بیرمه‌ندێك و نووسه‌رێكی بواری هزرو فه‌لسه‌فه‌و كۆمه‌ڵناسی ناسراوه و خوێنه‌ر زیاتر ئاشنای به‌رهه‌مه‌كانی ئه‌و بوارانه‌یه‌تی، به‌ڵام له‌م ساڵانه‌ی دواییدا و به‌هۆی ئه‌و ستایڵه تایبه‌ته‌ی كه به ئه‌زموونێكی نوێی تاقیكردنه‌وه‌ی مه‌یدانی شیعری كوردی داده‌نرێت، سه‌رنجی خوێنه‌ری شیعری كوردی به‌لای خۆیدا ڕاكێشا. له دوای (زمانی عه‌شق و زه‌مه‌نی ئه‌نفال٢٠٠٠)ه‌وه، سێیه‌مین به‌رهه‌می شیعری ئه‌وه، له دوای كۆمه‌ڵه‌ی (گۆرانییه‌ك بۆ گونده سووتاوه‌كان ١٩٨٩) و (كۆپنهاگن،١٩٩٤) وه‌ك شاعیرێكی داهێنه‌ری وێنه‌ی نوێ ده‌رده‌كه‌وێت و به زمانێكی ساده‌و خوازه‌دۆست و ئه‌زموونی عه‌شقێكی تێكشكاو و میلله‌تێكی له‌ده‌ست دراوه‌وه ده‌بێته ده‌نگێكی شیعری نوێ. پاش چه‌ند ساڵێك به ئه‌زموونێكی تره‌وه شیعری (خودایه بۆ نه‌تكردمه قۆخفرۆش، نان ئه‌ی زه‌وادی خودا، پیاوی به‌رد) به‌رهه‌م ده‌هێنێت و گۆڕانی بیری شاعیرو هه‌ڵوێسته خودییه‌كانی تیا ئاشكرا ده‌بێت.

(خودایه بۆ نه‌تكردم به قۆخفرۆش)[1]، یه‌كێكه له‌و قه‌سیدانه‌ی كه به هه‌وڵێكی شاعیر داده‌نرێت بۆ كاركردن له‌سه‌ر پره‌نسیبی ژیانێكی مرۆڤانه‌و كوردانه‌و هێنانه هۆشی تاكی كورد له‌به‌رده‌م سڕبوونی له وه‌رزێكی شه‌خته ئاسادا. له‌م قه‌سیده فره مه‌به‌سته‌دا شاعیر ده‌بێته نیشانده‌ری ڕێگایه‌ك كه نوێ نییه، به‌ڵكو كۆنه و فه‌رامۆش كراوه، جۆره ژیانێكت نیشان ده‌دات

1 ڕێبوار سیوه‌یلی، هه‌فته‌نامه‌ی ئاوێنه، ژماره٢٩ ساڵی ٢٠٠٦

کە نەخوازراوە، بەڵکو خۆمان خاوەنین و پشتگوێمان خستووە، حیکمەتێکمان بۆ دێنێ کە نەکراوە، بەڵکو دوورخراوەو فڕێدراوی خۆمانە.

لەم باسەدا ئێمە هەوڵ دەدەین بەپێی تێگەشتنی خۆمان لە چەند گۆشە نیگایەکەوە خوێندنەوەی بۆ بکەین.

بونیادی وێنەسازی و وێنەی هونەری

وێنەی شیعریی وەك پێکهاتەیەکی هونەری لەناو ئەم قەسیدەیەدا جێگایەکی بەرچاوی هەیە، جگە لە جوانکاری شیعری بەهۆی دروستی زمانەوە ئەرکی گەیاندنی بیرێکی وێناکراوی لەسەر شانە بەشێوەیەکی هونەری. وێنەی شیعریی بەهۆی ڕەگەزەکانی زمان و ئەندێشەو بیرو سۆزەوە، وەك جوڵەیەکی بەردەوام دەبێتە بەرجەستەکەری وێنەی شیعریی، چونکە (وێنە ئەو جوڵە بەردەوامەیە لە دڵی کاری ئەدەبیدا لە ئاستێکی دەربڕینەوە دەڕوات بۆ ئاستێکی ترو هەوڵ دەدات دەرککردنی شتەکان لە توانادا بێ و پێکهاتووی نوێ بخوڵقێنێ)[1] تا گوزارشت لە دیدی نوێ بکات بەرامبەر ناوەڕۆکی ئەو پێکهاتەیە.

شاعیر لەم شیعرەدا لە ئاوەڵایی تێکستەوە بەرەو فرە وێنەیی هەنگاو دەنێ و بەهۆی زمانەوە تەباییەك لەنێوان ئەو وێنە جۆراوجۆرانەدا دەسازێنێت و بە مەبەست لەڕێگای کەناڵی شیعرەوە پەیامگەلی جۆراوجۆرمان ئاڕاستە دەکات. ئەگەرچی وێنەکان بەشێوەیەکی گشتی لە دەوری چەند تەوەرەیەکدا دەسوڕێنەوە، بەڵام چەقە تەوەرەی شیعرەکە لەسەر ئاوداری و شێداری (تەراوەت) خول دەخوات بەهۆی وێنەی قۆخفرۆشەوە، ئەم وێنە سەرەکییە دەبێتە مەڵبەندی چڕبوونەوەی بیرەکانی شاعیر و لەڕێگای ڕایەڵی زمانەوە وێنە لاوەکییەکانی پێوە دەبەسرێت و بەهۆی شارەگی ئەندێشەوە پرۆسەی وەرگرتن و دانەوە لەنێوان وێنەکاندا ئەنجام دەگەیەنێت و هەر چوار ڕەگەزەکەی

1 بونیادی وێنەی هونەری لە شیعری کوردیدا، سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٤، لا ٢٨

شیعر بەهۆی تواناو کارامەیی شاعیرەوە لە سیستەمی بەڕێوەبردنی دەقدا دەبنە ئەفرێنەری وێنەی جۆراوجۆر.

وێنەی سەرەکی پیاوێکە دێت و ڕۆمانسیانە بانگەشەی سروشت دۆستی و سروشت پەرستی دەکات، بەهۆی ئایەتەکانی سەوزییەوە تەڕی دەبەخشێتە ڕۆح، لەنێو وەرزی گێژەنگ و قەدەرە یەك لە دوای یەکەکانی ولاتێکدا دێت و بەهۆی فەرمودەی سادەییەوە حیکمەت بە ژیان دەبەخشێ، بە پێشبینییەکانی حەشری تەنیاییت نیشان دەدات، ئەگەر لەزەتی سوری تەماتەت نەکردبێ، دۆزەخی وەستانی دڵت دەخاتەوە یاد، ئەگەر عیبادەتی بیبەری سەوزت نەکردبێ، پیاوێکە گلەیی لە خودا دەکات بۆ نەیکردۆتە قۆخفرۆش.

من خەیارفرۆش بم لەم قرچەی هاوینەدا

هیچیشم دەستنەکەوێ، فێنك دەبمەوە. .

بەو حاجی کاك ئەحمەدی شێخە،

بە شێخی بڵندی (چۆلی)

من قۆخ فرۆش بم و ژنێ پێمبڵێ قۆخ بەچەند؟

تەریق دەبمەوە.

ئەم وێنە سەرەکییە هێنانی لە ناوەڕاستی تێکستدایە بەهۆی زمانێکی سادەوە پەیوەستی وێنەگەلی بەرو دوایەتی.

وێنەی پێش و دوای ئەم وێنە سەرەکییە وێنەی تاك و لاوەکین لە چاو چەقە وێنەدا. لە سەرەتای شیعردا وێنەی لاوەکی ڕۆمانسیانە خۆدەنوێنێ و بە شێنەیی پەلکێشی فراوانی دەقمان دەکات و هاوڕێ لەگەڵ خۆیدا بەهۆی کۆمەڵێك وێنەی ناسکەوە داوای گەڕانەوە بۆ ناو سەوزەواتمان لێ دەکات و بەهۆی وێنەی سەوزەو میوەوە داوای سادەیی و دڵکراوەییمان لێ دەکات.

سادەبین لە ژیاندا وەك پەڕی سەوزی کاهو

وەك گوارەی شۆڕی شویت،

بە وێنەی سنگی پانی گەڵای سلّق.

داواکردن لەم وێنەیەدا هێندەی ڕازیکردنە ئەوەندە فەرمانکردن نییە، ڕازیکردنی خەڵك کارێکی ساناو ئاڕاستە گۆڕین ئاسان نییە، مەگەر چنینی وێنەیەکی جوان مرۆڤ بەرەو بیرکردنەوەی جوان ببات بۆ گۆڕانکاری، هێنانەوەی نموونەیەکی ناسك هەستی بەرامبەر بوروژێنێ و ئیرەیی بجولێنێ بۆ چاولێکەری کاهو. ئەو بۆ دەتوانێ سادە بێت و شاعیر بیخاتە شیعرەوە، منی مرۆڤ بۆ نەتواتم، شویت بۆ دەتوانێ لە وێنەیەکی چواندندا گوارەی پێ ببەخشرێت بەهۆی شۆخی و شەنگییەوە، سلّق بۆ دەتوانێ بە دلفراوان و بێ بوغز باس بکرێت من نەتوانم، ئەم وێنەیە وروژاندنێکی پەنهان و ڕێنمایی کردنێکی ئاشکرا لە خۆ دەگرێت، تا خوێنەر بخاتە وازی پێشبڕکێوە بەهۆی نیشاندانی سیفاتی ئەوسەوزانەوە بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ لە پشت هێنانی نموونەوە، چونکە ئەگەر پەسنکردن تایبەت بوایە بە سەوزەو پەیوەستی مرۆڤ بەرامبەر بە ژیان نەکرایە، ڕەنگە خوێنەری بەرەو گۆڕان چوون قایل نەکردایە.

شاعیر وەك وتەبێژێك نالێت پەڕی سەوزی کاهو سادەیە و گەڵای سلّق پان، چونکە ئەوە وێنەیەکی فۆتۆگرافی ڕیالیزمییە و خوێنەر خۆی لە سروشتدا دیمەنی وەهای دیوە، ڕاستە ئەم وێنەیە لەناو سروشتدا جوانی هەیە، بەڵام ئەم جوانییە جیاوازتر دەردەکەوێت لە شیعردا، چونکە جیاوازی نێوان جوانی سروشت و جوانی شیعرو هونەر لەوەدایە کە جوانی ناو شیعر و هونەر تەواوترە (کامڵ) لە چاو جوانی سروشتدا، هونەرمەند لە جوانی سروشتدا دەگەڕێت بۆ جوانی و هونەرمەندانە لەژێر کاریگەری سروشتدا بەهۆی ئاگاییەوە وێنە دەخولقێنێت، لە کاتێکدا جوانییەکانی سروشت لە نائاگاییەوەیە، بەدەر لەمانە ڕووی جیاکەرەوەی جوانی هونەرەکان بەهۆی بەشداربوونی ئەندێشەو فەنتازیا و بیرەوەیە، لە کاتێکدا سروشت ڕەگەزگەلێکی وەهای لە بەردەستدا نییە بۆ جوانکاری، هەر بۆیە جوانییەکانی سروشت سادەیە و بەهۆی هەستەکانەوە

هەمووکەس دەرکیان پێ دەکات، لە کاتێکدا جوانی هونەر ئەگەرچی لە سروشتیشەوە وەریگرتبێت، بەهۆی ئەو ڕەگەزانەوە ئالۆزو قووڵ و ڕۆچووە.[1]

شاعیر جوانییەکانی ناو سروشتی گواستۆتەوە بۆ ناو شیعر و جوانییەکی هونەری لێ سازداوە کە وەك وێنەکانی ناو سروشت نین، بەڵکو لە چوارچێوەی وێنەی هونەریدا ئەو جوانیانەی بەرجەستە کردووە کە هەمووکەس پەی پێ نابات.

بەخشینی سیفاتی مرۆڤ بە سەوزەو میوەهات وێنەیەکی جوانەو سروشت بۆی دیاری ناکرێت و لە تواناو دەسەڵاتی شاعیردایە. شاعیر لەو وێنانەدا تەنها مەبەستی جوانکاری پەتی نییە، بەڵکو لە پاڵ ئەوەدا دەیەوێت بڵێت: ئەی مرۆڤ، ئەوە سیفاتی تۆیە بەڵام بڕوانە چلۆن ئەو تێیدا دەرکەوتووە و تۆ ئێستا لێی بێبەریت، دەیەوێت بەهۆی گەڵای پانی سلقەوە باسی سنگ فراوانیمان بۆ بکات تا بیهێنێتەوە یادمان کە ئێمەش بگەڕێینەوە بۆ هەڵگرتنی ئەو سیفاتە.

وێنە تاکەکان لە شیعرەکەدا نۆرە دەگرن بۆ پێکهێنانی وێنەیەکی سەرتاپای لاوەکی.

جاروبار یادی شاتوو بکەینەوە لە کەنار سێوی ترشدا ،

ترۆزی ئەوەندە گران نەکەین، کرم لێی دا . .

بەخشینی کات لە پێناو بیرکردنەوە لە دوو ناسکە میوەی تەڕ بە تایبەتمەندی خۆیانەوە، هەستێکی مرۆڤانە دەبەخشێت بە خوێنەر و پشوویەکی ئارامکەرەوەی خەڵات دەکات، بەڵام ئەم پشووە لە بەیتی دواتردا و بەهۆی هێنانە ناوەوەی وێنەی ترۆزییەك کۆتایی پێدێنێت کە کرم تێی دەدات لە ئەنجامی گران کردنیدا. ئەم وێنەیە تاك نییە بە وەی لە شوێنێکدا وتبێتی (ترۆزی ئەوەندەگران مەکەن با کرم لێی نەدات) بەڵکو ڕیزبەندییەکەی وەك زنجیرەیەك پاشبەندی وێنەی ڕۆمانسی شاتو و سێوەو لە دوایانەوە ناشرینکردنی ئەو دێت بەر لە خواردن بەهۆی گرانکردنی نرخ و ڕەوابینینی بە کرم نەك بە مرۆڤ.

---

1 نقد بر مبنای زیباشناسی، رز غریب، ترجمە د. نجمە رجائی، لا ٤٥

خەیاڵی شاعیر دوای ئەم وێنانە فراوان دەبێت و تیژڕەوانە دونیای زەینی تەی دەکات و وێنەی نویٚ دادەهێنێت.

پەنجەکانت ڕابێنە با کراسی سپی کەلەم بکاتەوە،

(کاتیٚ بە لێو دەخوریٚ کەلەم،

چ پێویستیمان بە کارد هەیە بۆ جنین!؟)

وێنە کێشانی کەلەرم گەلێك زیرەکانە و داهێنەرانەیە، بەهۆی ئەم وێنەیەوە بەرەو پەنهانییەکانی مانا کێشمان دەکات و خوێن ساردانە بە سادەیی زمان سەرنجمان ڕادەکێشێت. لەم وێنەیەدا بەهۆی داواکردنی نەوازشکردن بە دەستوپەنجە نەك بە چەقۆ تۆقاندن، وێنەی بە میٚ چواندنی کەلەرم و بە نێر تەماشاکردنی چێژکەرمان نیشاندەدات و گەرەکییەتی بڵێت: کەلەرم بوکێکی سپی پۆشی سروشتە شیاوی ئەوەیە مرۆڤ زاوائاسا بۆی بڕوانێت.

لە وێنەکانی دواتردا شاعیر خوێن ساردییەکەی کەمێك دەڕەوێتەوە و قسەکانی بەلای پێداگریدا دەشکێتەوە بە نیشاندانی ڕۆژگاری کەم میوەیی و بیٚ میوەیی، ئەو ڕۆژگارەی کە دەبێت بەهۆی کەمییەوە تا سنووری پیرۆزی ڕێزی ڕێواس بگرین و تەدارەکی حەجی بۆ بگێڕین بەهۆی هاتنەوەی. توی فەرەنگی بەو بێگانەییەی خۆیەوە بەهۆی نەوە خستنەوەی لە ولاتەکەماندا، بۆ لێکردنەوەی هەر دەنکێکی کڕنوش ئاسا بۆی بچەمینەوە.

لێرەدا ڕەخنەی شاعیر ڕاستەوخۆ دەردەکەوێت، چونکە وەك هەمیشە دێر لە شتەکان حاڵی دەبین و درەنگ هەست بە گریانی تیژی تەڕەتیزە دەکەین و شاعیر توڕەیە، سەرسام و نائومێدە لە دێر زانین و نرخ نەزانینی شتەکاندا، لە جێی بە عەشقەوە بەخشین بە گەوجی فرۆشتن دەبینێت و نائومێدانە پەی بە نەزانینی فرۆشیار دەبات، هەر ئەمەشە وای لیٚ دەکات خۆی ببێت بە قۆخفرۆش.

دابەشکردنی وێنەی تاك بە سەرتاسەری تێکستەکەدا بەتایبەت وێنە پەیوەستەکان و لێك دابڕینیان وا دەکات لەبەردەم هەر لە یادچونێکدا وێنەیەك بێنێتەوە بۆ هێنانەیادی ئەو وێنەیە،

ئەمجۆرە دابەشکردنانە لە وێنەکانی نیشاندانی ڕەسەنایەتی چۆنییەتی زندەگی کردندایە لەم جیهانە جەنجاڵەدا، خستنە ڕووی ئەو ڕەسەنایەتییە لە هەندێك شوێندا بەهۆی دەستەواژەی (ئەوەیە ژیان)ەوەیە.

ئەوەیە ژیان کە پڕیکەین لە حیکمەتی شیرینی کاڵەك،
لە پرسیارە گەورەکانی شەمامە.

کاری شاعیر هێندەی بەرهەمهێنانی دەقی هونەری و ئێستاتیکییە، کاری ئامۆژگاری کردن نییە، بەڵکو ئەگەر گەرەکیشی بێت بیرو ئایدۆلۆژیای واقیعی بخاتە چوارچێوەی شیعرەکانییەوە، ئەوا بەهۆی وێنەی هونەری و شارەزاییەکی تەواو کە کار لە لاوازکردنی لایەنی هونەری نەکات، ئەو بیرە بە ئاوێتەی خەیاڵ دەنەخشێنێت.

سیوەیلی ئامۆژگاری کەس ناکات، بەڵکو چەمکی ژیان دەخاتە بەردەمان، بەهۆی وێنەو لەڕێگای خوازەو بەکارهێنانی وشەی (حیکمەتی کاڵەك، پرسیاری شەمامە، نوری گوڵە بەڕۆژە، توڕەیی ترش، توندوتیژی ترشیات، ئەهلی تۆراخ، سەرخۆشی تری)ەوە وا دەکات سیفاتی مرۆڤ ببەخشێتە میوەو سەوزە و هەموو جۆرە خواردنێکی بەسوود و لە ئاستێکدا پلەیان بەرزکاتەوە تا ئاستی بە مرۆڤکردن و سەرەنجام بەرز ڕاگرتنی بەهۆی کارکردن لەسەر پرۆگرامی سیفاتە مرۆییەکانەوە. مامەڵە کردنێکی مرۆڤانە لەتەك ئەم خۆراکانەدا دەرەنجامی توانای شاعیرە کە لە توانایدا هەیە (دوانەیی لەنێوان خودو بابەتدا نەهێڵێت و ئەو لەناو بردنەش لە دەربڕینە خواستەییەکاندا دەردەکەوێ)[1]

1 بونیادی وێنەی هونەری لە شیعری کوردیدا، سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی، لا ١٤٣

مەعلوومە ڕۆژێ ئەهلی تۆراخ دەیکەنە خۆپیشاندان

دڵنیام لە تووڕەیی ترش، لە توندوتیژیی ترشیات. .

بونیادی وێنەی تاك لە بە کەسکردنی تۆراخ و ترشی سماق و ترشیاتدا دەردەکەوێت و وێنەیەکی هەڵچوونی لێ خولقاندووە بەهۆی ئەو سیفاتانەوە.

وێنە لە گەلێك شوێندا پەتی دەبێت لە جوانی و دەستبەرداری مەبەست دەبێت و دەیەوێت خودی جوانی بێت.

دەزانم جوانترین حیکمەت،

ڕشتنی خوێنی گێلاسە لە شەڕی دوو ماچدا، بەر لە پیری. .

دەزانم جوانترین تابلۆ

سادەیی ڕووتبوونەوەیە لەناو بۆنی گوڵەباخدا، بە دزی. .

پاش ئەم زنجیرە وێنەیە لە ئەنجامە وێنەیەکی فۆتۆگرافی بە خەیاڵ داڕێژراوەوە دەگاتە وێنەی سەرەکی

من قۆخفرۆش بم و ژنێ پێمبڵێ قۆخ بەچەند؟

تەریق دەبمەوە. .

وەك دوا وێنەی پێش سەرەکی تەریقبوونەوەی خۆی نیشان دەدات لە ئەگەرێکی میوە فرۆشیدا، پاش ئەم بەیتە بروسکە ئاسا وەك ئەوەی شتێکی بیربکەوێتەوە و بڕیارێکی کتوپڕ بدات، ڕێڕەوی شیعر دەگۆڕێت بەهۆی وێنەی خودایە بۆ نەتکردم بە قۆخفرۆش، وەك ئەوەی خۆی نیشاندانی خودا بدات دەست دەکات بە هێنانی وێنە، کۆمەڵێك وێنەی دی دەردەکەون و ستاتیکیانە خۆ دەنوێن.

خەڵك بە هەرزانیی گێلاس،

بە عەدالەتی تەرازوو لەکاتی کێشانی مۆزدا،

خەڵك بە شتی سادە، ساكار و هاكەزایی دڵخۆش دەبن. .

بە گەرمیی سەموون، بە بڵقی قاوەیی نان

شاعیر لە ئەگەری قۆخفرۆشی خۆیدا تا قووڵایی خەیاڵ ڕۆدەچێت و وێنە بەرهەم دەهێنێت لە سەفەرێكی بەخشینەوەی میوەو سەوزەدا.

دەمەوێ عەرەبانەیەك هەنجیر

بدەمە عاشقانی كەلار

دەمەوێ لۆرییەك قەیسی بڕێژمە دەربەندیخانەوە

لە وێنەیەكی خەیاڵی تردا زۆر ستاتیكیانە وێنەی مەرگی خۆی نیشان دەدات لە باوەشی شاعیرێكدا

چەند خۆشە سپیدەیەك بە مردوویی شاعیرێكی مەست

باوەشت پیاكا؟

یەكێك لە جوانییەكانی لایەنی وێنەی هونەری ئەم قەسیدەیە ئەو كۆپلە وێنانەن كە دەشێت وەك وێنەیەكی سەربەخۆی پڕ واتا تەماشا بكرێت كە نزیكە لە جۆرەكانی پۆستەرە شیعرەوە.

دەزانم لە شیلەی تەڕی خۆخدا،

تامی ماچت نەیەتەوە یاد، مردوویت. .

كەچی وا وەرزی قۆخ تەواو دەبێ و ماچ پێناگات؟

كەچی وا بڵ دەبین لە پیریدا و ئەو تێناگات. .

یاخود وێنەیەكی هایكۆیی وەك :

من له بیری پنجیّ گیادام،

خه‌یاڵ به لمبۆزی که‌ره‌وه لێده‌دا. .

یان ئه‌م کۆپله شیعره وێنه‌یه‌کی پۆسته‌ری نیشان ده‌دات له زه‌یندا:

هیچ وه‌ختیّ نه‌بووه ئاوی ڕازیانه

ڕازیی بیّ له په‌رداخی بیّ بووز،

ته‌کلیفی عاره‌ق له عاره‌قخۆر،

مه‌ستبوونه، مه‌ستبوون. .

دڵخۆشکردنی کوردیش،

ته‌کلیفی منه له تۆ. .

هه‌سته‌کان له به‌رهه‌مهێنانی وێنه‌ی هونه‌ریدا

هه‌ستی بینین

یه‌کێك له هۆکاره‌کانی زووگه‌یه‌نی ئه‌م شیعره به خوێنه‌ر کارایی که‌ناڵی هه‌سته‌کانه به به‌شداربوونیان له‌و تێکسته‌داو وایان کردووه که پڕبێت له وێنه‌ی هه‌ستی ده‌رك پێکراو، ئه‌م وێنانه جاروبار خه‌یاڵن و له هه‌ندێك شوێنی تریشدا گواستنه‌وه‌ی فۆتۆگرافییه.

دڵنیام ساتێك له ژیاندا هه‌یه

به‌ئاواته‌وه‌ین ڕه‌سمیّ بگرین له‌گه‌ڵ هه‌نار. .

وێنه‌یه‌کی زه‌ینی ده‌بێته گوزارشتکه‌ر له وێنه‌یه‌کی هه‌ستی بینراو به‌هۆی هێنانی زه‌مه‌نێکی خه‌یاڵی بۆ شانازی هه‌بوونی وێنه‌یه‌کمان له‌گه‌ڵ هه‌ناردا، ئه‌م وێنه‌یه زیاتر جه‌خت کردنه‌وه‌یه له

هەستی بینین لە پێناو هێشتنەوەدا، چونکە وێنەی هەنار لە زەینی گشت کەسێکدا هەیە کە دیبێتی و تامی کردبێت، بەڵام هەمیشە زەین لەبەردەم ئەگەرە جۆراوجۆرەکانی لەناوچوون و سڕینەوەدایە و وێنە زیاتر گرەنتی مانەوەی لەگەڵدایە. لەگەڵ ئەوەشدا ئەو مانایە لە خۆی دەگرێت، ئەم وێنە گرتنە وەك ئەوەی هەنار لە بەرزبوونەوەی پلەدا بێت وەك شتە سەیروسەمەرەکانی جیهان، یان کەسە بەناوبانگ و هونەر پیشەو ئەستێرە سینەماییەکان، کە خەڵکی هەوڵی وێنەگرتن دەدەن لەگەڵیاندا بۆ شانازی پێوەکردن و بە بەڵگە سەلماندنی بەدەستهێنانی شەرەفی وێنەگرتن لەگەڵ شتێکدا کە دەست هەموو کەس ناکەوێت.

هەستی بۆنکردن

مەعلوومە ئەگەر کابرای عەرەبانچی بۆنی دەکرد،

نەعنای نەدەفرۆشت بە پارە،

هاواری نەدەکرد: (وەرنەوە بۆ جاترە، ئەوەیە ڕازیانە). .

وێنەیەکی وەسفی ڕاستەوخۆیە بە مەزەندەی خۆی، وە ئەگەر نا چۆن پیاوێك بۆنی نەعنای کردبێت و لوتی تەژی بێت لەو بۆنە دڵی دێت بیگۆڕێتەوە بە پارە، شاعیر باس لەو نامۆبوونە قووڵەی فرۆشیار و کڕیار دەکات (لە پەیوەندییەکی دوو جەمسەردا) کە وا دەکات مرۆڤ نەعنا فرۆش بێت و هەست بە بۆنی نەعنا نەکات، مرۆڤ قۆخ کڕ بێت، بەڵام بۆنکردنی قۆخی بیرچووبێتەوە.

یەکجار خەیار و پەنیر بکەیتە باڵۆڵە،

هەناسەت دەبێتە عەتر!

وێنەی هەستی لەم کۆپلەدا بریتییە لە ئاوێتەکردنی دوو بۆن بۆ پێکهێنانی بۆنێکی چڕی خۆش و لە ڕێگایەوە گۆڕینی بۆنی سادەیی بۆ گولاو.

دەترسم ژیان بتکوژێ و

بۆنت نەکردبێ بە دارچینەوە!

ڕیزکردنی وێنەی هەستیی لەو کۆپلانەی پێشەوەو لە هەندێکی تریشدا سەربەخۆ نییەو پەیوەستی منی خوێنەرە نەك هەر مرۆڤێك، نیشاندانی هاوسۆزی ئەوی شاعیر بۆ منی خوێنەر لە پێناو دۆزینەوەی لەزەتی پەتیدا. شاعیر بە وشەی ژیان بتکوژێت خوێنەر ڕادەچلەکێنێت، فانی بوونی پێ ڕادەگەیەنێت و ئاماژە بە کورتی تەمەن دەدات لە پێناو هاندانی بۆ زوتر بۆنکردن.

هەتا جەڵتە

کاتت ماوە بۆ بۆنکردنی بیبەری سەوز

هەمان مەبەستی سەرەوە دەپێکێتەوە، بەڵام بە بیرهێنانەوەی ڕاستییەکی ناخۆش بە دیاریکردنی سیستەمێکی زەمەنی و دیاریکردنی کات، کاتێك کە لەم ساڵانەی دواییدا بەردەوام زۆربەی تاکی کورد چاوەڕوانی دەکات.

هەستی بیستن

ئەوەیە ژیان،

کە بە تامەزرۆیی بزنەوە داڕنی گەڵا مێو

هەستی بیستن و ترپە، هارمۆنییەکی جوانی بەخشیوە بە شیعرەکە، چ لایەنی هونەری و چ لایەنی کارتێکردن، هەستی بیستن هەندێکجار بەهۆی دەنگەوەیە، جاری واهەیە بەهۆی کردارەوەیە، وشەی (داڕنین) پڕە لە کرمەی ژێر ددانی بزن و گواستنەوەی بۆ ددانی مرۆڤ .

تا کوژانەوەی کارەبا،

هەلێکی باشە بۆ خرمەی گێزەر

هێنانەوەی دوو جەمسەری گێزەرو خرمە و ئاوێتەکردنی بە کوژانەوەی کارەبا کە کاتێکی دیاریکراوی نییە، وێنەیەکی وەسفی دروست کردووە بۆ تەنگی کات.

(دەشتی) بەوێدا هات،

(پیانۆی ڕۆژهەڵات)ی لێدەدا

قورسایی وێنە پیانۆی ڕۆژهەلاتە[1]، کە دەشتی شاعیر لە دانانیدایە، بەلاّم لەوێدا ئەو ڕاستەوخۆ باسی دانانی شیعرناکات، بەڵکو وەك پیانۆژەنێك دەڕوانێتە دەشتی و کۆمەڵە شیعرەکەش بە سۆناتا دادەنێت کە لە وەختی ژەنینی(عەزف)دا بووە.

خودایە تۆ گوێت بۆچی دروستکردووە؟

بۆ گوێگرتن لە تەقە

یان لە خەڵك؟!. .

لە پێناو وەدەنگ هێنانی شیعردا لە هاوارو بانگی عەرەبانەچی و قۆخفرۆشەوە، دەگەڕێتەوە بۆ لای مەقام و گۆرانی ڕەسەنی کوردی، بەهۆی خوداداد عەلی و عەلی مەردانەوە خۆی ئاوێتەی شیعرو مەقام دەکات و دزەدەکاتە نێو بەیتی ئاسۆسەوە.

بەدیار خەیاتێکەوە هەڵدەترووشکێم

تا جلانم بۆ نەدووری، نابزوێم

پاشانیش بەسواری ئەسپێ،

1(پیانۆی ڕۆژهەڵات) ناوی کۆمەڵە شیعرێکی کەریم دەشتییە

تا کچەی (بەیتی ئاسۆس)ی نەدۆزمەوە

سەرم بچێ، نوێژم ناچێ .

هەستی تامکردن

ئەم هەستە وێنەیەکی گشتگیر تر دروست دەکات لە پانتایی تێکستە شیعرییەکەدا وەك وێنەکانی (شیرینی کاڵەك، ترشی ترش، تونی ترشیات..).

تامکردنەکان واز لێدێنێت بۆ خوێنەر بەهۆی کۆکردنەوەی دژەکانەوە کە بوونەتەوە هاوڕێی گیانی بە گیانی .

یەکجار هێلکە و شویت پێکەوە بخۆیت،

پاشایت!

تا پێش مردن، درەنگ نییە بۆ خواردنی کولێرە و شووتی

هەستی بەرکەوتن

ڕەنگە جوانترین وێنە بەس بێت بۆ ئەم هەستە .

پەنجەکانت ڕابێنە با کراسی سپیی کەلەم بکاتەوە،

(کاتێ بە لێو دەخورێ کەلەم،

چ پێویستیمان بە کارد هەیە بۆ جنین!؟)

له ناخی شیعره‌وه هه‌نگاوێك بۆ چاكسازی

گونجاندنی فه‌نتازیای هونه‌ری شاعیر له‌گه‌ڵ وێنه‌ی گواستراوه‌ی واقیعدا له‌ پێناو خستنه‌ڕووی بیری چاكسازیدا، ڕه‌هه‌ندێكی كۆمه‌ڵناسییانه‌ی وه‌رگرتووه‌ كه‌ شاعیر وه‌ك كه‌سێكی هه‌ست ناسكی دووره‌ په‌رێز ته‌نها ئه‌ركی له‌ وێنه‌سازیدا نه‌بینیوه‌، به‌ڵكو زۆرێك له‌ وێنه‌كانی له‌ خزمه‌ت چوارچێوه‌ی بیرێكدا خستۆته‌ڕوو كه‌ ده‌كرێت ناوی بیری چاكسازی كۆمه‌ڵناسی لێبنێین، بیرێك كه‌ هه‌وڵه‌ بۆ لێبورده‌یی و ناتوندوتیژی كه‌ وه‌ك شاعیرێك په‌ی به‌ ناهه‌موارییه‌كانی ژیانی ڕۆژانه‌ی ئه‌م سه‌رده‌مه‌ نوێیه‌ی كۆمه‌ڵی كوردی ده‌بات و وه‌ك نموونه‌ باس له‌و مه‌ودایه‌ ده‌كات كه‌ كه‌وتۆته‌ نێوان مرۆڤ و سروشته‌وه‌ و له‌م شیعره‌دا ده‌یه‌وێ له‌ڕێگه‌ی ئاشناكردنه‌وه‌ی مرۆڤ به‌ گژوگیا و میوه‌كان و ته‌ڕاییه‌كانی ژیان، به‌ ڕۆحی خۆیشی ئاشنا بكاته‌وه‌. شاعیر وه‌ك ئه‌وه‌ی پێشتر له‌ ده‌ره‌وه‌ی ده‌ق كاری خۆی له‌سه‌ر ئه‌و ڕه‌هه‌ندانه‌ كردبێت، له‌ناو ده‌قدا ئه‌نجامی به‌ده‌ستهاتووی ده‌خاته‌ ڕوو- و خاڵه‌ چاره‌سه‌ر سازه‌كان ده‌ستنیشان ده‌كات.

دیاریكردنی كێشه‌كان و ئاماژه‌دان به‌ سه‌رچاوه‌ی بوونیان ئه‌گه‌رچی ده‌ره‌نجامی گه‌لێك هۆی ڕامیاری و كۆمه‌لایه‌تی و ئابورییه‌، به‌لام شاعیر زۆرتر په‌یوه‌ستی ده‌كاته‌وه‌ به‌ ده‌سه‌لاتی سیاسییه‌كانه‌وه‌ به‌ هه‌ردوو ده‌سه‌لاتی په‌ڕله‌مان و حكومه‌ته‌وه‌، گله‌یی له‌ فه‌سادییان ده‌كات له‌ ئاست چاره‌سه‌ر نه‌كردنی كێشه‌ ئابووری و مرۆیی و كۆمه‌لایه‌تییه‌كاندا، ئه‌و گله‌ییه‌ سه‌ره‌تا به‌ ته‌نزه‌ وێنه‌ ده‌ست پێ ده‌كات و دواتر شۆڕ ده‌بێته‌وه‌ به‌ره‌و ده‌ربڕینی ڕاسته‌وخۆی مه‌به‌ست، به‌جۆرێك كه‌ له‌ هه‌ندێك شوێندا شیعرییه‌ت لاواز ده‌كات له‌به‌ر زه‌روره‌تی گه‌یاندن.

ئه‌م په‌رله‌مانه‌ی ئێمه‌ بۆ ئه‌وه‌نده‌ بێوه‌فایه‌ له‌ ئاست لۆبیادا؟

هه‌تا ئێستا له‌ دژی ئافاتی گۆشت بڕیارێكیان ده‌رنه‌كرد. .

ده‌زانم لایه‌نگرانی كه‌باب له‌ حكومه‌تدا به‌هێزن،

كوڕانی قه‌ل، به‌ چه‌ندین باڵه‌وه‌.. فه‌وتان.

هەمیشە کاری پەرلەمان تاوتویٚ کردنی بابەتە جیددی و چارەنووسسازەکانە بەتایبەت پەرلەمانی کوردی کە لە ئاست ئەرکێکی گەلێك قورس و گراندایە، بەلاٚم شاعیر وەك ئەوەی بیەوێت بە چاوێکی کەمەوە لە کارەکانیان بروانێت و هەولەٚکانیان بیٚ ئەنجام و نادیدە بگرێت. لەلایەکەوە بابەتێکی تا رادەیەك کەمنرخی ناو خەلٚك دێنێت و بە چاوێکی بەرز لێی دەروانێی و بە فراوانی باسی دەکات لەلایەکی ترەوە بە سوك روانینە کاری ئەوانە دەگرێتەوە وەك تورەیان بکات و کاری میوە فرۆشێك بدات بە نەخشە دارێژانی و بەرێوەبەرانی ولاٚت.

لە هەمان تەنزە وێنەدا خوێندنەوەیەکی کۆمەلٚناسییانەی هەردوو حیزب دەخاتە روو، وەك ئەو وێنانەی لەسەر سەرۆك حیزبەکان هەیە لەناو خەلٚکدا بەخۆیان و ئاکارو رەفتاریانەوە و تەنانەت جۆرییەتی خۆراکیان بەهۆی خۆراکی قەل و کەبابەوە زۆر سیفاتیان دەخاتە روو وەك ئەوەی (کانت) دەلێٚت: (پێم بلیٚ چی دەخۆیت تا پێت بلێٚم کێیت)[1] لە پشت هەردوو وێنەوە پەنهانانە پێمان دەلێٚن کێن. جگە لەمە چارەنووسی سیاسییەکان لە پشت خۆراکەوە نیشان دەدات و لاسەنگی ئەم دوو خۆراکە بەهۆی جۆری سروشتی ئەو دوانەوە دەخاتە روو، ئەوەیان لە مەزرایا دەمێنێتەوە و ئەوی دیشیان ئەدات لە شەقەی بالٚ، بەلاٚم بەر رەحمەتی راوچییەکان دەکەوێت.

دواتر وێنەکان لە رستەی (ئەم هەموو زەویانەیان فرۆشت بە بلۆك و چیمەنتۆ، پرسێکیان بە خۆلٚ نەکرد) ئاسایی دەبنەوە.

لە بەیتەکانی دواتردا راستەوخۆ و دوور لە زمانی شیعرییەوە رەخنە لە حکومەت دەگرێت بەهۆی نەبوونی خزمەتگوزارییەوە، کە وا لە شاعیر دەکات نزایان لیٚ بکات و نەخۆشی میوەیان بۆ بگوازێتەوە و بلێٚت: سندان بدات لە حکومەت و پەرلەمان. حکومەت لە هەر سەردەمێکدا رستەیەك دەکاتە مانشێت بۆ جێبەجیٚ نەکردن و دەیکاتە پرنسیبی دەزگاکانی بۆ نەکردنی کارەکان.

---

1 فوائد گیاهخواری، صادق هیدایت، نشر جامه دران، تهران چاپ دوم ۱۳۸۳، لا ٧٤

(مامۆستا، ئەمرەکەی بۆ دەرچووە

بەڵام تەنفیزەکەی لەبەر یەکگرتنەوە، دوا دەخرێ. .)

یەکێکی تر لە کێشەکانی خەڵك بە نەبوونی ژێرخانی ئابووری لە قەڵەم دەدات، بەهۆی هەلاْوسان و گرانبوونی نرخی خۆراك کە پێویستە هەرزان بن.

ئەو کەسە مرۆڤدۆستە وەك ڕۆشنبیرێکی بە ئاگا ئاشنای نیازە مرۆییەکانی هەر کۆمەڵگەیەکە، لە جیاوازی ئاستەکانی خواستی کۆمەڵگەیەك لە چاو کۆمەڵگەیەکی تردا بە ئاگایە، بۆیە بە لێکۆڵینەوە لەسەر تاکی ناو کۆمەڵگەکەی ئاگاداری کرۆکی خواستەکانیانە.

مادەم پەروەردگار ئەم خەڵکە دڵخۆش ناکات

مادەم پەرلەمان ئەم وڵاتە دڵخۆش ناکات

مادام حکومەت سەردانی کەس ناکات،

پێویستە بە خۆخ، بە گندۆرە،

بە شفتی و ترۆزی دڵخۆشیان کەین. .

پەروەردگار کەس دڵخۆش ناکات یان وەك لە دروستەی ڕستەکەوە تێدەگەین، خەڵك ئیدی دڵیان بە سەرچاوە ئاسمانییەکان خۆش نابێت، بایەخ بە لایەنە میتافیزیکییە قووڵەکانی ئیلاهیات نادەن، کارەکانی پەرلەمانیش جێگای دڵخۆشی نین و حکومەتیش وەك ئەوەی کە کاری نەکردبێت نەك کاری کردبێت و خەڵك ڕازی نەکات، بەڵکو هەر خۆی گێل کردووە لە ئاست هەموو جۆرە کێشەیەکدا، کەوایە ماوەتەوە خەڵك بە چەمکە گشتییەکەی و توانای خۆیان بە هەموو چینەکانەوە دابڕاون لە هەموو شت وەك کائینێکی زەمینی و پەیوەندی پچڕاو دڵتەنگانە سەرقاڵی ژیانێکی کوولە مەرگییە. بۆیە دەبێت کەسە ڕۆشنبیرو کۆمەڵناسەکە چارەی بکات ئەویش بە دۆزینەوەی ماهییەتی دڵخۆشی بۆ ئەو گەلە. شاعیر دەزانێت نە فەلسەفە و نە سیاسەت ئەوان دڵشاد ناکات، بەڵکو ئەوان لە تاو نەهامەتییەکان بە سادەیی دڵخۆش دەبن، بۆ ئەمەش ناچێت

پەیڕەوی فەلسەفییانە بێنێتەوە، بەڵکو بە سادەیی خۆیان سوێند دەخوات بە گۆڕی سەحابان وەك ئەوەی ئەمە بەڵگەیەکی چەسپاو بێت بۆ بڕوا پێکردن.

خەڵك بە شتی سادە، ساکار و هاکەزایی دڵخۆش دەبن. .

بە گەرمیی سەموون، بە بڵقی قاوەیی نان

بە هاتنەوەی کارەبا

بە هاتنەوەی ئاو. .

شاعیر لە وێنەیەکدا باس لە هۆکاری دڵتەنگی دەکات

کە بەلای پردەکەدا دەڕۆم، لای سەوزە فرۆشەکان

بازاڕی ئەسڵەحەم بیردێتەوە

بامیە بە نرخی فیشەك

کەلەم بە نرخی گوللە ئارپیجی و

باینجانیش بە هی خومپارە

دەفرۆشن!

لە پێناو نیشاندانی گرانی نرخی خۆراکدا، بەهۆی لێکچوونی شکڵی ئەو میوانە لە کەرەستەکانی جەنگەوە وێنەیەکی چوێنراو دەکێشێت لەنێوان میوە فرۆشیی و ئەسڵەحە فرۆشییدا، بەهۆی ستراتیژی سیاسییەوە بەرهەمەکانی سروشتت لێ گران دەکەن، لەگەڵ ملدانمان بۆ گرانی ئەم میوانە و نەبوونی سیستەمێکی ئابوری شیاو و لەگەڵ وەیاد هێنانەوەی بازاڕی جەنگدا، بەهۆی نرخ گرانییەوە، میوە فرۆشەکانیش خاڵی بوونەتەوە لە سۆز و دەستبەرداری خۆشەویستی بوون و زمان شیرینییان لەدەست داوە و وەك سیستەمی سەربازی پڕن لە توڕەیی و لە شکاندنی ئەوی تر.

دەستخستنە سەر کێشە بچوکەکانی کۆمەڵگەو بەدەمەوە چوو بۆ جڵەوگیری کردنی و سەرایەت نەکێشانی و نەبووی بە کێشەی گەورە وەك ئەرکێکی سۆسیۆلوجییەکان، لەم شیعرەی سیوەیلیدا بە پێشنیارێکی خەیاڵی چارەسەر دەکرێت لەڕێگای بیرێکی بروسکەییەوە کە شاعیر ببێتە قۆخفرۆش، نەك وەك ڕێبوار سیوەیلی، بەڵکو وەك سیمبولی کەسانی هیۆمانیستی پەروەردەکراو بە خەیاڵی ڕۆمانسی لە بری کەسانی دژە مرۆیی و مادە پەرست، کە جگە لە بەدەستهێنانی دەستکەوتی مادی بەدوای چێژی مەعنەویدا ناگەڕێن و لەزەتی بەخشینیان نەچەشتووە.

شاعیر باس لە دڵخۆشی خەڵك دەکات بە ڕوخۆشی و میهرەبانی تەماتە فرۆش و پاشان دێتە سەر باسکردنی ئەزموونی خۆی لە کاردانەوەی خەڵك بەرامبەر ڕەفتارو زمان شیرینی کەسە مرۆڤ دۆستەکە (سیوەیلی).

من جارێك پیرەمێردێکم بەوە دڵخۆش کرد، کە پێمگوت:

(دەستت ماچ دەکەم!)

هەوڵدان بۆ هێنانی زمان شیرینی لە کۆمەڵگە و بونیادنانەوەی ڕێزو حورمەت بۆ پیرەکان و دواندنی لاوەکان، خەڵك پێویستیان بە کردنەوەی خولی ۆرك شۆپە تا دیل کارنگییەك زمان شیرینییان بەیاد بێنێتەوە. کارنگی لە زنجیرە کتێبەکەیدا کە باس لە چۆنییەتی هاوڕێ گرتن و هەڵسوکەوت و وتاردان و یاساکانی ژیان دەکات، لەوە دەدوێت کە مرۆڤ خاوەن زمانەو دەتوانێت بەهۆی ئەو خەسڵەتەوە ستایش بکات و دڵی خەڵك شاد بکات، ئەو پێی وایە هەموو مرۆڤێك بڕێك لە جوانی تێدا دەدرەوشێتەوە، چ لە ئاکار یان لە ڕووکاریدا، یان لە ئەتەکێتی هەڵسوکەوت و خۆگۆڕیندا کە ئێمە دەتوانین ئەو جوانییە بدۆزینەوە، ئەگەر بچوکیش بێت ستایشێکی بێ مەبەستی بکەین لە پێناو دڵخۆشکردنیدا. کارنگی لە کتێبی هونەری هاوڕێ گرتندا ئەزموونی خۆی باس دەکات کە لەکاتی سوپاس کردنی دەرگاوانێکدا چەندە ئەو پیاوە دەموچاوی گەش

بۆتەوە لەهەمان کاتدا خۆیشی هەستی کردووە (کەمێك خۆشبەختی بۆ تەرازووی گشتی مرۆڤایەتی زیاد کردووە)

کابرای دووکاندارم بەوە دڵخۆش کرد، کە پێمگوت:

(چەند بفەرمووی لە خزمەتدام

کە هاتمەوە ماڵ پارەکانم ژمارد، تەماشام کرد

سێ هەزار و نیوی داومەتەوە لە پێنج هەزار

سیوەیلی بەپێی ئەزموون هاوڕایە لەگەڵ دیل کارنگی-دا و لە بۆچووندا یەکدەگرنەوە و وەك دیل کارنگی ئافەرین کردن و سوپاسگوزاری و ڕێزگرتن بە فەلسەفە لە قەڵەم دەدات کە خەڵك بەهۆی بەکارهێنانیانەوە دەتوانن موعجیزە بکەن[1].

زمان شیرینی هیچی تێ ناچێت بۆ مرۆڤ، بەڵام زۆر کەس خۆی لێ بە دوور دەگرێت،

بەڵام سیوەیلی دەیەوێت بڵێت: غەریب و پیرو لاو و کچەکان دڵخۆشکەن، چونکە مرۆڤ شایەنی ڕێزوخۆشەویستییە.

جارێکیش، پەنابەرێکی سنەییم بەوە دڵخۆش کرد کە پێمگوت:

(ئاغاگیان، نەك هەر میوە و بەس،

دەرگای ڕۆحیشم، بە ڕووتدا کراوەس.)

بە شێوازی سنەیی دوان بۆ نیشاندانی دۆستایەتییە لەگەڵ ئەو پەنابەرەدا تا پێی بڵێت من کولتووری تۆ دەناسم و زمانەکەت دەزانم، شێوەزارەکەت شایەنی پێ پەیڤینە.

1دیل کارنگی، هونەری هاوڕێگرتن و شێوازی هەڵسوکەوت کردن لەگەڵ خەڵکیدا، وەرگێڕانی عەدنان سجادی، چاپی یەکەم سلێمانی٢٠٠٤، ل١٦٣

هاواری قۆخفرۆش بۆ خواردنی میوەو سەوزە

سەرلەبەری دەقەکە لەڕووی خۆراکەوە ستایشکردنی سەوزی و میوەهاتە بە نەخشاندنی وێنەی هونەری و نیشاندانی لەزەتی دەنگ و ڕەنگ و تام و بۆن و لەمسکردنیان، تا لە ڕێیانەوە پەسنی ئەوانە بکات کە بەخواردنی سوکەڵەی وەك (نانە ڕەق و کولێرەو شوتی و ساوەر و پیاز) دڵخۆشی پادشایان ناگاتێ و لە بەرامبەریدا ناشرین کردنی کەسانی گۆشتخۆرو تێرنەبوونیان دەخاتە ڕوو. ئەگەر ڕوانینێکی قووڵمان بۆ ئەم پۆلێنکردنەی شاعیر هەبێت، ئەوا دەشێت بە بیرێکی فەلسەفی دێرینەوە بۆی بڕوانین، واتە بیری گیاخۆری و زیندەخۆری و دوورکەوتنەوە لە گۆشت بە هەموو جۆرەکانییەوە.

لە مێژە زانایان و لێکۆڵەرەوانی بواری سروشت و زانستی پزیشکی باسی خۆراکی مرۆڤیان کردووە و پۆلێنیان کردووە بۆ بەشی جۆراوجۆر، بەهۆی پێکهاتەو جۆریەوە سوودو زیانیان جیاکردۆتەوە، مرۆڤیش بەهۆی سەرچڵییەکانییەوە ڕۆژ بە ڕۆژ خواردنی نوێی دیتۆتەوە و بەکاری هێناوە.

تەبیبان و حەکیمان و لوقمان ئاساکان، هەمیشە گرنگی گیاخۆریان خستۆتە بەرچاو و وەك بنەمایەکی زانستی بۆ چارەسەر بەکاریان هێناوە، جگە لەمانە لە حیکایەت و ئەفسانە کۆنەکاندا پاڵەوانی داستان حەوت مەملەکەت تەی دەکات تا گوڵ یان گیایەك بۆ کەسێکی نەخۆش دەهێنێت کە ژیانی لەسەری بەندە، واتە خەیاڵ و فەنتازیای مرۆڤ هەمیشە لە سروشتەوە چارەسەری وەرگرتووە و بە فریادڕەسی هەبوویان داناوەو بە دوایدا وێڵ بوون.

سادق هیدایەت لە کتێبی (سوودەکانی گیاخۆری)دا، ئەم بابەتە بە هێند وەردەگرێت و مێژووی دەستپێکردنی خۆراکی مرۆڤی سەرەتایی بۆ بەرهەمە سروشتییەکانی سەوزەو میوە دەگەڕێنێتەوە، پێی وایە پێویستە خۆراکی سەرەکی مرۆڤ سەوزەو میوە بێت نەك گۆشت، لە بەشێکیدا بە ناوی (فیداییەکانی ورگ)ەوە دیمەنی سەربڕینی ئاژەڵ و پەلەوەرو کوڵاندن و برژاندنیان نیشان دەدات و بخۆرەکانیان بە بخۆری گۆشتی مردوو ناودەبات و دەڵێت، نەك ورگی ژن و منداڵ و

پیاو و هەموو خەڵك پڕە لەم لاشە مردووانە، بەڵكو كەسانی پلە باڵاو لێپرسراوی وەك قازی و مامۆستاو مەلا و نووسەرو وێنەكێشان كە بانگەشەی داوێنپاكی و دڵسۆزی و ڕۆشنبیری دەكەن، لەم دەستەیەن و دەیانەوێت بیربكەنەوە و داهێنان بكەن، گەدەیان پڕە لە گۆشتی مردوو.[1]

سیوەیلی لەم شیعرەدا هەنگاوی بۆ چوونە ناو ئەم بیرەی هیدایەت هەڵهێناوە، بەڵام تەواو وەك پەیڕەوكەرێكی دەرناكەوێت، بەڵكو دەیەوێت لە وەها بیرێك نزیك بێتەوە و برێكی لای خۆی گلبداتەوە و بە هۆیەوە چینەكانی كۆمەڵی پێ جیا بكاتەوە. دەسەڵاتدارانی حكومەت و زەنگینەكان گۆشت خۆرن، چینی خوارووی كۆمەڵ میوە خۆر، گۆشتخۆری دەسەڵاتداران بە دوو هۆ هێنراوەتەوە، یەكەم گرانی نرخی كە ئەوان بۆیان دەكرێت. دووهەم بەهۆی چۆنییەتی كەسێتییان، ئەو كەسێتییانەی كە وەك سادق هیدایەت دەڵێت قوربانی ورگن و لاشەی مردووی تێدەكەن، ئەمانە بەهۆی پلەیانەوە لە حكومەتدا و بەهۆی لاكە پەرستییەوە نایانەوێت دەستبەرداری گۆشت بن و وەفای خۆیان بۆ سەوزە دەرخەن، ئەوان سەوزە بۆ ئاژەڵ دادەنێن، ئاژەڵ بۆ مرۆڤ و، ئەی دەبێت لەو گوتارەیاندا مرۆڤ بۆ كێ دابنێن، مەگەر تەنها بیبەخشنە حەشەرات و جانەوەر لەژێر خاكدا.

دەزانم لایەنگرانی كەباب لە حكومەتدا بەهێزن،

كوڕانی قەل، بە چەندین باڵەوە. . فەوتان.

لایەنگرانی گۆشت كێن لە بەرپرسەكان زیاتر، مەگەر ئەوان نین كوڕانی قەل؟

خەڵك بە هەرزانیی گێلاس،

بە عەدالەتی تەرازوو لەكاتی كێشانی مۆزدا،

خەڵك بە شتی سادە، ساكار و هاكەزایی دڵخۆش دەبن.

---

1 سەرچاوەی پێشوو، لا ١٩

خەڵك لە دیارترین واتایدا کەسە سادەکان و چینەکانی خوارووی کۆمەڵن، ئەوانەن کە ژەمێکی سادە دڵخۆشیان دەکات و خوێن چاوی نەگرتوون.

کەسانی زەنگین و بەرپرس کە هێندە لە هەوڵی کوشتن و خوێن ڕشتنی ئاژەڵدان و لە خواردنی سەروپێ تێر نابن و بیر ناکەنەوە، ئەو سەرو قاچانە بە لەشێکی زیندووەوە جوانە کە لە گێڵگەدا بێت نەك لە نێو مەنجەڵدا، ئیتر چۆن چاویان سور نابێت؟. شاعیر ئەم بیرەی چڕتر دەردەکەوێت لە قەسیدەی نان ئەی زەوادی خودا- دا.

لەم شارەدا خنکام بە بۆنی کەباب

لەو شارانەی تر، مردم بە بۆنی تککە

لەهەر کۆڵانێکدا سیبی و جگەرفرۆشێ. .

لەهەر کوچەیەکدا سەروپێخانەیەك. .

بەو بەیانییە زووانە ڕیخۆڵە چ تامێکی هەیە؟؟

لوولاق بە ئەژنۆی مانگاوە جوانە

نەك بە دەمی خەڵکەوە. . [1]

ئەم چەشنە وێنەیە لە ئەنجامی بێزراوی شارەکانەوە خۆیان دەکەن بە شیعردا، تا شاعیر وەك پەیامێکی ڕاستەوخۆ ئاڕاستەی بکات. شارەکان بوونەتە کوشتارگایەکی گەورەو ڕۆژ بە ڕۆژ لایەنگرانی گۆشت زیاد دەکەن و لە خۆراکی ڕەسەنی کورد کە مایەی سالمی بیرو لاشەیە لادەدەن و گەدەیان لە جێی ساف کردن بە تۆراخ و قەزوان و کولێرە، دەشێلن بە ڕیخۆڵەو کەلەپاچە وەك دڕندەکان. لە کاتێکدا گەدەی مرۆڤ زۆر ناسکەو جیاوازە لە گەدەی ئاژەڵە گۆشتخۆرەکان و توانای بە ئامۆنیاکردنی ئەو خۆراکەیان نییە و ڕیخۆڵەکانی ئاژەڵ کورتن و ئەو گۆشتە خوراوەی تیا

1 ڕێبوار سیوەیلی، فەنتازیای خواردن، لە بلاوکراوەکانی خەندان بۆ پەخش و وەشاندن، چاپی یەکەم هەولێر ٢٠٠٦، ل١٣١ 1

نامێنێتەوە، بە پێچەوانەی مرۆڤەوە کە دەبێتە هۆی مانەوەی ئەو پاشماوەیەو لە ڕیخۆڵەدا دەبێتە زەمینەیەك بۆ بەرهەمهێنانی میکرۆبی کوشندە، هیدایەت پێی وایە بەهۆی ئەم جیاوازییانەوەیە کە ئاژەڵی دڕندەو گۆشتخۆر بەهۆی سروشتیەوە مافی خۆیەتی بخوات، لە کاتێکدا مرۆڤ سروشتی جودایەو پێویستی بە خۆراکی گۆشت نییە، بەڵکو دەتوانێت سوود لە هەمە چەشنە پرۆتین و مادەی کانزایی وەربگرێت لە بەرهەمەکانی سروشتەوە. [1]

ئەوەی جێگەی باس بێت لە نێوەندی گۆشت و میوە خۆریدا، بەرهەمی ئاژەڵیی و پەلەوەرییە، لەوانەیە پرسیاری ئەوەمان ئاڕاستە بکرێت کە ئەوانیش نەخورێن؟ بە دڵنیاییەوە وەڵامەکەمان نەخێرە هەم لە ڕوانگەی ئەم شیعرە و هەم لە ڕوانگەو دیدی سادق هیدایەتەوە، چونکە هەردووکیان هاوڕان لەسەر خواردنی ئەو بەرهەمانە، شاعیر دەڵێت:

یەکجار خەیار و پەنیر بکەیتە بابۆڵە،

هەناسەت دەبێتە عەتر!

یەکجار هێلکە و شویت پێکەوە بخۆیت،

پاشایت!

یان لە هەمان چەشنە وێنەدا وەك

کە لە هەولێر بووم جاشی کەس نەبووم

لە جاشی ماست زیاتر

ئێستاش کە دەچمەوە قەڵا ،

هەر دەبمەوە جاشی لۆرك و پەنیر

1فوائد گیاهخواری، صادق هیدایت، لا ٣١

ڕێبوار سیوەیلی تەواوی سفرەی خۆراکی هەڵناگرێت لەبەردەم خوانی کورددا، بەڵکو بەهۆی شێوازی خۆراکی خۆیەوە یادی ئەو بەرهەمانەمان دێنێتەوە کە سوك و سوود بەخشن. لەم بارەیەوە کە هیدایەت ڕای زانایان باس دەکات و ڕای خۆیشی دەخاتە ڕوو، شیرو هێلکە قەدەغە ناکات، چونکە ئەوان مادەی حەیاتیان تێدایە، مانگا بەهۆی شیرەوە گۆلکەکەی تێر دەکات و هێلکە لە پڕۆسەیەکی گەشەکردندا دەبێتە جوجەڵە، کە وایە ئەمانە مادەی مردوو نین وەك ئەو خۆراکانەی تر کە مردار دەبنەوە.[1]

بەدەر لە گۆشتخۆری و لە بازنەی هەوڵی چاکسازیدا، باس لە زیانی کشتوکاڵی و ئابوری دەکات، لەلایەکەوە چۆڵکردنی گوندەکان و بێ میهربوونی ژنان و پیاوانی گوند بەرامبەر ئاژەڵ و پەلەوەرو جێ هێشتنیان نیشان دەدات، لەلایەکی ترەوە بە بەهانەی ئەنفلەوەنزا و نەخۆشییەوە قەلاچۆکردنیان دەخاتە ڕوو. جوانی سروشت بە زیندەوەرەکانییەوە بەندە نەك بە نەهێشتنیان.

ئەو هەموو گایە بخۆین،

زەوییەکان بە چی بکێڵین؟

ئەو هەموو بزنانە بخۆین،

گوندەکان بە چی ئاوەدان کەینەوە؟

لەهەمانکاتدا بەهۆی ئەمانەوە باس لە زیانی ئابوری دەکات و گوتاری هێنان و ناردن دێنێتە ئاراوە، بەهۆی بەرهەم نەهێنان و قەلاچۆکردنەوە بەرهەمی کارگەی وڵاتان بەکاردێنین.

شاعیر لە کۆتاییدا نائومێدانە باسی بە کوشتارگە بوونی ژیان دەکات و خەڵك هەموو لە خەیاڵی کوشتنی بیردان وەك کوشتنی ئاژەڵ و خواردنی، نەك لە خەیاڵی بەرهەم هێنانی بیرێکی سەوزدا، چونکە داناو زانا و بیرمەندەکانی جیهان ئەوانەی لە هەوڵی چاکسازیدا بوون، هەموویان بە گیاخۆر ناسراون و لە نێوان بیرو خۆراکیاندا تەباییان بەرپا کردووە، نموونەی ئەمانە زۆرن وەك

1 هەر ئەو سەرچاوەیە. ل٨٦

(بودا، زەردەشت، ابوعلی سینا، شوپنهاور، تولستوی، ژان ژاك ڕۆسۆ، لامارتین، باسکاڵ، نیوتن، شیخ بهائی، مەولانای ڕۆمی، گاندی...)[1]

ڕێبوار سیوەیلی هەست دەکات هەوڵێکی بێهودە دەدات، چونکە سەردەمی دانایی بەسەرچووە کەس مەیلی بەلای بیردا ناچێت ورگ نەبێت، بۆیە جوانییەکان هەڵدەگرێتەوە.

بەو هەنارانەی وا دەقڵیشێنەوە دەڵێم:

ڕازی خۆتان بۆ کەس مەپرۆێنن،

لەناو ئەم قەسابخانەیەدا،

تازە کەس زەڵاتەی حیکمەتێ مەیل ناکا.

لە ئەنجامی ئەو نووسراوەی سەرەوەدا ئەگەینە ئەوەی ئەم قەسیدەیە لە هەردوو ڕووی ستاتیکی و بیرەوە، هەوڵێکی تری شاعیرە لە پێناو دروستکردنی وێنەی نوێ بۆ گوزارشتە جۆراوجۆرەکان بە زمانێکی سادە و ناسك کە لە ئاستی تێگەشتنی خەڵکدا بێت، تا بتوانێت ئەو بیرەی پێدا ڕەت بکات کە مەبەستییەتی هەموو خەڵك لێی بە ئاگابێت. ڕێبوار سیوەیلی مەبەستییەتی وێنە ڕۆمانسییەکان بە ئاوێتەکردنی لەگەڵ واقیعدا ببێتە بونیادنەری وێنەیەکی نوێ لە پێناو نیشاندانی بالآیی وێنەی بەردئاسای ژیانی واقیع و ڕۆچوونی ئەرزشی وێنەی ڕۆمانسی لەنێو بازنەی ژیاندا و لەهەمانکاتدا هەوڵی خۆیەتی بۆ هاوسەنگ کردنەوەی ئەو دوو وێنەیە. شاعیر دەیەوێت بەهۆی نیشاندانی جۆرەکانی خۆراکەوە، ئاکاری تاکی کورد بخاتە ژێر پرسیارەوە، تا سەرەنجام بەهۆی شیکارییەکی وردەوە بگاتە ئەوەی کە پێشبینی ئەنجامێکی شیاو نەکات بۆ ئاییندەی کەسێتی تاکی کورد و کارەسات ئاسا لەو ڕووداوە وردە کۆمەڵایەتییانە بڕوانێت کە بوونەتە هۆی پێکهێنانی بیری ئەم قەسیدەیە.

1 هەر ئەو سەرچاوەیە، لا ٤٨

سەرچاوەکان:

١.	بونیادی وێنەی هونەری لە شیعری کوردی-دا، سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٤.

٢.	بونیادی وێنەی هونەری لە شیعری کوردی-دا، سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی.

٣.	دیل کارنگی، هونەری هاوڕێگرتن و شێوازی هەڵسوکەوت کردن لەگەڵ خەڵکیدا، وەرگێڕانی عەدنان سجادی، چاپی یەکەم سلێمانی٢٠٠٤.

٤.	ڕێبوار سیوەیلی، فەنتازیای خواردن، لە بڵاوکراوەکانی خەندان بۆ پەخش و وەشاندن، چاپی یەکەم هەولێر ٢٠٠٦.

٥.	ڕێبوار سیوەیلی، هەفتەنامەی ئاوێنە، ژمارە٢٩ ساڵی ٢٠٠٦.

٦.	فوائد گیاهخواری، صادق هیدایت، نشر جامه دران، تهران چاپ دوم ١٣٨٣.

٧.	نقد بر مبنای زیباشناسی، رز غریب، ترجمه د. نجمه رجائی.

*ئەم باسە لە ژمارە (٣٠)ی گۆڤاری هەنار -ی یۆلیۆی ٢٠٠٨ دا بڵاوکراوەتەوە.

نووسینەوەی (من) لە پێناو دۆزینەوەی شوناسی نادیاردا

ئەم کورتە باسە هەوڵێکە بۆ خوێندنەوەیەکی کورتی (تەرنیمە عیرفانییەکانی من)ی یاسین عومەر ئیبراهیم، ئەگەرچی وەك بەرهەمێك لە هیچ شوێنێکدا بڵاو نەکراوەتەوە، بەڵام لەو ڕوانگەیەوەی کە هەڵگری خەڵاتی یەکەمی گەلاوێژە بۆ شیعر ساڵی ٢٠٠٦، ئەوا دەکرێت بێ خەم خوێندنەوەی کورتی خۆمانی لەبارەوە ئەنجام بدەین.

تەرنیمەکان ژمارەیان شەش دانەیە، لە تەرنیمەی یەکەمدا بە هێڵێك دەست پێدەکات هێڵی (لە دایکبوون) لە مێژوویەکی دیاری نادیاردا منداڵییەکانی دەگێڕێتەوە، بە فلاشباك دەگەڕێتەوە بۆ وەختی لە دایکبوونی و هەڵوێستی کۆمەڵایەتییانەی ژنان و پیاوان لە بارەی هاتنە دونیای منداڵێکەوە باس دەکات، لە تەرنیمەی دووەمدا بە مۆنۆلۆگ لەگەڵ خۆیدا قسەدەکات، واتە (من) لەگەڵ (خۆم)دا قسە دەکات، لە تەرنیمەی سێیەمدا بەرەو گەورەیی هەنگاو دەنێت، لە ترسی گەورە بوون لەڕێگای ڕەفتارگەلێکەوە خۆی بەرەو بچوکبوونەوە ئاڕاستە دەکات، لە چوارەمدا بە زمانی (من) ئەدوێت و بە گەورەیی بیر دەکاتەوە، لە تەرنیمەی پێنجەمدا خەم بۆ ڕەگەزێکی ڕەش دەخوات و لە شەشەمدا بۆ ئێمەو مرۆڤەکان.

بەکارهێنانی جێناوی من وەك هەبوویەکی زمانیی و هەڵگری قورسایی واتایی لە تەرنیمەکاندا، دەبێتە سەنتەرێکی فرە مانابەخش و پێدەری چەپکە دیدو ڕوانین لەسەر شت و بابەتە جۆراوجۆرەکان، وەك هەرەمێکی شیعری هەر لە ناونیشانەکەوە کە ترۆپکیەتی تا دوا هێڵ، (من) بەسەر دێڕەکاندا پەخش دەبێت و گوزارشتەکان دەخاتە پێناوی بۆ دەربڕینی لە شێوەی سەربەخۆدا بۆ نیشاندانی (خود) و بە خاوەنکردنی تەرنیمەکان.

له تەرنیمەی یەکەم و لە ناساندنی خۆیەوە مانیفێستی (من) ی بابەتی ڕادەگەیەنێت لەگەڵ کشانی بەیت و درێژ بوونەوەی شیعردا (من) ی حەقیقی دەردەکەوێت و پێناسەگەلێکی جودا لە دەوری خۆی بۆ مانا بەخشین گرد دەکاتەوە.

پۆلێنێکی ورد بۆ کەسەکان دەبینرێ لە تەرنیمەکاندا کە تێیدا من پێگەی خۆی دیاری دەکات، لە سەرەتادا من و ئێمە دەخاتە خانەی هاومالّییەوە و لە بارە پێویستەکاندا من سەربەخۆیی خۆی ڕادەگرێت و لە گەلێ شوێنی دیشدا لە ئێمەدا دەتوێتەوە. لە پلەیەکی دیدا (تۆ و ئێوە) لە ڕادەیەکی کەم ئاماژە پێداندا دادەنێت، دواجار و لە دوا پلەدا (ئەو و ئەوان) دادەنێت و ڕووی دەمی دەکاتە ئەوی دی و ئەوەکان، سەرەنجام ئەوانی مرۆڤ و لە ناوکۆیشدا هەمووان، ئاوێتە بوونێکی نائاگایی پێك دەهێنن و ڕێڕەوی شیعری دەگرنە بەر و من بە قەڵەمبازێکی زمانی خۆی لەو بازنەیە دەترازێنێت و بەرامبەری پەیامێك دەنێرێت.

له دەستپێکی دەقەکەدا من وەگێڕە و جڵەوی شیعری لە دەستدایە، بە شێوازی خۆی ئەندێشەی شیعری تاودەدات و باسێك دێنێتە ئاراوە کە (خود)ییە، نەك تەنها لەڕووی دەلالەتی شیعرییەوە، بەڵکو لەڕووی بابەتی سەرەکی باسەکەوە کە خودی یاسین عومەرە:

لە ساڵی شەڕە گەورەکەدا لە دایك بووم

نازانم کام شەڕ

دەستپێکی بە شێوازێکی باوی لیریکی (چیرۆکە شیعر) دەست پێکردووە وەك ئەوەی تەمەنێکی گوزەراندبێت و لە زەینیدا بە دوای مێژوویەکی بەناو گرنگدا بگەڕێت و بە شیاوی باسکردنی بزانێت، بە واتایەکی تر لە هەوڵی گێڕانەوەی مێژوو- و ڕەگەز و بنەچەیەکدایە نەك لە پێناو خودی خۆیاندا، واتە ژیان لە پێناوی گێڕانەوەدا بێت، بەڵکو لە پێناو شتگەلێکدا کە پەخشی ناو تەرنیمەکانە و لە شەشەم تەرنیمەدا بە چڕی کۆبۆتەوە.

ئەوەی لێرەدا جێگەی سەرنج بێت، ئەو بەکارهێنانە زۆرەی جێناوی (من)ە کە (٢٦) جار بەکاری هێناوە وەك یەکەیەکی سەربەخۆی زمانی، وەك لکاویش زیاد لە ٢٠١ جار جێناوی (م)ی

لکاوی بەکارهێناوە و وەك پێناسێکی ڕەگ داکوتاو کەسێتی و تاکێتی خۆی پێ نومایش دەکات. لە بەردەم خوێندنەوەی هەر منێکدا هەست بە پشت بەخۆ بەستنێکی سەیر دەکەی وەك دوا بڕیار، دوا قسە، دوا وەلاّم، هەموو منەکان بە خەمەوە هاتنی خودێکە کە لە پشتەوە پێویستی بە خۆسەلماندن و خۆچەسپاندن هەیە، ئەگەرچی لە ڕووکاردا توانا و خود سەروەری دەردەخات، بەلاّم لە کرۆکدا جگە لە ترسی نەمانی (من) ترسی زاڵبوونی (ئەو)یشە لە غیابی مندا، لەبەر ئەوە من دەهێنرێتە ئاراوە و ڕاوەستاوانە مانا لە دەوری خۆی کۆدەکاتەوە تاکو جگە لە من دەرفەتی کەسی دی نەبێت.

منی سەرەتای شیعر پەیوەست دەکرێتەوە بە (ئێمە)وە:

ئێمە هەموومان لە ساڵی شەڕە گەورە و بچوکەکاندا لە دایك بووین

بەلاّم دواتر بەهۆی پێدانی ئادرێسی شوێن و کاتەوە دەیەوێت خۆی جودا بکاتەوە لە ئێمە تاکو تایبەت بێت، بەلاّم سەرنەکەوتوانە هێشتا ناتوانرێ بزانرێ بە تەواوی کێیە، کەی لە دایك بووە، ئەوسا وازدێنێ لەو جۆرە ناساندنە و دەست دەکات بە گێڕانەوەی بەسەربردنی کاتەکانی تەمەنی :

لە لادێکاندا ژیاوم

لە هەڵدێرەکان بە غار هاتوومەتە خوار

بەرسیلەی ماڵە هەتیوەکانم خواردووە

دەستم بۆ هەڵوژەی کاڵی بێوەژنە پرسەدارەکان بردووە

موعجیزەی زەردەپەڕم بینیوە

لە سیاقی گێڕانەوەدا و لەڕێگای چۆنییەتی ژیانییەوە خودێك نیشان دەدات کە ناچاریت جیاواز تەماشای کەیت و دەست بخەیتە سەر خاڵە جودا و دوورەکانییەوە

لە کچێکەوە فیکر فێر بووم و لە مامۆستاکانیشەوە جەهل

لە (کۆمەڵە)یەکەوە وتەکان خودام ژنەفت و لە مەلاکانیشەوە زەندەقە

هاوردنی مانا دژەکان بە پێوەری کۆمەڵگە و دەستووری چەسپاوەکان لە شیعرەکەدا، گوزارشت لە جۆری خودێك دەکەن کە لە بنەڕەتەوە جیاواز پەروەردە بووە و ژیانیش ئەم جیاوازییەی بۆ فەراهەم کردووە، چونکە لە ئاستێکی دیاردا مامۆستاکان فکر دەبەخشن نەك جەهل، بەڵام ئەوە سروشتی ئەمە کە وا دەکات ئەو شێوەیە وەربگرێت و جیابێت لە هەمووان و خۆیشی هاودەست بێت بۆ سەرکەوتن بەسەر لوتکەیەکدا تا ئاوێتەی گشت نەبێت. بە ڕاشکاوانە ئەمە لە تەرنیمەی سێیەمدا دەڵێت کە حەزی لە ناوەزییە ئەگەرچی کوشندەش بێت، ئەم ناوازەیە لێرەدا لە نەزانییەوە دێت بەرامبەر بە مێژووی و کەیف سازانە شانازی دەکات بەو نەزانییەوە، ڕەنگە ئەمەش بگەڕێتەوە بۆ دەرەنجامی ئەو خود دۆستییەی کە بەرامبەر بە خود هەیەتی، من هەم کەواتە دڵخۆشم، لە زندەگی کەسانی دیدا خود دەخرێتە خزمەت مێژوو، ڕەگەز، ڕەسەنییەت و کات دەگوزەرێنن لە پێناو دۆزینەوە و شادمانبوون بە ڕەگەز و ڕەسەنییەت، بەڵام لەلای شاعیر پێچەوانەی ئەمە دەنوێنرێت و خودی خۆی کە مرۆڤە و هەیە سەرەتایەکە بۆ پێگەشتن لە مێژوو- و ڕەسەنییەت ئەمە لەلایەك، لەلایەکی دیکەوە کۆتایی هێنانە بە جیاوازی و دژەکان و وەستانە لەبەردەم یەکسانییەکی جوان-دا کە نابێتە ڕێگر لەبەردەم (من) بوون-دا نەك (ئەو)ی تر.

بە شادی ئەڵێم وەرە هاوڕێ

بە غەم ئەڵێم لە کوێیت ئەی دۆست

بچوکم یا گەورە ئەرزشێکی نییە

لە توانجی کچە شیکەکان ناترسم

گرنگ ئەوەیە مرۆڤم

ئەمە لە تەرنیمەی یەکەمدایە کە سەرەتای لە دایکبوونییەتی، منداڵییەك دەگێڕێتەوە، ڕەنگە لە سەرەتادا کە نەزانی خۆی دەردەبڕێت بەرامبەر بە ڕەگەز و ژیان و دژەکانی بۆ پۆلێن ناکرێت منداڵانە دەربکەوێت، بەڵام لە ڕاستیدا بیرێکی گەورە ئەمان دەنووسێتەوە و مەودایەکی زۆر دوور خۆی دەردەخات لە منداڵییەوە، منداڵێك ناتوانێت هەموو شتێکی ژیانی بدات بۆ

کڕینی دڵخۆشییەك لە ئەنجامی مرۆڤبوونییەوە، ئەوە یاسینێکی باڵایە و چاوی خۆی بە ڕووی شتگەلێکدا کردۆتەوە کە شادی دەکات بەوەی چانسی بینینی هەیە و پێویستی بە ڕێگا و شایەت و گێڕانەوەکان نییە و خۆی دەتوانێت پەی بە شتەکان ببات لەڕێگای درك و نەستی خۆیەوە، هەر لێرەشدایە کە هێڵی گێڕانەوەکەی پێشوو دەوەستێنێت و بێباکی خۆی بەرامبەر بە شوێن و کات دەردەبڕێت و لە پێناو ئێستایدا دەژی و لەڕێگای دەرخستنی بێباوەڕی بەرامبەر بە ڕەچەڵەکی و بێباکی لە ئاست باپیرانیدا، مێژوویەکی پڕ سەروەری بونیادنراو لەسەر وەچە و نەوەکان هەڵدەتەکێنێ و خۆی دەکاتە هاوئاستی قەرەجی بێ ڕەچەڵەك و واز دێنێت لە ڕەسەنییەت، تاکدۆستی و هیومانیزم دەکاتە پڕۆگرامی سەرەکی لە ژیانیدا و بێ بایەخانە دەڕوانێتە بیروڕاکان لەسەر بوون و واقیعییانە لە دەورو بەر دەڕوانێت و خوازیاری ژیانێتی لەسەر زەوی.

لە تەرنیمەی سێیەمدا گوناهبار نەبوونی خۆی ڕادەگەیەنێت و بیرمەندانە لە هەوڵی بە دەستهێنانی مرۆڤدایە و پڕ دەبێت لە مرۆڤدۆستی و دڵنیایە بە بە دەستهێنانی مرۆڤێك، خوداش ڕازی دەکات و خۆی بەراورد دەکات بە وانی تر لەڕێگای نەکردنی کردارگەلێکەوە کە ئەگەری کردنی هەیە لەلایەن کەسانی دیکەوە:

من هەر لە فجوقکردنم لە هێلکەی عەدەمەوە هاوڕێی چۆلەکەکانم

بولبولێکم لە خوێندن نەکردووە

ڕێزی جووتبوونی پشیلەکانم گرتووە لەسەر شۆستەکان

بە قەلەڕەشم نەوتووە "قوزەڵقورت"

بە گوێدرێژم نەوتووە "سندان"

پاشتر ڕوانینەکانی فراوان دەکات و بە ستونی لە بەرزاییەوە حەقیقەت دەبینێت و بە چاوێکی گەورانەوە لەو باڵاییەوە بۆ خوار دەڕوانێت و بچوکی ئەوانی تر دەبەخشێت، (کەیفم لە نزمایی نشێوەکانیش دێ) دەلالەتە لە ئاسۆییانە ڕوانین بۆ هاوئاست و هاونشینییەکانی کە یەك لە پاڵ ئەوی دیدا دەبنە بونیادنەری جیهانێکی فراوان و بەرین و ڕوانینی ئەم پەرە پێ دەدەن، لە هەندێك

شوێندا خۆشی شاعیر موڵکێکه و خاڵییه لەوانی دی و تەنها بۆخۆیی دادەنێت (لەم جوانییەدا خۆ پەرستم ...هەندێ جار هەناسه بەش ناکرێت) و نایەوێت لەگەڵ هەموانیشدا بێت.

ئەو دەمەی هارمۆنییەت خەومان لێ دەخات من به نەشاز بلوێرەکەم ئەژەنم

ڕیتمی ئەم گروهه تێك ئەدەم

وەکو شمشاڵێکی نەگبەت بۆ هەمیشه کۆك نابم

وەکو گیسکێکی بێ حەیا

هەمیشه لە ڕێڕەوی ئەم مێگەلە رائەکەم

ڕاکردن لە ڕێڕەوی مێگەل دەمانخاتەوە بیری ڕیچارد باخ لە جۆناسانی نەورەسدا، مل نەدان بۆ ژیان لەگەڵ مێگەلدا و هەڵکشان بەرەو ئاسۆ ڕوون و نادیارەکانی جیهانی نادیار.

دواتر لە تەرنیمەی چوارەمدا وەك جادووگەرێك مەیلی گۆڕانێکی ڕیشەیی زەینی دەتەنێت.

دەمەوێت قۆپچەی ئاشوێێك بترازێنم

ئەمەوێ دەرگاوانی تۆفانێك بم کە بە دەستی من هەڵئەچێ

هەرچەندە مناڵی کوختە ئارامەکانم بەڵام خەون بە گەردەلولێکەوە دەبینم

ئەم نەخشانە هەمووی بسڕێتەوە

هەر هەموو گرێبەندەکان پوچ بکاتەوە

ئەم پەیوەندییانەی ئێستا بکاتە جۆرێك لە گوناه

شتێك بکات سەر و خوار مانایەکی نەمێنێت

کارێ بکات چاك و خراپ تێکەڵ بن

کۆن و تازە ببنە حیکایەتێکی بەسەرچوو

بە خوێندنەوەی ئەم چەند دێڕە هەست بە نیازێکی بەدی جادوویانە دەکەین کە گەرەکییە یاساکان بشێوێنێت، نەخشەکان بسڕێتەوە، هەبووەکان گەردان بکات، بەڵام لە ڕاستیدا و لە بەیتەکانی دواتردا هەست بە کردارێکی قورس و ئەرکێکی مرۆڤدۆستانەی دەکرێت کە بیری

پڕدەکات لە وەسوەسەی گۆڕان و تاوی دەدات بۆ خەیاڵێکی فراوان بە دانانی بیرێکی نویێ لە پێناو ڕزگاریدا. بیری تێکەڵ بوون، یەکسان بوون، هاوسێ بوون، لە پێناو سڕینەوەی ئەو جیاوازییانەی کە مرۆڤەکان بە دەستی خۆیان هەڵیان چنیوە، بۆ بە بادانی ئەو بیرە کاردەکات و دڵنیایە لە نەبینینی بەری ڕەنجی خۆی، هاوکات دونیایەکیش خۆی بە بەختەوەر دەزانێت کە کەسانی تر بەختەوەرن. یاسین لەڕێگای کارەکانی و بەکارهێنانی(من)ە کانەوە، گەرەکییە ئەرکێك لە ئەستۆ بگرێت بە تەنها ئەگەر شانیشی هەڵی نەگرێت، خۆ دەتوانێت بیرێکی چاك بخاتە زەینییەوە، خەیاڵێکی بونیادنەر بکاتەوە، تا بەختەوەر بێ کە وێنای بەختەوەری مرۆڤەکانی دی دەکات، بە واتایەکی تر هەوڵی دڵخۆشکردنی خەڵك دەدات، چونکە سروشتی ئەو لەو تایپانەیە کە شادومانی خۆی لە شادومانی ئەوانی دیدا بەدی دەکات و لە ناخی دڵییەوە هەست بە ئەوانی دیکە دەکات، لەم بارەیەوە نیکۆس کازانتزاکیس دەڵێت: "چاو ببڕە بەشەر .. لە پێناویدا مات و خەمبار بە.. لە نێو خەڵکیدا لە خۆت ڕابمێنە.. خەمێکیش بۆ حاڵی خۆت بخۆ.. ئێمە لە زولۆماتی ژیانی ئەنگوستەچاودا هەست بە یەکدی دەکەین ... سۆراخ دەکەین.. دەپرسین .. گوێ شل دەکەین.. ئەوجا هاوار دەکەین (فریام کەون) "[1] ڕێك وەك تەواوکەری ئەم بیرە، یاسین عومەر بێ دوودڵیی دێت ئەندێشەی فراوان دەکات و نەخشە بۆ ڕزگارییەکی سەرلەنوێ دادەڕێژێت، بەتەنگ مرۆڤەوەیە تا ئەو ڕادەیەی کە خۆی بە نەفرەت کات لە ئەگەری حەسوود بوونیدا بۆ ڕەواندنەوەی گومانێك کە ڕەنگە خەڵك بەرامبەری هەیبێت.

نەفرەتی خودا لە من

گەر حەسوود بم

گەر بەغیل بم بە دڵخۆشی منالاَن لە جەژندا

گەر دڵخۆشبم بەو گولاَنەی پێش وادەی خۆیان لە لاسکەکانیان هەڵدەوەرن

---

1 نیکۆس کازانتزاکی، سۆفیگەریێتی، و.ڕەئوف حەسەن، خانەی وەرگێڕان، سلێمانی ٢٠٠٥، ل٤٣

ئازارێك لە پشت وشەكانییەوە خۆیان بە شیعرەكەدا دەكەن و وا لە خوێنەر دەكەن بەرامبەر بە ڕاستگۆیی شاعیر هەست بە درۆكانی خۆیان بكەن، پەشیمان بن لە هەرجۆرە بەغیلییەك كە بە دڵیاندا ختورە دەكات.

ئەم بیرە لەلای سوهراب سپهری لە (دەنگی پێی ئاودا) دەردەكەوێت كە دەڵێت: (من بە میزەڵانێك پیێ ناكەنم كە دەتەقێت)[1] و سەر دادەنەوێنێت لە ئاست بچوك و پەراوێز و كەم بەهاكاندا، هەموویان لە پۆلێنەكانی بەهای خۆیدا دادەنێ و بە زمانی شیعریش دەیخاتە ڕوو تاكو لە ڕێگای نیشاندانی كرداری (من) ەوە دروستیی ئەم كردارە نیشان بدات و وەك هاندانێكیش بێ بۆ ئەوانی دی.

ژیان لە كەوتنا تەجەلی دەكا

ژیان لە پەراوێزەكاندا خەریكی نوقڵ كرۆشتنە

لەوێدا پەنجە دۆشاومژە هەنگوینییەكەی ڕاگرتووە بۆ یەكێك بیلێسێتەوە

ژیان تەماعكردنە لە ناموسی نهێنی

نیكۆس كازانتزاكیس دەڵێت: بەختیاری بە مانای ئەوەیە كە هەموو كوێرەوەرییەكان تاقی بكەیتەوە،[2] یاسینیش لە كەوتندا ڕووی ژیانی بۆ دەردەكەوێت و ڕاستەقینەیەكی خۆشبەختی هێن دەبینێت و پەراوێز بە جێگای گەورەبوون دادەنێت.

لە تەرنیمەی شەشەمدا وەك تەواوكەری بیری ئێستادۆستییەكەی هێڵێكی ئاسۆیی زەمەن وەردەگرێ چ لە سێ پلەبەندی (ڕابردوو، ئێستا، داهاتوو)، ئێستا وەردەگرێت نەك تەنها بۆ كار لەسەركردن، بەڵكو بڕوای پەتی خۆی نمایش دەكات و هاوتا لەگەڵیدا مرۆڤ كێش دەكاتە ئەو هەنووكەییەوە و پەنهانانە ڕەخنەی خۆی ئاڕاستە دەكات لە نەزانی و گێلی و بەرامبەر بە گرنگی بوونی خودی خۆی، ئەمە یەكێكە لەو تەرنیمانەی (تایبەت) تواوەتەوە لە (گشت)دا و خودی خۆی

1 سوهراب سپهری، دەنگی پێی ئاو، ڕێبوار سیوەیلی

2 سەرچاوەی پێشووتر، ل ٤٦

لەناو مرۆڤەکاندایە و دەنگی جیای دەکاتەوە و وەك تاکێکی ناو تاکە زۆرەکان دەیەوێت ئاڕاستەیەك نیشان بدات کە پێویستە مرۆڤایەتی ڕووی تێبکات و خۆی لەم ئاڕاستە نادروستەی ئێستای ڕەها بکات.

ئینسان شتی پڕوپوچ بە موجیزە دائەنێ

چوون بۆ ئاسمان هاتنی کتێب لە خواوە

زیندووکردنەوەی مردوو

دو لەتکردنی مانگ

زانینی ئەوە سبەینێ ڕوو دەدات و ئەوەی هەزاران ساڵ لەمەوپێش بوو

بەڵام مرۆڤ خۆی گەورەترین موجیزەیە

لێرەوە چاوی مرۆڤ بە ڕووی ڕاستییەکی پرشنگدار و پشت گوێخراودا دەکاتەوە، ڕاستی گرنگی مرۆڤ و پەرجوویی بوونی، شتەکانی کە ئێستا دەتوانی ببینی موجیزەیە، ئەگەر هەنگاوێ خۆمان لەم بیرە نزیك بکەینەوە و بواری لێکدانەوە فراوان بکەین، پەی بە (من) ویستی شاعیر دەبرێت لەم تەرنیمە مرۆڤدۆستیەیدا، ئەویش لەو خوێندنەوەوە کە وەك باسکرا توانەوەی من لەناو ئێمەدا، ئێمەش لە بازنەی مرۆڤبووندا لێمان دەڕوانرێت، لێرەوە هەموو گرنگیدان و هەوڵدانێك بۆ بە بەهاوە ڕوانین لە مرۆڤ بۆ بە پیرۆزکردنی دیدەکانی سەبارەت بە مرۆڤ، هەوڵدان و کۆششێکی پتەوە بۆ نیشاندانی گرنگی (من) کە لەناو سیستەمی مرۆڤبووندایە، ئەمە لە ڕوویەکەوە، لە ڕوویەکی دییەوە (من) دووبارە دێتەوە لە سەرووی تێکستەوە قسەدەکات.

ئینسان بۆ سپێدانێکی زوو هەڵناستێ دونیا ببینێ

چی هەیە لە بینینی گەردوون بە سپێدان مەزنتر بێ

ڕۆحی قوڕ دەبینی

هەناسەی زەوی لە سافترین کاتیدا هەڵدەمژی

بە گڵ ئەڵێیت بمانبەخشە ئەی ڕۆحی وجود بمانبەخشە

ساڵەهایە ئێمە لە تۆ دروستبووین

کەچی ڕۆژێکمان تەرخان نەکرد بۆ گوێگرتن لە هەناسەت

هەرچیمان هەیە هی تۆیە و هەمیشەش خەریکی ستایشی شتانێکی ترین

ئەم دەنگە هەمان دەنگی تەرنیمەکانی دییە قسە دەکات و لەڕێگای پرنسیپی مرۆڤانەی خۆیەوە پەیامی خۆی دەنێرێت، وا دەکات هەموو گرنگیدانێك بە تێکست و بیری شیعری، بگەڕێنەوە سەر ئەو کە خۆی بە منی ناو دەبات، واتە لە هەموو شێوەیەکدا چ لە ئاستی ڕوکەش و چ لە ئاستی قووڵدا، ئەگەر (من) نەبێتە بابەتی سەرەکی ئەوا لە لاوەکییەکانیشدا ئامادەگی دەبێت و چاوی شیعری و ڕاڤەیی لێ غافڵ ناکرێت.

موجیزەکان لە مێژوودا ڕوویان داوە ئەگەری ڕوودانی موجیزەگەلێکی دی هەیە، بەم پێیە (ئێستا) بۆشاییەکی بێ مانایە و خاڵییە لە پیرۆزی و سەروەری تا ئەو کاتەی دەسپێرێت بە مێژوو ئەوسا بۆی دەڕوانرێت. ئەمە ڕایەکە وەك حەقیقەتی هەبوو، نەك وێناکراو لە شەشەم تەرنیمەدا نوێنراوە، لەگەڵ نیشاندانی ئەمەدا هاوکات ئێستا دەردەکێشێت لەو مانەوە چەقبەستووە و بۆ یەکسان کردنەوەی هاوکێشەکە، هەموو بەهایەك لە مێژوو- و ئایندە دەسەنێتەوەو ئێستای پێ پیرۆز دەکات، تا ئەوانەی لەم زەمەنەدا دەژین خەمی نەدیتنی پەرجووەکانیان نەبێت، بەهانەیەکیان نەمێنێت بۆ بێ باوەڕیی، لەو ڕوانگەیەوە کە ئەوان موجیزەیان نەدیوە تاکو ببنە باوەڕدار. تۆ موجیزەی، موجیزە ئێستایە، ئێستا پیرۆزە، گەردوون پیرۆزە، ئەمە سوڕێکە مرۆڤی تیا دەژی و پێویستی بە چاوێکە بۆ دیتن، بۆ ڕوانینە جەوهەری خود، بۆ گوێگرتن لە سادەیی، تا پەی بە حیکمەتەکانی بوون ببەی. لێرەدا و لەگەڵ هەموو خۆ تەرخان کردنێك بۆ چاوکردنەوەی مرۆڤ، هاوتا لەگەڵێشیدا گەڕانەوەیەکی ڕۆمانسییانەی خودیشە بۆ سروشت کە مەیلی پەلکێش کردنی مرۆڤەکانی دیکەش دەکات بۆ هەمان خەیاڵ، بۆ ڕوانین لە بێ مەزەبی و پڕ مانایی ئاو، بۆ ڕوانین لە سپێدە، بۆ بێدەنگ بوون لە پێناو گوێگرتن لە بێدەنگی سروشتدا. بە پوچدانانی موجیزەکان لە پێناو نزم کردنەوەی بەهای ئایینی، یاخود لە کارکردی ئیلاهیدا نییە و نایەوێ

مەبەستێکی وەهاش بخاتە ڕوو، بە پێچەوانەوە توانای بالاّتری یەزدانی دەخاتە پێشچاو، لە دروستکردنی مرۆڤ و سروشتدا، کە پابەند نین بە سەردەم و ئایین و پەیامبەرێکەوە، بەڵکو هەمیشەیین و کات کار لە بەهایان ناکات و لە گرنگییان کەم ناکاتەوە.

چی هەیە لە ئاو سەیرتر

بەڵام چی لە مرۆڤ دەکەیت

حەزی لە سەیارەیە

پێویستی بە کۆندومە

شەیدای بینای گەورەیە

ئاو کە تامی نییە بۆ هێندە بە تامە؟

یاسین دەزانێت سەردەمی ڕۆمانسیزم بەسەرچووە، واتاکەی لە چەمکێکی گشتگیرەوە بەرەو هەست و سۆزی خودی چۆتەوە یەك، نائومێدانە وێنەی مرۆڤی ئێستا نیشان دەدات، مرۆڤگەلێکن بە بایەخەوە ناڕواننە ئەو شتەی کە دەبێت لێی بڕوانن، بەها ڕەسەنەکان لەبەردەم لە ناوچووندان و لە بری ئەوە شتە مادییەکان جێگایان دەگرنەوە، ئەمەش ئەو وێنە ترسێنەرەی سەردەمی مۆدێرنە کە نەك تەنها ڕۆمانسییەکان، بەڵکو تاکە واقیعبینەکانیش سڵ لە بیرلێکردنەوەی دەکەن چ جای تێدا ژیانی کە نائومێدن بەرامبەر ئایندەیەك کە لە ڕێوەیە بێت و درێژکراوەی ئەم ئێستایە بێت کە تاکەکان لەڕووی باری دەروونی و ڕۆحییەوە ڕازی ناکات.

باری ئابوری و ڕامیاری و دواجار لەژێر کاریگەریی ئەواندا، کۆمەڵایەتیبوون ڕانابینێ لە تاك و دەرفەتی پێ نابەخشێت، لە بری هەموو کارێك دانیشێ بە دیار حیکمەتی وجودی ئاوەوە، ڕامێنێ بەدیار جوانی سروشتەوە، گوزەران سەختە و پێداویستییە مادییەکان ڕوو لە زیادین، ئەمەش دەبێتە دەور دەری مرۆڤ و تا بینەقاقای لەناو کێشەکانی سەردەمەکەیدا نوقم دەکات و کەمترین ماوەی نامێنێتەوە بۆ ڕوانین، بۆ ڕامان لە ئەندێشەی قووڵی عیرفانی.

شاعیر ڕەنگە وابزانێت تەنها خۆی لەبەردەم دیواری ئەم بارە سەخت و ناخۆشەدا ڕاوەستاوە و بێ دەسەڵاتانە دەرگای لێ دەرچوونی لێ ونە، نەك هەر ئەم بەڵكو كەسانی هاوشێوەی ئەم زۆرن و هەموو (ئەو كەسانەی كە خۆیان لەم گەرداوەدا دەبیننەوە، هەست دەكەن كە ئەوان تەنها كەسانێكن كە گیرۆدەی ئەم سەرلێشێواویەن، ئەم هەستە سەرچاوەی زۆرێك لە ئەفسانەی نۆستالۆژیا و دڵتەنگی بووە بۆ بەهەشتی ونبووی لەمەوبەر)[1] بەڵام بە جیاوازی ئەوەی نۆستالۆژیای شاعیر بۆ ڕابردوو نییە، چونكە ئەو خۆی بە تەواوی دابڕیوە لە ڕابردوو، هەوڵی بۆ ئێستایە، ئێستایەك كە هەیە و نزیكە و لە بەردەستدایە، بەڵام لە پەراوێز نراوە و كەس لێی ناپرسێ و شاعیریش ناتوانێ هیچ بكات. ئەم سەردەم و چەرخەیە مرۆڤی تووشی تەنهاییەكی قووڵی ڕۆحی كردووە. لە تەرنیمەی سێیەمدا دەڵێ:

تەنیایی ئەم ڕۆژگارە زەیستانە ئەژیم

كە بێزوو بە ئەزموونكردنی هەموو شتێكەوە ئەكا

گۆشەگیری ئەم زەمەنە لەشگرانە بە جەنگ دەژییم

ئەم چەرخە هیچ و پوچەی یا ئەتكا بە كۆیلەی نیگاكان

یاخود وەك داستانێكی دانسقەی نەخوێندراوە لەسەر ڕەفەی كتێبخانەكەی دەتپێچێتەوە

گلەیی لەم گوزەران و زەمەنە دەكات كە ڕۆچۆتە ئێستاوە و ئەو (ئێستا) پیرۆزەی خەیاڵی شاعیری ڕاوكردووە و لە چنگیدا خەریكی گیاندانە.

منی بگۆی عیرفانی لەڕێگای تەرنیمەكانەوە عیرفانییەت باس دەكات، عیرفانییەت بەو مانایەی كە من زانیارە بە بوون و پێداگرە لەسەر بەدەستهێنانی تێگەیشتنی قووڵ لەسەر شتەكانی ناخ و دەوروبەر. ئەگەر زیاتر لە وشەی عیرفان وردبینەوە، زیاتر پەی بە مەبەستە پەنهانەكانی شاعیر دەبەین. عیرفان لە فەرهەنگدا بە مانای ناسینی زاتی خودا، یاخود

---

1 مارشال برمن، تجربه مودرینته، ت.مراد فرهادپور، گرح نو، چاپ ششم ،١٣٨٦، ص ١٤

دۆزینەوەی ڕاستەقینەی شتەکان دێت، لەڕێگای دۆزینەوە و بینینەوە (کشف و شهود)، مانایەکی دیکەشی ئارام گرتن و تەحەمول کردنە، لەهەمان کاتدا چاوپۆشی کردنە لە باسکردنی ئەو شتانەی دەیبینی و دەیزانی.[١] عیرفان لێرەدا کۆکراوەتەوە لەگەڵ (ی) دا و (عیرفانی)ی پێکهێناوە، لەوێدا (ی) بۆتە هۆی دروستکردنی ناوێکی (واتایی).

لێرەوە هەموو یەکێك لە دەربڕینەکانی شاعیر لەناو بازنەیەکدان کە بە عیرفان ناویان دەبات، ئەم دەربڕینانەش تەرنیمەن و هی خودی شاعیرن، واتە وتراوەکانی وتراوی ئاسایی نین و پێیەکیان لە مەعریفەی قووڵدایە، لە هەمان کاتیشدا شاعیر وەك عیرفانگۆیەك دەردەکەوێت و لە بەردەم ئەگەری عاریفبووندایە تا بە تەواوی خۆی یەکالا دەکاتەوە لە شەش تەرنیمەدا. ئەمەش لەو پۆلێنکردنە دیارەیەوە دێت کە بۆ کامڵبوونی داناوە تا پلەی عیرفانی پیٚ دیاری بکات. لەو ڕوانگەیەوەی عیرفان و سۆفیگەری پەیوەندییەکی بە یەکداچوویان هەیە و سۆفیگەری بە دەرخراوێکی عیرفانی لە قەڵەم دەدرێت[2]، ئەوا دەکرێت لە هەندێك جێدا بەر لە گەیشتن بە عیرفانییەتی تەواوی شاعیر، ڕوو لە بنەما سۆفیگەرییەکانی بکەین و لەژێر کاریگەری ئەو بیرەدا ماناکانی بخوێنینەوە، چونکە ئەو بیرە سۆفیگەرییەی کە لە بەشکردنی تەرنیمەکانەوە بەسەر شەش دانەدا خۆی دەنوێنێت، لەگەڵ شەش پلەکەی سۆفیگەریدا یەك دەگرێتەوە (سۆفی، اخبار، ابدال، ابرار، نقبا، قطب)[٣] و بە سەر (من)ی شاعیردا پراکتیزە دەبێت و لەڕێگایەوە پلەکانی گەورەبوونی خۆی دەگێڕێتەوە، لە ناویشیاندا بیری عیرفانبوونی دەردەکەوێت لە ڕوانگەی ئەو پێناسەی کە بۆ عیرفانم کرد، ئەمەش لە یەکەم تەرنیمەوە دەردەکەوێت، کە باسی دیتنی شتانێك دەکات کە نابینرێن و ئەم دەیانبینێت، دەیەوێت لەگەڵ دیوارەکاندا بێتە جەنگ و پەردەکانی نێوان

---

1 دکتر محمد معین، فرهنگ فارسی، جلد دوم ، چاپ اول ١٣٨٢، انتشارات بهزاد، ص ١٦١٦

2 هەر ئەو سەرچاوەو پەڕەیە.

3 حەسیب قەرەداغی، چەردەیەك لە خەرمانی سۆفێتی ئیسلامی، گۆڤاری کاروان ژ. ١٨ ساڵی دووەمی ١٩٨٤

خۆی و یەزدان لەناو ببات، تەنها لە زمانێك بزانێت کە بە زمانی خودا ناوی دەبات، لە تەرنیمەی دووەمدا پلەیەك چۆتە بەرەوە، گوێی لە دڵی وجودە، گوێی لە گفتوگۆی خودا و فریشتەکانە و هیچ ناڵێت و دەم ناکاتەوە بۆ وتنی هیچ شتێك و عیرفانیانە بێدەنگ دەبێت لە ئاست هەموو دیتراوەکاندا. لە سێیەمدا بە دوای ئارامگرتندا دەگەڕێت، لە چوارەمدا هەموو ئیرەییەك بەرامبەر بە مەوجودەکانی زەوی لە خۆیدا دەکوژێت و ساتی قسەکردنی ئەو کاتەیە کە حەسوودییەك لە وجودیدا نەماوە، لە پێنجەمدا بیری ئومەتی پاك دەرەوێنێتەوە و جیاوازی لەنێوان مرۆڤەکاندا نابینێت و بە یەکسانی لە مەخلوقەکانی یەزدان دەڕوانێت، دواجار و لە شەشەمدا تەواو وەك مرۆڤێکی کامڵ لە دروستکردنی خۆی بۆتەوە و دەیەوێت ببێتە ڕێنومایی‌کەری کەسانی دیکە، تا چاکسازی کۆمەڵایەتی بێنێتە دی.

سەرچاوەکان:

حەسیب قەرەداغی، چەردەیەك لە خەرمانی سۆفێتی ئیسلامی، گۆڤاری کاروان ژ. ١٨ ساڵی دووەمی ١٩٨٤.

دکتر محمد معین، فرهنگ فارسی، جلد دوم ، چاپ اول ١٣٨٢، انتشارات بهزاد.

سوهراب سپهری، دەنگی پێی ئاو، و.ڕێبوار سیوەیلی.

مارشال برمن، تجربه مودرینته، ت.مراد فرهادپور، طرح نو، چاپ ششم ،١٣٨٦.

نیکۆس کازانتزاکی، سۆفیگەریتی، و.ڕەئوف حەسەن، خانەی وەرگێڕان، سلێمانی ٢٠٠٥.

حیکمەتی ئێمە گریان بوو بە دیار وشەوە!*

دەستپێك:

ئەم باسە خوێندنەوەیەکی کورتی ئەزموونی جیاوازی سێ شاعیرە (دلاوەر قەرەداغی، ڕێبوار سیوەیلی، هیوا قادر) کە فەزایەکی هاوبەش بەیەکیانەوە دەبەستێتەوە و ڕێ دەدات بە ئێمە تا بەیەکەوە باسیان بکەین، هاوتا لەناو خودی ئەو فەزایەشدا ڕێگەی جیاوازی شیعرییان هەیەو سنوورەکانیان لە یەك جیادەکاتەوە. ئەوەی وا دەکات قسە لەسەر ئەم شاعیرانە بکەین، تەنها ئەو دوو خاڵە نییە (جیاوازی و هاوبەشی)، بەڵکو مەبەستمان قسە کردنە لەبارەی ئەو ڕەگە ڕۆچووانەی ئەزموونی ئەم شاعیرانەوە بە هەست و سۆزی خودی و دواجار ئەتمۆسفیرێکی مەنفاییدا، کە وا دەکات ڕۆمانسییانە خۆ بنوێنن. بە واتایەکی دی، ئەم شیعرانە و خوێندنەوەی پێکهاتە هەڵوەشێنیان تەنها ڕوانگەی ئێمە نییە بۆیان، بەڵکو دیدی ئاوەڵاّمان هەیە. پانتایی شیعر وامان لێ دەکات خۆمان لە ئاست چڕە واتادا ڕاگرین و وردتر تێ فکرین لە پەیڤ و لە سنووری کارەکەماندا پرسیاری دروستبوو، وەڵامی خۆی وەرگرێت و نەبێتە هۆی تاکە خوێندنەوە و ڕاگرتنی دەق بەم ڕاڤەیە. لەو ڕوانگەیەوە شیعری نوێ لە شیعرییەتی خۆیدا، دەربڕینی خودی شاعیرە و بەجۆرێك لە جۆرەکان خاڵەکانی مانا دەڕواتەوە بۆ چەقی دیاریکراو کە خودە. ئەوا شیعری ئەو شاعیرانەش ناکرێت خاڵی بن لەو خودییە و لە پاڵ گێڕانەوە جۆراوجۆرەکاندا خۆیان نەگێڕنەوە و خودییەتی شاعیر لە شیعرەکەدا نەنوێنن.

ئەم سێ شاعیرە، ئەگەر بە شاعیری نەوەدەکانیان بدەینە قەڵەم، ئەوا دەشێ وەك سێ دەنگی شیعری جودا لێیان بڕوانین و دیدگای تەماشاکردنمان لەم باسەدا نەبێتە هۆی یەك ڕوانین و تاکە

ڕاڤکردن، بەڵکو هەوڵێکی بچوك بێت بۆ خوێندنەوەی ئەو شاعیرانەی کە ئەزموونێکی لێکچووی سیاسی و کۆمەڵایەتی نیشتمانێك لێکیان نزیك دەخاتەوە و ڕوانین و ئەندێشەکانیان بەرەو سەرزەمینی جودای یۆتۆپیایی جیایان دەکاتەوە. ئەم سێ شاعیرە لە نەوەیەکن دەنگ جوداو سەدا جیا، هەریەکە و بەهۆی شێوازی خۆیەوە دەنگی خۆی دەردەخات، بەلاّم ئەم سییانە لە فەزایەکی هاوبەشدا لەڕووی کەشی شیعرییەوە لێك نزیك دەبنەوە و گوزارشت لە خود و بابەتگەلێك دەکەن، بەرینی مەودایەکی شیعری بەیەکیانەوە گرێ دەدات.

سنووری کارەکەمان لە بەرهەمەکانی (مەلەك ڕەیحان، زمانی عەشق، سێوی سور)دایە و جاروبار بەرهەمەکانی دیکەش دێنە ئاراوە، بەگشتی بەلای ئێمەوە ئەم سێ بەرهەمە دەتوانێ قورسایی و قووڵایی ئەزموونی ئەوان نیشان بدات، هەر بۆیە بە باشمان زانی کارەکەمان لەسەر ئەو بەرهەمانە بێ.

خود وەك سەرەتایەك بۆ گێڕانەوە

دەستپێکی ئەم شاعیرانە لە خاڵێکی بچوك، بەلاّم سەرەکییەوەیە بۆ بڕینی ڕێگایەکی دوور، ئەو خاڵەش (خود)ە و وەك یەکە سەنتەری پەیوەندییەکان و سنووری چەسپاوی ناو شلۆقییەکان. هەرسێکیان لەڕێگای زمانێکی بە وێنەوە گوزارشتەکان دەگەیەنن و پاراوی شیعر دەخەنە بەر دیدەی خوێنەر، ئێمە لەم تەوەرەدا هەوڵ دەدەین خوێندنەوە بۆ هەوڵی هەر یەکێکیان بکەین:

(زمانی عەشق و زەمەنی ئەنفال)ی ڕێبوار سیوەیلی، یەکێکە لەو بەرهەمانەی خودێتی شاعیر لەناو شیعردا دەینووسێتەوە، لە دەرەوە و بەر لە قۆناغی بوون بە شیعر، زەین لە بیرکردنەوەو کارکردی کەسی و ڕوانین و یادەوەرییەکان لە ڕوانگەی فەلسەفەو هزرە ئەزموونکراوەکانەوە دەرباز بێ لە زەین و بێتە جیهانی وشە و وێنەی ئێستاتیکی، بۆ گەشتنە قۆناغی کامڵیی، واتا هەوڵێکی شکست خواردوو بوو، نەیتوانیوە تەنها وێنە و پەیڤی هونەری بنووسێتەوە، بەڵکو لەگەڵێشیدا هەموو ئەو کێشمە و گێرە و مۆنۆلۆگی ناخی خزاوەتەوە نێو

دەقەکەوە و لە شێوەی وێنەی هونەری و بیری مەعریفی و یادەوەری ڕابردوودا خۆی نواندووە، ئەمەش تەوژمی شەپۆلی نائاگایی شاعیر دەردەخات لە داچۆڕانی بیرەکانی بۆ ناو شیعرەکە، هاوتا لە ڕوویەکی دییەوە ئاگایی شاعیر لە هۆنینەوەی هەستە خودییەکانی بە وێنەی شیعری و زمانی واتا بەخشی نێو شیعر.

ئەم قەسیدە بە نەفەسێکی درێژەوە، نائومێدییەکان و شکستە ڕۆحییەکانی خۆی و نەوەیەك باس دەکات و (زمانی عەشق) دێنێتە گۆو (زەمەنی ئەنفالی)ی پێ دەگێڕێتەوە، خودێتی بە زمانێکی ماندووی بە سەبر دەست بە شیعر دەکات، (لەبەردەرگای قەسیدەوە تا دەروازەی جەهەنەم خوێنم لێدەڕژێ، بیریندارە لە ئەزەلەوە تا عەدەم) (٥، ل٢٣) پەیڤی سەرەتا گێڕانەوەی حاڵی خۆیەتی، بە زمانی ئێستا، بە دوو دێڕ بەر لە چوونە ناو قەسیدەوە، لەبەر دەروازەی شیعردا پەسنی خۆی بە بریندارێکی خوێن لێ ڕۆیشتوو دەکات، تا خوێنەر بزانێ لەگەڵ کێدا ڕووبەڕوو بۆتەوە، بەڵام ئەم دێڕە ناتوانێت پێناسی تەواوی بزانرێ، بەڵکو دوای چەند دێڕێك وەك ئەوەی هەستی بە لەنگی تێگەشتنی خوێنەر کردبێت و پرسیاری لە ڕوخساری خوێنەردا بەدی کردبێت، پێناسی نەناسراوی خۆی باس دەکات، کە ئەنفال بەرەو نەمانی بردووە، خۆی لێ سەندۆتەوە وەك تاك و لە ئەنجامی ئەمە دەستبەرداری (شوێن کاتیش) بووە وەك هەبوویەکی نەناسراو، لە سنووری دەسەڵاتی وشەدا لە ئێستادایە. ئەم دەستپێکە بە ئاوازێکی کێشداری شێوە کپ دەست پێدەکات و گێڕانەوە لە یەکەم خاڵەوەیە کە خۆیەتی، دەنگی بیستراو شاعیرە و هیچی تر لە ئارادا نییە، هاوێنە قورسایی خستۆتە سەر وتە بێژێك، باس لە باری نائاسیی خۆی دەکات. بەردەوامە لە دەربڕین وەك ئەوەی لەبەرخۆوە بدوێ و یادەوەری بەرینی دەسەڵاتی ڕەهای دابێتێ بۆ گێڕانەوە بێ ڕیز بەندکردن و سنووردار کردن.

لەگەڵ گێڕانەوەدا یادەوەری تێك دەشکێنرێت و تۆنی دەنگی بەرز دەبێتەوە، بە بڕیارێك کە لە ئێستای شیعردا دەدرێت و خۆی پێ بینادەکات، دەترسێت بەهۆی گێڕانەوەوە یادەوەری لە چوارچێوەی خۆیدا دووبارە بێتەوە، هەر بۆیە دەستەوەسان نییە لەبەردەم نەمانیدا، بەڵکو دەست

پێ دەکاتەوە، بێ ئەوەی بڵێت لە خۆیەوە دەست پێ دەکاتەوە، کە هەم ژیانە و هەم کۆتاییشە. تاکەکەسی و خودێتی لای سیوەیلی فراوان دەبێ بۆ باسکردنی وادەی عەشق و دەیەوێ لەڕێگای ئێستاگۆییەوە ڕابردووی بخاتە بەردەم لە ناوچوونەوە، بەڵام ئێستا ئەو ساتەیە، ڕابردووی گەیاندۆتە ئەوەی هەیە، کاتێکیش حاشا لەمە بکات و بیەوێت بۆ دۆزینەوەی ناسنامە دەست پێ بکاتەوە. ناتوانێ دەرباز بێت لە ڕابردوو، لەڕێگای یادەوەرییەوە ڕابردوو دەکاتە بناغەی دروستکردنەوەی ئێستا و خۆی لە ئاییندە حەشار دەدات. پێداگری دەکات لە چوونە ناوییەوە، دەیەوێ لە ئێستادا بژی، ئێستایەك کە دەلاقەیەکی هەیە بۆ ڕوانین و تێکشکانەکان و داڕمانەکان و گەردانبوونی خۆی و نەتەوەکەی، بە باچوونی خەرمانی عەشقیان. لە ئێستادا هەڵوێستە لەسەر جێ هێشتنی شەهریار دەکات و دەمانخاتە گومانەوە بەرامبەر بە کەسێتی شەهریارانەی خۆی و لەڕێگای زمانێکی ناسۆر دەربڕەوە، وێنەی شەهریارێکی عاشقمان نیشان دەدات کە هەنوکە زەمەن گورزی خۆی لێ وەشاندووە و لە کونجی تەنیایی خۆیدا بێ چەك ڕووبەڕووی ئاییندە بووە، کە بە ڕێوەیە بۆ گەیشتن. شەهریارێك کە کات دەبێتە وێنەی دێوەزمەی ئەنفال و بەردەوام لەسەر سنگێتی و نایەڵێت بوونێکی مرۆڤ ئاسای هەبێت لە دەرەوەی ئەنفالدا، هاوکات لەگەڵیشیدا پرشنگێکی دوور بۆ ژیان لە دەرەوەی کات بەدی دەکات، ئەویش یادەوەری عەشقە زمان دێتە گۆ و شەهرەزاد ئاسا دەدوێ بۆ هێشتنەوەی لەو کابوسەدا، بە واتایەکی تر، شەهریارێك لە ناخی دەقدا لە نێو زەمەنی ئەنفالدایەو عەشقێك دێت و ڕابردووی خۆی بۆ دەگێڕێتەوە، تا لەگەڵ ئەنفالدا بێت تا هاتنی سەری ساڵی نوێ. لە ئاستێکی دی و بە ڕاڤەیەکی دی، شەهریار دانیشتووە و پاشماوەی چیرۆکەکانی شەهرەزاد دەگێڕێتەوە، کە ئەو نەیگێڕاونەتەوە و بەهۆی جێ هێشتنەوە خولڤاندنی و سپاردی بە یادەوەری شەهریار، تاکو ئەو بۆمان بگێڕێتەوە.

لێرەدا چیرۆکی عەشق، نەك هەر ناگاتە کامڵبوون، بەڵکو بە پەلە تەواو دەبێ و شەهرەزاد دیار نامێنێ و خۆی دەرباز دەکات و لە سنووری ژیانی سیوەیلی دەچێتە دەر، ئەودەم ئاوڕدەداتەوە لەو ساڵگەلەی هەندەران کە شەهرەزادی هەبووە، لەوێشەوە بیری بۆ دوورتر، بۆ ژیانی

نیشتمان دەگەڕێتەوەو پەی بە بەسەرچوونی ژیان دەبات لە ژوورێکی تەریك و سارد و تەنیادا و خۆی لەبەردەم هەموو هەرەسێکدا دەبینێتەوە و چنگەکرێ دەکات بۆ دەستپێکردنەوە و شیعر دەکاتە گۆڕەپانی یادەکانی.

دیدگای شاعیر بۆ عەشقی خۆی زۆر تایبەتە و لە گۆشەیەکەوە بۆی دەڕوانێت کە هەموو هەقێك بە خۆی ڕەوادەبینێ بۆ قسە لەسەرکردنی بێ گوێدانە وادەی بەسەرچوون و ئەزموونی کۆتایی پێ هێنراو لەلایەن مەعشوقەوە. کاتێ گێڕانەوە لەناو تەمی لەدەستداندایە. لە وەهمی بەدەست هێنانەوەدا جگە لە نیشاندانی قورسی عەشق لای خۆی و هاوڕەگەزەکانی، بێ بەهاکردنی عەشق نیشان دەدات لەلایەن ڕەگەزی مێ بەگشتی و خۆشەویستەکەی بەتایبەتی. لێرەوە دەربڕین تەنها لە پێناو شکستی پیاوێکدا نییە کە خۆشەویستێك لەدەست دەدات، یاخود بەجێ دەهێڵرێ، بەڵکو چوونە ناو ئاڵۆزی هاوکێشەیەکە لە مێژووی خۆشەویستی نێوان دوو ڕەگەزدا و چۆنییەتی دەست لێ هەڵگرتنییەتی بەبێ شیکارکردن. لە گێڕانەوەی ئێستای جێ هێشتنی (مێ)یەوە بەهۆی چاو کرانەوە و دونیابینی و چوونە ناو سەردەمی مۆدێرنەوە، دەچێتەوە ناو مێژووی ژنەوە و پیاوانە لەو شکستەشدا قورسی دەسەڵاتی خۆی و جۆرێك لە زەبری خۆی نیشان دەدات لە ڕابردوودا، هەموو ئەو هەوڵانە باس دەکات کە داویەتی لە پێناو ڕزگارکردنی-دا، کەچی سەرەنجام جگە لە جێ هێشتن، هیچی لێ چنگ ناکەوێت. شاعیر هێشتاش عاشقە و هەموو شتی لەدەست داوە جەستە نەبێت، جەستەش لە لێواری لە ناوچووندایە بەهۆی بیرکەوتنەوەی بەردەوامی ڕستەی (عەشق تەواو هێندە نابا هەموویت بیر دەچێتەوە)، ئەمە ئەو پەیڤەیە کە شاعیر تووشی بەردەوامی شیعری دەکات و نایەڵێ هێشتا کۆتایی بە شیعر بێنێ، تا دەگاتە ئەوەی بڕیار بدات سەردەمی بەسەرچووە، ئەویش بەهۆی گوزەری کاتەوە. هەرچەندە لە بنەڕەتدا دەزانێ بەجۆرێك لە جۆرەکان سەردەمی عەشق بەسەردەچێت، بەڵام تەواو دەستبەردار نابێت و دەیەوێت لەگەڵ نەمانی خۆیدا تەواوبێ. بە واتایکی تر ئانی بیرچوونەوەی عەشق و تەواوبوونی، هاوکاتە لەگەڵ نەمانی ئەمدا. ئەم وەك تاك و لەگەڵ نەوەکەیدا کە شتێك لە خەون و

ئەفسانەی ڕۆژهەلاّتی لە ڕەگی ژیان و شیعریاندا ماوە، بەلاّم بە نەمانی خۆیان کە هەلّگری عەشقن، خۆشەویستیش کۆتایی پیّ دیّت:

نازانم بۆ وا هەست ئەکەم لەگەلّ کۆچی نەوەی مندا عەشق دەمریّ

نازانم بۆ وا هەستەکەم لەگەلّ وەرینی پەنجە سەرخۆشەکانی مندا

ئەوین مەستی ناو نامەکان دەدۆڕێنیّ... (٥، ل٦٢)

ئەوان نەوەیەکن، سەردەمە جیاکانی کوردستان و دەسەلاّتەکان و ناخۆشییەکانی میللەتەکەیان دی و بەرەو هەندەران ڕۆیشتن، لەگەلّ خۆیان عەشقیان برد و بەها کۆمەلاّیەتییەکان، لەوێش کولتوور و فەرهەنگێکیان هەلّگرت و پێکەوە تەباییان بەرپاکرد دوای شلۆقییەکی ڕۆحیی، بەلاّم لە دوای ئەمان نەوەکانی دی، لە ئاوەلاّیی و کرانەوەی سنوور و دەرگاکانەوە هەموو شتێکی ئەو سەدەیەیان فەرامۆش کرد و لە هەولّی بنیادنانی ژیانێکی جیاوازدان کە بەشێکی کەمی بەهای سەردەمی پێشووی پێوەیە. ئەمەش تەنها نیشاندانی جیاوازی نەوەکان نییە، بەلّکو لەگەلّیشیدا کوشتنی ئەوینەو وەلاخستنی عەشقی سونەتییە کە ڕەسمی نەوەی ئەمانە. پیاوانی ئەو نەوەیە ئازادییان دا بە ژنان و لە بەرامبەریدا ژنانیان لە دەستدا. سیوەیلی بە زمانێکی گازندە ئاسا وێنەی ئەمە نیشاندەدا. ئەگەرچی دەنگی کزە و خەمبار، بەلاّم بێبەش نییە لەو تۆنە پیاوانەیەی کە بەردەوام قسەکەرە لە کۆمەلّی کوردیدا بۆ بەچاودا دانەوەی ئەو شتانەی کە بۆ ژنیان کردووە. ئەو دەنگە ڕاستەوخۆ سیوەیلی نییە وەك تاك، بەلّکو پیاوگەلێکن کە ئازادییەکانی ژنان بە بەرهەمی ئەرك و ماندوو بوونی خۆیان دەزانن:

قفلّەکانی لەش و ئەلّقەرێزەکانی فڕین

بە دەستەکانی من شکان

لە گەروی ئەو ئەژدیهایە دەرمهێنای

سالّەهابوو لە تاریکترین قوژبنی ئافرەتبوونا

منالّییەکانتی قووت ئەدا (٥، ل١٠٠)

وتنەوەی ئەمانە بۆ ئەوەیە بە ژن (کە هەم یارە و هەم دایکە و هەم مرۆڤ) بڵێن، ئەوەی ئێمە نەتدەینێ، وەك ئازادی، وەك دوو باڵ بۆ فڕین، تۆ هیچ نیت. لە بەرامبەریشیدا هەر خۆیان بڵێن ئەوەشی تۆ نەماندەیتێ، لە بەهای ژیان، سۆز، باوەشێك بۆ مانەوە، ئێمە هیچ نین..!!

سیوەیلی لەناو پرۆسەی شیعردا بە دوای خۆیدا دەگەڕێ تا سەرەنجام شیعرێکی پڕ لە خودییێتی دەئەفرێنێ. لە ڕوانگەی ئەم قەسیدەیەوە، هیواقادر ڕای وایە کە زۆرینەی شیعرە جوانەکانی دونیا، شیعرە زاتییەکانی خۆیانن، (٤، ل١٩) هەر بۆیە ڕەنگدانەوەی ئەم خودییەش لە شیعرەکانی خۆیدا بەدی دەکرێ و زۆرینەی شیعرەکانی سێوی سوور پێك دەهێنێت، لە شیعری (پۆرتریتێك کاڵ کاڵ وەك شەبەنگ)دا بارە خودی و سۆزدارییەکانی خۆی باس دەکات و ناخی دەبێتە گۆڕەپانی شیعر و دوالیزمەکانی دەروونی دەستەوسانن لە ئاست گوزارشتکردن لە عەشقدا.

هێندەی ماسییەك خەمبارم/ هێندەی گوڵێکی ئاڵیش شاد/ بەقەد دەنکێك هەنار دڵم تەڕە/ هێندەی مورویەکی شینیش دڵڕەق (٩، ل٦٤)

هەموو دەربڕینێك دەلالەتە لە خودی خۆی و پەیڤەکان دەکاتە خولقێنەری وێنەی هونەری، تاکو سەرجەمی وێنە جوداکانی شیعر وێنەیەکی دی پێك دەهێنن کە وێنەی خۆیەتی، خودێك کە لە بنەڕەتەوە شیعر لە خزمەتیدایە و خۆیشی لە خزمەت وشەکاندایە، بەو پێیەی وشەکان دەتوانن دەلالەت بن لە ئەم، ئەمیش لە قاڵبیان بدا و بیانخاتە سەر ئیقاعی شیعرەوە، تا لە چالاّیی شیعردا دوا وێنەی دروستبوو دەبینین کە خودی شاعیرە و دەڵێ:

من پیاوێکم لە هیچ/ من پیاوێکم لە وەهم/ چەند تنۆکێکم لە مۆم/ چەند جێ پێییەکم لە بەفر لە سەحرا/ خوێنێکم ڕژاو بێ دەلیل، بێ مەئوا. (٩، ل٦٥)

کۆتای شیعر زۆر جار ڕاستەقینەی دەروونی شاعیرە، کە لە ترۆپکی بالاّییەوە بەرەو شاردنەوەی منی ئاشکرا دەچێ، بەلاّم بە کشانی شیعر و ڕوتبوونەوەی شاعیر لە خەیاڵدا، بەرەو بێباکی دەچێ و دەگاتە ترۆپکی خودناسی و لە دامێنی شیعردا چڕی دەکاتەوە و دەری دەبڕێت. ئەزموونی شیعری هیوا قادر لە خودییەتدا و لە بازنەی هەستیاری خۆشویستندا بە چەشنی ڕێبوار

سیوەیلی تێکشکاو نییە، بەڵکو ئەزموونێکی عەشق هەڵگرتووی ئایندەیە، چرکەساتی شیعر کاتی گۆڕینەوەی بەردەوامی خۆشەویستییە بەبێ نیشاندانی زەمەنی لە دەستچوون. لە شیعری (ڕۆژێك لەم شارە کچێکم خۆشەوێ) چرکەساتی سەرهەڵدانی خۆشەویستییە کە پێویستی بە گوزەری کاتە بۆ چەسپاندن لە خودی خۆیدا، کەشێکی ڕۆمانسی فەراهەمبووی دێنێتەوە کە ناونیشانی شیعرەکەی پێ تەواو دەکات و بە سوڕی خۆی دەگەیەنێتەوە، بەلاّم لە شیعری (کە با هەڵی کرد نامەیەك بنێرە)دا شاعیر لە سەردەمی خۆشەویستی خۆیدا و هیچ ئاماژەیەك نابینرێت کە گوزارشت لە قەیرانی عەشق بکات، بەڵکو بەردەوام لە پەیوەندی عاشقانەدایە.

بەشێوەیەکی گشتی، بوونی عەشق لای هیوا قادر پەیوەستە بە جوانییەوە، جوانی وەك ئەو چەمکەی کە سەرچاوەی هەموو بەهاکانە و لەوێوە شتەکان مانا وەردەگرن. لەنێوان هەموو ناشرینی و بێ بەهاییەکدا جێیەك هەیە هی جوانییە و پێویستی بە درککردن و دۆزینەوەیە. هەندێجار لەناو شتگەلێکی ماددی بچوك و یان ئاماژەیەکی پەراوێزدایە. کاتێك ئەوە دەدۆزرێتەوە کە هێزی عەشق بالاّ بێت. عەشق لە مانا فراوانەکەیدا و دواتر تەسك بوونەوەی تا بەردەم یار. دەسەلاّتی عەشق بەخشێنەری چاوێکە بۆ فراوانی ڕوانین و خۆشویستن بێ گوێدانە جیاوازییەکان، بێ سنووردانان و پۆلێن کردنی شتەکان. وەك ئەوەی عەشق لە سەرو موجیزەوە کار بکات و بەرپاکەری ئاسایشی ڕۆحی و پێدەری ئاسوودەیی بێت. کۆمەڵێك لە بەها مرۆڤی و کولتووری و فەرهەنگییەکان پەیوەست دەکرێنەوە بە خۆشەویستییەوە و دەبنە پێکهێنەری بنەمایەکی پتەو بۆ خۆشەویستی و عەشق. ئەم عەشقە لە ڕێزگرتنەوە سەرهەڵدەدات و بەردەوام دەبێت تا دەگاتە ئاست ڕامانەکان لە جوانیداو قووڵ دەبێتەوە تا وەرگرتنی مانای گەورەتر، ئەوسا شاعیر لەسەرو هەموو ئەمانەوە و وەك مرۆڤێك بڕوای تەواوی بە جوانی دەبێت و بە دیدێك لە جوانی دەڕوانێت (کە سەرچاوەی یەکەمی عەشقە) دەتوانێت دونیاو مرۆڤایەتی ڕزگار بکات. لە یەکێك لە چاوپێکەوتنەکانی کتێبی (ئەوەی دونیا ڕزگار دەکات جوانییە)دا، لە گرنگی جوانی دەدوێت و جوانییەکانی ئەفرێنراوی دەسەلاّتی یەزدان و جوانییەکانی خودی یەزدان بە دوو

جەمسەر دەزانێ، کە بێ ڕوانینە یەکێکیان و درککردنی، هەستکردن بەوی دیکەیان مەحاڵە، لەم بارەیەوە دەڵێت: (ئەگەر پێت وایە خودا خەلقکەری هەموو جوانییەکانە، ئەوا هیچ نەبێت دەبێت حورمەتی ئەو جوانییانە بگریت کە خودا خاوەنییەتی. یەکێکیش لەو جوانییە هەرە دیارانەی خودا ئینسانە، کە وایە حورمەتگرتنی ئینسان بۆ خۆی، حورمەتگرتنی داهێنانە جوانەکانی خودایە، دیارە ئەو حورمەتگرتنە تەنها ئینسان ناگرێتەوە، بەڵکە هەموو گەرد و بوونێکی سەر ئەم ئەستێرەیە و کۆی کەون دەگرێتەوە کە کاریگەری ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆیان لەسەر بوونی ئینسان هەیە) (١٠، ل١٥٠) هیوا قادر دیدێکی سۆفییانەی هەیە بۆ عەشق و جوانی. جوانی شتێکە لای شاعیر جگە لەوەی دەتوانێ حورمەتی شتەکان بپارێزێت، هاوتا دەبێتە بۆتەیەکیش بۆ توانەوەی بەها مرۆییەکان. ئیبن عەرەبی گەورە سۆفی ئیسلامی، لەنێوان عەشق و جوانیدا پەیوەندییەکی پتەو دروست دەکات، پێی وایە عەشق بەهایەکی سەربەخۆی نییە بە تەنها، بونیادنەری عەشق جوانییە. دیدگای ئەم سۆفییە تەنها لە ڕوانگەی ئیسلامەوە نییە، بەڵکو عیرفانیەتێکە خودا بە جوانترین دەزانێ و عاشقانی دەپەرستن و دەیکەنە مەعبود و مەحبوب و مەعشوق. لە بەرامبەر ئەمەدا بەو هۆیەوەی سەروکاری لەگەڵ مرۆڤدایە، ئەویش بە جوان دەزانێت، چونکە دروستکراوی یەزدانە و بە جێگری خۆی لەسەر زەوی داناوە. کاتێکیش یەکێك جێگری ئەو خالقە جوانە بێت، پێویستە جوان بێت، ئەگەر نا ئەو شوێنەی پێ ڕەوا نابینرێت. لێرەوە خودا ئافەریدە و جێگری خۆی خۆش دەوێت، ئەوانیش خودا و دواتریش لە سورێکی بازنەییدا بەندەکانی خودا. (١، ل١٣٤)

وێنەی عەشق لە شیعرێکیدا بە ناوی (خودایە، ئەم دڵتەنگییە تا کەی) (٩، ل٦٢) وێنەیەکە جودایە لە دوو شاعیرەکەی دیکە، ڕوانینێکی تایبەتییە و هەڵقوڵاوی ئەزموونێکی خودییە. لەو شیعرەدا شاعیر لەنێوان مەرگ و ژیاندا خۆی و تەنهایی شك دەبات . چرکەساتی هۆنینەوەی شیعر دڵتەنگییە و دوولێیی لەنێوان سنوورە بە یەکدا چووەکانی مەرگ و ژیاندا، خۆی بە هەڵواسراوی لەو نێوەندەدا ماوەتەوە و توانای جیا کردنەوەیانی نییە. ئەم دوو چەمکە بەیەك

چەمك دەزانیێ و دەیەوێ جوانییە بچوکەکانی پێ ببەخشن، کە بەختەوەری گەورە بۆ شاعیر دێنن. لێرەوە کۆمەڵێك وردە وێنە دێنێت، وێنەی ئێستاتیکی کە پڕن لە هەست و جوڵە و بزاوتن، لە دەنگ و ڕەنگ. لەم وێنانەدا شاعیر سیفات دەبەخشێتە هەر شتێك کە جێگەی تێڕوانین بێ لەلای ئەو، لەوێشەوە دەیەوێت ژیان و مەرگ ئەو سیفەتانە ببەخشنە ئەم کە وەستاوە بە تەنها لەناو دردۆنگی-داو توانای دەربازبوونی نییە لێی:

پڕمکە لە نوور ئەی مەرگ، ئەی ژیان/ پڕمکە لە و غەزەبەی کە خەیاڵ دەیگرێ لە شێتی/ پڕمکە لە ئاوی دەرپەڕیوی نارنج/کە ئاو دەزێنێتە سەر شووشەی نیگای چاو بۆ خەیاڵ/ پڕمکە لە دەنگی تەقینەوەی خونچە، پڕمکە لە دەنگی تروکاندنی گەڵا....

پڕمکە لە ئازاری شەق بردنی هەنار/ لوتم پڕکە لە بۆنی بغورد، لە کزەی مۆم، لە بۆنی بەی/ تازە من سەرفی نەزەر لە عەشق ناکەم

عەشق بە تەنهایی ناوێرێ/ چ تەنهاییەکە عەشق خودایە/ چ تەنهاییەکە ژیان، چ تەنهاییەکە مەرگ (٩، ل٦٣)

ئەو وێنانە هەمووی لە خزمەت نیشاندانی چرکەکانی عاشقبووندایە، گەرچی تا کۆتایی شیعر لە عەشق نادوێت، بەڵام دوابەدوای وێنەکان و داواکردنی ئەو هەیەجان و جوڵە و گومانە لە ژیان و مەرگ، ئەوسا عەشق دێنێتە ناو شیعرەوە و لەگەڵ مەرگ و ژیاندا بەهۆی تەنهاییەوە بەیەکیانەوە دەبەستێتەوە. ژیان تەنهاییە، مەرگ تەنهاییە، لەو نێوانەدا عەشق هەیە کە سەروەری هەموو شتەکانە، ئەویش دیسانەوە تەنهاییە و ناتوانێ ڕەهات کات لە تەنهایی، چونکە خودی عاشق سوهراب وتەنی (هەمیشە تەنهایە).

خودییەتی دلاوەر قەرەداغی تەنها خودییەکی پەتی نییە، بەڵکو سەکۆیەکە بۆ ڕوانین لە خودەکانی نزیکی، هەر ئەمەش دەبینین زۆرترینی شیعرەکانی پێشکەشی ئەو دۆستانە کردووە کە پێویستیان بە گێڕانەوەی خۆیانە و ئەم دەیانگێڕێتەوە، خودییەکانی لە گەڕانەوەی نێو یوتوپیاکانی-دا دەردەکەوێ، کە دواتر بە درێژی لەبارەیەوە دەدوێین.

دەڵێی لە زەریاوە هاتووم

دەڵێی لە باخچەوە

لە ئێوارەی تەڕی شەقامەوە

لە داڵغەی گەییوی بەهێیەکەوە (۳،ل ۲۲۳)

خودییەتی دلاوەر پڕە لە ساتی هەستی، بەوەدا لە سیوەیلی خۆی جیادەکاتەوە هەستییانە و ڕۆمانسییانە باری ڕۆحی خۆی دەگێڕێتەوە و پێویستی بە فکر و فەلسەفە نییە، لە کاتێکدا سیوەیلی لەگەڵ باری خۆیدا، باری هزری و گۆڕانەکانی ئەزموونیشی دەگێڕێتەوە. هەروەها هیوا قادر خود بەهۆی زمانی بە وێنە و هونەری شیعرییەوە لە ئاستێکی باڵای هەستی-دا دەگێڕێتەوە. ئەوەی زۆر بەرچاو بێت لە خودێتی ئەم سێ شاعیرەدا ئەوەیە، لە پاڵ جیاوازییە بەرچاوەکانیاندا لێکچوونێك هەیە ئەویش بە بەهاوە ڕوانینە بۆ خود و کۆتتاکتی بەردەوامە لەنێوان خۆیان و دەنگی دڵیاندا. ئەمان لەگەڵ هەموو باسکردنێك و فراوان کردنی پانتایی شیعر بۆ بابەتە مرۆیی و کۆمەلآیەتی و هەستییەکان، بەردەوام دەنگی خود ئامادەگی هەیە و مینبەرێکی پێ بەخشراوە، تا خۆی بگێڕێتەوە.

خودییەت و پەیوەستکردنەوەی بە عەشقەوە لە شیعری قەرەداغی-دا، سەرەتا وێنەیەکی کاڵەوە بووە، لێ ڕامانی وردیش ناتوانێ سنوورەکانیان لێك جیابکاتەوە. بەڵام دواتر بەهۆی وەستانی زۆری ناو زەمەنی شیعرەوە، هەست بە عەشق دەکرێ. ئەو کاتەی شاعیر بگۆیە لە تێکستەکەدا، ساتێکە شکستێك ڕوی نەداوە لە عەشقدا، بەڵکو دەمی پەیوەندکردنی عاشقانەیە، خۆشەویستییەکە ئارام و بەردەوام لە شیعردا دەردەکەوێت و دەبێتە چینێك هەستی ناسك و ڕووی شیعر دادەپۆشێت، خۆشەویستی دەدرێت بە ئاشنایان و دۆستان و هاوڕێیان، عەشقیش (بە ئەو) وەك نادیارێکی شیعری لە دیوانەکاندا ئامادەگی دەبێت.

خۆشەویستی و عەشق لە خودەوە دەدرێت بە هەر شتێك و کەسێك، هەمیشە سادەیە، عاشقە، بەڵام تێڕاماو و تەنها. بۆ دەرخستنی هەر بارێکی خۆی کە بەردەوام یا منداڵییە یا

تەنهایی و یاخود عاشقی، وێنەی کوردانەی زۆ ناسک دێنێتە شیعرەوە بە دەربڕینێك تا زۆری و فراوانی ئەو بارە لە خۆیا، یان شتێکی پەیوەست بە خۆوە نیشان بدات وەك (جمەمدێ لە منالّی، پڕ پڕ بێ لە لێزمەی هەنسك، پرپڕ بێ لە هاژەی چاك و چۆنی، شەلاڵ لە کرانەوە، تەنراو بە چاوەڕوانی، تژی لە ڕۆژبوونەوە، سیخناخ بە مین، لێوان لێو لە تەنیایی، لێورێژ لە ژنان زیرکردوو، تا ئەو پەڕی وەڕس بوون، پڕ لە گڤەی تەنیایی، پڕاوپڕی ڕوانین...) هەموو ئەم دەربڕینانەو زۆری دیکەی وەك (لۆژ لۆژ، کاڵ کاڵ، تەڕ تەڕ، سپی سپی) بەکاردێنێ تا مەبەستی پڕاوپڕ بپێکێت و ببێتە هۆی نیشاندانی ئەو بڕە زۆرەی هەست و ئیحساسی بەرامبەر بە ژیان و یادەوەری و کەشە سۆزداری و ڕۆحانییەکانی.

لە شیعرێکی دا دەڵێت:

لە عیشقا.... هەڵدەلەرزم

لە عیشقا....خەریکە ڕەق ببمەوە

لە عیشقا....دووگیانم بە ترس

لێورێژ.... لە مردن

لە عیشقا....شەلاڵم لە نهێنییە جوانەکان

لرفەم دێ لە پەشیمانییە چکۆلەکان (٣، ل٨٠)

لە عەشقدا شتە واتاییەکان بەرجەستە دەکات و وێنەی تاك بەرهەم دەهێنێ، بە پڕی عەشق نیشان دەدات و وەك هەواڵێك باری خۆی ناگەیەنێ و تەنها بڵێ عاشقم، بەڵکو باری خۆی لە عەشقدا دەگێڕێتەوە کە پڕە لە ساتی هەڵچوون و بزاوتن و گەرمی و ساردی و هەموو شلۆقییەك کە دەبێت عاشقێك هەیبێت.

ئەگەر بمانەوێ ئەزموونی هەر سێکیان نیشان بدەین لە خودییەت و عەشقدا، پێویستمان بە جیاکردنەوە و هێڵکارییەك دەبێت وەك لەلای خوارەوە دەبینرێت:

ئاڕاستەی هێڵی شیعری سیوەیلی، بەهۆی هەستە خودییەکانییەوە لە هەڵکشان و داکشانی بەردەوامدایە، ئەو کاتانەی لە ڕێگایەکدا بە تەریبی لەگەڵ بابەتێکی زۆر خودییدا ڕێ دەکات، چاوەڕوانی لێ دەکرێت بە هەمان ڕیتم بگاتە خاڵێك کە بۆی ئاڕاستە کراوە، بەڵام بەر لە گەیشتن ئاڕاستەکەی دەگۆڕێت و دژ بێژییانە ڕوو دەکاتە خاڵێکی تر و گوزارشتەکانی بە ئاقارێکدا دەبات، تا تەواو پەشیمانی خۆی دەربڕێ لە ئاست هەر وتنێکی پێشینەییدا. ئاوێتەیی پەشیمانی و خۆشەویستی، هاوتا ڕاڕایی لەنێوان هەڵبژاردندا، وا دەکات هێڵەکان بە پەرشی ئاڕاستە بکرێن، تۆنەکانی دەنگی لە یاریکردنێکی بەردەوامدا بن، ئەمەش دەبێتە هۆی ترازانی شیعری وتراو و وتنی وێناکراوی زەینی خوێنەر، سەرەنجام خۆدانە دەست شەپۆلی شیعری بێ چاوەڕوانکردنی ئەوەی کە دەبێت بوترێت. لێرەوە شیعری ڕێبوار سیوەیلی دەبێتە پانتاییەکی فراوان کە تەوژمەکانی وێنە و بەرزی و نزمی ڕیتم دەستیان هەیە لە دروستکردنیدا و خوێنەر لەگەڵ خۆیاندا دەبەنە نێو زەمەنە جیاوازەکانەوە، بێ ئەوەی بیەڵێن بێزار ببێ لەو جوڵە و بزاوتنە.

جیاواز لە سیوەیلی شیعری دلاوەر قەرەداغی ئاڕاستەیەکی دیار و چەسپاوی هەیە، زەمەن ئێستایە و ڕابردوو. هێڵی شیعری بە دوو ئاڕاستە کاردەکات. لە ئێستادایە و تەریبە لەگەڵ خودی گێڕانەوەدا، یاخود لە ئێستاوە بەرەو ڕابردوو شۆڕدەبێتەوە و لەوێوە سنووری شیعری فراوان دەکات، بە یەك ڕیتمی ئارام دەنگی دەردەخات. سەدای دلاوەر بەردەوام ئارامە، گۆڕانی زەمەن و لە دەستدانی شت و کەس و نەهامەتییەکانیش، لەو ئارامییەی کەم ناکەنەوە، ئەگەرچی تۆنەکەی خەمبارو حەسرەتئامێز نیشان دەدات، بەڵام نابێتە هۆی تورەکردن، یان بێزاربوونی.

هیوا قادر ئاڕاستەی شیعری فرە زەمەنە بە چەشنی سیوەیلی، بەڵام بەوەدا لە سیوەیلی خۆی جیادەکاتەوە، هێڵی گێڕانەوە بەردەوام لەگەڵ خود دایە و زەمەن لە شیعردا دەچەسپێت و تەك ڕێڕەوی لە دەقێکدا دێنێتە ئاراوە، ئەمەش شیعرییەت لەناو خودی خۆیدا ڕادەگرێت لەبەردەم ئەزموونێکی تەواو کامڵ بوودا، کە لە دوا قۆناغدایە بۆ بوونە وێنەی شیعری. ڕیتمی هیوا

بەشێوەیەکی گشتی نەرمە، بەلاّم لە هەندێ جیگەی پڕ لە سۆزدا تۆنەکەی بەرزتر خۆ دەنوێنێت و گێڕانەوەکان ئاڕاستەیەکی کەمێك خێرا وەردەگرن بۆ دەربڕینی خویەتی.

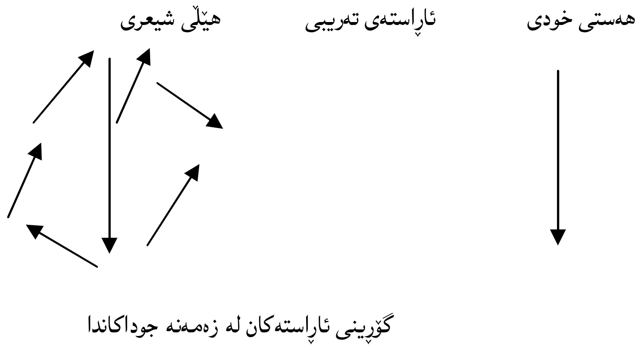

هێڵکاری خودییەتی شیعری ڕێبوار سیوەیلی

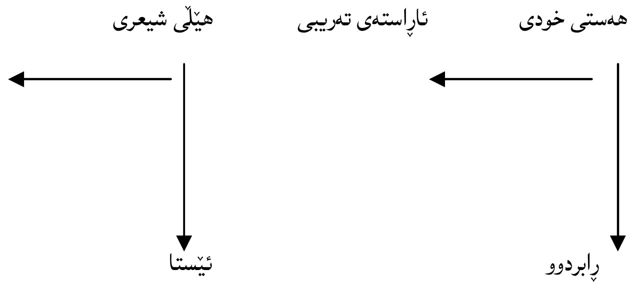

هێڵکاری خودییەتی شیعری دلاوەر قەرەداغی

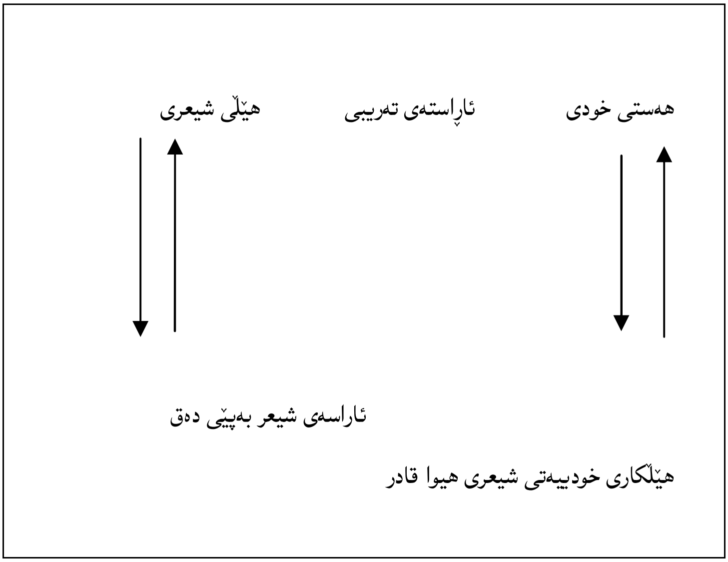

هێڵکارییەکانی لای سەرەوە نیشاندەری جیاواز بوونی هەر سێ شاعیرە بەهۆی هەستە ناوەکی و هۆکارە دەرەکییەکانی ناو ژیانیانەوە. جیاوازییەکان لە ناخەوە سەرهەڵدەدەن و شیعرییەت دەگرنەوە و لە ڕیتم و تۆن و هەڵکشانی شیعردا خۆی دەبینێتەوە. ئەمە وەك جیاوازی، وەك نزیکایەتیش هاوشێوەیی ئەم سێ شاعیرە گەڕانەوەیە بۆ ڕابردوو بە هەموو ماناکانییەوە، لە ڕابردووشدا بۆ سەردەمێك کە مندالّییەکانی ئەمانە. هەر سێ شاعیر بەجۆرێك خۆشەویستییان بۆ منداڵی هەیە، بە دوای ئاوێزەی منداڵییەوەن تا بە چاوێکی ڕەنگاڵەوە ژیان ببینن، خەون دەبیننەوە خۆیان لە کۆلانەکانی منداڵیدا دەدۆزنەوە و لەوێوە دەست دەکەنەوە بە ژیان لەدوای هەموو ماندووبوون و بێزاربوونێك، قومێك ئاو لەو کۆڵانە باریکانەی منداڵیدا دەخۆنەوە و وێنە پەرتبووەکانی خۆیان لەوێ بەیەکەوە دەنێنەوە و خۆیان دەدۆزنەوە. گەڕانەوەی منداڵی بەپێی زانایانی دەروونناسی (دوو مەبەستی تێدایە، یەکەمیان هەڵاتنە لە بارودۆخی ناهەمواری کەسەوە بەرەو دواوە بۆ قۆناغێکی بەسەرچووی تەمەن، کە تیایدا هەستی بەسۆز و خۆشەویستی و بایەخی پێویست کردووە. دووەمیشیان بژاردنەوە و بەسەرکردنەوە و دووبارە پێداچوونەوەی قۆناغێکی تەمەنێکی بەسەرچووی کەسە، کە لە کاتی خۆیدا وەکو پێویست بەسەری نەبردبێت و لەزەتی

خۆی لێ نەدیبێت). (٧، ل٨) خاڵی یەکەمیان بەجۆرێك لە جۆرەکان سیوەیلی و قەرەداغی دەگرێتەوە، خاڵی دووەمیشیان هیوا قادر، بەتایبەت لە شیعری (منالّیم بەنەوە)دا.دواتر هەریەکەیان و لە شوێنی خۆیاندا قسەیان لەبارەوە دەکەین.

کاتێك ڕێبوار سیوەیلی بۆ منداڵی دەگەڕێتەوە، بریتیی نییە لە تەنها هەستێکی قووڵ و پڕ خۆشەویستی بۆ ئەو ماوە و تەمەنە و تا بیەوێ بەهۆی هێنانە ناو تێکستەوە ڕۆمانسییەت بنەخشێنێ، بەڵکو گەڕانەوەی بە فلاشباگ دەبێت لە شیعردا. دەگەڕێتەوە بۆ ساتێکی واقیع کە منداڵیی ئەوی تێدا گوزەراوە، مەودای خەیاڵ تەنگ دەبێ و شیعر ناتوانێ ئەندێشەی منداڵییەك بکات کە شاعیر دەیەوێت هەیبێت. لە بری ئەندێشە، زمانی یادەوەری دێنێتە گۆ و تۆماری منداڵییەکانی لە پەرتوکی شیعردا ئەنجامدەدات .

لە ئۆکتۆبەردا دەوەستم و دەگەڕێمەوە بۆ منالّی

بەردەم فرمێسکەکانی دایك

بەردەم موسوڵمانییەکانی باوك

کە هەرگیز قورئان و دیوانی مەحوی لێك جیانەکردەوە (٥، ل٤٢)

وەك مەودای خەیاڵ تەسك دەبێتەوە لە بەرامبەریدا زمانی شیعر پتەو دەبێ و دەلالەتەکان قووڵ دەبنەوە بۆ ئەم منداڵی نیشاندانە و لەڕێگایەوە پەسنی دایك و باوك و خوشك و هاوڕێ و هەموو ئەو شتانە دەکات کە جیهانی بچوکی منداڵێك پێکدەهێنن و بە چاوی گەورانەی ئێستاوە شۆڕدەبێتەوە بۆ بچوکی ئەوسا، پەی بە هەموو نەزانراوەکانی ئەوسا دەبات و لەڕێگای زمانێکی ئاوەڵناوییەوە ئێستا دەخاتە ڕوو.

کاتێك دەیەوێ بگەڕێتەوە بۆ ئەو جیهانە هەبووە، کە لەگەڵ تاکەکاندا تێیدا ژیاوە، ناچێتەوە بەردەم خودی خۆیان، بەڵکو دەڕواتە لای ئەو سیفەتانەی کە وێنەی ئەوانیان لای ئەم نەخشاندووە (فرمێسکی دایك، موسڵمانی باوك، میهرەبانی خوشك، هەڕەشەی فەڕاشی مەکتەب) وەك ئەوەی یادەوەری ئەستەم بێت بەلایەوە ئەمانە فەرامۆش بکات کە بونیادنەری ڕوانینی ئەم بوون بەسەر

ئەو جیهانەدا، (ژووری زیندەوەرزانی، حوجرەی تاریك) ئەمانە هەمووی وێنەی لێك ترازاوی زەینی ئەون کە سەرجەمیان نیشاندەری کەشێکی مندالّی دۆستانەی شیعرین، کەشێك کە ڕوانینی مندالّێك پێکی هێناوە و گەورە هانی دەدات تاکو خۆی بدزێتەوە لە ئێستای و بێتەوە بۆ لای خالّی سەرەتا بۆ فەرمانی یەکەم فێربوون (اقرأ).

مندالّی تەنها لە خودییەتدا ڕەنگ ناداتەوە و ئاوێتەی ئەزموونی تاکەکەس نییە لەلای ڕێبوار سیوەیلی، بەلّکو لە جێیەکی دی-دا بابەتێکە و پێویستی بە خوێندنەوە و لێڕامانە و پرسیارێکە و وەلاّمەکەی شاعیر تووشی گێچەلّی شیعریی دەکات. ئەمە لە یەکێك لە کورتە شیعرەکانیدا بە ڕوونی دیارە:

ئاخ منالّی!

چ نیشتمانێکی بێ سنوری

بەهەر لادا سەیرت دەکەم

بە جەندەرمەی گەورەبوون دەورە دراوی (٥، ل١٥٦)

مندالّییەکەی دەبێتە هەبوویەکی گشتێنراوی قسە لەسەرکراو و پەیوەستی شاعیر ناکرێتەوە و گۆڕان لە ناخدا هەلّدەگرێت و لە کاتەوە دەبێت بە شوێن و بەرامبەر بە واتای گەورەبوون دادەنرێ، گەورەییش لە کاتەوە دەبێت بە کەس، بە واتایەکی تر مندالّی شوێنێکە و زادگای شاعیرە و سەنتەری مانەوە دیاریکردنی شوناسە و لە باوەش گرتنی تاکە و هەلّگری خەسلّەتی نیشتمانە. بەلاّم بە بێ سنوور، ئەم نیشتمانە بە وەهمی گەورەبوون دەورە دراوەو سنووری نەبووی بۆ دیاری دەکرێ و گەورەیی کە (هێزی)کەسە دێتە وێزەی نیشتمانەکە (مندالّی) و لە کاتێکی نەزانراودا شالاّوی بۆ دەبا و دەیکاتە مولّکی خۆی. لێرەدا گەورەیی کە کەس بووە دەبێتە لێ سەنەرەوەی ماناکانی نیشتمان و نیشتمان تەنها وەك سنوورێکی بێ مانا دەمێنێتەوە کە گەورەیی خۆی تیا دەسەپێنێت و خەسلّەتی خۆی دەداتێ و دەیکاتە هاوڕەنگی خۆی...

منداڵی لە شیعری هیوا قادردا لە شێوەی خاڵێکی دوورە دەستدا دێتە گۆ و لە شیعردا دەبێتە نیشاندەری پرنسیبەکانی ژیانێکی خەیاڵی ماوەیەکی تەمەن، ئەم ماوەیە زەمەنی خۆشی و ئارەزوو- و سادەییەکانی ئەمە کە هەنووکە بەهۆی لەدەستدانییەوە، نەتوانین بۆ چنگ کەوتنەوەی، پەلوپۆی خەیاڵی درێژتر دەکات تا بتوانێ بیگرێتەوە، ئەوەی کە زیاتر ئەم سێ شاعیرە لەم تەوەرەی منداڵییەدا خەمبار دەکات، ئەو لەدەست چوونە مەعنەوییەیە کە وەك ئەوەی ناتوانرێت بەدەست بهێنرێتەوە لەگەڵیشیدا هیچ شتێك جێگای پڕناکاتەوە، هاوکات تەنها بە مەعنەوی بوونی ئەو شتە نییە کە دەستکەوتنی ئەستەم دەکات، بەڵکو بەسەرچوونی ماوەیەکە لە پلەبەندی ژیاندا تایبەتە بە کاتێك و لەگەڵ تەواو بوونی سوڕی خۆیدا، بە هیچ جۆرێ ناتوانرێ وەگیر بهێنرێ و وەك دڵۆپێك ئاو ڕۆدەچێتە زەوی ژیانی تاکەوە، تەنها لەڕێگای یادەوەرییەوە دەتوانرێ بهێنرێتەوە بەردەم خود. لە شیعری (یوتوپیا)دا چەمکی منداڵی لای هیوا، بەهۆی وێنەی زەینی دەست پێگەشتووەوە دەستنیشان دەکرێت، لەم شیعرەدا بەهۆی وشەی منداڵییەوە پێ دەنێتە ناو شیعرەوە (منالّیم بەنەوە، منالّیم بەنەوە دەستی خۆم (١٠، ل٥١)و بە دەربڕینێکی داواکارییانە دەست پێ دەکات. وێنەی منداڵی شتێکی بەرجەستەی لێ سەندراوە، نەك وادە تەواوبوو، کاتێك بەم گەورەییەوە بە هەستی منداڵانەوە ورك دەگرێت و خۆی بێ توانایی لە ئاست ئەو زەوتکردنەدا ڕووی دەمی دەکاتە ئێمە و ئەوانەوە، بە گومانە لەو لە دەستدانەو دەیەوێ بیدرێتەوە، لە ئەگەری دەستکەوتنەوەدا، منداڵی بەشێوەی هەیکەلی، ئەوسا دێتە ناواخنی منداڵی و پڕاوپڕی ئەو زەمەنە داواکاری هەیە، تا ئەو مانایە بەرجەستە بکات کە بڕیویەتی و ئەو مانایەشی بخاتە سەر کە لە زەینیدایە بەرامبەر بە منداڵی. دوای ئەوەی منداڵی دەدەنەوە، ئەوسا دێ و دەڵێ، دەی وەك منداڵێك ئامادەم کەن و بەر لە ناردنە خوێندنگە ڕێکم خەن، بەس کردارەکانم بەخۆم بسپێرن، خۆم بڕیار دەدەم و یاخییانە ڕێگای خەیاڵ دەگرێتە بەر و خۆی دوور دەگرێت لەو یاسا چەسپاوانەی کە دەبێت منداڵێك پەیڕەوی بکات. بیرێکی پەنهانی لەم منداڵی دۆستەی شاعیردا سەردەردێنی (ئازادبوونی بیری منداڵی) دوای ئەو سنووردار کردنەی

دەیەوێ ئێستە مەراقی خۆی برژێت و بەهۆی خواستەکانیەوە ڕزگاری بێت لەو سنووردارییەی منداڵی، واتە بەهۆی ئەم منداڵییە وێنەکراوەوە، بتوانێ منداڵی ڕەسەنی واقیعی ئازاد بکات.

خوێندنەوەی هیوا بۆ مامۆستا و قوتابخانە و کتێب، لە سنووری منداڵیدایەو لە ڕووکاری ترازانێك دەدوێ کە لەنێوان منداڵانی ئەوسا و قوتابخانەدا هەبوو، چونکە پەیامداری و پرۆگرامێکی زانستی دیاریکراو و لۆجیکی ویستویەتی منداڵێتی منداڵەکان ڕام بکات و خەیاڵیان بخاتە ژێر سنووری خۆیەوە. زۆرێك لە نووسەرانی ئەم نەوەیە، هەمان هەستیان هەیە بۆ مەکتەب و خوێندن..

ئەزموونی ئەم شاعیرانە لە منداڵییەکاندا لێك نزیکن، بەو پێیەی دەیانەوێ بگەڕێنەوە بۆی و بەردەوام لە زەینیاندا ئامادەیی هەیە، لە شیعردا سەدایان دوورە لەیەك، هەریەکەیان دیدی جیای هەیە لەسەری. نووسەری کورد بەجۆرێك خۆشەویستی هەیە بۆ منداڵی بەڵام بەشێوەی جودا، شاعیرێکی وەك بەرزان هەستیار کە باس لە خەمی لەدەستدانی منداڵی دەکات، بەجۆرێك دەینووسێتەوە، کە بە تەواوی ئومێدی لەدەست نەداوە بۆ بەدەست هێنانەوەی، بە قەتعی باسی ناکات، لەڕێگای وێنەی دوو ئاژەڵەوە پەسنی دەکات و سیفاتی ئەوان دەبەخشێتە منداڵی و گەورەیی و لەنێوانیدا هەوڵی بێ هودەی غەمبارانەی خۆی دەردەخات

ڕای کرد لە دەستم وەك تانجی، مناڵی تێی تەقاند، وەك کیسەڵ دوای کەوتم (٢، ل٩١) ئەم وێنەیە وەك وێنەی سێ شاعیری باسکراو نییە، لە فەزایەکی جوداوە هاتۆتە بوون، فەزای غەمباری نیگەرانی و لەدەستدان، لەناو پرۆسەی ئەو ساڵە نیگەرانییەدا، منداڵی گۆشەیەکی هەیە نەك پێناسێکی تەواوی بۆ کرابێ.

هیوا قادر لاسارانە منداڵی خۆی دەباتە سەر و دەیەوێ بە ئەزموونێکی گەورانەوە بەرەو منداڵی بڕواتەوە و لەوێوە هەموو خەمەکانی یەکەمین منداڵی لە دووەمین منداڵیدا کە دەیدەنەوە بهێنێتە دی، چونکە ئیدی ئەم منداڵییە هەمان ئەو منداڵییە نییە کە هەیبووە.

وێنەی منداڵی و سەردەمی سەرەتای تەمەن لای قەرەداغی، دەبێتە کۆنترۆڵکەری هەموو وێنەکان و لەسەرو مەبەستی شیعرییەوە دەڕوانێتە مەبەستەکان. دلاوەر ئەزموونێکی تاك شێوەی ئەدەبیاتی کوردی دەخولقێنێت و دەبێتە شاعیری منداڵی. بە وشەگەلێك زمانی نووسین دەخاتە گەڕ کە ببنە دەرخەری ئان و ساتی منداڵی و لە هەموو گەورەییەکانی ئێستە ڕەهای بکەن، ئەمەش لەو شیعرانەدا بە ڕووکار پشتگوێ خستنی ئێستایە لەپێناو دەرخستنی گرنگیدانی بە ڕابردوو، ڕابردوو لەو چوارچێوەیەدا کە منداڵییەکانی شاعیرە و بە خەونەکانییەوە پەیوەستە. ئەو ئێستا ڕەت ناکاتەوە کاتێك بۆ منداڵی دەگەڕێتەوە، چرکەساتی دەست پێکردنی ئەم سەفەرە، کاتی گەورەی ئەمە، واتە گەورەبوونی ئەمە وا دەکات منداڵی بهێنێتەوە بەر دیدەی، ئەگەر ئێستا جێگەی سەرنج نەبوایە خۆی لێ غافڵ دەکردو پرۆسەی خەون و باسکردن لەناو ئێستای منداڵیدا دەبوو نەك گەورەیی، بەلاّم دلاوەر ئێستاشی گەرەکە، بەو پێیە دەلاقەیەکە دەڕوانێتە کۆلانێ کە منداڵیی ئەمی تێدا وەستاوە.

دلاوەر منداڵی گرێ دەداتەوە بە شوێنەوە، ئەو شوێنە کوچە و کۆلانە، پێناسێکی قوڵی هەیە لە مەعریفەی شاعیردا، کۆلانْ وەك نیشتمانەکەی سیوەیلی باسکرا، شوێنی بەسەربردنی منداڵییە، مەودای کۆکردنەوەی دراوسێ و دوکاندار و منالانی دۆستە. کۆلانْ هەڵچوونی واتایی وەردەگرێت بە سیمبولی مانەوەی ڕۆحییەتێك دادەنرێ کە کەناڵی پەیوەندییە بچوك و گەورەکانە لە سنووری پەیوەندیداردا. کۆلانْ یەکەمین جێگەی هەڵهێنانی چاوی ئەمە بە ڕووی دونیادا، ئەم کۆلانە بن بەست نییە و دەچێتە سەر کۆلانەکانی دی، ئەمە کۆلانێکە منالانی چەتونی تێدایە، لێرەوە شاعیر دەچێتە کۆلانەکانی دیکەی شار و کۆلانە و کۆلانْ شار لە شیعردا دەپێوێت، لە ئاستێکی قووڵی شیعردا شار (سلێمانی) دەکاتە مەنزڵگای یادە کۆن و نوێکانی و ئاشنایان و دۆستان بەسەر دەکاتەوە.

لە وشەی منداڵی، چەندین واتا دادەتاشێ تا لە ڕووە جیاکانەوە لێی ورد بێتەوە، تاك سەرنجی نەبێتە منداڵییەکی یەك ڕوو نیشاندراو (منالییەکی سەرتاپا تەڕ، منالانی ڕەنگاو ڕەنگی گەڕەك،

منالێتر لە تەلێ گیا، منالێتر لە قومێ ئاو، لە خواردنی سێوێکی مزر، تۆ هەمیشە لە ڕەنگ و منالییەوە هەڵدەکەیت، گاگۆلکێی منالی.....).

کاتی لەدەستدراو لە شوێنێکدایە کە کۆلانە، مەنفای کات لە ئێستادا دەبێتە هۆی گرنگی لەدەستدانی شوێن، چونکە بەهای شوێن لە پەیوەستدا بوو لەگەڵ منداڵیدا، کاتێك منداڵی لەناو دەچێت بەهۆی سەپێندراوی زۆرەملێی گەورەییەوە، ئەوسا شوێن بە تەنها ناتوانێت ڕۆڵی خۆی بگێڕێت و ماناکانی کاڵ دەبێتەوە و وەك شوێنی نیشتەجێ بوون ئاسایی دەبێتەوە نەك وەك فەزای منداڵی تیا بەسەر بردن. لە ئاستی باڵای وێنەکراوەوە دێتە ئاستی مانای فەرهەنگی.

منداڵ وەك تاك، تەوەرەیەکی گرنگی لێڕامانەکانییەتی، منداڵ بوونەوەرێکە، بزۆکە، لاسارە، خەیاڵ پەروازە، ئەندێشە ڤانە، لە وێنەی گشتیدا، لە وێنەی تایبەتیشدا بەپێی پێگەی شیعر ڕۆڵی دەدرێتێ.

ئەو یادەوەرییەی کە ئەم بە چاوێکی گرنگەوە لێی دەڕوانێت، مەرج نییە ئەو منداڵییە بێ کە ئەم باسی دەکات، وەها جوان بووبێ، کەشی شیعری و هەستیاری مەنفیبوونی ڕۆح وا دەکات کە بەو جۆرە شاعیر لە منداڵی بدوێ. ئەدەبیاتی کوردی لەو جۆرە زیادە ڕەویانەی فرەیە. نالی لە غوربەتدا دێت بەرامبەر بە پوچدانانی مەنفاو فەرامۆشکردنی، وێنەیەکی یوتۆپیایی سەر زەمینێك دەکێشێ کە تێیدا ژیاوە. جگە لە جوانکردن و پیرۆزاندنی شارەزوور و سلێمانی، کە دەکرێت بڕێکی کەم هەقیقەتی تێدابووبێ، کە باسی حوجرەکەی دەکات بە پیرۆزترین جێگەی زەوی دەداتە قەڵەم، ئەگەر ئاگاداری مێژووی بەر لە نووسینی شیعرەکەی نەبین، ئەوا بڕوا دێنین بە جوانییەکانی (هەرچەندە لە هەردوو ئاستی ڕووکار و ڕۆچوونیشدا جوانە)، بەڵام ئێمە بەر لە مەنفاو لەناو هەقیقەتدا ئاگاداری شیعری حوجرەکەیین.

مەنفای ڕاستەقینەو دووربوون لە شوێن و هەستی لەدەستدانی هەمیشەیی، وەها شیعرێکی پێدەنووسێ، ڕەنگە تەنها ئاستی شیعری نەبێ، بەڵکو بڕواهێنانی بێت بە جوانییەکانی ناو ئەو ناشیرینیانەش کە لە نیشتمان و لە شوێنی لەدەست چوودا هەیبوو، شاعیر لە نەبووندا بۆ بوون

دەڕوانیٚ، بوونێك کە ناکرێت خودی شاعیر بە جوانی لێی نەڕوانێت و ستاییشی جوانییەکانی نەکات.

بە چەشنی نالی، ئەو بابەتە لە منداڵیی دلاوەردا ڕەنگدەداتەوە. دلاوەر تا کرۆك منداڵییەکی جوان دەگێڕێتەوە کە کامەرانی لیٚ دەچۆڕێت. ئەم منداڵییە دوا قۆناغی کامڵ بوونە کە ئامادەیە بۆ گێڕانەوە، چونکە دەشیٚ لە زەینیدا و بەر لە کەڵەکە بوونی یادەکانی، ئەم شێوەیە نەبووبیٚ و پێویستی بە گەڕانەوەی یادەوەری بێت، تا بتوانێت ئەو وێنەیەی لیٚ سازبدات، ئەوسا بیهاوێتە شیعرەوە. لەهەمان کاتیشدا ڕەنگە بەهۆی مەنفای زەمەنەوە خۆی لە ئاستانەی تەنهاییەکی تاقەت بڕدا ببینێتەوە. مەنفای شوێنی شاعیر کە ئەمەش بۆ خۆی کاریگەریی دیاری هەیە لەسەر ئەم ڕەهەندە، لەگەڵ مەنفای زەمەندا، دەوری شاعیر دەدەن:

من کە نیشتمانم جێهێشت

خۆمم بە سەری شکاوەوە

لە کۆڵانەکانی منالیدا جێهێشت

شەوم بەسەردا هات و لەناو بەردەکانا

مردم

دەزانم.. تازە گەر خوداش لێم ببوریٚ

خۆم هەرگیز لە خۆم نابورم (٤، ل٦٥)

شاعیر نیشتمان جیٚ دەهێڵیٚ و دەڕواتە مەنفا (لێرەدا شوێن لەدەست دەدات)، لەگەڵ جیٚ هێشتنی شوێندا خۆیشی جیٚ دەهێڵێت، لە منداڵیدا، منداڵیش ئەگەرچی بەشێوەیەکی تەواو بەهۆی گەورە بوونەوە لەدەست چووە، بەلاٚم لەڕێگای یادەوەری ناو نیشتمانەوە دەتوانرا جاروبار بە یاد کرێتەوە، بەلاٚم دووربوون لە شوێن، وا دەکات دوور بیٚ لە منداڵی و هەموو شت، بەمەش دەکەوێتە مەنفای شوێن و مەنفای زەمەنەوە.

سروشت وەك دوا گێڕانەوە

ئەم شاعیرانە پەیوەستن بە سروشتەوە، سروشت وەك یەکەم پێگە کە بیریان تێدا کردۆتەوە و لە جوانییەکانی ڕاماون (ئەمان بە مانای مرۆڤی ناو سروشت) لەناو شاردان و دەگەڕێنەوە بۆ ناو سروشت، لە پەیوەندییەکانی مرۆوە بەرەو جانەوەر و گیانداران دەڕۆن و بڕێك لە سیفاتی مرۆیی پێ دەبەخشن، شار مەودایەکی تەسکە بۆ خەیاڵەکانیان و تەنها بەشی یادەوەری دەکات و ناتوانێ شتێ لە ئەندێشە ببەخشێ، ڕوودەکەنە سروشت و ونبوونی خۆیان لە کەشی شاردا لەناو سروشت دەدۆزنەوە. هەر سێ شاعیر لە خودەوە دەستیان پێکرد و لە شیعردا ئەزموونیان گێڕایەوە، تا گەیشتنە ناو سروشت، ئەوسا لە بەرینیی ئەو مەودایەدا شیعریان فراوان بوو و بابەتگەلی مرۆیی و هەستی کۆمەلاّیەتی گرتەوە و بووە بە دوا وێستگەی گێڕانەوە.

سیوەیلی لە سەرەتای قەسیدەکەیەوە، پاش چەند پارچەیەك لە مەراقی شیعریی، لە پڕ وەك داچڵەکاندن خۆی دەکات بە ماڵی سروشتدا و لەوێوە وێنەکان دێنێ، سیوەیلی دەیەوێ لە دوای شکستەوە دەست پێبکاتەوە، بەو شتانەی کە ڕەنگە بێ بەهابن لەلای ئێمە، بەلاّم شتگەلێکن کە قەرەبووی شکستی ئەم دەکەنەوە، لە بچوکترین شتەوە تا قورسایی بیرە عەقلاّنییەکان دەڕوات و دوودلاّنە دەڵێت: (.. بەسە بۆ دەست پێکردنەوە) لەوێوە بیری دەڕوات بۆ سەرەتاکانی دەست پێکردن لای گیانداران (بۆق، کاریلە، تیمساح) و لە حیکمەتی دەست پێکردنی ئەوانەوە دەیەوێ خۆی بونیاد بنێتەوە، واتە سروشت ئەوەی دەیبەخشێت بە گیاندارەکان، ئەو شتەیە کە خاڵی سەرەتایەو بێ ئاگا بەلایدا گوزەراوین، بەلاّم وەختێك کە ساتێك دێتە پێش و پێویستیت بە پرۆگرامێکە بۆ دەست پێکردنەوە، ئەوسا پەی بە حیکمەتەکان دەبەیت و ڕووی تێ دەکەیت. هاوردنی هەریەکێك لە زیندەوەران و گیانداران بە خۆیان و ساتی باسکردنەوەیانەوە، هیچ نییە جگە لە خستنەگەڕی تواناکانی شاعیر بۆ زیاتر وەستان و بیرکردنەوە لەسەر چەمکی دەست پێکردنەوە لە سروشتەوە، کە هەمیشە سەرەتایە و ناگات بە کۆتایی.

دەزانم بە درەختێك بڵێم: گەلاّیەکتم بەرێ

شۆڕ شۆڕ ئەیداتە قاقا و دەڵێ (جا..ها..لقێکم بەرە)

تێفکرین لە وەڵامی درەخت بەسە بۆ سەوزبوونەوە. (٥، ل٢٦)

لە شیعرەوە دەڕوات و دەگاتە بەردەم بە مرۆڤکردنی ئەو خشۆك و زیندەوەرانە، ئەویش بە بەخشینی سیفاتی مرۆیی (تشخیص)، ئەمەش نیشانەی یەك ڕوانینە لە سەرجەم هەبووەکانی زەوی و هەڵهێنانی قەدەمێکی عیرفانییە بۆ چوونە ناو بیرە عیرفانییەکانەوە.

ئەگەرچی سیوەیلی لەو سیفاتانە دەدوێت بۆ گومان کردنە لەو یەك ڕوانینەی کە بەرامبەر بەو شتانە هەمانە، بەڵام دواجار و لە کۆی کارەکەدا دروستکردنی ڕوانینێکی دیکەیە بۆ هەموو ئەو شتە فەرامۆش کراوانەی بە باسکردنیش نایەنەوە ناو بیری ئێمەوە، لە کاتێکدا لە منداڵی، یان ئێستاشدا بەشێکی ژیانی ئێمە پێکدێنن. ئەمانە هەمووی ساتی بیرکردنەوەی ئەمن بەرامبەر بە وجودێك کە لە مەنفادا دەوریان داوە، بەڵام هێندە نابا ئەم بیرکردنەوەیە دەبێتە بڕیار و وای دادەنێ سروشت ببێتە خاڵی بەر یەککەوتنی خۆی و زیندەوەران. لە بری مرۆڤ کۆنتاکت لەگەڵ مار و کیسەڵ و بۆق و مێشولە و کوللەدا دەکات، ئەمانە زیندەوەر گەلێکن دەتوانن ئێستای شاعیر پڕکەن لە سروشت و جگە لە خودی خۆیان دەرفەتێك نەهێڵنەوە بۆ بیرکردنەوە لە جەستەیەکی ماندوو- و ڕابردوویەکی خەون ئامێز، لەهەمان کاتدا شاعیریش خۆی دەخاتە ناو عیرفانییەتێکی بە بەهاوە و لە یەکێتی بوونێك دەڕوانێت، کە بە هەموو ئەو پەراوێز خراوانە پێکهاتووە و خۆی دەکاتە هاوەڵیان و بە چاوی مرۆڤ بۆیان دەڕوانێت.

بە ئەسپە شێتە دەڵێم:

تاوێ لەسەر پشتی ئەو لاسکە گیایە وەرە خواری هاورێ

با قاچەکانت بۆ بشێلم (٥، ل٥٣)

سروشتخوازی و یەکبوون لەگەڵ سروشت و خۆخستنە تەك بوونەوەرەکانی لە شیعرەکانی هیوا قادردا، تا ئاستێك قووڵدەبێتەوە کە پرسیارگەلێکی وجودی دەوروژێنێت. (لە کرم دەپرسێت ژیان چییە؟) هیوا بە چەشنی سیوەیلی دەڕژێتە ناو سروشت و مەراقی زیندەوەرەکان دەخوات، لەبری

مرۆڤەکانی دی خۆی دەست دەکات بە دڵدانەوەیان و پێمان دەڵێت: ژیان بە هەموو ئەوانەوە جوانە، کە وایە با ڕوویان تێکەین و سلاوێکیان لێ بکەین. لەم تەوەرەدا وێنەکانی هەر سێ شاعیر ئەوەندە لێك نزیك دەبنەوە تا هاوسێیەتی دەڕۆن و کار لەسەر یەك پرنسیب دەکەن.

بە پۆلە قەلەڕەشەکانی سەر ڕێش بڵێن ئێوارەتان باش (٩، ل٥٢)

سیوەیلی دەڵێت :

ئاوێنەیەك دەخەمە بەردەم قالۆنچەیەك و پێی دەڵێم

تۆ چەند جوانی! (٥،ل٥٢)

قەرەداغی دەڵێت:

مەر حەبایەك دەکەم لە مەرجان

لە کیسەڵێکی پیری نوستوو (٣، ل١٤٥)

ئەمانە وێنەی شیعری پەتی نین، تەنها لە پێناو جوانکردنی شیعردا هێنرابن، بەڵکو کارکردی قۆناغێکە کە شاعیران هەست دەکەن ئیدی پێویستە حورمەتی سروشت بگرێت و لەو بالآییەوە مرۆڤی کورد تەنها نەڕوانێتە پەروانە و بولبول، بەڵکو قەلەڕەش و کیسەڵ و قالۆنچەش شیاوی ئەوەن بخرێنە شیعرەوە و لەپشوویەکدا دڵنیایان کەیت کە ئەوانیش جوانن و ژیان بێ ئەوان شتێکی کەمە.

ئەگەر لە ئەدەبیاتی هاوچەرخی فارسیدا، سوهراب سپهری شاعیرێك بێت، توانیبێتی بەهۆی شیعرگەلێکەوە (کە ڕەگێکی عیرفانی دەیهۆنێتەوە) ئەو بیرە بهێنێتە نێو شیعری تازەوە، ئەوا لە ئەدەبیاتی کوردیدا هەوڵی ئەم سێ شاعیرە سەرکەوتووانە دەبێتە نەخشێنەری چەندەها وێنەی شیعری پڕمەغزا، کە دواجار داوای گۆڕینی دیدێك دەکەن لە پێناو گشتگیرکردنی مرۆڤ و بوونەوەرەکان و بەرقەرارکردنی پەیوەندییەکی ڕۆحیی لەنێوان تاك و گشتدا. ئەم بیرە سۆفییانە لەلای ئەم شاعیرانە نیشاندانی خۆشویستنی هەموو مەوجوداتێکە و بەرینی ڕوانینیانە لە هەموو دروست کراوەکانی یەزدان. لەم بارەیەوە ئیبن عەرەبی پێی وایە هۆکاری خۆشویستنی

بوونەوەرەکانی دیکە لەلایەن مرۆڤەوە، ئەوەیە کە هەریەکەیان دەرخەری دیوێکی دیکەی جوانی ئیلاهین. بەلای ئەم سۆفییەوە جیهان پڕە لە جوانی (ئەو جیهانەی کە زاهیدەکان قسەی پێ دەڵێن و عابیدان پشتی تێ دەکەن) جیهانێکە دڵگیرە و پڕە لە جوانی هەمە چەشن، هەر لەبەر ئەوەشە پێی وایە دەبێت جیهان پڕ بێت لە عەشق و جوانی. (١،ل١٣٤) ئەم جوانییانە لە بوونەوەرە بچوکەکان و زیندەوەران و ڕووەکەوە تا مرۆڤ، بەرجەستەی دەکەن و دەبنە کەرەسەی خۆش ویستن، چونکە لە جیهانێکدان کە یەزدان ئەفرێنەری بووە.

کاتێك دلاوەر دەڵێت: (..تا بەبەرد نیشانەگرتنەوە لە سەرێك، کە پڕە لە ئیهانەکردن بە شەمشەمەکوێرە و کونەپەپوو) (٣، ل٧١) ڕاگرتنی مرۆڤە لەسەر ڕۆیشتنی بەو ڕێگایەدا کە جوانەکان باشن و ناشرینەکان خراپ، ئەوانەی کولتووری من پەسەندی دەکات خاوەنی ستایشن و ئەوانەی من بە شومیان دەزانم و ئەو واتایەیان دەبرم بە سەردا جێگەی ئیهانەکردن و لەناو بردنن، ڕوانینی دلاوەر بۆ ئەو بوونەوەرانە ڕێزگرتنە لە جیاوازییەکان و قبوڵ کردنیانە وەك ئەوەی کە هەن، چونکە ئەوە ئەوانن دەتوانن ڕوویەکی دیکەی شتەکانمان بۆ دەرخەن. حیکمەتی ئەم شیعرانە چوونە ناو دەروونی تاکەکانە و بەخشینەوەی دڵخۆشییە بە تەنها سلاوێك، نیگایەك، ئاماژەیەك، دڵنیاکردنەوەی زیندەوەرانە لە گرنگی بوونیان، سادەکردنەوەی ژیانە تا ئاستی هاوماڵی کردنی حاجی لەقلەق و خۆخەڵەفاندن بە ژماردنی غایەڵەکانی چاوی کونەپەپوو، گوێگرتن لە دەنگی بۆقێك، ئەمانە هەمووی پەتی بوونە لە سروشت و ڕەهاکردنی جیهانێکی مادییە لە شیعردا، کە ئەمان ئەزموونیان کردووە.

هیوا قادر لە شیعری (لەپی دەستم بۆنی شەمامەی خاکێکی لێدێت لەوپەڕی دنیا) (٩، ل٥٦)دا دەگەڕێتەوە بۆ سروشت، لە مەنفاو بێ نیشتمانی خۆیدا، سروشت دەکاتە نیشتمانی و ڕووت دەبێتەوە تا سنووری تێکەڵبوون بە ئاو و بە گیا و لەوێوە لە حیکمەتەکانی ژیان تێ دەگات (من تێ دەگەم دەنگی هەر باڵدارێك نامەیەکە، ڕەنگی باڵی پەپولە، فڕینی خاڵخاڵۆکەیەك، وەرینی دەنکێك گێلاس، زەردبوونی بەهێیەکی توکن، نامەیەکە). لەوێوە ماناکانی لەناو مرۆڤدا

ژیان دەگۆڕێتە سەر زمانی باران و خۆی بە چرپەی سروشت دەسپێرێت و لەناو تەنهاییەکانی خۆیدا، جگە لە یادەوەری منداڵی و ئێستای خەیاڵی چوونە ناو سروشت، هیچی دی شك نابات، چونکە دواجار ئەم سروشت خوازییە، هێندەی تەمەننایە و خەیاڵە، نیو ئەوەندە ئەزموون کردنی شاعیرێکی ڕۆمانسی نییە تا کرۆکی ڕۆح چەشتبێتی.

دلاوەر قەرەداغی لە شیعری (سەعات کرێوەی عەسرێك) زەمەنی ونبوونی خۆی لە دوای نیوەی تەمەنییەوە ڕادەگەیەنێت و دەزانێ دۆزینەوەی ئەستەمە، دەزانێ (ئەو) هەموو ئەو شوێنانەی بە شوێندا دەگەڕێت کە دەکرێت لەوێ بیدۆزێتەوە، دواجار دێتە سەر سروشت، ئەو شوێنەی کە لە دوای هەموو ونبوونێك لەوێ دۆزراوەتەوە، بەلاّم ئەمجارە ونبوونێکی دیکەیە و نادۆزرێتەوە. لەم شیعرەدا دلاوەر قەبارەی خۆی بە ڕۆحێکی گەورەوە، هێندە بچوك دەکاتەوە تا ئەو ئەندازەی کە دەڵێت:

ژێر پوشێك لەبەر هەیوانی ماڵی لەقلەق

نێوان دەنوکی زەرنەقوتەیەك

ژێر نینۆکی ژیژکێك

قولاّیی قەترەیەکی ئاوم بۆ دەگەڕێی

ئەمانە جێی ئەمینن بۆ بەردەوام چوونە ناو خۆی و خۆشاردنەوەی، چ وەك گەمە و چ وەك ماندووبوون لەناو مرۆڤـ، هەر بۆیە خودی خۆی دڵنیایە کە ئەویش دەزانێ ئەو شوێنانە جێیەتی، بۆیە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوێ بە ئومێدی دۆزینەوەی.

جگە لەو سروشت خوازە، ئەو شیعرە یەکێکە لەو شیعرانەی کە شاعیر وێنای نەمانی خۆی دەکات و دوودڵە لە بەردەوامی هەموو شت پاش نەمانی، بە چەشنی ئەم هیوا قادر لە شیعری (ئەو ڕۆژەی کە دەمرم، باران لە پەنجەرەکەم دەدا) (٩، ل٧٧)دا هیوا مردنی خۆی دەگێڕێتەوە، کەمێك غەمبارە لە نەبینەکان و گوڵ نەکرینەکان و نەمانی کات بۆ بوونە هاوڕێ، دڵگرانە لە مردن نا، بەڵکو لە نەبینینەوەی غروب، لە هاتنی بەهار بێ ئەم، لە جوڵەی بێ ئامانی سروشت:

من به تەنها دەمرم و لە تاو قرچەی شکانی ئێسکی خۆم وەك قرژاڵ گوێم لە تەقینی چرۆکان نابێت

جارێکی تر زەرنەقوتەیەك ناخەمەوە هێلانەکەی خۆی و دەست بەسەر کەروێشکێکی سپیدا ناهێنم

دلاوەر و سیوەیلی دەزانن مرۆڤەکان پێویستیان بە خۆش ویستنە، بە زوبانێکی شیرین، لە ناخەوە تامی تاڵیی تەنهاییان چەشتووەو دەزانن مرۆڤ کە مەحکوم کرا بە تەنهایی، دەبێت کار بکرێت بۆ ڕزگاربوونی بە پەیڤێك، بە نیشاندانی پەپولەیەك، فێرکردن بۆ گوێ هەڵخستن، تا بگەنە بیستنی ئاوازی سروشت. دلاوەر دێت دەنگەکان جیادەکاتەوە، ئەوانەی کە میهرەبانانەیە و ئەوانەشی کە بەردەوام دڵمان ئازار دەدەن و بیێ بەها بۆمان دەڕوانن:

بانگێك جیاواز لەو دەنگانەی کە هەمیشە لەکاتی کڕینی گێلاسدا

لەکاتی سەواکردنی قەفەسێکی پڕ پەپولەدا

لەکاتی چڕینی سرودەکانا

لەکاتی گوێ ڕادێران بۆ پیاوێکی هەر لە ئەزەلەوە چوار شانە

لە تەلەفزیۆندا

تەریقمان دەکاتەوە، دڵمان دەیەشێنێ و

تەفرەماندەدا (٣، ل٥٧)

ئەم دەنگە یەکێکە لەوانەی کە ژیان جوان دەکات، بەپێچەوانەی ئەو دەنگانەوەی کە دەبێت لە کاتە ناسك و جوانەکاندا نەرم بدوێن، کەچی پڕمان دەکەن لە شکان و لە تەریق کردنەوە، ئەمە لەو دەنگانەیە کە حورمەتی پەپولە و گێلاس و تەڵێك گیا ناگرێت، کەسانێکە کە مادە تاکە ئەرزشە لای و میهرەبانی فرۆشتووە بە دڵڕەقیی و بەد ڕەفتاریی، هەر بۆیە دلاوەر بە ئاماژەیەك جیای دەکاتەوە و دەیەوێ خۆی و دۆستانی لەو تایپانە نەبن و بە وشەیەك دڵی هەمووان خۆش کەن، لە پارچەیەکیدا دەڵێت:

دەتوانم بە بەیانی باشێك

دونیا لەگەڵ خۆمدا ئاشت کەمەوە

بۆم هەیە بێ ترس کڵاوەکەم داگرم و

بۆ ژنێکی زگپڕ بچەمێمەوەو

بڵێم خانم..ڕۆژتان باش! (٣، ل٨١)

سیوەیلی لە شیعری (خودایە بۆ نەتکردم بە قۆخفرۆش)دا وەها بیرێك دەهێنێت و کاری لەسەر دەکات:

سەوزە فرۆشەکان

لە کاتی عاشقانەترین میوە و سەوزەدا

تەریقمان دەکەنەوە:

(هەڵبژاردن نییە..لاچۆ خانم..برۆ خاڵە)

لە وێنەیەکی دیدا دەڵێ:

من جارێك پیرەمێردێکم بەوە دڵخۆشکرد، کە پێم گوت:

(دەستت ماچدەکەم!) (٦،ل٧١)

ئەمە هەمان بیری دلاوەرە بە زیادکردنی ڕێزگرتنی میوە و سەوزە، چونکە بەشێکی سروشتن، دواتریش ڕێزی ئەو کەسەی کە مەبەستێتی دەستی کەوێت. ئەوەی زۆر جێگەی سەرنج بێ لە شیعری ئەم شاعیرانەدا بەخشینی وێنەیەکی دیکەیە بە میوە لە شیعرەکانیاندا، بە درێژایی ئەدەبی کلاسیکی، ئێمە شاعیرانێکمان هەن کە شیعرەکانیان پڕە لە سێو و بەهێ و لیمو کە بە درکە و خوازە بەکارهاتووە بۆ پەسنکردنی سینەی خانمان و کچانی خۆشەویستیان، ئیدی میوەکانی دیکە جێگەیەکی وەهایان نەبووە، ترێ وەك شەراب نموونەی میوەیەکی دیکەیە، ئەمە جگە لە بەیتی فۆلکلۆر کە پڕە لەو جۆرە چواندنانە. بەڵام میوە وەك خۆی دادەنرێ لە ئەدەبیاتی نوێ و لە شیعری ئەم سێ شاعیرەدا، جگە لە بەرز ڕوانین بۆیان، هەندێجار سیفەتی مرۆیی پێ

دەبەخشن. لێرەوە لە هەڵچوونی واتاییەوە میوە دێتەوە جێیێ خۆی و لە دیدێکی ترەوە واتا وەردەگرێت، دیدی پیرۆزی و ڕێزە بۆ سروشت، بۆ گێلاس بۆ هەنار، هەنجیر.

نالی وەك دامەزرێنەری قوتابخانەی شیعری کلاسیکی کوردی، کاتێك دێت وەك شاعیرانی دیکەی هاوسێ، پەسنی ژنێك دەدات و پێویستی بە بەکارهێنانی هونەرە بالاکانی ڕەوانبێژی هەیە، چوێنراوێك دێنێت کە نزیك بێت لە پێ چوێنراوێکەوە تا بتوانێ وێنەیەکی شیعری بالای لێ سازبدات، بۆ ئەمەش کۆمەڵێك شت دێنێ و مەبەستی جەستە و لەش و لاری ژنانی پێ دەچوێنێت، تەنها وێنەیەك نیشان دەدات لەژێر پەردەی وێنەیەکی دیکەوە، بۆ نموونە لە شیعرێکیدا دەڵێت:

نەخل و ڕومان پێکەوەن، یان باغەبان وەی کردووە

سەروی هێناوە لە سێب و بەی موتوربەی کردووە!(١٢، ل٥٤٦)

خۆش لەسەر سینەی سەری هەڵداوە دوو گۆی سەر بە مۆر

مات و حەیرانم کە عەر عەر کەی هەناری گرتووە! (١٢، ل٥٣٨)

لە وەها پارچەیەکدا دەرفەتی خوێندنەوە نادرێ بۆ بە بەهاوە ڕوانین لە سێو و بەهێ وەك ئەوەی کە هەیە و بەشێکە لە سروشت، بەڵکو گرنگە لەو ئاستەدا کە سیفاتی هەریەکێ لەوانە کۆکراوەتەوە و نیشاندراوە لە خانمێکی نادیاردا. بەڵام ئەدەبیاتی نوێ بەگشتی و شیعری ئەم شاعیرانە هەڵوەشاندنەوەی هەموو ئەو دیدانەیە بۆ میوە و هەوڵیانداوە میوە وەك ئەوەی کە بەشێکی گرنگ و جوانی سروشتە بهێنرێتە ناو شیعرەوە. سیوەیلی کاتێك لە قەسیدەکەیدا لە دوای چەند دابڕانێکی بابەتی، دەیەوێ لە دوای دەست پێکردنەوە، بگاتە شوێنێك کە بوونی ئەم دەگەیەنێت، خۆی دەباتەوە بەردەم سێبەری سوری گێلاس و لەژێر دڵۆپەکانی هێشووی قەزواندا خۆی دەشوات. دەستبەرداری هونەری شیعری نابێت، ئاڕاستەی چواندنەکان دەگۆڕێت و سیفاتی مرۆیی دەبەخشێتە هەریەکێك لەو میوانەی باسیان دەکات (مەکری چواڵە، حیکمەتی دارەبەن، سنگفراوانی هەنار) لە سروشت و مرۆڤ وێنەیەك پێك دێنێت کە خاڵی نییە لە عیرفانییەت و پڕە

له ڕوانینی جوڵەئامێز و زیندوو بۆ هەموو ئەو شتانە. جگە لەم قەسیدەیە لە قۆخفرۆشدا تەنها ئەو سیفاتانەی میوە و سەوزە نیشان نادات، بەڵکو دەیانکاتە نموونەیەك تا ئێمەش چاویان لێ بکەین و شتێ لەوانەوە مرۆڤبوون بە مانای وشە هەڵگرین. (حیکمەتی شیرینی کاڵەك، پرسیارە گەورەکانی شەمامە، سادەیی پەڕی سەوزی کاهو) ئەمانە بە هێند وەرگرتنی ئەو میوانەیە و بەرزکردنەوەیانە لە ئاستی خۆیان زیاتر و هەڵچوونی واتایی پێ بەخشیون.

دلاوەر قەرەداغی لەو سیفات بەخشینانەی گەلێك زۆرە و مەودایەکی فراوانی وێنە شیعرییەکانی گرتۆتەوە. (دالغەی گەییوی بەهێ، لەپی گەرمی گوڵەگەنم، ڕەشە ڕێحانەیەکی زیز، ترپەی دڵی دەنکێك هەنار..)، لەهەمانکاتدا بە جیاوازی ئەوان هیوا قادر گەلێك وێنەی شیعر دێنێت کە پڕاوپڕی میوەکان خۆیانن بە واتای جۆراوجۆرو مەبەست پێکەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بە تەواوی دەستبەرداری ئەو چواندنە نابێ کە ڕەگێکی قووڵی لە ئەدەبیاتی کلاسیکی ئێمەدا هەیە، وێنەی میوەگەلێك دێنێ کە نوێیە لە چواندندا و حاڵی خۆی پێ نیشان دەدات:

لێوم وەك قۆخ قڵیشاوە لە شەرمان لە گەرمان

وەك پێستی سێوە لاسورە دەسوتێ، ڕومەتم لە تای عەشق

فیچقە دەکا خوێنی من وەك ئاوی مێو (٩، ل٦٥)

لە (بۆنی شەراب لە هەناسەم دێ)(٨) کە ئەزموونێکی هاوبەشی نامەی خۆی و سەحەر ڕەساییە، لە نامەیەکدا بەشێکی تەواوی لە میوە و خڕی میوەکان دەدوێت و لەوێوە تێڕوانین و چواندنەکانی گەلێك شاعیرانە و ئێستاتیکییانە دەخاتە ڕوو، خاڵی نییە لە چێژی سێکسی پیاوانە و ئەو دیدە ڕۆژهەڵاتییەی کە بەرامبەر بە میوە و بەستنەوەی بە جەستەی ژنەوە هەیە.

بەشێوەیەکی گشتی دەتوانین بڵێین، وێنەکانی هەر سێ شاعیر، وێنەگەلێکن لە ئەدەبیاتی هاوچەرخدا نوێن، ئەمەش وا دەکات لە فەزایەکدا یەك بگرنەوە و شیعریان جیا بێتەوە لە شاعیرانی دیکەی ئەم قۆناغە، هاوکات لەناو خودی خۆشیاندا جیا ببنەوە و هەڵگری تایبەتمەندی خۆیان بن.

سەرچاوەکان

* ناونیشانی باسەکە دێڕێك شیعری ڕێبوار سیوەیلییە.

١. ابن عربی، سلیمان اولوداغ، ت. داود وفایی، نشر مرکز، چاپ دوم ، تهران ١٣٨٧ .

٢. بەرزان هەستیار، سالێك لە نیگەرانی، بلاَوکراوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.

٣. دلاوەر قەرەداغی، مەلەك ڕێحان، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی٢٠٠٤.

٤. دلاوەر قەرەداغی، من لە شارێکی زۆر دوورم، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی٢٠٠٨.

٥. ڕێبوار سیوەیلی، زمانی عەشق زەمەنی ئەنفال، چاپخانەی ڕەنج، کوردستان ٢٠٠٠.

٦. ڕێبوار سیوەیلی، فەنتازیای خواردن، لە بلاَوکراوەکانی خەندان بۆ پەخش و وەشاندن، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.

٧.زاهیر ڕۆژبەیانی، چیرۆکی هونەری کوردی، دەزگای موکریانی، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٨ .

٨. سەحەر ڕەسایی. هیوا قادر، بۆنی شەراب لە هەناسەم دێ، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی ٢٠٠٦.

٩. هیواقادر، سێوی سوور، دەزگای چاپ و بلاَوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٤.

١٠. هیواقادر، ئەوەی دنیا ڕزگار دەکات جوانییە (کۆمەڵێ دیدار)، کتێبی یانەی قەڵەم، سلێمانی ٢٠٠٩.

١١. هیواقادر، یار لە باخە، کتێبی یانەی قەڵەم، سلێمانی ٢٠٠٩.

١٢. نالی، دیوانی نالی ، انتشارات کوردستان، چاپی یەکەم ١٣٨٠.

***ئەم باسە لە ژمارە (٨٦)ی ئایندە- ی ئەیلولی ٢٠٠٩ دا بلاَوکراوەتەوە.**

توانەوەی شیعر و وێنە و پێکهاتنی نیگارە شیعر

میتۆدی لێکۆڵینەوەکە:

بۆ بە ئەنجام گەیاندنی ئەم لێکۆڵینەوەیە، پەیڕەوی ڕێبازی مێژووگەریی نوێ کراوە، ئەم میتۆدە لەڕێگای چوونە ناو مێژووەوە، ئێستای دەق و فۆڕم دەستنیشان دەکات و ئێمەش بەپێی توانای خۆمان لە هەندێ دەقدا بە دیدێکی پێکهاتە هەڵوەشێنییەوە کارمان لە پانتایی تێکستدا کردووە. سوودی ئەم میتۆدە لەوەدایە لە سەرەتاکانی فۆڕم دەدوێت و بە سیستەمێکی مێژوویی لایەنەکانی فۆڕم نیشان دەدات و ئاڕاستەی ئێستای دەکات.

گرنگی ئەم لێکۆڵینەوەیە لەو هەوڵەدا خۆی دەبینێتەوە، کە دراوە بۆ نیشاندانی پەیوەندییە چڕ و بەیەکداچووەکانی وێنەو نووسین لە سەرەتاکانی مێژووی مرۆڤایەتییەوە بەگشتی و ڕۆژهەڵات بەتایبەتی، سەرەنجام پێکهاتنی شێوەیەکی نوێی ئەم ئاوێتە خوازییە کە نیگارە شیعرە، ئەم لێکۆڵینەوەیە دەستنیشانی ڕەوتی شیعری وێنەیی کوردی دەکات و شێوەکانی جیادەکاتەوە بە پۆلێنێکی زانستی.

دەستپێك:

پەیوەندییەکانی وێنەو وشە

سەرچاوە مێژووییەکان، زۆر بە ئاشکرا سەرەتاکانی یەکەم وێنە و دەربڕین و گوزارشتەکان دەگێڕنەوە بۆ وێنەی ئەشکەوت و هەڵکەندراوی سەر تاتەقوڕ و پارچە پارێزراوەکان، ئەو پاشماوە و هەڵکەندراوانەی تا ئێستا کەوتوونەتە بەر شرۆڤەی شوێنەوار ناسەکان، دەبنە سەلمێنەری هەبوونی هونەر لە سەردەمە زۆر دێرینەکانەوە. خاڵی دەستپێکی ئاشکرای هونەری چاخە دێرینەکان و سەرەتای مرۆڤایەتی دەگەڕێننەوە بۆ هەردوو قۆناغی نووسینی واتایی و قۆناغی نووسینی دەنگیی، یان فۆنەتیکیی، نووسینی واتاییش دوو قۆناغی بۆ خۆگرتن بڕیوە، یەکەمیان بریتییە لە قۆناغی پیکتۆگرافی (نووسینی وێنەیی)، ئەمجۆرە دەربڕینە، سەرەتای ئەو وێنانە بوو کە بەشێوەیەکی زۆر ساکار دەکێشران و بەشێوەیەکی ناوەکی دەبوونە نیشاندەری بارێك، یان مەبەستی ئەو خێڵە سەرەتاییانە کە لەو چاخانەدا دەژیان، ئەمجۆرە نووسینە مەرج نییە لە بنەڕەتدا بۆ واتاگەیاندن بووبێت وەك ئەوەی کە زۆرێك لە زمانەوانەکان ڕایان لەسەرە، بەڵکو بۆ دەربڕینی هونەریی و هەستی ئایینی بووە.

لەمجۆرە وێنانەدا بیر بەرامبەر بە وشە نییە و پێویستی بە تێگەیشتنی ڕووداو هەیە. قۆناغی دووەمی نووسینی واتایی (ئایدۆگرافی) نووسینی بیرییە، بەڵام هاوشێوەی سەرەوە پەیوەندی بە زمانەوە نییە[1]. ئەوەی هەیە لە نووسینی پیکتۆگرافیدا وێنەکان دووبارەکردنەوەی سروشت و شتەکانی دەوروبەرن، بەو واتایەی ڕەچاوی بینین دەکرێت بۆ کێشان، بەڵام ئایدۆگرافی بە هەنگاوێکی پێشکەوتووتر دادەنرێت بۆ هزردەربڕین، چونکە لەم قۆناغەدا وێنەکان دووبارەکردنەوەی شتە ئامادە و بەرچاوەکان نین، بەڵکو وێنە و نووسینەکان دەربڕی ئەندێشەی سەرەتایی مرۆڤەکانی ئەو سەردەمانەن و فەرمان و شتە واتاییەکانیان وێنە کردووە. لە سەردەمە

١ محەمەد مەعروف فەتاح، زمانەوانی، ل١٨٠

دێرینەکاندا ئایدۆگرافی خۆی لە چوار جۆر خەتدا دەبینییەوە، خەتەکانی (چینی، بزماری، هێرۆگلۆفی، هێرۆگلۆفی هیتیتی)[١]کە ئەمانە بالاّ دەربڕینی بیرن و بە بەرزترین توانای مرۆڤی ئەو سەردەمە دادەنرێت، بەلاّم لەگەلّ گەشەسەندنی بیری مرۆڤەکان و فراوان بوونی بوارەکانی ژیان و هەنگاونان بەرەو شارستانێتی، لەهەمان کاتدا هەست کردن بە دژواری تێگەشتنی ئەم ئاماژە و هێلّگەلانە، شێوازی نوێتر دەهاتە ئاراوە بۆ سانا دەربڕین و ئالّوگۆڕی بیر و ئەندێشەی مرۆڤەکان. هەلّبەتە بە درێژایی چەندین سەدە ئەم کێشەیە چارەسەر کرا و پیتی بڕگەیی و ئەلفوبێ داهێنرا و کێشەکانی تێگەشتن و باش نەگەیاندنی نووسینی وێنەیی کۆتایی هات [٢].

نموونەی نووسین لە سەردەمە کۆنەکاندا[3] :

نووسینی وێنەیی سەرەتایی ٣٠٠٠ پ.ز

نووسینی بزماری سەرەتایی ٢٥٠٠ پ.ز

نووسینی سەرەتایی بابلی ٢٠٠٠ پ.ز

نووسینی ئاشوری ١٥٠٠ پ.ز

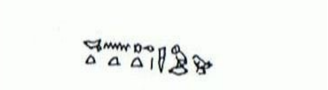

نووسینی هیرۆگلۆفی

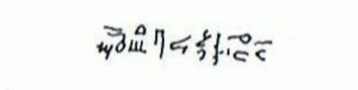

نووسینی هیرۆتیکی

---

١ د.علی ایمانی، سیر خط کوفی در ایران، ل ٣١

٢ هەر ئەو سەرچاوەیە، ل ٣١

٣ د.عدنان العطار، الاطلس التاریخی، ص ٢٧

پەیدابوونی ئەلفوبێ لە شارستانییە دێرین و ڕەگ داکوتاوەکاندا، بووە هۆی هەرچی باشتر دەربڕینی مەبەستەکانی مرۆڤ، لەهەمان کاتدا نیشاندەری تواناکانی تێگەیشتنی بەرامبەر بە بوون و ژیان و گەڵاڵەبوونی پرسیار و کاردانەوەی لە بەرامبەر هەبووە نادیار و نائاشکراکاندا و دەستدانە نووسینەوە لە پێناو مانەوە و سەلماندنی خوددا، وەك هەبوویەکی دیارو مەوجودێکی هەڵسوڕاوی هزردا لەسەر گۆی زەوی .

ئەمە وەك پەیدابوونی سەرەتای وێنە، لەهەمان کاتدا بە سەرەتای پەیدابوونی نووسینیش دادەنرێت، ئەم سەرەتایە دەبێتە نیشاندەری ئەو پەیوەندییە تێك چڕژاو و لێك نەترازاوەی وێنە و نووسین کە لەیەك سەرچاوەوە قوڵپ دەدەن و دواتر لەگەڵ فراوانبوون و پەرەسەندنی بیردا بەرەو تاك ڕێڕەوی پێ هەڵدەگرن و ئاڕاستەیان بەرەو تایبەتمەندکردن دەڕوات، ئەمە بە مانای پچڕاندن نایەت، بەڵکو دەشێت بەشێوەی بەرەو چڕبوونەوە تەماشای بکەین و سەرنج لەو ساتانە بدەین کە دووبارە ئاوێتە دەبنەوە .

وێنە لە سەردەمە کۆنەکاندا لە بری نووسین گەرەکییەتی شتێکمان پێ بڵێت، بەلاّم کاتێك بە تێپەڕینی ڕۆژگار ئەو ئەرکەی لەسەر نەما، هەوڵی پاراستنی سەربەخۆیی خۆی دا و ئازادانە تایبەت بوو بە خودی هونەرەوە و ڕەنگوڕویەکی دی وەرگرت و بوو بە هونەرێکی چەسپاو، هەرچی ئەلفوبێیشە بەهۆی تایبەت کردن و سنووردار بوونی پیتەکانییەوە، وەك یاسایەکی جێگیر لەڕووی وەرگرتن، یان خوێندنەوەوە، ئاسانکاری بۆ کرا و تێگەیشتنی قووڵیش سپێررا بە زەین و هزری وەرگر و سوود لە نووسین وەرگیرا بۆ بەرفراوان کردن و برەودان بە زانستە هەمە چەشنەکان، بە واتایەکی تر وەك دوو ڕووبار هاوتای یەك، بە مێژوودا ڕۆیشتوون تا لە زۆر خاڵدا یەکیان گرتۆتەوەو ئامبازی یەکبوون و پێك هاتوونەتەوە.

دیارترینی ئەم شێوازە لە نووسراوی سەر بەردەکانەوە ماوەتەوە کە نووسین جگە لەوەی ئەرکی خۆی دەبینێ، جیاواز لەویش وێنە مێژوو نیشان دەدات، لە کارێکدا یەکیان گرتووە و مێژووی تۆمارکراوی وێنەییان بۆ بەجێ هێشتووین، یەکێك لەو نموونانە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی (٩ پ.ز)

که ڕاڤەی وەرگرتنی عەتییەیە لەلایەن کاتبێکەوە کە لە پەرستگای ئوروك-دایە، کە فەرمانی پێدراوە دڵی خودایان نەرم بکات، عەتییە بەخشەر پادشای بابلە (مەردۆخ) کە لە ناوەڕاستدا وەستاوە و میلێکی درێژی بەدەستەوەیە.

وێنەی (١)

ئەم لەوحەیە بەناوی (کانتوپی) ناسراوە کە مانای لەوح و قەڵەمە.[1] ئەم تابلۆیە لەڕووی مێژووییەوە دەبێتە نیشاندەری ئەو هەولانەی کە بیری ئەو سەردەمە داویانە لە پێناو پاراستنی کولتوور و مێژوویاندا، بەشێوەیەك کە هەم خوێندەواران لێی بگەن هەمیش نەخوێندەواران لەو چیرۆکە شارەزابن کە سیمبولی شارستانییەتی ئەوانە.

لە سەردەمی دواتردا و

1 ژرژ ژان، ت.اکبر تبریزی، تاریخچه مصور الفبا و خط، ل١١

له شێوه خەتی هێرۆگلۆفیدا نووسین و وێنە لەسەر تۆماری پاپیرۆس دەبینرێ لەناو کتێبێکدا بە ناوی (صبح تالع)، ئەم کتێبە لەسەر چەرم، یا پاپیرۆس، یان کەتان دەنووسراو بە ڕەنگی جوان دەڕازێنرایەوە. لە بنەڕەتدا ئەم کتێبە وەك نوسخەیەکی تێشوو لەگەڵ مردووەکاندا بۆ سەفەری هەمیشەیی دەنێژرا، لەکاتی تەڵقین-دا بەشێك لەو کتێبە دەخوێنرایەوە. پەڕەکانی ئەم کتێبە کە بە وێنە چۆنییەتی لێپرسینەوە لەگەڵ مردوودا نیشان دەدات لەڕێگای کێشانەوە و بە ئامادەگی خودای میسر(توت)، هاوتا لە پشتیشییەوە بە خەتی هێرۆگلۆفی ڕاڤەکراوە.[1]

وێنەی (٢)

ئەم ئاوێتەبوونەوەیە لە زانستە پەتییەکانی وەك فیزیا و فەلەکناسی و پزیشکی و کیمیا.....هتد دا خۆی دەبینییەوە. بابەتە زانستییەکان بە تیۆری دەنووسرانەوە، هاوڕێ لە تەکیدا دانەر هەوڵی ڕوونکردنەوەی دەدا لەڕێگای وێنەی پەیوەست بە بابەتەکەوە، تاکو پتەوتر

1 هەمان سەرچاوە، ل٢٤

بەڵگەکانی بسەلمێنێت و پێزی کارەکەی جوانتر نیشان بدات. نموونەی ئەمانە لە کتێبە زانستییەکانی (خواص العقاقیر/دیوسقریوس) کتێبی (التریاق/ جالینوس) کتێبی (البیطرة/ احمد بن حسن)دا بەشێوەی میناتور هەیە[1]، یاخود لە کتێبە دەرمانییەکاندا کە باس لە سەرچاوەی ڕووەکی کراوەو وێنەی جۆری ڕووەکەکەش کێشراوە بۆ زیاتر ناسین و باشتر دەرخستنی، نموونەی ئەمە کە دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی (٦٢١ ك)، وەرگێڕاوی کتێبی دەرمانسازی بە ناوبانگ (دیوسکوریدس)ە، بە ناوی (الادویە المفرە)[٢] هاوتا لەگەڵ نووسینەکاندا وێنەکانیش دانراونەتەوە.

یاخود لە زانستەکانی دیدا وەك نیگاری نێو کتێبی (وێنەی چل و هەشت ئەستێرەکە) کە لەلایەن ئەبولحەسەن عەبدولڕەحمان عومەر ئەلزاری، کە لە شاری ماردین کێشراوە، دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی دوازدەی زایینی[3] یاخود وێنە پزیشکییەکانی ئیبن سینا کە هەوڵی دەدا شیکردنەوەکانی لەڕێگای وێنەوە ئەنجام بدات و نووسینەکانیش لەسەر بەشە جیاجیاکان بۆ ڕوونکردنەوە زیاتر دابنێت (وێنەی ٣)[٤].

بە ڕوانینە دەستخەت و کتێبەکانی سەردەمی بەر لە چاپ، دەبینین نووسینەکانی ئەو دەمانە بەشێوەی پەراوێز و حاشییە گوزارشتی لە دەربڕاوەکان دەکرد لە پێناو

وێنەی (٣)

---

١ ستار قادر، ئەدەب و هونەر، ژ (٥٩٤)

٢ هـ . و.جنسن، تاریخ هنر، ترجمە.پرویز مرزبان، ل٢٠٩

٣ وەهبی ڕەسول، ڕامان، ژ١٠٥

4 خط و ربط

جوداخوازی و لەهەمانکاتدا هاوبیری ئەو نووسینانەی کە پەڕەیەك دەیگرتنە خۆ. ئەمە وەك نووسین، وەك وێنەش نووسینی حاشییەداری وێنەیی کە وەك بەرهەمێکی بالاَ لەبەردەستدا بێت، کتێبی پیرۆزی (ئاردەهەنگ یا ئەرژەنگ)ی مانی و مەزدەکە (٢١٥\٢٧٥ ز) کە بووە هۆی وەرچەرخانێکی بەرچاوی وێنەو نووسینی ئەو سەردەمە، تێکستی کتێبەکە پێکهاتبوو لە نووسینی حاشییەدار، بە نیگاری گیایی و ڕووەکیی و زەخرفەی جوانکاری، توانی ببێتە سەرمەشق بۆ پەیدابوونی کتێبی حاشییەداری لەمجۆرە.

مانی کە بانگەشەی پێغەمبەرایەتی دەکرد، پەیامەکەی وەك وێنەکێشێکی بەتوانا و پەیڕەوکەری ئایینی زەردەشت بەشێوەی وێنە و نووسراو لە ئەرژەنگدا نەخش دەکرد و هەولْی دەدا بە سوود وەرگرتن لە وێنەکانی کتێبێکی پڕ واتا و بە بەهای ئارایشتکراو پەیامی وەرگرانی بکات[1] و وێنە و نووسین بکاتە بۆتەیەکی جوان بۆ هەڵگرتنی پەیامەکەی. بە ڕوانین لە کتێبی مانەوییەکان ئەو پەیوەندییە نزیکەی نێوان وێنە و نووسین بەدی دەکەین، بۆ نموونە ئەوان لە نووسینی نوکتەدا، خالێکی ڕەشیان دەنووسی و بەدەوریدا بازنەیەکیان بە ڕەنگی پەمەیی، یان پرتەقاڵی دەکێشا، هەندێ جاریش لە جێی خاڵ، گوڵێکی ڕەنگاوڕەنگی جوانیان دەکێشا، هەروەها پیتی سەرەتایان گەورەتر و بەشێوەیەکی هونەریی دەنووسی و بەدەوریدا گوڵ و خونچە، یا لقوپۆپی گەلاَیان دەکێشا، ئەم تایبەتمەندییانە دەبوونە هۆی ناسینەوەی نووسینی مانەوییەکان. جگە لە پیرۆزی نووسراوەکانی ئەرژەنگ، وێنەش لە ئایینی مانەوی-دا بە ڕوپۆشێکی ئایینی پیرۆزراو دەکرێت، بەهۆی بانگەشەی مانییەوە لەسەر ئاسمانیبوونی تابلۆ و نیگارە ڕەنگاو ڕەنگەکانییەوە کە وەك نێردراوێکی ئاسمانی نیشانی دەدات بۆ پەرچووی پەیامبەرییەکەی، تا خەڵکی پێ بهێنێتە سەر ڕێبازەکەی[2].

١ آشنای با مکاتب نقاشی، فوزیه (هیوا) لطفی، ل ١٣

٢ گئو ویدن گرن، مانی و تعلیمات او، ل١٤٥ و١٤٦

وێنەی (٤)

جگە لەم کتێبە، کتێبە ئایینییەکانی تری پێش مانی هەڵگری نووسین و وێنەبوون، نموونەی ئەمە نووسینی عیرفانی قبتییە، وەك لە کتێبی (یەهوە)دا بەدی دەکرێت کە لە هەندێك بابەتیدا وێنەییە، بەهەمان شێوە ئەم ڕەوشە لەلای شەمعونی و کارپۆکراتییەکانیش باوبووە[1]. لێرەوە دەکرێت بڵێین وێنە بەگشتی و مینیاتۆر بەتایبەتی، لە کتێبە ئایینییەکانەوە گەشە دەکات و ڕوو لە جۆرەکانی دیکەی نووسین دەکات و دواتر کاریگەری لەسەر نەتەوە و قوتابخانە جۆراوجۆرەکان دادەنێت (ئەمە لە ئەوروپاشدا بەتایبەت لە دەستنووسەکانی سەدەی ناوەڕاستدا دەبێتە بەڵگەی بوونی مینیاتۆر لە کتێبە ئایینییەکاندا[2]) .

---

١ هەر ئەو سەرچاوەیە، ل١٤٣

٢ وەهبی ڕەسوڵ، ڕامان، ژ ١٠٥

وێنەی(٥)

مینیاتۆر ئەو وێنە یا هێڵکارییەیە کە زۆر جوان نەخش بکرێت، بەگشتی بەشێوەی یەك- ڕوخسار بە ڕەنگی ئاوی یان (گواش) لە قەبارەیەکی بچوکدا دروست بکرێت[1]. ئەم هونەرە تا پەیدابوونی ئایینی ئیسلام بەردەوام بوو، دواتر ئێرانییەکان لەژێر سایەی (هونەری ئیسلامیدا) بەهۆیەوە هەوڵی ڕازاندنەوەی کتێبە ئایینییەکانیان دەدا، هونەری ئیسلامی بە مانای ئەو هونەرەی کە (گوشراوە و بەرهەم هاتووی ئەو شارستانییەتانەیە کە بە درێژایی چەندین سەدە لە قەڵەمڕەوی فراوانی ئیسلام (هند تا ئیسپانیا) پەرەسەندوانە هونەرێکی پایەداری بەرهەم هێنا)[٢].

شارستانییەتەکانی ڕۆژهەلاَت بەهۆی ئایینی ئیسلامەوە هونەری یەکدییان ناسی و ئاوێتەی یەکدیبوون و کاریگەرییان لەسەر یەك جێهێشت. زۆرێك لە موسوڵمانە ناعەرەبەکان هەوڵیان دەدا

١ ادواردلوسی اسمت، فرهنگ اصطلاحات هنری، ل ٢١٤

٢ .رویین پاکباز، دایره المعارف هنر، ل ٧٢٥

هونەر و فەرهەنگی خۆیان ئاوێتەی ئایینەکە بکەن تاکو جۆرە سازگارییەك دروستبکەن، لەهەمانکاتدا هونەر و کولتووری عەرەبیش بەهۆی ئایینی ئیسلامەوە ئاوێتەی کولتوورەکانی دی ببێت. ئەگەر بمانەوێت بەر لە ئیسلام لە چرکراوەی کاری هونەری عەرەب بڕوانین، ئەوا دەشێت بڕوانینە ئەو پەیکەر و بتانەی کە بە مەبەستی پەرستش دروست دەکرا بەپێی سەلیقە و بڕوای ئەو بتپەرستانە، بە دەرکەوتنی ئایینی ئیسلام ئەم هونەرە کۆتایی پێ دێت لەسەر دەستی پەیامبەری ئیسلام محەممەد (د.خ) و وەك ڕاسپێردراوێکی یەزدانی هەوڵی پاککردنەوەی ماڵی خودا (کەعبە) دەدات لەو شێوەگەلانەی کە زەمینەیەکن بۆ فرەپەرستی و ڕێگرن لەبەردەم یەکتاپەرستی و دروستبوونی گیانێکی یەکگرتوودا، لێرەوە ئایینی ئیسلام لە پێناو سەرهەڵنەدانەوەی بتپەرستی-دا هەموو جۆرە دروستکردن و دانانی پەیکەرێك بە لادان لە دەستوری ئیسلام لە قەڵەم دەدات و شوێنکەوتووانی ئایینەکەش گوێڕایەڵی دەبن. ئەمە وەك یاسایەکی چەسپاو پەیڕەو دەکرێت تا سەردەمی دوای خەلیفەکانی ڕاشیدین، لێرە بە دواوە بەنی ئەم پەیامدارییە شل دەبێتەوەو بڕوایەکی دی لە دەرباری خەلیفە جوانپەرستەکانی موسوڵمانانەوە سەرهەڵدەدات لە پێناو بەدەستهێنانی هونەرکارییە جوانەکانی ناوچەکە، ئەوان پێیان وابوو ئەگەر وێنەی بوونەوەر و زیندەوەرەکان سایەیان بۆ دروست نەبێت، یان بە قەبارەیەکی بچوك دروستبکرێن بۆ ڕازاندنەوەی شتە بەکارهێنراوەکانی ڕۆژانە لە فەرش و گۆزە و سیرامیکدا، ئەوا هیچ ڕێگیرییەك ناکرێت و نابێتە لادان لە ئایینەکەدا. بەم شێوەیە لەسەر مەیلی خەلیفەکان هونەر بە شێوەی نیگارسازی هاتەوە نێو ئیسلام، چونکە ئەم مەیلە هونەرییە لەناو ئەو نەتەوانەی کە شارستانییەتی ئیسلامیان پێك دەهێنا (عەرەب، تورك، ئێرانی، مەغۆلی) بە سوننەت و نەریتێکی کۆن دەژمێررا و دەستبەرداربوونی کارێکی سانا نەبوو، لەهەمان کاتدا ئیسلام ئەو نەریت و سەلیقە جۆراوجۆرانەی لە بۆتەی خۆیدا کۆکردەوە و پتەوانە دەری دەبڕین و بووە نوێکەرەوەی شێوە کۆنەکان و داهێنانی شێوەی نوێی کارە هەڵکەندراو و نەخش و نیگارە ڕەنگینەکان[1].

١ هـ . و.جنسن، تاریخ هنر، ل٢٠٣

ئەم ئاوێتەسازییەی هونەری ئیسلامی هەڵگری ماهییەتێکی دینیی و مەعنەوییە، نەك تەنها لە مزگەوت کە بەرجەستەترین کاری هونەرییانە، بەڵکو لە بوارەکانی خۆشنووسی و هونەری زینەتی و وێنەییدا دەردەکەوێت، لەگەڵ ئەمەشدا هونەری ئیسلامی بەرلەوەی وێنە و بابەتی مەزهەبی بێت، گیانی ئیمان و یەکیەتی موسوڵمانەکانە لە فۆرمێکی ئینتزاعیدا، لە میانەی ئەم هونەرکارییەدا خۆشنووسی بە بالاترین هونەری ئیسلامی لە قەڵەم دەدرێت، چونکە هۆکارێکە بۆ بەرجەستەکردنی کەلامی خودا[1]، هەر ئەمەش وای لە ئایینی ئیسلام کردووە کە دژایەتی ئەم هونەرکاری زەخرەفە و نیگارسازییەی نێو مزگەوت و شوێنەکانی پەرستش نەکات و بەهۆی ڕێگری نەکردنییەوە هانی بەردەوامی بدات، ئایین پێ وایە ئەم نەخش و نیگارانە دەبنە هۆی ئەوەی کە (کەسی ئیماندار نەك هەر تەنها بکەوێتەوە یادی ئەو ئایەتانەی کە بە نەخش و نیگار هەڵواسراون، بەڵکو سەرنجیشی ڕادەکێشێت بۆ بەهای ئەو شێوە و وێنە ڕۆحییانە، لەهەمانکاتدا لە ڕێی جوانییەوە توانا و بەهرەی خودایی نیشان دەدات)[٢] نەخش و نیگار وەك هونەرێکی جوان دەبێتە هۆی زیاتر نزیك کردنەوەی دروستکراو بە دروستکەرەکەیەوە، ئەمەش بەهۆی کاریگەری شێوەو ڕەنگەکانەوە کاردەکەنە سەر دەروون و ئارامی بە کەسی ئیماندار دەبەخشن .

ئەمانە هەموو بالایی هونەری ڕۆژهەلات دەردەخەن لە ئایینی ئیسلامدا، لەلایەکی دیکەوە توانای هونەرمەندانی ژێر سایەی دەسەلاتی ئیسلامی دەردەخات بەهۆی برەودانیان بە هونەرەکانی نووسین و وێنە کێشان بەتایبەتی (مینیاتۆر) کە هونەرمەندێکی موسوڵمان پەرەی پێداوەو لە شارستانییەتی پێش ئیسلام بۆی ماوەتەوە (شارستانییەتی هیندی و فارسی) ئەوەی جێدەستی دیاربێت بەم هونەرەوە، مینیاتۆر کێشی نێو شانامەی فیردەوسییە بە ناوی (بەهزاد)ەوە[3] کە کاریگەرییەکی دیاری بەسەر بەرهەمە نووسراوەکانی دوای خۆیەوە بەجێ هێشت.

---

١ هەر ئەو سەرچاوە و پەڕەیە

٢ د.علی ایمانی، سیر خط کوفی در ایران، ل ٣٥

٣ ستار قادر، ئەدەب و هونەر، ژ (٥٩٤)

هونەرمەندە ئێرانییەکانی ژێر سایەی دەوڵەتی ئیسلام لە هەوڵی ڕازاندنەوەی کتێبە ئاینییەکاندا بوون، بەڵام بەهۆی قەدەغەبوونی دەستکاری کردنی قورئانی پیرۆزەوە، قورئانیان بە نیگاری زەخرەفە و خەتە جۆراوجۆرەکانەوە دەنووسییەوە و چیرۆکەکانیان بە جیا وەردەگرت و بە نیگارکارییەوە لە شێوەی کاری هونەری ئەدەبی و ئایینی سەربەخۆدا دەیان خستە ڕوو، وەك نووسینەوەی میعراجنامەی پەیامبەر (د.خ) بە وێنەی مینیاتۆرەوە لە سەدەی شازدەدا[1]. میعراجنامە بەو شێوەیەی کە هەیە لە شێوەی پەخشان و شیعردا نووسراوەتەوە لە سەردەمە جوداکاندا و لە پاڵیشیدا وێنەکێش کراوە، ئەمە بەبێ گوێدانە ئەو ترسەی کە کێشانی ڕووخساری پەیامبەر بە کارێکی نادروست دادەنرێ، چونکە کەسی وێنەکێش یان خۆشنووس، لە هەوڵی بەرجەستەکردنی ئەو ڕووداوەدا بووە بە وێنە و لە ئەندێشەی خۆی و پەسنی گێڕانەوەوە ئەو وێنەیەی کێشاوە، تاکو تەواوی ئەو سەفەرە بگێڕێتەوە.

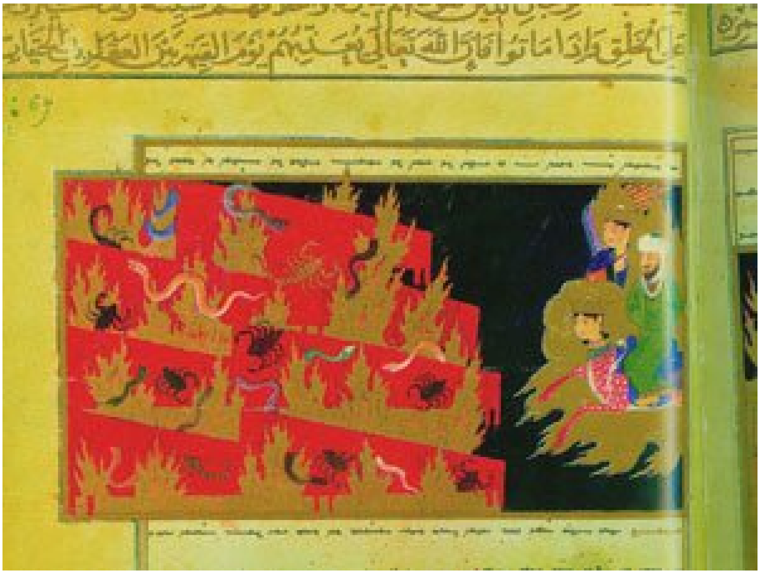

وێنەی(٧)

١. هـ . و.جنسن، تاریخ هنر، ل٢١٣

کێشانی ئەم تابلۆیە ئەگەرچی هەوڵێکی باشە بۆ ڕوونکردنەوەی زیاتری ئەو ئەرکە ئاینییە، بەڵام لە چاو مینیاتۆرەکانی دیکەی ڕۆژهەڵاتدا بەهایەکی هونەری ئەو تۆی نییە و نەتوانراوە ئەو جێ پێیە هەڵگیرێت و باشتر کاری لەسەر بکرێت، لەلایەکی دیکەوە کەسی هونەرمەند سەلیقەی تەواوی بە خەرج نەداوە تا بالآیی ئەو سەفەرە ئاسمانییە بە ئەفسوونەوە نیشان بدات.

لە ئەدەبی عەرەبیدا وەرگێڕاوی کلیلە و دمنەی بەیدەبا، بە یەکێك لەو بەرهەمانە دادەنرێت کە بە مینیاتۆر نەخش کرابێت، جگە لەمە لە گەلێك بەرهەمی تردا بەدی دەکرێت وەك لە کارەکانی (یحي واسطی)[1]دا.

د. زەینەب بەحرانی پێی وایە کە سیمای جیاکەرەوەی هونەری ڕۆژهەڵات لەم ئاوێتەسازییەدا خۆی دەبینێتەوە و دەڵێت: (لە وانەیە جیاکارترین لایەنی هونەری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئیسلامی، تێکەڵکردنی وشەو فیگەر بێت، لەو دیوارە هەڵکۆڵراوەکانی تەلارە ئاشورییەکانەوە تا دەستنووسی سەدەکانی ناوەڕاست و مینیاتۆرە ئێرانییەکان، هەزار ساڵە فیگەر و وشە تێکەڵ کراون، وشە دەشێ فۆڕمی فیگەر وەربگرێت، یان فیگەر نوێنەرایەتی وشە بکات)[2].

هونەرکاری مینیاتۆری یان گشتی تر بڵێین نووسراوی وێنەدار لە نووسراوی کوردییدا، ڕەنگە لە گەلێك لە دەستنووسە دێرینەکاندا بکەوێتە بەرچاو، بەڵام دیارترینیان کە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی شازدە، کاری تابلۆکانی شەرەفنامەیە، شەرەفخان هاوکات لەگەڵ تۆمارکردنی زانیاری و نووسینەوەی مێژوودا ژمارەیەك تابلۆی کێشاوە کە ڕەنگ و ڕوویەکی کوردی پێوە دیارەو نیشاندەری ئەو قەولانەن کە گێڕەرەوە باسیان دەکات، بەپێی ئەو لێکۆڵینەوانەی کە ئەنجام دراوە کاری تابلۆکان دەگەڕێتەوە بۆ شەرەفخان[3]، ئەو تابلۆیانەی کە لە بەردەستدان بیست تابلۆن و بە وردەکارییەکی جوانەوە کاریان تێداکراوە، کە دەبنە هەڵگری مێژوویەکی دیدەنی کورد، بەهۆی

١ ڕوبەرگی المجله الرواق، العدد ١٥

2 د. زەینەب بەحرانی، هونەری تاراوگە پرۆژەی وشە و ڕەنگ و پرسیارەکانی ناسنامە، و. چۆمان هەردی، ئایینده ژ ١٠، ساڵی ٢٠٠٠

٣ عەبدولڕەقیب یوسف، تابلۆکانی شەرەفنامە، چاپی دووەم ١٩٩٨، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری

تایبەتمەندییەکانی هونەرکاری کێشانی تابلۆکانەوە، ئەمەش لە پێکهاتەی ڕەگ و پۆشینی جلوبەرگ و کەرەسەو ئامێری جەنگ و ئامێری کاروباری ڕۆژانە و جوڵە و شوێنی تاکەکانەوەیە. بە ورد ڕوانین لە تابلۆکان دەتوانرێت کار لە لایەنە کۆمەڵایەتی و ئایینی و سیاسییەکانی ئەو سەردەمانە بکرێت و بەپێی پلەوپایە و لە ڕوانگەی شوێنی تاکەکانی ناو تابلۆکەوە، پەی بە پێگەکان ببەی لە کۆمەڵگەی ئەوسای کوردیدا (وێنەی چالدێران).

ئەم وێنەیە یەکێکە لە وێنە گرنگ و بە بەهاکانی ناو شەرەفنامە لە ڕوانگەی ئەو خاڵە مێژووییەوە کە چارەنووسی کوردی وەرچەرخاند بە ئاقارێکی نادروستدا، بەو پێیەی جەنگی چالدێران لەنێوان هەردوو لایەنی سەفەوی و عەباسیدا ڕووی داوە و کورد بۆتە قوربانییەکی دیار تێیدا، ئەوا چ لەناو مێژووی کورد و چ وەك باسکراوی ناو شەرەفنامە قورسایی خۆی هەیە، بەپێی ئەو خوێندنەوانەی کە بۆ ئەم تابلۆیانە کراوە، ئەمانە هونەری باڵان و هیچیان لە مینیاتۆرە ڕۆژهەڵاتییەکان کەمتر نییە، بەتایبەت ئەم تابلۆیە، لە خوێندنەوەیەکی بۆ ئەم تابلۆیە، ستار قادر باس لە بە واقیعی نەکێشانی ئەم تابلۆیە و سەرجەم کارەکانی دیکەی نێو شەرەفنامە دەکات، کە تابلۆکان لە شێوەی تارمایی کاڵدان و سێبەر و ڕووناکی ڕیالیستانەی نەکێشاوە، هونەرمەند هۆکاری ئەمە دەگەڕێنێتەوە بۆ دونیابینی ئایینی تا زۆر بایەخ نەدەنە ئەم جیهانە.[١] ئەم بیرەش ڕەنگە لەو تێڕوانینە ئیسلامییەوە بێت کە جیهانی ئێرە بە جیهانێکی فانی و بڕاوە بداتە قەڵەم و جیهانی دووەمی دوای زیندووبوونەوە بە واقیعی بزانێت، هاوتا لەگەڵیشیدا دەکرێت بەوچاوەوە لێی بڕوانین کە ئەم تابلۆیانە نووسینەوە و گێڕانەوەی مێژوون، ساتی کێشانی تابلۆ ئەو کاتەیە کە هەموو شت کۆتایی هاتووە، کاتێك وێنە دەکێشرێت لەگەڵ نیشاندانی واقیعدا دەیەوێت بڵێت ئەمە هەبووە، بەڵام ئێستا جگە لە تارمایی هیچی دیکە نییە.

یاخود دەستنووسی (مەلا شوکور) کە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەیەك لەمەوبەر، لە کوردستانی ڕۆژهەڵات شیرین و فەرهادی نووسیوە و وێنەی پڕ سۆزی بۆ کێشاوە[2]، ئەم وێنانەی کە هاوتای

---

١ ستار قادر، خوێندنەوەی میناتۆری (شەڕی چالدێران)ی شەرەفخانی بەدلیسی، ئەدەب و هونەر، ژمارە ٥٧٩ ، پێنج شەممە ٣\٤\٢٠٠٨

٢ قوبادی جەلیزادە. ڕۆستەم ئاغالە، ڤان ئیرۆتیك، چاپخانەی ئاراس، چاپی یەکەم ٢٠٠٧

شیعرن لە دەستنووسێکی دێریندا دەردەکەوێت کە باسی ڕۆستەم و زۆراب و پاڵەوانانی کۆن دەکات، لە پاڵ شیعرەکانیدا کە بە خەتێکی تایبەتی فارسی نووسراوە و ناونیشانی بابەتەکان بە زمانی فارسی و شیعرەکان بە (گۆران)ی نووسراون، هاوتا لەگەڵیدا چەند وێنەیەکی ڕەنگاوڕەنگی ڕۆستەم و سیاوەحش و دێوو و پاڵەوانی ناو داستانەکە کێشراوە.[1]

لە پاش پەیدابوونی چاپیش نمونەی ئەم هێڵکاری و نووسینانە وەك دەست پێشخەرێك لە بەرهەمەکانی (حسێن حوزنی موکریانی) دا بەرچاو دەکەوێت، فەرهاد پیربال پێی وایە کە کتێبی کوردیی چاپکراوی پێش موکریانی، خاڵین لە ڕەسم و نیگار و تابلۆی ڕوونکاری، موکریانی لە کتێبی (غونچەی بەهارستان)دا کە ساڵی ١٩٢٥ بلاّوبۆتەوە، ئەم کتێبە وەك بەرهەمێکی مێژووی ئەدەبیاتی کوردی، زیاتر لە بیست نیگار و هێڵکاری لە بارەی کورد و کوردستان و سەرکردە مێژووییەکان و نەخشەی جوگرافیدا بلاّو کردۆتەوە و هەستی کردووە کە نیگار و وێنە زیاتر بیری نووسەر دەردەبڕن، بۆیە بەردەوام لە بەرهەمەکانیدا بەکاری هێناون.[2] وەك گۆڤاری وێنەداریش هەندێ کەس گۆڤاری (ڕووناهی) شامیان بە یەکەم گۆڤاری وێنەداری کوردی داناوە، ئەگەرچی (عەبدوڵلاّ زەنگەنە) پێی وایە کە دیاری کوردستان یەکەم گۆڤاری وێنەدارە، ئەمە جگە لە گۆڤارە وێنەدارەکانی دیکەی وەك (ڕۆژی کورد، کوردستان، تێگەیشتنی ڕاستی، زاری کرمانجی)، کە ئەمەی ئەم دواییەیان بە هونەرکاری حوزنی دەڕازێنرایەوە (وێنەی ٨)[3]ناو و لۆگۆی ئەم گۆڤارو ڕۆژنامانە لەسەر لاپەڕەی ڕۆژنامەکە بەجۆرێك بوو، کە مەبەستی پێکهێنەرەکانی دەپێکا لە پەیام ناردن بۆ خوێنەرانی کورد، بۆنموونە گۆڤاری ڕووناکی لۆگۆکەی ((دیمەنی ڕۆژێکە لە پشت چەند چیایەکەوە دەدرەوشێتەوە و لەسەر کێوەکانیشی نووسراوە (ڕووناکی)، ئەم تابلۆیە

١ محەمەد عەلی قەرەداغی، بوژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد، ب. یەکەم، ل١٧٨

٢ فەرهاد پیربال، گۆڤاری ئێستا، ژ١٦

٣ عەبدوڵلاّ زەنگەنە، د.کەمال مەزهەر (پێداچوونەوە)، ژیانەوەو شوێنی لە ڕۆژنامەنووسی کوردیدا ١٩٢٤-١٩٢٦، دەزگای چاپ و بلاّوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٠، ل٨٠

پڕەپڕ ڕێبازی بیری حوزنی بوون لە بلاوکردنەوەی گۆڤارەکەدا، کە ویستویەتی بە ڕێگەی زانستی خوێنەر ڕووناکبیر بکات و ڕۆژی زانینی لێ هەڵبهێنێت و لە نەزانی ڕزگاری ببێت))[1]

1 د.کوردستان موکریانی، ڕووناکی یەکەمین گۆڤاری کوردی شاری هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠١، ل١٠

روناکی

فهرست

لاپەڕە	روناکی	رنسوزیکی تزیك
١	مجلە ی روناکی و	
٢	مطبعە ی زارکرمانجی	(د)
٣	روناکی	اومەجی
٥	اقتصادیاتی نیشتمانی کورد	حسین حزنی
٧	اجتماعیات کرمله ی	حسین حزنی
١٠	مشکلاتی بی ایشی	محامی شیت مصطفی
	بەرزی وناو	
١١	لە قلبی اوروپادا	
	دولتیکی اسلام	ك ح
١٢	بەرزی وناو	
١٥	بزرکردنی دلنیالی	
١٦	غزلی عبد الله بك مصباح — ئەدەب	

موصل لە چاپخانە ی موصل حدیثە چاپ کرا

٢٤ تشرین یکم م ١٩٣٥

وێنەی (٨)

لە سەردەمی ئێستادا ئەمجۆرە کارانە لە ئەدەبیاتی فارسیدا بەهۆی ڕەگو ڕیشەی پتەویەوە بەشێوەی هونەری سونەتی بالاٚ دەردەکەێت و دیوانی شاعیرانی کلاسیك و تەنانەت ئارامگاکانیشیانی پێ دەنەخشێنن، بەلاٚم لە ئەدەبیاتی نەتەوەکانی دیدا جۆرە گۆڕانێکی نوێی بەخۆوە بینیوە، ئەویش لە پەیوەندی مۆتیڤ و هێلکاریدا خۆ دەنوێنێت. (مۆتیڤ بە دووبارەکردنەوەی یەکەیەکی چەسپاو دەوترێت، بۆ نموونە وێنەی شاخێك دەکێشین نەگۆڕە و چوارچێوەیەکی دیاریکراوی هەیە، یەکەی دووبارەبووەوە لە نەخشی فەرشی کوردیدا (کە شێوەی ڕیزبوونی شیعریشە) بە مۆتیڤی کوردی دادەنرێت(وێنەی ٢).١

١ ڕێبوار سەعید، وتارێکی تۆمارکراو، ساڵی ١٩٩٨

شیعر و چیرۆك هاوتا لەگەڵیدا مۆتیڤ دادەنرێت، لە ڕۆژنامە و گۆڤار و تەنانەت کتێبەکانیشدا، هەرچەندە ئەمانە بەهۆی ڕێبازەکان و کاریگەرییان لەسەر شاعیرەکە دەگۆڕێت، شیعر پێویستی بە هەستە، ئەمە لە وتار و هەواڵ و ڕیپۆرتاژ جیای دەکاتەوە لە ڕووبەری ڕۆژنامەکاندا و ئەو هەستە وا دەکات دەربڕینێکی دیکەی بۆ بکرێت تا خۆی وەك ئەوەی کە هەیە نیشان بدات، بۆ ئەمەش پێویستی بە هێڵکاری و مۆتیڤە لە ڕووبەری ڕۆژنامەکاندا. لێرەدا پێناسی مۆتیڤ دەکرێت بەوەی کە (پڕاکتیکێکی ساتە وەختییانەیە و بە هێڵە جۆراوجۆرەکان بە ئەنجام دەگەیەنرێت بۆ مەبەستی جوانکردن و نەهێشتنی بۆشایی سەر ڕووی لاپەڕەکان، هەروەها بۆ گەیاندنی و ڕوونکردنەوەی بیرۆکەی دەقێکی شیعری، یان دەربڕینی ئیحساسیانەی هونەرمەند سەبارت بە دەقێکی ئەدەبی، یان خستنەڕووی بیرۆکەیەکی سەرەکی شتێك لە شێوەیەکی خەیاڵئامێزانە کە چێژێکی ساتەوەختییانە دەداتە بینەر و هەروەها بۆ چێژ وەرگرتنیش لەو کاتەی مۆتیڤەکەی تێدا ئەنجام دەدەرێ بۆ هونەرمەندەکە)[1] ئەگەرچی مۆتیڤ بەپێی ئەم پێناسەیە ئەرکی خۆی بەجێ دەهێنێ، بەلاَم ئەم ئەرکە ناتوانێ وەك جوانییەك لێوەی بڕوانرێت، چونکە ئەو کات کاری مۆتیڤ پڕکردنەوەی ڕووبەری بۆشاییە نەك جوانکاری ناوەکی، لەگەڵ ئەمەشدا چێژ بۆ هونەرمەندە کە دەربڕی ناخێتی، بەلاَم ئەم جوانییە پێ ناچێ لەلای خوێنەر بوونی هەبێت لە چاو تابلۆ و مینیاتۆری ناو کتێبەکان، چونکە تابلۆ و مینیاتۆرەکان بەجۆرێك لە جۆرەکان شتێکت بۆ باس دەکەن کە بینەر بە سانایی دەتوانێت لە ئاستی ڕووکاردا وەری بگرێت و نوخبەش پەی بە پەنهانییەکانی ئەو تابلۆیە بەرێت، بەلاَم مۆتیڤ کۆمەڵە هێڵێکە لەو ساتەدا دەخرێتە خزمەت تێکست کە مەرج نییە پەیوەندی واتاییان لەنێواندا بێت، واتە ئەشێ ناواخنی تێکست شتێك بێت و هێڵکارییەکانیش شتێکی دیکە.

بە ڕای ئێمە مۆتیڤی ئێستای کوردی نێو ڕۆژنامەکان، مۆتیڤگەلێکن کە وەك هەواڵ زوو کۆن دەبن و جێیەك لە زاکیرەی بینەر و خوێنەردا بۆ خۆیان ناگرنەوە و لەگەڵ بەسەرچوونی ڕۆژدا ئەویش دەسپێررێت بە فەرامۆشی، ئەمەش لەو تێڕامانەوە دێت کە ئێستا لە ڕۆژنامەو

---

1 گۆڤاری ئاینده ژ ١٠، ئاياری ٢٠٠٠

گۆڤارەکاندا بەدی دەکرێت، کاتێك پارچە شیعرێك مۆتیڤێکی لەگەڵ دادەنرێت، وەك نیشاندەری پەیوەندی نێوان دەق و مۆتیڤ کە دەوترێت: (بەرەو پێش چوونێکی بەرچاوە لەو هاوئاهەنگییەی کە لەنێوان دەق و مۆتیڤدا هەیە و هەردووکیان ئاوێتەی یەکدی بوون)[1] ئەوا ئەم پەیوەندییە کاتییە و قابیلی نەمانە، چونکە ئەگەر پەیوەندییەکی پتەو بوایە ئەو مۆتیڤە وەك تەواوکەری دەمایەوەو لە کاتی چاپکردنی ئەو تێکستەدا بەشێوەی کتێب لەگەڵ تێکستدا دادەنرایەوە. بەلاّم لەگەڵ ئەم بە کەم بینینەدا ناتوانین حاشا لەوە بکەین کە (هونەری مۆتیڤ خاوەن تایبەتمەندی خۆیەتی، ئەمڕۆ لە ڕووبەری شێوەکاریدا زیاتر لە هەر جۆرێکی دیکەی وێنەکێشان بەرخورد لەتەك ئەدەبی ڕۆژنامەوانیدا هەیە)[2]

جگە لە مۆتیڤ پەیوەندی هێڵکاری ئاسا و تەنانەت تابلۆش لە ئەدەبیاتدا هەبوونێکی بەرچاوی هەیە بەتایبەت لەلای ئەو شاعیرانەی کە بە جۆرێکی تایبەت خولیاو توانای وێنەکێشانیان تێدایە، نموونەی هەرە دیاری جیهانی ئەو شاعیرانەن کە چەندە وەکو شاعیر ناسراون هێندەش وەك وێنەکێش هەوڵیانداوە توانا پەنهانی و خواستە دەرنەبڕاوەکانیان لەڕێگای ئەم دوو جەمسەرە تەواوکەرەوە بگوازنەوە و نمایشی بکەن. سوهراب سپهری شاعیری عیرفاندۆستی ئێرانی، یەکێکە لەو شاعیرانەی کە وێنە و شیعرەکانی وەك وێنەو ئاوێنە وان، لەبەر ئەوە (کاتێك تەماشای تابلۆکانی سپهری دەکەین لە ڕاستیدا هەر ئەو شیعرانەی دەخوێنینەوە، بەلاّم بە زمانێکی دی، زمانی وێنە)[3] سوهراب چەندە لە شیعردا تابلۆی بەرجەستەت بە زمانێکی سادە بۆ دەکێشێت، هێندەش لە تابلۆدا بە زمانی ڕەنگ شیعرت بۆ دەخوێنێتەوە و وێنە و وشە دەبنە دوو ڕووی یەك شت لەلای، بە واتایەکی تر مادام (تابلۆ دەتوانێت سنووری نووسین تێپەڕێنێت، ئاواش نووسین دەتوانێت سنووری تابلۆ تێپەڕێنێت کە هێڵ و ڕەنگ و ڕێبازەکانی دەتوانێت بە بارتەقای ئەو نووسینە وەلاّم بداتەوە)[4].

---

1 گۆڤاری ئاینده ژ ١٠، ئایاری ٢٠٠٠

2 ستار قادر، مۆتیڤ و تایبەتمەندییەکانی لە روبەری ڕۆژنامەوانیدا، گ.هەنار، ژ٦، ٢٠٠٦

٣ حمید سیاپوش، باغ تنهایی، ل ٢٠٤

٤ ڕزگار سەعید، گۆڤاری ئێستا، ژ ٢١

هەر لە ئەدەبیاتی نوێی فارسیدا و لە پاڵ گرنگیدان بە نووسیندا، هێلکارییەکانیش بەهای خۆیان دەردەخەن لە پرۆسەی خوێندنەوەی دەقدا، نموونەی ئەمە لە شیعرەکانی (ئەفشین شاهرودی)[1] شینمادا دەبینرێت کە بە زمانێکی سادەوە دەقەکانی نووسیوەتەوە و لەگەڵیشیدا هێلگەلێکی دڵ سادانەی منداڵانە بەدی دەکرێت کە تەواو بیرەوەرییەکانی دەخەنە ڕوو، وەك ئەوەی دەفتەری یادەوەرییە تایبەتەکەی بێت و نووسینەکانیشی بۆخۆی بێت. مهیرداد فەلاح بەهەمان شێوە لە هەوڵی شکاندنی دەستورە باوەکانی شیعر خستنەڕووە، هاوتای ئەفشین و جیاواز لە شێوەی ئەو، گەمە بەشێوازی دانانی دێڕەکان دەکات، ئەوەی سەرنجڕاکێش بێت لە کارەکانی ئەم نەوەیەی ئێستای ئەدەبی فارسی، ئەو شێوە تەنز نووسینەیە کە بەشێوەیەکی گشتی ئەدەبیات دەگرێتەوە، لە پشتیشییەوە تاڵییەکانی گێڕانەوە دەردەکەوێت، عومران سەلاح بە گەشەپێدەری ئەمجۆرە ئەدەبیاتە دادەنرێت تا ئەو جێیەی کە بە مەلای مەشهورەی شیعری فارسی ناو دەبرێ. ئەم نەوەیە تەنز دەنووسن و هاوتا فۆڕم تێك دەشکێنن و منداڵانە ئەوەی دەیڵێن دەرهاویشتەی نەستیانە کە تەواو ڕێی پێ دەدەن و ڕێگری ناکەن. ڕەنگە لە ئەدەبیاتی ئێمەدا تا ڕادەیەك ئەمە شەرم بێت و بە ورێنەی ناشیعری ئەژمار بکرێت، لە کاتێکدا لەو فۆڕمە چوارچێوە بەندکراوەدا چەندەها شیعری ناشیعر دەنووسرێت و وەك هەمیشە کردارەکانیان لە هەوڵی تەواو ڕێك دەرخستندان.

---

1 ئەفشین شاهرودی، و.مەریوان هەڵەبجەیی، من و مانگ بیر و باخچە، پرۆژەی وەرگێڕانی شیعری نوێی فارسی، ٢٠٠٨

وێنەی (٩)

ئەم دیاردەیە لە کولتووری کوردا لە پاش چاپەوە دەچەسپێت و بڕیاری چاپ دوا بڕیارە بۆ یەك ئاڕاستەیی، جگە لەوەی ئەگەر خوێندنەوەی دەروونی بۆ بکرێت وەك کرداری تاکەکان وایە، کە بەردەوام دەیانەوێ بەشێوەیەکی فەرمی دەربکەون و تا بتوانن خۆیان بشارنەوە و هەمووان ئەو شێوەیە بن کە کۆمەڵ وەك مۆدێل پەسەندی دەکات، نەك ئەوە کە دەروونی دەیەوێت.

ئەمجۆرە لە چیرۆکەکانیشیاندا دەردەکەوێت بەشێوەی ڕەمزئامێز لەلای (لیلا صادقی)[١]

شاعیری دیاری دیکە (فریدریکۆ گارسیا لۆرکا)یە، ئەو شاعیرەی کە کار و نامە و پۆستەرە نێردراوەکانی ئاوێتە بە شیعرو وێنە دەنارد بۆ هاوڕێ و دۆستانی و زۆرجار ئەوەی بە شیعر بۆی نەدەوترا بە هێڵکاری ئەنجامی دەدا و پەسنی هێڵکارییەکانی دەکرا بەوەی کە (هەم هونەری نایابە، هەم شیعری نایاب)[٢] لۆرکا لە پێشەنگەیەکیدا دەڵێت: کاتێك هۆنراوەیەکم لە

1. وقتم کن که بکذرم، لیلی صادقی

٢. علی اصغر قره باغی، زندگی و طرحهای فریدریکو گارسیا لورکا، ل٣٧

ڕادەبەدەر درێژ بێت یان نەگونجاوییەکی تێدا بێت، بابەتەکە بە پێنووسی هێڵکاری چارەدەکەم، ئەم کارەش هەم خۆشحاڵم دەکات هەم لە ڕادە بەدەریش سەرنجم ڕادەکێشێت.[١]

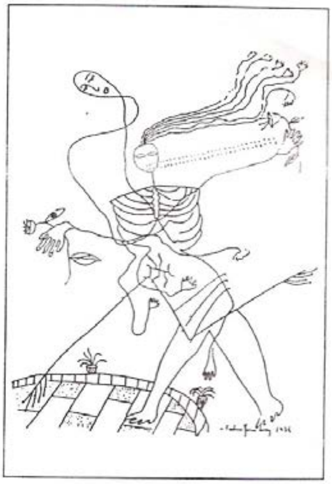

وێنەی(١٠)

یاخود ئەو شاعیرانەی کەمتر توانای وێنەکێشانیان هەیە هاوتا لەگەڵ هونەرمەندێکدا بەرهەمیان بلاَّودەکەنەوە، نموونەی ئەمە ئەپۆلێنەری شاعیر و پیکاسۆیە، لەهەمانکاتدا نووسەرێکی وەك ئەدۆنیس خۆی نیگاری بۆ شیعرەکانی کێشاوە[2]، لە ئەدەبی کوردیدا کارەکانی قوبادی جەلیزادە و ڕۆستەم ئاغالە نموونەیەکی بەرچاوی ئەمجۆرە ئاوێتە خوازییەن، جەلیزادە لە پاڵ شیعرەکانیدا دەیەوێت گوزارشتەکانی وێنەییانە دەرکەوێت، بۆ ئەمەش پەنای بردۆتە بەر کارەکانی ئاغالە و لە کتێبێکدا شیعر و تابلۆکان ئەگەر نەشبنە تەواوکەری یەك ئەوا پێکەوە و بەشێوازی خۆیان (ڕەنگ و هێڵ) و (پیت و وشە) هونەری بالاَی ئاوێتەخوازی وێنەو شیعر دەنوێنن. ئەم تێکەڵکاری و هاوکارییەی هونەرمەندان و شاعیران لەبەر گەیاندنی بە پەلەی پەیامەکەی و نزیك بوونەوەیتی، ئەم نزیك بوونەوەیە زیاتر وای لە (وەرگر) کردووە کە پانتایی دیدو زهنی خۆی بۆ پەیوەست

٢ اصغر قره باغی، زندگی و طرحهای فریدریکو گارسیا لورکا، ل٣٧

٣ قوبادی جەلیزادە، ڤان ئیرۆتیك، ل٨

کردنەوەی نووسین و وێنەکە بەرفراوانتر بکات.[1] ئەم کارە لە (ڤان ئیرۆتیك)دا ڕەنگدانەوەی جوانی هەیە بەهۆی ڕەنگەکانەوە، بە جیاوازی (خۆر لەناو پەرداخێکی شکاودا)[2] کە تەنها هێڵکارییە شێوە سوریالییەکانی ئاغالە بەهۆی ئامادە نەبوونی ڕەنگەوە، وەك ئەوەی زەفەری بە بیرە پەنهانەکەی شاعیر بردبێت، توانیویەتی پارچە نەگونجاوەکانی زەینی شاعیر بهێنێت و لە هێڵکارییەکدا یەکیان بخات و خەیاڵ تێکەڵ و ڕیز نەکراوەکانی شاعیر نومایش بکات. ئاغالە زیرەکانە توانیویەتی وێنەی ژنەکانی ناو شیعرەکان بنەخشێنێت بەهۆی خوێندنەوەی قووڵی پەیڤەکانەوە، چونکە لە ئاستی ئاساییدا ژن پەسنکراوە و باسکراوە، لەلایەن شاعیرەوە بۆتە ئیلهام دەری شاعیر، بەڵام لە ئاستی قووڵدا کە ئێمە لەڕێگای هێڵەکانی ڕۆستەم ئاغالەوە پەیی پێ دەبەین، بەهۆی ئەو وەسفە پیاوانەیەوە هەست بە نائومێدییەکانی ژن دەکرێت، ژنەکان پەشیمان دیارن لە شتێك کە نازانین چییە، خەمبارن بە وەها خۆشەویستییەك، ئەمەش لە زومی هێڵکاری کێشانەکەوە دەردەکەوێت کە تایبەتە بە جەستەی ڕوتیان لە وێنای زەینی شاعیردا.

نموونەکانی دیکەی ئەم کتێبە تەبان لەگەڵ شیعرەکاندا و پیاو بە خۆی و سمێڵە بابڕەکانییەوە توڕەیە لە زۆر شت، لەهەمانکاتدا ئیمان و ئیسلام خراونەتە بەر تانەی هەردوو شاعیر و نیگارکێشەکە.

ستایلێکی دیکەی سەر بەمجۆرە ئامبازبوونەی شیعر و وێنە کە وەك پرۆژەیەکی پێشوەخت کاربۆکراوی مەزن خۆی دەردەخات، بەشێوەیەکی جودا لە سەردەمی نوێدا، کارە هونەرییەکانی (ڕێبوار سەعید)ە لە پرۆژەی (وشە و ڕەنگ)دا. ئەو دێت لەم پرۆژەیەدا لەڕێگای تابلۆ و ڕەنگەکانی (خۆی) و وشە و پەیڤەکانی (ئەوان)ەوە وێنە و وشەکان یەکدەخاتەوە و لە ڕووبەرێکدا تەباییان پێ دەبەخشێت، ئەم تەباییەش بەشێوەی ئاوێزانبوونی وشە و هێڵەکان دەردەکەوێت. نووسینی پەیڤەکان لەڕێگای بانگهێشتی هونەرمەندەوە دەبێت، ئەتەکێتی میوانداری و بانگهێشتی هونەرمەند بۆ ئەو کەسانەی کە پەیڤەکان دەنووسن، سیستەمێکی خۆمانەیی

---

١ ڕزگار سەعید، گۆڤاری ئێستا، ل٣٦

2 رۆستەم ئاغالە قوبادی جەلیزادە، خۆر لەناو پەرداخێکی شکاودا

ئاشنایانەیە کە میوانی پەیڤنووس دەتوانێت بە مەیلی خۆی ئەو ڕووبەرە بەکاربهێنێت کە بانگهێشتکراوە بۆی، بێ دیاریکردنی سنوور و دەتوانێت دێڕەکان بە ئاڕاستەی ویستی خۆی بنوێنێت و لە پەیوەندیدا بێت لەگەڵ ڕەنگدا، لەهەمانکاتدا زاڵیی خۆی لەناو پەڕە سپییەکەدا نەخش بکات، هەر ئەمەشە وایکردووە (لە هەندێ دیمەندا پانتایی نووسراو وەك پردێك، یان دورگەیەك خۆ بنوێنێت، کە بیەوێت بەناو پانتاییە سپییەکەدا، ڕووبەرە ڕەنگییەکان ببەستێت بە دونیای دەرەوە، بەم پێیەش دێڕەکان لەگەڵ هەموو سەربەخۆییەکی خۆیاندا بە تەواویش تێکەڵ بە حەرەمی ڕەنگەکان بوون و ئا لەوێشدا جوتبوونی پڕ لە هاڕمۆنی پێکهاتووە.)[1] ئەم کارانەی ڕێبوار پڕۆژەیەکی نوێی سەردەمی پۆست مۆدێرنەیە بە کەرەسەی فەرهەنگێکی دێرینی دونیای ئەفسوناوی ڕۆژهەڵات، لەم بارەیەوە(د. زەینەب بەحرانی) دەڵێت: (تابلۆ بچوکەکانی ڕێبوار دەچنە خانەی هونەری میناتۆرییەوە، بەڵام تەنها ئاماژەیەك نین بۆ هونەری تەقلیدی ڕۆژهەڵات، قەبارەی بچوکی کارەکان بۆخۆی نیشانەی پرسیار دەخەنە سەر دامەزراوە هونەرییە (ئەورو-ئەمریکی)ەکان، کە تابلۆی گەورە بە هونەری بەرز دەناسن) ئەم خانمە لە کارەکانی ڕێبواردا بەدوای بەهای تاراوگەدا دەگەڕێت و پێ وایە بچوکیی قەبارە، نەك لە بەرزی هونەرەکە کەم ناکاتەوە، بەڵکو خوێ دەهاوێتە مانای فەلسەفی تێڕوانینەوە و دەتوانێت دەسەڵاتی تاراوگە نیشان بدات بەرامبەر بە هەموو جۆرە نیشتەجێ بوونێك.

شەماڵ عومەر لە لێکۆڵینەوەیەکیدا لەسەر ئەم کارانە دەڵێت: (پێکهاتە ڕەنگی و فیگۆرییەکانی ڕێبوار لە (شوێنەوار) دەچن پتر لەوەی کە فیگۆری ئاسایی و مامەڵەی ڕەنگی ئاسایی بن، شوێنەوارەکانی ناو قوڕ، سەر ڕێگاوبانەکان، شوێنەواری هەڵکۆڵینی یادەوەرییەکان لەسەر قەدی درەخت، گەڵای سەر دیوارەکان، ناو ترامەکان و پاسەکان)[2] ئەم خوێندنەوەیە ڕوانینێکی دییە لەو تابلۆ گوزارشت جیاوازانەی کە ناکرێت لە یەك خوێندنەوەدا بەندی بکەین و لە بەهای کەم کەینەوە، ئەم خوێندنەوەیەی شەماڵ چوونە ناو جەستە و ڕۆحی تابلۆیە، جەستە لەو

---

١ ڕێبوار سیوەیلی، دونیای شتە بچوکەکان، ل٨٢

2 شەماڵ عومەر،گەلاوێژی نوێ

دیدەوە کە ئەمە سازکردنەوەی جەستەیە لەسەر جەستەیەکی دی، بەو پێیەی دەیچوێنێ بە نووسراو و هەڵکەنراوی سەر دار و دیوار، کارەکانی ڕێبوار شوێنەوارێکن دەستی ئەفرێنەری ئەوی پێوە دیارە، لەڕێگای بانگێشتەوە داوای نووسین دەکات، وەك ئەوەی بە درێژایی مێژوو شوێنەوار و دیوار جێگەی نووسینە ونەکان بوون، ئەوانەی کە ساتێك شتێك دەنووسن لەسەر ئەو ڕووبەرەو بەجێی دێڵن، ئەمجارە هونەرمەند دەیەوێ خۆی هەستێت بە هێنانی ئەو نووسینانە بۆ ئەو شوێنەوارە، تاکو شوێنەوار دڵگران نەبێ لە نەبوونی یادگاری.

تابلۆ لەسەر نووسراوەکانی ڕێبوار سەعید، واتا دوای لەسەر نووسین و ئەو پەیوەندییەی کە وشە دروستی کردووە لەگەڵ هێڵدا، دەتوانرێت هەڵگری خەسڵەتی دەلالەتی جۆراوجۆر بێت و لە ئاستە جوداکانی پەیوەندیدا خوێندنەوەی بۆ بکەین. ئەم تابلۆیانە ڕاستە کاری هونەرمەندەو ئەو بڕیار دەرە بۆ پێکهێنانی ئەم میواندارییە و دەتوانێت قورسایی ڕاڤە لە خۆ بگرێت، بەڵام تەنها نابێتە کاری ئەو و لە کۆکاریدا ئەو دەبێتە هاوبەشێکی نێو پڕۆسەیەك، چونکە کاتێك ئەو تابلۆیانە وەردەگیرێت و نووسراوەکانیان لێ وەدەردەنرێت، هەست بە فیگەرێکی تەنهای سنووردراوی ناو سپێتی دەکرێت، بەڵام کاتێك وشەکان لە ئاستی ڕووکاردا و بەر لە خوێندنەوەی تێگەشتن لە ماناکانی، پەیوەندی دەکەن بە فیگەرەکانەوە، ئەوسا هونەرێك لەبەر چاوماندا دەبێت، کە تەنها ڕەنگ و هێڵ نییە وەك تابلۆ گوزارشت بکات لە خۆی، لەهەمان کاتدا تەنها وشەی نووسراو نییە کە وەك تێکستێکی ئەدەبی بخوێنرێتەوە، بەڵکو مینیاتۆرێکی نوێی سەردەمی مۆدێرنمان لەبەرچاودایە، کە تێکست پێویستی بە ڕوونکردنەوە نییە بۆ دەرخەری زیادەبەهای خۆی وەك لە کتێبە کۆنە مینیاتۆرەکانی ڕۆژهەڵاتدا دەبینرێت، کە نووسین بە هەموو مانا و بابەتێکەوە وێنە دەخوازێت و دەیەوێت خۆی پێ جوان کات، بەو پێیەی لەڕووی جوانکاری سیماوە، نووسین شێوە ڕیزبوونێکی مێلورەیی ڕەش وەردەگرێت، دەبێتە لەمپەر لە بەردەم فڕینی خەیاڵدا و وەك کۆیلەیەکی غەمبار پارچە پارچەی دەکەن، ئەوسا نووسەر بۆ بردنی بە ئاقارێکی دیدا وێنەی ڕەنگاوڕەنگ دێنێت تا هەم ڕەشی بە سنووری خۆیدا بچێتەوە، هەم ڕەنگاڵەیی توانای حوکمدانی هەبێت و ئاراستەکەری خەیاڵیش بێت. جیاواز لەم پەیوەندییەی جیهانی ئەدەبی ئەوسا، تابلۆکان لێرەدا مێژووی خولقاندنیان دێرینترە و وەك هەبوویەك بەر لە نووسین خۆیان

دەنوێنن و لە ڕەنگدا نغرۆن، کەوتوونەتە ناوەندی سپێتییەکی قووڵەوە، وەك باخێکی دەورەدراوی ناو زەریایەك دەردەکەون کە دڕدۆنگن بەرامبەر پتەوی دەسەڵاتیان و لە هێرشی سپێتی دەترسن، لە سەرکەشی خەیاڵ تۆقیون، لێرەوە هەست بە پێویستی ڕامکەرێك دەکەن، بەهۆی نەخشاندنی ڕەشەوە سنووری سپێتی کەم بکاتەوە، لەهەمان کاتیشدا جوانییەکانی ڕەنگ ئەرزش پەیدا بکات. لەم کارەی هونەرمەندەوە، تابلۆ وەك نامۆیەك بە دوای پەیوەندیدا دەگەڕێت، تاکو ئەو مێژووە تۆمارکراوەی درێژە پێ بدات کە لەگەڵ نووسیندا بەرهەمیان هێناوە، چونکە تابلۆ و نووسین وەك هەموو شتێکی سەردەمی مۆدێرنە سەریان ناپەرژێتە دیدەنی یەك و هەریەکەیان لە ئاپارتمانێکی بەش جودادا سەردەمی خۆیان دەگوزەرێنن، تەنها بەهۆی میوان دۆستێکەوە نەبێت ناتوانرێت یەك ببینن و دیالۆگی خۆیان لەمەڕ ئێستاتیکاوە بکەن.

کاتێك ئەم بەیەك گەیشتنە ڕوودەدات، میوانییەکی بێ وێنە دەخولقێت و بەهۆی جێگە و شوێنی دانیشتنی پەی بە دەسەڵات و بیرکردنەوە ئاکاری تاکەکان دەبرێت. کە تەماشای تابلۆکان دەکەین، هەست بە جیاوازی بەرچاو دەکەین لە دووبارە بونیاد نانەوەیاندا بەهۆی نووسینەوە، نووسینی هەبووی دووەم، بەجۆرێك ڕووبەڕوو بۆتەوە لەگەڵ تابلۆی هەبووی یەکەمدا کە ناکرێت یەك دیدی بن، بەڵکو هەندێکیان کە ڕێگایان پێ دراوە وەك خاوەن ماڵ هەڵسوکەوت دەکەن و تەواو خۆیان تێکەڵ دەکەن بە حەرەمی ڕەنگ و لەگەڵی جوت دەبن و نووسین و تابلۆ لە ئاوێتەییەکی هەمیشەدا دەردەکەون و نووسین سەرکەشانە زەبری بەسەر تابلۆدا دیارە و هەست بە گوستاغییەکەی دەکرێت. لە بەشێکی دیکەیاندا، نووسین چەقی وێنە دەگرێت و ئاراستەیەکی جێگیری دەبێت و تەواو ناتوێتەوە لە سەرجەمی تابلۆدا، بەڵکو ئەو خاڵەی کە مەبەستییەتی خۆی تێدا دەهێڵێتەوە. لە هەندێکی دیدا نووسین ئیرۆسییانە خۆی لە دەوری تابلۆ دەئاڵێنێت و وەك خۆشەویستێکی شەرمن لە سنوور ناترازێت و ڕازەکانی لە مەودایەکی نزیکەوە بۆ تابلۆ دەنێرێت، لە هەندێك تابلۆی دیکەدا نووسین تەواو دوراودوری تابلۆ دەبێتە پارێزەری و وەك عاشقێکی ڕۆحی هەوڵی پاراستنی شتێك دەدات کە هیچ شتێك هەڕەشە نییە بۆ سەری، بەڵام نووسین هێشتا بە گومانە لە سنوورەکان و خۆی دەبێتە سنوورێکی پتەو، لە هەندێکی دیکەدا نووسین وەك هاوڕێیەك گۆشەیەك دەگرێت و لەو گۆشەیەوە بۆ تابلۆ دەدوێت و نایەوێ کەسیان سەرتاپای ژیانی

یەك بگرن و گەرەکییە لە مەودایەکی دیاریکراوەوە دۆستی یەك بن. ئەم تابلۆیانە و پۆلێن کردنیان زۆر بە وریایانەوە لەلایەن ڕێبوار سیوەیلی- یەوە ئەنجام دراوە. ڕاڤەی نووسەر لەو سێ پۆلێنەوە دێت کە بۆ سەرجەمی تابلۆکانی کردووەو لەو دیدگایەوە خوێندنەوەی خۆیی بۆ کردوون، گرووپی یەکەم ئەو تابلۆیانەن کە نووسراو لە پاڵ فیگەرەکانەوە دەبێت و سنووری فیگەرەکان ناشکێنرێن، ئەم تێکەڵ نەبوونە بە ترسێکی کولتوور دادەنێت بەرامبەر بە پیرۆزی تابلۆ، ئەو ڕوانینەی بەرامبەر بە تابلۆ هەیە و تا هەنووکەش هەیەو ناتوانن لێی دەرباز بن، چونکە هەموو تێکەڵ بوونێك بە سنووری تابلۆ تێکشکاندنی پیرۆزییە. گرووپی دووەم باس لەو تابلۆیانە دەکات کە نووسراو لاسایی چیرۆکەکانی ناو تابلۆکە دەکاتەوەو ئەم پەیوەندییە وەك نووسراو و مینیاتۆرە دێرینەکان دەردەکەوێت، گرووپی سێیەم بە جیاواز دادەنێت و دەڵێت: لەم گروپەیاندا نووسراو نە دەیەوێت بڕیاردەر بێت وەك گرووپی یەکەم، نە وەك دووەمیش دەیەوێت لاسایی ناوەڕۆکی فیگەرەکان بکاتەوە، بەڵکو نووسراو لە دەرەوەی مۆتیڤەکانە و ڕووبەرە ڕەنگییەکان ئامادە بوونێکی پشتیوان کەریان هەیە و وەك چوارچێوە دەردەکەون بۆ فیگەرەکان[1].

ئەوەی وا دەکات ئەم کارە شێوە مینیاتۆریانەی هونەرمەند وەك کارێکی بێ هاوشێوە خۆی دەرخات، ئەو پەیوەندییەیە کە سازاندویەتی لەگەڵ بانگهێشت کراودا. ئەگەر لە کارەکانی تری وێنە و وشەی شاعیران و هونەرمەندان بڕوانین، ئەوا دەبینین کە ئەو کارانە زیاتر لە پەیوەندییەکی دوو سەرەدان بە ڕەچاوکردنی سنوور، واتە لە نزیکترین پەیوەندیدا پەڕە دەکرێت بە دوو بەشەوە، بەشێکی بۆ وشە و بەشێکی بۆ تابلۆ، لە دەستنووسە کۆنەکانیشدا بەشێوەی دابەشبوونی نایەکسان بەهۆی پەراوێز و حاشییەوە ڕووبەر کەرت دەکرێت بۆ شیعر و مینیاتۆر، ئەمە دەشیا وێنە و ڕەنگ هەردووکی دەستکردی تاکە کەس بن، یاخود دووکەس نەك زیاتر، بەڵام ئەم کارەی ڕێبوار سەعید، بەدەر لەوەی کە ڕووبەر بەش نەکراوە، کارێکی یەك، یان دوو لایەنە نییە، بەڵکو دەلوێ وەرگر زیاد لە کەسێك بێت و پەیڤەکانی خۆی بە خەتی خۆی بنووسێت، جا ئەو خەتە بە پیتی لاتینی، یا یابانی، یا عەرەبی بێت و وەك تەواوکەری ڕەنگ خۆی دەردەخات.

---

1 ڕێبوار سیوەیلی، نووسین و فیگەر، نەتەوە و حەکایەت، بەرگ ١، دەزگای توێژینەوەو لێکۆڵینەوەی موکریانی، چاپی دووەم ٢٠٠٨،ل٤٦٧

نموونەی کارەکانی هونەرمەند ڕێبوار سەعید

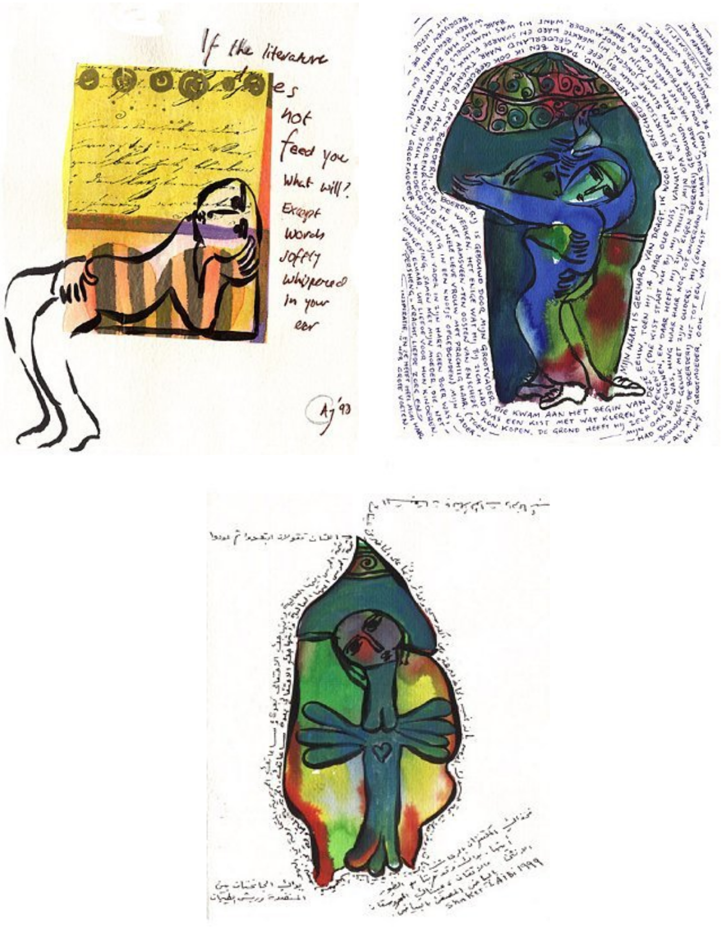
If the literature
not
feed you
What will?
Except
words
softly
whispered
in your
ear
AJ '98
DIE KWAM AAN HET BEGIN VAN
Shaker Laibi 1999

وێنەی (١١)

پەیوەندییەکانی وێنە و بەرهەمی ئەدەبی

پەیوەندییەکانی هونەر و ئەدەب لە ئاستە گشتییەکەی و لە ئاستی تایبەتیشدا وێنە و شیعر، یان تابلۆ و ڕۆمان، پەیوەندییەکی پتەوە و بەرهەمە هەبووەکانی ئەم بوارە لە جیهاندا دەبنە بەڵگە و سەلمێنەری ئەم بابەتە، هەندێجار وێنە چیرۆك دەگێڕێتەوە و تەنها گەیەنەری تاکە شتێك نییە، بەڵکو لایەنە جۆراو جۆرەکانی بەسەرهات و چرکەساتێك باس دەکات لە شێوەی هونەری باڵادا، ئەمە لە تابلۆ مینیاتۆرەکان و شیعرەکاندا دەبینرا کە پێشتر باسکرا. بەڵام بەشێوەیەکی دی چیرۆك لە دەرەوەی هونەر و لەناو ژیانی کۆمەڵایەتی و ئایینی بەگشتی و ئەدەب بەتایبەتی، کار دەکاتە سەر دەروونی هونەرمەند و لەگەڵ هەست و زەینیدا بەریەك دەکەوێت و دەبنە هۆی دەرخستنی توانستی و تابلۆ و وێنە دەئافرێنن. نموونەی ئەمە لە سەرەتاکانی مێژووە و تا ئێستا لە هونەری سەرتاسەری دونیادا دەردەکەوێت، هەندێجار چیرۆکەکان هەن و بە وێنەکێشانیان پێ دەخەنە حەرەمی هونەرەوە و لە وێشەوە پڕ ڕەنگتر لەناو کۆمەڵدا دەردەکەون، گەلێك جاری دیش چیرۆك زادەی بیری هونەرمەندە و لەڕێگای تابلۆکانی ئەمانەوە دەبێت بە چیرۆك، ئەگەرچی ئەمجۆرە کەمترە و زیاتر پێویستی بە کردنەوەی کۆد و تێگەیشتنی تاکەکانە.

لێرەدا نموونەی هەندێك لەو چیرۆکانە دەهێنینەوە بەپێی پۆلێنی بابەتی چیرۆکەکان کە لەڕێگای وەرگرتنی هونەرمەندانەوە بۆتە هۆی خولقاندنی تابلۆی بە بەهاو مێژوو دەرخەر.

ئەم تابلۆیانە ئەگەرچی زیاتر لە ڕۆژهەڵاتدا ئاوێتەی نووسراوەکانی ناو کتێبەکانن، بەڵام لە سەدەکانی دیدا بەشێوەی سەربەخۆ بەدی دەکرا، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ کارەکانی (کەمالەدین بەهزاد) لە سەرەتای سەدەی پازدەدا کە وەك یەکەمین نیگارکێشی ئێرانی موسوڵمان، تابلۆی سەربەخۆ بکێشێت، چونکە (پێشتر نیگارکێشەکان هەمیشە مینیاتۆریان تەنیا لەسەر لاپەڕەی

کتێب و لە نێو دەستنووسەکاندا ڕەسم دەکرد و تابلۆ تەنیا بۆ ڕوونکردنەوەی ناوەڕۆکی کتێبەکان بوو، سەربەخۆ ڕەسم نەدەکرا)[1] بەلاَم بەهزاد توانی لەگەلّ کاری نێو دیوانی شاعیران و چیرۆکە جۆراوجۆرەکانیاندا تابلۆی سەربەخۆ بکێشێت.

لە ڕۆژئاوادا هەر لە سەردەمی یۆنانی دێرینەوە هونەر پشت ئەستور بوو بە چیرۆکی جۆراوجۆر، ئەمەش لە هونەری پەیکەرتاشیدا دەبینرێت کە ڕەگێکی ئایینی و ئەفسانەیی پێوەیە.

چیرۆك لە تێگەیشتنی کولتوورییەوە بەرەو بەهای هونەری دەڕوات.

یەکێك لەو تابلۆیانەی چیرۆکێکی مەرگەساتی لە پشتەوەیە، تابلۆی (مردنی سوکرات)ە، ئەم تابلۆیە لەلایەن ژاك لوی دەیڤیدەوە کێشراوە (١٧٨٧). بە درێژایی چەند سەدە بەهای خۆی لەدەست نەداوە، تابلۆکە چیرۆکی زیندانی کردن و ژەهر دەرخوارد دانی سوکرات باس دەکات کە چیرۆکێکی هەقیقییە. گرتەی تابلۆکە دوا چرکەساتی تەمەنی سوکرات و ئانی خواردنەوەی ژەهرەکەیە، کۆمەلّێك لە دۆستان و هاوەلاّنی دەوریان لێداوە، هەندێکیان سیمایان خەمبارە و پەرۆشن، هەندێکی دیکەیان بڕستیان لێبڕاوە و دەگرین و بارێکی دەروونی سۆزدارییان هەیە، چونکە بە چاوی خۆیان مەرگی گەورە فەیلەسوفێك دەبینن، کە شیاوی ئەو مردنە نییە و دەبوایە بژیایە، بەلاَم دەسەلاّت سزای مەرگی بەسەردا دەسەپێنێت، ئەفلاتۆن لە یەکێك لە گفتوگۆکانیدا باسی ئازایەتی و دلێری سوکرات دەکات کە چۆن بەو پەڕی دلّنیایی و ئازایەتییەوە بەرەو پیری مەرگ چووە و جامی ژەهری نۆشیوە[2].

1 پیربالّ، ڕامان

2 سوزان وورد فور، ت.حسن افشار، نقاشی را چگونە نیگاە کنیم، ل٤٣

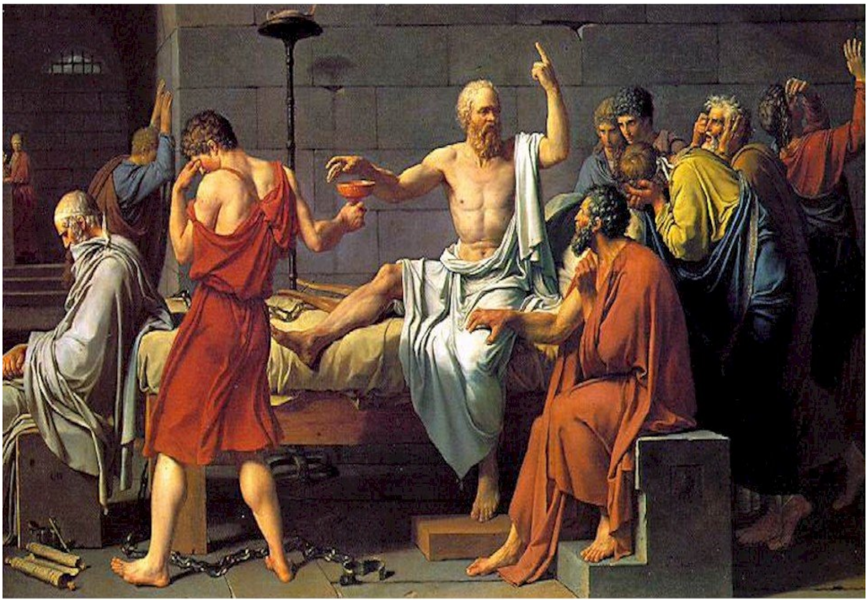

وێنەی (١٢)

ئەفلاتون لەو کتێبەیدا بە درێژی دوا گفتوگۆکانی سوکرات باس دەکات تا لە کۆتاییدا دێتە سەر ئەو ساتەی کە تابلۆکەش باسی دەکات و وتەی خزمەتکارەکە دەگێڕێتەوە کە بە سوکرات دەڵێت: کاتی نۆشینی ژەهرەکە هاتووە، ئەوسا ژەهرەکە دەداتە دەستی و فرمێسك دەزێتە چاوی و ڕووی خۆی وەردەچەرخێنێ، پاشتر باسی خواردنەوەی ژەهرەکە دەکات و دەڵێت: (ئینجا کوپەکەی بەرزکردەوە بۆلای لێوەکانی، تەواو بە خۆڕاگری و گوشادی ژەهرەکەی خواردەوە، زۆربەمان تا ئێستا توانیبوومان، کۆنترۆڵی پەژارەکەمان بکەین، بەڵام کە بینیمان خواردییەوە و بینیشمان هەمووی تەواوکرد، چیتر خۆمان بۆ ڕانەگیرا، بە دەست خۆم نەبوو، ئەوەندە بە خێرایی فرمێسك بە چاوما هاتە خوارەوە، کە دەموچاوم داپۆشی و بۆ خۆم گریام، چونکە بە دڵنیایی بۆ ئەو نەدەگریام، بەڵکو بۆ نەهامەتی خۆم دەگریام کە ئەم هاوڕێیەم لەدەست دەدەم، من یەکەم کەس نەبووم، چونکە کاتێك کریتۆن خۆی بینی ناتوانێت فرمێسکەکانی داپین بکات، هەستا و دوورکەوتەوە، منیش بە دوایدا لەو کاتەیشدا ئەپۆلۆدێرس کە بە درێژایی کاتەکە دەگریا، هاوارێکی گەورەی لێ هەستاو هەمووومانی ترساو پیشاندا، تەنها سوکرات هێمنی خۆی

پاراستبوو...)[1].ئەم چیرۆکە تەواو کاری تێدا کراوە بە پشت بەستن بە گێڕانەوەی ئەفلاتون و توانیویەتی تەواو ئەو ساتە بگێڕێتەوە و لەڕێگای تابلۆوە کار بکاتە سەر دەروونی بینەر.

لە هونەری ڕۆژهەلاتیدا ئەمجۆرەی سوود وەرگرتن لە چیرۆك پاشتر کێشانی لە شێوەی تابلۆدا، لە هونەری چاپخانەی ئێراندا، جێ دەستی دیارە، وێنەی قاوەخانە لە سەردەمی سەفەوییەکاندا و بەتایبەت لە سەردەمی دەسەلاتی شاعەباسدا پەیدابوو، قاوەخانەکان جێگای خەلکی بوون و لەوێ بەدیار حیکایەتخوان و داستان سەراکانەوە، گوێیان لە فەرهەنگی دێرینی ئێران و چیرۆکی ئەفسانەو پالەوانێتی ڕادەدێرا، قاوەخانەکان تەنها جێگای سەرگەرمیی ئەو خەلکە نەبوو، بەلکو لەگەلێشیدا لە ناواخنی ئەو ژیانە حالی ئەبوون کە کولتووری ئەوان هەیەتی لە دێر زەمانەوە، هاوتا بەشێوەیەکی عامیانە و لەڕێگای ئەو داستانانەوە زانیاری خۆیانیان گەشە پێدەدا و لە حیکمەتی مەرگ و عەشق و ژیان و ئایین دەگەیشتن. ئەم داستانە کاریان لە نیگارکێشەکان دەکرد کە تابلۆ بۆ قاوەخانەکان بەپێی سەلیقەی خەلی سادە نەك دەسەلات، وێنە بکێشن و ئەو داستانە بگێڕنەوە کە حیکایەتخوانەکان باسیان لێوە دەکرد، ئەمەش یەکگرتنەوەی هەردوو هونەرەکە بوو بۆ خەلك. بابەتی سەرەکی ئەم وێنانە لە سەرەتاوە داستانەکانی شیرین و خوسرەو و یوسف و ڕۆستم و زۆراب زۆرێکی دی بوو، بەلام بە هاتنی سەردەمی قاجارییەکان، بابەتەکانی ئەم هونەرە گۆڕا بۆ مەجلیسی عەیش و مەینۆشی و باسی دەرباریبیان، هاوتا لە پالێشیدا وێنە ئەفسانەیی و داستانەکانی پێشوو فەرامۆش نەکرابوو، تا هاتنی سەردەمی مەشروتە بەو جۆرە مایەوە، پاشان لەگەل گۆڕانی بیر و سەلیقەی خەلکیدا تابلۆ و وێنەکانیش گۆڕانیان بەسەردا هات و بابەتی مەزهەبی و ئایینی و باسی ئیمامەکان هاتە نێو تابلۆکانەوە.

ئەم تابلۆیانە ئافەریدەی دەستی ئەو وێنەکێشە (نائەکادیمیی، یاخود دەورە نەبینراوانە) بوو کە لەسەر بنەمای سونەتی دێرینە کاریان دەکرد، داستانەکانی شانامەی فیردەوسی و خەمسەی نیزامی و مەرگەساتی کەربەلا و چیرۆکەکانی قورئان و حیکایەتە فۆلکلۆرەکان، بابەتی بنچینەیی

---

1 ئەفلاتون، فایدۆن، و.ئاوات ئەحمەد، ل١٢٩، پرۆژەی تێکستە فەلسەفییەکان، چاپخانەی ڕەنج ٢٠٠٣

ئەم تابلۆیانە بوو. وێنەکێش دەیویست بەو جۆرەی کە لە دەمی حیکایەتخوانەکانەوە و لە زەینی بیسەراندا هەیە، ئەمیش هەر بەو شێوە عامیانە بیکێشێت، دەشێ قاوەخانە بە جێگەی ئەم هونەرە دابنرێت، چونکە نەك هەر تەنها پەیوەندییەکی نزیکی لەگەڵ گێڕانەوەدا هەبوو، بەڵکو خاوەن قاوەخانەکان بە یەکەمین داواکاری ئەمانە دەژمێرران. ئەم وێنانە نەك تەنها لە قاوەخانە، بەڵکو لە جێگای پرسەگرتن و دوکان و زۆر خانە و گەرماوەکانیشدا هەڵدەواسرا.[1]

وێنەی نێو قاوەخانەکان بە کاری ڕاستەقینەی دەروونی ئەو هونەرمەندە ڕاستگۆ و دڵ سوتاو و عاشقانە دەژمێررێت کە هەوڵی دەرخستنی ڕاستی و بیروباوەڕی خەڵکیان دەدا بە ڕەنگەکانیان و دەیانویست بەشێوەی خەیاڵی خۆیان ئەو حیکایەتانە وێنە بکێشن کە بەهای مێژووی ئەو خەڵکەی دەردەخست، لە کاری ئەم هونەرەدا جێدەستی هەردوو هونەرمەند (قوللەر ئاغاس و محەممەد مودەبر) بەدی دەکرێت کە دواتر خوێندکاران و شاگردانیان درێژەیان بە کارەکەیاندا.[2]

1 روین پاکباز، ل ٥٨٦

2 **خیال سازان فراموش شده**

چنگیزمحمودزاده www.iran-newspaper.com/1384/840729/html/index.htm

وێنەی (١٣)

ئەم وێنەیە وێنەی یوسف پەیامبەرە، کاتێك زولەیخای هاوسەری عەزیزی میسر شەیدای دەبێت. وێنەکە ئەو بەشەی چیرۆکەکە دەگێڕێتەوە کە لە قورئانی پیرۆزیشدا ئاماژەی پێکراوە، ئەو کاتەی زولێخا داواکەی لەلایەن یوسفەوە ڕەت دەکرێتەوە بۆ مەیلدان بە زولەیخا و ئەویش لە دەستی هەڵدێت، پاشان ئەمە بلاَو دەبێتەوە بە میسردا و ژنانی میسر توانج دەگرنەوە زولەیخاو سەرکۆنەی دەکەن کە چۆن شەیدای کۆیلەی خۆی بووە، پاشان ئەویش میوانییەك ساز دەدا بۆ سەرجەم ژنانی ئەشرافزادە و خانەدانی میسر و ئەوسا بانگی یوسف دەکات کە بێتە ژوورەوە، کاتێك دێت ژنان کە پێشتر میوە و چەقۆیان دراوەتە دەست، هەموو دەستیان دەبڕن و ئاگایان لە خۆیان نامێنێت لە تاو جوانی ئەو کوڕە و دەبورێنەوە و لە هۆش خۆیان دەچن و دەڵێن حاشا ئەمە مرۆڤ نییە، ئەوسا زولەیخا دەڵێ ئێوە یەك جار دیوتانە ئاواتان لێهات، ئەی من چیبکەم کە بەردەوام دەیبینم و ئاهو حەسرەت دەکێشم. وێنەکە بەپێی چیرۆکەکە کێشراوە، بەلاَم خەیاڵی هونەرمەند زاڵ بووە و تەواو پەیڕەوی نەکردووە.

وێنەی (١٤)

ئەو تابلۆیە داستانی ڕۆستەم و زۆراب نیشان دەدات کە هەڵواسراوی ناو قاوەخانەکانە.

لە شێوەی تابلۆی سەربەخۆدا گەلێك چیرۆکی مێژوویی و ئایینی بۆتە کەرەسی تابلۆی هونەرمەندان، کە ڕەنگدانەوەی خەیاڵ و چۆنییەتی وەرگرتنی لەلایەن هونەرمەندەوە نیشان دەدرێت، هاوتا دووبارە گێڕانەوەی لەڕێگای سیحری ڕەنگەوە لە بری سیحری زمان. کارەکانی هونەرمەند مەحمود فەرشچیان نموونەیەکی بەرزی ئەم چیرۆکخوانییەن لەڕێگای تابلۆ مینیاتۆرەکانییەوە. بابەتی تابلۆکانی جگە لە بەرهەمە خەیاڵی و ئەفسانەکان و باسی مەینۆشی و عەشق و ڕەندان، هاوتا بابەتی ئایینی و مەزهەبی دەترازێتە کارەکانییەوە و لە شێوەی تابلۆی پڕ بەهادا نمایش دەکرێن.

وێنەی (١٥)

ئەم تابلۆیە ناوی پارێزەری ئاسکە

بابەتی تابلۆکە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو چیرۆکەی کە لە گێڕانەوە جیاوازەکاندا هاتووە (پێغەمبەر، ئیمام ڕەزا) ئاسکێك دەچێتە لای و سکالاٌ لە دەست ئەعرابییەك دەکات کە دەیەوێت ڕاوی کات، ئەویش دووکارمامزی هەیە و نیازێتی خۆراکیان بۆ پەیدا بکات، پەیامبەر دەفەرموێت: بیەڵە خۆراك بۆ بێچوەکانی بێنیٚ، پیاوەکەش کە پێغەمبەر ناناسێت دەڵێت: تۆ زەمانم دەدەیتیٚ کە دێتەوە، ئەویش دەڵێت: بەڵیٚ.. دوای کاتێك کە دەزانیٚ ئەمە پەیامبەری ئیسلامە دەستبەرداری ئاسکە دەبێت.

یەکێکی دیکە لەو کارانەی کە سوودێکی تەواوی لە چیرۆك وەرگرتووە، تابلۆی دوا خوانی لیۆناردۆ داڤنشییە لە تابلۆی دوا خواندا، داڤنشی سوودی لە چیرۆکەکەی .... وەرگرتووە، ئەم تابلۆیە ئیلهام لە مێژوویەکی ئایینییەوە وەردەگرێت، پاشتر دەبێتە ئیلهام بۆ نووسینی ڕۆمانی کۆدی داڤنشی دان براون، ئەم نووسەرە کارکردنی تەواوی لەسەر بنەمای ئەم تابلۆیەیە و خوێندنەوەی بۆ دەکات و لە ڕێگایەوە مێژوویەکی دیکەی مەسیحی تۆمار دەکات کە تا ئێستا شاراوەتەوە و داڤنشی لە شێوەی کۆد دا لە تابلۆکەیدا خستویەتییە ڕوو...

لە قۆناغێکی تردا تابلۆ دەبێتە ئیلهام دەری نووسەران و لە ڕێگایەوە ڕۆمان و شیعر دەهۆننەوە، کۆمەڵێك نووسەری جیهانی لەڕێگای تابلۆی هونەرمەندانەوە بەرهەمەکانیان تۆکمە کردووە، وەك کاریگەری (تابلۆی گێژاوی ئەسپ)ی مارك جیرتلەر لەسەر ڕۆماننووس (دی، ئێچ، لۆرانس) دەبینرێت، لۆرانس کاتێك ئەو تابلۆیە دەبینێت ناتوانێ نەکەوێتە ژێر سیحرییەوە، بۆیە ڕەنگدانەوەی دەبێت لە ڕۆمانی (ژنانی عاشق)دا، ڕەگەزە قووڵەکانی ئەم ڕۆمانە زۆر لە پێشترەوە لە ناخی لۆرانسدا هەبوون، بەلام دیتنی ئەو تابلۆیە بۆتە هۆی تەقاندنەوەی ئەو هەستە لەلای.[١]

---

1 جەبار جەمال غەریب، خوێندنەوەی کتێب، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٢ سلێمانی، ل١٢٩

وێنەی(١٦)

تابلۆکە لە دووبارە بوونەوەی کۆمەڵێك ڕەنگ سازدراوە بە هاوکاری هێڵەکان، توانیویەتی کۆمەڵێك ژن و پیاو نیشان بدات کە لە سوڕێکی بەردەوامدا دەخولێنەوە و هەموویان لە بای سەرسوڕمان، یان هاوارکردندان و دەمیان کراوەیە.

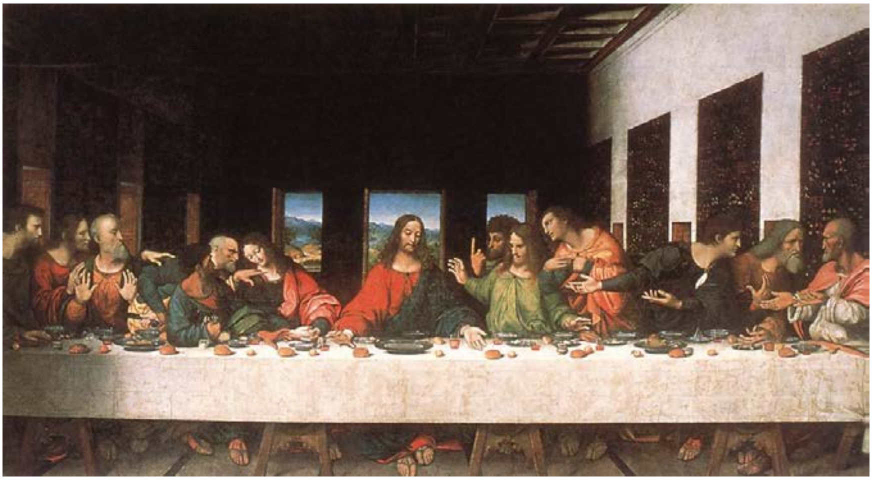

وێنەی(١٧)

تابلۆ دەبێتە بابەتێك زەینی شاعیر دەجولێنێت بۆ هۆنینەوەی شاعیرانی جیهانی، نموونەیان زۆرە کە ئیلهامیان لە کارێکی هونەرییەوە وەرگرتووە[1]

تابلۆی کوێر کە لەلایەن پیتەر بروگەوە کێشراوە و دوایەمین کارێتی کار لە شاعیرێکی وەك (کارلۆ کاردۆنا)ی ئیتاڵی دەکات، ئەم شاعیرە لەڕووی شیعرییەوە کاری لەسەر شێوازی شیعری مجەسەم کردووە، ئەم شیعرەی گێڕانەوەی تەواوی ئەو تابلۆیەیە.

1 بۆ ئەم بەشە سوود لە نووسینێکی د. عەبدولغەفار مەکاوی وەرگیراوە بە ناوی، قەسیدە و وێنە، شیعر و وێنە بە درێژایی مێژوو

وێنەی (١٨)

تابلۆکە وێنەی شەش کەسی نابینایە، بارێکی ناتەواوی ڕۆیشتنیان هەیە و بەدوای یەکدا دەڕۆن، بەلاّم ناتوانن ڕێگای ڕاست ببڕن و لە هەڵکەوتن و سەرسنگداندان، (ڕەنگە ئەم تابلۆیە ئاگادار کردنەوەی نابیناکان بێت، کە هیچ سوودێکیان نییە، چونکە ئینسان بەردەوام دەکەوێتە چاڵی ڕێگاکانەوە، کە چاڵی قەدەریش بۆ خۆی قوتیان دەدا و لە نێویان دەبات). پڕڕەنگی تابلۆکە و بەکارهێنانی ڕەنگە گەرمەکان هاودەست بوون تا کەشێکی تاریکی خەمبار بئافرێنن کە تێیدا شەش کوێر ڕێگا دەبڕن و کەس بە دادیان ناگات، تەنانەت کلێسایەك لەو پەڕی دێیەوە بێ باك لە ئازاری ئەمان سەرکەشانە وەستاوە.

کاردۆنا بەم شێوەیە شیعرەکەی دەهۆنێتەوە:

کوێرەکانی برۆگڵ

لەلای چەپەوە

کوێرێك

کلێساکە بەجێ دێلێت

کوێرێك

گۆچانی کوێرێکی تر دەگرێت

کوێرێك خۆی دەدات بەسەر

جەستەی کوێرێکی تردا

کوێرێك

گۆچانێکی کوێر دەگرێت

کوێرێك

خۆی دەدات بەسەر لاشەیەکی

کوێرەوە

کوێرێك بەبێ بڕیار

بەسەر زەوییەکی کوێردا دەکەوێت.

لە شیعرەکەدا ژمارەی کوێرەکان دابەشکراون بەسەر بەیتەکاندا، تاکو لە ڕێگا هێنانەوەیەوە هەموو جارێك ڕیتمێکی خەمبار بدات بە شیعرەکە و هەموو شت کوێر نیشان دەدات، تەنانەت زەوییەکەش.

تابلۆی (گوللە بارانکردنی شۆڕشگێڕان)ی هونەرمەند فرانشسکودی گۆیا، وەك تابلۆیەك کە سوودی لە چیرۆکی ڕیالیستی ئیسپانیا وەرگرتووە، دەبێتە کەرەسەیەکی شیعری لەلای شاعیر (فالتر باور)، ئەم شاعیرە بەجۆرێك لە جۆرەکان بەستراوەتەوە بە نیگار و تابلۆ بالاّ هونەرییەکان و شیعر و ڕۆمان و چیرۆکی نووسیوە بەتایبەت لەسەر وێنەکێشە دیارەکانی وەك (ڤان کوخ، مایکلّ ئەنجیلۆ، گۆیا، ڕامبرانت).

گۆیا لە ساڵی ١٩١٤ کە جەنگ تەواو بوو ئەو تابلۆیەی کێشا کە بە ناوی (٢ی مایۆی ١٨٠٨) ناو دەبرێت، کاتێك سەربازەکانی ناپلیۆن دووەم ڕۆژی مانگی مەی ساڵی ١٨٠٨، کە چوونە ناو مەدریدەوە، دانیشتوانی تورە کە جگە لە چەقۆ هیچ چەکێکیان نەبوو، لە بەرامبەریاندا بەرگرییان دەکرد، عەسری ڕۆژی دواتر ئەم شیسپانیانە بە دەستی سەربازە فەڕەنسییەکان لەسەر گردی (پرینسپی پیو) لە سێدارە دران. گۆیا بە کێشانی ئەم تابلۆیە ئەو مەرگەساتەی هێنایە ناو هونەرەوە تاکو فەرامۆش نەکرێت و بەرز ڕابگیرێت.[١]

1 ریچارد مولبر، گویا چگونە گویا شد، ل٣٧

وێنەی(١٩)

دووی مایۆ

دووی مایۆ

پیاوە کراس سپییەکە

وەك مەشخەڵێك توند و

پێش ئەوەی بکەوێتە ناو شەوە

ئاوەها شۆڕشەکە دەمرێت

لە پێناو چ شتێکدا

ئەو دەمرێت؟

لە پێناو کۆت و زنجیری نوێدا

تەماشای وێنەکە بکە

گۆیای چوکراوە و بینەر

وێنەکێش چاوەو

تەماشای کراوەو، سارد

هەمیشە لەگەڵ ئەوەشا

توانای هەڵمژینی

هەموو شتێکی هەیە،

ئەو دەستەشی کە ڕوناکی و

شەو دابەش دەکات

دوای دەکەوێت.

تابلۆی (کێڵگەی گەنم و خۆرئاوابوون)، یەکێکە لە تابلۆ بەناوبانگەکانی ڤان کوخ و بە دوایەمین کاری لە قەڵەم دەدرێت. ئەم تابلۆیە چەندەها شاعیری سەرسام کردووەو شیعریان بۆ وتووە لەوانە (ئەنابوجونوفسکا، پاول سیلان، ئەلبێرت جۆز). ئەم تابلۆیەی ڤان کوخ هەوڵێکی دیکەیەتی بۆ نیشاندانەوەی واقیع لە دیدی خۆیەوە و هەڵبژاردنی گۆشەنیگایەکی تایبەتە، چونکە بەردەوام هەوڵی دەدا فراوانی دیمەنەکان بهێنێتە نێو کارەکانییەوە. لەم تابلۆیەدا ئاسمان تاریکە و هەورەکان دەستبەرداری پاکیزەیی خۆیانبوون، لە بەرامبەردا کێڵگەیەکی فراوانی گەنم بەهۆی ڕەشەباوە شەپۆل دەدات، خۆریش بەسەر لقە زێڕینییەکانی گەنمەکەوە دەردەکەوێت، کۆمەڵێك قەلەڕەش لەلای ڕاستەوە بەرەو چەپی تابلۆکە بلاوبوونەتەوە و وەك ئەوە وایە وێڵی دۆزینەوەی پەنایەك بن[1]، سێ کوێرەی ڕێ جێگەی گالیسکە بەدی دەکرێ، وەك ئەوەی نیشانی بدات ڕێگەکان لە جیهانێکی وا فراواندا بە پێشوازی قەلەڕەشەکانەوە دەبڕێت، کە ئەمەش بۆخۆی شومیی بەدواوەیە.

ئەلبێرت جۆزی شاعیری ئەڵمانی سەرسامی خۆی بە پارچەیەك شیعر دەربڕیوە:

کێڵگەی گەنم و خۆرئاوابوون

ئەوەی چاوی بەدی دەکا

ئاسمان نییە

ئەوە تەنها

---

1 ریچارد مولبر، ت.مژگان رچانیان، وان گوگ چگونه وان گوگ شد، ل٤٧

کۆمەڵە هەوری

شین و ڕەشن و پڕبارانن

مەترسی و

خەیاڵات و

ئازار

دەپێم بڵێ

تۆ دوودڵییەکەت لە چییە؟

قسە بکە!

ئایا تۆ هەست بە مەترسی

دەوروبەرت دەکەیت؟

ئەم چیایە لێژەو

درزی گەورەی تێکەوتووە

کێڵگەکەش گڕی تێ بەربووە

شتێکی ئاڵتونیش بریسکە

دەداتەوە

دڵم قەلەڕەشێکە برسییەتی

بەسەر زەویدا

سوڕ دەخواو

دەقیژێنێ

پارچە شیعرەکە گێڕانەوەی تابلۆکەی بەشێوەیەکی دەلالی باس کردووەو لەڕێگای چواندنەوە دووبارە تابلۆکەی بەرهەم هێناوەتەوە.

وێنەی (٢٠)

نیگارە شیعر (pattern poem)

ئەوەی تا ئێستا باسکرا پەیوەندییە بەیەکداچووەکانی نووسین و وێنە بوو، لەم کورتە باسەدا لە توانەوەی شیعرو وێنە و پێکهاتنی نیگارە شیعر دەدوێین.

نیگارە شیعر کە بە ناوەکانی شیعری وێنەیی، شیعری بەرجەستە، شیعری کوبیسم-یش ناو دەبرێت (شیعرێکی شێوەدارە کە بەیتەکان و دێڕی شیعرەکان بەشێوازێك دابنرێن کە بە کۆی بەیتەکان ببنە دروستکەری شێوەیەکی تایبەت لەسەر پەڕەکە، بەشێوەیەکی گشتی شێوەی بەدەستهاتوو شکڵی ئەندازەییە، بەڵام شێوەی وەك باڵ و هێلکە و شتی دیکەش پێکدێت)[١] ئەم جۆرە شیعرانە بەوەدا لە شیعری شێوە ئاسایی جیا دەکرێنەوە کە زووتر سەرنجی وەرگر بەلای خۆیاندا ڕادەکێشن بەهۆی بونیادی شێوەییەوە، تاڕادەیەك ئەم شیعرانە دەبنە دەرخەری ناوەڕۆکی شیعرەکە و هاوتا شێوە و مەبەست پێکدێن بۆ بەدەستەوەدانی مانایەکی تەواو. ئاوێتەبوونی شێوە و وشە بە مەبەستی نیشاندانی شیعری وێنەگەری، زیاد لەوەی هەوڵدانێك بێت بۆ دروستکردنی قاڵبێکی دیکەی شیعری، نیشاندانی پتەوی ئەم دوو هونەرە و سازگارییانە تا ڕادەی جوتبوون.

---

١ سیما داد، فرهنگ اصگلاحات ادبی، ل ٣١٤

هەرچەندە لە ئەوروپا لە سەردەمی ڕێنیسانسەوە نووسینی شێوەدار بایەخی پێ درا و لە شیعری شاعیری مەزهەبی و میتافیزیکی (جۆرج هربرت)ی لە سەدەی هەڤدەدا گەشەی کردووە[1]، بەلاّم دوورنییە لە سەردەمی عەباسییەکاندا ئەو کاتەی ئەوروپا لە سەدەی تاریکیدا بووە ئەم هونەرە وەك گشت هونەرەکانی دی لەوپەڕی گەشەی خۆیدا نەبووبێت و بەهۆی بابەتە وەرگێڕاوەکانەوە ئەوروپاش پێی ئاشنا بووبن .

ئەم شێوەیەی لە قاڵبدانی شیعر، بە کوبیسمیش ناودەبرێت، هەرچەندە کوبیسم ڕێبازێکی هونەرییە و پیکاسۆ بە گەشە پێدەری دەدرێتە قەڵەم، بەلاّم بەشێوەی شیعرو لە ئەدەبیاتدا بەشێوەی پتەو بەهۆی بەرهەمەکانی گیوم ئاپۆلێنەرەوە (١٨٨٠-١٩١٨) هاتە بوون. هەرچەندە ئاپۆلێنەر لە سەرەتادا لە پەیڕەوانی شێوازی سیمبولیزم بوو، بەلاّم دواتر دەستبەرداریان بوو، پاشان بەهۆی پەیوەندی بە وێنەکێشان و هاوڕێیەتی لەگەڵ پیکاسۆدا بووە هۆی ئەوەی کارێکی هونەری-ئەدەبی دابهێنێت کە ناونرا(کوبیسمی ئەدەبی).

(لە بنەڕەتدا چەمکی(cubism) کوبیسم لە وشەی (cube)ەوە داڕێژراوە کە مانای هەشتپاڵو دەگەیەنێت، لە هونەری وێنەکێشاندا ئەوەیە کە وێنەکێش ڕوانگەو دیدەنی خۆی بۆ شت و بوونەوەرەکان دوور لە واقیعییەتی دونیای دەرەوە و بەشێوەی پێکهاتەی ئەندازەیی دابڕێژێت، دامەزرێنەرانی ئەم قوتابخانەیە لە وێنەکێشاندا پیکاسۆ و براك و دیرون بوون، ئامانجی ئەم وێنەکێشانە ئەوەبوو هاوتا لەگەڵ بەشە دیارو بەرچاوەکانی هەر دیمەنێکدا بەشە شاراوە و نادیارەکانیشی بەرجەستە بکات)[٢]

ئەم وێنەکێشانە هەستیان بە گرنگی دیتنی ڕووە نادیارەکان کردبوو- و بێزاربوون لەو هەموو وێنانەی کە کۆپیکەری هەبووە واقیعییەکانبوون و نەیاندەتوانی جگە لە شتە ئاشکراو ڕووە بەرجەستەکان هیچی دیکە خەلق بکەن. ئەمان دەیانبینی هونەر لە ئابلۆقەیەکی سونەتیدایە و هەمووشت بە چاو ئاشنایەو بینەر تووشی ڕامان و دامان ناکات و بە زمانێکی ئاشنا دەدوێت،

---

١ سیما داد، فرهنگ اصگلاحات ادبی، ل٣١٥

2 ادوارد لوسی اسمت، فرهنگ اصطلاحات هنری، ل٤٠١

زمانێك كە دایالۆگەكان سادەن و دەربڕینەكان ئاسایین لە سنوورێكی دیاری كراوی دارێژراودان. لەبەر ئەوە ئەمانە بووە جێگای سەرنجیان و پرسیارگەلێك بوون پێویستیان بە وەلاّم بوو. ئەمان گەرەكیان بوو لە سنووری سونەتی وێنەكێشاندا كارێكی تازە بئافرێنن و (بە دوای زمانێكی نوێوە بوون) ئەم زمانە نوێیەش لەلایەن شاعیرانەوە بەهۆی ڕوونكردنەوە و ڕاڤەی بەسوودەوە پشتیوانی لێ دەكرا[1].

لە سەردەمی دەركەوتنی كوبیسم و بەر لەویش هونەر بەجۆرێك لە جۆرەكان تاسەی نوێبوونەوەی دەكرد و دەیویست شتێ لە واقیع لابدات و بترازێتە هەزار توێكانی خەیاڵەوە، بۆ ئەمەش لەگەڵ ئەدەبدا ئیلهامیان لەیەكەوە وەردەگرت و ڕێگای یەكدییان ڕووناك دەكردەوە، وێنەكێشەكانی دەیەی ١٨٨٠ و ١٨٩٠ز لە شیعرەوە وێنەیان وەردەگرت و ڕوویان لە واقیعییەت وەرگێڕابوو، دەیانوت هونەر سەروكاری لەگەڵ خەیاڵ و ئەندێشەدا هەیە نەك لەگەڵ ژیانی ڕۆژانەدا، ئەم بیرەیان ڕەگی لە سیمبولیزمدا هەبوو وەك قوتابخانەیەك بەر لە كوبیسم.[2]

وێنەكێشەكانی سەر بەم قوتابخانەیە لە هەوڵی كۆكردنەوەی دونیا جیاوازەكاندا بوون لە سنووری یەك تابلۆدا، پێیان وابوو تابلۆیەك دەتوانێت ژمارەیەك شتی بێ پەیوەندی لەخۆ بگرێت و وێنەكێش لەیەكیان نزیك بكاتەوە، چونكە ئەو شتانە ڕەنگە لە چركەساتێكدا ژیان، یان بیری تاكێك پێك بهێنن. بەرجەستەكردنی ئەم بیرە لە كارەكانی براك و پیكاسۆدا دەردەكەوێت، پیكاسۆ لە تابلۆی (بوتڵ پەرداخ كەمانچە)دا بەجۆرێك پارچە جیاوازەكانی هێناوە كە ئامادەگی ماتریاڵیان بەشێوەیەك نوێنراوە كە دژی ئەو چۆنایەتی و تایبەتمەندییەیە كە لە جیهانی ئاساییدا (پەرداخی شوشەی، كەمانچەی داریی، ڕۆژنامەیەك لە كاغەزێكی بڕدراو) هەموو شتەكان بەجۆرێك پەخشان و گەردان بوون جێگەیەك نەماوەتەوە بۆ دەرك و پەیوەست كردنەوەیانەوە. ئەم جودا دانانە لەلایەن ئەپۆلێنێری شاعیرەوە پەسەند بوو، ئەو پێی وابوو كۆلاژ تەكنیكێكی زۆر لە بار و گونجاوە بۆ گێڕانەوە و گواستنەوەی ئەزموونە ڕۆژانەییەكانی شارییەكی دونیای مۆدێرن،

---

1 نوربرت لينتن، هنر مدرن، ت.على رامين،نشر نى، چاپ دوم ١٣٨٣،ل٧٤ ٧٣

2 هەر ئەو سەرچاوەیە. لا ٧٤

(هەر بۆیە خۆیشی لە شیعردا بەکاری دەهێنا) تا کۆتایی ژیانی وەك لایەنگرێکی ڕاستگۆی هونەری نوێ مایەوە[1].

ئەپۆلێنێر بە ئیلهام وەرگرتن لەم قوتابخانەیە لە ساڵی (١٩١٠ز)دا کوبیزمی گواستەوە بۆ ناو شیعر. ئەو ڕێکخستن و ڕیز بەندییەی کە وێنە بۆ دەرك و تێگەیشتن هەیەتی لەسەر بنەمای عادەتی زەین، تێك بدات و ئەوسا بەشەکان سەرلەنوێ لەپاڵ یەکدا دابنێتەوە، بەبێ ئەوەی ئەو بەشانە بەهۆی ڕایەڵی لۆژیکی و یادەوەری و هەست و وێنەو کار و بەڵگەوە بەیەکەوە پەیوەست بکرێنەوە. خەسڵەتی ئەمجۆرە شیعرە لەوەدایە، کە تازەگەرییەکە دەسپێرێت بە دەربڕین و وێنەی هونەری، بێ پەیوەندی لۆژیکی پتەو گۆڕ گوڕ لە یادەوەرییەوە بەرەو دەرەوە دەڕژێن و لەڕووی بابەت و شێوەیشەوە شتێکی نوێ پێك دەهێنن. تاوەکو چاویش بێبەش نەبێت لەو چێژە نوێکارە و شیعر بەشێوەی دڵ و بۆینباخ و دڵۆپە باران و کاتژمێر دادەڕژێت و شێوەی دیدەنی دەداتێ.[٢] کارەکانی ئەپۆلێنێر لە هەر دوو جۆری (I deogramme) (Calligramme) بوو، بەو واتایەی کە پیتە ڕیزکراوەکان شێوەیەك بدەن بە دەستەوە کە دەرخەری بابەت و ناوەڕۆکی ناوەوەی شیعرەکە بن.[٣]

ئەمجۆرە شیعرە بریتییە لە تێکەڵاوکردنی وتە و وێنەکێشان، یان زمان و شێوەکاری. شیعری بەرجەستەکراو گوازراوەتەوە لە گوزارشت و دەربڕینی دیدەنییەوە بۆ شێوەگەلێکی دەربڕینی دیکە، ئەمەش ئەوەمان نیشان دەدات کە بونیادێکی عەزەوی لەنێوان زمان و وێنەکاریدا هەیە بۆ بەجێهێنانی ئامانجی ستاتیکی و ئایدۆلۆژی مەبەستدار[4]، ئەم ئامانجە ئەکرێ لە هەڵوێستی شاعیرەوە بێت بەرامبەر بە هاوشێوەیی و ڕزگاربوون لە هەموو جۆرە یەك شێوەیی، هەوڵدانێك بێت بۆ دۆزینەوەی سنووری نوێ لەنێوان وشە و وێنە و دواجار تێکشکاندنی ئەو سنوورانە.

---

1 نوربرت لینتن، هنر مدرن، لا ٧٨ ٧٥

2 سیما داد، فرهنگ اصطلاحات ادبی لا ٤٠١

3 د. محەمەد فەتاح، گ. نوێ ٣

نیگارە شیعر ڕەنگە ڕەگو ڕیشەیەکی گەلێك دێرینی هەبێت لە شێوەی نووسین بەشێوەی نیشاندانی وێنەیەك. نووسینی شێوەدار بەشێوەیەکی زۆر باو لە دەستنووس و کتێبە کۆنەکاندا بەدی دەکرێت، ئەگەرچی ئەم هونەرە دەبرێتەوە سەر هونەرەکانی شیعری ڕۆژئاوایی کە ڕەگو ڕیشەی یۆنانی دێرینی هەیە[1]، بەڵام دەکرێت بوترێت ڕەگو ڕیشەی لە ڕۆژهەڵاتدا دێرینترە لە شێوەی نووسیندا، بەڵگەی ئەمەش نووسینی بزماری و هێرۆگلۆفییە و لە قۆناغی دواتردا ئەو نووسینانەی کە بەشێوەی جیاوازی وەك سێگۆشە و لوتکەدار و پەراوێزی دادەڕێژران و ڕووبەری پەڕاویان دەگرت، بە گەڕانەوە بۆ دەستنووسەکانی سەردەمی دێرین و کتێبەکانی جادوو و تەلیسمی هیندی و فارسی و زمانەکانی دی ئەو نووسراوانە بەدی دەکرێن کە شێوەدارن و پیت تا ڕادەی شێوە ڕاستە هێڵی درێژکراوەتەوە بۆ پێکهێنانی شێوەیەکی گونجاو، یاخود لە سەردەمی ئایینی ئیسلامەوە بەهۆی خەتە جوانکارەکانەوە قورئانی پیرۆز دەنووسرایەوە، ڕاڤەو ڕوونکردنەوەکان لە شێوەی حاشییەدا دەنووسرایەوە، هاوتا بەم خۆشنووسی و نیگارانە دیواری شوێنە ئایینی و مزگەوتەکانی پێ ئارایشت دەکرا، نەك تەنها لەسەر دیوار، بەڵکو ئاوریشم و سەجادە و پارچەی بە بەها دەنەخشێنرا، گونجاوترین و جوانترین خەت بۆ ئەم مەبەستە جۆرەکانی خەتی کوفییە کە لە شێوەی نووسینی لقداری گوڵ و گەڵادا خۆ دەنوێنێت، زۆرینەی ئەم نووسراوانە ئایەتەکانی قورئانی پیرۆز، یاخود بنەما گرنگ و کۆڵەکەکانی ئایینەکەن کە لە شێوەی تابلۆی گوڵ و کۆتر و تاوس و قازو زەخرەفەی هەمە چەشندا خۆی دەردەخات.

١ هەر ئەو سەرچاوەیە، ل ٣١٤

نبئ عبادي أني أنا الغفور الرحيم

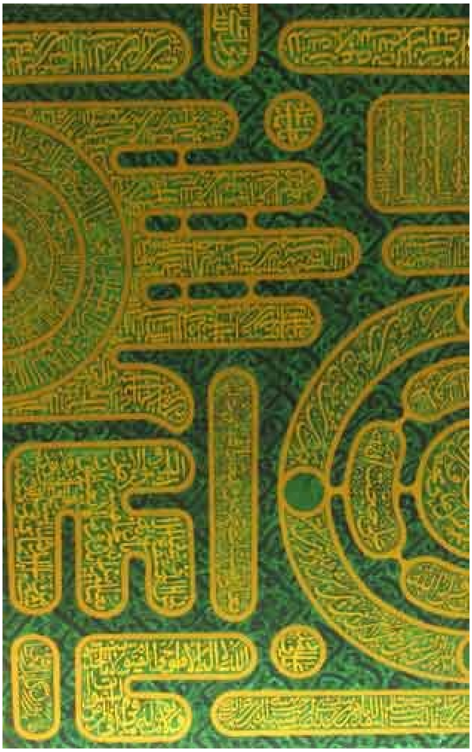

وێنەی (٢١)

نووسینەوەی قورئان وەك هونەرێكی ئیسلامی بە خەتە جۆراوجۆرەكان، دەبێتە كاردەستێكی گرنگی ناو پرۆسەی بڕواداری، هونەری جواننووسی قورئان و بڕوا دەبێتە دوو جەمسەری گرنگی ناو ئەو سیستەمە (هەر خاوەن قەڵەمێكی ڕەسا و ڕەنگین، گەیبێتە پلەیەكی پێشكەوتوو لە خەت خۆشیدا، لای مامۆستایەكی زانا و ناوداری ئەم بوارە ئیجازەی وەرگرتبێ، هاتووە بۆ ئەوەی ناوی دەركەوێت، شوێنەواری بمێنێتەوە، موسوڵمانانیش دوای خۆی دوعای خێری بۆ بكەن، قورئانێكی بە جوانترین شێوە و لەسەر باشترین خەت و لەسەر باشترین كاغەز نووسیویەتییەوە)[1]. نووسینەوە بەشێوازی تایبەت و سەلیقەكاری لە قورئاندا، جگە لە هەستكردن بە بەها لە بەشداری كردن لەناو پرۆسەیەكی پیرۆزدا، دەبێتە خاڵێكی دیاریش بۆ خۆشنووس تا ئینتمای هونەری خۆی دەرخات بە ئایینەكەیەوە، نووسەر و خۆشنووس كارەكانیان لە گۆشە و حاشییەی پڕ نیگار و زەخرەفەدا خۆی دەبینێتەوە، ئەمە جگە لە هەڵبژاردنی خەتە جۆراوجۆرەكان، بەتایبەت خەتی كوفی، ئەمەش لە دەوڵەمەندی نووسراوی كوفییەوە دەردەكەوێت و لە كارە هونەرییەكاندا لەڕووی ئاسۆیی و ستونییەوە ڕوو لە فراوانییە، ئەم نووسینەوەیە لەڕووی ئاسۆییەوە دەبێتە بەخشەری هەیبەت و قورسایی مەزهەبی، لایەنی ستونیش دەبێتە هۆی ئەوەی كە وشەكان بەشێوەی كێشراو و پەیوەست، بەیەك بگەن[2].

لە هەندێك لە قورئانە دەستنووسەكاندا وردەكاری و نیگاری جوان بەدیدەكرێت وەك دەستنووسەكانی دۆستەكی، كە پەڕە پێشتر ئامادەكراوە بۆی (وێنەی ٣٠)، بەڵام لە هەندێكی دیدا (وێنەی ٣١) نیگاری پەڕە دەستكردە زەخرەفەی كوردییە لە شێوەی گومەزی سوڵتانیدا .

گەلێك جار نووسینی ناو كتێبەكان بەهەمان ئەلفوبێی باوی عەرەبی، بەڵام بە وێنەی گۆزە و دار و ئەندازەی هێڵدار باسی ڕەگو ڕیشەی بنەماڵە دەكرێت (وێنەی ٣٢). لەم نموونانەدا نووسینەوەی زنجیرەی ڕەچەڵەكی بنەماڵەی پەیامبەری ئیسلام (د.خ) بەشێوەی حاشییەی چوارچێوەدار داڕێژراوە، هاوتا لەناو پەڕەدا ژیاننامەی تایبەتی پەیامبەر لە شێوەی گۆزەدا

١ محەمەد عەلی قەرەداغی، بوژاندنەوەی مێژووی زانایانی كورد ، ب. چوارەم، ل٣٣٦

٢ تیتروس وركهارت، هنر مقدس، ل١٥١

نیشاندراوە و چەند هێڵێك ناوەوەی گۆزەكە بە حاشییەكەوە دەبەستنەوە. نووسین لەم پەڕەدا بەجۆرێك كاری لەسەر كراوە كە نەك تەنها جوانكارییەكی بەرجەستە بێت، بەڵكو لەگەڵیدا ئاماژەگەلێكیش بێت بۆ نیشاندانی دیدی هونەركارانی ئیسلام لەسەر ئەندازە و شێوە جیاوازەكان و قبوڵ كردنی شێوەیەك و ڕەتكردنەوەی شێوەیەكی دیكە، نووسین بەم شێوەیە نیشاندەری گەلێك ئاماژەیە، تایبەتمەندی گۆزە خۆی لە پێكهاتە خۆڵییەكەیدا دەبینێتەوە كە لەگەڵ مرۆڤدا هاوبەشن لە مێژووی كەرەستەی پێكهاتنندا و لە بابەتە ئەدەبییەكان و هونەری شیعردا، زۆر جار لە شێوەی چواندندا كاری لەسەر كراوە، هاوتا لەگەڵیدا خاك بە سیمبولی مێینە لە قەڵەم دەدرێت، گۆزەش لە سێ لاوە دەبێتە نیشاندەری مێینە، لەڕووی پێكهاتەوە بونیادێكی خۆڵی هەیە، لە شێوەی ڕووكاردا لە لەشولاری ژن دەچێت، لە بونیادی ناوەكیدا وەك منداڵدانی (مێینە) دەبێتە هەڵگری ئەو شتەی كە هەوڵی پاراستنی دەدرێت لە شێوەی نەسلدا، لەهەمانكاتدا بۆ ئامادەبوون لەو گۆڕانانەی كە بەسەریدادێت و بڕینی قۆناغی جیاواز وەك گۆڕینی ئاوی گەرم بۆ سارد و سازگار، تریێ بۆ مەی. نووسینەوەی نەسەب بەهۆی پشتاوپشتی پیاوەوە دەبێت فلانی كوڕی فلان، لەگەڵیدا دایك وەك ئەوەی نەبووبێت بێناو دەمێنێتەوە، بەڵام بەهۆی ئەم گۆزەو لەگەڵیدا بیری ئەو هونەرمەندە ئیسلامییەوە ڕۆڵی دایكی چڕتر نیشان داوە و هەموو بوونەكانی گەڕاندۆتەوە بۆ مێ و بۆ دایك، ئەگەرچی دایك وەك ناو ونە، بەڵام وەك هەیبەتێكی وجودی بوونێكی پڕاوپڕی هەیە.

نووسینەوەی ژیننامەی پەیامبەر بەم شێوەیە دەمانباتەوە بۆ یاسای پاراستنی لاشەی مردووان لە شارستانییەتە كۆنەكاندا، جەستە دەسوتێنرا و خۆڵەمێشەكەی لە گۆزەدا دەپارێزرا لەژێر خاكدا. لەم هونەركارییەشدا وەك هەمان پاراستن و ئامادەكردنەوەی كولتوورێكی دێرین، گۆزە دەبێتە هەڵگری تایبەتمەندییە جێماوەكانی ژیانی كەسێكی پیرۆز تا جیا بكرێتەوە و جیاوازبێت لە نووسینەكانی تر كە وەك هەڵڕشتن سەرلەبەری پەڕە دەگرنەوە و یەك ئاستی باڵ بەسەر پەڕەدا دەكێشێت.

هێڵەكانی سەر ئەم گۆزەیە وەك پرشنگی نور دەردەكەون كە لە پەیوەندیدان لەگەڵ نووسراوی ناو چوارچێوەكەدا، لەهەمان كاتدا نووسینی كێشراوی هاوبەشن بۆ پێكهێنانی ڕەگوڕیشەی

زنجیرەی بنەماڵە، (ب)ەکان لە گۆزەکەوە سەر دەردێنن و درێژ دەبن تا دەگەنە چوارچێوەکە، ئەوسا دەگەیەنرێن بە (ن)ی (ابن)ی ناو حاشییەکە.

دەستنووس و کتێبە ئایینی یا نائایینییەکان هەموو جۆرە شێوەگەلێکی تیا بەدی دەکرێت، بەتایبەت لە کتێبە فارسییە کۆنەکاندا، هەندێك جار شێوەکان ناوی خودا و(الاسم الأعظم) و ویرد و شێوەی نزاکردنن وەك ئەم شێوەیە:

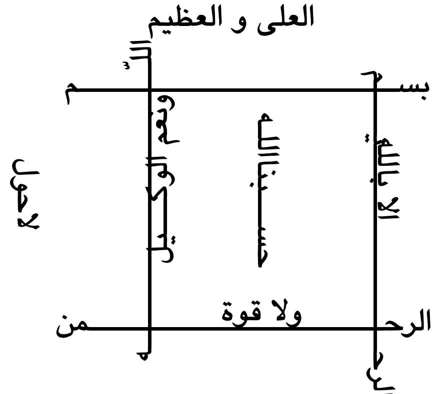

نووسین بەشێوەی چوارگۆشەیە، چوارگۆشەش کردنەوەی دەرگایەکە بۆ چوونە دەرەوە لە پابەندبوونی شاقوڵی واقیعی هێڵەکان، لەهەمانکاتدا هێڵکاری بەشێوەی ئاسۆیی و ستونی ئەنجام دراوە، ستونی ئاماژەی زیندووییە، چونکە ژیان هێڵێکی وەستاوی شاقوڵییە، ئاسۆیی هێڵی ساردی مردنە، ئەم دوو هێڵە لە ناوەکیی و دەرەکییەوە پێچەوانەی یەکدین، بە یەکگرتنیان چەندەها شێوە دروست دەکەن[1]، بە یەکتر بڕینیان دەبنە نیشاندەری ڕێك ڕاگرتن، لەم شێوەدا نووسینی (بەناوی خوای گەورەو میهرەبان) بەم یەکتربڕییە جگە لەوەی پتەوی دەسەلاتی یەزدان نیشان دەدات، هاوتا مردن و زیندووبوونەوەی بوونەوەرەکانیش دەگەڕێنێتەوە بۆ سنووری بێ

١ جواد الزبيدى، المجله الرواق، العدد١٦

کۆتایی ئەو. جۆری تری ئەم نووسینانە لە شێوەی تەلیسم و جادوو لەو کتێبانەدایە کە موساییەکان بە مەبەستی جادوو بەکاری دەهێنن و شێوەی سەیریان تێدایە [1] .

لە کتێبە کۆنە ئایینییەکاندا پەڕە دابەش دەبێت بەسەر چەند بەشێکی جیاواز و باسکردنی چەند بابەتێکی جیاوازەوە، بەتایبەت لە کتێبەکانی بەخت و ئاشنایی لەگەڵ ئەستێرە و ڕۆژی بەخت و جۆرە شیاوەکانی نزادا (وێنەی ٢٢)، لەم کتێبانەدا چوارچێوە بە هێڵ بۆ پەڕە دەکرێت و فراوانی پەڕە وەك وێنەیەکی لە قاپ گیراو دەردەکەوێت بۆ نووسینی بابەتی سەرەکی، بابەتی لاوەکیش لە چوارچێوە دروستکراوەکەدا پەڕە بە پەڕە هاوشانی بابەتە سەرەکییەکە دەڕوات، لەو نموونەی کە لەبەردەستدایە جگە لە چوارچێوە هەر پەڕەی دوو نیوە بازنە و بازنەیەکی شێوەی هێلکەییش بەشدار دەبن لە نووسین گرتنە خۆ، دوو نیوە بازنەکە کە شێوەی هیلالی داخراویان هەیە، ئەم هێڵە چەماوانە لەڕووی فەلسەفییەوە هێما دەکات بە هەست و سۆز و خۆشەویستی و دایکایەتی، هەروەها لەبەر ئەوەی پێگەیەکی پیرۆزی هەیە وەك بنەمایەکی سەرەکی لە نەخش و زەخرەفەی هونەرکاری ئیسلامیدا بەکاردێت[2] .

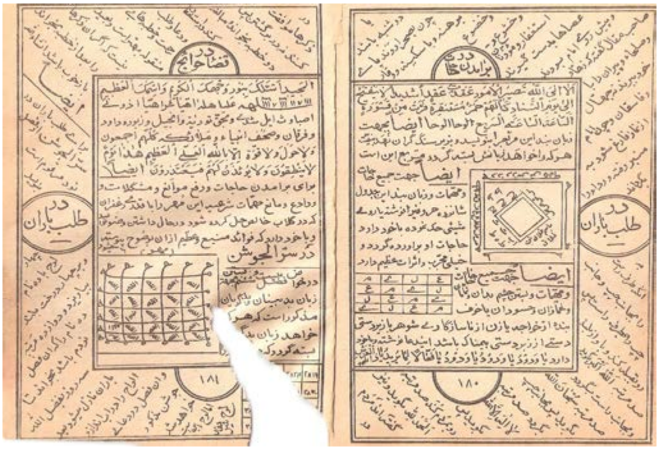

وێنەی (٢٢)

١ ئەم جۆرە کتێبانە ئێستا دەگمەنن و تەنها لای جادووگەر و نجومگەرە پیشەییەکان ماوەتەوە وەك پیشەیەکی بۆماوەیی، موساییەکانی سنە و دەوروبەری لە جۆراوجۆری ئەم دەستنووسانەیان لەلا هەیە.

٢ جواد الزبیدی، المجله الرواق، العدد١٦

یەکێکیان جەمسەری ناوەڕاستی باکووری پەڕە دەگرێت و ناونیشانی بابەتەکە نیشاندەدات، نیوەکەی دیکەشی لە جەمسەری ناوەڕاستی باشووری پەڕەدایە و ژمارەی پەڕەکەی تێدایە، لە ناوەڕاستی ڕۆژهەڵاتی پەڕەشدا بازنەیەکی شێوە هێلکەیی ناونیشانی بابەتی ناو چوارچێوەکەی تێدادەنووسرێت، ڕۆژئاواکەشی دەکەوێتە پەڕەی بەرامبەر. نووسینی سەرەکی و پەراوێز لەم کتێبانەدا بە یەك قەبارەی فۆنت نووسراوە و جگە لە هێڵ شێوەی لار نووسین بۆتە هۆی سیمای جیاکەرەوەی بابەتی ناسەرەکی لە سەرەکی، نووسینی مەرموز بەشێوەی چوارگۆشەی ناوپڕ لە بابەتە تایبەتییەکاندا بەدی دەکرێت، هاوتا ڕیزکردنی پیت بە جیاجیا و بەکارهێنانی زۆری ژمارەکان بنەمایەکی گرنگی نێو ئەو چوارگۆشە شێوە خشتەییانەیە.

شێوە لەم کتێبانەدا هەڵگری ڕازی کارپێکەری بان سروشتییە، واتە ئەوەی کە دەبێت چوار گۆشە بێت پێویستە وابێت، چونکە سەرلێشێواوی دروست دەکات ئەگەر بە بازنەیی بکرێت.

لە یەکێك لە کتێبە دەستنووسە پەڕ زەردەکاندا کە بەرگەکەی چەرمە، نووسین ناوەڕاستی پەڕە دەگرێت بە فۆنتی قەبارە ئاسایی بە مەرەکەبی ڕەش نووسراو، هاوتا سوود لە مەرەکەبی سور وەرگیراوە بۆ هەندێك لە سەروبۆرەکان و وەك هێڵیش بە ژێر زۆرێك لە وشەکاندا هێنراوە، ئەمە جگە لەوەی لە ڕستەدا بەهۆی نووسینی وشەیەکەوە بە خەتی سور گۆڕینی بابەکان دەردەکەوێت، بۆ جیاکردنەوەی فەسڵەکانیش لە لێواری ڕۆژئاوای پەڕەدا بەشێوەی نووسینی ستونی ڕاکێشراو لە ڕەنگی سور وەرگیراوە، ئەوەی ئەم دەستنووسە جیادەکاتەوە لە کتێبەکەی پێشوو، جیانەکردنەوەی سنووری پەڕەیە بۆ نووسراوەکان، ڕاڤە و ڕوونکردنەوەکان لە نزیك دێڕ و لە پەراوێزدا بەهەمان فۆنت، بەڵام بە قەبارەی بچوکتر و خەتی باریکترەوە دەردەکەوێت بەبێ گوێدانە پەیڕەوکردنی شێوەیەکی یەك نەوا، ڕوونکردنەوەکان لە هەندێك شوێندا شێوەی سێگۆشە، لاکێشە، ڕاستەهێڵ بە خۆوە دەگرن، بەبێ بایەخدان بە ئاڕاستەی نووسین لە سەرەوە بۆ خوارەوە. ئەوەی جێگەی ڕوانین بێت لەم دەستنووسەدا نەبوونی ژمارەی لاپەڕەیە، بێ ئەوەی گرنگی بدات بە ناسینەوەی پەڕە و هاوشێوەیی باڵ بەسەر کتێبەکەدا دەکێشێ، وەك یەکەیەکی گەورە پەڕەکان خۆدەنوێنن.

زۆرێك لە دەستنووسی مەلا و خوێندەوارانی کوردان، وەك کەشکۆڵێکی پڕ بابەتی هەمە چەشنە وان و بابەتی جودای تێدا بە پەراوێز و حاشییەی جوداوە نووسراونەتەوە، لەهەمانکاتدا کتێبێك بووە لە بنەماڵەیەکدا نەوە بە نەوە بە خەتی جیاو سەلیقەی خودییەوە شتیان تێدا نووسیوەتەوە، لە یەکێك لە دەستخەتە کوردییەکاندا کە نووسراوی دەستی چەند زانایەکی بنەماڵەی قەرەداخی و مەردۆخییە، ئەم کتێبە لەڕووی ناوەڕۆکەوە کتێبێکی شەرعییە و بابەتێکی بلاّوە، بەلاّم گرنگییەکەی لە شێوازی نووسینەکەیدا دەردەکەوێت، بابەتی سەرەکی باسی شەرتییەی مەنتق و بابەتگەلی پەیوەست بەو و بە شەریعەتەوەیە بە خەتی ڕەش، پەراوێز بە خەتی سور نووسراوە و شیعرەکانی بێسارانی تێدایە، ئەمجۆرە نووسینە جگە لەوەی جوانی دەستخەتەکە لە نووسینی پەخشان ئامێز و شیعر بە ڕەنگی جوداوە دەردەخات، هەوڵێکی ئەو زانایانە بووە تا سازگارییەك لەنێوان بابەتە لێك دوورەکانەوە بەرپا بکەن و لەو کاتانەدا کە ماندوبوون بە دەست خوێندنەوەو ڕاڤەی سەلب و ئیجاب و شەرتییەی مەنتیقەوە بە ئەدەبی خۆماڵی پڕ وێنەی هونەرییەوە مێشکیان زاخاو داوەتەوە[1]، ئەم هەوڵەی مەلا و زانایانی ئەو سەردەمە دەکرێت پەیوەست بکرێتەوە بەو هەولاّنەی ترەوە کە لە دەستنووسەکاندا دەدرا بە نووسینی وێنەیی تا ئەو بابەتە وشکانە بە جوانکاری شێوەی ئەندازەیی و نەخشی گەلاّو لق و پۆپ، بگۆڕێت بۆ بابەتێکی دیدەنی شیاو، ئەم شیعرانەی بێسارانیش لە پەراوێزدا بە مەبەستی دیدەنی وێنەی جوانە بەهۆی هونەری ئەو شیعرانەوە.

لە کتێبە ئاساییەکانی دیکەشدا نووسینی ئاسایی و زانستە مرۆڤایەتیەکاندا شێوەی جۆراوجۆر دەردەکەون دیارترینیان شێوەی سێگۆشەیی سەر بەرەوخوارە، نموونەی ئەمە لە دەستنووسی (سەحیحی بوخاری)دا دەبینرێت ساڵی (١٧٩٧ ز) کە بە دەستی (محەممەدی کوڕی یوسف) نووسراوە و یەکێکە لە نەوەکانی وەیسی قەرەنی، ئەم دەستنووسە وەقفی عەبدولڕەحمان پاشای بابان کراوە و شێوەی نووسینی وەقفەکە سێگۆشەییە (وێنەی٣٣).[2] ئەوەی گرنگی ئەم

---

١ محەمەد عەلی قەرەداغی، بوژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد، ب. دووەم، ل٢٥١

٢ گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی یەکەم، بەشی دووەم، ل٩٧٣

شێوە سێگۆشەییە دەردەخات ئەو بیرە بەرهەم هێنەرەی پشت ئەم شێوەیە، کە لە هەوڵی جیاکردنەوەی سنووری بابەتەکاندا بووە لەڕێگای شێوەیەکی بەرجەستەوە، تا بتوانێت گوزارشت لە سەرەتا یان کۆتایی شتێك بکات کە هەڵگری چرکەساتێکی گرنگە بۆ نووسەر، یان خۆشنووس، چونکە سەرتاسەری تێکست سنوورێکی داخراوەو هەموو جۆرە چوونە ناوەوەیەك شێواندنێکی لێ دەکەوێتەوە، بۆیە سەرەتا یان کۆتایی دەرفەتێکە بۆ خۆشنووس، یان خاوەنی نووسینەکە، تا گوزارشت لە خۆی بکات، چ وەك نووسەر، یان وەك خۆشنووس ،تاکو لە مێژوودا بمێنێتەوە، ئەمە بە ڕەچاوکردنی ساڵی نووسینەوەکەی، نووسین بەشێوەی سێگۆشە جگە لەوەی فۆڕمێکی جولاوە، هاوتا دیاریکەری ئاڕاستەیشە بۆ ئەو جێگەیەی کە گۆشەکە دروست دەکات و ئەو گۆشەیە دەبێتە شوێنی چڕیی ئەو نووسراوەی کە لە سەرەتاوە تا کۆتایی ئەم خاڵە هاتووە، سێگۆشە لەبەرئەوەی هەبوویەکی زیندووە، هەستێکی زیندووش لە بەرامبەردا دروست دەکات، زیندووترین سێگۆشە کە لە مێژووەوە ڕاوەستاوە ڕوو بە ئایندە، هەرەمەکانی میسرە[1].

ئەمجۆرە نووسینە ئەگەر لە سەرەتادا بێت ئەوا لە ڕووبەرێکی فراواندا وەك بابەتێکی گشتی بە ستایشی خودا و پەیامبەر یان ئایەت و فەرموودە دەست پێ دەکات، دواتر بەشێوەیەکی نیمچە گشتی بەرەو نزا و پاڕانەوە دەچێت، لە ناوەڕاستەوە وردە وردە بەرەو تایبەتمەندی دەچێت و ناوی نووسەر و ساڵی نووسین و ناوی خۆشنووس دەنووسرێت و ڕووبەر بەرەو هاتنەوەیەك دەچێت، تا بە وشە، یان پیتێك دەگاتە ترۆپکی خۆی.

١ جواد الزبیدی، المجله الرواق، العدد١٦

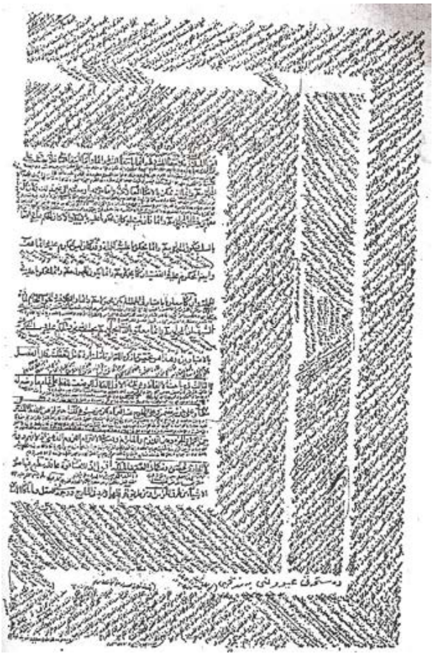

وێنەی (٢٣)

لێرەوە دەگونجێت بڵێین کە نووسینی شێوەدار لە زمانە ڕۆژهەڵاتییەکاندا ڕەسەنایەتییەکی دێرینی هەیە، ئەمەش بەهۆی نیشاندانی نەرمی و هەمە چەشنی پەڕە و لەهەمانکاتدا بێزار نەبوونی خوێنەر بەهۆی تاك شێوەییەوە، ئەگەرچی ئەمە تا سەردەمی پەیدابوونی ئامێری چاپ و دواتریش باو بووە لە ڕۆژهەڵاتدا، بەڵام دواتر بەهۆی پێشکەوتن و شێوەی داڕشتن و فۆڕمسازی نوێوە، داڕشتنەکان بەرەو سادەیی هەنگاویان ناوە و بەهۆی قاڵبەندکردنی نووسراو و پڕاوپڕی پەڕە بەبێ نەفەسدان، جگە لە نووسینی پەراوێزدار بۆ ڕوونکردنەی تێکست.

لە ئەدەبیاتی کوردیدا دەستنووسە شیعرییەکان هاوتا لەگەڵ قاڵبەکانیاندا بەشێوەی گۆشە لار دەنووسران و لە بری ناوەڕاستی پەڕە بگرن، گۆشەیان بۆ تەرخان دەکرا، یاخود لە شێوەی

نووسینی چەند ستونیدا لە پێناو یەك پارچەنەبوون دەنووسرا، هەندێك لە شاعیران دارشتنی شێوەیی شیعرەکان لە شێوەی خشتە ئاسادا دەنوێنن، نموونەی یەکێك لەو دەستنووسانە حەوت هێڵی ئاسۆییە چواریان پێکهاتووە لە شەش دووبەیتی کە بەشێوەی گۆشە لار نووسراون، سێ ئاسۆییەکەی دی پێکهاتووە لە پێنج دوو بەیتی کە بەشێوەی ئاسایی ڕاستەهێڵ نووسراون، ئەم ڕیزکردنە شێوەی نۆرەییە، واتە ئاسۆیەك گۆشەلار ئاسۆی دوای ئەو ڕاستەهێڵ ئاسا، زیاتر لە دانانی خشتی نێو بیناو منارە دێرینەکان دەچێت، هەندێك نموونەی دیکەشیان لە نەخشی ناو فەرش و بەڕەی کۆنی کوردی دەچێت[1].

(وێنەی ٢٤)

١ محەمەد عەلی قەرەداغی، ئەلبوومی کەشکۆڵ، ل١٦٧،٢٧٢،١٣٦

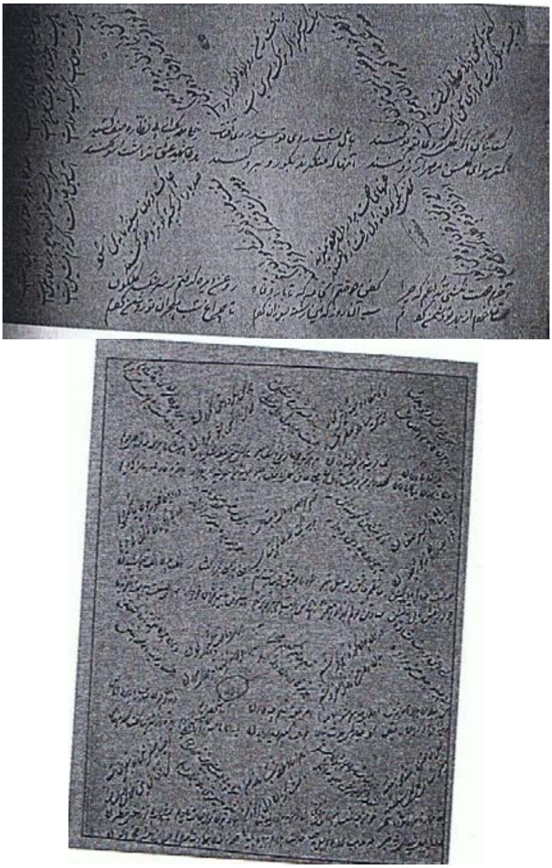

وێنەی (٢٥)

نموونەی دەستنووسی شیعری کوردی

فۆڕم وەك بۆتەیەك بۆ لەخۆگرتنی شیعر بەپێی ڕێباز و جۆرەکانی شیعر دەگۆڕێت، ئەمەش لەلای شاعیری ڕۆمانتیکی کۆلێریدج دەکرێت بە دوو جۆر فۆڕمەوە، فۆڕمی دروستکراو (mechanical form) فۆڕمی زیندوو یا سروشتییە (organic form)[1] جۆری یەکەمیان بۆ جیاکردنەوەی شیعری کلاسیزمە لە جۆرەکانی وەك (غەزەل،

١ سیما داد، فرهنگ اصطلاحات ادبی، ل٣٧٢

ترا‌ژیدی، حەماسە، کۆمیدی) یان لە ئەدەبیاتی ڕۆژهەلاتی عەرەبی و فارسی و کوردیدا بۆ جۆرەکانی (چوارین، دووبەیت و پێنج خشتەکی و مولەمەع و غەزەل و قەسیدە) و..هتد دا دەبینرێت، جۆری دووەم لە ناخی شیعرەوە سەرهەلدەدات و لەگەلٚ گەشەو ڕووی دەرەوەدا هاوکات پێدەگەن بەپێی ئەم تیۆرییە هەموو بەرهەمێك وەك بوونەوەرێکی زیندوو لە تۆوێکی ماناییەوە دێتە بوون و لەگەلٚ گەشەکردنیدا شێوەو فۆرمی خۆی دەدۆزێتەوە.

پارچە شیعرییەکانی کلاسیزم، تا ڕادەیەك دەبنە نیشاندەری قالبێکی دیارو وەك بلۆکی پتەو، بونیادنەرانە بینایەك پێك دەهێنن، نووسینی ئەم شیعرانە بە هۆی وەزنی بەیتەکانیانەوە قالب بەندن و شێوەی جێگیریان هەیە بەهۆی بونیادی پێك هێنەرانەیەوە.

غەم لە دلٚ بۆ فەوتیٚ شادی مەیلی سەرخۆشی دەکا
صوبحی عیشقە شەمعی عەقلٚم ڕوو لە خامۆشی دەکا
زولٚفی شەبرەنگت وەکوو ڕۆژە پەرێشان با نەبیٚ
وا سەحاب ئاسا لە ڕووتا قەصدی مەهپۆشی دەکا[1]

لە شیعری نوێدا جگە لەوەی نووسین بەهۆی بڕگەکانەوەیە، شاعیر ئازادانە تر دەبێتە هەلسوڕاوێکی بەیت بەدەست، وەك شێوەی نووسینیش بوارێکی ئاوەلایان لەبەردەستدایە بۆ دارشتنی وێنەیی.

دلٚم چۆلە چۆن شەقامی نیوەشەوان
نم..نم، تاو..تاو
تێیدا دادەکاتە باران
باران، بارانی تەنیایی...
تیا هەلدەکا
کزەی پایزی جیایی و
درەختی یاد دەوروژێنیٚ
هۆن...هۆن...خوڕ خوڕ

---

١ عبدالرحمن بەگی صاحێبقران، دیوانی سالم، ل ٣١

گەلاَی فرمێسك دەوەرێنیَ[1]

نیگارە شیعر لە ئەدەبی نوێی کوردیدا بە کاریگەری ئەدەبی ئەوروپی هاتۆتە ئاراوە، بەتایبەتی نووسەرانی ناو گۆڤاری وێران، کاریگەرییەکی ڕاستەوخۆی ڕێبازی سوریالیزمیان لەسەربوو، ئەم دەستەیە هەوڵیان دەدا بوێرانە بە وەرگێڕانی بەرهەمی ئەوروپی و نووسینی بەرهەمی هاوشێوەی سوریالیزم، ئەدەبی کوردی بەرەو گۆڕانێکی بەرچاو ببەن، لە میانەی ئەم هەولاَنەیاندا شیعری وێنەییان بلاَو دەکردەوە وەك لادانێکی نویَ لە یاساو دەستورە باوەکان کە بۆ شێوەی شیعر دانرابوو، شاعیرە دیارەکانی شیعری وێنەیی لە وێراندا بریتیی بوون لە (فەرید زامدار، فەرهاد پیربالَ، عەباس عەبدوللاَ یوسف، نەوزاد ڕەفعەت، مەوجود سامان)، بەلای ئەم شاعیرانەوە شێوەگەری یان شێوەسازی، شێوەیەك بەخۆوە دەگرێت کە گومان لە شیعرییەت دەکەیت، چونکە لە پێناو دروستکردنی شێوەیەکدا وشە ڕێك دەخات نەك لە پێناو بەرهەم هێنانی هۆنراوەدا وشە کار بکات.

نموونەی ئەمجۆرە شیعرە لە ئەدەبی ئەوروپیدا[2] ئاماژە و سیمبولی نەتەوەیی وەردەگرێت و پێیەکی لە ئستۆرەدا دەبێت، (هاکیون سپێگلَ) لە شیعری تەشیدا ئستۆرەیەکی دێرینی یۆنانی دەگێڕێتەوە، وەك دەسەلاَتی خودای قەدەر کە دەزوی ژیان پێوە دەکات.

---

١ ئەنوەر قادر محەمەد، زریان و زایەڵەو زنار، ل ١٥٥

٢ ئێمە زمانی سویدی نازانین، تەنها ئەو شێوانەمان لەو کتێبەوە وەرگرتووەو وەك ئەمانەتی زانستی ئاماژەمان بە سەرچاوەکەی داوە :

lyrikanlys en introdukation \ lund\ Sweden \ 2006 \ 70,71,14

(تەشی) هاکیون سێگڵ

(تابووت) ئەپۆلێنێر

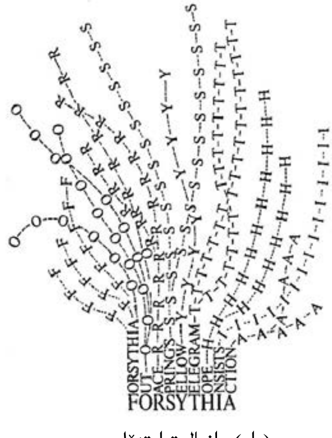

(دار) دانیال تراوتزێل

وێنەی (٢٦)

نیگارە شیعر لە ئەدەبی کوردیدا بە گەلێك شێواز دەردەکەوێت و لە خوارەوە هەندێکیان دەخەینەڕوو:

١. شیعری شێوەدار، شیعر بریتیی دەبێت لە دووبارەکردنەوەی وشە لە پێناو دروستکردنی شێوەیەکی پێشوەخت دیاریکراودا، بەو مانایەی کە بەیت ناخوازێت ئەوشێوەیە وەرگرێت، بەڵکو

ئەمە ویستی شاعیرە بۆ نیشاندانی ئەم وێنەیە، واتە وشە بەهۆی فرەنووسینەوەوە شێوەیەك دروست دەكات. نموونەی ئەمجۆرە كاری (پەرداخ)[١]ی نەوزاد ڕەفعەتە :

پەرداخێك

خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن
خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن
خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن
خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن
خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن
خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن
خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن
خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن
خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن
خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن
خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن
خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن
خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن خوێن
خوێن خوێن خوێن خوێن

ڕێكدانانی وشەكان بە بەرنامە، لە پێناو نیشاندانی شێوەی پەرداخدا بە تاكە وشەی خوێن، هەرچەندە ناتوانرێت بە شیعر ناوببرێت، بەڵام نكۆڵی ناكرێت لەوەی كە بەكارێكی هونەری دانەنرێت. پەرداخێك دەتوانێت ناخی شوشەیی خۆی پڕ كات لە ئاو و بێ ڕەنگانە گوزارشت لە تینوێتی بكات، لەهەمانكاتدا دەشێت بە بەتاڵی لە ترسی شكاندنی ئەبەدی، درزەكانی خۆیی خۆش بوێت!، بەڵام ئەم پەرداخە جودا لە مانە ناخی پڕكراوە لە خوێن، ڕەنگە ئەمجارە دەربڕینی ترسی خاوەن پەرداخ بێت لە مردن (نەكا خوێنی بكرێتە كاسەوە).

نموونەیەكی دیكەی ئەمجۆرە كاری (خلوود)ی فەرهاد پیرباڵ، كە بەهەمان شێوەی پەرداخەكە بە تاكە وشەی خلوود شێوەی دارێك نیشاندەدات[1] و سپێتی پەڕە بە وشەی خلوود ڕەشدەكاتەوە.

١ نەوزاد ڕەفعەت، گۆڤاری وێران، ژ ٣\٤، زستانی ١٩٩٦، ل ٣٩

لە(بەشێك لە پەرتبوون)[٢]دا مەوجوود سامان بە وشەی ڕێگا، ئاماژەی ڕێ نیشاندان دەکێشێت، لەهەمان کاتدا سەرلێشێواوی خۆی لەنێوان ڕێگا زۆر و بێ پایانەکاندا نیشان دەدات و لەبەردەم ڕێگا شێوە ئاوێنە بەندەکاندا پەرتبوونی خۆی دەگێڕێتەوە.

ڕێگا
ڕێگا
ڕێگا
ڕێگا
ڕێگا
ڕێگا
ڕێگا
ڕێگا   به كام ڕێگا بپەڕمەوە دەگەم بە تۆ ؟
ڕێگا
ڕێگا
ڕێگا
ڕێگا
ڕێگا
ڕێگا
ڕێگا

(طاهره صفار زاده) لە شیعری استحالەدا وەها وێنەیەك دەکێشێت[3].

---

١ فەرهادپیربال، پەناهەندەی ژمارە ٣٣٣ ٣٣، سەرجەم بەرهەمە شیعرییەکانی، ل ٦٦

٢ مەوجوود سامان، وێران، ژ ٣\٤، ل٤٥

٣ د.علی تسلیمی، گزارەهای در ادبیات معاصر ایران، ل١٦٣

او
ما
او
ما
او
ما
او
ما او
ما او
ما او
ما او
ما او
ما او
ما او
ما او
ما او
ما او
ما او
ما او

٢. ڕستەکان کاردەکەن لە پێناو پێکهێنانی شێوەی جۆراوجۆردا، لەم جۆرەدا ڕستەکان ئاڕاستەیان دەبێتە نیشاندەری شێوە یان حاڵەتێك، نموونەی ئەمە (بازنە ئەجندەبیەکان)[١]ی فەرید زامدارە، ڕستەکان لەم شیعرەدا لە شێوەی بازنەی تێکشکاو و میحراب و پەنجەرە دێرینەکاندا سازکراوە.

١ فەرید زامدار، گۆڤاری وێران، ژ ٢

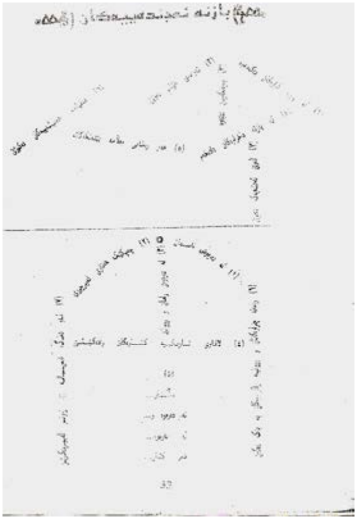

هەروەها فەرهاد پیربالْ بەهۆی ڕیزکردنە جۆراوجۆرەکانی پێکهاتەی ڕستەیەکەوە (هەموو ڕێیەك دەچێتەوە سەر بانە) شێوەی ئاماژەی ڕێگا نیشاندان دروست دەکات (پیربالْ ل١٨٨). قوبادی جەلیزادە لە شیعری (ولاتی ڕەژوو)دا بە وشەکانی (بەلەك، مەمك، دەم) سەرتاپای پەڕە دەگرێت و دووبارەیی بێزارکەرانە تاسەی خۆی دەردەخات.[١]

ئێواران

هەموو دەرگاو پەنجەرەیەکی

ئەم شارە بێ بنەم

لێ دەبێتە دەم

دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم

دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم

---

١ قوبادی جەلیزادە، شەهید بەتەنها پیاسە دەکات، ل٥١٤

دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم
دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم
دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم
دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم
دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم
دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم
دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم
دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم
دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم
دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم
دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم
دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم
دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم
دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم
دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم
دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم
دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم
دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم
دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم دەم

ئەم وێنەیە هاوشێوەی شیعرێکی شاعیری فارس (ئیسماعیل شاهرودی ١٣٠٤-١٣٦٠)یە کە بە ڕیزکردنی وشەی (تیک تك) دێڕەکان پڕ دەکاتەوە[1].

٣.لەم جۆرەدا وشە جیاوازەکان دەبنە پێکهێنەری شێوە، بەهۆی ڕیزکردنی بە تاك تاکی وشەکانەوە، وەك (بورجی ئیڤڵ)ی فەرهاد پیربال (پیربال ل١٨٦).

---

١ د.علی تسلیمی، گزارەهای در ادبیات معاصر ایران، ل١٦٠

له
پاريس
جارجار
دەچـــم
لەســـەر
بلّندتريـن
دونــــــدى
بورجــەكەى
ئيـــــــڤلْ
ڕادەوەستــــــــــــم،
هەموو شوێنێكم لێوە ديارە:
تەنيــــــــــــا هەولێــــر نەبـــىٚ !

شێوەى بورج و وەستانى بە ستوونى، جگە لەوەى نێرايەتى نيشاندەدات و وەك دەسەلاتى پتەوى پياو سەرسەختانە ڕاوەستاوە، هاوتا زيندوويەتى پاريس و هەموو شوێنێكى جيهان دەردەخات هەولێر نەبێت، بەهۆى ستونى وەستانى بورجەكەوە، چونكە ستونى وەك وتمان هێلّى ژيانە و هەموو زيندەوەرەكان بە ئاسۆيى دەوەستن.

ئەم وێنەيە لەلاى ئەپۆلێنێر بەهەمان كلّێشەى بورج و پەپولە بەديدەكرێت[1].

---

1 كوبيسم ادبى
/http://www.saagharesokoot.blogfa.com

وێنەی (٢٧)

یاخود لە شیعری (ژ) (پیربالّ ل٣٣) دا دەیەوێت باسی تاسەکردنی قادرمەکانی حەوشەکەیان بکات و هەتا لەگەڵیشیدا شێوەی ڕیزکردنەکەی قادرمەئاسا دادەنێت.

(ژ)

بیری

قاڵدرمەی

ناو حەوشەکەمان

دەکەم

کە دەیگەیاندمەوە

ژووره

بەرزەکەم

...

ڕیزکردنی وشەکانی ئاڕاستەی دابەزین وەردەگرێت لەسەرەوە بۆ خوارەوە بە پلیکانەکاندا، بەپێچەوانەی ئاڕاستەی وتەکەی خۆیەوە کە سەردەکەوێت بۆ ژووره بەرزەکەی، چرکەساتی شیعرەکە باسی (شتێك و کاتێك) دەکات کە بە سەرەوەیان دەگەیاند لە ڕابردوودا، بەڵام ڕیزبوونەکەی لە ئێستادا بەشێوەك دادەڕێژێت بۆ نیشاندانی دوایەمین جاری هاتنە خوارەوەی بە قاڵدرمەکاندا، کە تا ساتی نووسینی شیعرەکەش سەرنەکەوتۆتەوە، ئەمە لە کاتێکدایە کە قاڵدرمەکان بەردەوام هەن دەکرێت لە ئاییندەدا بیگەیەننەوە بە ژوورەکەی، چونکە لە بنەڕەتدا سروشتی قاڵدرمە خاڵێکە بۆ بەیەك گەیاندنی دوو شوێن، بە ڕەچاوکردنی دوو ئاستی جیاواز (بەرز، نزم) ئەم ئاستانەشە جیای دەکەنەوە لە پرد کە لە هەوڵی بەستنەوەی دوو شوێنی هاو ئاستدایە.

قوبادی جەلیزادە لە شیعرێکدا شێوەی نیمچە درەختێك دەکێشێت[1]

درەخـــتێکی شەڕەنــگێزیـــن

نـــە چـــرۆی چـــۆڵەکـــە

دەردەکـــــەیـــــــن

نـــــە دەنــــوکی

گـــەڵایـــــەك

لـــەسەرمان

دەخوێنێ

١ قوبادی جەلیزادە، شەهید بەتەنها پیاسە دەکات، ل٥٤١

٤. ئەمجۆرە و جۆری دواتریش شیعری (عینی یا بەرجەستە) یان پێدەوترێت و بەشێوەیەکی گشتی دەرخەری دەروونی شیعرە، کە جێی نیشاندانی شێوەی ئەندازەیی جۆراوجۆر دروست دەکات، بەجۆرێك کە هەر شیعرەی جیاوازبێت لەوی دیکە[1]، بەلاّم لەمەیاندا مۆرفێم دەبێتە پێکهێنەری شێوە و وێنە، وەك لای فەرهاد پیربالّ بەدی دەکرێت لە ناونیشانی شیعرێکیدا (پیربالّ ل١٨٣) دەیەوێت باری داچۆڕان بە واتا و شێوەی ڕیزبوون نیشان بدات:

شینێکی ڕەشاو
لێ
دا
چۆ
ڕاو

(لێداچۆڕان) لە شێوەی دلّۆپ دلّۆپ هاتنەخوارەوەدا نوێنراوە، بۆ ئەوەی ئەو شینە تێرە کە سیمبولی خەمە، ڕەنگاوە تۆخەکەی لێ بتکێ وەك ڕەشاو و کالّ کالّ وەك ئاسمانییەکی ئارام خۆی دەرخات. نموونەی ئەمە لە ئەدەبی فارسیدا شیعرێکی (کیومرپ منشی زادە) یە داچۆڕینی خوێنی کەلّەشێرەکان نیشان دەدات.

که خون خروس های جنگلی را چ
ك
ه
،
چ
ك
ه بر خاك می ریزد.[2]

قوباد لە نموونەیەکیدا حالّەتی دەنگی تەقە نیشان دەدات[3]

١ سیما داد، فرهنگ اصطلاحات ادبی، ل٣١٥
٢ د. علی تسلیمی، گزارەهای در ادبیات معاصر ایران، ل١٦٠
٣ قوبادی جەلیزادە، شەهید بەتەنها پیاسە دەکات، ل٥٢٩

دەیانجار
کۆترە باریکە
لەسەر دارتێلی
شەڕەکانمان هەڵنیشتن و
تەق ەەەەەەەەەەەەەەەەەەەەەەەەەەە
ەەەەەەەەەەەەەەەەەەەەەەەەەەە
تەق ەەەەەەەەەەەەەەەەەەەەەەەمان
لێکردن.

٥.ڕیزبوونی پیت دەبێتە نیشاندەری شێوەیەکی بەرجەستە، لەلای فەرهاد پیرباڵ باری هەڵگەڕان دەردەخات (پیرباڵ ل١٨٢):

مۆرێکی
باریکی
زەرد
هـ
ە
ڵ
گ
ە
ڕ
ا
و

ئەنوەری ڕەشی عەولاّ زۆرینەی ڕیزکردنەکانی سەر بەم جۆرەن، مەرج نییە وەك شیعری سەربەخۆ بێت، بەڵکو زۆرجار لە ناوەندی شیعرەکەدا ڕیزبوونێك سازدەدات و دواتر دەچێتەوە باری ئاسایی نووسین[1]:

١ ئەنوەری ڕەشی عەولاّ، وابزانم بووم بە.. وشە، ل ١٢٢

تا نەمر

بیت

گشت گۆشتەکانی نەمری

ب

ڕ

م

ێ

ن

ئەی ە

ڕ

ۆ

ح

ی بارگران

کە بەدیار شەهیدبوونی تنۆکە بارانێکی

خۆشخوانیشەوە

دەگریت

لەتیف هەڵمەت [1] بە ڕیزکردنی جودای پیتگەلێك، لەم جۆرە شیعرە دەنووسێت.

(مەرەکەب)

ب	مە	م
ھ	رە	ە
ك	کە	ر
ە	ب	ە
ر	.	ك
ە		ە
م		ب

1 لەتیف هەڵمەت، گورگەکانی لەتیف هەڵمەت، سلێمانی ١٩٩٥، ل٤٥

زۆرینەی شاعیرانی نوێ ئەم شێوازە بەکاردێنن بەتایبەت لە کۆتاییهێنان بە شعیرەکانیاندا بە نەفەسێکی پچڕ پچڕ بووەوە وەك ئەوەی کۆتایی هێنانێکی سەخت دەرخەن، وشە پیت پیت بە پەرتەوازەیی دەنووسن.

٦. وشە و هێڵ پێکەوە شێوەیەك نیشان دەدەن، وەك کارێکی عەباس عەبدوڵلا یوسف کە بەهۆی بازنەیەکەوە کە وشەی مرۆڤ لە ناوەڕاستیدایە و چواردەوری بە وشەی دیوار نووسراوە، سنووردارێوونی مرۆڤ نەخش دەکات وەك ئەوەی بیەوێت بێزاریی مرۆڤ دەرخات بەهۆی وەستان لە چەقێکی گەمارۆ دراودا، نەوزاد ڕەفعەت لە کاری شەڕیدا بە هێڵکاری وێنەی گۆڕێك دەکێشێت و پاشان ئەو گۆڕە بە وشەی شەڕ پڕ دەکاتەوە لە بری ڕەنگ یان هەر جۆرە دەسکاری کردنێکی گۆڕەکە. نموونەی کارێکی زەبەنگ بەهادین، بە ناوی خاڵی بوونەوەوە [1] ئەم شێوەیە دەردەخات.

من....

....

....

....

....

....

....تەواوبووم

کارەکەی زەبەنگ مەودایەکی بەتاڵە لەنێوان دوو وشەی (من و تەواوبووم)دا، بەتاڵ بە مانای سپێتی نا، بەڵکو خاڵی بۆشایی بۆ داناوە وەك بوارێك بۆ پڕکردنەوەی بەو وشانەی کە دەرخەری حاڵی ئەون.

عەباس عەبدوڵلا یوسف [2]، بە هێڵ وێنەی ناوەوە و ژوورەوە دەکێشێ و بەیتەکان دەکاتە هاوکار بۆ دەربڕینی مەبەستی خۆی لە دڕدۆنگبوونی بەرامبەر بە چوون و نەچوون، ساتەکانی

٦٠. زەبەنگ بەهادین، گۆڤاری وێران ، ٣\٤

٦١. عەباس عەبدوڵلا یوسف، گۆڤاری وێران، ژ٢، بەهاری ١٩٩٥، ل٢٠

سیقە بەخشین بە شوێنی یەکەم نیشان دەدات لە بەرامبەریدا ترسی لە شوێنی دووەم دەردەبڕێت، پاشتر لەسەر دڵەڕاوکێ بەردەوام دەبێت و یاری بە شوێنەکان دەکات.

ناچمە ژوورەوە
ملپێچ دەمخنکێنێ
پشتێن دەبێتە مار
نینۆک دەبێتە تەبشوو
قژم کۆنکرێتاوی دەبێ و قەت دانایێ
ئاوێنە ورد و خاش دەکرێ
خۆخنکێن دەکرێم

ناچمە دەرەوە
با سیبەکانم دەڕژێنێ
دەزی و دەزیم لێ ون
دەکەن لووتم دادەڕمێنن
پەڕەکانم دەدڕێنن
گوێم بە هەزار هۆڕین کاس دەکەن
کاڕاخنکێنم دەکەن

نموونەی شیعرێکی ڕێبوار سیوەیلی[1] شێوەیەکی وشە و هێڵ دەردەخات، بەڵام لە بری هێڵ بەکارهێنان ڕوبەر دابەش دەکات بۆ: سپێتی، سپێتی لەسەر نووسراو، ڕەشێتی سپی لە ناوی

١.ڕێبوار سیوەیلی، زمانی عەشق زەمەنی ئەنفال، ل١٧٤

نووسراو، تاکو لەڕێگای پۆلێنەکانییەوە وێنەی گۆڕێکی قەبارە ڕووناك نیشان بدات کە پڕە لە زوڵمەت، لەهەمانکاتدا چوارچێوەی بە تاریکی بنوێنێت و لە دوای دواوە (سەروی پەڕە) بیرەوەری نیشان بدات کە ڕیزبوونی وشەکانییەتی بە کەمییەتێکی دیارەوە.

لەسەر لێواری گۆڕەکانمانەوە کوێمان لێوە دیارە؟!

لە دوای دواوە:

هەندێ بیرەوەری و

لە بەردەمیشماندا

تا چاو پڕکات:

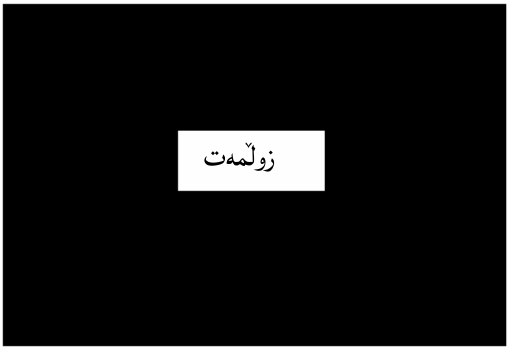

٧. ئەم جۆرەیان شێوەیەکی دیاریکراو پێك ناهێنێت وەك ئەوانەی پێشوو، بەڵکو کارکردن لەسەر بنەمای ڕووبەری ڕەش و سپییەوە دەبێت. لەم جۆرەدا ڕووبەری پەڕە بە ڕستە پڕدەکرێتەوەو ڕستەکان بە هێڵی ڕەش دادەپۆشرێن و شاعیر چاوپۆشی لە هەندێك وشە دەکات و نایخاتە ژێر ڕکێفی هێڵەوە. هەرچەندە ڕستە بە هێڵ داپۆشراوەکان بەتەواوی لە چاو ون نابن، بەڵام هێڵەکان وا دەکەن کە نیگا بخەیتە سەر ئەو وشانەی کە لەژێر هێڵ دەرچوون.

ئەم نموونەیە لە ئەدەبی کوردیدا تەنها لە کارەکانی فەرهاد پیرباڵدا بەدی دەکرێت، کە ١١ نموونەی لەم جۆرەی هەیە، چەند وشەیەکی هێشتۆتەوە لە پێناو گەیاندنی مەبەستەکەیدا.

شەوانی تاڵی نێو تابووتی تاریکی بیرکردنەوە لە بەدبەختییە نەتەوەییەکانی شەڕی براکوژی

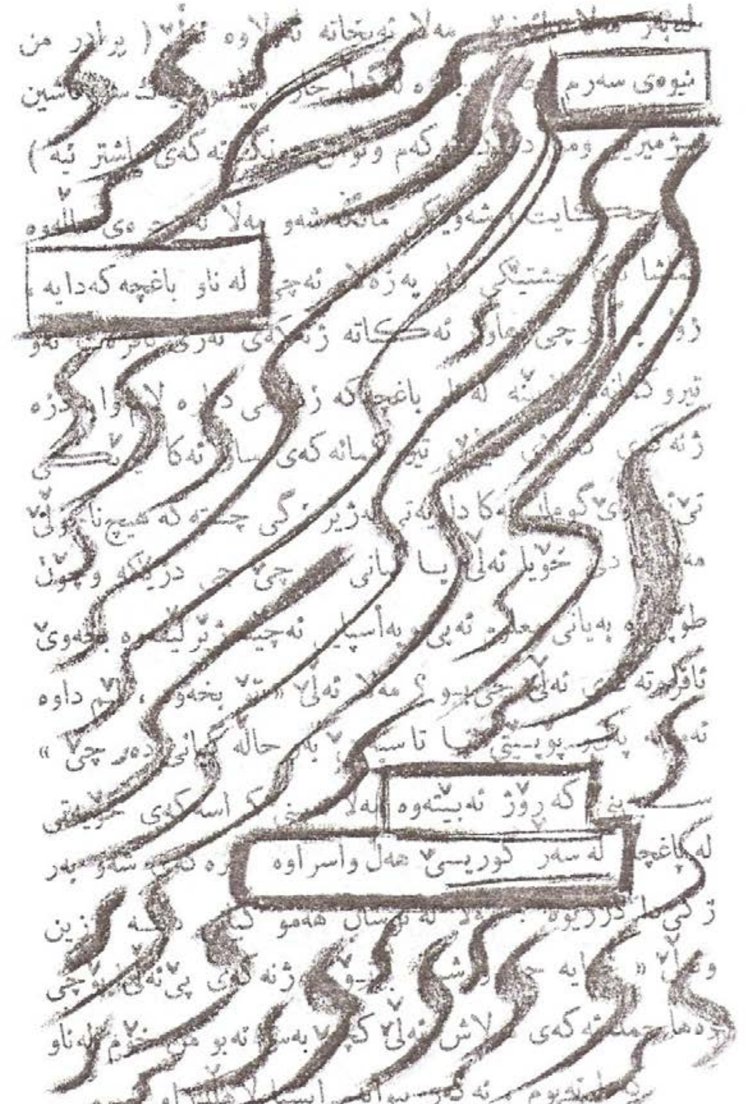

ئەم شێوە کارکردنەی پیربالّ، ڕەنگە بەهاکەی لەو تێکستانەدا بێت، کە دەیانهێنێت و کاریان لەسەردەکات، چونکە ئەو نموونانەی لەبەر چاودان، ئەوە دەدەن بە دەستەوە کە ڕوبەری ڕەشکراوە تێکستێکی هەبووی ئامادەیە، ئەو تێکستەش ڕەگێکی کولتووری و فەرهەنگی دێرینی هەیە لەلای کورد. یەکێك لەو ڕوبەرانە تێکستی مەلای مەشهورەیە کە وەك پێکەنین و کات بەسەربردن تەماشای کراوە، کاتێك ئەم دێت و ڕەشی دەکاتەوە و چەند وشەیەکی زەقدەکاتەوە بۆ خوێندنەوە، دەیەوێت بڵێت ئەوەی دەتوانێت ئێستە بەکەڵك بێت لەم تێکستەدا ئەمەیە. ئەو چەند وشەیەش هەمان فەزای تێکستە ڕەش کراوەکەی دەبێت.

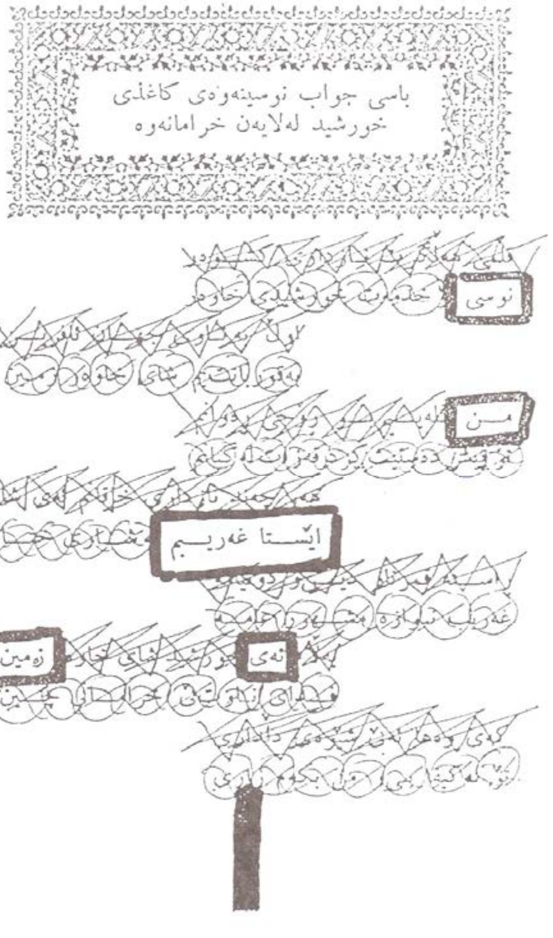

لاپەڕەی خورشید و خاوەر کاری لەسەر کراوە و دەیەوێت مانایەکی دی بدات بە دەستەوە، مانایەك کە بتوانێت ڕازی دڵی سەردەمیانە بڵێت، یاخود ئەگەر ئەوەی کە ئێستا بووایە ئەو وەڵامەی دەنووسییەوە (نووسی من ئێستا غەریبم ئەی زەمین). خورشید و خاوەر جگە لە چیرۆك و بەهای بابەتی، لەناو یادەوەری تاکی کوردا ئاماژەیە بۆ درێژبڕی، واتە ئەگەر یەکێك لەسەر شتێك، یان بابەتێك زۆر بدوێت، دەوترێت (خورشید و خاوەری ناوێ زوو بیڵێ) واتە بە کورتی مەبەستەکە بدە بەدەستەوە. پیرباڵیش ئەمەی بەکارهێناوە و زوو مەبەستەکەی بە وشەگەلێك بەدەستەوە داو

٧. ڕوبەری پەڕە سەرتاسەر سپێتی نیشان دەدات، تەنها ڕستەیەك یان چەند وشەیەك لەخۆدەگرێت. فەرهاد پیربالْ لە یەکێك لە شیعرەکانیدا پەڕەی سپی بە وشەی غەریبیت دەکەم (پیربالْ ل١٨٧) پڕدەکاتەوە و گەرەکییەتی بلێت درێژی شیعر بێهودەیە کە شتێکی تێدا نەبێت بۆ دایکی، بەڵکو دەکرێت وشەیەك بلێت کە جێگای سەدان دێڕ بگرێتەوە، بەمەرجێ ئەو وشەیە پڕ بێت لە سۆزی شاعیرانە بۆ دایکی.

شیعرێکی زۆر درێژ بۆ دایکم

غەریبیت دەکەم..

لە نموونەیەکی تریدا (پیربالّ ل١٦٥) سپێتی پەڕە لەنێوان مەودای چاوی بینەر و هەولێردا بەش دەکات و دامێنی پەڕە بە چەند وشەیەکی وردی کالّ پڕ دەکاتەوە، تا پێمان بلّێت، لە دووری بیرەوەرییەکانەوە هەولێر بەم چاوەوە دەردەکەوێت.

هەولێر لە دوورەوە

ئاسمان

... قەلاّت ...

..منداڵیم..خانەقا..پیربالّ..تەیراوە..گەنجێتیم..هەمین..تۆپانێ..ناسك

جۆرێکی دیکەی شیعر هەیە، ئەگەرچی ناچێتە نێو دەستەی شیعری وێنەییەوە، هاوتا ناشکرێت بە شیعر ئاسایی لێی بڕوانین. ئەویش ئەو جۆرەیە کە وەك ماتماتیك و هاوکێشە دەنووسرێت و لە پۆلێنی ئەدەبیدا دەیخەنە قالّبی شیعرەوە. لە ڕاستیدا ئەم جۆرە زۆر دوورە لە شیعرییەتەوە و بنەماکانی شیعری تێدا بەدی ناکرێت.

سرودە نهێنییەکانی ئەو[1]

أ. (موگناتیس \ پرد)

راسپۆتین \شەهریار \عەبا..\
عەبا \راسپۆتین \شەهریار.. \
شەهریار عەبا \راسپۆتین \
راسپۆتین..عەبا..شەهریار
شەهریار..راسپۆتین..عەبا
ر..ع..ش \ ش..ع..ر
ع..ر..ش \ ش..ع..ر
ش+ع+ر= شعر
ع+ر+ش= عرش
ش+ع+ر= شعر
بەم شێوەیە لە جادووی راسپۆتین و لە ستەمگەری شەهریار و
لە ڕەشایی عەبا
شەرع و عەرش و شیعر دروست دەکرێن.

1. لەتیف هەڵمەت، دیوانی لەتیف هەڵمەت، ب٣، سلێمانی ٢٠٠٠، چاپخانەی بینایی، ل٢٥٩

پەڕگاڵ

دراو

کوردستان + (١٩٩٢) + ١٩ = ٠.٠٧ - ١٩ - پارچە عەردێک
٧ + باوک و دایک و سێ خوشک و سێ برا + ١٩ دینار = س٢ - ٣٠٠

داواکراو

شیعر= ١٣٠و٠
خۆشەویستی و برایەتی + برادەرایەتی + خزمایەتی = (ص / $)
٢٠٠٠ دینار = پۆلیس هێنانەسەر ماڵی زاوا و هەڕەشەکردن لە برای خۆ بەکوشتن
(١ - م) + ئوتومبیلێکی بەرازیلی + = ٩٩٠٠٠،٥٠٠ دینار
١٣٠و٠ نم [ص ت ٢] ١٠٠٥ نم میراتی باوک و (دوکانێک)
دەشزانین کە س٢ - ٣٠٠ + [ص ÷ ٢] = ٣٠٠ دۆلار
هەروەها
هونەر و داهێنان و جوانی نم قەڵای هەولێر (تم ١ ت ٤٦).کەواتە

س٢ - ٣٠٠ + (١ - ٤٦) / ٩٠٠و٤ + کوردستان
هەمووی یەکسانە بە (٢٥) دۆلار.

تێبینی:
١٣٠و٠ دینار دەمێنێتەوە.

ئەنجام :

١. نووسین و وێنە، مێژوویەکی هاوبەشی بەیەکداچوویان هەیە لە دێر زەمانەوە، تا پەیدابوونی شارستانییەتەکان و جیابوونەوەیان لە سەردەمەکانی دواییدا.

٢. لە ڕۆژهەڵاتی کۆندا بەشێوەیەکی گشتی نووسین بە شێوەی وێنەیی بووە، لە باری تایبەتیشدا ئەم وێنەییە پەرەی پێدراوە لە بابەتە گرنگ و پیرۆزەکاندا.

٣. نیگارە شیعر شێوەیەکی پێشکەوتووی نووسینی وێنەییە و هاوتا وەك هونەرێکی باڵا خۆی دەردەخات، لە ئاوێتەبوونی وێنە و وشە پێکهاتووە.

٤. نووسین و شیعری وێنەیی تەنها نووسینێکی ئاسایی شێوەیی نییە، بەڵکو شێوەی ئاماژەییە و پەیام ئاڕاستە دەکات.

٥. فەلسەفەی ئاوێتەبوونی وێنەو نووسین، لەو جوانکارییەدا خۆی دەبینێتەوە کە بەتەنها هونەر و نووسین دەیبەخشن بە مرۆڤ، وە لێرەدا بە ئاوێتە و چڕکراوەیی لە شێوەیەکدا خۆی دەردەخات.

پاشکۆی وێنەکان :

(وێنەی٢٨) نموونەی کارەکانی یەحیا واستی

(وێنەی ٢٩) نموونەی مۆتیڤی سەلاح زیاد کە بۆ شیعرەکانی (سەعدی یوسف)ی کێشاوە

(وێنەی٣٠) دەستنووسی قورئانێکی دۆستەکی

(وێنەی ٣١)

(وێنەی ٣٢) وێنەی پەڕەیەکی نووسراوی عەرەبی بەشێوەی گۆزە

عن أبي زرعة عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال النبي صلى الله عليه وسلم كلمتان حبيبتان
إلى الرحمن خفيفتان على اللسان ثقيلتان في الميزان سبحان الله وبحمده سبحان الله العظيم

الحمد لله الذي علم بالقلم علم الإنسان ما لم يعلم والصلوة والسلام على سيد الهادي للعرب والعجم وعلى آله وأصحابه مصابيح
الظلم ومجاويح الكرم وبعد فقد اتممت بعون الله الملك البارئ هذه النسخة من كتاب صحيح البخاري امتثالا
لأمر من أوجب الله علينا إطاعة أمره واشتغالا [illegible] من فرض الله علينا أداء شكره [illegible] حضرة من أيام
الأنام في ظل الأمان وسد بسياسته طرق العدوان [illegible] وأفاض على أهل الفضل
سجال الأفضال والإحسان حتى استقبلت [illegible] أيدي الفقراء إلى السماء واستوطنت
من لطف نوالها الأفواه على الدعاء والرجاء لا زال ظلا على رعيته ظليلا [illegible] مستظلا
بحمايته أشياء وهو الأمير الأعلى والسلطان الأسنى زبدة نتيجة الخوانين الفخام
خلاصة سلالة السلاطين الكرام [illegible] باشا ابن المرحوم محمود باشا
يسر الله له من الخير ما يشاء فاستراح القلم من نسخه سلخ شهر
رمضان المبارك في سنة ألف ومائتين واحدى عشر من
الهجرة النبوية المصطفوية على هاجرها ألف ألف
ألف صلوة وتحية وأنا الحقير الضعيف
محمد ابن الشيخ يوسف ابن المرحوم الشيخ

الواقف خاصة لوجه الله عبد الرحمن باشا

مولانا ابن الشيخ عمر أولاد أويس القرني عفى الله عنهم وعفر ذنوبهم

(وێنەی ٣٣) وەقفنامەی عبدالرحمن پاشا بەشێوەی نووسراوی سێگۆشە

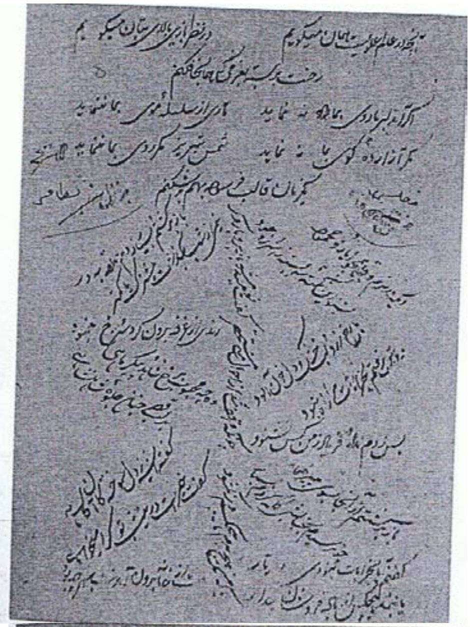

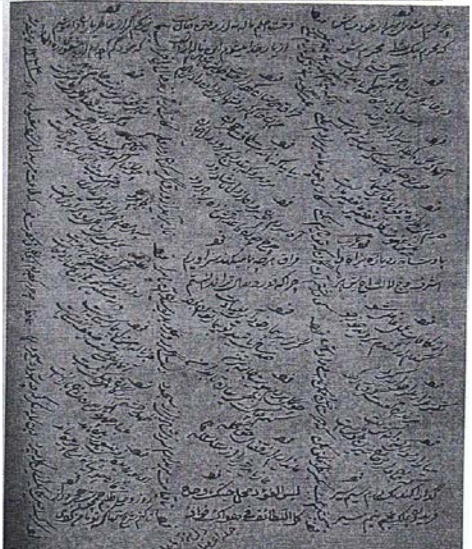

(وێنەی ٣٤) نموونەی شێوازی نووسینی شیعری

سەرچاوەکان:

بە زمانی کوردی

١. ئەفشین شاهرودی، و.مەریوان هەڵەبجەیی، من مانگ بیر و باخچە، پرۆژەی وەرگێڕانی شیعری نوێی فارسی، ٢٠٠٨.

٢. ئەفلاتون، فایدۆن، و. ئاوات ئەحمەد، پرۆژەی تێکستە فەلسەفییەکان، چاپخانەی ڕەنج ٢٠٠٣.

٣. ئەنوەر قادر محەممەد، زریان و زایەڵە و زنار، بەڕێوەبەریێتی گشتی چاپ و بلاۆکردنەوە، سلێمانی ٢٠٠٤.

٤. ئەنوەری ڕەشی عەولاّ، وابزانم بووم بە وشە، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی ٢٠٠٤.

٥. جەبار جەمال غەریب، خوێندنەوەی کتێب، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٢ سلێمانی.

٦. د. عەبدولغەفار مەکاوی، قەسیدەو وێنە شیعرو وێنە بە درێژایی مێژوو، گۆڤاری ئاییندە، ژ.٢٦ ساڵی ٢٠٠٣.

٧. ڕزگار سەعید، نووسینی وێنەو وێنەکێشانی وشە، گ ئێستا، ژ٢١، مایسی ١٩٩٩.

٨. ڕۆستەم ئاغالە، قوبادی جەلیزادە، خۆر لەناو پەرداخێکی شکاودا.

٩. ڕێبوار سیوەیلی، نووسین و فیگەر، نەتەوە و حەکایەت، بەرگ ١، دەزگای توێژینەوەو لێکۆڵینەوەی موکریان، چاپی دووەم ٢٠٠٨، ل٤٦٧.

١٠. ڕێبوار سیوەیلی، دونیای شتە بچوکەکان، چاپخانەی ڕەنج، چاپی دووەم ٢٠٠٥.

١١. ڕێبوار سیوەیلی، زمانی عەشق زەمەنی ئەنفال، چاپخانەی ڕەنج، کوردستان ٢٠٠٠.

١٢. ستار قادر، کورتەباسێکی مینیاتۆری ئێرانی، ئەدەب و هونەر، ژ (٥٩٤)، ٢٠٠٨\٧\١٧ .

١٣. ستار قادر، خوێندنەوەی میناتۆری (شەڕی چاڵدێران)ی شەرەفخانی بەدلیسی، ئەدەب و هونەر، ژمارە ٥٧٩، پێنج شەممە ٣\٤\٢٠٠٨.

١٤. ستار قادر، مۆتیڤ و تایبەتمەندییەکانی لە ڕووبەری ڕۆژنامەوانیدا، گ. هەنار، ژ٦، ٢٠٠٦.

١٥. گۆڤاری ئاییندە ژ ١٠، ئایاری ٢٠٠٠.

١٦. گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی یەکەم، بەشی دووەم.

١٧. گۆڤاری ویران، ژ٢، بەهاری ١٩٩٥.

١٨. گۆڤاری ویران، ژ ٣\٤، زستانی ١٩٩٦.

١٩. عبدالرحمن بەگی صاحب قران، دیوانی سالم، مطبعة محمدی فی مدینه سقز.

٢٠. عبدالرقیب یوسف، تابلۆکانی شەرەفنامە، چاپی دووەم ١٩٩٨، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری.

٢١. عەبدوڵڵا زەنگەنە، د.کەمال مەزهەر (پێداچوونەوە)، ژیانەوەو شوێنی لە ڕۆژنامەنووسی کوردیدا ١٩٢٤-١٩٢٦، دەزگای چاپ و بلاْوکردنەوەی موکریانی، هەولێر.

٢٢. فەرهاد پیربال، حوسێن حوزنی موکریانی، گ. ئێستا، ژ ١٦، تشرینی یەکەمی ١٩٩٨.

٢٣. فەرهادپیربال، پەناهەندەی ژمارە ٣٣٣ ٣٣، سەرجەم بەرهەمە شیعرییەکانی، چاپخانەی پاك، هەولێر ٢٠٠٧.

٢٤. قوبادی جەلیزادە ڕۆستەم ئاغالە، ڤان ئیرۆتیك، چاپخانەی ئاراس، چاپی یەکەم ٢٠٠٧.

٢٥. قوبادی جەلیزادە، شەهید بە تەنیا پیاسەدەکات، چاپخانەی تیشك، چاپی یەکەم ٢٠٠٥ .

٢٦. د. کوردستان موکریانی، رووناکی یەکەمین گۆڤاری کوردی شاری هەولێر، دەزگای چاپ و بلاْوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠١.

٢٧. لەتیف هەڵمەت، دیوانی لەتیف هەڵمەت، بەرگ٣، چاپخانەی بینایی، سلێمانی ٢٠٠٠.

٢٨. لەتیف هەڵمەت، گورگەکانی لەتیف هەڵمەت، سلێمانی ١٩٩٥.

٢٩. محەممەد عەلی قەرەداغی، ئەلبومی کەشکۆڵ، بلاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، بەرگی یەکەم ٢٠٠٨.

٣٠. محەممەد عەلی قەرەداغی، بوژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد (لە ڕێگای دەستخەتەکانیانەوە)، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم ١٩٩٨.

٣١. محەممەد عەلی قەرەداغی، بوژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد (لە ڕێگای دەستخەتەکانیانەوە)، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم ١٩٩٩.

٣٢. محەممەد عەلی قەرەداغی، بوژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد (لە ڕێگای دەستخەتەکانیانەوە)، بەرگی چوارەم، چاپی یەکەم .

٣٣. محەممەد مەعروف فەتاح، زمانەوانی، زانکۆی سەلاحەدین، کۆلێجی ئاداب، ١٩٨٤.

٣٤. وەهبی ڕەسوڵ، نیگارکێشانی مینیاتۆری لە مێژووی شێوەکاری کوردیدا، ڕامان ١٠٥ ساڵی ٢٠٠٠.

بە زمانی فارسی:

٣٥. ادوارد لوسی اسمت، فرهنگ اصطلاحات هنری، ترجمه. فرهاد گشایش، چاپ اول ١٣٨٠، انتشارات عفاف.

٣٦. تیتروس بورکهارت، ترجمه.جلال ستاری، هنر مقدس (اصول و روشها)، انتشارات سروش، چاپ سوم، تهران .١٣٨١.

٣٧. حمید سیاپوش (به کوشش)، باغ تنهایی (یادنامه سهراب سپهری)، چاپ هفتم ١٣٧٨، چاپخانه میساق فرهنگ.

٣٨. ژرژ ژان، ت.اکبر تبریزی، تاریخچه مصور الفباء خط،

٣٩. رویین پاکباز، دایره المعارف هنر، نشر فرهنگ معاصر،چاپ ششم ١٣٨٦.

٤٠. ریچارد مولبر، گویا چگونه گویا شد،

٤١. ریچارد مولبر،ت.مژگان رچانیان، وان گوگ چگونه وان گوگ شد،

٤٢. سوزان وورد فور، ت.حسن افشار، نقاشی را چگونه نیگاه کنیم،

٤٣. سیما داد، فرهنگ اصطلاحات ادبی، انتشارات مروارید، چاپ سوم ١٣٨٥.

٤٤. گئو ویدن گرن، مانی و تعلیمات او، ترجمه.د.نزهت صفای اصفهانی، نشر مرکز، تهران١٣٧٦.

٤٥. علی اصغر قره‌باغی، زندگی و طرحهای فریدریکو گارسیا لورکا، چاپ اول ١٣٧٠، سازمان انتشاراتی و فرهنگی ابتکار هنر.

٤٦. علی ایمانی د.، سیر خط کوفی در ایران، انتشارات زوار، چاپ دوم، زمستان ١٣٨٦.

٤٧. علی تسلیمی د.، گزاره‌های در ادبیات معاصر ایران (شعر)، نشر اختران، چاپ اول، تهران ١٣٨٣.

٤٨. فوزیه (هیوا) لطفی، آشنائي با مکاتب نقاشی، نشر میرشمس، سال ١٣٨١.

٤٩. نوربرت لینتن، هنر مدرن، ت.علی رامین، نشر نی، چاپ دوم ١٣٨٣ تهران.

٥٠. ه و.جنسن، تاریخ هنر، پژوهشی از هنرهای تجسمی از سپیده دم تأریخ تا زمان حاضر، ترجمه. پرویز مرزبان، چاپ سوم ١٣٧٩، انتشارات علمی و فرهنگی.

به زمانی عەرەبی :

٥١. د.عدنان العطار، الاطلس التاریخی، دار سعدالدین، دمشق، الطبعة الرابعة ١٩٩٩

٥٢. جواد الزبیدی، الدخول الی هندسة العصر، المجلة الرواق، العدد ١٦، ١٥

به زمانی سویدی :

٥٣. lyrikanlys en introdukation \ lund\ Sweden \ 2006

ماڵپەڕ :

٥٤. کوبیسم ادبی http://www.saagharesokoot.blogfa.com

*ئەم باسە، براوەی خەڵاتی یەکەمی دووازدەهەمین فێستیڤاڵی گەلاوێژە بۆ لێکۆڵینەوە ساڵی (٢٠٠٨).